

BK
K 3186

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

026000334331

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΙΤΗΣ

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟΝ

ΗΤΟΙ ΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΗΣ

Η ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΑΥΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ", ΟΔΟΣ ΛΕΟΝΝΑΤΟΥ 4

1935

εχει μεταφρασει
το εβραϊκο και
το ελληνικο
και το αλβανικο

Διδ. εδ. 139140

ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ ΛΑΥΡΙΩΤΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΙΤΗΣ

Ο ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗΣ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟΝ

ΗΤΟΙ ΑΙ ΒΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΗΣ
Η ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΑΥΤΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ "ΦΟΙΝΙΚΟΣ", ΟΔΟΣ ΛΕΟΝΝΑΤΟΥ 4

1935

ΕΥΑΓΓΕΛΩ ΤΟΥΡΤΟΥΛΗ

ΑΝΔΡΙ ΦΙΛΟΜΟΥΣΩ, ΚΑΙ ΕΡΙΠΡΕΠΕΙ ΠΑΤΡΙΩΤΗ,

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Τὸ πρωτόλειον τοῦτο τῆς ἱστορίας τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης καὶ γραμματείας πρεπόντως ἐπιγράφεται ἐπ' ὀνόματι Γρηγορίου τοῦ Ἀργυροκαστρίτου, ὅστις διὰ τῆς εἰς τὸ Ἀλβανικὸν μεταφράσεως τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐγένετο ἀληθῶς ὁ θεμελιωτὴς τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης. καὶ ἡ νέα Ἀλβανία ὀφείλει ν' ἀνεγείρῃ εἰς τὴν πλέον περίοπτον θέσιν τὸ μνημεῖον τοῦ πατριώτου ἱεράρχου, ὅστις καταθέμενος τὰ ὄπλα, δι' ὧν γενναίως ὑπερῆσπισε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ἀπιδὼν πρὸς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ καὶ τὸ ποίμνιον ἔλαβε τὸν κάλαμον καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν γλώσσῃ τὸν λόγον τῆς ζωῆς. Τὰ τοῦ βίου καὶ δράσεως αὐτοῦ, τελείως μέχρι τοῦδε ἄγνωστα ἐκτίθενται διεξοδικῶς (σ. 4—25). Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὴν ιδέαν τῆς μεταφράσεως συνέλαβεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τῆς Μοσχοπόλεως, ἀλλ' ἤνεγκεν αὐτὴν εἰς πέρας ἐν Κερκύρᾳ, ἐνθα τὸ περιβάλλον ἦν κατάλληλον καὶ ἄνδρες ἱκανοί, ἵνα προαγάγῃσι τοιαύτην ιδέαν, ὧν ἐξεῖχεν ὁ καθηγητὴς τῆς Ἰονίου Ἀκαδημείας Ἀνδρέας ὁ Ἰδρωμένος (σ. 25—34). Κατ' ἐπίδρασιν βεβαίως τῆς Βιβλικῆς Ἰονικῆς Ἑταιρείας ἐτέθη ὡς κείμενον ἐν τῇ μεταφράσει οὐχὶ τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλὰ νεοελληνικὴ μετάφρασις, ἡ λεγομένη Μαξιμίνα (σ. 34—38). Τοῦ λόγου ὄντες μετὰ μεταφράσεων ἐκτίθεται ἡ περὶ αὐτῶν γνώμη τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἀνατρέχομεν καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὀρθοδόξους Ἐκκλησίας. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι οὐδεμίαν καινοτομίαν ἐπεχείρησεν ὁ Ἀργυροκαστρίτης (σ. 39—51). Ἀλλὰ μεταφράσεις τῆς ἀγ. Γραφῆς ἐπεχειρίσθησαν καὶ πρὸ τοῦ Γρηγορίου· ἐκ τούτου ἡ διαφωνία τῶν ἀλβανολόγων ὡς πρὸς τὸν μεταφρασίην (σ. 52—4)· καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἐπινόησις ἰδίου ἀλφοβήτου, τοῦ Πελασγικοῦ ἐγένετο· ἀλλ' ὁ Γρηγό-

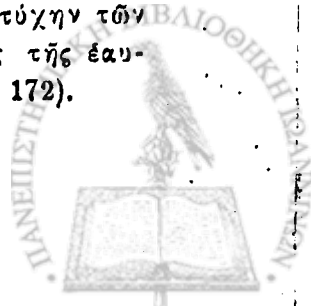
ριος προετίμησε τὸ ἑλληνικόν (σ. 54—61). Πρῶτος ὁ ἥρωρ Σκενδέρβης διὰ τοῦ Παύλου Ἀγγέλου ὀρχιεπ. Δυρραχίου διενότηθη τεῦτο, ἔπειτα ἐγένοντο καὶ ἄλλαι δοκιμαί. (σ. 62—74). Ἀλλὰ κυρίως τὸ μεταφραστικὸν ζήτημα προήγαγεν ἡ Ἀκαδημία τῆς Μοσχοπόλεως, ἣτις ὑπῆρξε πραγματικῶς τηλαυγὴς φάρος εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα. Τὰ εὐαγγῆ καθιδρύματα καὶ τὸ τυπογραφεῖον αὐτῆς ἦσαν μοναδικὰ καθ' ὅλην τὴν Τουρκίαν· αἱ δὲ Μοσχοπολιτικά· ἐκδόσεις εἶναι περιζήτητοι. διὰ τούτων ἐστηρίζοντο οἱ χριστιανοὶ ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων καὶ προπαρασκευάζετο ἡ ἀπελευθέρωσις. Τοὺς ἀγλαοὺς καρποὺς μαρτυροῦσιν αἱ 3 δεκάδες τῶν Ἀκαδημαϊκῶν, οὓς βιογραφοῦμεν ἐν ἐκτάτει καὶ οἵτινες διέδωκαν τὰ φῶτα καὶ πέραν τῶν ἑλληνικῶν ὁρίων (σ. 90—159). Ἀλλ' οὗτοι σχεδὸν πάντες, καίτοι ἐνθουσιώδεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ λάτραι, ἦσαν Ἀλβανοὶ καὶ Κεϊτσόβλαχοι, ὡς ἐκ οὗτου ἀνοκαλύπτουμεν τὸν σύνδεσμον μετὰ τῶν Ἀλβανικῆς κιταγωγῆς ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας ἰδίως τῶν Γκιχόδων, οὓς χαρακτηρίζομεν ὡς ἐξωτερικοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον ὑπὸ τῆς Ἀκαδημείας σκοπόν. Προσεπαθήσαμεν νὰ παραστήσωμεν τὴν μεγαλειώδη καὶ εὐεργετικὴν δρᾶσιν ἐν Ῥουμανίᾳ. ἐνταῦθα ὄντως ἀνεστήλωσαν οὗτοι, ἐν ταῖς Ἀκαδημαῖαις τοῦ Ἰσάκου καὶ Βρυκουρεστίου, διὰ τῶν τυπογραφείων καὶ τῶν πολυαρίθμων ἐκδόσεων ὡς καὶ διὰ τῶν ἄλλων ἡγεμονικῶν ἔργων πανέκλαμπρον τὴν δόξαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ (σ. 170—85).. Ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ στενωτέρα μεταξὺ τῶν Ἀκαδημειῶν τούτων σχέσις. ἡ τῆς Μοσχοπόλεως χαρακτηρίζεται διὰ τῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογράφων, οἵτινες ἐπρόεινισαν οὕτω τὰς ἐγχωρίους γλώσσας διὰ τῶν πρώτων βιβλίων τῆς γραμματείας. τὸ αὐτὸ παρατηροῦμεν καὶ εἰς δύο ἐν Ῥουμανίᾳ τὰς εἰς διαφόρους γλώσσας γραμματικὰς καὶ τὰ πολύγλωττα Λεξικά. καὶ ἐπὶ πλέον ἐπισφραγίζει τὰ λεγόμενα ἡμῶν καὶ ἡ κοινότης τῶν διδασκομένων μαθημάτων (σ. 174—200). Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τῆς κλεινῆς Μοσχοπόλεως πνέει ἡ ζείδωρος, αὔρα τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν,

μεταδίδεται κυρίως δι' Ἑπειρωτῶν καὶ Ἀλβανῶν διδασκάλων μέχρι τοῦ Δουνάβεως καὶ δημιουργεῖ τὴν πλέον ἔνδοξον μετὰ τὴν ἄλωσιν ἑλληνιστικὴν περίοδον, ἣτις παρεσκεύασε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν Βαλκανίων.

Ἐνομίσταμεν ἀπαραίτητον ἐν τέλει νὰ διαλάβωμεν διὰ βραχείων παρὰ τὰ σποραδικῶς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν εἰρημένα περὶ Μοσχοπόλεως, ἣτις ἐκράτησε τόσον ὑψηλὰ τὸ λάβχρον τῆς ἑλληνικῆς δόξης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας. Καὶ ἀνερευνῶμεν τὰ τῆς ιδρύσεως καὶ τῆς ὀνομασίας αὐτῆς, περιγράφομεν τὰ εὐαγγῆ ἰδρύματα, τὴν τέχνην καὶ βιομηχανίαν, τὴν ἐμπορικὴν κίνησιν, τὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας καὶ τῶν συντεχνιῶν, τοὺς ναοὺς καὶ τὴν μονὴν τοῦ τιμίου Προδρόμου, δι' ὧν πάντων ἐκδηλοῦται ὁ ἐξίρετος αὐτῆς πολιτισμός. ἀναζητοῦμεν ἐν τέλει τὰ αἷτια τῆς καταστροφῆς, ἣτις ἔσβυσε διαπαντός τὸν φάρον τοῦτον τῶν Βαλκανίων καὶ διεσκόρπισε τὰ τέκνα αὐτῆς εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης¹.

1. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο εἶναι ἀπόσπασμα τῆς ἱστορίας τῆς Μοσχοπόλεως, ἣτις ἐν τοῖς ἐπομένοις κεφαλαίοις ἐξετάζει τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν Κουτσοβλάχων καὶ τῆς ἐγγραμματίσεως τῆς γλώττης αὐτῶν, τὴν τύχην τῶν Μοσχοπολιτῶν ἐν τῇ διασπορᾷ, τοὺς ἀγῶνας αὐτῶν ὑπὲρ εἰσαγωγῆς τῆς ἑαυτῶν γλώττης ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ καὶ τοῖς σχολείοις (τὸ ὅλον σ. 172).

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Δυστυχῶς ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν εὐρισκόμην ἐν ᾿Αθῶ παρὲι
σέφρησαν σφάλματα τυπογραφικά, ὧν ἐπανορθοῦμεν τὰ σπουδαιότερα.

- σ. 7, σημ. 1 στίχ. 1 γράφ. Leake
- σ. 28, στίχ. 2 » κλασσικὴν
- σ. 41, στίχ. 1 » Ῥωμαϊκὴν
- σ. 50 μέσ. » ἐντειλάμενος
- σ. 53, μέσ. » καταλιπὼν
- σ. 55 σημ. 1 » διὰ τῆς Ἀλβανικῆς
- σ. 55 σημ. 2 » shënim, vjetër.
- σ. 61 σημ. 3 » Lumo
- σ. 66 στίχ. 1 » ἔλαμψε
- σ. 81 στίχ. 1 » shpirtit
- σ. 75 στίχ. 1 » Ἑλδασάνιον
- σ. 75 σημ. 2 » mali të mirit
- σ. 82 στίχ. 9 κάτ. » αὐτοῦς
- σ. 83 μέσ. » Ὑπισχίας
- σ. 83 στίχ. 5 κατ. » τῶν Λέχων
- σ. 98 στίχ. 14 κάτ. διάγρ. (Ἰδ. ἐπαληθεύη)
- σ. 102 στίχ. 5 κάτ. γράφ. Ποστέλνικος
- σ. 106 στίχ. 13 » ἀναφαίρετα (·)
- σ. 110 στίχ. 1 » αὐτὰρ
- σ. 110 στίχ. 11 » Κράνα
- σ. 111 στίχ. 1 » ὑπερήφανος
- σ. 114 στίχ. 14 » ὑπογυίου
- σ. 130 στίχ. 9 » μεμαῶς
- σ. 130 στίχ. 9 κάτω » ῥηϊδίως
- σ. 165 μέσ. » προικίσας
- σ. 177 στίχ. 13 κάτ. » χωρίον
- σ. 184 στίχ. 12 κάτ. » ἀπὸ διερμηνέως
- σ. 200 τελ. διάγραφον: οἱ Μοσχοπολίται—γλώσσης
- σ. 205 στίχ. 7 γράφ. Βάρδυλις
- σ. 215 στίχ. 7 κάτ. διάγραφον ὑπὸ τοῦ σπινθῆρος
- σ. 219 στ. 10 κάτ. γρ. Κυριακοῦ
- σ. 224 στ. 11 » τυπικὴν
- σ. 225 στ. 16 κατ. » θαυστοχάστως
- σ. 227 στ. 7 κατ. » Ζώγου
- σ. 231 στ. 18 κατ. » κλεινὴ
- σ. 232 σσ. 4 κατ. » φιλεργίας

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΑΡΓΥΡΟΚΑΣΤΡΙΤΗΣ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΩΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ ΚΑΙ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Προοίμιον

Τῶν μεγάλων ἀνδρῶν ἡ τύχη πολλάκις ὁμοιάζει πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων. Ὅπως πολλὰ ἐκείνων διάφοροι καταστροφαὶ καὶ βέβηλοι χεῖρες κατασυνέτριψαν καὶ ἐκάλυψαν ὑπὸ τὴν γῆν, ἀναμένουσι δὲ τὴν σκαπάνην τοῦ ἀρχαιολόγου, ἵνα ἴδωσι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, οὕτω καὶ τούτων ἡ μνήμη, ἣν διάφοροι ἀντίξοοι περιστάσεις καὶ πάθη ἀνθρώπινα πολλάκις ἐπεσκίασαν καὶ εἰς ἀφάνειαν κατεδίκασαν, ἀνα-

1. *Πηγαί*: Ἐν Ἀθῶν ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας γράφοντες τὴν βιογραφίαν ταύτην δὲν ἠδυνάμεθα, εἰ μὴ μόνον ὅσας εἰχομεν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἡμῶν βιβλιοθήκῃ νὰ χρησιμοποιήσωμεν πηγὰς εἰς τὸ Α΄ τοῦτο μέρος περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Εὐβοίας διαλαμβάνουσας, ὧν αἱ σπουδαιότεραι εἶναι:

1. Τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ ἀρχιεποῦ Κριεζῆ (Γκιορνάλε διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ Ἑθνους). Πλήρης ἐκθεσις τῶν κατὰ τὴν βορ. Εὐβοίαν πρὸς ἐκπόρθησιν τοῦ φρουρίου Χαλκίδος ἐπιχειρήσεων ἰδίως ἀπὸ Μαΐου 1821 μέχρι Μαρτίου 1822 δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ 7' τόμῳ (1889) τῆς Ἑβδομάδος, φύλλ. 3—15, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28.

2. Γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλ. ἐπαναστάσεως ὑπὸ *Λάμπρου Ρουσσονίκα* ταγματάρχου τόμ. Β' (1864) σ. 62—82 «Ἐξιστόρησις τῶν κατὰ τὴν νῆσον Εὐβοίαν συμβάντων τῆς ἑλλ. ἐπαναστάσεως» ἰδ. σελ. 57—59 καὶ 380. Οὗτος εἶναι ὁ ἐκτενέστερόν πως γράψας περὶ τούτων ἀπὸ Κύμης.

3. Βιογραφικαὶ τινες εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀοιδίμου ἐπισκόπου Εὐβοίας Νεοφύτου ὑπὸ *Γ. Γρυπάρη*, ἐν Πανδώρα τομ. ΙΔ' (1864) σ. 165—170, (ἐντεῦθεν ἦντλησε σχεδὸν ὅλα ὁ Γούδας περὶ τοῦ Νεοφύτου (Παράλληλοι βίοι τόμ. Α' σ. 419—447) πλὴν ἐπισήμων τινῶν ἐγγράφων).

4. Δοκίμιον τοῦ Γλωσσικοῦ ἰδιώματος Καρύστου καὶ πέριξ κτλ. ὑπὸ *Ε. Παπαχατζῆ* 1915 σ. 10ν-176 «Διάφορα ἐγγράφα» τοῦ Ἀγῶνος, ὧν τὰ πλεῖστα παρέλαβε παρὰ τοῦ Γούδα. Ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἶχον ὑπ' ὅψιν τὸ σπουδαιότερον τὰ «Εὐβοϊκά» τοῦ ἱεροκέρυκος *Ναθαναὴλ Ἰωάννου* (Ἐρμούπολις 1859) τοῦ εἰδικῶς περὶ τούτου γράψαντος.

Εἰς τὸν σεβ. ἅγιον Δελβίνου καὶ Πωγωνίου κ. Βασίλειον τὸν Ἀργυροκαστρίτην καὶ κατ' ἐξοχὴν Δρυϊνουπολίτην ἐπανειλημμένως ἀπετάθην ζητῶν πληροφορίας περὶ τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ Γρηγορίου, ἀλλ' οὐδεμίαν μοί, ἔδωκεν.

μένει τὸν περίεργον ἐρευνητὴν καὶ φιλογενῇ ἄνδρα, ἵνα παραδώσῃ ταύτην εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ κόσμου.

Τὸν κάλαμόν μου πρὸς τοῦτο ἐκίνησεν ὁ φίλος κ. **Μιδάτ Φράσ-
σαρης** διαπρεπῆς διπλωμάτης, γνωστὸς δὲ τοῖς Ἀθηναϊκοῖς κύκλοις·
διότι ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος Πρεσβευτὴς τῆς Ἀλβανίας ἐν Ἀθήναις
(1922—1925), ὅστις ὡς ἄλλος Κιγκινᾶτος, ἀφοῦ ἐξυπηρέτησεν εἰς
διαφόρους περιστάσεις ὡς διπλωμάτης τὴν Πατρίδα, ἤδη διαμένων
ἐν Τιράνοις ἐπανεῦρε καὶ αὖθις τὰς ἐρατεινάς Μούσας καὶ ἤρξατο ἐκ-
δίδων τὴν *Ditura*, ἣν ἀπὸ τοῦ 1909 εἶχε διακόψει, λαμπρὸν φιλολο-
γικὸν περιοδικόν. Χάριν λοιπὸν τούτου, πρὸ μηνὸς μοὶ ἐζήτησε μεταξὺ
ἄλλων καὶ περὶ τοῦ «**ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας Γρηγορίου**» τοῦ
πρώτου τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὴν Ἀλβανικὴν μεταφραστοῦ, πλη-
ροφορίας. Τὴν παράκλησιν ταύτην τοῦ ἐξοχωτάτου δὲν ἠδυνάμην νὰ
παρίδω, καίτοι ἐνταῦθα εὗρισκόμενος δὲν εἶχον ὅλα τὰ μέσα καὶ τὴν
εὐκολίαν πρὸς τοῦτο. Εὐχαρίστως δὲ πρᾶττω δραττόμενος τῆς εὐκαι-
ρίας νὰ συνεισφέρω καὶ γὰρ τὸν ἔρανον εἰς τὴν ἐπαινετὴν προθυμίαν,
μεθ' ἧς ἤρξαντο καλλιεργοῦντες τὰ γράμματα οἱ ἐν Ἀλβανίᾳ, ἐκ μι-
κρῶν καὶ ἐν βραχεὶ χρόνῳ πολλὰ καὶ μεγάλα κατορθώσαντες:

Ι. Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΩΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ (1799-1827)

1. *Ἡ σπουδαιότης τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ ἡ σιωπὴ τῶν ἱστορικῶν.*

Τὸν βίον τοῦ ἀοιδίμου Γρηγορίου σκότος βαθύτατον δύστυχῶς
καλύπτει, διότι πλὴν τῶν τῇδε κακεῖσε ἐσκορπισμένων ἐλαχίστων ση-
μειωμάτων *οὐδὲν ἕτερον ἔχομεν δυστυχῶς περὶ αὐτοῦ*. Καὶ δι-
καίως δυσφορεῖ ὁ κ. Μιδάτ, ὅστις καὶ ἄλλοτε περὶ τούτου μοὶ ἔγραψε,
καὶ μετ' αὐτοῦ πάντες οἱ Ἀλβανοὶ μὴ γνωρίζοντές τι πλεον τοῦ ὀνό-
ματος περὶ τοῦ ἀνδρός, *ὅστις πρῶτος ἔδωκεν εἰς φῶς τῆς Κ. Δια-
θήκης δλοκλήρου τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν Ἀλβανικὴν*, ἥτις ὡς
τε θρησκευτικὸν καὶ φιλογικὸν μνημεῖον, ἔχει διὰ τοὺς Ἀλβανοὺς
ἀνυπολόγιστον ἀξίαν. Ὡς ἐκ τούτου δικαίως ὁ Γρηγόριος δύναται νὰ
θεωρηθῇ ὡς *θεμελιωτὴς τῆς Ἀλβανικῆς φιλολογίας*. Οἱ Ἀλβανο-
λόγοι, ὡς βάσιν τὴν μετάφρασιν ταύτην πάντοτε ἔχοντες πλὴν τοῦ
ὀνόματος, ὅπερ εὐτυχῶς ἀναγράφεται εἰς τὴν προμετωπίδα τοῦ βι-
βλίου, οὐδὲν ἀναφέρουσι περὶ τῆς πατρίδος καὶ τοῦ βίου τοῦ Γρηγο-
ρίου. Ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἀλβανῶν υποχρέωσις ἐπιβάλλει τὴν ἀναστήλω-
σιν τῆς μνήμης τοιούτου εὐεργέτου τῆς πατρίδος, ὅστις διὰ τῆς Μετα-

φράσεως ταύτης διενόηθη, ἵνα μεταδώσῃ δαιμιλέστερόν τοῖς συμπατριώταις τὰ θεῖα καὶ ὑπερφυῖ τοῦ Εὐαγγελίου διδάγματα. Ἀλλὰ τὴν ὀφειλὴν ταύτην δὲν χρεωστοῦσι μόνον οἱ Ἀλβανοὶ τῷ μεγαλεπηβόλῳ ἱεράρχῃ ἀλλὰ καὶ τὸ ἑλληνικὸν σύμπαν. **Ὁ Γρηγόριος διαπρέπει μετὰ τῶν ἡρώων τοῦ 1821 ἱεραρχῶν μετασχὼν ἐνεργῶς τοῦ ἀγῶνος κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς Εὐβοίας καὶ πολλὰ παθῶν.** Τὸ ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ ἡ Ἐκκλησία τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ταύτας ὑπηρεσίας αὐτοῦ ἔχουσα ὑπ' ὅσιν ἀνέδειξεν αὐτὸν ἔπειτα Μητροπολίτην Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τοιοῦτον ἄνδρα, τοιοῦτον ὑψηλῆς περιωπῆς, πῶς ἀπεσιώπησεν ἡ ἱστορία; εἶνε τυχαῖον τὸ γεγονός, ἢ ὀφείλεται εἰς ἄλλους λόγους, οὓς ὁ ἱστορῶν τὸν βίον αὐτοῦ ὀφείλει ν' ἀναζητήσῃ; Κατ' ἐμὴν ταπεινὴν γνώμην ἡ ἐπισκίασις τῆς μνήμης τοῦ διαπρεποῦς ἱεράρχου ὀφείλεται εἰς τοὺς δύο Νεοφύτους, ἐπισκόπους αὐτοῦ, τὸν Καρύστου ἐν Εὐβοίᾳ, καὶ τὸν Ταλαντίου ἐν Ἀθήναις, γηγενεῖς, ὁ μὲν ἐκ κώμης τῆς Χαλκίδος, ὁ δὲ ἐξ Ἀθηνῶν. Οὗτοι ὡς **αὐτοφυῆ νεόφυτα** ἠὲδοκίμουν προφανῶς κάλλιον ἐν τῷ τόπῳ αὐτῶν, διὸ καὶ ἀνεθορον παρὰ τὸν ὑψίπρεμον τοῦ ἐπύλῃδος μητροπολίτου κορμόν, ὑπὸ θαλερῶν τοπιστικῶν ναμάτων διαβουκολούμενοι καὶ βαυκαλιζόμενοι. Καὶ ζῶντος μὲν αὐτοῦ ἰταμῶς τὴν κεφαλὴν αὐτῶν ἤγειραν καὶ τὰ δίκαια αὐτοῦ ἐσφετερίζοντο, πρὸς Κύριον δὲ ἐκδημήσαντος ἀσφαλῶς αὐτοὶ συνετέλεσαν, ὥστε τὴν δόξαν ὅλην ν' ἀναφέρωσιν εἰς ἑαυτούς, καὶ οὕτως ἡδικήθη ὁ ἀνὴρ. Διότι οὕτως αἰεὶ γράφεται ἡ ἱστορία ὑπὸ τῶν συγχρόνων, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ δράσας ὑπαγορεύῃ, ὅπως ὁ Κολοκοτρώνης εἰς τὸν Φωτάκον. Οἱ δύο ἐπίσκοποι ἦσαν κατὰ τοῦτο εὐτυχεῖς, διότι οὐ μόνον ἐπέζησαν ἐπὶ μακρὸν καὶ πέραν τοῦ ἡμίσεως τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος καὶ ἦλθον εἰς ἐπαφὴν πρὸς πάντας τοὺς ἐξιστορήσαντας τὰ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἠξιώθησαν ἐν τέλει νὰ καταλάβωσι τοὺς, οὓς ἐπωφθαλμίων ἀνέκαθεν, θρόνους ¹.

2. Καταγωγή τοῦ Γρηγορίου. Ἐπίσκοπος Παραμυθίας. (1799).

Ὁ ἀοίδιμος Γρηγόριος κατήγετο ἐκ τῆς εὐάνδρου χώρας ἐκ πόλεως Ἀργυροκάστρου τῆς περιφήμου ἐπαρχίας Δρυϊνουπόλεως ², ἥτις ὡς θεῖον δῶρον καὶ προνόμιον ἰδιαιτέρον ἔχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὴν ἀνά-

1. Ὁ μὲν ἀπέθανεν ὡς Εὐβοίας τῷ 1851, ὁ δὲ ὡς Ἀθηνῶν τῷ 1861. Καὶ ὁ μὲν εἶχε συνέκδημον τὸν Γρυπάρην καὶ τὸν Κουτσονίκαν, ὁ δὲ τὸν Σουρμελῆν, μεθ' οὗ συνέπραττε τὰ πάντα.

2. Ἐσφαλμένος ὁ Ηπειρώτης Παρανίκας λέγει, ὅτι κατήγετο ἐξ Εὐβοίας. Σχεδιάσμα κτλ. σ. 175.

δειξιν μεγάλων εὐεργετῶν καὶ διαπρεπῶν ἀρχιερέων. Ἀναφέρομεν ἑνταῦθα τοὺς σπουδαιότερους. Τὸν Πατριάρχην Κ)πόλεως **Ἰωάσαφ τὸν Μεγαλοπρεπῆ** (1555—1565)¹, τὸν εὐπαίδευτον Μητροπολίτην τοῦ μεγάλου **Τυρνόβου Ἰωσήφ**², τὸν **Κοριτσᾶς Νεόφυτον** 1845—1874)³ τὸν πολὺν **Δέρκων Νεόφυτον** τὴν διαπρεπεστέραν μορφήν τῶν γερόντων τοῦ Φαναρίου⁴, τὸν **Δαρίσσης Νεόφυτον** τὸν Β' (1875—1896)⁵ καὶ τὸν σεβ. Πωγωνιανῆς καὶ Δελβίνου, **Βασίλειον Παπαχρίστου**, οὗ ἡ ἀρχαιοπρεπὴς μορφή ἀναπολεῖ ἀεὶ εἰς τὴν μνήμην μου τὸν Δωδωναῖον Δία. Τοιαύτης γενεᾶς ἀνὴρ τυγχάνων καὶ ὁ Γρηγόριος δικαίως παρίσταται ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Παναρέτου Κωνσταντινίδου (τοῦ ἔπειτα Μεσσηνίας) τὸν «Κατάλογον ἱστορικὸν τῶν πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν» καταστρώσαντος, ὡς «**ἀνὴρ ἐνάρετος, ἱεροπρεπὴς καὶ φιλόμουσος**»⁶. Παρὰ τοῦ ἰδίου καὶ μόνου μανθάνομεν, ὅτι ἐ χρημάτισε κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι **ἐπίσκοπος Παραμυθίας**, ἑντεῦθεν δὲ προήχθη εἰς **ἀρχιεπίσκοπον Εὐρίπου** ἐπὶ τῆς α' πατριαρχείας Γρηγορίου τοῦ Ε' (1797—1799). Ἐν τοῖς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Βελεγράδων καὶ εἶτα Ἀμασείας καταρτισθεῖσι «Χρονολογικοῖς καταλόγοις κτλ.», ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ἐπισκόπων Παραμυθίας τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου δὲν ἀναγράφεται, ἀσφαλῶς ὅμως φαίνεται, ὅτι διεδέξατο τὸν **Ἀνθιμον** (1782—1797)⁷, ἐπειδὴ ἑντεῦθεν ὑπάρχει κενὸν μέχρι τοῦ γνωστοτάτου ἐπισκόπου **Χρυσάνθου**. Οὗτος κατὰ τοὺς Σουλτικοὺς ἀγῶνας ἔπαιξε σπουδαῖον πρόσωπον, δοὺς τὸ παράδειγμα τῆς τόλμης καὶ αὐταπαρνήσεως καὶ πρωτοστατήσας εἰς τὴν ἀπόρριψιν τῶν περὶ ὑποταγῆς προτάσεων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ παρὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ **Ἰωαννίνων Ἱεροθέου**, προτιμήσας νὰ σφαγιασθῶσιν οἱ εἰς χεῖ-

1. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ Πίνακες σ. 510—515

2. Οὗτος ἀπεβίωσεν εἰς τὴν Μονὴν Λαύραν τοῦ Ἀθῶ, ἔνθα σώζονται ἐν χειρογράφοις τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ ἡ μετάφρασις τῶν ψαλμῶν δι' ἱάμβων. Ἰδ. Βιογραφίαν ὑπὸ Ἀλεξ. Λαυριώτου ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. Ἔτ. Β' Περιοδ. δευτέρα τευχ. ΙΖ (1887).

3. Πανδώρα Τόμ. ΙΘ' (1869) σ. 253

4. Ἰδ. Β. Διαμαντοπούλου: Νεοφύτου Δέρκων ἔργα τινα (μετὰ τῆς βιογραφίας) 1881.

5. Ν. Γιαννοπούλου, Ἐπετηρ. Παρν. ἔτ. Ι' (1914) σ. 280

6. Περιοδ. Σωτήρ. Ἔτ. Α' σ. 87.

7. Οὗτος ἔφερε τὸν τίτλον «Παραμυθίας Βουθρωτοῦ καὶ Γλυκέος». Ἀλεξούδη: «Ἐπίσκοποι Παραμυθίας» ἐν Νεολόγῳ Κων)πόλεως 1892, 19 Ἰουνίου. ἀριθ. 6864.

ρας τοῦ τυράννου κρατούμενοι συγγενεῖς μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ¹. Ἄλλ' ὁ ἐκ Λαμπόβου ἐν Παραμυθίᾳ ἱατρὸς Δ. Παναγιωτίδης, δημοσιεύσας συμπληρώσεις εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Ἀλεξούδη ἐκ τοῦ Κώδικος τῆς Μητροπόλεως Παραμυθίας, προσδιορίζει ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἀνθίμου, ἀπὸ τοῦ 1789—1799 ². Κατὰ ταῦτα μόνον μῆνās τινας διέμεινεν ὡς ἐπίσκοπος ἐν Παραμυθίᾳ ὁ Γρηγόριος. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, ὅτι οὐδεμία προᾶξις οὔτε καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀναφέρεται ἐν τοῖς χρονικοῖς τῆς πρώτης ἐπαρχίας αὐτοῦ, ἡ δὲ ἔναρξις τοῦ κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀγῶνος εὗρεν αὐτὸν ἐν Εὐβοίᾳ.

**3. Ὁ Γρηγόριος Ἀρχιεπίσκοπος Εὐβοίας (1799—1827
καὶ ἡ ἐπανάστασις τῆς Εὐβοίας. Ὁ Ἀλέξ. Κριεζῆς
καὶ ὁ Καρύστου Νεόφυτος.**

Τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας Ἱεροθέου τοῦ Ναξίου ἀποθανόντος ἀννυώθη εἰς τὸν θρόνον τοῦτον ἀπὸ Παραμυθίας ὁ Γρηγόριος λήγοντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' καθ' ὃν ἐκτυλίσσονται τὰ μεγαλήτερα κοσμοϊστορικά διὰ τὴν Ἑλλάδα γεγονότα. Ἐνταῦθα ἐπὶ 20 καὶ πέραν ἔτη, ἡ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἰδίου «τὸ πλέον μέρος τῆς ζωῆς» διήγαγεν ὁ Γρηγόριος ἐν εἰρήνῃ ἀγαπῶν καὶ ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων. Ἄλλ' εἰς τὴν σύρραξιν τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Εὐβοίας δὲν ἦτο δυνατόν ὁ Ἀργυροκαστρίτης Γρηγόριος νὰ μὴ πρωτοστατήσῃ παρ' ὅλην τὴν σιωπὴν τῶν πηγῶν. Αἱ μέχρι τοῦδε δημοσιευθεῖσαι ἐργασίαι καὶ ἱστορίαι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι πᾶσαι σχεδὸν ἐλλιπεῖς καὶ μεροληπτικαί, ὥς μὴ στηριζόμεναι ἐπὶ ἐπισήμων ἐγγράφων, ἢ ἔχουσαι ὑπ' ὅψιν μερικὰ μόνον, καὶ διὰ τοῦτο ἐφ' ὅσον τὸ ἀρχεῖον τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, ὅπερ ἀπὸ 20ετίας μόνις ἤρχισε τὸ Κράτος νὰ καταρτίζῃ, δὲν δημοσιεύεται, πραγματικὴν τῆς Ἐπαναστάσεως ἱστορίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, καὶ ὥς ἐκ τούτου οὔτε ἐν τοῖς Ἑλλ. Πανεπιστημίοις διδάσκεται συστηματικῶς τοιαύτη. Ἐκαστος ἀρχηγὸς ὡς βλέπομεν ἐκ τῶν σωζομένων ἐγγράφων ἀγωνίζεται νὰ ἐξάρῃ τὰς ἀνδραγαθίας αὐτοῦ

1. Ἡ Πάργα ὑπὸ Π. Α. Σ[αλαπάντα] 1861 σ. 136—147. Ὁ Seake ἐδημοσίευσε καὶ ἐπιστολὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Χρυσάνθον (Travels in northern Greece τομ. I σ. 513). Ὁ Ἀλεξούδης περὶ τοῦ Χρυσάνθου ἀναφέρει ἀπλῶς τὸ ἔτος 1805, ἀλλ' ἐκ τῆς παρὰ Σαλαπάντα δημοσιευθείσης ἀλληλογραφίας φαίνεται, ὅτι ἀπὸ τοῦ 1801 ἦτο Παραμυθίας.

2. Ὁ ἐν Κων/πόλει Ἑλλ. Φιλ. Σύλλ. Τόμ. ΚΖ (1900) σ. 312.

καὶ νὰ προσεταιρισθῇ εἰς ἑαυτὸν ὅλην τοῦ ἀγῶνος τὴν δόξαν¹. Περὶ τῶν ἄλλων ὁμιλεῖ ὡς πάρεργον ὁδοῦ.

Περὶ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας Γρηγορίου ὁμιλεῖ ἐφ' ὅσον ἐγὼ οἶδα **δ' Ἀλέξ. Κριεζῆς** εἰς τὸ Ἡμερολόγιον ἐκτιθέμενος τὰ τῆς δράσεως αὐτοῦ ὡς ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Νοτ. Εὐβοίᾳ, ἐνθα οὗτος ἦλθε δύο μῆνας μετὰ τὴν ἐκκρηξιν ἤτοι κατὰ Μάϊον. Ἡ ἀρχὴ τῆς δράσεως κατὰ τὸν Κουτσουνίκαν ἐγένετο κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1821 ὑπὸ τοῦ **Μηνᾶ Κατζικογιάννη** ἐκ τῆς ἐπαρχίας Θηβῶν καταλαβόντος τὴν ἐναντι τῆς Εὐβοίας θέσιν τοῦ ἀνηφορήτου, ἀλλ' ἐλάχιστα κατορθώσαντος, διότι ἐν τῇ νήσῳ δὲν ἐπετρέπετο ὑπὸ τῶν Πασσάδων, ὅπως ἐν τῇ Στερεᾷ νᾶ ὑπάρχῃ καπετάνιος. Οἱ ἐπαναστάται ὅθεν ἠναγκάσθησαν ν' ἀποταθῶσιν εἰς τὸν τῆς Λοκρίδος καὶ Βοιωτίας ἀρχηγὸν **Ὁδυσσεά Ἀνδροῦτσον**, ὅστις ἀπέστειλεν αὐτοῖς τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ **Βερούσην Μουτζανᾶν** ἐκ τοῦ χωρίου Λιβανάταις. Οὗτος ἀπεδείχθη ὄντως «ἀνίκανος καὶ δειλότατος» διότι ἀντὶ νὰ καταλάβῃ ὀχυρὰν θέσιν προεχώρησε μέχρι τῶν προθύρων τῆς Χαλκίδος : ἐκεῖ δὲ διελύθη ὑπὸ τοῦ Σινὰν ἀγᾶ εἰς δύο μάχας, ἀφείς 60 Ἑλληνας νεκρούς².

Τότε οἱ Τούρκοι θρασυθέντες ἐπέβαλλον μυρία δεινὰ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Χαλκίδος καὶ τῶν πέριξ, ἐνῶ οἱ ἐπαναστάται ἔδρων εἰς τὴν βόρειον Εὐβοίαν. Συνέλαβον δὲ τὸν ἀρχιερέα μετὰ τοῦ ἀρχιδιακόνου καὶ πολλοὺς τῶν προκρίτων καὶ ἔρριψαν εἰς τὰς φυλακὰς καὶ ἐκράτησαν αὐτοὺς ἐπὶ δύο ἔτη μέχρι τελείας καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ νήσῳ.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων οἱ Εὐβοεῖς ἀπετάθησαν πρὸς τὸν ἐν Ὑδρᾷ **Κουντουριώτην**, ὅστις ἀνέβηκεν εἰς τὸν **Ἀλέξ. Κριεζῆν**, ὅστις ἐλθὼν κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαΐου ἀπέκλεισε τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Χαλκίδος Τούρκους ἀπὸ βορρᾶ δι' ἐνὸς καὶ μόνον βρικίου³. Ἀλλὰ διεγοήθη νὰ οργανώσῃ καὶ ἐπίθεσιν πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως ὅθεν

1. **Ὁ Κολοκοτρώνης** ἐπὶ π. ρ. γ. ἐν τοῖς «Ἀπομνημονεύμασι τῆς Ἑλλ. ἐπαναστάσεως» τοῖς καθ' ὑπαγόρευσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ **Φωτάκου** γραφεῖσι καὶ ἐκδοθεῖσιν ἐν Ἀθήναις τῷ 1858 οἰκιοποιεῖται τὰ πάντα. Ὅτε κατὰ 1910 περιηγούμεν ἡν Μεσσηνίαν ἤκουσα παρὰ πολλῶν γερόντων τὰ ἀντίθετα τῶν ὑπ' αὐτοῦ παραδιδόμενων, καὶ παρεπονοῦντο διότι ὁ Κολοκοτρώνης ἠδίκησε μεγάλως τὸν ἥρωα τοῦ Μανιάκι **Παπαφλέσσαν**, καὶ ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη ἐν Καλάμαις τρεῖς ἡμέρας πρὶν ἢ ἐν Λαύρᾳ ἀναπετασθῇ τὸ Λάβαρον κττ. Τὸ τελευταῖον δέχεται καὶ ὁ **Φωτάκος** σ. 21.

2. **Κουτσουνίκας** Β' σ. 62—63.

3. **Κουτσουνίκας** Β' σ. 64.

διερχόμενος ἀπὸ Σκιάθου συνήντησε τὸν φυγάδα Μουτζανᾶν καὶ προσέλαβεν αὐτὸν μετὰ 40 ἀνδρῶν ¹. Δὲν εἶχεν ὅμως πολλὴν εἰς τοῦτον πεποίθησιν καὶ διώρησεν ὥς συναρχηγούς δύο Ἑπειρώτας τὸν **Κῶτσον Χασάπην** ² καὶ «ὅτι ἦτο μέσα εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ ἔσφαξε κρέατα» καὶ Νικ. **Τουμαράν Ζαγορίσιον** ³, οἵτινες ὅλοι εἶχον περὶ τοὺς 3.000 ἄνδρας καὶ ἤρχισε κατὰ τῶν Τούρκων ἐπίθεσις εἰς διάφορα μέρη. Ὁ Κριεζῆς κατώρθωσε νὰ βομβαρδίσῃ εἰς τὸν Μαλιακὸν κόλπον Τουρκικὸν κορβέτον, ἐξήγειρε διαρκῶς τοὺς χωρικοὺς καὶ ὑπεβοήθει ἀπὸ θαλάσσης τοὺς πολεμοῦντας διὰ διαφόρων βομβαρδισμῶν καὶ ἦν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐκ τῆς Σιερεᾶς ὑποσχεθείσης δυνάμεως ἐκ 2000 ἀνδρῶν, ἀνθ' ὧν ὁ **Δυοβουνιώτης** ἀπέστειλεν αὐτῷ μόνον 70 ἄνδρας! «Τότε ἠναγκάσθη νὰ ἀποταθῇ πρὸς τὸν Ἀνδρουῖτσον τῇ ὑποδείξει τῶν δημογερόντων Λίμνης καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὸν γενναῖον συμπατριώτην αὐτῶν **Ἀγγελὴν Νικολάου**, ὅστις ἐλθὼν ὑπῆρξεν ἐπὶ 7μηνον ἀρχηγὸς καὶ ἡ ψυχὴ τῆς ἐπαναστάσεως. Ὁ Κριεζῆς εἶχε κατορθώσει νὰ συγνενοῇται μυστικῶς μετὰ τοῦ ἐγκαθηέοικου ἀρχιερέως ὃν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ἃς διὰ γυναικὸς διεβίβαζεν, ὠνόμαζε μέγαν Ἀράπην τὸν δὲ διάκονον μικρὸν ἐπέτυχε δὲ νὰ ἔλθῃ καὶ προσωπικῶς εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ γραμματέως τοῦ Ὀμβέρ βέη ἀρχηγοῦ τοῦ στρατοῦ τῆς Νοτ. Εὐβοίας. Πολλοὶ δὲ τῶν ἀποκεκλεισμένων ἡτομόλων καὶ ἐμάνθανε τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ πόλει.

«Μίαν τῶν ἡμερῶν, λέγει, ἔφυγον δύο Ῥωμαῖοι ἀπὸ μέσα τῆς Εὐρίπου, τοὺς ὁποίους μοῦ τοὺς ἐπαρουσίασαν εἰς τὸ πλοῖον· ἐξετάζοντάς τους, μοῦ εἶπον, ὅτι **τὸν Δεσπότην καὶ Διάκον τοὺς εἶχον εἰς μέγαν περιορισμόν**, καὶ ὅλους τοὺς Ῥωμαίους τοὺς ἔχουν βάλει εἰς τὸ τιμωρικὸν ξύλον τρουμπουῖκι λεγόμενον ἐξ αἰτίας τοῦ σκοτομοῦ ὅπου τοὺς ἔχομεν κάμει, καὶ ἐλυπήθημεν σφόδρα» ⁴. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Κριεζῆς ἀπεφάσισεν ἀμέσως καὶ προέβη εἰς τὸ διάβημα μετὰ τοῦ πλοίου νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Καραπαμπᾶ ὑπὸ βροχὴν σφαιρῶν, αἵτινες ἐπιπτον καὶ ἀπὸ τοῦ φρουρίου ἐνῶ εὐρίσκετο κάτωθεν αὐτοῦ, ὕψωσε λευκὴν σημαίαν καὶ ἔκαμνε σημεῖον, ὅτι ἤθελε νὰ ὁμιλήσῃ· ἐμεσολάβησε ὁ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ἱατρός **Λεβαδίτης Καλογερόπουλος** καὶ μόλις ἔπαυσαν τὸ πῦρ καὶ ἐννόησαν, ὅτι ἤθελεν ὁ Κριεζῆς νὰ ὁμιλήσῃ

1. Ἑβδομάς ζ' φύλ. 3 σ. 8.

2. Αὐτ. φύλ. 4,5 ὁ,6 καὶ 6,7.

3. φύλλ. 4,4.

4. Ἑβδομάς ζ' φυλλ. 8 σ. 6.

πρὸς αὐτούς ¹. Εἶπε δὲ τὰ ἐξῆς πρὸς τοὺς Τούρκους ἀπὸ τοῦ πλοίου ἱσταμένου εἰς τόξου βολὴν μακρὰν τῆς γεφύρας. «Εἶναι σήμερον τέσσαραις ἡμέραις, ὅπου ἔμαθον ἀπὸ δύο συναδέλφους μου φυγάδας, ὅτι ἔχετε τὸν Δεσπότην καὶ τὸν Διᾶκον εἰς περιορισμὸν καὶ τοὺς συναδέλφους μας εἰς τὸ ξύλον τρουμποῦκι, καὶ ὅτι αὐτὸ δὲν εἶναι δικαιοσύνη μεγάλων ἀνδρῶν καὶ μήτε παλληκαριά, ὅτι αὐτὰ τὰ κάμουν ὅσοι ὁμοιάζουν τὰς γυναῖκας... καὶ ὅχι οἱ καλοὶ πολεμάρχοι καὶ τί τοὺς λέγει τὸ κιτάπι τους καὶ ὁ ἴδιος προφήτης τους· πόσοι χρόνοι εἶναι ὅπου τοὺς ἔχετε ῥαγιαδες καὶ πληρώνουν τὰ χαράτσια τους, ἀπ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἕως τώρα σᾶς γράφει νὰ τοὺς ἐπιστρέψῃτε ὅσα τοὺς ἔχετε πάρει καὶ νὰ τοὺς βάλῃτε καὶ τὰ ἄρματα τους εἰς τὴν μέσσην, νὰ τοὺς ἀφήσῃτε ἐλευθέρους εἰς τοὺς κάμπους καὶ νὰ εὐγῇτε μαζὺ τους νὰ τοὺς πολεμήσετε, καὶ ὅταν τοὺς νικήσετε, τότε ἔχετε τὸ ἐλεύθερον νὰ τοὺς κάμῃτε τοιαύτας παιδείας. Ἔτσι σᾶς λέγει ὁ προφήτης σας. Καθὼς καὶ ἐγὼ ἔχω τοὺς ἰδικούς σας, ὅταν μοῦ τοὺς φέρουν οἱ ὀπλαρχηγοί μου καὶ δὲν τοὺς ἔχω εἰς παιδείαν, ἀλλὰ τοὺς ἔχω ἐλευθέρους μὲ τὸ φαί τους καὶ ψωμί καὶ πιοτά, ἔτσι πρέπει νὰ ἀκολουθήσωμεν, καθὼς κάμνουν ὅλοι οἱ πολεμάρχοι Εὐρωπαῖοι εἰς πολέμους..» ². Ἐχων δὲ ὁ ναύαρχος πικρὰν πείραν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι βαρεῖα ἤκουον ὅσα τοὺς ἔλεγεν ἔδωκε διαταγὴν, ἵνα συγκινήσῃ αὐτούς, νὰ ἐπιβληθῇ ἡ ἐξῆς τιμωρία εἰς τοὺς 11 αἰχμαλώτους καὶ ἓνα Ἑβραῖον. οὓς εἶχεν εἰς τὸ πλοῖον: «Τοὺς εἴχομεν δέσει, λέγει, ἀπὸ τὰς δύο μασχάλας καὶ εὐθὺς μὲ τρεῖς φιλίστραις τοὺς ὑψώσαμεν ἤρχισαν τὰς φωνάς, ἀλάχ! ἀλάχ! ἔξ ὧν ἡ φωνὴ τοῦ Ἑβραίου. Βουτῶντας εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὑψώνοντας καὶ βουτῶντας τοὺς ἀφήσαμεν κρεμασμένους» ³. Τὸ πείραμα ἐπέτυχε πλήρως ἔξ αὐτομολούντων ἐπληροφορήθησαν τὰ ἐξῆς: Ὁ Θεὸς σᾶς ἔστειλεν ἐπροχθὲς ὅπου ἤλθατε καὶ τὴν ἄλλην ἡμέραν **ἐλευθέρωσαν ὅλους μαζὺ μὲ τὸν Δεσπότην** ἢ εὐχαὶ ὅπου ἐπήρατε εἶναι μεγάλοι» ⁴. Ἐκ τῆς χαρᾶς ὁ Κριεζῆς διέταξε καὶ ἐρρίφθησαν 25 κανονιοβολισμοί. Μετὰ δύο ἡμέρας ἕτεροι δύο «ὅπου τοὺς ἠλευθέρωσεν ὁ **Ῥεσίτ Μπέης**» ἀνήγγειλαν, ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν νὰ περιποιῶνται τοὺς ῥαγιαδες, καὶ «ὅτι ἅμα τοὺς ἠλευθέρωσαν τοὺς ἔδωσαν τὰ ταῖνια ἀπὸ 70 δράμια ψωμί, κρασί, κρέατα μπόλικά, ὅπου πρῶτα μόνον 20—25 δρ. διὰ δύο ἡμέρας». Καὶ ἀναφωνεῖ ὁ ναύαρχος. «Καὶ

1. Αὐτ. 6—7.

2. Ἑβδομάς ζ' φυλλ. 8. σ. 7.

3. Αὐτ. 4. Αὐτ.

ἡ φοβέρα καμμιὰ φορὰ ἐβγαίνει εἰς καλόν! *Τοῦ Δεσπότη* τοῦ ἔδιδαν καὶ κόταις καὶ μερικαῖς φοραῖς καὶ γάλους· τοῦ ἐπῆραν ὅμως ἀρκετὰ πράγματά του τρία τέσσαρα ἐγκόλπια καλὰ¹. Ἦλθεν ἐπὶ τοῦ πολεμικοῦ ἐκ τῆς ἀντίπεραν ὁ μνημονευθεὶς Μ. Κατσικογιάννης ὅπως πανηγυρίσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν κρατουμένων, καὶ ἀνήγγειλεν ὅτι «ἐκαμαν φέστα καὶ αὐτοὶ ἀπὸ χίλια πυροβόλα εἰς τρεῖς φοραῖς, ἐξόν ὅπου καὶ ὁ ἅγιος Θηβῶν ἔψαλε παρακλήσιν διὰ τοὺς ἐλευθερωθέντας καὶ διὰ ἡμᾶς· ἔγεινε μεγάλη χαρὰ εἰς τὸν Ἀνηφορήτην»².

Μετὰ τὸ γεγονός τοῦτο οὐδαμοῦ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιερέως ὁ Κριεζῆς. Τὴν 8ην Ἰουλίου τοῦ *Ἰομέρ Βρυώνη* ὡς ὁδοστρωτῆρος ἀνὰ τὴν Στερεὰν διελθόντος καὶ ἐπελθόντος καὶ εἰς Εὐβοίαν καὶ συγκεντρῶσαντος στρατὸν ἐξ 25000 ἀνδρῶν συνήφθη μάχη ἐν Βρυσακίοις, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνες ἔτρεψαν εἰς ἄτακτον φυγὴν τοὺς Τούρκους ἀπώλεσαντας 800 πεζοὺς καὶ 1000 ἵππεῖς³. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ἐν τούτοις ὡς φαίνεται ἐκρατεῖτο ἐν εἰρῇ ὡς καὶ πρότερον. Ὁ Κριεζῆς μεταβὰς εἰς Τριπολιτσᾶν πρὸς συνάντησιν τοῦ Ὑψηλάντου καὶ διηγουμένου τὰ τρόπαια αὐτοῦ οὐδὲ κἂν ὑπαινιγμὸν περὶ τῆς τύχης τοῦ Γρηγορίου ποιεῖται, ἥτις βεβαίως δὲν θὰ ἦτο εὐχάριστος, ἄλλως ὁ τὰ πάντα μεθ' ὑπερβολῆς ἐξαίρων, δὲν θὰ ἀπεσιώπα ἐὰν εἶχεν ἐλευθερώσει αὐτόν. Κατὰ τὴν ἐπάνοδον ὁ ναύαρχος διῆλθεν ἐξ Ὑδρας καὶ ἐκόμισε πλοῖον (σκούναν) κατὰφορτον πολεμοφοδίων. Ἀρχομένου τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1822 μία θαυμασίως ὁργανωθείσα ἐπιχείρησις πρὸς κατάληψιν τοῦ φρουρίου τῆς Χαλκίδος ἀπέτυχεν ἐκ σφάλματος τοῦ καπετὰν *Ἀγγελῆ*⁴. Μετὰ ταῦτα τὰ πράγματα στρέφονται ὑπὲρ τῶν Τούρκων. *Ἡ παρουσία τοῦ Ἀρείου Πάγου* πρὸς συλλογὴν χρημάτων, ὅστις προϋττεινεν, ὡς ὁψόμεθα, ἵνα ὀπλαρχηγοὶ καὶ στρατιῶται παραδώσωσι τὸν ἄργυρον τοῦ ὀπλισμοῦ αὐτῶν, *ἐπέφερεν ἀναστάτως εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Κριεζῆ*, οἱ ναῦται στασιάσαντες ἀνεχώρησαν. Αὐτὸς δὲ ὁ ναύαρχος εἶχεν ἐγκυταλίπει τὸ στρατόπεδον ἀπασχολημένος εἰς τὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου, πρὸς ὃν ἦλθεν εἰς ρῆξιν καὶ μικροῦ δεῖν, ἐὰν

1. Αὐτ. 2. Αὐτ.

3. Φύλ. 9 σ. 3—4. Ὁ *Κουτσονίκας* (Β' σ. 58 καὶ 65) λέγει ὅτι ὁ Βρυώνης ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ 2500—3000 ἐκλεκτῶν Ἀλβανῶν, φαίνεται τὸ ἄλλο πλῆθος τοῦ στρατοῦ ἦτο τοῦ *Ἰομέρ Βέη Καραστίνου*, ὅστις, κατατροπώσας τοὺς ἐπαναστάτας ἐν τῇ Βορ. Εὐβοίᾳ καὶ πυρπολήσας τὴν Κύμην διέθεσε πᾶσαν τὴν δύναμιν ἐνταῦθα· αὕτη ἦτο ἡ μόνη ἀξιόλογος πρᾶξις τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Κριεζῆ, ἐπὶ ἐν σχεδὸν ἔτος συνεχισθεισῶν.

4. Φύλλ. 15 σ. 8 καὶ 18 σ. 5.

δὲν ἐμεσολάβει ὁ γηραιὸς καὶ σοφὸς ἀρχιμανδρίτης **Ἀνθιμος ὁ Γα-
ζῆς**, μέλος καὶ αὐτὸς ὢν, νὰ ἐπυροβόλει κατὰ τοῦ σεβαστοῦ-σώματος¹
περὶ οὗ λέγει: «Θαυρῶντας καὶ ἐγὼ ὥς εἶχον ἀκούσει, ὅτι νὰ ἦτον ὡς
τοὺς παλαιοὺς Ἀρεοπαγίτας, ἠθέλησα τέτοιους ἀγιογδύτας νὰ τοὺς
τιμῆσω, νὰ τοὺς φέρω μὲ τὸ πλοῖον μὲ μεγάλην πομπήν, ὅπου μίαν
νύκτα ἀπὸ μεγάλην φορτοῦναν ἐκόντεψαν νὰ χαθοῦν»². Ταῦτα καὶ
τὰ τοιαῦτα ἐνωτιζόμενοι οἱ Τοῦρκοι ἀνεθάρρησαν καὶ νύκτα τινὰ τῆς
29 τοῦ μηνὸς Μαρτίου συλλαβόντες τοὺς σκοποὺς καὶ διασκορπίσαντες
εἰς διάφορα ἐπίκαιρα σημεῖα τὸν στρατὸν ἐπετέθησαν ἅμα τῇ ἡμέρᾳ
κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν Ἑλλήνων, στρατοπεδευνόντων ἐν Βρυσακίοις,
οἵτινες μαθόντες παρ' ἐνὸς διασωθέντος σκοποῦ εἶχον ἐξέλθει εἰς τὴν
πεδιάδα, ἀλλὰ μόλις ἔφθασαν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄρους ἐπιπίπτουσι
κατ' αὐτῶν αἱ Τουρκικαὶ ὀρδαὶ καὶ προσπαθοῦσι νὰ περικυκλώσωσιν
αὐτοὺς. «Ἡ **Κουκουβινιά** ἤρχισε νὰ διασκορπισθῇ εἰς τὰ βουνὰ χωρὶς
νὰ σταθῇ κατὰ τῶν ἐχθρῶν» λέγει ὁ Κριεζῆς³. Οἱ Τοῦρκοι ἀφέντες
αὐτοὺς ἐστράφησαν πρὸς τοὺς ἀρχηγούς· ἀμφοτέρω καὶ ὁ **Ἀγγελῆς
καὶ ὁ Κῶτσας** ἔπесον ἡρωϊκῶς πολεμήσαντες. Ἡ δημώδης μοῦσα
ἀπαθανάτισεν αὐτοὺς δι' ὀραίου ᾄσματος:

1. Φύλλ. 15 σ. 8.

2. Φύλλ. 14 σ. 8.

3. Τὰ τῆς ἀτυχοῦς ταύτης μάχης ἐν ἐκτάσει περιγράφει ὁ Κριεζῆς ἐν
Ἑβδομ. 5 φυλλ. 18 καὶ 20, συνοπτικῶς δὲ ὁ Κουτσονίκας Β' σ. 71 Κου-
κουβινιά καὶ Κουκουβῖνοι ὀνομάζονται ὑπὸ τοῦ Κριεζῆ οἱ Ἀλβανόφωνοι τῆς
Εὐβοίας κάτοικοι (τοὺς Ἑλληνας καλεῖ Ρωμαίους), οἵτινες διεκρίθησαν ὡς
πολεμισταὶ ἐφάμιλλοι τῶν Στερεολλαδιτῶν κατὰ τὴν ἀπόκρουσιν τοῦ Ὁμέρ
Βρυώνη, ὅστις ἐπετέθη κατὰ τῶν βέηδων, οἵτινες εἶχον πληροφορήσει αὐτόν,
ὅτι οἱ στρατιῶται τοῦ Κριεζῆ «ἦτον Κουκουβίνιδες καὶ ὁ ἴδιος τοὺς εἶδεν
ὅτι ἦτον Ρουμελιώταις». Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Κριεζῆς διαβεβαίει ὅτι μόνον
25 ἦσαν Ρουμελιῶται, οἱ λοιποὶ δὲ ἦσαν Εὐβοεῖς. «Ἀλλ' ἐγὼ, λέγει, τοὺς
εἶχον γυρίσει τὴν ἀπὸ μέσα φλοκάτα ἀπ' ἔξω, ὡς τὸ φοροῦσαν οἱ Ρουμε-
λιώταις, εἶχαν δὲ καὶ μανδύλια τῆς κεφαλῆς καὶ δὲν ξεχωροῦσαν» (φυλλ. 10
σ. 6). Πάντοτε δὲ μετὰ τῶν ἐγγωρίων ὁ Κριεζῆς συνεννοεῖται Ἀλβανιστὴ
καὶ μόνον τὰ «Ἀλβανίτικα» τοῦ Μουσταφᾶ ἀκολούθου τοῦ Ἀνδρούτσου δὲν
ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ καλῶς «ὅτι τὰ ὀμιλοῦν βαθεία». (φυλλ. 20 σ. 8). Ἐν-
ταῦθα ἀναφέρεται ὅτι ὅταν ὁ **Ἀδ. Ἀνδρούτσος** ἦλθεν εἰς Εὐβοίαν εἰς ἐπί-
σκεψιν τοῦ Κριεζῆ, καὶ ἔκαμεν συμπόσιον εἰς τὸ πολέμικόν αὐτοῦ ἔφερον
ὅλα τὰ εἶδη τῶν ὀργάνων· ὁ Ὀδυσσεὺς «ἐζήτησεν ἂν ἦτο ναῦταις (τοῦ
Κριεζῆ) νὰ χορεύουν τὸν Ἀλβανὸν χορόν. Ἐδιώρισα λέγει ὁ Κριεζῆς τὸν
αὐτὰδελφόν μου **Ἀθανάσιον** ἐτῶν 16, ἐχώρενε μὲ τὸ σπαθί, καὶ ἔλαβον
ὅλοι μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἦτο πολλὰ εὐμορφος νέος, ὅπου τὸν εἶχον μαζί
μου εἰς τὸν πόλεμον.

Μὴν εἶδετε τὰ δυὸ πουλιὰ τοὺς δυὸ καπεταναίους
 π' ἄρχισαν τὸν πόλεμο στοὺς Τούρκους Χαλκιδαίους ;
Τὸν Κῶτσο καὶ τὸν Ἀγγελῆν, τὰ δύο λεοντάρια ;
 Ἐχτὲς προχτὲς τοὺς εἶδαμε μὲ λίγα παλλικάρια.
 Εἰς τῆς Καστέλλας ὀίχτηκαν στὸν κάμπο σὰν θηρία,
 σὰν Ἕλληνες πολέμαγαν τοὺς Τούρκους μὲ μανία.
 Βαστοῦν στὸ δόντια, τὸ σπαθί, στὸ χέρι τὸ τουφέκι,
 καὶ θραυαλεύουν τὸν ἐχθρό, δώνουν ἀστροπελέκι κτλ. ¹.

Τὴν καταστροφὴν ταύτην, ἣτις τοσοῦτον ἀδόξως ἑτερμάτισε σχεδὸν τὴν ἐπανάστασιν ἐν Εὐβοίᾳ ὁ Κρυζῆς ἀποδίδωσιν εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον : « Αὐτὰ μᾶς ἔκαμαν οἱ θεοκατάρατοι Ἀγριοπαγῖται, ὅπου τὸ ἀνάθεμα νὰ ἔχουν » καὶ ἀμέσως κατωτέρω ἀναφέρων « Ἄρειος Πάγος » προστίθῃσιν : « ὅπου νὰ ξεπαγιάσουν καὶ νὰ ξεραθοῦν ὡς τὸ σίδηρο » ². Πράγματι ἡ ἀνωτάτη αὕτη ἀρχὴ ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως ἐπέφερε τὴν ἀπαισίαν εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τροπὴν ἐν Εὐβοίᾳ. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ἐκπλήττει τὸν ἀναγνώστην εἶναι ἡ τελεία ἀδιαφορία αὐτῆς διὰ τὴν τύχην τοῦ ἐγκαθειρόντος ἀρχιεπισκόπου Γρηγορίου. Οὐδὲν μέτρον πρὸς σωτηρίαν αὐτοῦ ἔλαβεν οὔτε διανοήθη κἄν νὰ λάβῃ. Καὶ ὅμως πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπῆρξεν ὁ ἐπίσκοπος **Καρύστου Νεόφυτος**. Τούτου ὑπάρχει ἐκτεταμένη ἀλληλογραφία δεδημοσιευομένη. Εἶναι περίεργον, ὅτι οὐδαμοῦ οὐδεμίαν μνείαν ποιεῖται ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου αὐτοῦ ! Ἐν τούτοις παρ' ὅλην τὴν εὐχόλως ἐννοουμένην σιωπὴν τῶν πηγῶν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδεχθῶμεν, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἔμεινεν ὅλως ἀμέτοχος εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν, διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ ἐγκάθειρξις καὶ τὰ δεινοπαθήματα αὐτοῦ. ὅπως δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ εἴπωμεν ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ὁ ὀργανωτὴς καὶ ὑποκινητὴς τῆς κατὰ τῶν Τούρκων πρώτης ἐπιχειρήσεως.

Τοῦτο μόνον θετικῶς γνωρίζομεν, ὅτι ἀποτυχούσης ταύτης συγελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἐπὶ διετίαν ὅλην ἐκρατεῖτο εἰς τὰς φυλακὰς ὑποστὰς τὰ πάνδεινα, ἕως οὗ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1823, τὶς οἶδε διὰ τίνων μέσων, ἀπηλλάγη ὡς ἐκ θαύματος καὶ ἀφένθη ἐλεύθερος. Κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον ἔπνεε σχεδὸν τὰ λοιπὰ καὶ ἡ τρίτη ἐκστρατεία καὶ ὁ ἀγὼν εἰς τὴν μεγαλόνησον ἑτερματίζετο διὰ τῆς συντριβῆς τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων ἐν Βρυσακίοις, πλησίον τῆς Χαλκίδος κατὰ Ἰούλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Ὁ Γρηγόριος προλαβὼν νὰ ἐξέλθῃ

1. Παπαχατζῆ, Δοκίμιον σ. 77.

2. Φύλλ. 20 σ. 7.

ἐκ τῶν φυλακῶν πρὸ τῆς ἀτυχοῦς ἐκβάσεως, παρ' ὅλα τὰ δεινοπαθήματα, αὐτοῦ, ἀπετάθη καὶ πάλιν πρὸς τε τὴν Διοίκησιν καὶ τὴν «*Υπερτάτην Βουλὴν*»¹ προσφέρων καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀναγκῶν τῆς πατρίδος. Σπουδαιότατον ἔγγραφον περὶ τούτου ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς «*Ἀρχείοις τῆς ἑλλην. Παλιγγενεσίας*»². Εἶνε ἐπιστολὴ τοῦ ἱεράρχου πρὸς τὴν Βουλὴν, ἣν μνημονεύων ὁ Σοφοκλῆς Οἰκονόμου λέγει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ περὶ τοῦ Γρηγορίου «... ἀξιόλογος τοῦ ἱεράρχου τούτου ἐπιστολὴ .. ἐν ἣ ἐκτραγῶδων τὰ κατὰ τὴν διαιτὴν καθιερῶν ἐπενεχθέντα αὐτῷ δεινὰ καὶ τὸν διαφλέγοντα τὰ πατρικὰ αὐτοῦ σπλάγνα ἐνθρον ζῆλον διατρانῶν ἐξαιτεῖται τὰς τῇ πατρίδι συμφερούσας ἐντολὰς τῆς Κυβερνήσεως»³. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, σπουδαιότατον μνημεῖον διὰ τὴν ἐθνικὴν τοῦ Γρηγορίου δρασίμ, παρατίθημι ἐνταῦθα ὁλόκληρον παρὰ τοῦ Παπαχατζῆ δημοθεῖσαν⁴ ἔχουσιν ὧδε :

«Υπερτάτη Βουλὴ.

«Μόλις τέλος πάντων, θεία χάριτι, διεσώθην ἀπὸ τὰς αἰμοβόρους
 » χειρας τῶν ἀπανθρώπων τυράννων τοῦ ἔθνους μας. Πόσα δεινὰ
 » ἔπαθον κατὰ τὸ διαιτὲς τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως διά-
 » στημα εἶναι ἀνεκδιήγητα. οὔτε ἡ εἰς σκοτεινοτάτην φυλακὴν
 » συνεχῆς διατριβή μου, οὔτε ἡ στέρξης τῆς περιουσίας μου,
 » οὔτε αἱ καθημεριναὶ ὕβρεις, οὔτε καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ὁ κίνδυνος
 » δὲν μὲ ἔκαμνον τόσον νὰ ἀδημονῶ, ὅσον, ὅταν ἤναγκαζόμην νὰ
 » εἶμαι μακρὰν ἀπὸ τὰ τέκνα μου, τοὺς Χριστιανούς, καὶ νὰ μὴ ἐμ-
 » πορῶ νὰ συναγωνίζωμαι εἰς τὸν ἱερὸν ὑπὲρ πίστεως καὶ πα-
 » τρίδος ἀγῶνα. Ἀλλ' ἤδη πλέον ἐπακούσασα ἡ θεία πρόνοια τῶν
 » βαρυτάτων μου στεναγμῶν καὶ ἐπικαμφθεῖσα εἰς τὰ καθ' ὅραν ἐκ-
 » χυνόμενα θερμά μου δάκρυα, ἔνευσε νὰ μὲ λυτρώσῃ ἀπὸ τὰς χειρας
 » τῶν διωκτῶν τῆς πίστεως, τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους
 » μας. Διασωθεὶς λοιπὸν παρ' ἐλπίδα ἐδάκρυσα τῆς χαρᾶς τὰ δάκρυα
 » καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν κεντρικὴν Διοίκησιν, τὸν σεβαστὸν Ἀρειον
 » Πάγον, ἔκρινα εὐλογον νὰ ἐμφανισθῶ διὰ τοῦ ταπεινοῦ μου καὶ πρὸς
 » τὴν Ὑπερτάτην Βουλὴν, προσφέρων ἑμαυτὸν εὐπειθῇ καὶ πρόθυ-
 » μον εἰς τὰς ὑψηλὰς διαταγὰς καὶ παρακαλῶν θερμῶς νὰ μὲ ἐπι-
 » τάξῃ εἰς πᾶν ὅ,τι ἡθέλε μὲ κρίνει ἀξίον καὶ θέλω προσπαθήσει

1. Κουτσουνίκας Β' σ. 74 - 75.

2. Τόμ. Α' σ. 236.

3. Οἰκονόμου, τὰ σωζόμενα ἐκκλ. συγγράμματα Τόμ. Β' σ. 24.

4. Δοκίμιον κτλ. σ. 125.

» νὰ τὸ ἐκπληρώσω διὰ τῆς ἐπιμόνου προσηλώσεως εἰς τὴν Διοίκη-
 » σιν, ἐνεργῶν πάντοτε, ὅσον τὸ κατὰ δύναμιν, *πᾶν ὅ,τι συμφέρει*
 » *εἰς τὴν Ἑλλάδα*, καὶ μάλιστα εἰς τὸν λαὸν τῆς νήσου ταύτης, με-
 » ταξὺ τῶν ὁποίων διέτριψα τὸ πλεόν μέρος τῆς ζωῆς μου. Ἄς μὲ
 » προστάξῃ λοιπὸν ἡ Ὑπερτάτη Βουλὴ εἰς ὅ,τι κρίνει συμφέρον τῆς
 » πατρίδος, καὶ θέλει μὲ εὖρει εὐπειθέστατον καὶ προθυμότατον..
 » Περὶ δὲ τῆς ἐνεστώσης πολιτικῆς καὶ πολεμικῆς καταστάσεως τῆς
 » νήσου ταύτης πληροφορεῖσθε ἀπὸ τὴν παροῦσαν ἀναφορὰν τῶν κα-
 » τοίκων της».

Ἐκ Ξηροχωρίου τῇ 22 Ἰανουαρίου 1823

† Ὁ Εὐρίπου Γρηγόριος

Ἡ ὄντως «*ἀξιόλογος*» καὶ τὸ γνήσιον ἄρωμα τῆς φιλοπατρίας.
 ἀποπνέουσα αὕτη ἐπιστολή, εἶναι ἀρκετὴ ν' ἀπαθανάτισῃ τὸ περι-
 κλεῖς τοῦ ἱεράρχου ὄνομα, ὅστις «τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν
 προβάτων» καὶ ὅλον ἑαυτὸν προσφέρει ἀνιδιοτελῶς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας
 τοῦ Γένους. Καὶ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τοιοῦτος ὑπέροχος ἀνὴρ, με-
 γάλῃ καρδίᾳ καὶ γενναῖον καὶ ἀδούλωτον ἔχων τὸ φρόνημα δὲν ἐπρω-
 τοστάτησεν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, καὶ δὲν ἦναψε πρῶτος τὴν
 θρυαλλίδα τῆς ἐπαναστάσεως ἐν Εὐβοίᾳ; Δυστυχῶς τὰ δημοσιευθέντα
 ἔγγραφα ἀφορῶντα πάντα τὰς πρώτας ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν βορείαν
 Εὐβοίαν, οὐδὲν λέγουσι περὶ τοῦ ἡμετέρου ἱεράρχου, ἀλλ' ὥς προερχό-
 μενα ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ ἐπισκόπου *Καρύστου Νεοφύτου*, ἀρχηγοῦ
 τῆς περιφερείας ἐκείνης ἀναφέρονται μόνον εἰς αὐτόν. Οὗτος κατή-
 γετο μὲν ἐκ Φύλλων τῆς Χαλκίδος, ἐμορφώθη ὅμως ἐν Ἰωαννίνοις
 καὶ Ἄρτῃ, ἔνθα ὑπηρετήσας κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως
 ὥς πρωτοσύγκελλος ἐμυήθη εἰς τὴν ἐκεῖ πολεμικὴν Ἀκαδήμειαν
 ἴσως καὶ τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν καὶ ἀπὸ Μελιτουπόλεως ἐγένετο Κα-
 ρύστου ἐπίσκοπος τῷ 1817. Ἐν τούτοις ἐπικειμένης τῆς ἐκρήξεως τῆς
 τρομερᾶς ἐκείνης Ἐπαναστάσεως προλαβὼν ἀπῆλθε περὶ τὰ μέσα τοῦ
 Ἰανουαρίου τοῦ 1821 ἐκ τῆς νήσου καταφυγὼν εἰς ἅγιον Ὅρος καθ'
 ᾧ ἐπὶ λέξει λέγει ὁ βιογράφος αὐτοῦ Γρυπάρης : «Εἰ τις εἶχεν ὑπ' ὅψιν
 πάντοτε τὸ ῥητὸν τοῦ Εὐαγγελίου «ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
 τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων» ἀπεφάσισεν ὅμως χάριν τοῦ γενικοῦ τῆς
 πατρίδος συμφέροντος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ, καθόσον
 προέβλεπεν, ὅτι δὲν θὰ δυνηθῇ ἐπὶ τέλους νὰ διαφύγῃ τὴν ἄγρυπνον
 τοῦ Ὁμέρ προσοχὴν καὶ θὰ διακινδυνεύσῃ τὸ πᾶν» ¹. Μόλις κατ' Αὐ-

1. Πανδῶρ. Τόμ. ΙΔ' σ. 165.

γουστόν μετὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπανάστασεως εἰς τὴν ἐπίμονον ἔκκλησιν ὑπείκων τῶν προκρίτων τῆς Κύμης καὶ τοῦ Ὑψηλάντου ἀπεβιβάσθη εἰς Ἑρέτριαν ὡς «ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας» εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Καρύστου καὶ διηύθυνε ταύτην αὐτοπροσώπως εἰς τὰ πέριξ τῆς Καρύστου· «ἀλλ' ἔπλε τὸ πρῶτόν ποτήριον τῆς πικρίας ἐνέκα τῆς ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ». Τῷ δευτέρῳ τῆς ἐπανάστασεως ἔτει περὶ τὸν Φεβρουάριον ἐπεχείρησεν αὐθις στρατηγοῦντος τοῦ ἥρωος τῆς Σπάρτης **Ἡλία Μαυρομιχάλη** νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ **Ὁμέρ Καρυστινοῦ**, ὅτε καὶ πάλιν ἀπέτυχεν οἰκτρῶς ¹. Ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ὁ ἐπίσκοπος Νεόφυτος εἶχε διωρισθῇ εἰς Σάλωνα ὡς φαίνεται πρόεδρος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ὅστις ἐφρόντιζε νὰ ἐξεύρη τὰ μέσα διὰ τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὴν Στερεὰν καὶ τὴν Εὐβοίαν. Κατὰ Ὀκτώβριον ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη ἦλθεν εἰς Βουσακία εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κριεζῆ· ὅστις μνημονεύων τοῦ γεγονότος τούτου ἀποκαλεῖ μετ' ἀγανακτήσεως τὸν ἐπίσκοπον Καρύστου «ἀφωρισμένον». Τὸ δὲ αἷτιον ἦτο ὁμιλήσας οὗτος πρὸς τὸν λαὸν καὶ τοὺς ὀπλαρχηγούς ἀπήτησε παρ' αὐτῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν «νὰ παραδώσουν εἰς τοὺς Ἀρεοπαγίτας ὅσα ἀσῆμια εἶχόν εἰς τὰ ὅπλα τοὺς καὶ ὅτι «τὸ σίδηρον σκοτόνει τοὺς ἐχθροὺς» καὶ ἄλλα μασχαλιίαι, «καὶ τὰ ἀσῆμια εἶναι περιττά» ². Ὁ Κριεζῆς τὴν ὁμιλίαν ταύτην μένεα πνέων ἀποκαλεῖ «βρωμοδιδαχὴν» καὶ μόλις συνεκρατήθη, λέγει, καὶ δὲν ὠμίλησε «διὰ νὰ μὴν πάρουν μπούγιο οἱ στρατιῶται καὶ τοὺς κατακομματιάσουν» ὅτε εἷς ἐκ τούτων ἀναστὰς εἶπεν : «Βρὲ δεσπότη, δὲν δίδεις τὸ τυπουῶζί σου, ὅπου κρατεῖς εἰς τὰς χεῖράς σου, ὅπου εἶναι καθαρὸ ἀσῆμι, ἀλλὰ ἦλθατε ἐδῶ διὰ νὰ μᾶς ἀφαιρέσητε τὰ ἀσῆμια τῶν ὀπλῶν μας, ὅπου τὰ ἐπήραμεν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχηγοῦ μας καπετὰν Ἀλεξάνδρου καὶ μὲ τὸ αἷμά μας ;» ³. Καὶ καθόλου ὁ Κριεζῆς ὁμιλεῖ μετὰ περιφρονήσεως περὶ τούτων τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ὀνομάζει αὐτοὺς ἀγριοπαγίτας καὶ ἀγιογδύτας. Καὶ εἶχε δίκαιον, διότι ὡς εἶδομεν μόλις ἐνεφανίσθησαν ἐπέφερον τὴν τελείαν διάλυσιν τοῦ στρατεύματος ⁴.

Εἰς τὸ νότιον τῆς Εὐβοίας ἡ ἐπανάστασις ἐξεργάγη ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 1821, τοῦ Μηνῶ Κατζικογιάννη ἐπελθόντος ὡς ἐλέχθη ἐκ Θηβῶν καὶ καταλαβόντος τὴν ἄντικρυ τῆς Εὐβοίας θέσιν τοῦ Ἀνηφορήτου ⁵. Κατ' ἀνάγκην ὅθεν ἔπρεπε νὰ ὀργανώσῃ τὰς τῆς ἐπιχει-

1. Πανδ. ΙΔ' σ. 166. Κουτσονίκας Β' σ. 69.70.

2. Ἑβδομάς φύλλ. 14 σ. 8. 3. Αὐτ.

4. Πανδ σ. 166 πρβ. καὶ Κουτσονίκαν Β' σ. 68.

5. Αὐτ. σ. 62.

ρήσεως ἐνταῦθα ὁ Γρηγόριος· ὅτι τοῦτο εἶναι ἀληθές ἀποδεικνύει·
 πρῶτον ἡ ἐγκάθειρξις αὐτοῦ ἔπειτα ἡ παρουσία πολλῶν Ἑπειρωτῶν
 πρωτοστατούντων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ δι' Ἀργυροκαστριτῶν. Οὗτοι ἐπα-
 νεστάτησαν τὴν ἐπαρχίαν Ξηροχωρίου ἐξαναγκάσαντες τοὺς ἐντοπίους
 νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα¹. Καὶ ἐξηκολούθησαν ἀγωνιζόμενοι μέχρι τέλους
 τοῦ ἀποτυχόντος ἐν τῇ νήσῳ ἀγῶνος ὣν οἱ πλεῖστοι ἡρωϊκῶς ἔπεσον.
 Οὕτω πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων δύο ὁπλαρχηγῶν, τοῦ ἥρωος
Κώτσου Χασάπη καὶ τοῦ Ν. Τουμαρᾶ Ζαγορισίου, κατὰ τὴν τε-
 λευταίαν ἐν Βουσακίῳ (παρὰ τὴν Χαλκίδα) μάχην, «οἱ Ἑπειρῶται
Σταῦρος Βάσιλειου μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ Κώστα καὶ τῶν λοιπῶν
Ἀργυροκαστριτῶν καὶ τοῦ ἀτρομήτου Διάκου μετὰ 400 στρατιω-
 τῶν ἀντέστησαν κατὰ 17 χιλιάδων Τούρκων ὑπὸ τὸν **Μπερκόφτσαλη**
 καὶ μετὰ ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα ἀπεσύρθησαν, μόνος δὲ μετὰ τῶν συν-
 τρόφων αὐτοῦ περικυκλωθεὶς ὁ **Διάκος** ἔπεσεν ὡς ἄλλος Λεωνίδας
 (27 Ἰουλ. 1823)². Ἦτο ἡ τρίτη καὶ τελευταία, ὡς εἵπομεν, ἐπιχεί-
 ρησις, μεθ' ἣν διασκορπισθῶν τῶν Ἑλλ. δυνάμεων, ἡ νῆσος ἐγκάτε-
 λείφθη εἰς τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων, ὁ δὲ ἀρτίως ἐλθὼν ἑκτακτος τῆς
 νήσου **Διοικητῆς Κωλλέτης** μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ ἀπέ-
 σύρθη εἰς Σκιάθον³.

5. Ὁ Γρηγόριος ἀποσύρεται εἰς Κέρκυραν.

Ὁ Καρύστου Νεόφυτος οἰκειοποιεῖται τὴν ἀρχήν.

Ἐνῶ ταῦτα συνέβαινον κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1823, ὁ Γρηγόριος «δια-
 σωθεὶς παρ' ἐλπίδα» ἐκ τῶν φυλακῶν καὶ ἀποταθεὶς πρὸς τὴν Κυβέρ-
 νησιν μετὰ ἐκθέσεως τῶν κατοίκων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πρα-
 γμάτων τῆς νήσου, φαίνεται ὅτι δὲν ἔλαβεν ἀπάντησιν περὶ τῆς χρη-
 σιμοποιήσεως αὐτοῦ καὶ τῶν δεόντων γενέσθαι, φρονῶν, ὅτι ἡ **Διοίκη-
 σις** εὐρέθη εἰς δύσκολον θέσιν περὶ τούτου, διότι παρασκευαζομένης
 τῆς τρίτης ἐπιθέσεως καὶ διορισθέντος καὶ αὐθις τοῦ Νεοφύτου ἀρ-
 χηγοῦ, ἡ ἀνάμειξις τοῦ ἀρχιεπισκόπου Γρηγορίου δὲν συνεβιβάζετο
 ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ οἰκείου ἐπισκόπου, διό, ἀφοῦ ἀνέμεινε μεταξὺ
 τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, αἶτινα ἐπῆλθον ὅα-

1. Αὐτ. Ὡς γνωστὸν καὶ ὁ περίφημος ὑπονομοποιὸς κατὰ τὴν πολιορκίαν
 τῆς Ἀκροπόλεως **Κώστας Χορμοβίτης** ὁ λαγουμτζῆς ἦτο ἐκ Χορμόβου τῆς
 ἐπαρχίας Ἀργυροκάστρου, ὃν ἐπανελημμένως ἀναφέρει ὁ Σουρμελῆς (ἐνθ.
 ἀνωτ. σ. 24 καὶ 26 Πρβλ. καὶ Καμπούρογλου Μνημ. Παράρτ. τόμ. Γ' μζ').

2. **Κουτσονίκας Β'** σ. 74. 3. Αὐτ. 75.

4. Τὸ ἔγγραφον ἀπὸ 27 Ἰουν. 1822 ὑπάρχει παρὰ **Παπαχατζῆ**. Δοκί-
 μιον σ. 111.

γδαίως, μετὰ πάντων ἠναγκάσθη καὶ οὗτος νὰ ἐγκαταλίπη τὴν Εὐβοίαν. Καὶ οἱ μὲν κατέφυγον εἰς τὰς πέριξ νήσους καὶ δὴ εἰς Σκίαθον καὶ Σκόπελον, ἄλλοι δὲ εἰς Σαλαμίνα καὶ Αἴγιναν μέχρι Κυθήρων, ἔνθα κατὰ τὸν Οἰκονόμον προσωρμίσθη καὶ ὁ Γρηγόριος· ἀλλ' ἡ νῆσος αὕτη δὲν ἤρρεσεν εἰς αὐτὸν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπῆλθεν εἰς Κέρκυραν, πλησίον τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, ἔνθα διέτριψεν ἐπὶ τετραετίαν ¹. Ἐφεξῆς κατ' οὐσίαν δίκην αὐτοκλήτου Τοποτηρητοῦ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Εὐβοίας ἀντιπροσωπεύει ὁ Νεόφυτος, φυγὰς καὶ οὗτος διορίζεται ὑπὸ τοῦ *ὑπουργείου τῆς θρησκείας* «ἐξαρχος πρὸς πάσας τὰς Κυκλάδας καὶ Σποράδας νήσους» (15 Σεπτ. 1823) ², ὅταν δὲ ὁ *Φαβιέρος* ἀπειράθη τῷ 1825 νὰ ἐπιχειρήσῃ τετάρτην κατὰ τῶν Τούρκων ἐπίθεσιν ἐν Εὐβοίᾳ, τὸ *Ἐκτελεστικὸν σῶμα* ἀνέθηκε τὴν ἀπὸ τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν στρατολογίαν εἰς τὸν Νεόφυτον ³. Γνωστὸν δὲ εἶναι, ὅτι καὶ ἡ ἀπόπειρα αὕτη ἀπέτυχεν, καὶ ἡ νῆσος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν δεσποτείαν καθ' ὅλον τὸν ἀγῶνα μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν συνθηκῶν ⁴.

Ὁ Γρηγόριος διατηρῶν ἐφεξῆς τὸν τίτλον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Εὐβοίας ἐν Κερκύρᾳ οὐδεμίαν εἶχεν ἀνάμειξιν εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ, ὡς φαίνεται, πράγματα, τὴν δὲ πᾶσαν διεύθυνσιν εἶχε λάβει ὁ Νεόφυτος Καρυστίας, καίτοι καὶ αὐτὸς ὑπερόριος. Αὐτὸς ἔχει ἤδη τὴν ἐποπτείαν καὶ φροντίδα περὶ ὁλοκλήρου τῆς νήσου, αὐτὸς ἀλληλογραφεῖ πρὸς τὰς ἐπισήμους ἀρχάς, αὐτὸς ἐκλέγεται ὑπὸ τῶν ἐν Σαλαμίनि φυγάδων συμπατριωτῶν κατὰ τὰς 4 Ἐθνικὰς Συνελεύσεις, «*ἐπιτροπος τῶν δύο ἐπαρχιῶν Εὐρίπου καὶ Καρύστου*» ⁵, καὶ σφετερίζεται ἅπασαν τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀρχὴν τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὁ ἐπίσκοπος οὗτος ζῶντος καὶ ὑπάρχοντος ἐκεῖνου. Βεβαίως κατὰ τὴν κεκινημένην καὶ ὑπὸ ἀνθρωπίνων παθῶν ταρασσομένην ἐκείνην περίοδον συνέβαινον ἔτι χεῖρονα, ἀλλὰ δὲν πρόκειται περὶ τούτων. Ἡμεῖς εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα ἀνακαλύπτουμεν τὰ αἷτια τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ Γρηγορίου,

1. Τὰ σωζόμενα. Ἐκκλ. συγγρ. Τόμ. Β' σ. 24.

2. *Γρυπάρης* ἐνθ' ἀν. σ. 168. Καὶ ὁμως καὶ ἡ Εὐβοία καὶ αἱ νῆσοι αὗται δὲν εἶχον ἀποσπασθῇ ἀπὸ τοῦ Πατριαρχείου.

3. Τὸ ἔγγραφον παρὰ *Παπαχατζῆ* σ. 139 Ἐφεξῆς τὰ ἔγγραφα τὰ δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ Παπαχατζῆ εἶναι ἀνέκδοτα.

4. Οὕτω πᾶσαι αἱ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐπιχειρήσεις ἀπέτυχον οἰκτρῶς ὁ δὲ ἀγὼν περιωρίσθη ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου, ἐνθεν οἱ ὀλίγοι Τούρκοι κάτοικοι εἶχον ἐκτοπισθῇ ἐγκαίρως καὶ ὁ πληθυσμὸς ἦτο ὁμοιογενής.

5. *Γρυπάρης* ἐνθ' ἀν. 168—169.

ὅστις πρὸ τοῦ ἀδικαιολογήτου τούτου παραγκωνισμοῦ ἤρχισε νὰ νοσταλγῇ τὴν ἰδιαιτέραν γλυκεῖαν πατρίδα, διὸ καὶ ἀποκατεστάθη εἰς Κέρκυραν, ὅθεν ἠδύνατο «καὶ ἀναθρώσκοντα καπνὸν νοῆσαι». Τὸ αἶσθημα δὲ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τοὺς ὁμογλώττους αὐτοῦ στοργῆς ἐξεδήλωσεν ἐνταῦθα πρακτικώτερον, ἀφιερώσας ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐνταῦθα διατριβῆς αὐτοῦ, εἰς ἔργον, ὅπερ ἀφῆκε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀθάνατον, τὴν μετάφρασιν εἰς τὸ ἀλβανικὸν τῆς Καινῆς Διαθήκης, περὶ ἧς κατωτέρω.

II. Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΩΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ.

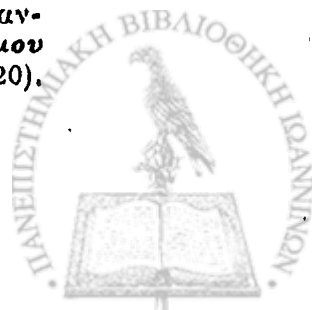
1. Ἡ ἐν Ἀθήναις κατάστασις. Νεόφυτος Ταλαντίου ὁ Μεταξᾶς. Ἡ ἐξοδος τῆς Ἀκροπόλεως. Οἱ Ἀθηναῖοι εἰς Αἴγιναν

Ὁ Ὑψιστος μετὰ πολυετῇ καὶ σκληρὸν ἀγῶνα ἠυδόκησε νὰ στέψῃ ὑπὸ ἐπιτυχίας τὰ ἑλληνικὰ ὅπλα. καὶ ἤδη μεσοῦντος τοῦ ἔτους 1827 μετὰ τὰ συμβάντα ἐν Ναυαρίνῳ ἡ Πύλη πιεσθεῖσα ὑπὸ τῆς ἐν Λονδίνῳ **Τριπλῆς Συνεννοήσεως** (24 Ἰουνίου) ἐξαναγκάζεται νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὸν αἱματηρὸν ἀγῶνα. Τὰ πράγματα, καίτοι βραδέως, ἀποκαθίστανται ὁσημέραι· οἱ δὲ ἄνθρωποι, ἐσκορπισμένοι τῇδε κακεῖσε ἀνὰ τὰς νήσους, ἤρχισαν ἐπιστρέφοντες οἴκαδε... καὶ ὁ Γρηγόριος ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἑδραν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὸ Πατριαρχεῖον ἀρχομένου τοῦ 1827 ἔσπευσε νὰ ἀποστείλῃ εἰς Εὐρυπὸν **τὸν ἐκ Μυτιλήνης Ἰάκωβον**¹, ἐπικρατούντων ἔτι ἐκεῖ τῶν Τούρκων, προορίζον, ὡς φαίνεται, τὸν Γρηγόριον διὰ τὰς Ἀθήνας. Ἰσχυε κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ἐπαναστάσεως ὁ ὅρος, καθ' ὃν ἐν ἑλληνικαῖς χώραις, ἔνθα ἐκράτουν διὰ τῶν ὅπλων οἱ Τούρκοι, ἐπέμποντο παρὰ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας διάδοχοι τῶν ἐκεῖθεν ἢ πρὸ τοῦς Ἑλλήνας ἢ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἑπτάνησον καταφυγόντων ἀρχιερέων². Ὁ θρόνος τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ **Πελοποννησίου Διονυσίου** (14 Μαΐου 1823) ἀνεπληροῦτο ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου **Ταλαντίου Νεοφύτου Μεταξᾶ τοῦ Ἀθηναίου** ὡς τοποτηρητοῦ, ὃν διώρισεν ὁ στρατηγὸς Ὀδυσσεὺς τῷ 1824 ἀποβαλὼν τὸν ἀρχιδιάκονον καὶ συγγενῇ τοῦ Μητροπολίτου Δανιὴλ³. Καὶ μέχρι μὲν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ

1. Τούτου τῷ 1833 μετατεθέντος εἰς Φθιώτιδα, Εὐβοίας ἐγένετο ὁ ἀπὸ **Θυνίης Ἀνθίμος** ζήσας μέχρι τοῦ 1837, ὅτε ἠξιώθη νὰ γίνῃ διάδοχος αὐτοῦ ὁ περίφημος **Καρύστου Νεόφυτος** καὶ ἀπέθανεν ἐν Χαλκίδι τῷ 1851. Βλ. Γρυπάρην σ. 170.

2. **Οἰκονόμου**, Τὰ σωζόμενα Ἐκκλ. Συγγρ. Β' σ. 27.

3. **Παναρέτου Κωνσταντινίδου**, Κατάλογος κτλ. 2 ὡτηρ. Α' 79 ὁ Ταλαντίου (= Ἀταλάντης) ἦτο τότε τοῦ Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος ἰδ. **Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου**: Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος τόμ. Α' σ. 76 (1920).

στρατοῦ ἡδύνατο καὶ ὁ Μεταξᾶς νὰ δεσπόζη τοῦ θρόνου τῶν Ἀθη-
νῶν, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπεχώρησεν οὗτος ἠκολούθησεν καὶ ὁ ἐπίσκοπος ὡς
ἀνεπιθύμητος τοῖς Τούρκοις ¹. Ὡς γνωστὸν ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τῶν
ἐν τῇ Ἀκροπόλει πολιορκηθέντων ἐλλήνων μαχητῶν ὑπὸ τὴν ἀρχη-
γίαν τελευταῖον τοῦ Φαβιέρου ἐκάμφθη, καὶ τῷ 1827 Μαΐου 24 μετὰ
ἔντιμον συνθηκολόγησιν ἐξῆλθον ἔνοπλοι καὶ ἀπῆλθον εἰς Αἴγινα ².
Οὕτως οἱ Τοῦρκοι ἀνακαταλαβόντες τὰς Ἀθήνας κατεῖχον αὐτὰς ἐπὶ
μακρὸν χρόνον μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῶν πρωτοκόλλων καὶ συνθηκῶν.
Ὅταν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τῷ 1831 ἠθέλησαν νὰ στείλωσι πληρεξούσιον
εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ὁ περιβόητος *Ὁμέρ Βέης πασᾶς* τῆς
Εὐβοίας, ὑφ' ὃν διοικητικῶς ὑπήγετο καὶ ἡ Ἀττικὴ ἡμπόδισεν αὐτούς ³.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων *ὁ ἀπὸ Χαλκηδόνος πατριάρχης*
Ἀγαθάγγελος προτείνει εἰς τὴν περὶ αὐτὸν Σύνοδον τὴν συμπλή-
ρωσιν τοῦ θρόνου τῆς μητροπόλεως Ἀθηνῶν, καὶ τῇ 15' Σεπτ. τοῦ
1827 ἐκλέγεται *Γρηγόριος δ' Δ'* ⁴. Ἡ κατὰ τὴν τετραετὴ ἐν Κερκύρα
διατριβὴν ἄψογος στάσις, τὸ φιλήσυχον τοῦ χαρακτῆρος τοῦ διακεκρι-
μένου ιεράρχου καὶ ἡ μετριοπάθεια, ἔπεισαν τὸ Πατριαρχεῖον, ν' ἀναβι-
βάσῃ αὐτὸν εἰς τὴν πλέον διακεκριμένην θέσιν, κατορθῶσαν νὰ πείσῃ
καὶ τὴν Πύλιν, ἵνα παράσχη αὐτῷ τὴν τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσιν. Καὶ
ἐχρειάζετο τοιοῦτος ἀνὴρ συνετὸς καὶ χαρακτῆρος ἀκεραίου, εἰς ἣν κα-
τάστασιν εἶχον περιέλθει τὰ πράγματα ἐν Ἀθήναις, ἔνθα οἱ φυγόν-
τες ἐχαρακτήριζον τοὺς παραμείναντας ὡς προδότας καὶ ἐφιάλτας καὶ
δὴ τοὺς χωρικοὺς, οἵτινες, ὡς φαίνεται δὲν προῦλαβον (τοῦλάχιστον
τινὲς ἐξ αὐτῶν) νὰ φύγωσιν πρὸς οὓς μάλιστα ὁ στρατηγὸς Γκούρας
εἶχε προσενεχθῇ σκληρῶς καὶ διὰ τοῦτο δικαιολογεῖ πὺς αὐτοὺς καὶ
αὐτὸς ὁ πνέων μένεα κατ' αὐτῶν Σουρμελῆς ⁵. Οἱ Ἀθηναῖοι, οἱ πλει-
στοι τοῦλάχιστον, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ στρατηγοῦ τούτου (1826)
εἶχον μετακομίσει τὰς οἰκογενείας εἰς Αἴγινα, (Σαλαμίνα καὶ τὰς ἄλ-

1. Κατὰ τὴν ἐκρηξιν τῆς ἐπαναστάσεως οὗτος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ
Λοκρίδι ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατευμάτων, ἔπειτα δὲ ἔδρασε πολυειδῶς.
ἰδ. *Πανάρετον* ἐνθ' ἄνωτ. 88 - 89.

2. *Διον. Σουρμελῆς*, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας
ἀγῶνα, (Αἴγινα 1834) σ. 247.

3. Αὐτόθ. σ. 272.

4. *Οἰκονόμου*, Τὰ σωζ. Ἐκκλ. Συγγρ. τόμ. Β' σ. 24. *Παναρέτου Κων-
σταντινίδου*, Κατάλογος κτλ. Σωτηρ. τόμ. Α' σ. 79. Δ. Ἀλβανάκη, Οἱ ἀπὸ
Χριστοῦ μέχρι σήμερον ἐπίσκοποι, ἀρχιεπίσκοποι καὶ μητροπολίται Ἀθηνῶν,
(Ἀθῆναι 1907) σ. 11.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 137.

λας νήσους) καὶ ἤδη μετὰ τὴν ἔξοδον οἱ λοιποὶ κατηυθύνθησαν ἐκεῖ καὶ ἦσαν τὰ 2)3 τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς πόλεως, μακρὰν αὐτῆς. ἔχοντες ἐν μέσῳ αὐτῶν τὸν *ἐπίσκοπον Ἀθηνῶν*, ὡς τιτλοφορεῖ αὐτὸν ὁ Σουρμελῆς, ὅστις «ἐξετέλει τὰ καθήκοντά του κατ' ἔκτασιν εἰς τοὺς ἐπὶ τὴν ἐπίσκεψίν του πολίτας» ¹. Κατὰ δὲ τὸν Νοέμβριον ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς «ἐξόδου» ἐτέλεσε. τὴν λειτουργίαν τοῦ Σουρμελῆ ἑκφωνήσαντος τὸν ἐπιτάφιον εἰς τοὺς πεσόντας ². Οἱ Ἀθηναῖοι οὗτοι, καίτοι τὸ β' ἄρθρον τῆς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ *ἐκπορθητοῦ Κιουταχῆ* συναφθείσης συνθήκης ἐξησφάλιζεν αὐτοῖς ζωὴν καὶ περιουσίαν ³, δὲν ἔσπεραν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ πόλει, οὔτε καὶ ἐπανῆλθον ἀμέσως, ἀλλὰ συστήσαντες ἐν Αἰγίνῃ δημογεροντίαν, ἐφρόντιζον περὶ τῶν κοινῶν τῆς πόλεως, ἀπέστειλαν καὶ πληρεξούσιον εἰς τὴν Ἑθνικὴν Βουλὴν, τὸν *Ἰωάννην Βλάχον*, καὶ ἐλάμβανον στάσιν οὕτως εἰπεῖν παθητικὴν ἔναντι τῶν ἐν τῇ πόλει παραμενόντων, μυκτηρίζοντες αὐτοὺς καὶ τὸν οἰκεῖον Μητροπολίτην. Χαρακτηριστικὰ δὲ πρὸς τοῦτο εἶναι τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σουρμελῆ: «οἱ δὲ κάτοικοι τῶν χωρίων Χασιάς καὶ Μενιδίου ἐπανηγύρισαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην (τῆς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως ἐξόδου) ὡς λαμπρὰν καὶ χαρμόσυνον *περὶ τῶν δολοίων ὁ Κιουταχῆς ἐφρόντισεν ἅμα ἦλθεν εἰς Ἀθήνας νὰ τοὺς φέρῃ καὶ ἐπίσκοπον διὰ νὰ τοὺς χειραγωγῇ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀποπλανήσεως*» ⁴. Ἐπανῆλθον δὲ ἅπαντες εἰς τὴν πόλιν μετὰ τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου (3 Φεβρ. 1830) ⁵.

1. Αὐτόθ. σ. 266. Οὗτος ἐξηκολούθει αὐθαιρέτως αὐτοκαλούμενος διέ μὲν *ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν ἢ Ἀττικῆς*, ὅτε δὲ *τοποτηρητῆς Ἀθηνῶν*, καίτοι ἤδη ἀπὸ τοῦ Σεπτ. ὑπάρχοντος ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ κανονικοῦ Μητροπολίτου καὶ οὕτως ὑπεγράφετο καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου τοῦ Γρηγορίου Ἀνθίμου. Ἴδε *Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου*, Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σ. 100· ἀλλὰ μόλις ἐν βαθεὶ γήρατι ἠξιώθη νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον τοῦτον τῷ 1850.

2. Σουρμελῆς, αὐτ. σ. 248—9.

3. Αὐτ. σ. 246.

4. Αὐτ. σ. 248· ὥστε χάριν μόνον τῶν δύο τούτων χωρίων ἐξελέγη Μητροπολίτης ὁ Γρηγόριος· ἀλλ' ἀμέσως κατωτέρω λέγει ὅτι μόνον τὰ 2)3 ἔφυγον.

5. Αὐτ. σ. 267· αὐτοὶ θὰ ἦσαν οἱ τελευταῖοι· διότι ἀπὸ τοῦ 1827 οἱ πλεῖστοι ἔσπευσαν νὰ καταλάβωσι τὰς ἐστίας αὐτῶν καὶ τὰ οἰκόπεδα τῶν μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀραιουμένων Τούρκων κατοίκων μετὰ τὴν παῦσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν (Σουρμελῆς σ. 266).

2. Ὁ Γρηγόριος καὶ ἡ σύστασις βιβλιοθήκης τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν

Ὑπὸ τοιαύτας περίπου συνθήκας ὁ Γρηγόριος ὡς μητροπολίτης Ἀθηνῶν *δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ τι ἄξιον λόγου*, ἀλλὰ καὶ ὁ χρόνος τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐνταῦθα ὑπῆρξε βραχύς, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν, ἀλλὰ πάντως *δὲν ἔζησε πλέον τοῦ ἑξαμήνου*. Ὁ Πανάρετος Κωνσταντινίδης ἀναφέρει, ὅτι μετετέθη εἰς τὴν τῶν Ἀθηνῶν Μητρόπολιν *τῇ 16. Σεπτ. τοῦ 1827*, καὶ ὅτι ἀρχιερατεύσας ὀλίγους μῆνας ἐτελεύτησε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους, ἀντ' αὐτοῦ δὲ μετετέθη τῇ 4 Ἀπριλίου (1828) εἰς Ἀθήνας ὁ πρόην Ναιπάχτου καὶ Ἀρτῆς Ἀνθιμος ὁ Σ'.¹ καὶ ὁ Οἰκονόμος «καὶ χρόνον ὀλίγον, λέγει, ἐπιβιώσας, ἐτελεύτησε τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐτάφη ἐν Χαλκίδι»². Ἡ στοργὴ τοῦ Γρηγορίου πρὸς τοὺς Εὐβοεῖς, ἐν οἷς τὰ καλλίτερα ἔτη τῆς ζωῆς διήνυσσε, καὶ ὑπὲρ ὧν τοσοῦτον ἐκακοπάθησεν, ἔμεινεν ἀπαραμείωτος πορ' ὅλα τὰ πορομαρτοῦντα δυσάρεστα, διότι ἡ τελευταία ἐπιθυμία αὐτοῦ ἦτο νὰ ταφῇ πλησίον αὐτῶν.

Οὐδεμία προᾶξιν γνωρίζω αὐτοῦ ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Μόνον ὁ σύγχρονος αὐτῷ καὶ ἐκ τῶν πρώτων ἐλλήνων ἀρχαιολόγων *ὁ Πιπτάκης* ἀπεμνημόνευσε τάδε: «Τὸ 1822 (μήπως 1828;) μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς Ἀθήνας ἐκ τῶν νήσων Σαλαμίνας καὶ Αἰγίνης... ἐρευνῶν τὰ ἐρεῖπια τῶν Ἀθηνῶν ἠΰρον ἐντὸς ὑπογείου πύργου κειμένου παρὰ τὸ τότε σωζόμενον ἐκκλησίδιον τῆς Μητροπόλεως (ἧς ὁ ἀρχιερεὺς Γρηγόριος μετέφερεν εἰς τὴν Μητρόπολιν ἔκτοτε πάντα τὰ κτήματα τῆς Καισαριανῆς κινητὰ καὶ ἀκίνητα (sic) καὶ τὴν βιβλιοθήκην αὐτῆς εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν τῆς Μητροπόλεως), φύλλα τινὰ συγγραμμάτων διεσπαρμένα, σπαραγμένα καὶ καταπεπτημένα ὑπὸ τοῦς Τούρκους»³. Τὴν προᾶξιν ταύτην φρονῶ, ὅτι δέον ν' ἀποδώσωμεν εἰς Γρηγόριον τὸν Δ'. καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Γ'. τὸν ἐκ Μυτιλήνης «ἄνθρωπον ἀπαίδευτον καὶ τυρανικόν», ὅστις πολλὰ κατὰ τῶν Ἀθηναίων εἰργάσθη δεινά, ὥστε καὶ κακογρηγόριος ἀπεκλήθη.

1. Σωτήρ. ἔτ. Β', σ. 79 καὶ 87—88.

2. Τὰ σωζ. Ἐκκλ. συγγρ. Β', σ. 25.

3. Δημ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων τόμ. Α' (1891) σ. 41. Περὶ τοῦ ἀρχείου τῆς Μητροπόλεως ἴδε Σπ. Παναγιωτοπούλου, Σκοτειναὶ σελίδες τῆς Ἀθηναϊκῆς ἱστορίας (Ἀθῆναι, 1896) σ. 57 (ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Η' τόμ. τῆς Ἀθηνᾶς) καὶ Καμπούρ. Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Β', σ. 170—173.

διότι οὗτος ἀρχιεριτεύσας ἐπὶ 20έτην (1799—1820) κατὰ τὰς παρα-
 μονὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ὥς ἐπικίνδυνος, ἅτε φιλότουρκος εἰς ἄκρον
 ὦν, ἐξώσθη τοῦ θρόνου ¹. Ἐπομένως κατὰ τὸ 1822 Γρηγόριος ὁ Γ΄
 δὲν ἦτο Μητροπολίτης Ἀθηνῶν ². Ὁ κ. Καμπούρογλους περιέλαβεν
 ἐν τοῖς *«Μνημείοις τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων»* ἐπίσημόν τῆς
«Κοινότητος Ἀθηνῶν» ἔγγραφον τοῦ ἔτους 1790 ³ περὶ τῆς Καισα-
 ριανῆς, δι' οὗ αὕτη ἀπὸ Σταυροπηγιακῆ καθίσταται ἐνοριακὴ καὶ προ-
 σαρτᾶται τῇ Μητροπόλει Ἀθηνῶν ἐπὶ Μητροπολίτῳ Βενεδίκτῳ, ἵνα
 μὴ ἐξαφανισθῇ τέλεον «τὸ τοιοῦτον τῇ ἀρχαιότητι διαφέρον μοναστή-
 ριον» ἐκ τῶν χωρῶν καὶ τῆς ἄλλης κακῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἐπὶ τῷ
 ὄρω, «ὥστε μηδένα δηλονότι τῶν μετὰ ταῦτα καὶ εἰς ἅπαντα αἰ-
 ῶνα ἀρχιερέων καὶ Μητροπολιτῶν τῆς ἀγιωτάτης ταύτης Μη-
 τροπόλεως δύνασθαι ὅλως πιπράσκειν καὶ ἀλλοτριῶν τι τῶν ἀκι-
 νήτων κτημάτων τῆς θηθείσης μονῆς». Μετὰ δύο ἔτη ἐπὶ τοῦ
 Πατριάρχου Νεοφύτου τοῦ Ζ' ἐπεκυρώθη ἡ ἀπόφασις αὕτη διὰ Πα-
 τριαρχ. συλλεῖου (1792) χορηγηθέντος τῷ *μητροπολίτῃ Ἀθηνῶν*
Βενεδίκτῳ χάριν τῆς σωτηρίας τῆς Μονῆς ⁴. Ἀλλ' ἡ μεταφορὰ τῶν
 κινητῶν καὶ ἡ τῶν ἀκινήτων προσάρτησις εἰς τὴν Μητρόπολιν, κατὰ
 τὸ σημείωμα τοῦ Πιττάκη, σημαίνει διάλυσιν τῆς Μονῆς ἀπὸ τοῦ
 1822 ἡδη. Ἐν τούτοις ἡμεῖς μανθάνομεν ὅτι μετὰ ταῦτα καθ' ὅλην
 τὴν ἐπανάστασιν ἀναφέρονται ἡγούμενοι τῆς Καισαριανῆς δρωντες ⁵.
 καὶ γενναίως ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος καὶ ἄλλων εὐαγῶν σκόπων συνεισφέ-
 ροντες ⁶. Πρὸς τούτοις πῶς ἡδύνατο ὁ Μητροπολίτης Ἀθηνῶν κατὰ
 τὸ 1822, ἐνῷ αἱ κλαγγαὶ τῶν Τουρκικῶν ὀπλῶν ἠκούοντο περὶ τῶν
 Ἀθηνῶν καὶ ἠπειλεῖτο εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἡ ἀνακατάληψις αὐτῆς ἵνα

1. Παναρέτου Κωνσταντινίδου, Κατάλογος, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 78—79.

2. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ νῦν ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν *Χρυσόστομος Παπα-
 δόπουλος* ἀναφέρει τὴν μετάφορὰν τῶν βιβλίων εἰς τὸν διάδοχον τοῦ Γρη-
 γορίου Διονύσιον τὸν Β' (1820—1823) βλ. *Ἐκκλησία Ἀθηνῶν* (1928) σ. 76.

3. Τόμ. Α' σ. 134—137.

4. Μνημεῖα τόμ. Γ' σ. 119—120), ἴδε σ. 124 ὅτι τὰ ὑπέρογκα χρέη ἐπλή-
 ρωσεν ὁ Μητροπολίτης.

5. Εἰς τῶν τελευταίων τούτων ἡγούμενων ἦτο καὶ ὁ Ἰωσήφ Ταμβακό-
 πουλος ὁ καὶ ἐνόπλιως δρᾶσας κατὰ τὸν ἀγῶνα, ὅστις διορθοθεῖς ὑπὸ τῆς
 ὑπεριότητος Διοικήσεως ἡγούμενος τῷ 1824. Βλ. Γ. Μπουρνιᾶν ἐν Σωτήρι
 ἐτ. Ι', σ. 43.

6. Ἰδ. παρὰ *Στοιχεῖα*, Διάταγμα τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως ἐπιβαλοῦ-
 σης τῇ Μονῇ χιλιάδας γροσίων συνεισφορὰν ὑπὲρ τοῦ σχολείου Ἀθηνῶν
 κατὰ τὸ ἔτος 1824 (κατὰ λάθος ἔχει 1834) σ. 78—79.

σκεφθῇ περὶ πραγμάτων ἐδραίαν καὶ ἀσφαλῆ ἀπαιτούντων κατάστασιν, νὰ μεταφέρῃ δηλ. κειμήλια καὶ βιβλιοθήκας ἐντὸς τῆς Μητροπόλεως; ἀφοῦ τὰ ὑπάρχοντα ἐκεῖ εἶχε φυγαδεύσει πρὸς ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἐν Σαλαμῖνι Μονὴν τῆς Φανερωμένης, ὡς γράφει πρὸς τὸν Ἡγούμενον τῆς Μονῆς Γρηγόριον Κανελλόν. «Πανοσιώτατε ἡγούμενε; **Σὰς πέμ- πομεν ὅλα τὰ πολύτιμα σκεύη τῶν Ἐκκλησιῶν μας καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῆς κοινότητος καὶ παρακαλοῦμεν νὰ τὰ φυλάξητε καλὰ, ἕως οὔ ἀποκατασταθῇ τὸ Γένος μας**» 24 Νοεμβ. 1822 ¹. Διὰ ταῦτα πάντα φρονῶ ὅτι ἡ χρονολογία αὕτη τοῦ Πιτιάκη ἐν τῷ προλόγῳ τῶν «**Ἀναργυρείων χειρογράφων**» εὕρισκομένη εἶναι ἐσφαλμένη ², καὶ διορθοῦντες αὐτὴν ἀναφέρομεν τὴν πρᾶξιν εἰς τὸν ἡμέτερον Γρηγόριον, ὅστις ὡς πρῶτον μέλημα ἐθεώρησε μετὰ τὴν διακοπὴν τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν ὁπωσοῦν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν περισυλλογὴν καὶ διάσωσιν τῶν ἔργων τῆς τέχνης, τῶν ἱερῶν κειμηλίων καὶ τῶν χειρογράφων καὶ ἐντύπων βιβλίων, ὅσα ἐκ τοῦ βανδαλισμοῦ τῶν Τούρκων καὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος. Ὁ Σουρμελῆς παρέχει ἡμῖν τὴν πληροφορίαν ὅτι κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως, εἶχον μεταφέρῃ ἐκεῖ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῶν Σχολείων, ἀλλ' εἰς τὴν ἀδήριτον ἑκείνην ἀνάγκην, λέγει ὁ Μπουρνιάς, «**ἡ ἀξιόλογος καὶ πολύτιμος βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν ἐχρησίμευσεν εἰς κατασκευὴν φυσεκίων**» ³. Βεβαίως οἱ κατὰ καιρὸν Μητροπολῖται Ἀθηνῶν ἐλάμβανον καὶ δὴ ἀφ' ἧς ἡ Μονὴ Καισαριανῆς ἐγένετο ἐνοριακὴ, ἐκ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς διάφορα βιβλία καὶ δὴ χειρόγραφα, ὥστε κατὰ τὸν Μπουρνιάν «**ἡ διάσημος βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς ἡ ἐν χειρογράφοις σπουδαία ἦτο σκουπιστήριον τῶν μαγείρων**

1. Μνημεῖα τόμ. Β' σ. 15.

2. Ὁ Σουρμελῆς καὶ αὐτὰ τὰ χειρόγραφα, ἀπερ τοσοῦτον ἐχρησίμευσαν εἰς χεῖρας τοῦ Fallmeyer, θεωρεῖ πλαστά, εὐκόλως δὲ ἐν τοῖς χειρογράφοις τὸ 8 ἐκλαμβάνεται ὡς 2.

3. Σωτήρ. ἔτ. Ι', σ. 163. Οὗτος παρέσχε σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς ταύτης δημοσιεύσας τὰ ἀνωτ. ἀναφερόμενα δύο ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ τρίτον τὸ σιγίλλιον τοῦ Διονυσίου (1678 ἴδε αὐτόθι, σ. 60—64, 124—128, 188—191· ὅθεν παρέλαβεν καὶ ὁ κ. Καμπουρόγλους), δὲν εἶναι δὲ ἀληθές, ὅπερ λέγει ἐνταῦθα ὁ Μπουρνιάς, ὅτι τὰ χειρόγραφα «**κατεστράφησαν ἐντελῶς**», διαψεύδει αὐτὸν ἡ ὑπαρξὶς βιβλιοθήκης ἐν τῇ Μητροπόλει κατὰ τὸ 1822 ὡς ἀναφέρομεν, ὁ Καμπουρόγλους, Ἱστορ. Ἀθίν. Β', 202, λέγει, ὅτι μέχρις ἐσχάτως κατὰ τὸν Σουρμελῆν περιεφέροντο βιβλία τῆς Μονῆς.

τῶν κατὰ καιροὺς Μητροπολιτῶν», ἀλλ' ἡ συνολικὴ μεταφορὰ πάντων τῶν ὑπολειφθέντων καὶ ἡ ἐξασφάλις ἐν τῇ Μητροπόλει ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Δ'. ὅστις διὰ τοῦτο καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ *Παναρέτου Κωνσταντινίδου*, ὡς εἶδομεν «ἀνὴρ...φιλόμουσος».

ΜΕΡΟΣ Β'

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟΝ

1. Ὁ Γρηγόριος ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος

Ἐν Κερκύρᾳ ὁ *Γρηγόριος* ἀποκατασταθεὶς τῷ 1823 εὐρέθη εἰς περιβάλλον ὅλως διάφορον ἐκείνου τοῦ προτέρου, οὔτινος ἡ κλαγγὴ τῶν ὅπλων καὶ ὁ κρότος τῶν πυροβόλων ἦτο ὁ κύριος χαρακτήρ, καὶ ἔνθα ὁ αἰμοχαρὴς καὶ ἀκόρεστος Ἄρης ἐκυριόχει. Εἰς τὴν ὠραίαν καὶ θελκτικὴν νῆσον Κέρκυραν ἀπὸ τοῦ 1819, τῶν Ἀγγλῶν ἐπικυριαρχησάντων, ἄκρα ἐβασίλευεν εἰρήνη, καὶ αἱ κλειναὶ Μοῦσαι πανταχόθεν φυγαδευθεῖσαι ἐκ τῶν τῆς Ἑλλάδος μερῶν εὖρον ἄσυλον καὶ φιλοξενίαν ἐνταῦθα.

Ἀρχεται περίοδος νέα τῆς ἀκμῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἐν Κερκύρᾳ ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Ἑπτανησίου Πολιτείας, ἀπ' ὅτου ἡ νῆσος· κατέστη πρωτεύουσα τῆς Ἑπτανήσου. Τότε ἀπὸ τοῦ 1803 δύο Πάργιοι ὀνομαστοί, ὁ ἐλλόγιμος λευΐτης *Ἀνδρέας Ἰδρωμένος* μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ *Παναγιώτου* καὶ ὁ γνωστὸς ἱστοριογράφος τοῦ Σουλίου *Χριστοφὸρος ὁ Περραιβὸς* συνέστησαν τὴν πρώτην Σχολήν, ἣς ἡ τῶν μαθημάτων ἑναρξίς ἐωρτάσθη ἐπισήμως τὴν 8 Νοεμβρίου 1805 πρυτανεύοντος τοῦ *Ἰωάννου Καποδιστρίου* τοῦ καὶ γραμματέως τῆς Πολιτείας. Ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκροατηρίου ὁ πρῶτος τῶν καθηγητῶν Ἀ. Ἰδρωμένος ἐξεφώνησε θαυμάσιον λόγον, ὃν ἐπεσφράγισε διὰ τῆςδε τῆς ἀποστροφῆς : «Δεῦτε δὴ οὖν μετὰ χαρᾶς καὶ προθυμίας πάντες εἰσέλθετε, καὶ ὥσπερ ἀθληταὶ ἀναζωσάμενοι ἑαυτοὺς, νήφοντες, ἐγρηγοροῦντες, προσέχοντες καὶ ὡς ἀγαθοὶ στρατιῶται ἀλλήλους παρακελευόμενοι, ἐπίδοτε ἑαυτοὺς πρὸς τὰ σκάμματα καὶ τὰς μακρὰς ἀγρυπνίας, ἵνα καὶ νικήσητε τὴν ἀμάθειαν καὶ τοὺς στεφάνους τῆς μαθήσεως ἀναδήσησθε· ὅτε καὶ περὶβλεπτοὶ περιφανεῖς τε καὶ τοῖς πᾶσι τίμιοι γενόμενοι, τιμὰς καὶ προεδρείας καὶ ἀρ-

χὰς πολιτικὰς λήψεσθε καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς παράδειγμα τοῖς ὀψιγόνους καταλείψετε»¹ κτλ.

Τῷ 1808 ἰδρύθη ἐνταῦθα ἡ Ἰόνιος Ἑταιρία, εἶδος Ἀκαδημείας², τὸ δὲ 1819 ὁ **Ἰάκ. Δουσινιανὸς** συνέστησε τὸ διδασκαλεῖον.

Διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν ἐκπαιδευτηρίων τούτων ἐστρατολογήθησαν πανταχόθεν οἱ ἱκανώτεροι τῶν λογίων. Οὕτως ἡ Κέρκυρα συνεχέντρου τότε πᾶν ὅ,τι ἐκλεκτὸν ὑπῆρχεν ἐν τοῖς γράμμασιν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς εὐτυχίας ταύτης ὁ Γρηγόριος ἐνταῦθα ἦτο ἐν μέσῳ συμπατριωτῶν καὶ δὴ τῶν φυγάδων Παργίων, τέως πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων. Οἱ Σουλιῶται μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ Σουλίου ὑπὸ τοῦ **Ἀλῆ πασᾶ** τῷ 1803, ἄλλοι μὲν κατέφυγον εἰς Πάργαν καὶ ἄλλοι εἰς Κέρκυραν. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου συνεκροτήθη ἐνταῦθα τὸ ὀνόμαστον τάγμα τῶν «Ἑλλήνων πολεμιστῶν» ὅπερ ἀπὸ τῆς Ρωσσο. κυριαρχίας ὑπηρετεῖ ἐν Ἑπτανήσῳ. Τὸ σῶμα τοῦτο ἀπετελεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ Σουλιωτῶν, Χειμαραίων, καὶ Ἀκαρνάνων· οὗτοι ἐπολέμησαν ἔπειτα καὶ εἰς Νεάπολιν καὶ Δαλματίαν καὶ ἐφεξῆς προσεκλήθησαν καὶ ὑπὸ τοῦ Μ. Ναπολέοντος 3. Ἄμα τῇ ἐκρῆξει τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως 300 τῶν ἐνταῦθα ἐγκατεστημένων Παργίων ἐνθουσιασθέντες ἔσπευσαν νὰ

1. Πανδώρα τόμ. ΚΑ' σ. 505. Ἐνταῦθα ἀπὸ σελ. 501—509 ὁ **Ἰωάννης Ῥωμανὸς** ἐδημοσίευσεν τὴν βιογραφίαν τοῦ **Ἀνδρ. Ἰδρωμένου** ὁ δὲ ἀπόγονός τούτου **Ἀνδρ. Μ. Ἰδρωμένος** ἔγραψε «Περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίαις νήσοις ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἑνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθν. αὐτῶν ἀποκαταστάσεως» ἐν Ἀττικῷ Ἡμερολ. ἔτ. Β' (1873) σ. 206 ἐ. Ἡ σχολὴ ἤδη ἡρίθμει περὶ τοὺς 150 μαθητάς.

2 Ἐνθ' ἄνωτ 209.

3. A. B o p p e, Le iégiment Albanais 1807—1814, Paris 1902. **Κ. Ράδου**, Οἱ Σουλιῶται καὶ οἱ ἀρματωλοὶ ἐν Ἑπτανήσῳ (Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ ἔτ. IB' σ. 81—108. Ἐπειδὴ ὁ κ. **Ράδος** ἐνταῦθα, καθηγητῆς ὢν τοῦ Πανεπιστημίου, παραπαίει δεινῶς ὥς πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν καταγωγὴν τῶν Σουλιωτῶν, παραπέμπομεν αὐτὸν εἰς τοῦ μακ. **Α. Λεοντίου**, Το Ἀλβανικὸν ζήτημα (Ἀθῆναι 1897) σ. 122 ἐ. P o u q u e v i l l e, Voyage de la Grèce (1820) β' ἐκδ 1826 II σ. 103· ὅστις ἀκριβῶς ὑπεραμύνεται τὸσον τῶν Ἑλλήνων, ὅσον μισεῖ τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ **Γερβίνου** Ἱστορίαν τῆς Ἐπαναστάσεως κτλ. Α' σ. 63 τῆς Ἑλλ. Μεταφράσεως **Περβανόγλου**, ὅστις μάλιστα λέγει καὶ ταῦτα: «Τὰ φαινόμενα ταῦτα (οἱ ἡρωϊσμοὶ) παρεκίνησαν τὸν μὲν διάσημον ἱστορικὸν **Νεΐβουρον** νὰ συγκρίνῃ τὸν ἱστοριογράφον τοῦ Σουλίου (**Περραιβόν**) πρὸς τὸν Θουκυδίδην, τὸν δὲ **Βύρων** νὰ παραβάλλῃ τοὺς Ἀλβανοὺς τούτους ἡρωᾶς πρὸς τοὺς Δωριεῖς καὶ Ἡρακλείδας» ἵνα σχηματίσῃ σαφῆ περὶ τούτων γνῶμην.

ἐλευθερώσωσι τὴν Πάργαν, ἀλλ' ἀπέτυχον¹. Ἀφοῦ δὲ ἐν τέλει ἀνυψώθη ἐπὶ τοῦ φρουρίου τῆς πόλεως ταύτης ἡ ἡμισέληνος τὰ λείψανα τῶν ἡρώων ἐκείνων κατέφυγον εἰς Κέρκυραν.

2. *Ἀνδρέας Ἰδρωμένος ὁ Πάργιος εἰς τῶν συντελεστῶν τῆς μεταφράσεως.*

Πρὶν ἢ ἔλθωμεν εἰς τὸν Γρηγόριον θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ γνωρίσω κάλλιον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τὸν Πάργιον ἱερέα *Ἀνδρ. Ἰδρωμένον*, ἢ ὡς ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ *Παπανδρέαν*, διότι ἀπ' αὐτοῦ ἔχει τὴν ἀροσμήν ἢ μετάφρασιν τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἰς τὸ ἁλβανικόν. Οὗτος ἦν ὁ ἐπισημότερος τῶν συγχρόνων λογίων τῆς Πάργας, ἐνθουσιώδης πατριώτης καὶ τὸ ἵνδαλμα τῶν κατοίκων. ὅ,τι ἦτο ὁ *Σαμουήλ* διὰ τοὺς Σουλιώτας, ἦτο ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Παπανδρέας διὰ τοὺς Παργίους. «Ἐνθερμος πατριώτης, λέγει ὁ *Ῥωμανός*, καὶ ἔνεκα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς μαθήσεως ἀπολαύων τοῦ κοινοῦ σεβασμοῦ, κατέστη ἡ ψυχὴ ὡς εἰπεῖν τῆς γενναιοτάτης τῶν Παργίων Κοινότητος»². Ἐγραφε δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ πρὸς τοὺς Ἑπτανησίους, πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ ναυάρχους τῶν Ῥώσων, πρὸς τὸν Πατριάρχην, πρὸς τὸν Κοραῆν καὶ ἄλλους, καλῶν τοὺς πάντας, ἵνα συνδράμωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Ἀλλὰ τελευταῖον ὑπετάγη εἰς τὸ πεπρωμένον, καὶ μὴ ἀποδεξάμενος, ὡς φαίνεται, τὴν μετὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ συναφθεῖσαν τῷ 1798 συνθήκην³, γνωρίζων ἐκ πείρας ὅτι ὁ τύραννος ἐκεῖνος οὐδὲν ἐσέβετο, ἐγκατέλιπε τὸ πατριον ἔδαφος, καὶ τῷ 1804 εὗρίσκετο οἰκογενειακῶς ἐγκατεστημένος εἰς Κέρκυραν, ἀφοῦ διὰ τοῦ Πύλιου Γούση κατεπροδόθη τὸ φρούριον, αἱ δὲ ἡρωίδες ἐκεῖναι γυναῖκες ἐτραγώδησαν τὸ κύκνειον τῆς ἐλευθερίας ἄσμα εἰς τὸν χορὸν τοῦ Ζαλόγκου.

Τῷ 1824 ἰδρυθείσης τοῦ Ἰονίου Ἀκαδημείας ὑπὸ τοῦ λόρδου *Φρ. Γυῖλφόρδου*, ἡ σύγκλητος τιμῆς ἔνεκεν ἀπένειμε τῷ Ἀ. Ἰδρωμένῳ πρῶτον τὸ δίπλωμα διδάκτορος τῆς θεολογίας, διορίσασα ἅμα αὐτὸν καὶ καθηγητὴν αὐτῆς· ὡς τοιοῦτος δὲ διετέλεσε διδάσκων μέχρι λιπαροῦ γήρατος καὶ ἀνέδειξε πολλοὺς καὶ ἐπισήμους μαθητάς, ἐν οἷς οἱ ἀδελφοὶ *Καποδίστριαι*, ὁ *Βράϊλας*, ὁ *Μουστοξύδης* κ. ἄ. εἰς τὸν

1. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου Α' 301 σημ. α'. Β' σ. 208.

2. Πανδώρα τόμ. ΚΑ' σ. 502.

3. Τὰ καθέκαστα βλέπει τις ἐν τῇ Μονογραφίᾳ περὶ Πάργας ὑπὸ *Π. Α. Σ[αλαπάντα]* σ. 110 ἐ.

εὐυπόληπτον καὶ σοφὸν τοῦτον ἱερέα χρεωστοῦσιν οἱ Κερκυραῖοι κατὰ μέγα μέρος τὸν πρὸς Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν κλασικὴν γραμματολογίαν ἔρωτα, τὸν δι' αὐτοῦ καὶ ὅλην τὴν ἐπτάνησον πολιτείαν διαδοθέντα ¹.

3. Τὰ ἄθλα τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ φρονήματος τῶν Ἀλβανῶν.

Μετὰ τοῦ Ἰδρωμένου συνεδέετο διὰ φιλίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγόριος καὶ ἀντήλλασσον πάντοτε γνώμας περὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν συμπατριωτῶν. Ὁ Κοραῆς συνίστα τῷ πρώτῳ τὴν τῶν νέων Σουλιωτῶν ἐκπαίδευσιν. Καὶ ὄντως κατὰ τὴν περίοδον ταύτην παρουσιάζεται κίνησις τις μεταξὺ τῶν Ἀλβανοφώνων ἐν Κερκύρα προσφύγων, ἥς δὲν γνωρίζομεν οὔτε τὰ αἷτια οὔτε τοὺς βαθυτέρους σκοπούς. Ὅτι εἶχον νὰ ἐπιδείξωσιν οἱ πληθυσμοὶ τῆς ἀντίπεραν δεινῶς δοκιμαζομένης χώρας εἰς ἀνδρείαν καὶ εἰς πνεῦμα εὐρίσκετο ἐνταῦθα. Τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματα τῶν Σουλιωτῶν καὶ Παργίων ἀντήχουν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς ὑψηλίου καὶ ἀπετέλεσαν τὴν ὠραιότεραν ἐποποιίαν τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐνεκα τούτων ἀπηθανατίσθη καὶ ὁ λένων τῶν Ἰωαννίνων ὁ τρομερὸς Ἀλῆ Πασᾶς. Πλήρη ἔννοιαν ὁπωσοῦν λαμβάνει τις τῶν γεγονότων ἐκείνων τοῦ ὠραίου βιβλίου. **Τὰ ἥρωϊκὰ θαύματα τῶν Σουλιωτῶν καὶ Σουλιωτίδων ὑπὸ Ε. Α. Μ.** ἔκδοσις δευτέρα, ἐν Λονδίῳ, 1886 ὁ ἐκδότης ἐν προοιμίῳ λέγει τὰ ἐξῆς ἀξιόλογα: Μακάριος ὅστις ποιήσῃ ὁδύσειαν (μᾶλλον Ἰλιάδα) τοῦ ἐνδόξου Σουλίου καὶ τῶν Ἡρώων αὐτοῦ· τὸ ὄνομά του ζήσῃ ὅσον καὶ οἱ ὑπερήφανοι βράχοι αὐτοῦ ἀθάνατον. Μακάριος ὅστις μιμηθῇ τὸν παθητικὸν κάλαμον τοῦ **Βιργιλίου** ὅπως περιγράψῃ τὴν παρὰ τῶν Χριστιανῶν εἰς τοὺς Τούρκους πώλησιν τῆς Ἑλληνικῆς Πάργας τὸ ὄνομα του ζήσῃ ἀνεξάλειπτον ὥς καὶ τὸ στίγμα τοῦ πολλοῦ. (αὐτ. σ. 5'). Παραπέμποντες τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰς σχετικὰς Βιβλιογραφίας ² περὶ τῶν παρὰ ξένων συγγραφέων πολυπληθῶν ἔργων

1. Ταῦτα λέγει ὁ Μουστοξύδης ἐν τῇ ἐπ' ὀνόματι Ἀμ. Δουβὰλ ἐν Παρισίοις τῷ 1820 δημοσιευθείσῃ Ἐκθέσει περὶ τῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν πρὶν καὶ μετὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας· καὶ ὁ Ἰ. Κωλέττης προβάλλει αὐτὸν ἀρετῆς ὑπόδειγμα καὶ παιδείας εἰς τοὺς συγχρόνους ὁμογενεῖς. Πανδ. σ. 506.

2. Bibliographie Albanaise . . . par E. Legrand, Paris 1912 σ. 52 ἑ. Βιβλιογραφία Ἑπείρου καὶ Ἀλβανίας ὑπὸ **Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου** ἐν τῷ Γ' τόμῳ τῶν Ἑπειρωτικῶν Χρονικῶν σ. 70 ἑ.

διὰ τὴν ὥς ἄνω ἐποποιῖαν, ἀρκούμεθα νὰ παρενείρωμεν ὧδε τὰ σπουδαιότερα τῶν Ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων ἀπὸ τοῦ 1803, ἀφ' ὅτου δηλ. κατέφυγον ἐνταῦθα οἱ Πάργιοι μέχρι τοῦ 1824, ὁπότε ἤρξατα ἡ μετάφρασις τῆς Κ. Διαθήκης.

1) Ἱστορία σύντομος τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας ὑπὸ **Χριστ. Περραιβοῦ** τομ. Α'—Β' ἐν Παρισίοις καὶ Βενετίᾳ 1803 καὶ 1815 ἐνταῦθα προτάσσονται τοῦ **Α** *Ἰδρωμένου*: Ἐπιγράμματα καὶ ἐπιτύμβια διάφορα. Ἰαμβοὶ εἰς τὴν ἑμμαντοῦ πατρίδα καὶ ἐξάστιχα ἠρωελεγεῖα εἰς τὰ τοῦ Σουλίου ὄρη. Νέα ἔκδοσις τελειότερα ἐγένετο τῷ 1857 καὶ ἐπιτομὴ τῷ 1889 ¹.

2) Ὁ Ἡπειρώτης **Ἰωάννης Μπαῖτας** μετέφρασεν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ τὴν ἐπιτομὴν τῆς ἱστορίας τοῦ. . Σκεντέρμπεη βασιλέως τῆς Ἀλβανίας, ἣτις ἐξεδόθη ἐν Μόσχᾳ τῷ 1812 προνοίᾳ, ὥς φαίνεται, **Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως** προσαρτήσαντος ἐν τέλει τὸν γενεαλογικὸν κατάλογον τῶν Σουλτάνων διὸ καὶ ὑπὸ πολλῶν καὶ ἡ μετάφρασις ἀπεδόθη εἰς αὐτόν ².

3) Ἡπειρωτικὰ ἦτοι ἱστορία καὶ γεωγραφία τῆς Ἠπείρου παλαιὰ καὶ νέα καὶ βίος τοῦ Πύρρου... ὑπὸ **Ἀθαν. τοῦ Σταγειρίτου** καθηγητοῦ τῆς Ἑλλ. γλώσσης ἐν τῇ ἐν Βιέννῃ... Ἀκαδημίᾳ... Ἐν Βιέννῃ, 1819.

4) Πύρρος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἡπειρωτῶν καὶ ἰσχυρότατος καταμαχητὴς τῶν Ρωμαίων ὑπὸ **Χρηστάκου Ράγκου** μεταγλωττισθεὶς ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ, ἐν Βιέννῃ 1820.

5) Ἡ Πάργα ὑπὸ **Ι. Βενέτου** ἑκατοντάρχου, ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ **Γ. τοῦ Ρουσιάδου**. Ἐν Πέστᾳ 1822.

6) Ἐπιτάφιος εἰς **Μάρκον τὸν Μπότσαρη** παρὰ **Μ[ιχαήλ] Σ[χινᾶ]**. Ἐν Παρισίοις 1824. Πρὸς τούτοις δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι τῷ

1. Ἐσφαλμένως ὁ μακ. **Βύρχνερ** γράφει ἐν τοῖς Ἡπειρ. Χρον. Α' 11 : «1815 Α. Ἰδρωμένος, Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας. Βενετία».

2. Βλέπ. περὶ τοῦ μεταφραστοῦ: **Βρεττοῦ** Νεοελλ. Φιλολ. τόμ. Β' (489) σημ. Ἡ μετάφρασις αὕτη ἀνετυπώθη μετὰ προλεγομένων καὶ πολλῶν σημειώσεων ὑπὸ τοῦ **Α. Π. Βρεττοῦ** εἰς δύο τομίδια ἐν Ἀθήναις 1848. Μετὰ 10 ἔτη τῷ 1858 ἐξεδόθη καὶ πάλιν ἐν Ἀθήναις μετ' ἐλαχίστων σημειώσεων εἰς δίτομον. Ὁ δὲ **Νικ. Δραγούμης** τῷ 1861 ἐξέδωκεν ἐν τῇ Πανδώρα καὶ εἰς ἴδιον τεῦχος Ἱστορίαν Γεωργίου Καστριώτου τοῦ ἐπιλεγομένου Σκενδέρμπεη ἐπεξεργασθεῖσαν κατὰ **Παγανέλ**, ἀρκοῦντως ἐκτεταμένην. Ἐπίσης μετάφρασις ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ Ἑλληνικὴ τῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰωαννίνοις Αὐστρ. Προξένου **Ἰουλίου Πίσκου** Skanderberg, Historische Studien ἐξεδόθη ἀνω- νύμως ἐν τῇ ἐπιφυλλίδι τῆς «Ν. Ἡμέρας» τῆς Τεργέστης τῷ 1895. Ταῦτα καὶ μόνα εὑρηνται ἐν Ἑλληνικῇ γλώσσῃ περὶ Σκενδέρβη.

1807 ἐξεδόθη τὸ β' ἢ τοῦ *Μελετίου* περίφημος Γεωγραφία ὑπὸ *Ἀνθίμου τοῦ Γαζή* συμπληρωθεῖσα ἐν Βενετίᾳ κττ.

4. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς καὶ ἡ Ἀκαδημία τῆς Μοσχοπόλεως.

Τὸ Ἑλληναλβανικὸν Δεξικὸν τοῦ Μπότσαρη.

Πλὴν τούτων τῶν δημοσιευμάτων καὶ τὰ φλογερὰ κηρύγματα τοῦ ἱσαποστόλου *Κοσμᾶ* διατρέχοντος Ἡπειρον καὶ Ἀλβανίαν, καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ σύστασις πολλῶν σχολείων συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἀφύπνισιν καὶ ἀναπτέρωσιν τοῦ αἰσθήματος τῶν ἐν παχυλῇ ἀμαθείᾳ διατελούντων κατοίκων 1. Τούτων τὰς ψυχὰς εἶχεν ἤδη ἀναοριπίσει ἡ ζείδωρος αὔρα ἡ ἐπὶ μίαν ὁμοτίαν καὶ πλεον πνεύσασα ἐκ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μοσχοπόλεως. Νῦν δὲ οἱ Ἑλληνοαλβανοὶ τῶν Ἑπτανησίων ὑπὸ τῆς φιλελευθέρου ροπᾶς τῆς Γαλλ. Ἐπαναστάσεως βαυκαλιζόμενοι, ἡσθάνθησαν πᾶλλον ἐν ἑαυτοῖς τὸ φυλετικὸν ὁρμέμφυτον, καὶ διενοήθησαν ὅπως κτήσωνται ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ, *τῇ γλώσσῃ τῶν θεῶν* κατὰ τὸν Ἰταλοαλβανὸν *Καμάρδαν*, τὴν ἁγίαν Γραφήν, τὸ Εὐαγγέλιον, ὅπερ καὶ οἱ γεννηθέντες Ἕλληνες δὲν ἐννοοῦσιν, ἀκούοντες ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, πολλῶ μᾶλλον οἱ Ἀλβανοί. Ἐσκέφθησαν λοιπὸν περὶ ἐγγραμματίσεως τῆς γλώσσης αὐτῶν; μόλις δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν τοιοῦτόν τι. Ἐν τούτοις αὐτοῖς ὁ ἥρως *Μάρκος Μπότσαρης* ἐν Κερκύρᾳ καὶ οὗτος διατρίβων μετὰ τὴν ἀτυχῇ ἔκβασιν τῶν Σουλιωτικῶν πραγμάτων συνέλαβε τὸ σχέδιον καταρτίσεως *Δεξικοῦ Ἑλληνο-Ἀλβανικοῦ* καὶ ἦτο οὗτος ὅσον πρῶτος εἰς τὴν ἀνδρείαν τόσον ἔσχατος εἰς τὴν παιδείαν, μόλις γινώσκων γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν. Ὁ μακ. *Σπ. Λάμπρος* ἀνεκάλυψε τῷ 1876 ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων κώδικα *Supplement Grec 251* τασσόμενον ἐν τοῖς Ἀλβανικοῖς τῆς ἐν λόγῳ βιβλιοθήκης. Ἀποτελούμενον δὲ τοῦτο ἐκ σελίδων 244 περιέχει εἰς τὸ δεύτερον μέρος ἀπὸ σ. 136—244 συλλογὴν θεματογράφων ἑλληνοαλβανικῶν καὶ βράχῳ γαλλοαλ-

1. Κατὰ τὸν σύγχρονον τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ *Σέγγιον τὸν Μακράϊον* περιῆλθε δὲ καταρτίζων τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ ἐπαρχίας τριάκοντα, ἐν αἷς σχολεῖα συνέστησε δέκα μὲν τῆς ἀρχαίας διαλέκτου καὶ τῶν ἐπιστημῶν, διακόσια δὲ μόνον τῆς ἀναγνώσεως, τῶν λεγομένων κοινῶν». *Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ'* σ. 276 ὅρα αὐτόθι καὶ τὸ διὰ στίχου μαρτύριον αὐτοῦ τε καὶ ὁ *Δαπόντης*, ὃς ἐφιλοξένησεν αὐτὸν ἐν τῇ τοῦ Ξηροποτάμου, λέγουσι, ὅτι διεβλήθη ὑπὸ τῶν Ἑβραίων πρὸς τὸν παῖδα, διότι καθιερώσας τὴν Κυριακὴν ἀργίαν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἠνάγκαζε αὐτοῦ νὰ πωλῶσι τὸ Σάββατον καὶ διὰ πολλῶν χρημάτων ἐπεισαν αὐτὸν νὰ κατατομήσῃ τὸν ἅγιον (αὐτ. σ. 124).

βανικὸν γλωσσάριον. Εἰς τὸ πρῶτον δὲ μέρος ὑπάρχει τὸ Λεξικὸν τοῦ Μπότσαρη φέρον ἐν ἀρχῇ τὸ ἐξῆς σημεῖωμα: Ce lexique est écrit de la main de Marc Botzari a Corfou 1909 devant moi Rouqueville, ἦτοι διαβεβαιοῖ ὁ τότε μεταβαίνων εἰς Ἰωάννινα ὡς πρόξενος Γάλλος δωρητὴς τοῦ χειρογράφου, ὅτι ἐγράφη τὸ Λεξικὸν ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Μάρκου ἐνώπιον αὐτοῦ καὶ ἐπιγράφεται: **Λεξικὸν τῆς Ρωμαϊκοῖς, καὶ Ἀρβανητικοῖς Ἀπλῆς**. Αὐτὸς ὁ Ρουq, παρέχει ἡμῖν τὴν ἐξῆς λεπτομέρειαν: «Ἐχω καταθέσει πρὸ ὀλίγων ἔτων εἰς τὴν αἰθουσαν τῶν χειρογράφων τῆς αὐτοκρ. βιβλιοθήκης λεξικὸν Ἀλβανικὸν καὶ ἀπλοελληνικὸν γεγραμμένον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους *χειρὶ τοῦ νέου Μ. Μπότσαρη ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ πατρὸς τοῦ θείου (Χρῖστος καὶ Νότης Μπότσαρης) καὶ τοῦ πεν-θεροῦ αὐτοῦ Χριστάκη*»¹. Ἀπέγραψε δὲ ἐντεῦθεν ὁ Λάμπρος δύο σελίδας. καὶ λέγει ἐν τέλει: «Ἐκθάπτων δ' αὐτὸ ἐκ τῆς λήθης εὐχομαι μὲν τὴν ταχεῖαν αὐτοῦ ἔκδοσιν ὑπὸ γνώστου τινὸς τῆς Ἀλβανικῆς, ἐλπίζω δέ, ὅτι ἡ δημοσίευσίς αὐτοῦ θὰ συντελέσῃ ὅπωςδὴποτε εἰς τὴν στενωτέραν σύσφιγξιν τῶν ἀδελφικῶν δεσμῶν, οἵτινες ἀπ' αἰῶνων ἤγαγον εἰς κοινοπραγίαν καὶ κοινὴν ἀνάδειξιν Ἕλληνας καὶ ἄλβανούς»². Ἡ εὐχὴ τοῦ Λάμπρου ἐξεπληρώθη ἤδη δημοσιευθέντος τοῦ Λεξικοῦ ὑπὸ τοῦ φίλου κ. Midhat **Φράσσαρη**³. ὅστις ἐν τῷ Β' τόμῳ τοῦ ἀξιολόγου αὐτοῦ περιοδικοῦ Diturija (σ. 387—393) ἐποιήσατο σπουδαίας ψυχολογικὰς ἐπὶ τοῦ κειμένου παρατηρήσεις. Βεβαίως τὸ Λεξικὸν ὡς προχείρως (περιέχει 1850 λέξεις) γραφὲν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τάξιν καὶ ὠρισμένον σύστημα λέξεων. Ἐν τούτοις βαθυτέρα ἐξέτασις πείθει τὸν ἀναγνώστην, ὅτι τὸ πλεῖστον περιέχει παροιμιώδεις φράσεις, μεταφορικὰς καὶ σπανίας λέξεις, ὥς λίαν ἐπιτυχῶς ἐξηγεῖται ὁ στρατηγός, ὅπερ ἀποδεικνύει αὐτὸν συστηματικῶς περὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἀσχολούμενον. Ἀλλὰ τίς ὁ σκοπὸς τοῦ Λεξικοῦ τούτου; Ὁ μὲν Λάμπρος φρονεῖ, ὅτι ἐγράφη εἰς τὰς παραιωνὰς ἀκριβῶς τοῦ μεγάλου ἀγῶνος χάριν τῶν μὴ εἰδότεων τὴν Ἑλληνικὴν Σουλιωτῶν: «ἡ γλῶσσα δ' ἐκείνη τοῦ ἔθνους, μεθ' οὗ εἶχε ζυμωθῆ ἐπὶ αἰῶνας μακροὺς ὁ ἄλβανισμός, εἶχεν ἀποβῆ ἢ κρατοῦσα γλῶσσα τῶν Σουλι-

1. Voyage de la Grèce 1820 (ἔκδ. β' 1826) ἐν σ. XXXVII τῶν Προλεγομένων. Οὗτοι ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι ἀκαδημαϊκοὶ ἑλληνοαλβανοί.

2. Λόγοι καὶ ἄρθρα σ. 538: ἐνταῦθα ἐδημοσιεύθη καὶ φωτογραφία τῆς πρώτης σελίδος τοῦ Λεξικοῦ.

3. Ἐν τῷ Kalendrar Kombiar 1926 τῷ ὑπὸ τοῦ Kristo Luarasi ἐκδομένῳ σ. 120—196 καὶ εἰς ἴδιον φυλλάδιον.

ωτῶν» ¹, καὶ δὲν ἐφιλοδόξει μὲν ὁ Μπότσαρης συγγραφικὰς δάφνας. ἀλλ' «ἤθελε νὰ παράσχη ὅχι μόνον τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ ὡς στρατιώτης, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀσθενῆ κάλαμον προπαρασκευάζων διὰ τῆς διαδόσεως στοιχειωδῶν τινων καὶ ἀναγκαίων γνώσεων τῆς Ἀλβανικῆς παρὰ τοῖς Ἑλλησι μᾶλλον ἢ τῆς Ἑλληνικῆς παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τὴν μέλουσαν νικηφόρον συνεννόησιν καὶ σύμπραξιν ἐλλήνων καὶ ἀλβανῶν ἐν τῷ ἐθνικῷ ἀγῶνι» ².

5. Ἡ Ἰόνιος Βιβλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἡ κυοφορία τῆς μεταφράσεως. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἰδρωμένου.

Μεγάλην ὥθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πνευμ. ἀναγέννησιν τῆς Ἑπτανήσου ἔδωκεν ἡ κατὰ τὸ 1819 συστάσα κατ' ἀρχὰς ἐν Κερκύρᾳ εἰτα δὲ ἐπεκταθεῖσα καθ' ὅλην τὴν Ἑπτάνησον **Ἰόνιος Βιβλικὴ Ἐταιρεία**. Αὕτη εἰς ἰδιωτικὴν ὀφειλομένη πρωτοβουλίαν καὶ δι' ἰδιωτικῶν συνεισφορῶν διατηρουμένη, σκοπὸν εἶχε τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ δωρεὰν τοῖς ἀπόροις διανομήν, καὶ τὴν εἰς διαφόρους γλώσσας ἐκτύπωσιν αὐτῶν ³. Τὸν ἀκραιφνῶς θεῖον τοῦτον σκοπὸν τῆς Ἐταιρείας ὑπεστήριξε καὶ ὁ πατριάρχης **Γρηγόριος δ' Ε'**. ἐπευλογήσας τὴν ἵδρυσιν αὐτῆς ⁴. Τὴν προεδρίαν τῆς Ἐταιρείας ἀνέλαβεν ὁ βαρῶνος **Ἐμμ. Θεοτόκης**, ὅστις προήδρευσε καὶ τῆς Ἰονίου γερουσίας. Ἡ Κέρκυρα, ὅπως ἐπὶ Κικέρωνος ἦτο oculum Graeciae, ἥδη ἐθεωρεῖτο ἡ πνευμ. ἐστία καὶ τὸ κέντρον τῶν λογίων, ἐν οἷς διεκρίνοντο ὁ **Μουστοξύδης**, ὁ **Φαρμακίδης**, ὁ **Βάμβας**, ὁ **Βραῖλας**, ὁ **Καροῦσος**, ὁ **Θερειανός**, ὁ **Βουλισμᾶς**, ὁ **Τυπάλδος**, ὁ **Ζαμπέλιος** καὶ οἱ Ἡπειρώται **Ἀσώπιος**, **Φιλητᾶς**, **Σακελλαρόπουλος**, **Δελβινιώτης**, **Π. Λάμπρος**, **Ἀ. Ψαλλίδας** κ. ἄ. ⁵. Ἀλλὰ πάντων τούτων πρύτανις ἦν ὁ **Ἰδρωμένος** τιμώμενος διὰ τὴν πολυμαθεῖαν καὶ πολυμερῆ δρᾶσιν, εὐχερέστατα δὲ συντάττων ἐπιγράμματα εἰς ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ Πινδαρικὰς ᾠδὰς ⁶. Ὁ **Πέτρος Βραῖλας Ἀρ-**

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 537.

2. Αὐτ. σ. 538.

3. Ἀττ. Ἡμερολ. 1873 σ. 229.

4. Ἑκκλ. Ἀλήθεια ἔτος Ε' σ. 180.

5. Βλ. Βιογραφ. σχεδιάσματα . . . ὑπὸ **Α. Βροκίνη** τευχ. Α' σ. 35, 191.

6. Βλ. κατάλογον τῶν συγγραφῶν ἐν Πανδῶρᾳ ΚΑ' σ. 508. Ὁ **Ἰδρωμένος** εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ἐργασθεὶς πρὸς διόρθωσιν τῶν Ἑκκλ. βιβλίων, τὰς δὲ ἐργασίας αὐτοῦ ἀπέστειλε τῷ 1838 πρὸς τὴν Μεγ. Ἑκκλησίαν, ὣν ἐπωφελήθη ὁ **Κουτλουμ. Βαρθολομαῖος** εἰς τὴν ἐκδοσιν τῶν Μηναιῶν, καὶ ὁ **Σπ.**

μένης διακούσας ἐν Κερκύρα τὰ ἐγκύκλια μαθήματα παρὰ τῷ Ἰδρω-
μένῳ φοιτῶν ἐν Βονωνίᾳ τῷ 1829 σὺν τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἔγραφε ταῦτα
πρὸς τὸν διδάσκαλον: «Λέξεις καὶ φράσεις οὐχ οἷον προσευρεῖν τοι-
αύτας ὥστ' εὐγνωμοσύνης τὸ μέγεθος τῆς ἡμετέρας γνωρίζειν, καὶ
ὅσον σὲ φιλοῦμεν καὶ σεβόμεθα φράσαι. Σὺ γὰρ ἡμῖν τὸν νοῦν ἐφά-
εινας καὶ τὴν ψυχὴν διεκόσμησας καὶ τὰ ἥθη ἐμόρφωσας, καὶ τέλος
πᾶν ὃ ἂν ἔχωμεν χρηστόν, σὸν ἐστὶ δῶρον...» (Πανδ. ΚΑ' 507). Τῆς
ἐν λόγῳ Ἑταιρίας, ἣτις ἐν ἀρχῇ εὗρε πολλὰς δυσχερείας, μέλος τῆς
διευθυνούσης Ἐπιτροπῆς ὑπῆρξεν καὶ ὁ Ἰδρωμένος ὅστις μάλιστα
ἔπεισε καὶ τὸν Πατριάρχην εἰς τὴν ἀναγνώρισιν αὐτῆς ἐνδοιάζοντα τὸ
πρῶτον ¹, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Προέδρου ἐξῆψε τὸν ζῆλον ἀπαντῶν
πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς γενικὴν Συνέλευσιν καὶ τάδε: «Ὅτι ἡ τῶν θείων
μὲν Γραφῶν ἀνάγνωσις ἀναγκαία παντὶ εὐσεβοῦντι καὶ πρὸς Θεὸν τὴν
ψυχὴν ἀνατείνοντι πλεον ἢ ὅσον τροφὴ σώματι, αὐτὸς ὁ τῶν Γραφῶν
ποιητὴς ὡς ἄνθρωπος τῷ τῆς ἀνθρωπότητος ἐχθρῷ ἀναπαραταττόμενος
πειράζοντι ἔφησεν: «οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐν παντὶ
ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ». Ὅτι δὲ διὰ τῆς συσταθείσης
ιερογραφικῆς Ἑταιρίας ἡ Γραφή ἐν πολλοῖς ἐλληνικοῖς τε καὶ ἑτερο-
γλώσσοις τεύχεσι διαδιδόμενη, τοῖς μὲν ἔχουσιν εὐώνως, τοῖς δὲ μη-
δέν, ὅτι μὴ τὸν ζῆλον τῆς πίστεως, δωρεάν, εὐχερῆς καὶ ψυχωφελὲς
πᾶσι γίνεται, τοῦτο ἔργον αὐτοῦ τοῦ προέδρου, οὐ ἐκ προγόνων ἄνω-
θεν ἴδιον εὐσεβεῖν μὲν τὰ πρὸς Θεόν, εὐεργετεῖν δὲ τοὺς πλησίον καὶ
τὰ κοινὰ καλὰ ἐπινοῆσαι ὀξέως, καὶ λόγῳ μὲν αὐτὰ σαφέστατα ἐκδι-
δάξαι, ἔργον δὲ ὅσον τάχιστα εἰς πέρας ἀγαγεῖν» ².

Εἰς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς Ἑταιρίας ταύτης
ὀφείλεται κυρίως ἡ εἰς τὴν Ἀλβανικὴν μετάφρασις τῆς Κ. Διαθή-
κης ³. ὦθησιν δὲ σπουδαίαν πρὸς τοῦτο παρέσχε ἡ περὶ τὸ τέλος τοῦ
1823 ἐμφάνισις ἐν Ἑλλάδι τῶν Ἀγγλικανῶν καὶ Ἀμερικάνων ἱερα-
ποστόλων, οἵτινες ὡς ἀντιπρόσωποι τῶν βιβλικῶν Ἑταιριῶν διέδιδον
πανταχοῦ μεταφράσεις τῶν ἁγίων Γραφῶν. Τὸ ἔργον τοῦτο τῶν ἱε-

Ζέρβος εἰς τὴν τῆς Παρακλητικῆς. Συνέταξε δὲ οὗτος καὶ διαφόρους Ἀκο-
λουθίας. Ἡ εἰκὼν τοῦ διαπρεποῦς τούτου κληρικοῦ ἐδημοσιεύθη ἐν Ἀττ.
Ἡμερολ. 1873 σ. 208.

1. Πρὸς τὸν Πατριάρχην εὐρίσκετο εἰς καλὰς σχέσεις ὁ Ἰδρωμένος. διὸ
καὶ ἐζήτησε τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ πρὸς ἐκδοσιν τῶν ἑαυτοῦ ἔργων (*Χιώτη*,
Ἱστορ. ἀπομνημ. τῆς νήσου Ζακύνθου τόμ. ζ' σ. 458).

2. Πανδώρα ΚΑ' σ. 507.

3. Βλ. *Details sur Corfu par le baron Theloky* (1826) σ. 85.

ραποστόλων ὑπεβोधήθη ἡ κατὰ τὸ 1824 ὑπὸ τοῦ λόρδου Γυνῆλφορ-
 δου ἰδρυθεῖσα Ἰόνιος Ἀκαδημία. Ὡς γνωστὸν τοῖς πᾶσιν ὁ ἐκ τῶν
 πρώτων ταύτης καθηγητῶν Νεόφυτος ὁ Βάμβας, ὑπῆρξεν ὁ κυρίως
 ἐκπρόσωπος καὶ ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς ἰδέας τῆς μεταφράσεως·
 διετελέσας οὗτος πρὶν διδάσκαλος ἐπὶ ἑξαετίαν ἐν Κεφαλληνίᾳ εἶτα
 ἐπὶ τετραετίαν (1828—1832) ἐμνήθη εἰς τοὺς σκοποὺς τῶν ἱεραπο-
 στόλων, τῇ προτροπῇ δ' αὐτῶν ἐξεπόνθησε τὴν εἰς τὴν ἀπλοελληνικὴν
 τῆς Κ.Δ. μετάφρασιν καὶ ἀναφανδὸν ἔπειτα συνειργάζετο ¹.

**6. Τὸ πολυθρύλλητον ζήτημα τῆς εἰς τὸ ἀπλοελληνικὸν
 μεταφράσεως τῶν ἁγίων Γραφῶν. Γρηγόριος ὁ Ε΄. ὑπὲρ αὐτῆς**

Ἐντὸς τοιούτου περιβάλλοντος εὐρέθη ὁ ἀρχιεπίσκοπος Γρηγό-
 ριος ἐλθὼν εἰς Κέρκυραν καὶ φυσικῶς ἀνῆρ τοιαύτης περιωπῆς δὲν
 ἐβράδυνε νὰ προσανατολισθῇ πρὸς τοὺς νέους τούτους ὁρίζοντας. Ὁ
 δὲ Ἰδρωμένος μάλιστα, τὸ τέως πνευματικὸν αὐτοῦ τέκνον, δὲν θὰ
 ἴδρωσε πολὺ νὰ μύσῃ αὐτόν· καὶ τὰ μέλη δὲ τῆς Ἰουνίου Ἐταιρίας
 καὶ οἱ καθηγηταὶ τῆς ἀκαδημείας συχνάκις θὰ συναναστρέφοντο μετ'
 αὐτοῦ, αὐτὸς δὲ ἠρέσκετο, ὥς φιλόμουσος ἀνὴρ, νὰ ἐπισκέπτηται τὰ
 ἀνώτατα ταῦτα εὐαγῇ ἰδρύματα ἔνθα ἤκουε τὰς συζητήσεις καὶ δια-
 φόρους διαλέξεις, ὁ δὲ τῶν ἱεραποστόλων συνεχὴς θόρυβος οὐδόλως
 ἀφῆκεν αὐτὸν ἀσυγκίνητον. Αἱ νέαι αὐτῶν διδασκαλῖαι ἐπηρέασαν
 αὐτὸν σπουδαίως, ὥστε δὲν ἐβράδυνε νὰ κηρυχθῇ καὶ αὐτὸς θιασώτης
 τῶν μεταφράσεων, ἄλλως ὥς πρὸ τοῦτο ἐν ἀρχῇ διετέθησαν πάντες
 ἀνυπόπτως πρὸς τοὺς ἱεραποστόλους, αἱ δὲ μεταφράσεις οὐ μόνον δὲν
 ἀπηγορεύθησαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐθεωρήθησαν καὶ ἀναγκαῖαι εἰς τὴν
 εὐχερῇ κατάληψιν τοῦ κειμένου τῶν ἁγίων Γραφῶν. **Κύριλος ὁ Σ΄.**
 μετὰ **Γρηγορίου τοῦ Ε΄.** ἐγκρίνουσι τὴν μετάφρασιν τοῦ Συναίτου
 ἀρχιμανδρίτου **Ἰλαρίωνος** παρὶσχευασθεῖσαν μισθῷ τῆς Ἱερογρα-
 φικῆς Ἐταιρίας τῷ 1818 ², ἐκδοθεῖσαν δὲ μετὰ 10ετίαν ἐν Λονδίῳ.

1. Χρυσοστ. Παπαδοπούλου (νῦν Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν), Ἱστορία τῆς Ἐκ-
 κλησίας τῆς Ἑλλάδος Α' σ. 205, 206 καὶ 207. Ταύτης τῆς Ἀκαδημίας ἦσαν
 τρόφιμοι ἄλλοι τε κακόφρονες καὶ ὁ Δημ. Τσουκαλᾶς καὶ Μπαγιάτης μεγά-
 λως τὸ Ἰόνιον Κράτος συνταράξαντες, αὐτ. 179.

2. Ὁ σεβ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν κ. Χρυσόστομος λέγει ὅτι ὁ Κύ-
 ριλλος ἐνέκρινε τῷ 1814 τὴν μετάφρασιν τοῦ 1810 ἐκδοθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἱερο-
 γραφικῆς Ἐταιρίας, ἣτις αὐθις ἐξεδόθη τῷ 1817 ἐν Πετροπόλει ὑπὸ τῆς
 Ρωσ. Ἱερογρ. Ἐταιρίας. (Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος Α' σ. 152.

«*Ἀδεία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*»¹. Ὁ ἐθνομάρτυς Πατριάρχης μάλιστα ἔγραφεν: «Ἐπειδὴ ἡ μετάφρασις τῆς Ἱερᾶς Γραφῆς Παλαιᾶς τε καὶ Νέας εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς ἀπλοῦν καὶ εὐληπτον ὕφος ἐγκρίται καὶ παρὰ τοῦ παναγιωτάτου καὶ σεβ. προκατόχου ἡμῶν, ὡς ἐστὶ καταμαθεῖν καὶ ἐκ τῆς συγχωρηθείσης ἀναγνώσεως τοῦ εἰς αὐτὸ τὸ καθωμιλημένον ὕφος μετενεχθέντος καὶ τύποις ἐκδοθέντος ἱεροῦ Εὐαγγελίου², τούτου χάριν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν πρὸς ψυχικὴν τῶν ὁμογενῶν ὠφέλειαν, καὶ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἀμωμῆτον ἡμῶν Πίστεως ἀφορῶσα, ἐνδίδωσιν ὅπως εἴτις τῶν εὐσεβούντων, θείᾳ χάριτι ἐμφορούμενος, ἄξιός ἐστι πρὸς τὴν εὐστοχον καὶ ὑγιᾶ τῆς τε Παλαιᾶς καὶ Νέας μετάφρασιν, ἔχη ἐπ' ἀδείας ποιεῖσθαι αὐτήν... αὐτὸς ἐν μηνὶ Ἀπριλίῳ³. Εἶναι δὲ γνωστὸν ἐπίσης, ὅτι ὑπὲρ τῆς μεταφράσεως τότε ἦτο καὶ ὁ μεμουςωμένος καὶ διαπρεπὴς ἱεράρχης Κωνσταντῖνος ὁ ἀπὸ Σιναίου ὁ ἔπειτα τῷ 1830 εὐκλεῶς πατριαρχεύσας καὶ ἡ τοῦ *Ἰλαρίωνος* ἐπιθεωρήθη ὑπ' αὐτοῦ ἐπιταγῇ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς γράφει ὁ βιογραφήσας αὐτὸν *Θ. Ἀριστοκλῆς*: «Ὅτε λέγει, κατὰ τὸ ἔτος 1818 ἐστάλη παρὰ τῆς Ἀγγλικῆς Βιβλιακῆς Ἑταιρίας ὁ Ἀγγλαμερικανὸς ἱερεὺς *Πινκεριὼν*, ἵνα διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας

1. Ἐπίκρισις εἰς τὴν περὶ Νεοελλ. Ἐκκλησίας σύντομον ἀπάντησιν τοῦ σοφολογιωτάτου διδασκάλου *Νεοφύτου Βομβᾶ* ὑπὸ τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου *Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων*, Ἀθῆναι 1839 σ. 304—305. Ὁ *Ἰλαρίων* οὗτος ἔπειτα προῦβιβιάσθη εἰς μητροπολίτην Τυρνόβου. Ὁ *Θ. Ἀριστοκλῆς* ὀνομάζει αὐτὸν «ἄνδρα ἱκανῶς πεπαιδευμένον, ὁξυνούττατον καὶ τοῦ Ἑλληνος λόγου ἐντριβέστατον» (*Κωνσταντῖνου Α'* τοῦ ἀπὸ Σιναίου . . . Βιογραφία καὶ συγγραφαὶ ἐλάσσονες, Κ)Πολις 1866 σ. 6. βλ. καὶ ὅσα λέγει ὁ Κωνσταντῖνος σ. 163 πλέκων τὸ ἐγκώμιον αὐτοῦ.

2. Τρεῖς μέχρι τοῦδε εἶχον ἀναφανῆ μεταφράσεις: ἡ τοῦ *Καλλιπολίτου Μαξίμου* τῷ 1638 ἐν Γενεύῃ ἐκδοθεῖσα, ἡ τοῦ *Σεραφεῖμ Μυτιληναίου* ἐν Λονδίῳ τῷ 1703 χεῖρων τῆς πρώτης, ἃς ἀμφοτέρας ἀπεκήρυξεν ἡ Ἐκκλησία, καὶ τρίτη ἡ τοῦ Ναουσαίου *Ἀναστ. Μιχαήλου* τῷ 1710 ἐν Ἀλλῇ τῆς Σαξωνίας ἀναφανείσα τῷ δὲ 1810 καὶ 1819 ἐν Λονδίῳ ἀνατυπωθεῖσα· αὕτη θεωρεῖται βελτίων τῶν μνησθεισῶν καὶ δὴ καὶ μετὰ τοῦ θείου ἀρχετύπου ἐκδοθεῖσα· ταύτην βεβαίως ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ Πατριάρχης.

3. Ἀντίρρησις τοῦ . . . μητροπολίτου Κυζίκου . . . *Ματθαίου* πρὸς τὴν ἐν εἶδει Ἀπολογίας περὶ τῆς εἰς τὸ χυδαῖον μεταφράσεως τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀποσταλείσαν τῇ Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ ἐπιστολὴν τοῦ μακ. Τυρνόβου κ. *Ἰλαρίωνος* ὑπὸ *Σαμουὴλ Κυπρίου* ἐν Κ)πόλει 1841 σ. κη'—κθ'. Εἰς τοῦτο καὶ τὴν τοῦ *Οἰκονόμου* μνημονευθεῖσαν Ἐπίκρισιν δύναται νὰ ἴδῃ τις πόσον ἔπειτα δυσμενῶς ἐτέθη ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν μεταφράσεων εἰς τὸ χυδαῖον.

περὶ τῆς ἐν τῇ καθωμιλουμένη γλώσση μεταφράσεως τῆς Π καὶ Κ. Διαθήκης ἐπὶ συστάσει πολλῶν ἰσχυρῶν, τὸ μὲν τῆς μεταφράσεως ἔργον ἀνέλαβεν ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἰλαρίων, ὁ δὲ **Σιναίου Κωνσταντῖος διωρίσθη** παρὰ τῆς ἁγίας Συνόδου ἐπιθεωρητῆς ¹. Οὕτω κατὰ τὸν πλέον ἐπίσημον τρόπον φαίνεται, ὅτι ἐνεκρίθη ἡ μετάφρασις τοῦ Ἰλαρίωνος ἐπὶ **Γρηγορίου τοῦ Ε΄**, ὅστις ἀποβλέπων πάντοτε εἰς τὴν τοῦ κοινοῦ ὠφέλειαν διάκονος ὢν ἔτι τῆς τῶν Σμυρναίων Ἐκκλησίας μετέφρασεν εἰς τὸ ἁπλοῦν τοὺς περὶ Ἱερωσύνης λόγους τοῦ **Χρυσοστόμου** (1783). Γενόμενος δὲ πατριάρχης ἐξέδωκε «Ἐξήγησιν τῶν κατὰ πᾶσαν Κυριακὴν ἀναγνωσμάτων τοῦ Εὐαγγελίου... μεταφρασθέντων ἐκ τῶν... τοῦ Ἰωάννου Χρυσορρήμονος (1807), εἶτα δὲ καὶ τὴν ἑξαήμερον τοῦ Μεγ. Βασιλείου ὡς ὠφελίμου γενησομένης... πᾶσι τοῖς χριστωνύμοις λαοῖς ἐκκλησιαστικοῖς τε καὶ κοσμοκοῖς ἰδιώταις καὶ πεπαιδευμένοις διὰ τὴν τῆς διαλέκτου παραφθοράν». Διὰ ταῦτα οὐδόλως θὰ ἐδυσκολεύθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ εἰς τὴν τῆς Κ. Διαθήκης μετάφρασιν, οὐδὲ φαίνονται ἀληθοφανῆ τὰ ὑπὸ τοῦ **Κων. Οἰκονόμου** ὅτι «μετὰ πολλὰς ἀντιστάσεις καὶ πειθανάγκας» ἀπέλυσε τὸ **Ἐνδεικτικὸν γράμμα** ², καὶ τοῦ Κανδηλώρου, ὅτι ὑπεχώρησε τῇ ἐπιμονῇ τῆς Ῥωσσίας ³. Οὕτω λοιπὸν παρασκευασθεῖσα εἶδε τὸ φῶς ἡ τοῦ **Σιναΐτου Ἰλαρίωνος** μετάφρασις ἅμα τῷ πρωτοτύπῳ φέρουσα ὡς λέγει ὁ Οἰκονόμος, λαμπρὰν ἐπιγραφὴν : «Ἡ Νέα Διαθήκη μεταφρασθεῖσα **ἀδεία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας**, καὶ ἐπιθεωρηθεῖσα ἀκριβῶς ἐξεδόθη, παρακειμένου καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, ἐν Λόνδρῳ ἐν ἔτει ρωκή». Δὲν εἶχεν εἰσέτι ἐμβαθύνει τότε ἡ Ἐκκλησία εἰς τοὺς κρυφίους σκοποὺς τῶν ἱεραποστόλων καὶ ἐκηρύχθη κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ὑπὲρ τῶν μεταφράσεων (Ὅταν ὁμοῦς ἐκεῖνοι ἀπεκαλύφθησαν καὶ τὰ σκότια αὐτῶν κηρύγματα ἤρχισαν νὰ ἐπερεάζωσι τὰς συνειδήσεις τῶν πιστῶν, ἀμειλίκτως ἐκηρύχθη κατὰ τῶν μεταφράσεων) ⁴. Ὡστε

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 7. Οὗτος ἦτο Κρής, εὐδοκίμησας ὡς μητροπολίτης Τυρνόβου ἔπειτα διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων. **Συνέταξε δὲ οὗτος καὶ Βουλγαρικὴν Γραμματικὴν καὶ διὰ τινος Νεοφύτου ἱερομονάχου μετέφρασε καὶ τὴν Κ. Διαθήκην εἰς τὴν Βουλγαρικὴν διάλεκτον** (Γεδεὼν Περί τοῦ Βουλγαρικοῦ ζητήματος σ. λη').

2. Ἐπίκρισις κτλ. σ. 305.

3. Γρηγόριος ὁ Ε΄ ἔκδ. β'. Ἀθῆναι 1921 σ. 155.

4. Ἀπὸ τοῦ 1730 ἔχομεν μετάφρασιν ὕμνων ἐκκλησιαστικῶν καὶ εὐχῶν γενομένων ὑπὸ **Ἀκακίου Διακροῦση καὶ Μελετίου Καλλονᾶ** εἰς «Βιβλίον καλούμενον ἐκλογαί» (Ἐνετίησιν), ἀλλ' οὐδεμίαν παρατήρησιν ἀπέτεινεν ἡ Ἐκκλησία κατὰ τῶν ἐπιχειρησάντων τὸ τοιοῦτον. Ἡ ἁγία ὁμοῦς Γραφή δὲν

καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης τῆς κανονικῆς οὐδὲν κώλυμα προυβάλλετο εἰς τὸ τοῦ Γρηγορίου ἐγχείρημα.

7. Ἡ τῇ Ἀλβανικῇ συνεκδιδομένη Μαξιμίνα μετάφρασις καὶ Κυρίλλου τοῦ Δουκάρεως ἡ γνώμη περὶ τῶν μεταφράσεων.

Ἀλλὰ πρὸς τί, εἴποι τις ἄν, λέγονται ἐνταῦθα ταῦτα; μήπως ὁ Γρηγόριος ἐπρόκειτο νεοελληνικὴν τινα μετάφρασιν; οὐχὶ βεβαίως· ἀλλ' οὗτος ἔναντι τῆς Ἀλβανικῆς μεταφράσεως, ἀντὶ τοῦ ἀρχετύπου κειμένου *ἐχρησιμοποίησε μετάφρασιν καὶ δὴ τὴν περιώνυμον Μαξίμου τοῦ Καλλιπολίτου*¹. Ἀλλ' ὥς προείπομεν, τότε ἔπνεεν ἄνεμος ὑπὲρ τῶν μεταφράσεων, χάριν τοῦ πρακτικοῦ σκοποῦ τῆς παρὰ τῷ λαῷ διαδόσεως τῶν Γραφῶν, καὶ εἰς τοῦτο ἀπέβλεπε καὶ ὁ Γρηγόριος, προκειμένου τοῦ λόγου μάλιστα περὶ Ἀλβανῶν. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν *Μαξιμίναν* κατ' ἀρχὰς ἐπέτρεψε νὰ κυκλοφορήσῃ Παρθένιος ὁ Β' καταπεισθεὶς (!) ὑπὸ τῶν διαμαρτυρομένων, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Οἰκονόμου². Προτάσσεται δὲ αὐτῆς ἐγκύκλιος τοῦ πολλοῦ *Κυρίλλου τοῦ*

εἶναι κοινὸν βιβλίον, ἡ δὲ χυδαία κυκεῶν διαλεκτικῶν λέξεων καὶ τύπων, ἀντὶ νὰ ἀπλουστεύσῃ τὴν ἔννοιαν (διότι περὶ τούτου πρόκειται) δυσχεραίνει ἐπὶ μᾶλλον τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατάληψιν τοῦ ὕψους τῶν δογμάτων. Ἡ κατὰ τῶν μεταφράσεων ἐγκύκλιος τοῦ *Πατρ. Γαβριήλ* (1704 Καν. Διατ. Α' 107) λέγει «ἡ γὰρ ἔννοια καὶ τὸ βάθος τῶν νοημάτων τῶν ἱερῶν Γραφῶν οὐ πρόχειρός ἐστιν οὐδὲ εὐκατάληπτος καὶ αὐτοῖς τοῖς ἐπισταμένοις τὴν Ἑλλ. διάλεκτον πολλοῦ γε καὶ δεῖ τῷ ἀπλῷ λαῷ»· ἐντεῦθεν τὸ ἀδυσώπητον τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ νῦν, ὡς πρὸς τὰς μεταφράσεις *Γρηγόριος δ'* εἰς τῶν διαπρεπεστέρων Πατριαρχῶν καὶ ἀνενδόντως κατὰ τῶν ἱεραποστόλων δρώσας, δρυμεῖαν Ἐγκύκλιον ἀπέλυσε τῷ 1836, νέαν δὲ τῷ 1839 «κατὰ τῆς εἰς τὸ ἀπλοῦν μεταφράσεως τῶν Γραφῶν, διατάξας μάλιστα νὰ *ρίπτονται* εἰς τὸ πῦρ τὰ ἀντίτυπα πάσης μεταφράσεως (*Γεδεών*: Κανονικαὶ Διατ. Β' σ. 287-292).

1. Ταύτης ὁ πλήρης τίτλος ἔχει ὥδε: Ἡ καινὴ Διαθήκη τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δίγλωττος, ἐν ἣ ἀντιπροσώπως τό τε θεῖον πρωτότυπον καὶ ἡ ἀπαραλλάκτως ἐξ ἐκείνου εἰς ἀπλὴν διάλεκτον διὰ τοῦ μακαρίτου κυρίου Μαξίμου τοῦ Καλλιπολίτου γενομένη μετάφρασις ἅμα ἐτυπώθησαν· ἔτει 1638 ἐν Γενεύῃ παρὰ Chouet· εἰς δύο τόμους, 4ον μικρόν· (ἐκτύπωσις λαμπρά).

2. Ἐπίκρισις σ. 300. Κυρίως παρέλαβε τὸ κείμενον ὁ Γρηγόριος τῆς τὸ 1819 «διορθωθείσης» ἐκδόσεως, ἣτις ἐγένετο ἐν Λονδίνῳ παρὰ *Τιλλίγου καὶ Οὔγγου τῆς Χελσίας*, ὡς διεσκευάσθη τὸ 1710 ὑπὸ Ἀναστασίου *Μιχαήλου τοῦ Μακεδόνα* (Ναουσαίου) καὶ ἐπανελήφθη καὶ τὸ 1810· αἱ διαφοραὶ εἰσι λίαν ἀσήμαντοι καὶ δυσδιάκριτοι.

Λουκάρεως προτρεπτική πρὸς τὸν λαόν, ἐν ᾗ λέγονται καὶ ταῦτα : « ἄνθρωποι σκοτισμένοι καταπείθουσι τοὺς ἀπλουστέρους νὰ πιστεύουν πῶς δὲν πρέπει νὰ διαβάσουν ἐκεῖνα ὅπου τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔγραψε καὶ ἐπαρέδωσε, ἅμὲ εἶναι φανερόν πῶς εἶναι σφάλμα μέγα καὶ σατανικὴ πλάνη ἔστοντας καὶ νὰ διδασκόμεσθουν (sic) ἀπ' αὐτὸν τὸν ἀληθινὸν διδάσκαλον τὸν κύριόν μας νὰ ἐρευνοῦμε ταῖς γραφαῖς, ἡγουν διαβάζοντας νὰ καταλαμβάνουν τί γράφουσι καὶ τί μᾶς παραγγέλλουσιν Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ ἓνα ἐμπόδιον· τὸ ἄλλο εἶναι ὅπου λέγουσι, τὸ εὐαγγέλιον νὰ μὴν διαβάζεται, [εἰ μὴ] μόνον εἰς μίαν γλῶσσαν, ὥσάν νὰ μὴν εἶναι ὅλαις αἱ γλώσσες τοῦ κόσμου [τοῦ Θεοῦ] καὶ νὰ μὴν δοξάζηται ὁ Θεὸς μόνον εἰς μίαν γλῶτταν, πρᾶγμα παράδοξον καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν στράταν, ὅπου φανερὰ ὁ μακίριος Παῦλος μᾶς φανερῶνει πῶς πρέπει τὰ λόγια νὰ εἶναι καθάρια διὰ νὰ γροικοῦμεν ἐκεῖνο ὅπου εἶναι γραμμένον ὅμως ἡμεῖς ἄς ἀφήσωμεν καθένα νὰ λέγῃ ὡς τοῦ φαίνεται, καὶ διαλέγομεν τὸ καλλιότερον καὶ πλεον ἀληθινόν καὶ σύμφωνον τῇ γραφῇ, ὅπου εἶναι κάθε χριστιανὸς νὰ ἔχῃ χρέος καὶ τὰ ἱερὰ γράμματα νὰ διαβάσῃ ἀτός του καὶ νὰ εἶναι δίκαιον καὶ τὰ ἱερὰ βιβλία καθὼς τὸ θεῖον καὶ ἱερὸν εὐαγγέλιον νὰ μεταγλωττίζονται καὶ νὰ ἐρμηνεύονται εἰς ἀπλὴν διάλεκτον καὶ γλῶσσαν κοινήν, ὅπου ἡμπορεῖ νὰ τὰ γροικᾷ καθεὶς διαβάζωντάς τα νὰ καρποφορῇται διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἔδωκε τὸ χάρισμά των εἰς τοὺς ἀποστόλους, καὶ εἰς ἄλλους, ὅπου ἦσαν ὕστερα ἀπ' αὐτοὺς νὰ ἡμπορεῖ νὰ καταλαμβάνει ὁ καθένας ὅπου διαβάσει ἐκεῖνα τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐδικήν του γλῶσσαν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη . . . » (εἶναι ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐκτυπώσεως, ἣν συνήργησεν « ὁ Κορνήλιος Ἀγας ὁ τοῦ τὴν σήμερον ἐδῶ εἰς τὴν Κωνσταντίνου πόλιν . . . ἀποκριστὰριος τῶν ὑψηλοτάτων καὶ ἐνδοξοτάτων ἀφθέντων (sic) τῆς Βελγικῆς . . . »). Καίτοι ἐξηνέχθησαν ὑπόνοιαι περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐγκυκλίου ταύτης ἔνεκα τῆς περιεχομένης ἐν αὐτῇ ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν ἔργων προτεσταντισμοῦς ιδέας, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἔνεκα τῶν ἀνωτέρω περὶ τῶν μεταφράσεων γνωμῶν, ἡμεῖς θεωροῦμεν ταύτας ὡς ἐκπροσωπούσας τὸ διὰ τῶν αἰώνων γνήσιον καὶ ἀκραιφνὲς τῆς Ἀνατ. Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας φρόνημα ¹.

1. Βλ. τὴν σπουδαίαν πραγματείαν τοῦ μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν κ. Χρυσόστομου : « Ἡ συμμετοχὴ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως ἐν τῇ μεταφράσει τῆς ἁγ. Γραφῆς » (ἐν Ἐπιφυλλίδι τῆς Τεργ. Ν. Ἡμέρας 18)31 Δεκ. 1904), ὅστις ἐξάγει τὸ συμπέρασμα, « ὅτι καὶ ἔτι ὁ Λούκαρις συμμετέσχε τῆς μεταφράσεως τῆς ἁγ. Γραφῆς ἀγαθὴν εἶχε τὴν πρόθεσιν μὴ συμ-

8. Αἱ μεταφράσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑκκλησίᾳ. Ἡ ἐπίκαιρος γνώμη τοῦ Ὠριγένους καὶ Εὐσεβίου.

Ἀπὸ τῆς ἀξιοσημειώτου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἡμέρας ἐκείνης τῆς Πεντηκοστῆς, καθ' ἣν οἱ Ἀπόστολοι φωτισθέντες καὶ Πνεύματος ἁγίου ἐμπλησθέντες ποικίλαις γλώσσαις, ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ κηρύττοντες, ἡ τοῦ Χριστοῦ συσταθεῖσα Ἑκκλησία κανονικῶς ἐπέτρεπεν, ἵνα ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λατρεύῃ τῷ Κυρίῳ καὶ μεταδιδῶ τοῖς πιστοῖς τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. Ἀμέσως ἡὐδόκησεν αὐτὸς οὗτος ὁ θεμελιωτὴς τῆς Πίστεως τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον νὰ μετενεχθῇ ἐκ τῆς Ἑβραϊδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα γλῶσσαν, δι' ἣς ἔμελλον νὰ κηρυχθῶσι τὰ θαυμάσια τῆς χάριτος καὶ νὰ διασαλπισθῶσι τὰ εὐαγγελικὰ δόγματα καὶ αἱ ὑψηλαὶ ἀλήθειαι ἀνὰ τὸν κόσμον σύμπαντα ¹. Τὴν πρὸς τὴν μετάφρασιν εἰς διαφόρους γλώσσας πρεσβευομένην ὑπὸ τῆς Ἑκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Δυτικὴν θεωρίαν ἀπέδειξε περιτράνως ὁ Βάμβας ἐν τῇ *Ἀπαντήσει περὶ Νεοελληνικῆς Ἑκκλησίας*, ἔνθα μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας ἐσταχυολογήθησαν ἕκ τε τῶν Γραφῶν καὶ τῆς παραδόσεως πάντα τὰ σχετικὰ ². Ἡμεῖς δὲ ἐντυχόντες ἐν τοῖς τοῦ Ὠριγένους κατὰ Κέλσου ἐδαφίῳ, ὅπερ διὰ τε τὴν πολὺν ἀρχαιότητα καὶ διὰ τὸ ἐπίσημον τοῦ συγγραφέως κύρος τὰ μέγιστα συμβάλλει εἰς τὸ ζήτημα, παραυθέμεθα ἐνταῦθα ὡς κατακλείδα τῶν ὅσων περὶ τούτου ἐγράφησαν. Οὗτος ἀπαντῶν κατὰ τοῦ Κέλσου, ὅστις ἐξεδέχετο τὴν χριστιανικὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ ὡς εἶδος μαγικῆς θεραπείας λέγει: «Οἱ λοιποὶ τῶν Χριστιανῶν οὐδὲ τοῖς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς κειμένοις ὀνόμασι καὶ τεταγμένοις ἐπὶ Θεοῦ χρῶνται ἐν ταῖς εὐχαῖς (ὡς ἐν ταῖς μαγείαις, ἔνθα πᾶσα καὶ ἡ ἐλαχίστη ἀπάδει μεταβολή), ἀλλ' οἱ μὲν Ἕλληνες Ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ

πίπτουσιν πρὸς τὴν ὑστερόβουλον πρόθεσιν τῶν Προτεσταντῶν . . .» Καὶ ἂν εἶναι τοῦ Λουκάρεως ἡ ἐγκύκλιος μετεφράσθη κακῶς, ἴσως δὲ καὶ παρεμορφώθη σκοπίμως.

1. Ἐναντίον τῆς παραδόσεως ταύτης ἔγραψεν ὁ J. Leonard Hugo ἐν τῇ ἐξόχῳ περὶ τοῦ Εὐαγγελίου πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἣν μετέφρασεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ὁ Φιλόθεος Βρυέννιος ἐν Ἑπταλόφῳ "Ετ. Β' (σ. 181—186).

2. Καὶ ὁ Ἀλβανὸς διδάσκαλος ὁ μακ. Π. Λουαράσης ἔγραψεν «Ἐπιτίμιον τῶν Ἀλβανικῶν γραμμάτων» (Ἑλληνιστί καὶ Ἀλβανιστί. Μοναστήριον 191 σ. 96—80) ἐξ ἀφορμῆς τῆς ὑπὸ τοῦ τότε μητρ. Καστορίας Φιλαρέτου Βαφείδου ἀπαγορεύσεως τῆς ἁγ. Γραφῆς εἰς τὴν Ἀλβανικὴν. Ἀλλὰ περὶ τίνος μεταφράσεως ἐπρόκειτο; πολυειδεῖς προπαγάνδαι ἐλυμαίνοντο τότε τὴν δυστυχεῖ Ἀλβανίαν!

Ῥωμαῖοι Ῥωμαῖκοῖς καὶ οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὐχεται τῷ Θεῷ καὶ ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται. Καὶ ὁ πάσης διαλέκτου Κύριος τῶν ἀνὰ πάσης διαλέκτου ἀκούει εὐχομένων, ὡς μιᾶς, ἔν' οὕτως ὀνομάσω φωνῆς, τῆς κατὰ τὰ σημαίνοντα ἀκούων, δηλουμένης διὰ τῶν ποικίλων διαλέκτων. Οὐ γάρ ἐστιν ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς εἷς τις τῶν κεκληρωμένων διάλεκτόν τινα βάρβαρον ἢ Ἑλληνα (ἴσ. Ἑλληνίδα) καὶ μηκέτι τὰς λοιπὰς ἐπισταμένων, ἢ μηκέτι τῶν ἐν ἄλλαις διαλέκτοις λεγόντων φροντισόντων¹. Τούτοις πρόσθετες καὶ τὴν τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας μαρτυρίαν, «ὅτι (μετὰ τὴν Χριστοῦ ἐπιφάνειαν) παντοία γλώττη καὶ πάση φωνῇ χαρακτῆρσι τε τοῖς καθ' ἕκαστον ἔθνος παραδέδοτο εἰς ἐξάκουστον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. (καὶ πρὸ Χριστοῦ) Θεὸς διώκησε παρεχθεῖν εἰς πάντα τὰ ἔθνη τὰς (τῶν προφητῶν) προορήσεις διὰ τῆς ἑρμηνείας»². Τῷ κανόνι τούτῳ ἐστοίχισεν αἰείποτε, ὡς ὁψόμεθα, ἡ Ἀνατ. Ἐκκλησία.

**9. Ὁ πόλεμος τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας κατὰ τῶν μεταφράσεων.
Τὸ ἔργον τῶν Ἰσαποστόλων τῶν Σλαύων.**

Ἡ Δυτικὴ ἀνακηρύξασα, οὔτε κἂν τὸ πρωτότυπον κείμενον, ἀλλὰ μετάφρασιν τὴν Βουλγάταν ὡς ἱερὰν, ἐπιμένει μετὰ πάσης αὐστηρότητος, φανατικῶς νὰ ἐπιβάλῃ πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτὴν λαοῖς τὸ Λατινικὸν κείμενον, καὶ ἀντιδρῶσα πρὸς τὰς ὑπὸ τῆς Ἀνατολικῆς κἂν τούτῳ παρεχομένας ἐλευθερίας, πάση μηχανῇ ἐχορῆτο, ἵνα παρεμβάλλῃ πάντοτε προσκόμματα. Εὐλόγως διαπορεῖ τις ἐπὶ τῇ παρατηρουμένῃ σπάνει ἀρχαίων Σλαβωνικῶν χειρογράφων τῆς ἀγίας Γραφῆς. Τὸ ἀρχαιότατον πάντων εἶναι τὸ λεγόμενον Ὀστρομίρειον τῆς Κ. Δ. γραφὲν ἐν Νοβογοροδίῳ τῆς Ῥωσίας ὑπὸ τοῦ Διακόνου Γρηγορίου τῷ 1057 ἢ κατὰ τὸν *Gregor* τῷ 1056³, καὶ σωζόμενον νῦν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ (τέως Αὐτοκρατορικῇ) τῆς Πετροπόλεως⁴. Καὶ ὁμως ἡ ὑπὸ τοῦ Κυ-

1. Κατὰ Κέλσου Ζ' τόμ. ΙΑ' 1573 Α ἐ. Migne Patrol. gr.

2. *Εὐσέβιος*, Εὐαγγ. Προπ. Η', (προοίμιον).

3. Prolegomena, (Novum Testament. graece . . . 1894 Λειψία σ. 1113). Πρὸς ἰδιωτικὴν χρῆσιν λίαν ἐνωρὶς ἀνεφάνησαν καὶ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ μεταφράσεις παρὰ τὰς Παπικὰς ἀπαγορεύσεις π. χ. Γαλλικὴ 1160, Γερμανικὴ 1177, Βοεμικὴ 1417, Ἰταλικὴ 1471, Ὁλλανδικὴ 1544, Ἰσπανικὴ 1553, Ἀγγλοσαξωνικὴ 1571 κτλ. (αὐτ. 1113—1127).

4. Πανομοιότυπα τούτου ἐξεδόθησαν ὑπὸ Πέτρ. Κοιππὴν ἐν τῇ Συλλογῇ Σλαβ. μνημείων τῶν ἐν Ῥωσίᾳ εὕρισκομένων (Π)πολις, 1827).

ρίλλον καὶ Μεθοδίου τῶν δύο αὐταδέλφων Θεσσαλονικέων μετάφρασις εἶχε συντελεσθῇ τοῦλάχιστον τῷ 860, οὔτινες κατὰ τὰς μαρτυρίας, ὡς προσάγει ὁ **Οἰκονόμος**, πάντα τὰ ἀναγινωσκόμενα τῆς τε Π. καὶ Κ. Διαθήκης μετέβαλον εἰς τὴν ἀρχαίαν Σλαβωνικὴν, αὐτοὶ κατὰ πρῶτον ἐπινοήσαντες καὶ τὸ ἀλφάβητον¹. Τὸ δὲ ἔργον τούτων παρὰ τοῖς Βουλγάροις συνεχίσας, κατὰ πάντα φέρεται ὁ **Ἰλλυριδὸς Ἰσαπόστολος Κλήμης** καὶ συμπάσης τῆς Ἰλλυρίας καὶ Βουλγαρίας ἐπίσκοπος, ὁ πολιοῦχος τῆς Ἀχρίδος ὡς ἀναφέρει ὁ **Θεοφύλακτος** ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ: «καὶ ὀφθαλμοῖς δὲ πάντα τὰ διδασκάλου (δηλ. Μεθοδίου) παρηλειφώς· συνιδὼν δὲ τὸ τοῦ λαοῦ παχὺ καὶ περὶ τὸ νοῆσαι γραφὰς ἀτεχνῶς δερμάτινον, καὶ ἱερεῖς δὲ πολλοὺς Βουλγάρους δυσξυνέτως ἔχοντας τῶν Γραικῶν περὶ τὴν ἀνάγνωσιν ἐνετρίβησαν γράμμασι . . . λόγους τε συντεθεικῶς εἰς πάσας τὰς ἑορτὰς ἀπλοῦς καὶ σαφεῖς . . . διὰ τοῦτο (γρ. τούτων) τὰς τῶν ἀπλουστέρων ψυχὰς ἐθρέψατο . . . ἐξημεροῦν τὸ τῆς καρδίας αὐτῶν ἄγριον καὶ ἀτίθασσον καὶ πρὸς θεογνωσίαν ἀπόκροτον . . . ὅπου γε πάσῃ τῇ τῶν Βουλγάρων χώρᾳ δένδρεσιν ἄγρίοις κομώσῃ καὶ καρπῶν ἡμέρων ἀπορούσῃ καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ἐδωρήσατο ἀπὸ τῆς τῶν Γραικῶν χώρας, πᾶν εἶδος ἡμέρων δένδρων μεταγαγὼν καὶ τοῖς ἐγκεντριμοῖς καθημερώσας τὰ ἄγρια...².

1. Περὶ τῶν Ο' Ἑρμηνευτῶν Δ' 833 καὶ 847 ἐστὶ ἡ σπουδαιότερα μαρτυρία εἶναι ἡ τοῦ **Ἰωάννου τοῦ II** ἐπιστολὴ πρὸς τὸν τῆς Μοροβίας ἡγεμόνα **Στρατοπλοῦκον** γραφεῖσα τῷ 880, ἐνθα ἀναφέρει *lectiones divinas* (= θεῖα ἀναγνώσματα) N. et V. Testamenti bene translatae et interpretatas legere σ. 850 καὶ ἡ τοῦ **Ῥωστοβίας Δημητρίου** «πάντα τὰ κανονικὰ βιβλία» σ. 854. Κατὰ τὸν **Θεοδ. Δοῦξον** τὸ Κυριλλικὸν ἀλφάβητον ἐφευρέθη τῷ 855, (8 ἢ 9 ἔτη πρὸ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν Βουλγάρων), καὶ τοῦτο λέγει καὶ ὁ Ῥώσος ἱστορικός **Νέστορ**: «Διέταξεν (ὁ Μεθόδιος ὁ Μωράβας ἀρχιεπίσκοπος) δύο ταχυγράφους ἱερεῖς καὶ μετέφρασε πάντα τὰ βιβλία . . . ἐν χρόνῳ ἑξαμηνίῳ ἀπὸ τοῦ Μαρτίου μέχρι τῆς 26 ἡμέρας τοῦ Ὀκτ. μηνός. Ταῦτα ἀναφέρων ὁ Ῥωμοῦνος συγγραφεὺς **Ῥιμνίκου Γεννάδιος** συμπεραίνει, ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Μεθοδίου μετάφρασις τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης, ὡς καὶ ἄλλων ἐκκλ. βιβλίων συνετελέσθη περὶ τὸ 860. (Ὁ Χριστιανισμὸς ἐν ταῖς Δακικαῖς χώραις (Ῥωμουνιστί), Βουκουρέστιον 1875).

2. **Ἡ Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἀγίοις . . . Κλήμεντος ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν . . .** συλλεχθεῖσα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τε **Δημητρίου Χωματιανοῦ** καὶ τοῦ **Καβάσιλα**, ἀρχιεπισκόπων τοῦ αὐτοῦ θρόνου χρηματισάντων, **δαπάνη μὲν τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ . . . Ναοῦμ τοῦ Θαυματουργοῦ . . .** διορθώσει δὲ τοῦ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κ. **Γρηγορίου . . . Ἐν Μοσχοπόλει 1742.** σ. 32—31. Συγγραφεὶς τοῦ θαυμασίου τούτου βίου πάντες ὀνομάζουσι τὸν **Θεοφύλακτον**, μαθητὴν τοῦ Κλήμεντος (καὶ οὐχὶ τὸν ἱερὸν ἑρμηνευτὴν, τὸν

Πῶς λοιπὸν ἐξηγεῖται τοσαύτης ἐκκλησιαστικῆς φιλολογίας συντελεσθείσης τόσῳ πρωΐμως καὶ ταχέως κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα ὑπὸ τῆς τριάδος ἐκείνης τῶν ἱσαποστόλων καὶ θεμελιωτῶν τῆς Σλαβικῆς γραμματείας νὰ μὴ σώζονται τὰ πρωιότυπα οὔτε καὶ ἀντίγραφα; Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἀποδίδεται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν εἰς τὴν ὑπὸ τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας ἀπαγόρευσιν καὶ καταστροφὴν πάσης μεταφράσεως καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τούτου σταχυολογοῦμεν ἑνταῦθα μαρτυρίας τινάς: Ὁ πάπας Ἰωάννης δ' Δ' (640—642) ἀπέστειλεν ἐγκύκλιον εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς Χορβατίας λέγων: *Jubemus ut in omnibus ecclesiis terrae vestrae propter majorem honorificentiam evangelium latine legatur, et post modum slavonica lingua translatum in arcibus populi latina verba non intelligentis. adnuntietur, sicut in quibusdam ecclesiis fieri videtur*¹. Ἦτοι ἀπαραιτήτως ν' ἀναγινώσκηται μὲν Λατινιστὶ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλὰ διὰ τοὺς μὴ ἐννοοῦντας νὰ ἐξηγητῇται Σλαβιστί. Γρηγόριος δ' Ζ' τῷ 1074 ἠνάγκασε τοὺς ἐν τῷ Σωζαβινῷ μοναστηρίῳ τῆς Βοεμίας μοναχοὺς, ἵνα καταλιπόντες τὴν Σλαβικὴν χρῶνται ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις τῇ Λατινικῇ, τότε οἱ ὑποσελθόντες Λατινίζοντες μοναχοὶ κατέστρεψαν πάντα τὰ Σλαβ χειρόγραφα. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τούτου Ἰωάννης δ' ΙΓ' τῷ 968 ἀπηγόρευσεν ἐπισήμως τοῖς προσηλύτοις Μοραβοῖς τὴν χρῆσιν τῆς Σλαβικῆς². Ἐντεῦθεν ἐκ τῆς Βοεμίας καὶ Μοραβίας τῶν πρώτων

Εὐβοέα. Βλ. Σοφοκλ. Οἰκονόμον, Περὶ τῆς ἁγίας Ὁλγας σ. 25 σημ.). Ἀθανάσιος δ' Πάριος ἐκδούς ἐν τῇ «Ὁυρανοῦ Κρίσει» μετάφρασιν τοῦ βίου τούτου ἐπέγραψεν «... ὁ θεοφεγγῆς βίος τοῦ ἱεροῦ Κλήμεντος τοῦ βουλγαροκήρυκος καὶ ὁμολογητοῦ, ἐκδίδεται ἐτέρα κρίσις οὐρανοῦ καὶ οὗτος ὢν κατὰ τῶν καινοτόμων Παπιστῶν, συντεθείς μὲν Ἑλληνιστὶ ὑπὸ τοῦ ἐν ἁγίοις Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας μετενεχθεὶς δὲ παρ' ἡμῶν... (Λειψία 1805). Κατὰ τὸν Συναξαριστὴν: «Οὗτος ὁ ἅγιος ἐσοφίσθη ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ εὗρεν ἄλλους χαρακτῆρας γραμμάτων, σαφεστέρους καὶ καθαρωτέρους καὶ δι' αὐτῶν ἔγραψεν ὅλην τὴν ἁγίαν Γραφὴν καὶ τοὺς πανηγυρικοὺς λόγους τῶν ἑορτῶν καὶ τοὺς βίους τῶν μαρτύρων καὶ δσίων καὶ τοὺς ἀσματικοὺς κανόνας» (Δουκάκη, Νοεμβ. 487), οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ ἀνωτέρω δυσξήμβλητά πως.

1. Monum. Diplom. ἀρ. XII, Feier (;)

2. Ἡ τῷ 925 συνελθοῦσα ἐν Δαλματίας Σύνοδος ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῆς Σλαβ. γλώσσης ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, καὶ ἡ τῷ 1059 ὤρισε: *Μηδεὶς τοῦ λοιποῦ τολμάτω ἐπιτελεῖν τὰ μυστήρια ἐν τῇ Σλαβ. γλώσσῃ, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ λατινικῇ καὶ τῇ Ἑλληνικῇ*... (βλ. Ἱστορ. Διδασκαλία τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Φιλαρέτου... μεταφρ. Νεοφ. Παγίδα, Τόμ. Γ' (Ἱεροσ. 1887 σ. 469).

χωρῶν τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας τοῦ Μεθοδίου καὶ Κλήμεντος ἐξηφανίσθησαν τὰ χειρόγραφα¹. Ἡ δὲ Λατινόφων Σύνοδος τοῦ Σπαλέτου ἐν Δαλματία, τῷ 1060 κατέκρινε τὴν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Μεθοδίου εἰσαχθεῖσαν Σλαβ. λειτουργίαν, χαρακτηρίσασα τοῦτον «ὡς αἱρετικὸν Γραικόν» καὶ διέταξε τὴν χρῆσιν τῆς Λατινικῆς. Ἀλλ' ὁ πόλεμος οὗτος ἦν δυσεξήγητος· καὶ ὅταν οἱ Δυτικοὶ ἀντελήφθησαν, ὅτι πρὸς κέντρον λακτίζουσιν, ἐπενόησαν, ὅπως πάντοτε, τὸ *modus vivendi*, ἦτοι ἐφεῦρον ἴδια σλαβωνικά γράμματα, τὰ **Γλαγόλεια** λεγόμενα, καὶ κηρύξαντες, ὅτι ἡ μετάφρασις τῆς ἁγ. Γραφῆς διὰ τούτων τῶν γραμμάτων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ **Ἱερωνύμου**, ἐπέτρεπον ἐν ἀνάγκῃ μόνον τὴν ταύτης χρῆσιν ὑπὸ τῶν Σλάβων².

Ἐνδεικτικόν ὡς πρὸς τὰ ἀνωτέρω τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας, ὅτι διὰ τῶν μεταφράσεων οὐδὲν τοῦ καθεστῶτος αὐτῆς μεταβάλλεται, εἶναι τὰ παρὰ Χωματιανῶν· καὶ πᾶσα ἡ θεία γραφή καὶ τῶν ἁγίων αἱ πολιτεῖται καὶ οἱ βίοι ἐκ τῶν ἡμετέρων δέλτων εἰς τὴν αὐτῶν (τῶν Βουλγάρων) μεταγλωττισθεῖσαι διάλεκτον, τὴν αὐτῶν πολιτείαν ἰθύνουσι καὶ συνέχουσιν³. **Μελέτιος ὁ Πηγᾶς** γράφει τῷ ἐν Λεοντοπόλει τῆς Πολωνίας ἐπισκόπῳ **Γεδεών**: «ἔχετε οὖν γράμ-

1. Βλ. Menken Collet, *Scriptores rerum Germaniae* τόμ. I. σ. 1994 καὶ *Abhandlungen der Kön. Böhmischen Gesellschaft der Wiss.* 1785 σ. 136.

2. Τὰ **Γλαγ.** στοιχεῖα ἐπενόησε **Δαλμάτης μοναχὸς ἢ πρεσβύτερος** μεταξὺ τοῦ 1060 καὶ 1222 μεταβαλὼν τὰς μορφὰς τοῦ Κυριλλείου ἀλφαβήτου καὶ διατηρήσας μόνον τὰς ἀρχαίας ὀνομασίας. Βλ. A. Leskien, *Handbuch der Altbulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache.* (Weinsar 1871). Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχει τὸ Κυριλλικὸν καὶ τὸ Γλαγόλιον Ἀλφάβητον, ἔνθα βλέπει τις πῶς τὸ β' εἶναι μεταποίησις τοῦ α'. (βλ. τὰς παρατηρήσεις τοῦ Leskien). Ἐν σ. 174—176 Δύο περιζωπαὶ (Ματθ. 12, 2—14 καὶ Λουκ. 10, 25—37) ἐκ τοῦ Βατιζ. κώδικος Assemani γεγραμμένου διὰ Γλαγολίων στοιχείων. (πλείονα περὶ τούτων βλ. **Οἰκονόμον**, ἐνθ' ἀνωτ. Δ' σ. 860—862). Ἐὰν ὁμῶς πιστεύσωμεν τὸν Συναξαριστὴν, ὁ πάπας Ἀδριανός, πρὸς ὃν ὁ Κύριλλος, **Μεθόδιος καὶ Κλήμης** μετέβησαν παραλαβόντες καὶ τὸν ὅσιον **Ναοὺμ** καὶ ὑπέβαλον τὴν μετάφρασιν, δὲν διετέθη κακῶς: «Ἐδειξε δὲ ἐκεῖ ὁ Θεός, λέγει, διὰ τῶν ἀνωτέρω δούλων του πολλὰ θαύματα ἐκ τῶν ὁποίων, καὶ ἐξ ἄλλων ἀποκαλύψεων, ἐγνώρισεν ὁ πάπας, ὅτι τὸ ἔργον ὅπερ ἐποίησαν τῆς μεταγλωττίσεως ἦτο ἐκ Θεοῦ· μάλιστα παραβάλλον τὸ Ἑλλ. κείμενον πρὸς τὸ Βουλγαρικόν, εἶπεν αὐτὰ σύμφωνα κατὰ πάντα...» (**Δουκάκη Δέκ.** σ. 520 ἐν βίῳ τοῦ ὁσίου **Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ**).

3. Τῶν ἐπισήμων δὲ τῆς Δυτικῆς τὴν μαρτυρίαν ταύτην ἐξέλαβεν ὡς *une mention la plus ancienne des livres ecclesiastiques en Slave (!)* παρὰ τῷ ἀρχιμ. **Καλλινίκῳ Δελιγκάνη** (νῦν ἁγίῳ Κυζίκου) Πατρ. Ἐγγράφων τόμ. Γ' σ. 971—2.

ματα; μεταγλωττίσατε εἰς τὴν Ῥωσαϊκὴν διάλεκτον, ὁμοῦ τε σὺν τοῖς Ἑλληνικοῖς ἐκτυπώσατε πάντα ὁμοῦ τὰ γράμματα» (Documente... la Istoria Românilor κλ. XIII σ. 435 βλ. κατωτ.). Οὕτω κἀντούτῳ ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατ. Ἐκκλησία ἠκολούθησε πιστῶς τὴν Ἀποστολικὴν παράδοσιν μαθητεύσασα τὰ ἔθνη τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ.

10. Τὸ μεταφραστικὸν ζήτημα ἐν Ρουμανίᾳ. Ὁ Παπισμὸς καὶ ἡ Οὐνία. Ἡ ἄμυνα τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας. Αἱ πρῶται μεταφράσεις. Ὁ Πατριάρχης Νήφων. Ρουμάνοι μεταφρασταί. Ἡ δειλία πρὸς μεταφράσεις. Κων. ὁ Μαυροκορδάτος. Συμπέρασμα.

Τὸ κυριαρχοῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πνεῦμα ὡς πρὸς τὰς ἐθνικὰς ἐλευθερίας γίνεται κατάδηλον, ἐὰν ρίψωμεν βλέμμα ἐπὶ τῶν παραδουναβείων χωρῶν. Ἐνταῦθα ἔνεκα γειτνιασεως καὶ τῆς ἰσχυρᾶς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τῆς κραταιᾶς αὐτοκρατορίας τῆς Ρωσσίας, ἐπεβλήθη καὶ τοῖς Ρουμάνοις ὡς γλῶσσα ἐκκλησιαστικὴ ἐν τε τῇ γραμματείᾳ καὶ λειτουργίᾳ ἡ **Σλαβωνική**, εἰ καὶ τελείως ἀκατανόητος εἰς αὐτοὺς¹ διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὠργίασεν ἡ ἁγία προπαγάνδα κυριολεκτικῶς εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἔνθα καὶ κατὰ πρῶτον ἐφηρομόσθη ἡ **Οὐνία**². Πρωῖμως λίαν οἱ Δυτικοὶ ἐκ τοῦ παραμεθορίου κράτους τῆς «Ἀποστολικῆς μεγαλειότητος» ὁρμώμενοι, εἶχον εἰς ἐπικίνδυνον σημεῖον διεισδύσει εἰς τὰ πράγματα τῶν Ρουμάνων καὶ **ἐπέβαλον καὶ τὰ Λατινικὰ στοι-**

1. Κατὰ τὸν Jorga ἐπὶ *Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου* ἀνυψώθησαν εἰς Μητροπολίτας ὁ τῆς Σιλιστρίας ἐπίσκοπος καὶ ὁ τοῦ Βιδινίου, εἰς ὧν, ὡς φαίνεται, ὑπήγοντο καὶ τὰ Ρουμανικὰ φύλα, καὶ ἐντεῦθεν, λέγει, ἐξηγεῖται ἡ χρῆσις τῆς ἀρχ. Σλαβωνικῆς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπισήμου οὔσης καὶ ὡς γλώσσης τοῦ Κράτους, διατηρηθεῖσης μέχρι τοῦ 12' αἰῶνος. (Geschichte de Rum. Volkes I (Gotha 1905) σ. 251-2).

2. Ἐπιθι τὸ λαμπρὸν ἔργον: «Ἀπόκρισις Ὁρθοδόξου τινος πρὸς τινα ἀδελφὸν Ὁρθόδοξον περὶ τῆς τῶν Κατολίκων δυναστείας, τίνες οἱ σχίσται καὶ οἱ σχισματικοὶ καὶ οἱ ἐσχισμένοι καὶ τῆς βαρβαρικῆς λεγομένης οὐνίας καὶ τῶν οὐνιτῶν καὶ περὶ τοῦ πῶς δεῖ τοὺς ὀρθοδόξους ἀπαντᾶν τοῖς Κατολικοίς· γ' ἔκδοσις Ἀθῆναι, 1853» ἐν τέλει: «Ἐπιστολὴ (διὰ τὸ αὐτὸ) *Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως* πρὸς τοὺς ὀρθοδόξους Σέρβους». Συγγραφεὺς τοῦ λίαν ἐπικαίρου καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην βιβλίου εἶναι ὁ *Νικηφόρος Θεοτόκης*, ὥστε ἔχομεν τὴν ἱερὰν ξυνορίδα, τὰ μεγαλήτερα πνεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, βάλλοντας κατὰ τῆς προβατοσχήμου Οὐνίας Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Χάλλῃ τὸ 1775 δ' ἔκδοσις ἐγένετο ἐν Ἀθήναις τῷ 1892 ἀλλ' ἡζω-τηριασμένη καὶ ἐλεεινή.

χεῖτα ἐξοβελίσαντες τὰ Σλαβωνικά. Περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶ-
νος **Οὐρβανδς ὁ Γ'** προυχώρησεν ἐπὶ πλέον καὶ ἐχειροτόνησε διὰ τοῦ
ἐξάρχου **Παύλου Τάγαρη** τοῦ ἀνακηρυχθέντος Πατριάρχου ΚΠό-
λεως καὶ «δευτέρου Πάπα» καὶ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Μολδαβίας¹. Μετὰ
τὴν ἐν Φλωρεντία Σύνοδον τῷ 1439, (ἐνθα ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς
Ρουμ. Ἐκκλησίας **Δαμιανδς** ὑπογράψας τὴν ἔνωσιν ἀπεδοκιμάσθη ὑπὸ
τοῦ λαοῦ) ὁ **Θεόκτιστος** (διάδοχος ἐκείνου) ἔπεισε τὸν ἡγεμόνα **Ἀλέ-**
ξανδρον καὶ ἀπέβαλον τὰ Λατινικὰ στοιχεῖα ἀποκαταστήσαντες τὰ
Σλαβωνικά². Διὰ τῶν συνεχῶν καὶ δραστηρίων ἐνεργειῶν τῆς Μεγ.
τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἰδίᾳ τριῶν μεγάλων Πατριαρχῶν. τοῦ
Κυρίλλου Δουκάρεως. τοῦ Μελετίου Πηγᾶ καὶ Δοσιθέου Ἱερο-
σολύμων, ἀντιεστράφησαν πάντα τὰ σχέδια τῶν προπαγανδιστῶν τῆς
Ρώμης καὶ ἐσώθη ἡ Ὁρθοδοξία ἐν Ρουμανίᾳ³. Ἀλλὰ καίτοι ἐνωρὶς
οἱ Ρουμάνοι ἐκτήσαντο τὴν ἀνεξαρτησίαν, βραδέως ὁμως ἐβουλεύ-
σαντο περὶ τῆς δημιουργίας ἐθνικῆς γλώσσης—καὶ εἶναι μοναδικὸν
τοῦτο τὸ φαινόμενον ἐν τοῖς Βαλκανίοις, ἐνθα ὁ φυλετισμὸς ἐκδη-
λοῦται ζωηρὸς πέραν παντὸς ὁρίου μάλιστα, καὶ μετὰ τῆς πολιτικῆς
ἐλευθερίας συνανέθορε πάντοτε καὶ ἡ πρὸς ἐγγραμματίειν τῆς ἐθνικῆς

1. **Χρυσ. Παπαδοπούλου** (νῦν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν), Αἱ ὀρθόδοξοι
Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κτλ. (Ἱεροσ. 1923) σ. 66. Περὶ τῆς ἐν
γένει δράσεως τῶν Δυτικῶν ἐν ταῖς χώραις ταύταις ἐπιθε δύο εἰδικὰ ἔργα :
Teutschländer, Geschichte der evangelischen Gemeinden in Rumänien
(Bukarest, 1891) καὶ *H. Meyer, Die Diaspora der deutschen evangelischen*
Kirche in Rumänien, Serbien und Bulgarien (Potsdam 1901).

2. **Ρόζια Γεργ. Κων.**, «Ἐξετάσεις περὶ τῶν Ρωμαίων ἢ τῶν ὀνομαζο-
μένων Βλάχων, ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντίπεραν τοῦ Δουνάβεως ἐπὶ παλαιῶν
μαρτυριῶν τεθεμελιωμένα» (Pesth, 1808) σ. 141 τοῦ σπανιωτάτου τούτου
βιβλίου ἀντίτυπα δύο ὑπάρχουσιν ἐν Ἀθῶν, (ἐν Βατοπεδίῳ καὶ Λαύρᾳ).

3. Βλ. **Χρυσ. Παπαδοπούλου** ἐνθ' ἄνωτ. σ. 76 ἐ. καὶ οἱ τρεῖς κολοσ-
σιαῖοι Τόμοι (Ἀγάπης, Χαρᾶς καὶ Καταλλαγῆς) τοῦ Πατρ. Δοσιθέου, οὓς
ἐξέδωκεν ἐν Ρουμανίᾳ (ἐν Ἰασίῳ) *περιέχουσιν Ἀντιπαπικά*. Εἰς δὲ τὸν
XIII τόμον τοῦ Hurmuzaki (*Documente privitoare la Istoria Românilor*
Bucarest, 1909) ἐδημοσίευσεν ὁ Κεραμεύς : «Ἑλληνικά κείμενα χρήσιμα τῇ
ἱστορίᾳ τῆς Ρωμανίας κτλ.» ἐν οἷς καὶ τὴν σπουδαίαν ἀλληλογραφίαν τοῦ
Κυρίλλου Δουκάρεως καὶ Μελετίου Πηγᾶ διὰ τὸ ζήτημα τῆς καταπολεμή-
σεως τῆς Προπαγάνδας. Σχετικῶς πρὸς τὴν δρᾶσιν ἐνταῦθα τῆς ἐκκλησίας
καὶ τὰ ἄλλα συναφῆ ζητήματα βλ. καὶ τὴν ἐμὴν ἀρθρογραφίαν ἐν τοῖς
«Μακεδονικοῖς Νέοις» τῆς Θεσσαλονίκης (Ἰουν. 9, 10, 12, 14 τοῦ 1929) : «Τὰ
ἑλληνικά γράμματα καὶ τὸ Οἶκ. Πατριαρχεῖον, φορεῖς προόδου καὶ ἀναπτύ-
ξεως τῶν Βαλκανίων».

γλώσσης ἁμίλλα. Τῷ 1561 πρῶτος ὁ **Διάκονος Κορέσιος Χίος** δια-
 τρίβων ἐν Μπρασόβφ ἐκινήθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὑπὲρ τοῦ Ρουμ.
 κλήρου, μεταφράσας τὸ τετραευάγγελον εἰς Ρουμ. γλῶσσαν. «Ἐθρή-
 νησα, λέγει, ὑπὲρ τῶν ἱερῶν Χριστ. βιβλίων, τετραευαγγέλων, καὶ
 ἔγραψα ταῦτα, τὰ πρὸς διδαχὴν βιβλία, ἵνα χρησιμεύσωσι πρὸς τοὺς
 Ρουμάνους παπάδες πρὸς νόησιν καὶ διδάξωσιν οὗτοι τοὺς Ρουμά-
 νους τοὺς Χριστιανούς»· διότι οὐ μόνον τὸ Εὐαγγέλιον μετέφρασεν,
 ἀλλὰ πρὸς διδασκαλίαν συνέγραψε καὶ ἐξέδωκε τῷ 1580 εἶδος Κυρια-
 κοδρομίου ¹. Διὰ τῶν Ἑλλ. γραμμάτων, ἅτινα μετὰ τὴν ἄλωσιν εὗρόντα
 καταφύγιον ἐνταῦθα ἦνθησαν εἰς τὸ Ἰάσιον καὶ Βουκουρέστιον, ὥστε
 νὰ ὀνομασθῶσιν αἱ πόλεις αὗται νέαι Ἀθῆναι, ἀφυπνίσθη τὸ ἐθνικὸν
 αἴσθημα τῶν Ρουμάνων. Τότε ὁ ἐκ Λακωνίας ἐν Μολδαβίᾳ **Νικόλαος**
πρωτασπαθᾶριος, περὶ τὸ 1676 ἀνὴρ σοφὸς καὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ
 τὰ μαθηματικὰ ἐπίσημος «εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ἰλλυρικῆς δια-
 λέκτου ² μετήνεγκε τὴν θείαν Γραφὴν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τὴν ἐγγώ-
 ριον φωνὴν τῶν Δακῶν καὶ τῶν Οὐγγροβλάχων», ἣν ἀναγινώσκεσθαι
 ἐν ταῖς ἀπανταχοῦ ἐκκλησίαις αὐτῶν ἔθος ἐπεκράτησεν ³. Ἦτο ἐπιτα-
 κτικὴ ἀνάγκη νὰ ἐξεγερεθῇ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς ἀμαθείας,
 διότι παρ' ὅλην τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀνωτάτου ἐκκλησ. κέντρου ὁ λύ-
 κος ἤρπαζε τὰ ἄκακα ἄρνια. Οἱ κάτοικοι τῆς Τρανσυλβανίας, Ρουμά-
 νοι τὸ γένος, προσηλυτίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν τὸν ΙΖ' αἰῶνα.
 Τῷ δὲ 1697 ἐπὶ συνόδῳ **ἐδέξαντο πολλοὶ τὸν οὐνιτισμόν**, καὶ μό-
 νον τῷ 1774 μοναχός τις, ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεὸς ἀναφανείς, δι' ἀπλῆς

1. **Θεοδώρου Ἀθανασίου**, Περὶ τῶν Ἑλλην. σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ (1624—1821) (Ἀθῆναι 1898) σ. 165.

2. **Ἰλλυρικὴ διάλεκτος** μετὰ τὴν ἄλωσιν ὀνομάζεται πάντοτε, οὐχὶ ἡ Ἀλβανικὴ, ἀλλ' ἡ Σλαβικὴ π.χ. ἐν τῇ «Ἀνθολογίᾳ τῶν κοινωφελῶν γνώ-
 σεων» (1838 σ. 47) λέγεται : «ἡ Ἰλλυρικὴ εἴτε **Σλαβωνικὴ** ἔχει στοιχεῖα 27·
 καὶ ἐν τῷ Γεωγραφικῷ τοῦ Φιλιππίδου : «Κων. ὁ Μαυροκορδάτος ὁ καὶ
 τὴν Ρουμουνίδα γλῶσσαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀντὶ τῆς **Ἰλλυρίδος εἰσαγαγών**»
 (Α' μερ. II σ. 94).

3. **Δημ. Προκοπίου** Περὶ λογίων Γραικῶν παρὰ **Σάθα**, Μεσαιων Βιβλ.
 Τόμ. Γ' σ. 493. Ὁ **Νικόλαος** οὗτος ὁ πρῶτος περιηγητὴς (καὶ δεύτερος
Δημ. ὁ Γαλανός) ὁ διεισδύσας εἰς τὸ Σινικὸν κράτος καὶ γράψας τὸ Ἐγ-
 χειρίδιον, ὃπερ ἐξεδόθη ὑπὸ A r n a u d (βλ. **Σάθα** Νεοελλ. Φιλολ. σ. 400).
 Εἶναι δὲ περίεργον, ὅτι ὁ J o r g a (Istoria Bisericei Romanesti I Vălenii-
 de-Munte 1908) σ. 394 λέγει, ὅτι ὁ Νικόλαος οὗτος ἦτο **ἀπλοῦς τυπογράφος**
 ἐν Ἰασίῳ καὶ ἐξέδωκε τὸ β' καὶ τὴν λειτουργίαν τῇ ἀδείᾳ τοῦ **Ἀλεξανδρείας**
Παρθενίου μεταφρασθεῖσαν.

ἀλλὰ ζωηρᾶς διδασκαλίας ἐπέστρεψε πολλοὺς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἔκτοτε ὑπάρχουσιν παρὰ τοὺς οὐνίτας καὶ ὀρθόδοξοι ἐνταῦθα (Κάρλοβιτς) ¹. Ἦτο ἀνάγκη νὰ δημιουργηθῇ γλῶσσα ἐκκλησιαστικὴ ἐθνικὴ, νὰ μεταφρασθῇ δι' ἀνωτέρας ἐπιστασίας καὶ ἐπισήμως τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον, τὰ λειτουργικὰ βιβλία, οἱ ἱεροὶ κανόνες, καὶ ἄλλα πρὸς ἠθικοποίησιν τοῦ λαοῦ, νὰ ὁργανωθῇ κανονικῶς ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ διάκосμος αὐτῆς κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Ἀνατολικῆς.

Καὶ τὴν μὲν ὁργάνωσιν εἶχε συντελέσει προηγουμένως ὁ πρῶην Πατριάρχης Κ πόλεως *Νήφων Ἀγαιορείτης ὁ Πελοποννήσιος* ² ὁ μετὰ ταῦτα θαυματουργὸς ἅγιος καὶ πολιούχος τῆς Ρουμανίας ἀνακηρυχθεὶς, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ *Ραδοῦλ Βοεβόδα τοῦ Δ'*. Οὗτος δὲ ὁ ἅγιος πρὸ πάσης ἰδιωτικῆς ἀπολείρας ἀνέθηκεν εἰς τὸν *Μακάριον*

1. Αἱ ἐν Πολωνίᾳ θρησκ. ἐριδες κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ ἡ ἐξουχία Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως, ὑπὸ *Ἀνδρ. Κοπάση* (Ἡμερολ. τῶν Ἑθν. Φιλ. Καταστ. ΚΠολις 1907 σ. 265).

2. Τὸ ἔργον τοῦ Νήφωνος ἐκτίθεται ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ (Συναξ. *Δουκάκη* Αὐγ. σ. 164—169) καὶ ὁ *Φωτεινός* δὲ ἐν ἐκτάσει πραγματεύεται (Ἱστορία τῆς παλαι Δακίας κτλ. Τόμ. Β' (Βιέννη 1818 σ. 61—73). Πρὸς τὸν *Ραδοῦλ* ἦλθεν εἰς ρῆξιν ὁ ἅγιος *Νήφων*, ὁ θαυμαστής αὐτοῦ ὑπῆρξεν ὁ *Γ' Βοσαράβας Νεάγκος*, ὅστις ἐνστερνισθεὶς τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Νήφωνος ἤγαγεν αὐτὸς εἰς πέρας, ὥς ὁμολογεῖ καὶ ὁ J o r g a (ὁ Φωτεινὸς λέγει *Α' Βασαράβας*). Οὗτος ἀποστείλας εἰς Ἀθῶ βασιλικὴν πέμπας ἀποστολὴν μετὰ δώρων πολλῶν πρὸς τὴν τοῦ Διονυσίου μονὴν μετέφερεν εἰς Τυργοβίστιον τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου (1513). Εἶναι περιέργον, νὰ μάθῃ τις πῶς ἐκτίθενται τὸ σπουδαῖον τοῦτο γεγονός τῆς ὁργανώσεως τῆς Ρουμ. Ἐκκλησίας οἱ Ρουμάνοι ἱστορικοί; καὶ ἀναφέρω δύο ἐκ τῶν νεωτέρων, οἵτινες θεωροῦνται οἱ κορυφαῖοι καὶ ἀπολαύουσι καὶ φήμης Εὐρωπαϊκῆς. Ὁ X e n o p o l μνημονεύει μόνον τοῦ ὀνόματος τοῦ *Νήφωνος*, χωρὶς νὰ εἴπῃ τις περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ, ἐκ τούτου δὲ λαμβάνων ἀφορμὴν ἐπιτίθεται λάβρως κατὰ τοῦ Νεάγγου «ὅστις ἠνέκασε πάντα κληρικὸν καὶ προσεῖλκυσε πλῆθος μοναχῶν καὶ Ἑλλήνων ἱερέων εἰς τὴν χώραν... ὅλα ταῦτα τὰ γεγονότα ἐνίσχυσαν ὁσημέραι τὴν ἑλληνικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρουμανίας» (Histoire des Roumains κτλ. Paris 1896 τομ. Α' σ. 404—5). Ὁ δὲ J o r g a μνημονεύει καὶ τοῦ ἔργου καὶ ἀναφέρει αὐτὸν δις (μάτην θὰ ἀναζητήσῃ τις τὸ N i p h o n ἢ N i f o n ἐν τῷ ἐκτεταμένῳ εὐρετηρίῳ) καὶ τὸ πρῶτον ὁμολογῶν, ὅτι ἀπὸ τοῦ Νήφωνος ἀπαντᾷ τις κανόνας ἐν τῇ Ρουμ. Ἐκκλησίᾳ, λέγει: Kam ein fremder griechischer Prälat ins Land. κατωτέρω δὲ λέγει τὰ ἐξῆς ἀπροσδιόνυστα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Νήφωνος: ein berühmter heiliger Mann aus Griechenland berufen, um die Reform des walachiechen Klerus zu beginnen. N i p h o n war ein Serbe (!) ἐνθ' ἀνωτ. Ι σ. 335 καὶ 398. Οὕτω δυστυχῶς γράφεται καὶ ἱστορία. Ὁ *Πελοποννήσιος* ἅγιος Νήφων Σέρβος!!

μοναχὸν ἐκ Μαυροβουνίου νὰ μεταφράσῃ διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν Ρουμανικὴν τὰ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία. *Εἶναι τὸ τοιοῦτον ἐπίσημος προᾶξις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τιμᾷ τὸν κλεινὸν Πατριάρχην αὐτῆς.* Τῷ 1680 ἐπὶ τοῦ **Οὐγγροβλαχίας Θεοδοσίου** μετεφράσθη τὸ α' ἡ Λειτουργική, καὶ τὸ β' μετὰ 3 ἔτη ἀδεία τοῦ Πατριάρχου **Ἱεροσολύμων Παρθενίου**. Τὰ Μυστήρια (Sacramenta) εἶχον ἐκδοθῇ ἤδη ἐν Τιργοβιστίῳ τῷ 1651 ὑπὸ τοῦ μητρ. Στεφάνου, ὅστις ἐνταῦθα ἀπαγορεύει τὴν χρῆσιν τῆς Σλαβωνικῆς ἐν τῇ λειτουργίᾳ¹. Καὶ ἐν Μολδαβίᾳ ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ **Μητρ. Δοσιθέου** ἰδρυθέντι τυπογραφείῳ ἐν τῇ μονῇ τῆς Τζετατζούϊας (Cetatuia), ἔνθα καὶ ὁ πατριάρχης **Δοσίθεος** ἐτύπωσε τὰ ὀγκώδη βιβλία, ἐξετυπώθησαν πολλὰ βιβλία, τὸ Παροιμιαριον², ἡ Λειτουργία, τὸ Ὁρολόγιον, τὸ Προλογογράφιον (περίληψις βίων ἁγίων) καὶ ἄλλα³. Ἐν δὲ τῇ Βλαχίᾳ⁴ εἰργάσθη ἀνεκδότως πρὸς ἔκδοσιν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων εἰς διαφόρους γλώσσας ὁ ἀκατάβλητος **Ἀνθιμος ὁ ἐξ Ἰβηρίας**, εἰς δὲν τῷ 1690 ὁ ἡγεμὼν **Κων. Μπραγκοβάνος** ἀνέθηκε τὸ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Συναγώβου (Snagon) τυπογραφεῖον. Τὸν ἡγεμόνα τοῦτον διὰ τὴν τοιαύτην δρᾶσιν οἱ πατριάρχαι τῆς Ἀνατολῆς ἐκάλεσαν **στυλὸν καὶ διάπυρον ὑπερασπιστὴν τῆς ὀρθοδόξου πίστεως**. Εἷς τῶν πρώτων ἐπιχειρησάντων νὰ μεταφράσωσι δογματικὰ βιβλία εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἐν Βλαχίᾳ μονῆς **Cația Θεοδόσιος μοναχός**. Οὗτος τῷ 1657 μετέφρασε κελεύσει τοῦ **μητρ. Στεφάνου** τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, εἶτα τῷ 1680 γενόμενος μητροπολίτης τὴν Λειτουργίαν, καὶ τὸ 1693 τὸ Εὐαγγέλιον⁵, ἀλλὰ μόνον τὸ τυπι-

1. Θ. **Ἀθανασίου** ἐνθ' ἀνωτ. σ. 167—8. Jorga, Ist. Biser. I. 394.

2. Βιβλίον περιέχον τὰ ἐκ τῆς Π. Δ. ἀναγνώσματα, ὅπερ πρῶτοι οἱ Ρῶσοι ἐξέδωκαν καὶ ἐντεῦθεν ἐξεδόθη καὶ εἰς Ἑλληνικὴν καὶ γνωρίζω δύο ἐκδόσεις.

3. Θ. **Ἀθαν.** σ. 169.

4. Μνημονευτέον, ἵνα μὴ τις ξενισθῇ δι' ἐπαναλήψεις ἐνταῦθα τῶν αὐτῶν πραγμάτων. ὅτι τέως διεκρίνετο ἡ Ῥουμανία εἰς Βλαχίαν (πρωτ. τὸ Βουκουρέστιον) καὶ Μολδαβίαν (πρωτ. τὸ Ἰάσιον), διὰ τοῦτο ἔπειτα ἐκλήθησαν **Ἠνωμένοι** ἡγεμονίαι, αἵτινες νῦν ἀποτελοῦσι τὸ βασίλειον τῆς Ῥουμανίας. Κατ' ἐκείνην ὁμως τὴν ἐποχὴν καὶ μέχρις ἐσχάτως ἡ χώρα ἐλέγετο ἐκ τοῦ ἐπικρατεστέρου καὶ ἡμῖν πλησιεστέρου μέρους **Βλαχία**, καὶ εἰς τὴν Ἀλβανικὴν Vlai.

5. «Θεῖον καὶ ἱερὸν Εὐαγγέλιον **Ἑλληνοβλαχικόν**, τὸ νῦν πρῶτον συναρμολογηθὲν κατὰ τὰς ἀμφοτέρους διαλέκτους καὶ τὸν τῆς Ἐκκλησίας ἑλληνικὸν τύπον ἐστρωμεῖον (sic) τῇ τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐκλαμπροτάτου τε καὶ μεγαλοπρεπεστάτου αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κ. κ. **Κωνσταν-**

κὸν μέρος τῆς λειτουργίας μετέφρασεν, «οὐκ ἐτόλμησε δὲ μεταφράσαι καὶ αὐτὰς τὰς δεήσεις, διότι *δέος τι ἐκυρίευσσε τοὺς λογίους τότε ἄνδρας μήπως διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν ἀφηρημένων καὶ δογματικῶν ἐννοιῶν ἀποτύχωσι τοῦ σκοποῦ*, μὴ δυνάμενοι ἔτι ἐκφράσαι ἐν τῇ Ῥουμανικῇ μετ' ἀσφαλοῦς ἀκριβείας τὰς δογματικὰς ιδέας»¹. Κατὰ τὸν ΙΣ' αἰῶνα ὑπῆρχε τὸ ζήτημα τοῦ τριγλώσσου τῶν τε Ἑλλήνων καὶ Λατίνων διίσχυριζομένων, ὅτι μόνον ἐν τρισὶ γλώσσαις δέον νὰ λατρεύηται ὁ Θεὸς (Ἑλληνικῇ, Λατινικῇ καὶ Ἑβραϊκῇ), τῶν δὲ Σλάβων ἀποφαινομένων, ὅτι ἰϋσης κατηραμένης τῆς Ἑβραϊκῆς, δέον ἵνα αὕτη ἀντικατασταθῇ ὑπὸ τῆς Σλαβωνικῆς. Ἡ τοῦ σκανδάλου αὕτη πέτρα ἡ ἐπὶ προφανοῦς πλάνης στηριζομένη ἤρθη ἐν Γερμανίᾳ τὸ πρῶτον διὰ χειρὸς τοῦ Λουθήρου, πρᾶγμα, ὅπερ ὡς εἶδομεν ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἐπρόσβευεν ἀνέκαθεν, διὸ καὶ ἀφῆκεν ἐλευθερίαν εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς νὰ ὑμνῶσι καὶ δοξολογῶσι τὸν Θεὸν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν ἑκαστος διαλέκτῳ. Διαπρεπεῖς ἱεράρχαι αὐτῆς καὶ μοναχοὶ πρωτοστατοῦσι καὶ ἐν Ῥουμανίᾳ εἰς μεταφράσεις καὶ διαφόρους ἐκδόσεις εἰς τὴν τοῦ λαοῦ διάλεκτον, ὥστε εἰς ἓνα αἰῶνα ἐντὸς εἶχον μεταφρασθῇ σχεδὸν ὅλα τὰ ἐκκλησι. βιβλία². Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὃς εἶπερ τις καὶ

τίνου *Μησαράβα Βοεβόδα* προτροπῇ τε καὶ ἀναλώμασι πρὸς τὴν τῶν Ὁρθοδόξων κοινὴν ὠφέλειαν, εὐθύνοντος τὸν οἶακα τῆς Ὁρθοδοξίας τοῦ πανιερωτάτου *μητροπολίτου κ. Θεοδοσίου* (sic), ἐν ἔτει στρίου 1693. Ἐτυπώθη ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ Μητροπόλει τῆς Οὐγκοβλαχίας» (sic). Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς ἂν ὁ ἐκδότης εἶναι καὶ ὁ μεταφραστής. Ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θὰ ἐπανέλθωμεν κατωτέρω.

1. *Γενναδίου Ῥημνίκου* ἐπισκόπου, εἰς πρόλογος, ὅρα τὸ Περιοδικὸν Biser. orth. Românilor ἔτ. 1892—94 σ. 786 ἐ. παρ' Ἀθαν. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 167. Ἄς προσέξωσιν εἰς τὰς ἀνωτέρω γραμμὰς τοῦ διαπρεποῦς Ῥουμάνου ἱεράρχου οἱ «κοιναῖς χερσί» τῶν ἱερῶν ἀπτόμενοι νῦν ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ τολμηρῶς καὶ μετ' ἀδίκαιολογήτου σπουδῆς εἰσάγοντες ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ θεοῦ τὰς τυχοῦσας μεταφράσεις. Ἐὰν εἰς πάντα τὰ τῆς θρησκείας ἐνδείκνυται ἡ εὐλαβεια, ἥτις ὡς συνώνυμον τοῦ φόβου (εὐλαβοῦ τὰς διαβολὰς καὶ ψευδεῖς ὧσιν· Ἰσοκρ.) ἀνεχαίτισε πάντοτε τὰς βεβηλώσεις τῶν θείων, τοῦ λόγου προκειμένου περὶ τῶν ἱερῶν βιβλίων *εἶναι ἡ μεγαλητέρα ἀσφάλεια* ἀπὸ τῶν παραφθορῶν τοῦ ἱεροῦ κειμένου. Ὁ θεσπέσιος Παῦλος λέγει: *Μὴ πάντες προφηταί, μὴ πάντες διδάσκαλοι κτλ.* «ὅ μὲν γάρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνώσεως.... ἐγὼ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλω δὲ ἐρμηνεία γλωσσῶν» (Α' Κορ. 12,8).

2. Βλ. Jorga Istori. Biser. τόμ. II σ. 153—155. Ὡς πρὸς τὸ Ἐκκλ. δέκατον ἰσχυρὸν ἀνέκαθεν αἱ Ἑλλην. κανονικαὶ Συλλογαί, καὶ ἀπὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἡ σλαβ. μετάφρασις τοῦ Βλασιάρεως, ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰ. ἤρχισε κινήσεις

ἄλλος διὰ τὴν τῆς Ῥουμανικῆς γλώσσης διάδοσιν εἰργάσθη ἀρχομένου τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἶναι ὁ τῆς Μολδαβίας ἡγεμὼν **Κων. ὁ Μαυροκορδάτος**, ὁ μέγας μεταρρυθμιστὴς τῆς ἡγεμονίας καὶ τῶν τὰ μάλιστα τὴν ἐθνικὴν ζωὴν ἐν Ῥουμανίᾳ προαγαγόντων ὁ κοράϊστος. Τέως οὔτε ἐθνικὸν ἀλφάβητον ὑπῆρχεν ἐνταῦθα οὔτε ἐν τοῖς σχολείοις ἐδιδάσκετο ἡ Ῥουμανικὴ οὔτε δὲ καὶ ἐν τοῖς ναοῖς ἐπισήμως εἶχεν εἰσαχθῆ. Οὗτος πρῶτος συνέταξε Ῥουμ. γραμματικὴν σχηματίζουσα τὸ ἀλφάβητον ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Σλαβωνικοῦ, καὶ **διέταξεν ἵνα τὸ εὐαγγέλιον ἀναγινώσκηται Ῥουμανιστὶ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐκκλησίαις**, κοὶ πρὸς μόρφωσιν ἱερέων ἡναγκάσθη νὰ ἰδρύσῃ ἐθνικὰ σχολεῖα¹. Ἀλλ' ἀκούσωμεν αὐτὸν τὸν διαπρεπῆ ἱστορικὸν Jorǵa περὶ τούτου ὑπεραμνόμενος τῶν Φαναριωτῶν. Ἡ λειτουργία, λέγει, ἔτελειτο τὸ πλεῖστον ἐν τοῖς ναοῖς ἐν Ῥωμουν. γλώσσῃ· ἐὰν δὲ οἱ ξένοι ἱεράρχαι ἀνεγίνωσκον καὶ ἔψαλλον Ἑλληνιστὶ ἔπραττον τοῦτο ἐξ ἀνάγκης.. Ὁ Μαυροκορδάτος ἡγάγεν ἐκ Βλαχίας εἰς Μολδαβίαν ἐν **καταληπτῇ** γεγραμμένα γλώσσῃ τὸ Εὐαγγέλιον, τὸν ἀπόστολον καὶ τὴν Λειτουργίαν, ἐντελάμενος τῷ μητροπολίτῃ, **ἵνα ἐπιβάλητοῖς ἱερεῦσιν τὴν ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων τούτων, καὶ διατάξῃ τὴν ἐν τοῖς ἐπαρχιακοῖς τυπογραφείοις ἐκτύπωσιν καταληπτῶν ὡσαύτως βιβλίων δηλ. ῥωμουνικῶν**². Ἠναγκάσθημεν νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς ὑπερβορείους χώρας, καὶ νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἐκεῖ γενόμενα, ἵνα οἱ ἐν Ἀλβανίᾳ συμπατριῶται μου κατανοήσωσι καὶ θαυμάσωσι τὸ φιλελεύθερον πνεῦμα τῆς Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τὴν ἄκραν στοργὴν πρὸς τὰς ἐπὶ μέρους ἐθνικὰς Ἐκκλησίας, καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἀγῶνας, εἰς οὓς αὕτη διὰ τῶν αἰώνων ὑπεβλήθη, ἵνα τηρήσῃ αὐτὰς ἀπαραιρέτους ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ πίστει καὶ ἀλωβήτους ἀπὸ τοῦ μιάσματος τῶν αἰρετικῶν. Ὅταν δὲ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ηὐτύχησαν νὰ παγιώσωσι τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ἀποκατάστασιν, αὕτη ἡ Μήτηρ καὶ τις πρὸς μετάφρασιν τῶν κανόνων εἰς Ῥουμανικὴν (Ἐκκλ. Δίκαιον Νικ. Μίλας, μεταφρ. Ἑλλ. σ. 274),

1. X e n o p o l τόμ. II σ. 336 ἐνθ' ἄνωτ. καὶ Παραινίκας ἐν Φιλ. Συλλ. K)πολεως Δ' (;) 150· καὶ ὁ Φιλιππίδης ἐν «τῷ τῆς Ῥουμανίας Γεωγραφικῷ» (τόμ. Α' μέρ. II σ. 94) λέγει: **Κ. ὁ Μαυροκορδάτος** ὁ καὶ τὴν Ῥουμανίδα γλῶσσαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀντὶ τῆς Ἰλλυρίδος εἰσαγαγὼν». πρβλ. καὶ Φωτεινὸν ἐνθ' ἄνωτ. II σ. 318. Τὸ ἔργον τοῦ Μαυροκορδάτου συνέχισε καὶ προήγαγεν ὁ Γρηγόριος Γκίκας ἰδρύσας δύο σχολεῖα διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης.

2. Παρὰ Ν. Μοσχοπούλῳ, Οἱ Φαναριῶται ἀπολογούμενοι ἐκ τοῦ τάφου (Βουκουρέστιον 1898) σ. 179.

τροφὸς ἐκκλησία ἐμφανίζεται μεριμνῶσα, ἵνα ἐξασφαλίσῃ αὐτοῖς τὴν εὐτυχίαν αὐτῶν ταύτην εἰς τὸ διηνεκές, διὰ τῆς δημιουργίας ἐθνικῆς γλώσσης καὶ τῆς μεταφράσεως τῶν ἁγ. Γραφῶν καὶ ἐκκλ. βιβλίων εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν γλῶσσαν αὐτῶν. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, ἡ πάντων ἡμῶν ἄμωμος Μήτηρ καὶ Πατήρ, ἡ ὑψοῦ ἀείποτε τηροῦσα τὴν σημειαν τῶν Εὐαγγελικῶν ἀρχῶν καὶ ἀφειδῶς ἐπιδαφιλευσμένη τοῖς ὑπ' αὐτὴν μετὰ στοργῆς τὰς ἐθνικὰς ἐλευθερίας, ὅταν ἀνδρωθῶσιν, στεροῶς ἔχεται διὰ τῶν αἰώνων τοῦ δόγματος ἐκείνου τοῦ ἱεροῦ Φωτίου: *«Ἐλ-
ωθε τὰ ἐκκλησιαστικὰ τοῖς πολιτικοῖς συμμεταβάλλεσθαι ἡθεςιν»* καὶ ἐφαρμόζουσα τὸ τοῦ *Καβούρ* *«ἐλευθέρα Ἐκκλησία ἐν Ἐλευ-
θέρῳ κράτει»*.

Τῷ κανόνι τούτῳ, ὡς ὁ λόγος δείξει, ἠκολούθησεν ἀκριβῶς ἡ Ἐκ-
κλησία καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἄλβανους καὶ δὴ ὑπὲρ αὐτῶν ἐρρωμενέστερον
ἠγωνίσθη, ὡς διαβιούντων ἐν μέσῳ πολυπλόκων παγίδων, ἵνα σήμερον
ἔχωσιν ὑψηλὰ τὴν κεφαλὴν ὡς Ὁρθόδοξοι ἐν μέσῳ ἁλλοδόξων. Ἀλλ'
ἔδει ἔναντι τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας νὰ ἔχωσι ταπεινὸν τὸ φρόνημα. Τὰ
διαδραματισθέντα ἐφέτος ἐν Ἀλβανίᾳ *εἶναι δυστυχῶς ἀνευ προη-
γουμένου, καὶ δημιουργοῦσιν ἀναποτρέπτους διὰ τὴν Ὁρθοδο-
ξίαν κινδύνους καὶ δυσἀπότρεπτον ἄγος τοῖς Ὁρθοδόξοις* τοῦ
Ἀλβανικοῦ Κράτους. Εἶθε ὁ Κύριος ἐμπνεύσῃ σύνεσιν εἰς τὰς καρ-
δίας αὐτῶν.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Ἡ πνευματικὴ κίνησις ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ αἱ προηγηθεῖσαι ἐργασίαι. Ἡ γένεσις τῆς Μεταφράσεως.

Ι. ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΑΙ ΑΠΟΠΕΙΡΑΙ

1. Πῶς προῆλθεν ἐπὶ τὸ ἔργον ὁ Γρηγόριος.—Αἱ γνώμαι τοῦ Σάθα, Κουπιτώρη, Βάμβα καὶ Χαῆη περὶ τῆς μεταφράσεως.—Πλήρης σύγχυσις.—Ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων περὶ Γρηγορίου.

Ἀνεσκοπήσαμεν ἐν τοῖς ἀνωτέρω τίνες ἀγῶνες προηγοῦντο εἰς τὰ ὅμορα κράτη τῆς μεταφράσεως τῶν ἁγίων Γραφῶν, καὶ οἶαν πνευματικὴν κίνησιν καὶ σπουδαίαν προπόνησιν ἀπαιτεῖ τὸ τοιοῦτον ἔργον. Ὡς πρὸς τὸ ἐγχείρημα ὅμως τοῦ **Γρηγορίου** τὸ πρᾶγμα ἔχει διάφορον ὄψιν. Πρῶτον ἢ πρὸς μετάφρασιν ἀφορμὴ εἰς αὐτὸν δὲν ἐδόθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Ἀλβανικοῦ λαοῦ, διατελοῦντος ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν εἰσέτι πατριαρχεῖον καὶ ἐχομένου στερωῶς τῶν παραδόσεων, καὶ τῶν ἀξιωματῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δεύτερον δὲν προωρίζετο ἡ μετάφρασις νὰ εἰσαχθῇ ἀμέσως ἐπ' Ἐκκλησίας, ἐφ' ὅσον οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχον εἰσέτι τὰς πολιτικὰς ἐλευθερίας. Τὸ πρᾶγμα ἐθεωρήθη ὡς στοιχειῶδης ἀνάγκη διὰ τὴν ἀφύπνισιν ἑνὸς λαοῦ, ὅστις πάντως ἀντιλαμβάνεται εὐκοπώτερον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ διαλέκτῳ· καὶ ἦτο εὐγενὴς χειρονομία πρὸς τὴν συστηματικωτέραν θρησκευτικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν. Ἀλλ' εἶχεν ὄντως ὁ Ἀλβανικὸς λαὸς αἰσθανθῇ τὴν τοιαύτην ἀνάγκην οἰκοθεν; προηγήθησαν ἄραγε τοιαῦται μεταφραστικαὶ ἀπόπειραι προπαρασκευάσασαι τὸ ἔδαφος εἰς τὸ ἔργον τοῦ **Γρηγορίου**; Τίνες δὲ αὗται καὶ πόθεν ἔσχον τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφορμὴν; Τὴν σπουδαίαν ταύτην ἀποψιν, ἐρχόμεθα σὺν Θεῷ νὰ ἐξερευνήσωμεν ἐν τῷ Μέρει τούτῳ τῆς πραγματείας ἡμῶν.

Αἱ εἰδήσεις, ἃς τῇδε κακεῖσε εὐρίσκομεν, περὶ μεταφράσεως τῆς **Κ.** Διαθήκης εἰς τὴν Ἀλβανικὴν, εἶναι λίαν ἐλλιπεῖς καὶ συγκεχυμένα π. χ. Ὁ **Σάθας** ἐκδέχεται τὴν μετάφρασιν ὡς ἔργον τοῦ διαπρεποῦς σχολάρχου τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως **Θεοδώρου τοῦ Καβαλιώτου**, ἀποδιδούς αὐτῷ καὶ τὴν ἐφεύρεσιν ἰδιορρύθμου Ἀλβαν. Ἀλφαβήτου¹, προφανῶς συγγέων αὐτὸν πρὸς ἄλλον Θεόδωρον, ὡς

1. Νεοελλ. Φιλολ. σ. 496.

παρακατιόντες ὁψόμεθα. Ὁ **Παν. Κουπιτώρης**, γυμνασιάρχης ἐξ Ὑδρας περιπαθῶς ἀσχοληθεὶς περὶ τὰς Ἀλβαν. μελέτας, εἰς τὴν τοῦ **Γρηγορίου** μετάφρασιν ἀποβλέπων λέγει: «Τὸ δὲ πρῶτον μέρος περιέχον τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια καὶ τὰς Πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐξεδόθη συγχρόνως καὶ ἰδίᾳ μεθερμηνεύεται δὲ μάλιστα ἐν τῇ Ἀργυροκαστρικῇ διαλέκτῳ»¹, ἐξ οὗ ἀποδείκνυται, ὅτι δὲν εἶχεν ἴδει τὸν **Ματθαῖον**², Ὁ **Κων. Βάμβας** ὁ περὶ τῶν ἐνταῦθα καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ἀδρία Ἀλβανῶν γράψας, ἀποφαίνεται οὕτως: Πρῶτος γράψας εἰς τὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν εἶναι **Θεόδωρος** τις διδάσκαλός τις καὶ ἱεροκῆρυξ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀλβασάν, τοῦ ὁποίου ὁμως κατὰ δυστυχίαν τὰ ἔργα ἐχάθησαν καὶ δὲν σώζεται εἰμὴ ἡ μετάφρασις τῶν Εὐαγγελίων, τῶν Ἐπιστολῶν, τῶν Πράξεων καὶ τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ ἱερεὺς οὗτος Θεόδωρος ἀποθανὼν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος (ΙΗ΄.) κατεγίνετο κατὰ τὸ λέγειν τοῦ **Ναήν** εἰς τὸν σχηματισμὸν **κοινῆς Ἑπειρωτικῆς γλώσσης**, ἦτο δὲ κάτοχος τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν καὶ παιδείας οὐκ ὀλίγης, τὴν ὁποίαν ἠρύσατο ἐν τῇ περιφήμῳ σχολῇ τῆς Μοσχοπόλεως τῆς Ἀλβανίας³. Καὶ τὰ συγκεχυμένα ταῦτα ἀνεπισταμένως εἰλημμένα ἔκ τε τοῦ **Σάθα** καὶ **Ναήν**, ἐπισκοτίζουσι μᾶλλον τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ **Καβαλιώτης** δὲν ἐξεπαιδεύθη, ἀλλ' ἐδίδαξεν ἐν Μοσχοπόλει. Ἰδωμέν ἐπὶ τέλους τί ἀποφαίνεται ὁ μέγας Ἀλβανολόγος **Johann Nahh**, ὁ τὸ **γινάντειον ἔργον Albanesische Stuesen** (Wien 1853) ἀκένωτον πηγὴν καταλιπὼς τοῖς ἐπιγιγνομένοις πᾶσι καὶ ἐπὶ τὰ ῥᾶστα χεῖρας ὀρεγομένοις. Ὁ **Ναήν** ἐποιήσατο δαιψλεστάτην χρῆσιν τῆς μεταφράσεως, καὶ ὥς θὰ παρατηρήσωμεν ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἀπέδωκεν αὐτῇ μείζω τοῦ δέοντος ἀξίαν, καὶ ἦν ὁ μόνος κατάλληλος. Ὅπως δῶ ἡμῖν βιογραφικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ **Γρηγορίου** καὶ ἀλλὰ λεπτομερείας περὶ τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Ἐν τούτοις **οὐδὲν**

1. Ἐφημερίς τῶν Φιλομαθῶν, τομ. Ιζ' (1868) σ. 1459.

2. Οὕτω θὰ ὀνομάζωμεν ἐφεξῆς τὴν α' ἔκδοσιν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου.

3. Παρνασσὸς τόμ. Γ' (1879) σ. 294. Καὶ οὗτος κακῶς ἀποδίδωσι μέρος τῆς μεταφράσεως τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὸν **Καβαλλιώτην**, ὑποθέτω, ὅτι ἡ σύγχυσις αὕτη προῆλθεν ἐκ τούτου· ὁ **Φιλαδελφεὺς** διευθύνων περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΘ' αἰῶνος τὸ τυπογραφεῖον τῶν Ἱεραποστόλων (Ἀμερικανῶν καὶ Ἀγγλῶν) ἐν Ἀθήναις ἀνετύπωσε καὶ τὴν Κ. Δ. τοῦ **Γρηγορίου**, (χωρὶς νὰ θέσῃ τὸ ὄνομα τούτου ἐπὶ κεφαλῆς) εἰς δύο τόμους (βλ. **Legend** ἐνθ' ἄνωτ. ἀρ. 239)· οὗτος φαίνεται (ὥς καὶ ὁ **Κουπιτώρης**) εἶδον μόνον τὸν Α' τόμον, καὶ ἐξέλαβεν ὥς μετάφρασιν τοῦ **Καβαλλιώτου**.

ἀπολύτως λέγει εἰ μὴ ἐπιβεβαιοῖ πλήρως τὴν παράδοσιν, τὴν θεωροῦσαν τὴν μετάφρασιν ὡς ἔργον τοῦ Γρηγορίου, καὶ ὀρίζει πρὸς τούτοις καὶ τὴν περιφέρειαν, ἔνθα τὸ ἰδίωμα τῆς γλώσσης ὁμιλεῖται ¹. Ἐκ τῶν συγκεχυμένων τούτων εἰδήσεων καταφαίνεται, ὅτι καὶ ἄλλοι εἶχον ἐπιχειρήσει κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰῶνος νὰ μεταφράσωσι τὴν ἁγίαν Γραφὴν εἰς τὸ Ἀλβανικόν.

2. Τὸ Πελασγικὸν ἀλφάβητον τοῦ Χατζηφιλιππίδου καὶ χρῆσις αὐτοῦ. Τὰ μεταφραστικὰ δοκίμια.

Ἡμεῖς τὴν πνευματικὴν ταύτην κίνησιν περὶ τὴν ἁλβανικὴν γλῶσσαν ἀποδίδομεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν *ξείδωρον αὖραν τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων*, ἥτις ἔπνευσε ἀπὸ τῆς *Νέας Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως*, ἥτις ἐπὶ ἡμιόλιον αἰῶνος ἐσελάγιζε τὴν Νότιον Ἀλβανίαν καὶ συνετέλεσεν, ὥστε ἡ χώρα αὕτη νὰ *αἰσθανθῇ πρώτη τοὺς ἐθνικοὺς παλμοὺς καὶ διακριθῇ εἰς πρόοδον καὶ πολιτισμὸν τῆς Β. Ἀλβανίας*. Πρῶτος ὄντως εἰς Ἀλβανικὴν γλῶσσαν γράψας ἀναφέρεται ὁ *Θεόδωρος Χατζῆ Φιλιππίδης* ἐξ Ἑλβασανίου, διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ τῆς Ἐκκλησίας (πρὸς ὃν ὡς εἶδομεν, συγγέεται ὁ *Καβαλλιώτης*). Οὗτος διευθύνων τὴν ἱερατικὴν τῆς πατρίδος αὐτοῦ σχολήν, *πρῶτος συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ μεταφράσῃ τὴν ἁγίαν Γραφὴν ὁλόκληρον εἰς τὸ Ἀλβανικόν*, καὶ πρὸς τοῦτο ἐπενόησεν ἴδιον ἀλφάβητον ἢ μᾶλλον ἐφήρμοσε τὸ ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν ἢ Πελασγικόν. Ὁ *Ηαῖν* δημοσιεύων τὸ ἀλφάβητον τοῦτο σχολιάζει αὐτὸ ἐν ἐκτάσει, καὶ οὐδόλως θεωρεῖ αὐθαίρετον τὴν ἀνακάλυψιν. Φρονῶν, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ εἶναι οἱ ἀμεσώτεροι ἀπόγονοι τῶν Πελασγῶν, ἐκλαμβάνει ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονός, ὅτι τὸ Φοινικικὸν ἀλφάβητον εἶναι ἡ ἀρχαία μορφή τοῦ Ἀλβανικοῦ, καὶ ὡς ἀξίωμα τὴν μετάβασιν τῶν μοναδικῶν τούτων

1. II σ. V II σ. V, ἀλλὰ περὶ τούτου βλ. κατωτέρω ἐν ἐκτάσει. Δὲν γνωρίζω ἐὰν εἶναι ἀληθές τὸ ὑπὸ τοῦ κ. *Τρυφ. Εὐαγγελίδου* ἀναφερόμενον, ὅτι εἰς τὴν μετάφρασιν συνέπραξε τῷ Γρηγορίῳ καὶ ὁ ἐν Σέρραις ἐξ Ἡπείρου διδάσκαλος *Κ. Μέξης*, Μεξικανικὸς (sic) Νέα Ἑλλάς 1913 σ. ιζ'). Οἱ Μέξηδες εἶναι λίαν γνωστοὶ διὰ τὰ πατριωτικὰ αὐτῶν αἰσθήματα· ὁ *Γεωργ. Κ. Μέξης*, διαπρεπὴς δημοσιογράφος ἐν Βουκουρεστίῳ, συνυπέγραψε τῷ 1899 Ἰουλ. 19)31 μετὰ τοῦ *Δερβις Hima* καὶ τοῦ *Jachar Sadi K Erigara* θεορμὴν ἑκκλησίαν «πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς Ἀλβανούς», ἐκεῖ δὲ δρᾷ νῦν ὁ φίλος κ. *Γ. Ε. Μέξης* ἱατρὸς ἐνθουσιώδης πατριώτης.

2. Κατὰ τὸν *H a h n* ἡ σχολὴ εἶχε 50—60 μαθητάς. (ἐνθ' ἄνωτ. I, σ. 296).

στοιχείων ἀπὸ τοῦ Φοινικο—Ἀλβανικοῦ εἰς τὸ Ἀλβανικὸν ἀλφάβητον. ¹ Ἀλλ' ἱστορικῶς μὴ δυνάμενος ν' ἀποδείξῃ τὴν βάσιν ταύτην διὰ τὰς ἐνστάσεις, ἃς ἀναπτύσσει ἐν τῇ 11 καὶ 12 παραγράφῳ, προβάλλει τὸ εὐλογοφανὲς ἐρώτημα, ἐὰν ὄντως εἶναι ἀρχαία τὸ ἀλφάβητον κληρονομία ἀπὸ τοῦ *Κάδμου*, ὅστις ἀφίκετο μέχρι τῆς Ἰλλυρίας καὶ ἐβασίλευσεν ἐν αὐτῇ διδάξας τὰ γράμματα ², καὶ ἐὰν ὁ Ἀλβανός, ὅστις διέσωσε καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν λεπτομερειῶν τὰ τῶν Πελασγῶν, δὲν διέτηρησε διὰ τῶν αἰώνων καὶ τὰ σημεῖα τῆς γραφῆς. Καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην διεξοδικὴν ἔρευναν τῆς θέσεως, τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ *Haſh* δὲν ὑπῆρξεν ἀντάξιον διότι καταντᾷ νὰ ὑπολάβῃ τὸ ἀλφάβητον τοῦτο ὡς παίγνιον παιδικοῦ φαντασίας, μαθητοῦ τινος τῆς ἐν Ἑλβασανίῳ Σχολῆς. Ἀλλ' εἶναι δυνατόν μαθητῆς κοινῆς σχολῆς ἐν Ἀλβανίᾳ, ἔνθα μετὰ τῆς Ἑλλ. γλώσσης ἐδιδάσκετο ἡ Ἱστορία, Γεωγραφία καὶ Γεωμετρία, μόνον (οὔτε ἀρχαιολογία οὔτε παλαιογραφία) νὰ γνωρίζῃ τὰ Πελασγικὰ γράμματα καὶ νὰ ἐπινοήσῃ μάλιστα τοιοῦτους συνδυασμοὺς ἵνα συμβιβάσῃ αὐτὰ πρὸς τὴν Ἀλβ. φθογγολογίαν; Τὸν *Haſh* θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω ἀστοχοῦντα περὶ τὰ συμπεράσματα. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι *εἶναι νέα τὰ γράμματα*, διότι πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ Ἀλβανικὴ διὰ τῶν αἰώνων οὐδέποτε ἐγράφη, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ πρέπει νὰ εἶναι ὑπερήφανοι, διότι καὶ ἄνευ γραμμάτων, διετήρησαν, ὅ,τι πολύτιμον εἶχον ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ὅπερ ἄλλοι διὰ τῶν γραμμάτων ἀπώλεσαν. •Οἱ Ἀλβανοί... οὔτε γεωργικὸν ἔθνος εἰσίν, οὔτε ἐθνι-

1. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ μεγάλου Ἀλβανολόγου ἐπιβεβαιοῦται πλήρως ὑπὸ τοῦ ἐμοῦ φίλου κ. *Ι. Θωμοπούλου* ἐρμηνεύσαντος τῇ βοηθείᾳ μου πάσας τὰς μέχρι τοῦδε ἀνευρεθείσας Πελασγικὰς ἐπιγραφὰς διὰ τὴν Ἀλβανικὴν (Πελασγικά, Ἀθῆναι 1912, σ. λθ') «*Κάδμου κομίσαντος ἐκ Φοινίκης... κοινῇ μὲν τὰ γράμματα Φοινίκεια κληθῆναι διὰ τὸ παρὰ τοὺς Ἕλληνας ἐκ Φοινίκων μετενεχθῆναι, ἰδίᾳ δὲ τῶν Πελασγῶν πρώτων χρησαμένων τοῖς μετατεθεῖσι χαρακτῆρσι Πελασγικὰ προσαγορευθῆναι*» (Διοδ. Σικ. III κεφ. 67 τόμ. Α' σ. 292 ἐκδ. B e k k e r). Πολλαὶ αἱ σχέσεις τῶν Ἰλλυριῶν πρὸς τοὺς Βοιωτοὺς κατὰ τοὺς μύθους. Ἐκ τοῦ *Κάδμου* καὶ τῆς *Ἀρμονίας* π.χ. ἐγεννήθη ὁ *Ἰλλυριός* καὶ οὐ μόνον οὗτοι κατέφυγον εἰς Ἰλλυρίαν, ἀλλὰ καὶ ὁ *Λαοδάμας* μετὰ τῶν Θηβαίων τῶν μὴ ἀνεχομένων τὸν τῶν Ἀργείων ζυγὸν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἐπιγόνων, ἐκεῖ κατέφυγεν. Βοῖον ἢ Βόιον τὸ ὄρος τῆς Κοριτσᾶς, (ἢ Μωράβα), λέγεται καὶ Βοιοὶ πόλις παρὰ τὴν Λυχνίδα.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 296. Περὶ τοῦ ἀλφαβήτου σ. 280—298 καὶ 4ον Τὸ μέρος τοῦτο μετέφρασεν Ἀλβανιστὶ καὶ ἐξέδωκεν ἐν ΚΠόλει τῷ 1910 ὁ *Egrem Vlora* (νῦν πρέσβυς τῆς Ἀλβανίας ἐν Ἀθήναις) ὑπὸ τὸν τίτλον : *Abecēja shqip, për cheufme për mishkrimin e vjeter Pellazgiit*.

κὴν φιλολογίαν ἔχουσιν, οὐδὲ ἀλφάβητον κοινόν, οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον πνευματικὸν ἔργον παρήγαγο ὑπὲρ τὰ χίλια ἔτη ἤδη ὑπάρχοντες, ἀλλὰ *πάρεσχον τὴν ζῶσαν ἀπόδειξιν, ὅτι ἐὰν ἔθνος τε καὶ μόνον εἰς τὰς κοινὰς ὁμολογίας ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἑαυτὸ ὑποβάλλῃ ὑπάρχει καὶ οὕτως ἀνδρεῖτόν καὶ μάχιμον, καὶ δύναται νὰ ζῇ ἄνευ ἐπιστήμης, ἄνευ Ἀκαδημείας, ἄνευ τέχνης καὶ μάλιστα ἄνευ ἀλφαβήτου, καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς δύναμιν αὐτοῦ νὰ διατηρῇ ἀπαράμειωτον καὶ ἐν μέσῳ ἄκρως πεπαιδευμένων ἐθνῶν*¹. Ὁ πατὴρ τοῦ ἀλφαβήτου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ *Θεόδωρος Χατζῆ Φίλιππίδης*² ἐκ τῶν ἀρίστων τροφίμων τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως, ἀνὴρ ἑλληνομάθεςτατος καὶ σοφὸς κάτοχος τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων γλωσσῶν κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Hahn, ὅστις ἀπέθανε τελευτῶντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Τὸ ἀλφάβητον ἦν ἐν χρήσει περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, καθ' ὃν χρόνον ἐπεσκέπαστο ὁ Hahn τὸ Ἑλβασάνιον οὐ μόνον ἐπ' ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐμπορικὴν ἀλληλογραφίαν πάντως ὅμως εἰς ἀκτῖνα περιορισμένην—μόλις περὶ τοὺς 50 Ἑλβασανιωταὶ ἐχρῶντο τούτῳ συναλλασσόμενοι πρὸς τοὺς Βερατινοὺς—³ Δὲν ἠὺδοκίμησεν, ὥς φαίνεται, μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Μοσχοπόλεως, ἐνῷ ὁ *Χατζηφιλιππίδης* διενσεῖτο νὰ καταστήσῃ αὐτὸ παναλβανικόν. Ὁ Hahn ἐξ ὅλων τῶν μεταφράσεων τούτου ἠδυνήθη νὰ εὔρη μόνον δύο χειρόγραφα τὸ μὲν ἐξ 7 φύλλων τὸ δὲ ἐκ 12 εἰς 4ον περιεχόντων εἰς Γκεγικήν διάλεκτον μετάφρασιν ἐκ τοῦ Ὁρολογίου τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐκ τοῦ *κατὰ Ἰωάννην* (κεφ. 16.-1-23), οὐχὶ ἀρχαιότερα τῶν 50 ἐτῶν, διότι ἐπέζη ὁ κτήτωρ, ὅστις ἐν τῇ νεότητι εἶχεν ἀντιγράψει αὐτά.⁴ Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους Ἀλβανοὶ ἐρευνηταὶ

1. Fallmerayer Das Alban. Element in Griechenland. I, Abtheilung über Ursprung und Alterthum der Albanesen (München 1857 σ. 50 Aus den Abhandl. der K. bayér. Akad. d. W. III Cl. VIII Bd. II).

2. Ὁ Hahn πλέον τοῦ ὀνόματος *Θεόδωρος* δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσῃ περὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ διδασκάλου τούτου. Ὁ δραστήριος ὅμως καὶ φίλος κ. Midhat Φρασάκης ἐν τῇ Diturija (II, 1926 σ. 1 ἐ.) εἰς ἀρθρον ἐπιγραφόμενον Pershkrime te harruarë dhe te pa-diture, συμπληροῖ τὸν Hahn.

3. Hahn ἐνθ' ἄνωτ. I σ. 296.

4. Πανομοιότυπον τοῦ τελευταίου βλ. παρὰ Hahn σ. 300, ὅπερ μεταγράφεται αὐτόθι καὶ καλλιγραφικῶς καὶ συγκρίνεται πρὸς τὴν μετάφρασιν τοῦ *Γεηγορίου*. Τὸ δὲ μέρος τοῦ Ὁρολογίου ἐδημοσίευσεν ὁ Hahn τὸ 1850 ἐν τῷ Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der K. Akademie der Wiss. Τεῦχ. Δεκεμβ. καὶ ἰδιαιτέρως ὑπὸ τὸν τίτλον: Bemerkungen über das albanesische Alphabet.

ἀνεκάλυψαν καὶ ἄλλα χειρόγραφα ἐν Ἑλβασανίῳ καὶ τοῖς πέριξ. Οὕτως ὁ ἐν Βιέννῃ καθηγητὴς *Pečmezi*, ὡς ἀπεσταλμένος τῷ 1901 τῆς Βιενναίας Ἀκαδημείας τῶν ἐπιστημῶν χάριν γλωσσικῶν ἐρευνῶν, εὑρεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου **Ἰωάννου Βλαδιμήρου** ἐντὸς ἑρμαρίου **πληθὺν χειρογράφων**, τὸ δὲ σπουδαιότερον **καὶ γέροντας γράφον-
τας εἰσέτι διὰ τοῦ ἀλφαβήτου τούτου**. Ἐν Ἑλβασανίῳ ἀνεκάλυψε φύλλον ἐκ μεγάλου χειρογράφου λίαν καλλιτεχνικῶς γεγραμμένον, ὕπερ ἀποδίδωσιν ἢ εἰς τὸν **Θεόδωρον**, ἢ εἰς τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς, ὅστις ἦν μαθητὴς τοῦ Θεοδώρου. Ἐπίσης ἀνεκάλυψε καὶ **μεταφράσεις διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ᾠμάτων**¹. Ὁ δὲ ἀκαταπόνητος διευθυντὴς τῆς Diturija ἀνεῦρε μεταξὺ ἄλλων παρὰ τῷ προκρίτῳ τοῦ Ἑλβασανίου **Λεωνίδα Νόση**² καὶ τὴν **μετάφρασιν τῆς Δειτουργίας τοῦ θείου Χρυσοστόμου** περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος γενομένην ὑπὸ τοῦ **Θεοδώρου Χατζή-Φιλίππου** διὰ τοῦ ἀρχαῖκου ἐκείνου ἀλφαβήτου.

3. **Τὸ Πελασγικὸν ἀλφάβητον ἦτο Ἑλληνικὸν—Ποῖον τὸ κατάλληλον ἀλφάβητον διὰ τὴν Ἀλβανικὴν—Ἡ γνώμη τοῦ Xylander, Borp, Hahp, Camarda—Οἱ ἑλληνοαλβανοί.**

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι τὸ ἀρχαῖκόν ἐκεῖνο Ἑλληνο-Πελασγικὸν ἀλφάβητον τοῦ Χατζηφιλιππίδου ἦν ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας καὶ διὰ τούτου ἐγένοντο ἐν Ἑλβασανίῳ τὰ μεταφραστικὰ πρωτόλεια τῆς τε ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν Ἐκκλησιαστ. Ὑμνων. Ὁ *Pečmezi* κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ **ἀλφάβητον τοῦτο εἶναι κατ' οὐσίαν Ἑλληνικὸν μερικῶς μετερρυθμισμένον**³ καὶ ἡ κρίσις αὕτη τοῦ ἡμετέρου Ἀλβανολόγου ἐπιβεβαιούται καὶ ἱστορικῶς. Οἱ κορυφαῖοι τῶν ξένων Ἀλβανολόγων εἶχον ἀποφανθῆ γνώμην, ὅτι **ἡ ἀναλογία τῆς Ἀλβανικῆς φθόγγολογίας πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ὑπέβαλλε τὴν χρῆσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου πρὸς ὁρμὴν τῶν φθόγγων παράστασιν συμπληρουμένου πάντως ἐν μέρει**. Ὁ *Xylander* ἢ Ξύλανδρος, ὁ κατὰ μίμησιν τοῦ

1. Βλ. ἐπιστολὴν τοῦ *Pečmezi* πρὸς τὴν Diturija (II, σ. 3-4) τὰ δὲ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ ὁ *Pečmezi* ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ *Anzeiger der philos. histor. Classe der Akad. d. Wissenschaften*, Wien. 1901 ἀρ. IX σ. 39 εἰ

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 3 βλ. ἐκεῖ καὶ περὶ ἄλλων ἀνακαλυφθέντων χειρογράφων.

3. Αὐτ. σ. 4.

· **Ἐράσμου** καὶ τῶν ἄλλων φιλελλήνων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξελληνίσας τὸ ὄνομα (ἀπὸ τοῦ Γερμ. *Holmann*), ἀπεδείχθη καὶ μέγας φιλαλβανός, πρῶτος γράψας συστηματικὴν τῆς Ἀλβ. γλώσσης γραμματικὴν, καὶ διὰ τῆς ἀνατυπώσεως τῆς μεταφράσεως τοῦ **Γρηγορίου** (μόνον τοῦ κατὰ **Μάρκον** Εὐαγγελίου) παρασχὼν τοῖς γλωσσολόγοις τὰ μέσα πρὸς ἐπισταμένην μελέτην τῆς Ἀλβ. γλώσσης ¹. Οὗτος ἀποφαινόμενος, ὅτι εἶναι ἀδύνατον δι' ἄλλου ἀλφαβήτου (Λατινικοῦ, Τουρκικοῦ κττ.) νὰ ἀποδοθῶσιν οἱ ποικιλώτατοι φθόγγοι τῆς Ἀλβ. γλώσσης, ἀναφέρει τὴν ἀτυχῆ πρότασιν τοῦ Σέρβου *Ogradowitsch*, ἵνα μιμούμενοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τοὺς ἄλλους Βαλκανίους παραλάβωσι τὸ **Κυριλλικὸν ἀλφάβητον**, ὅπερ ὁμως οὐδεὶς ἠσπάσθη ². Ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα δέ, ἅπερ θὰ εἶχεν ἡ ἀποδοχὴ τῆς τοιαύτης προτάσεως παρατηρεῖ: «Es würde dardurch gleichsam *eine neue Scheidewand zwischen den Albanesen und denjenigen ihrer Nachbarn entstehen, denen jene Schrift fremd ist, und welche in der Cultur etwas höher stehen, und sie bedürfen um ebenfalls in derselben fortgustreiten*» ³. Διὰ δύο δὲ κυρίως λόγους ὁ *Xylander* ὑπεραμύνεται τοῦ Ἑλλήν. ἀλφαβήτου, πρῶτον διότι εἶναι τὸ ἀλφάβητον τῆς μεταφράσεως τῆς Κ. Διαθήκης, οὗ ὅμοιον ἔργον δυσκόλως, λέγει, θέλει ἀναφανῆ ⁴, καὶ ὅπερ δύναται κάλλιστα νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῆς νῦν (ἰδοὺ καὶ ἄλλη μαρτυρία, ὅτι καὶ τότε ἐπὶ *Xylander* ἐγράφετο ἡ γλῶσσα) γραφομένης, συμπληρωθείσης διὰ τινων νέων στοιχείων· καὶ δεύτερον διότι ὁ εὐγενὴς ἀξιωματικὸς ἐνεφορεῖτο ὑπὸ τῆς ιδέας, ἣν ὡς κοινῶς παραδεδεγμένην προβάλλει, ὅτι **ἐὰν μόρφωσίς τις Εὐρωπαϊκὴ μέλλει νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν Ἀλβανίαν τὸ τοιοῦτον, λέγει, θέλει προέλθῃ ἀπὸ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ βασιλείου** (dass wenn europäische Bildung nach Alba-

1. Ὁ μὲν *Leibnitz* ἐχρησιμοποίησε μόνον 100 λέξεις Ἀλβανικὰς, ὁ *Thunmann* περὶ τὰς 1200 καὶ ὁ *Leccese* 2100· ὁ δὲ *Xylander* κατώρθωσεν οὕτω ν' ἀναβιβάσῃ αὐτὰς εἰς 3500.

2. Βλ. *Wiener Jahrbücher der Literatur* 1829 τόμ. 46.

3. *Die Sprache der Albanesen oder Schkipetaren* (Frankfurt am Main 1835) σ. 3 καὶ ἀναφέρει τοὺς Ῥουμάνους ὡς π.χ. οἵτινες, ἠναγκάσθησαν ν' ἀποβάλωσι τὸ Σλαβ. ἀλφάβητον, ἀποδεξάμενοι τὸ Λατινικόν.

4. Καὶ εἶχε πληρέστατα δίκαιον ὁ φιλόπονος Βαυαρός, διότι καὶ νῦν ἐτι μετὰ παρέλευσιν αἰῶνος, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι προσετέθη τοιοῦτον σπουδαῖον ἔργον εἰς τὴν Ἀλβ. φιλολογίαν, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγα τινά, τὰ πλεῖστα τῶν νῦν εἰς 100δας κατ' ἔτος ἐκτυπούμενα βιβλία συντελοῦσι τὰ μέγιστα εἰς τὴν διαφθορὰν τῆς γλώσσης.

nien dringen werde, diese von dem neuen griechischen Könige ausgehen wird)· ὥστε ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τούτων οὐδεμία ἀμφιβολία μένει εἰς αὐτὸν πλέον, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ἠϋξημένον διὰ τινων ἔτι στοιχείων, ἅτινα ἀπαιτοῦσιν ἰδιάζοντές τινες Ἀλβανικοὶ φθόγγοι, θέλει γίνεσθαι κοινῶς παραδεκτὸν ὡς τὸ μᾶλλον κατὰλληλον¹. *Παγκόσμιον σχεδὸν κῦρος ἔδωκεν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἀλφάβητον ἡ χορὴ αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Πάπῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ καὶ διὰ εἰς Ἀλβανογερμανικὸν Λεξικόν*. Τὸ ἀλφάβητον τοῦτο μετὰ τινων τροποποιήσεων ἀπεδέξατο καὶ ὁ πατὴρ τῆς γλωσσολογίας *Βορρ*², καὶ διὰ τοῦ ἀειμνήστου ἔπειτα *Χριστοφορίδου*, γράψαντος οὐ μόνον τὰ συγγράμματα τὰ διὰ τοὺς Τόσκας μόνους προοριζόμενα, δι' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Λεξικόν, ὅπερ εἶνε τῆς κοινῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης κατέστη παναλβανικόν³. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰταλοαλβανὸς *Δημήτριος Camarda*, ὁ ἐνθουσιώδης κῆρυξ τῆς Ἑλληνοαλβανικῆς προσεγγίσεως, ἣν διεπίστωσεν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀλβ. γλώσσῃ ἔχουσιν τὰς βάσεις, τῷ Ἑλληνικῷ ἐχρήσατο ἀλφαβήτῳ ἐλάχιστα τροποποιηθέντι. Οἴκοθεν ἐννοεῖται, ὅτι οἱ ἐν Ἑλλάδι τὰ Ἀλβανικὰ γράψαντες δὲν ἠδύναντο ἐτέρου ἀλφαβήτου νὰ ποιῶνται χρῆσιν. Καὶ ὁ μὲν *Κουπιτώρης*, ὅστις ἔγραψε καὶ πραγματείαν περὶ τοῦ ἀλφαβήτου⁴, ἔχει αὐτὸ τοῦτο τὸ τοῦ *Χριστοφορίδου*, ὡς καὶ ὁ *Λουκάς Μπέλλος* ἱατρός, ὁ

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 4. Πολλοὶ λόγοι συνετέλεσαν, ὥστε νὰ παρεκκλίνωσιν οἱ Ἀλβανοὶ τῆς ὄντως ὀρθῆς ταύτης βάσεως, καὶ εἰς τοῦτο εὐθύνονται ἀμφοτέροι οἱ ἀδελφοὶ λαοὶ δυστυχῶς· καὶ ἡ τοιαύτη ἀλλοπρόσαλλος πολιτικὴ συνεχίζεται πρὸς μεγίστην βλάβην αὐτῶν μέχρι τῆς ὥρας.

2. Βλ. ἐν ἀρχῇ τῆς σπουδαίας πραγματείας : Über das Albanesische in, seinen verwandtschaftlichen Beziehungen (Ἀνάγνωσμα ἐν τῇ Ἀκαδημ. τῶν ἐπιστημῶν τῇ 18 Μαΐου 1854, ἐδημοσιεύθη δὲ ἐν *Statistik* τῷ 1855) ἐξετάζει τὰς φωνητικὰς σχέσεις τοῦ ἑλλ. ἀλφαβήτου χρησιμοποιῶν αὐτὸ εἰς τὴν Ἀλβανικὴν καὶ μεταρρυθμίζει καὶ αὐτὸ τὸ Λατ. τοῦ *Leccce* ὡς μὴ προσαρμοζόμενον· οὕτω καὶ οὗτος *κηρύσσεται δεδικαιολογημένως ὑπὲρ τοῦ ἑλλ. ἀλφαβήτου*.

3. Τὸ Ἀλβανο-Ἑλληνικὸν τοῦτο Λεξικόν, οὐ τελειότερον εἰσέτι δὲν παρουσιάσθη, ἐτυπώθη ἐπιστατοῦντος τοῦ φίλου κ. *Διογ. Χαρίτου* δαπάναις τῆς Ἑλλην. Κυβερνήσεως τῷ 1904 καὶ διενεμήθη δωρεάν. Ἴδον μίαν εὐγενῆ χειρονομίαν ἐκ τῆς μητρὸς τῶν φώτων Ἑλλάδος, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἀλβ. γλῶσσα κατεδιώκετο λυσσώδως ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς εὐεργεσίας ταύτης ἔσονται ἑσαεὶ οἱ Ἀλβανοὶ μνήμονες. Τὸ Λεξικόν τοῦτο παρ' ὅλας τὰς ἐλλείψεις θεωρεῖται τὸ σπουδαιότερον μνημεῖον τῆς Ἀλβαν. γλώσσης.

4. Ἑλλην. Φιλολ. Σύλλ. Τόμ. Γ' (1868) σ. 9-14.

Βερβη

Κ. Σωτηρίου καὶ εἴτις ἄλλος. Ἀλλὰ βεβαίως, ἵνα προσαρμόζεται ἀκριβῶς τὸ Ἑλλ. ἀλφάβητον εἰς τὴν Ἀλβανικὴν, καὶ ἵνα περιλαμβάνη ὅλους τοὺς φθόγγους, ἀπαιτοῦνται, ὡς εἵπομεν, συμπληρωματικά τινα στοιχεῖα, ἅπερ ἐλήφθησαν ἐκ τοῦ Λατ. ἀλφαβήτου ἢ ἐπενοήθησαν συνδυασμοί. Ἐξαίρεσιν εἰς τοῦτο ἐποιήσαντο ἐν Ἑλλάδι ὁ ἀοίδιμος **Α. Κουλουριώτης** καὶ ὁ φίλος κ. **Ι. Θωμόπουλος**, οἵτινες κατέφυγον καὶ αὐθις εἰς τὰ Πελασγικά, καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ λησμονῇται ἡ πολλὰ παράδοσις ¹. «Πελασγῶν δ' ὄντων καὶ συγγενῶν τῶν Ἑλλήνων, ἀποφαίνεται ὁ πρῶτος, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ προστρέξωμεν εἰς ἄλλα γράμματα Λατινικὰ καὶ ξένα» ². Ὁ δὲ δεύτερος θέσας, ὡς λέγει, ἀρχὴν τὴν ἱστορικὴν βάσιν τῶν φθόγγων, συνεπλήρωσε τὰ ἐλλείποντα διὰ Λυκικῶν, Καρικῶν καὶ Πελασγικῶν στοιχείων ³.

4. Τὸ ἀλφάβητον τοῦ *Crispi* καὶ *Bevilacqua*.

*Ἡ ἐπιτυχία ἐν τούτῳ τοῦ Γρηγορίου—Ποῖον ἐπικρατεῖ νῦν.
Μονογραφίαι περὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ ἀλφαβήτου.*

Ἀλλ' ἔχομεν ἔτι ζωηροτέραν τὴν παράδοσιν τοῦ Φοινικο-ἀλβανικοῦ, (ὄνομασία τοῦ Hahn) ἀλφαβήτου καὶ εἰς δύο ἕτερα σημεῖα παρὰ τοῖς Τόσκαις, ἐν Ἰταλίᾳ τε καὶ ἐν Ἡπείρῳ, ἢ ὡς νῦν ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐπιστημ. γλώσσῃ νὰ λέγεται, Νοτίῳ Ἀλβανίᾳ ⁴. Παρὰ τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ Ἀλβανοῖς ὡς καὶ τοῖς Καθολικοῖς ἐν Ἀλβανίᾳ κατίσχυσεν ἐπιβλη-

1. Βλ. Ἀλφαβητάριον κατὰ τὸ ἐν Ἑλλάδι ὁμιλούμενον Ἀλβανικὸν ἰδίωμα, Ἀθῆναι, 1832, σ. ζ' Ἡ καινοτομία τούτου εἶναι τὰ εἰσαχθέντα βουστροφηδόν, στοιχεῖα, ὅπερ καθίστησιν οὐ μόνον δυσχερῇ τὴν τε γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ καὶ δυσειδῇ τὴν μορφήν τῶν γραμμάτων.

2. Ἀλβανικὰ Πάρεργα (Ἀθῆναι, 1883) σ. 3.

3. Βλ. ἐνθ' ἄνωτ. σ. πθ'-4.

4. Περὶ τῆς συγχύσεως, ἣτις ἐπικρατεῖ καθόλου ἐν τῇ Ἱστορίᾳ περὶ τὰ ὀνόματα Ἡπειρος—Ἀλβανία, εἵπομέν τινα ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς Βιβλιογραφίας Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας (Βλ. Ἡπειρωτ Χρονικά τόμ. Γ' σ. 51-52) ἐπιπροστιθέμενα εἰς ἐκεῖνα καὶ τὰ ἐξῆς πρῶγμ. Vocabolario Italiano — e p i r o t i c o κτλ. (τοῦ Rossi) ὡς καὶ: Voc. della lingua e p i r o t i c a (βλ. L e g r a n d ἀρ. 280, 343 καὶ 710) τοῦ Camarda: Ἀλφάβητον γενικὸν Ἀλβανο - Ἡπειρωτικόν ἤτοι Ἡπειρωτικὴ λέγεται ἢ Ἀλβανικὴ τὸν λόγον τοῦ φαινομένου τούτου παρέχει ἡμῖν ὁ L e q u i e n: Ὑπάρχουσιν ἄλλοι, λέγει, οἵτινες ἐπειδὴ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν θεωροῦσι καὶ τοὺς Ἡπειρώτας ὡς ἐπὶ ἡλῦδας ἐκ τῆς Ἀσίας, διὰ τοῦτο ὅτε μὲν λέγονται οἱ κάτοικοι τῆς Ἡπείρου Ἡπειρώται, ὅτε δὲ Ἀλβανοί. (Παρὰ Κουπιτώρη Μελέτη Ἱστορ. καὶ φιλολογικὴ περὶ τῆς γλώσσης τῶν Ἀλβανῶν σ. 1).

θεῖσα διὰ τῶν θρησκευτικῶν μεταφράσεων τῆς προπαγάνδας τὸ Λατινικὸν ἀλφάβητον (ἐκτὸς ἐξαιρέσεων τινων), ἐν τούτοις ὁ *Giuseppe Crispe*, πρόεδρος τῆς ἐν Νεαπόλει Ἀλβανικῆς, ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' αἰῶνος καθιέρωσεν αὐτόσε ἀλφάβητον ἀποτελούμενον ἐκ στοιχείων Φοιανικῶν, Ἑβραϊκῶν, Ἀρμενικῶν καὶ Παλμηριανῶν, ἦτοι ἀρχαῖον Πελασγικόν, καὶ τοῦτο εἰς χρῆσιν ἐκκλησιαστικὴν ¹.

Ἐν Βυθκουκίῳ τῆς ἐπαρχίας Κοριτσᾶς ἐγεννήθη ὁ *Ναοὺμ Βεκίλαριτζῆς*, ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' αἰῶνος· οὗτος ἐπειόησε παρόμοιον ἄλφαβ. σύστημα καὶ ἐξέδωτο δι' αὐτοῦ τύποις ἀλφαβητάριον ἢ ἀναγνωστικόν, ὡς λέγομεν νῦν, ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο ὡς ὅλως ἰδιόρρυθμον δὲν ἠὺδοκίμησε, καὶ δὲν γνωρίζω, ἐὰν ἐξεδόθη ἕτερον βιβλίον, ἢ ἐὰν μετεχειρίσθη τις αὐτό ². Ἀλλὰ τοιαῦτα, δυσχεραίνοντα ἀντὶ μόνον νὰ διευκολύνωσι τὰ πράγματα, συστήματα, ἀποδεικνύουσι τὴν νοοτροπίαν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅσον καὶ ἂν ὑπῆρχον εὐγενῆ ἐλατήρια ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ κατακρίνωμεν αὐτὰ ὡς ἀναχαιτίσαντα μᾶλλον ἢ προαγαγόντα τὰς ὑπὲρ τῆς γλώσσης κοινὰς προσπαθείας ³. Ὁ ἡμέτερος *Γρηγόριος* καὶ ἐν τούτῳ κατεδείχθη μέγας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ιστορ. παραδόσεων ἐκλεξάμενος τὸ ἀλφάβητον ἐκεῖνο δι' οὗ ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἐγράφησαν τὰ ἀγλαότερα προΐοντα τῆς Ἀλβανικῆς φιλολογίας. Αἱ ἀποφάσεις περὶ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Λατ. ἀλφαβήτου ἐλήφθησαν ἐν Κ)πόλει ἀναμιχθείσης τῆς πολιτικῆς ⁴. Καὶ ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἐπεκράτουν ⁴ οὐστήματα· τῶν Ἀλβανολόγων, τοῦ Agimi, Frashari, καὶ τὸ Σκοδρινὸν (Altskurar), ἕως οὗ ἐπεβλήθη τὸ τοῦ Bashkimi ἐν Μοναστηρίῳ τῷ 1908 ⁵, ὅπερ κατισχύει μέχρι τοῦ νῦν.

1. Βλ. Memoria sulla lingua Albanese (Opuscoli di letteratura e di Archeologia Σημ. εἰς σελ. 126 παρὰ H a h n I σ. 297).

2. Βλ. L e g r a h a ἀρ 200 δύο πανομοιοτύπους σελίδας τῆς περιέργου ταύτης γραφῆς.

3. Ἐτι ἀποτρόπαιον σύστημα γραφῆς ἀναφέρει ὁ H a h n τὸ τοῦ V e s o B e i ἐν Ἀργυροκάστρῳ, ὅπερ (κρυπτογραφικὸν ὄν μᾶλλον) ἔχει τοὺς ἀπὸ 1—9 ἀριθμούς καὶ τίνα ἄλλα αὐθαίρετα σημεῖα (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 297). Περὶ τῆς ιστορίας τοῦ Ἀλβανικοῦ ἀλφαβήτου ἐπιθε· Geitler L. Die albanesischen und slavischen Schriften (μετὰ 25 φωτοτυπιῶν) Wien 1883, P e k t m e z i, (ἐν Archive für slavische Philologie XXI σ. 214 ἐ.) S u m o S k e n d o (=M i d h a t F r a s h e r i) Diturijs I (1909) σ. 1—6.

4. Βλ. ἐν Courier d'Oréent 2 Μαρτ. 1870 ἀνταπόκρισιν ἐκ Σκόδρας τοῦ Συλλόγου Ἀριστοτέλης καὶ Ἀλέξανδρος.

5. Τὸ μὲν πρακτικὸν ἐδημοσιεύθη ἐν Diturijs I σ. 40 41 αἱ δὲ συζητή-

5. Κληρικοί μεταφρασταί—Γρηγόριος ὁ Δυρραχίου—Μεταφρασὶς δι' Ἀλβανικῶν στοιχείων—Εἶναι ὁ ἐκδότης καὶ τυπογράφος τῆς Μοσχοπόλεως—Ἔργα αὐτοῦ. Καθηγεσία ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Μοσχοπόλεως.

Ἡ περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς εἰς τὸ Ἀλβανικὸν μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς ἔρευνα προάγει ἡμᾶς καὶ ἐπὶ ἕτερον ἱεράρχην ὁμώνυμον τῷ ἡμετέρῳ, τὸν **Δυρραχίου Γρηγόριον**, ὅστις φέρεται ἐπίσης **ἐπινοήσας ἰδίαν γραφήν, δι' ἧς Παλαιὰν τε καὶ Νέαν μετέφρασεν εἰς Ἀλβανικὴν**. Καὶ εἶναι λίαν παρήγορον τὸ φαινόμενον τοῦτο, καθ' ὃ διαπρεπεῖς ἀρχιεπίσκοποι καὶ μητροπολίται διδάσκαλοι καὶ ἱεροκήρυκες, πρωτοστατοῦσι καθ' ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος πρὸς ἐγγραμμάτισιν τῆς Ἀλβ. γλώσσης καὶ μετάδοσιν τοῖς Ἀλβανοῖς τῶν ἀληθειῶν τῆς θείας ἀποκαλύψεως τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ καὶ ταῦτα ὑπὸ τὴν αἰγίδα καὶ τὰς εὐλογίας τῆς Μητρὸς Μεγ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας¹. Εἶνε δὲ πολὺ φυσικὸν νὰ συγχέωνται οἱ δύο οὗτοι Γρηγόριοι ἐλάχιστον μάλιστα διῃσταμένοι χρονικῶς. Τούτου. ἔνεκα νομίζω, ὅτι δεόν, ἵνα γένηται ἰδιαιτέρως λόγος περὶ τούτου τοῦ μητροπολίτου Δυρραχίου, καὶ νὰ ἐξετασθῇ κατὰ πόσον ἔχεται ἀληθείας ἡ περὶ αὐτοῦ παράδοσις ὡς μεταφραστοῦ.

Τὴν μόνην περὶ τούτου μαρτυρίαν παρέχει ἡμῶν ὁ **Ζαβίλας** γράφων: **«Γρηγόριος Δυρραχίου (sic) μαθητῆς Ἰωάννου τοῦ Χ...² συνέγραψε τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἑπταρίθμων...β' Περὶ ἡμερῶν μηνῶν καὶ χρόνων. γ' Παρακλητικὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Ναούμ. δ' Λόγους διαφόρους. ε' μετέφρασε τὴν παλαιὰν καὶ νέαν διαθήκην καὶ ἔγραψεν αὐτὴν μὲ στοιχεῖα Ἀλβανικὰ, τὰ ὅποια αὐτὸς ἐφευρεν³.**

σεις ἐν τῇ ἐν Μοναστηρίῳ ἐκδιδομένῃ Ἀλβαν. Ἐφημερίδι «Bashkim» i Kom-bit» (1910 Μάρτ. 25 ἀρ. 29). Ὡς ἀποτέλεσμα τῶν κατὰ τὸ 1898 ἑλληνοαλβανικῶν συνεννοήσεων ἦτο ἡ καθιέρωσις καὶ αὐθις τοῦ Γρηγοριανοῦ ἁλφάβητου, ὅτε ἐξεδόθη καὶ λιθογραφημένη Γραμματικὴ καὶ τινες προκηρύξεις (βλ. Ἐλληνισμός Β' σ 381 ἐ.).

1. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶναι λόγος κενός ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀλήθεια· διότι κα τοὺς δύο τούτους **Γρηγορίους** μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο εἰς ἐνδειξιν εὐαρεσκείας ἡ Ἐκκλησία προβιβάζει εἰς Μητροπολίτας, τὸν μὲν Δυρραχίου (δηλ. ἀρχιεπίσκοπον Ἀλβανίας) τὸν δὲ Ἀθηνῶν (ἦτοι ἀρχιεπίσκοπον Ἑλλάδος). Αὐτὴ εἶναι γυμνὴ ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια, πάντα δὲ τὰ ἄλλα ὅσα λέγονται κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἀποκυήματα νοσηρᾶς φαντασίας.

2. Συμπλήρωσον: Χαλκέως.

3. Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικὸν θέατρον ἐκδοθὲν ὑπὸ Γ. Κρέμου (Ἀθή-

Καὶ ταῦτα μὲν ἀναφέρει εἰς τὸ ἔτος 1761· εἰς δὲ τὸ 1767 ἐπιπροστίθῃσιν: «*Γρηγόριος Μητροπολίτης Δυρραχίου*, οὗτος ὑπέγραψε τῷ ἔτει 1767 ἐν τῇ περὶ γάμων ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδῳ». Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι *εἶναι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς Γρηγόριος*, καὶ ὡς ἓνα ἐθεώρησε καὶ ὁ *Σάθας* ἀντιγράψας τὰ ἀνωτέρω κατὰ λέξιν προσθεῖς μόνον περὶ τῆς μεταφράσεως τὴν ὑποπτον εἶδῃσιν «ἢν ἐτύπωσεν» ἀντὶ «ἔγραψεν»¹. Πῶς εἶναι δυνατὸν ἔργον τοιοῦτον νὰ μένῃ ἄγνωστον μέχρι τοῦδε! Πῶς ἦτο δυνατὸν ὁ *Ζαβίρας*, σύγχρονος σχεδὸν τοῦ Γρηγορίου καὶ διαμένων ἐν Τεργέστη, Πέστη καὶ Βιέννῃ, ἔνθα πολυπληθεῖς Μοσχοπολῖται ὁπαδοὶ τοῦ τε Κερδώου καὶ Λογίου Ἑρμοῦ μεθ' ὧν οὗτος συνηλλάσσετο, νὰ ἄγνοῇ τοιαύτην ἐκτύπωσιν; Ἐν τούτοις τὸ πρᾶγμα οὐδαμῶθεν ἐπιβεβηυῖται καὶ διὰ τοῦτο θεωροῦμεν ἀμφίβολον καὶ μᾶλλον τοῦ *Σάθα χειρὸς παράπτωμα*. Τὸ τοιοῦτον βεβαίως ἦν φυσικώτατον νὰ ὑποθέσῃ τις, εἰς ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ Γρηγόριος οὗτος ἦν καὶ ὁ ἰδρυτὴς τοῦ τυπογραφείου τῆς περιφήμου Μοσχοπόλεως, ἀλλὰ δὲν ἀληθεύει. Ἐπίσης *δις ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου τούτου ἐν ἐκάστῃ ἐκδόσει τῆς Μοσχοπόλεως. Γρηγορομόναχος* ὁ διορθωτὴς καὶ ἐπιμελούμενος τῶν ἐκδόσεων καὶ *Γρηγόριος ὁ τυπογράφος*, ὁ αἰεὶ ἐπωνυμούμενος *Κωνσταντινίδης* ὁ μὲν πρῶτος γράφεται πανοσιώτατος καὶ λογιώτατος ἐν ἱερομονάχοις ἢ ἐν ἱεροδιδασκάλοις, Μοσχοπολίτης. Ὁ δὲ δεύτερος ἀπλῶς καὶ στερεοτύπως: «*Παρά Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ*». Ἐκ πρώτης ὁψεως πράγματι φαίνεται, ὅτι ἦσαν δύο διάφορα πρόσωπα, ὁ διορθωτὴς νῆσι 1872) σ. 236. Ἐκ τῶν ἐνταῦθα ἀναφερομένων ἔργων ἐξεδόθησαν: Ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἐπιταρίθμων ποιηθεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχῳ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου» βον σ. 11. Αὕτη τε καὶ αἱ ἄλλαι ἐν Μοσχοπόλει ἐκδοθεῖσαι ἀκολουθίαι (7 τὸ ἀριθ.) ἐξεδόθησαν μετ' ἰδίας σελιδώσεως ἐκάστη καὶ κοινῆς ἐπιγραφῆς: «*Ἡ ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν κτλ. Διορθώσεαι δὲ τοῦ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις Κυ Γρηγορίου... Παρὰ γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ ἐν Μοσχοπόλει 1742*». Λεπτομερεστάτην περιγραφὴν τῶν σπανιωτάτων τούτων τῆς Μοσχοπόλεως ἐκδόσεων (ὧν τινα κατέχω ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ μου βιβλιοθήκῃ) βλ. ἐν *Bibliographie hellénique, ou description raisonnée des ouvrages publiés par les grecs au dix—huitième siècle* par Em L e g r a n d O. P. complétée et publiée par M. L. P e t i t e t H. P e r n o t. Tom. I, Paris 1918 σ. 284 ἑ. Τὸ δὲ περὶ ἡμερῶν μηνῶν καὶ χρόνων ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Ἀμβροσίου Παμπέρεως Μοσχοπολίτου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Σεβαστοῦ Οἰκονόμου Καστορίας ἐν τῷ Ἐπιστολαρίῳ τοῦ Κορυδαλλέως (ἐν Ἀλλῇ 1768) σ. 200—212.

1. Ν. φιλ. σ. 606.

καὶ ὁ τυπογράφος, ἐν οἷς μάλιστα λέγεται, «δαπάνη τοῦ τυπογράφου» καὶ «ἀφιερουῖται δὲ» ἄλλ' ἢ ἐξῆς ἐπιγραφὴ λύει τὴν ἀπορίαν καὶ νομιμοποιεῖ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον :

«'Ακολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ, τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου (sic). Νεωστὶ τυπωθεῖσα, δαπάνη μὲν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, διορθώσεται δὲ τοῦ πανοσιωτάτου καὶ λογιωτάτου ἐν ιεροδιδασκάλοις κυρίου Γρηγορίου τοῦ Μοσχοπολίτου τοῦ καὶ τυπογράφου καὶ ἀφιερωθείσα τῷ Μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ 'Αχρίδων κυρίῳ κυρίῳ 'Ιωάσαφ. 'Εν Μοσχοπόλει 1740. Παρὰ Γρηγορίῳ ιερομονάχῳ τῷ Κωνσταντινίδῃ» ¹.

Μετὰ τὸ 1740 φαίνεται, ὅτι ἀνέθηκε τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου Ναοῦμ, τὸ τυπογραφεῖον ὁ Γρηγόριος, ἵσως ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν διδασκαλίαν ἐν τῇ 'Ακαδημίᾳ ², ἣ καὶ τὴν μετάφρασιν τῆς ἀγ. Γραφῆς. Ὁ "Ανθιμος 'Αλεξούδης, ὁ χρηματίσας Βελεγράδων μητροπολίτης, γράφει : «1767 Γρηγόριος πρῶτος μετὰ τὴν εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον προσαρτησὶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς 'Αχρίδων καὶ τῶν τέως αὐτῇ ὑποκειμένων μητροπόλεων καὶ ἐπισκοπῶν φαινόμενος ὑτογεγραμμένος (ὡς μητροπολίτης Δυοραχίου) ἐν διαφόροις χειρογράφοις ἕως τοῦ 1772» ³, προσαρτηθείσης αὐτῷ καὶ τῆς πόλεως 'Αχρίδος» : Καὶ παιδείας δὲ μετεληφὼς ὁ Γρηγόριος οὕτως τῶν δευτέρων φάνεται ὡς μαρτυροῦσιν αἵτε

1. Εἰς τὸν ῥέκτην τοῦτον 'Ιωάσαφ, ᾧ ὀφείλονται πάντα τὰ γεγραμὰ ἐν Μοσχοπόλει τῶν Μουσῶν ἰδρύματα, ἀφιεροῦνται προσηκόντως πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις: Βλ. Bibl. Hell. σ. 264. "Αλλαι ἐκδόσεις τοῦ Γρηγορίου ὑπ' ἀρ. 204, 224, 229, 263, 313, 317, ἐν αἷς καὶ «παρὰ Γρηγορίῳ ιερομονάχῳ τῷ Κωνσταντίνῳ» καὶ «παρὰ Γρηγορίῳ ιερομονάχῳ τῷ ἐκ Μοσχοπόλεως», εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας οἰκόσημον ἀποτυποῦται ἡ εἰκὼν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ καὶ τὸ ὄνομα $\frac{\Gamma\text{C}}{\text{MC}_2}$ = Γρηγόριος Μοσχοπολίτης περὶ τὸ ἄκρον, ἐξ οὗ ἀποδείκνυται ὁ συνεταιρισμός.

2. Κατὰ τὸν Α. Σπηλιωτόπουλον. (Οἱ Βλαχόφωνοι 'Ελληνες. 'Αθῆναι, 1905 σ. 32) τῷ 1744 Σχολάρχης τῆς 'Ακαδημίας διορίσθη ὁ ἐκ Καστορίας Σεβαστὸς Λεοντιάδης ἔχων βοηθὸν τὸν Γρηγόριον τοῦτον.

3. Σύντομος περιγραφὴ Βελεγράδων (Κέρκυρα 1868) σ. 146. 'Εν τοῖς Χρονολ. Καταλόγοις (Νεολόγος Κ) πόλεως 1891 Νοεμβ. 8, ἀρ. 6688) λέγει, ὅτι τοῦ Μελετίου κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος 1768 μετατεθέντος εἰς Λάρισσαν, αὐθις ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Γρηγόριος τὸ β' 1768—1772, ὅτε. φαίνεται, ἀπεβίωσεν. 'Αλλὰ περὶ μεταφράσεως πλὴν τῆς μαρτυρίας τοῦ Ζαβίρα, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχομεν.

ἐκκλησιαστικαὶ ὑμνωδαὶ καὶ τὰ διάφορα αὐτοῦ ἐπιγράμματα, ὧν ἔν
πρὸς τὴν Σύνοδον τῆς Ἀχρίδος ἐπισυνάπτω ᾧδε.

Θειότατ' Ἀχρίδος δὴ σύλλογε Ἀρχιερέων
πάρελε εὐμενέως μουσόμελον κανόνα,
Ἀχειδῶν ἁγίων, οὓς νῦν Ἰωάσαφ ἁλφῶν
ἀρχιθύτης ἀμύμων εἰν ἐνὶ συνέθετο.
Ὅν γε μετερχόμενοί γ' αἰκοίμβροτον ἀντιβολεῖτε
οἰκτρῷ μοι παρέχειν ἀμπλακιῶν πρόεσιν ¹.

Γλαφυρωτιότη δὲ ὄντως τυγχάνει ἢ εἰς τὸν Λαοίσσης **Ἰάκωβον**
ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ ἢ προτασσομένη τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου
Βησσαρίωνος, ἧς ἡ ἀρχή: «Εἰ ὁ τῶν Περσῶν βασιλεὺς ἐκεῖνος ταῖς
ιδιωτικαῖς χερσὶ προσενεχθὲν αὐτῷ ὕδωρ ἡδέως ἐδέξατο, τῇ προθυμίᾳ
τοῦ διδόντος, οὐ τῇ χρείᾳ τοῦ διδομένου τὴν χάριν μετρήσας...» ².

Ἐν τῷ κώδικι τοῦ ἐν Μοσχοπόλει ναοῦ τῆς Παναγίας σεσημείω-
ται: «Ὁ δὲ πανιερώτατος, λογιώτατος καὶ θεοπρόβλητος μητροπολί-
της, ὁ ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει **Δυρραχίου** κὺρ **Γρηγόριος** ἀφιέρωσεν ὅσα
ἀξιόλογα βιβλία εὐρέθησαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην. **Τοιοῦτος ἀνὴρ δια-**
κεκριμένος ἐν τοῖς γράμμασι καὶ μεγαλουργὸς ἐν ἔργοις ὁ Μο-
σχοπολίτης Γρηγόριος, πείθεται πᾶς τις, ὅτι ἡδύνατο νὰ συντε-
λέσῃ τὸ μέγα ἔργον τῆς μεταφράσεως τῆς ἁγίας Γραφῆς εἰς τὸ
Ἀλβανικόν, τρόφιμος μάλιστα καὶ διδάσκαλος τῆς ἀριστοτόκου Ἀκα-
δημείας. Ἐλπίσωμεν ὅτι ὁ χρόνος θὰ φέρῃ εἰς φῶς καὶ τὰ μεταφρ.
δοκίμια τούτου.

6. Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐθνικῶν
γλωσσῶν.—*Αἱ πρῶται ἀπαρχαὶ ἐν Εὐρώπῃ.—Πόσον βραδέως*
ἐχώρησαν αἱ μεταφράσεις.

Τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον εἰς τὸν κόσμον ἐρχό-

1. Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις... Κλήμενος κτλ. ἐν ἀρχῇ.

2. Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις... **Βησσαρίωνος**... ἐπιμελεία καὶ ἐπιδιορ-
θώσει τοῦ λογιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυρίου Γρηγορίου Μοσχοπολίτου. Ἐν
Μοσχοπόλει 1744. Ποίημα τοῦ Γρηγορίου τούτου εἶναι καὶ ἡ ἀκολουθία
τοῦ ὁσιομάρτυρος **Νικοδήμου** τοῦ Ἑλβασανιώτου καὶ Ἀγιορείτου, (ἣτις ἐξε-
τυπώθη ὁμοῦ τῇ τοῦ ἁγ. Κλήμεντος) καὶ ἡ τῶν ἁγίων ἐπταρίθρων, ἱτοι
Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, Κλήμεντος, Ναούμ, Ἀγγελαρίου, Γοράσδωνος
καὶ Σάββα (αὐτ. συντυπωθεῖσα). Ἄλλοι (ὡς ὁ κ. Σκενδέρης) ἐκ τούτου
συμπεραίνουνσι ὅτι ἐποίησεν ὁ **Γρηγόριος**, ἀκολουθίας ἰδιαίτερας καὶ εἰς τὸν
Ναοῦμ καὶ εἰς τὸν Βλαδίμηρον τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἢ μὲν ἀναφέρει ποιητὴν
Κων. τὸν Καβάσιλαν, ἢ δὲ φέρεται ἀνωνύμως.

μενον, ἔκαμψε διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Εὐαγγελίου. "Οσοι δὲ εἰς Χριστὸν ἐπίστευσαν ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι. "Ο νέος πολιτισμὸς κοῖ ὅ,τι ἀγαθὸν ἔχει νῦν ὁ κόσμος ὀφείλεται εἰς τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ, ἥτις ἐδίδασκε τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ θρησκεία λοιπὸν ἔδωκε καὶ τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὴν ἐγγραμματίσιν τῆς ἀλβανικῆς γλώσσης. Αἱ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι ἐπέβαλλον εἰς τοὺς κληρικοὺς—οἵτινες πάντες ἦσαν πάντοτε γηγενεῖς, ἐξαιρέσει τινῶν μόνων ἀνωτέρων—να κηρύττωσι διὰ τὴν πλήρη τοῦ λαοῦ κατανόησιν καὶ εἰς τὴν ἐγγώριον γλώσσαν, καὶ δὴ νὰ ἐρμηνεύωσι τὸ Εὐαγγέλιον. Πάντες ἐνθυμούμεθα, ὅτι οἱ ἱερεῖς εἰς τὰς ἐπισήμους ἡμέρας καὶ δὴ κατὰ τὴν μεγάλην τεσσαρακοστὴν ἐδίδασκον Ἀλβανιστί. Τὸ τοιοῦτον βεβαίως καὶ παλαιότερον θὰ ἐγίνετο ἴσως δὲ καὶ τακτικώτερον ἔνεκα τῆς ἐπιπολαζούσης τοῦ λαοῦ ἀμαθείας. Ἐχομεν περὶ τούτου σπουδαίαν μαρτυρίαν, τὴν τοῦ διασήμευ θεολόγου G e r l a c h ἐπισκεψομένου τὴν Ἀλβανίαν τῷ 1576, ὅστις λέγει τὰ ἐξῆς ἀξιοσημεῖωτα : «In Albania seyen alle Prister Griechisch aus Morea und Ianina¹. halten auch die Mess in Griechescher Sprache mit allen Ceremonien wie bey den Griechen im Gebrauch. Das Land-Volck verstehe nichts.... Sie predigen zwar auch bissweilen Arnautisch, das ist Albanisch und haben ihre Clöster»². Οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Καθολικοῖς Ἀλβανοῖς, κληρικοὶ ἦσαν οἱ τὰ πρῶτα δοκίμια εἰς Ἀλβανικὴν μεταφράσαντες, ὥς ὁ Don Pietro Budi τὴν Dottrina Christiana (1664) καὶ ὁ Blanchus Franciscus Epirotas, ὥς ὑπογράφεται, τὸ Dictionarium latino-epirotieum ἐκδοὺς τῷ 1625. Ὡσαύτως καὶ ὁ τελευταῖος λεξικογράφος Francesco Rossi da Montalto Ligure (1866) καὶ πάντες ἀνῆκον εἰς τὴν προπαγάνδαν, ἥς χάριν καὶ τὰ ἀνωτέρω αὐτῶν

1. Ἐννοεῖ βεβαίως τοὺς ἀρχιερεῖς, μεθ' ὧν ἐσχετίσθη ὡς ἔχων ἐπισήμους συστάσεις. Ἀλλὰ μεταξὺ καὶ τούτων προντιμῶντο, ὁσάκις ὑπῆρχόν, οἱ ἀλβανόγλωσσοι π. χ. ὁ τὴν Κοριτσᾶν εἰς μητρόπολιν ἀνακηρύξας τῷ 1670 *Παρθένιος*, δύο *Ἰωάσαφ* μετὰ ἓνα αἰῶνα, ὁ Κοριτσᾶς καὶ ὁ Ἀχριδῶν (ἐκ Μοσχοπόλεως), ὁ ἐπὶ 30ετίαν τῆς Κοριτσᾶς ἀρχιερατεύσας (1845—1874) *Νεόφυτος*, *Ἀνθιμος ὁ Τσάτσος* (1892—4) καὶ ἄλλοι ἦσαν ἀλβανόφωνοι. Ἐκ τῶν νῦν ἐπιζώντων δύο ἐπίλεκτοι τοῦ Πατρ. κλίματος ἀρχιερεῖς ὁ *Βασίλειος Παπαχρίστου* καὶ ὁ *Ἰωακείμ Μαρτίτης* διετέλεσαν καθ' ὅλον τὸν βίον ἐν Ἀλβανίᾳ.

2. Tage—Buch (1614) σ. 151.

ἔργα ἐξεπόνησαν, ὧν ἐξέχει ὁ τὸ Cuneus Prophetarum Ἰταλοαλβανιστὶ φιλοπονήσας Petrus Bogdanus Macedonus (ὡς αὐτοκαλεῖται) τῷ 1685, ὅπερ θεωρεῖται ὡς κλασσικὸν ἔργον τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης¹. Εἰς ὅλα τὰ κράτη, ἔνθα ἐκηρύχθη ὁ Χριστιανισμὸς θᾶπτον ἢ βράδιον αἱ ἐθνικαὶ γλῶσσαι ἀνεπτύχθησιν ἐκ τῶν τοιούτων θρησκευτικῶν ἀναγκῶν. Καὶ ἡ μὲν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶδομεν πόσον φιλελευθέρᾳ ἀπεδείχθη εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ἐνῶ ἡ Δυτικὴ ὑπεστήριξε πάντοτε καὶ μέχρι σήμερον ὡς μητρικὴν γλῶσσαν τοῦ Χριστιανισμοῦ τὴν γλῶσσαν τῆς Ἐκκλησίας ἦτοι τὴν Λατινικὴν, εἴτα καὶ γλῶσσαν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ οὐ μόνον τοῦτο ἀλλ' οἱ ἀπόστολοι τῆς νέας πίστεως προσεπάθουν πάση μηχανῇ νὰ ἐκριώσωσι καὶ τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν παρὰ τοῖς λαοῖς ἐθνικὴν γραμματείαν, τὸ πλεῖστον προφορικὴν².

Μόνον ἐν Ἀγγλίᾳ οἱ χριστιανοὶ δὲν ἠκολούθησαν ἐν πᾶσι τοῖς Πάπαις. Οὕτω κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐντολῇ τῆς ἐπαρχιακῆς συνόδου ὁ Ἀγγλοσάξων μοναχὸς *Καέδμων* συνέταξε ἐμμέτρους παραφράσεις τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὴν Ἀγγλικήν, καὶ ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων τῆς Ἀγγλίας, *Βέδας ὁ Σεβασμὸς* ἔφερεν ἐν τέλει τοῦ βίου εἰς φῶς τὴν μετάφρασιν τοῦ κατὰ *Ἰωάννην* Εὐαγγελίου κατὰ τὸν Η' αἰῶνα. Ἐν Γερμανίᾳ *Λουδοβίκος ὁ Εὐσεβὴς* πεισθεὶς, ὅτι οὐδία τῆς βίας καὶ τοῦ ξίφους παρέχεται ἡ ἀλήθεια ἀνέθηκέ τι τῶν ἐγχωρίων ποιητῶν νὰ συντάξῃ δύο ποιήματα εἰς Σαξωνικὴν γλῶσσαν ἐπὶ τῇ βίσει τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὧν τὸ μὲν ἀποτελούμενον ἐξ 6000 στίχων ὀνομάζεται *Heliland*, καὶ ἐσώθη ὁλόκληρον, τὸ δὲ ἀναφερόμενον εἰς τὴν Κ. Διαθήκην δὲν ἐσώθη ὁλόκληρον, ὁ (Z a g e m e i s t e r ἀνεκάλυψε τῷ 1894 ἀποσπάσματα εἰς τὴν Βατικανὴν Βιβλιοθήκην).

Ἀναφέρομεν τὰ παραδείγματα ταῦτα ἐκ τῆς πολιᾶς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἱστορίας ἐν ταῖς μᾶλλον πεπολιτισμέναις χώραις τῆς Εὐρώπης, ἵνα δείξωμεν, ὅτι πανταχοῦ τῆς ὑψηλίου αἰ θρησκευτ. ἀνάγκαι ἔδωκαν τὰς πρώτας ἀφορμὰς εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν, καὶ

1. Βλ. Diturija : Dy çopenga libra e Bogdanit (Τομ. II σ. 267—272).

2. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν διεδόθη ὁ Χριστιανισμός, ἐπὶ τῶν γλωσσῶν τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐθνῶν, ὁ ἐν Γάνδῃ τῆς Βελγικῆς καθηγητῆς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς *Παῦλος F r e d e r i q* ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ Bulletin de l' Akadémie de Belgique (1903 σ 738 751) περισπούδαστον πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον : Les conséquences de l' évangélisation par Rome et par Byzance sur le développement de la langue maternelle des peuples convertis οὗ καὶ ἐπωφελοῦμεθα ἐν ταῦθα.

ἵνα πεισθῇ πᾶς τις περὶ τῶν δυσχερειῶν, ἃς ἡ σπουδαία αὕτη συνήνη-
τησεν ὑπόθεσις, ἣν τόσῳ εὐκόλῳ πολλοὶ θεωροῦσιν ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ
μετὰ πόσης βραδύτητος ἐχώρησε πρὸς τὰ πρόσω. Παρῆλθον 1000
περίπου ἔτη μέχρι τῆς διαμαρτυρήσεως, ἵνα ἡ ἰδέα αὕτη λάβῃ σάρκα
καὶ ὅστέα καὶ αἱ μεταφράσεις καθιερωθῶσιν ἐπισήμως εἰς λειτουργι-
κὴν χρῆσιν ¹.

7. Ὁ Σκενδέρβης εὐσεβέστατος— ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν μετά-
φρασιν. Ὁ πατριάρχης Νήφων καὶ ὁ πνευματικὸς Ζαχαρίας, οἱ
Ἀγιορεῖται—Ὁ Παῦλος Ἀγγελος καὶ τὸ πρῶτον δοκίμιον εἰς
Ἀλβανικὴν. Ὁ J o r g a καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς Φλωρεντίας—
Ὁ Midaht ἐν Κρυπτοφερράτα.

Ἀλλ' ἀπὸ πότε τὴν ἀνάγκην ταύτην ἡσθάνθησαν οἱ Ἀλβανοὶ
ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ἄλλως δὲν ἦτο καὶ τόσῳ πρόσφορον τὸ
ἔδαφος πρὸς τοιαύτας ἰδέας, αἵτινες πρὸ παντὸς ἀπαιτοῦσι πολιτικὴν
ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν ἣτις οὐδέποτε ἦτο τόσῳ διαρκὴς καὶ
ἀσφαλὴς ἐν Ἀλβανίᾳ. Ἐν τούτοις, ὅταν ὁ ἥρως Σκενδέρβης ἀπέ-
δωκε τὸ μέγα δῶρον, τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν, εἰς τοὺς συμπατριώτας
αὐτοῦ, φαίνεται ὅτι ἔκτοτε ἐγένετο σκέψις περὶ μεταφράσεως θρη-
σκευτικῶν βιβλίων εἰς τὴν Ἀλβανικὴν, τῶν ἀπαραιτήτων ἀναγ-
καίων.

Πάντες οἱ ἱστορικοὶ παριστῶσι τὸν Σκενδέρβην εἰς ἄκρον θρη-
σκευτικὸν ἄνδρα, καὶ τὸ τοιοῦτον ἦτο χαρὰ κτηριστικὸν τῆς οἰκογενείας
αὐτοῦ. Εἰς μίαν πρὸς τὸν Σουλτάνον ἀπάντησιν λέγει: «ἀποκηρύξας
ἐπὶ τέλους τὸ μωαμεθ θρησκευμα καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὸ ἀληθὲς
τοῦ Χριστοῦ δόγμα, πέποιθα, ὅτι ἔπραξα καλὸν καὶ θεάρεστον
ἔργον καὶ ἔσωσα τὴν ψυχὴν μου» καὶ προτρέπει καὶ τοῦτον, ὅπως
ἀσπασθῇ τὸν Χριστιανισμόν ². Κατὰ τὰς μύχας ἔβλεπε τὸν Ἀγιον

1. Νῦν τὸ πρᾶγμα διαφέρει καὶ χάρις εἰς τὴν ἐν Λονδίῳ Βιβλικὴν ἐται-
ρίαν ἢ Ἀγία Γραφή κυκλοφορεῖ εἰς πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς γλώσσας τοῦ
κόσμου. Τὸ 1927 ἐδημοσίευσεν αὕτη ἐκδόσεις τῆς ἀγ. Γραφῆς εἰς 593
γλώσσας ἀπὸ 6—10 ἑκατομ. ἀντίτυπα εἰς ἑκάστην γλῶσσαν (βλ. The
Gospel in many Tongues ἐνθα καὶ πανομοιότυπα τῆς γραφῆς τῶν γλωσσῶν
τούτων καὶ ἐνθα ἢ Ἀλβανικὴ κατέχει τὴν τρίτην κατὰ σειρὰν θέσιν.

2. Ἐπιτομή τῆς Ἱστορίας Γεωργίου τοῦ Καστριώτου κτλ. ἐκ τοῦ Γαλλι-
κοῦ Ἐκδοσις Ἐδγ. Βουλγάρως (Μόσχᾳ 1812) σ. 22 Ἐπειδὴ οὐδαμῶς λέγε-
ται περὶ αὐτοῦ (ὡς περὶ τοῦ Χάμζα π.χ. ὅτι ἐγένετο τελετὴ καὶ ἡσπᾶσθη τὸ
καθ. δόγμα) καὶ ὁ P i s k u s λέγει, ὅτι ἐν τῷ στρατῷ τῷ Τουρκικῷ ἦν εἰς
τὸ κρυπτόν Χριστιανός, ὑποθέτομεν ὅτι ἐτήρει τὸ δόγμα τῆς οἰκογενείας,

Γεώργιον, καὶ ἠὺλαβεῖτο περιπαθῶς τοὺς **Ἀρχαγγέλους**. Ἐνῶ ἦτοί-
μαζεν **Πίος ὁ Β'** τὴν ἀποτυχοῦσαν νέαν κατὰ τῶν Τούρκων σταυρο-
φορίαν, ἣς ἀρχιστράτηγος εἶχε προορισθῇ αὐτὸς ὁ **Σκενδέρβης**, ἀπο-
θνήσκει αἰφνιδίως· οὗτος ἂν καὶ θεωρήσας βίρειαν τὴν συμφορὰν
εἶπε πρὸς τοὺς ἀξιωματικούς: «Πρέπει νὰ ὑποκύψωμεν μετ' ὅλης τῆς
ὑποκλίσεως εἰς τὰ θελήματα τοῦ αἰωνίου τοῦ ὁποίου αἱ ἀποφάσεις καὶ
τὰ κρίματά εἰς ἡμᾶς εἶναι ἄγνωστα καὶ ἀκατάληπτα»¹. Ἐπίσης εἰς τῶν
ἀδελφῶν αὐτοῦ, ὁ **R e p o s h**, ἀναχωρήσας ἐξ Ἀδριανουπόλεως με-
τέβη εἰς τὸ ὄρος καὶ ἐγένετο μοναχὸς κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ **Μου-
ζάκη**². Τὸ δὲ σπουδαιότερον τεκμήριον, ὅτι ὁ Σκενδέρβης ἐσκέπτετο
πολὺ περὶ τῶν θρησκευτικῶν ζητημάτων εἶναι, ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ
περιστοιχίζεται ὑπὸ κληρικῶν, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ **Βαρλέτιος**, ὁ πρῦτα-
νις τῶν βιογράφων αὐτοῦ, ἦτο ἱερεὺς. Ἐν τῇ βιογραφίᾳ τοῦ **Πατρι-
άρχου Νήφωνος**, ὃν ἐγνωρίσαμεν ὡς ὁργανωτὴν τῆς Ῥουμανικῆς
Ἐκκλησίας, ἀναφέρεται, ὅτι οὗτος περιοδεύων καὶ κηρύττων τὸν λό-
γον τοῦ Θεοῦ μετὰ ἐτέρων, **ἀγιωτάτου πνευματικοῦ ἀγιορείτου, τοῦ
Ζαχαρίου**, ἀφίκοντο καὶ εἰς Κροῦιν: «καὶ ὁ αὐθέντης τοῦ τόπου
Σκανδερ μπέγης ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πάσης τιμῆς καὶ εὐλαβείας, ὅτι
καὶ πρότερον εἶχεν ἀκουσμένην τὴν φήμην των, καὶ μὲ μεγάλην του
χαρὰν περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἐκράτησε μαζί του εἰς τὸ παλάτιόν του,
κάμνων καὶ πνευματικὸν τὸν **σοφώτατον Ζαχαρίαν**»³. Ἡ μετάπεμ-
ψις τοιούτων σοφῶν κληρικῶν βεβαίως θὰ εἶχε σοβαρὸν λόγον, ἀλλὰ
κυρίως ὁ δεξιὸς βραχίον τοῦ ἥρωος ὁ **Παῦλος Ἀγγελος** καρδινάλιος
καὶ ἀρχιεπίσκοπος Δυρραχίου, ἐξ Ἀντιβάρεως ἀπὸ ἡγεμονικοῦ οἴκου
τὴν καταγωγὴν ἔλκων εἶναι ὁ παρὰ τῷ ἡγεμόνι ἀντιπρόσωπος τοῦ
Πάπα, εἶναι ὁ μυστικοσύμβουλος καὶ οἶονεὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερι-

ἦτοι τὴν Ὀρθοδοξίαν Ὁ πατὴρ αὐτοῦ δωρεῖται ὁμοῦ μετὰ τῶν 4 υἱῶν τῇ
ἐν ἀγίῳ Ὁρει μονῇ τοῦ Χιλιανδαρίου δύο χωρία ἐν Δίβρη κείμενα, εὐλα-
βείας ἔνεκεν. (Fanoli: Historia e Skenderbeut (Boston 1921) σ. 64—65),
ὅπερ ἀποδεικνύει, ὅτι ἦσαν Ὀρθόδοξοι, ἄλλως καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ δράμωσι
πρὸς τὸν Ἄθω, (ἡ δικαιολογία τοῦ Fanoli εἶναι προχειρολογία).

1. Ἐπιτομή σ. 250. Τὴν δὲ τελευταίαν στιγμὴν ἐζήτησε τὸν πνευματικὸν
ἐξωμολογήθη καὶ μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων (αὐτ. σ. 237).

2. Historia e genealogia della casa Musachia scritta da G i o v a n o
M u s a c h i s o despoto d' Epiro... ἔκδ. H o p f ἐν Chroniques Greco - Ro-
manes, (Berlin 1873) σ. 274.

3. Συναξαριστὴς **Δουκάκη**, Αὐγουστος σ. 157. Ἐπειτα ὁ **Ζαχαρίας** οὗτος
ἐχειροτονήθη ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν (σ. 158).

κῶν τοῦ **Σκενδέρβεη** κατὰ τὸν Fallmerayer, καὶ ἐν τέλει εἶναι ὁ **πρώτιστος τῶν βιογράφων αὐτοῦ** ¹.

Τοῦ κλεινοῦ τούτου ἀρχιεπισκόπου Δυρραχίου, τοῦ τοσαύτας ὑπηρεσίας τῷ μεγαθύμῳ ἐκείνῳ ἥρωι προσειεγκόντος ἔχομεν τὸ **ἀρχαιότερον πάντων ἐκκλησιαστικὸν χειρόγραφον εἰς Ἀλβανικὴν γλῶσσαν**, τοῦθ' ὅπερ κατάδηλον ποιεῖ, ὅτι ὄντως ἐγένετο σκέψις περὶ δημιουργίας γλώσσης ἐθνικῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑπὸ τοῦ **Σκενδέρμπεη**, καὶ τοῦτον τὸν λόγον εἶχεν ἡ συγκέτρωσις λογίων κληρικῶν εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ. Ὁ καθηγητὴς **Μάριος R o g u e s** ἐδημοσίευσε σχετικὸν ἄρθρον ἐν τῇ Romania τῶν Παρισίων περὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ **Ἀγγέλου** ². Τοῦτο ἀνεκαλύφθη ὑπὸ Ῥουμάνου ἱστορικοῦ J o r g a τὸ πρῶτον εἰς τὴν Λαυρεντινὴν βιβλιοθήκην ἐν Φλωρεντίᾳ (ἀρ. 1167 Ashburnham) ³. Εἶναι γεγραμμένον ἐπὶ ἐκλεκτῆς περγαμηνῆς (0,200×0,140) καὶ περιέχει ἐν ὅλῳ φύλλα 37. Πάντως ἐγράφη πρὸ τοῦ 1503, ἥτις εἶναι ἡ διὰ νεωτέρας χειρὸς χρονολογία. Ἐν ἀρχῇ (φ. 3⁷—9⁷) ὑπάρχουσιν: «Constitutiones, Ordinationes et Statuta» καὶ ἐν τέλει τὸ ὄνομα: «Paulus Angelus, Miseratione divina Archiepiscopus Dirrachiensis et Illiricae Regionis... in Ecclesia Sancte Trinitatis de Emathia. Anno Dni M. CCCC Ixij, Indictione Decina Die vero Lune octava mensis Novembris» ὁ ἀρχιεπίσκοπος μετὰ περιοδείαν ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν, παρετήρησε πλείστας ἐλλείψεις καὶ ἀταξίας καὶ δημοσιεύει πρὸς ἄρσιν αὐτῶν τοὺς τοιούτους κανόνας καὶ διατάξεις. Ἐνταῦθα (φ. 3^ν—4^τ), ἐνθ' αἱ περὶ τῆς ἀκολουθίας τοῦ Βαπτίσματος ὁδηγίαι, τό: ego te baptizo in nomine Patris et filii et spiritus Sancti ἐπαναλαμβάνεται καὶ Ἀλβανιστί. Albanico: U n t e p a g h e s o n t

1. Ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἐξεδόθη ἀνωγύμως ἐν Βενετίᾳ τῷ 1480, ἥτοι 12 ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ **Σκενδέρβεη**. (Βλ. ἐμὴν Βιβλιογραφίαν Ἑπείρου καὶ Ἀλβανίας ἐν Ἑπειρ. Χρον. Γ' σ. 65, ἐνθ' ὡς πρῶτον κατετάξαμεν τὸ ἔργον τοῦτο) καὶ Fanoli ἐν ἀνωτ. σ. 7—8.

2. Ἀρ. 205—206 Ἰαν.—Ἀπρ. 1926 σ. 162—164. Τοῦ ἁρθρου τούτου ἐδημοσίευσε μετάφρασιν Ἀλβανικὴν ὁ φίλος κ. M i d h a t ἐν τῇ Diturija II σ. 201—204.

3. Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au IIVe siècle (Bucarest 1914) σ. 195 ἐνταῦθα ὁ J o r g a ἐδημοσίευσε τὴν φωτογραφίαν μιᾶς τοῦ χειρογράφου σελίδος, ἣν ἀνεδημοσίευσεν ὁ Roques ὡς καὶ ὁ κ. M i d h a t.

pr'emenit Atit e t' birit e t' spertit senit¹. Βεβαίως εἰς τὸ χειρόγραφον θὰ ὑπάρχωσι καὶ ἄλλα ἄλβανικά, ἀλλὰ τὸ δημοσιευθὲν μέρος ἔχει ταύτην τὴν φράσιν καὶ μόνην. Ἐκ τούτου προκύπτει, ὅτι ὁ **Ἄγγελος** ἐπεχείρησε νὰ μεταφράσῃ τὰ ἐκκλησιαστικά βιβλία εἰς τὸ Ἀλβανικὸν διὰ τοὺς ἐπαρχιώτας αὐτοῦ τοὺς Καθολικούς. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους ἔχομεν παρόμοιόν τι. Ὁ φίλος κ. Midhat Frasheris ἀναφέρει, ὅτι τῷ 1919 τὴν μονὴν τῆς παρὰ τὴν Ῥώμην Κρυπτοφερράτας ἐπισκεψάμενος εἶδε χειρόγραφον (τοῦ ΙΔ' αἰῶνος λέγει) Ἑλληνικόν, ἀλλ' εἶχε καὶ **ἡμιόλιον σελίδος Ἀλβανιστί**². Τίς οἶδεν, ἐὰν τοῦτο δὲν εἶναι ἔργον τοῦ πνευματικοῦ **Ζαχαρίου**; καὶ τίς οἶδεν, ἐὰν δὲν ἐκράτησεν αὐτὸν πλησίον αὐτοῦ ὁ **Σκενδέρβης** πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον; καὶ ἐνῶ ὁ Ἄγγελος εἰργάζετο διὰ τοὺς Καθολικούς, ὁ Ζαχαρίας ἐξ ἄλλου ἐποίει τὸ αὐτὸ διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους; καί φημι καὶ πόφημι κοῦκ ἔχω τί φῶ. Ὅπως ποτ' ἂν ἦ ἀπεδείχθη, ὅτι *αἱ πρῶται μεταφραστικαὶ ἀπόπειραι εἰς τὴν Ἀλβανικὴν γλῶσσαν χρονολογοῦνται ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σκενδέρβη.*

8. Τὸ χειρόγραφον τοῦ Μεδιολάνου καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἀνακάλυψις Ἀλβανικοῦ Εὐαγγελίου. — Τὸ κείμενον καὶ ἡ μεταγραφή.

Ἄλλος κώδιξ περιέχων Ἀλβανικὰς μεταφράσεις εἶναι ὁ ὑπ' ἀρ. B 112 supp τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μεδιολάνου, τὸν

1. Diturija σ. 202.

2. Αὐτ. σ. 203 ἐξήτησε νὰ ἀντιγράψῃ αὐτὸ τὸ μέρος λέγει ἀλλ' ὁ βιβλιοθηκᾶριος, ἡρνήθη, διότι ἠτοίμαζεν αὐτὸς τὴν ἐκδοσιν, ὅστις ἀποθανὼν τῷ 1922 δὲν ἠξιώθη νὰ ἐκδώσῃ αὐτό· εὐχῆς ἔργον νὰ ἐξεδίδοντο ἀμφότερα τὰ ἔργα, τὰ τόσῳ πολῦτιμα διὰ τὴν Ἀλβ. γλῶσσαν καὶ ἱστορίαν.

Ὁ Ν. Borgia ἱερομόναχος ἐκ Κρυπτοφέρνης ἐδημοσίευσε τὸ κείμενον τοῦ Εὐαγγελίου τῆς δευτέρας Ἀναστάσεως ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ μακ. Λάμπρου δημοσιεύσεως, καὶ ὅπερ ἀναφέρομεν κατωτέρω, ἐν Studi liturgice, Nuova serie. Pericope Evangelica in lingua albanese del secolo XIV, da un Manoscritto greco della bibliotheca Ambrosiana, fascicolo secondo Grottaferrata 1930. 8ον σ. 34 (τὸ Α' τεῦχος δυστυχῶς δὲν εἶδον. Συνοδεύει αὐτὸ διὰ πολλῶν προλεγομένων καὶ ὑποσημειώσεων καὶ τοῦ πανομοιότυπου. Τὸ τεῦχος πάνυ εὐγενῶς μοὶ ἀπέστειλεν ὁ μακαριώτατος Ἀθηνῶν κ. Χρυσόστομος μετὰ τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἄρθρου τούτου.

ΙΖ' αἰῶνα γεγραμμένος. Οὗτος εἰς τὸ πρόσθετον φύλλον 63 ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως ἔχει τὸ Χριστὸς Ἀνέστη, Ἀλβανιστὶ καὶ ἐπὶ τῆς ἐτέρας ὁλόκληρον τὸ Εὐαγγέλιον τῆς μεγάλης Παρασκευῆς, ἡ ὁρθότερον τοῦ μεγ. Σαββάτου. Ταῦτα ἐδημοσιεύθησαν ἄνευ σχολίων ὑπὸ τοῦ μακ. καθηγητοῦ μου **Σπ Λάμπρου**¹. Καὶ τὸ μὲν, Χριστὸς ἀνέστη, εἶναι σύνηδες καὶ εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἀνεκαθεν ἐψάλλετο εἰς ἔνδειξιν χαρᾶς. Ἀλλὰ περὶ Εὐαγγελίου ἀναγινωσκομένου καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας γνωρίζομεν μόνον τὸ τῆς δευτέρας Ἀναστάσεως, ἥτοι τοῦ ἱεσπερινοῦ τοῦ Πάσχα, ὅπερ καὶ εἰς τὰς Συνόψεις εὐρίσκεται πολύγλωττον τετυπωμένον. Περὶ ἄλλων εὐαγγελίων δὲν ἐπεκράτησε συνήθεια ν' ἀναγινώσκονται ἐν ἐτέροις γλώσσαις ἐν ταῖς τελεταῖς τῆς Ἀνατολ. Ἐκκλησίας. Διὰ τοῦτο ὑπολαμβάνω, ὅτι ἡ περικοπὴ αὕτη κατ' ἐξαίρεσιν πάντως, θὰ ἀνεγινώσκετο ἐν Ἀλβανίᾳ, ὥς τὸ τελευταῖον τῶν Παθῶν τοῦ Κυρίου καὶ ἐπισφραγίζον πάντα τὰ πένθιμα. Κατὰ τὴν διάταξιν τοῦ Τυπικοῦ, ὅπερ τηρεῖται ἀκριβῶς ἐν ταῖς μοναῖς τοῦ Ἀθῶ, ἀναγινώσκεται ἐν τέλει τοῦ Ὁρθρου τὴν πρωτὰν τοῦ Μεγ Σαββάτου μετὰ τὴν ἐν τῷ ναῷ ἐπάνοδον ἐκ τῆς περιφορᾶς τοῦ Ἐπιταφίου.

*Ἡ περικοπὴ βεβαίως προέρχεται ἀπὸ μεταφράσεως τῆς Κ, Διαθήκης εἰς τὸ Ἀλβανικόν, ὅθεν ἀντέγραψέ τις, ἵνα ἔκη αὐτὴν πρόχειρον ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται καὶ τὰ σφάλματα, ἰδίᾳ περὶ τὴν φθολογίαν καὶ δὴ ἀντὶ τοῦ *ngrihem* (=ἐγείρομαι) τοῦ ἱεροῦ κειμένου ἔχει τὸ ἀντίθετον *perigem* (=ἐκκλίνω)· ἔχει εἰ ἀντὶ ε καὶ τινὰς περιττὰς λέξεις, αἱ περικλείσαμεν εἰς τὴν διὰ τῆς Ἀλβανικῆς γραφῆς ὧδε μεταγραφὴν ἐντὸς ἀγκυλῶν, εἰς τρεῖς λέξεις προσεθήκαμεν τὸ + (σημεῖον τῆς γενικῆς) καὶ τινὰς ἄλλας διωρθωσάμεθα λέξεις, αἵτινες πάντως ἐκ κακῆς ἀντιγραφῆς προέρχονται· κατὰ τὰ ἄλλα εἰς τὴν ὧδε ἀναδημοσίευσιν διετηρήθη ἡ γραφὴ τοῦ κειμένου Ὁ Λάμπρος ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι περὶ τὴν ὧν ἀπεκόπησαν συλλαβαὶ ἐσημειώσατο κενά, ἀλλ' ἡ ἐμὴ ἀνάγνωτις ἀπέδειξεν, ὅτι οὐδὲν κινδὸν ὑπάρχει.*

Παραλαμβάνομεν ἐνταῦθα μόνον τὸ Εὐαγγέλιον ἐν *Τοσνικῇ διαλέκτῳ* γεγραμμένῳ, διότι τὸ Χριστὸς Ἀνέστη οὐδὲν συμβάλλει εἰς τὴν ὑπόθεσιν.

1. Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. Γ' (Ἀθῆναι 1906) σ. 481—482 ἐν τοῖς Συμμίκτοις. Εἶναι δὲ ἡ περικοπὴ Ματθ. 27,62-66.

·Εὐαγγέλιον δοβανεϊτικὸν τῆς μεγάλης Παρασκευῆς.

Σοφία ὁρθῇ ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου·.

·*Ἀνάγνωσις Λάμπρου*

·*Ἀνάγνωσις ἐμὴ καὶ μεταγραφὴ*

Πρεῖσιν Ματθέε οὐγγεῖλι ἀνα-
γνώσμε.
+Εὐαγγέλ σὺν τῇ ἐπρέμπε ἔ-
μαδε.
+Εἰ μὲν ἔσερ καὶ ἔσερ, καὶ ἔστε
με πρέμπε· οὐμπι
[...]*λῶδι ἐπρίφρερι, ἔδε Φαρι-
σαῖοι· ἔθάνε πιλάτω*
[...]*ζῶτ ἔκουεε τοῖαμ σὲ ἃ εἶου*
πλήν, ἐδέκουρ ἡογγι
[...]*αλ ἐθάσε πρετρεντὶτ πηρίρεμει*
ὀρδουρῶς
[...]*ἰστουγγίελσι ζῶτ· τοῦ μπιλε-
τεβάρι μοσπι*
[...]*κε / ἐβήνει νάτε· αὐτοῦ μαθη-
ταί, ἐβιέδην*
[...]*ατά· πραθόν· λαούσι· σεοῦν*
γκρεσεδέκουρ.
[...]*ἐεῖ στίμα κ^ε / κίσε πράπα· ἐκ^ε /*
κεῖσε πάρα
[...]*τραθὰ πιλάτι· κ^ε / νικουστοδὶ*
πρήνην μπεῖ.
[...]*λε βαρενεσιε πὰτ· σφραγεῖ*
συνεγγούρι· μετ
[...]*γγεῖθη κουστοδί· ω σούμβι-*
ετι ζοτι νοῦν· ω
(Σημεῖωδες ὁ χαιρετισμὸς ἐν τέλει)

Prej shin Matthè e ungjilli(t)
anagnosme.
Evangjel shinte epremti e ma
dhe.
E(i) me neser [qe eser], qe
eshite me (γρ. mbas ἢ pas)
premppte, u mbi
lodhi e prifteri(t) edhé Farisei
e thane Pillato.
zot, e Kuqtuam se a(e)jy plin
(γρ. pllan) edhe kur ish ngjall
e tha pre(j) tre dit perirem
(γρ. ngrihem), e (i) ordhuro sa
eshite nge, si
zot (οὕτως μόνον ἐξάγεται ἔν-
νοια), tu mbillete vari mos (pi).
qe (e) vijne nate, e ati mathi
tè (ἀντὶ mathite e ati), e vie-
dhen
ata· pra thon llausi(t). se u
ngre se ndekur.
e eshte ma keqi se prapa, e
keqise para.
Pra tha Pillati: keni kustodhi
prinin (ἰσ. pruni), mbylni
varene si e pat(e). sfragjisine
gure met' gjithe kustodhie
shum' vjet Zotenin.

9 Ὁ Ἀλῆ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἡ μετάφρασις.

Τελευταία ἀπόπειρα, ἣτις προηγήθη τοῦ ἔργου τοῦ ἡμετέρου Γρηγορίου, εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ **Ἀλῆ Πασᾶ**, τοῦ λέοντος τῶν Ἰωαννίνων ὑπὸ τοῦ **Πούκεβιλ** μνημονευομένη. Εἶχεν ἄρα γε περιλάβει ὁ μεγαλεπήβολος δυνάστης τῆς Ἡπείρου ἐν τοῖς ῥηξικελεύθοις αὐτοῦ σχεδίοις καὶ ταύτην τὴν παράδοξον ιδέαν νὰ δωροφορήσῃ τοῖς Ἀλβανοῖς Χριστιανοῖς τὴν μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου; Δὲν δύναμαι νὰ πιστεύσω τοιοῦτόν τι, καὶ νὰ ἀποδώσω τὴν εὐγενῆ ταύτην ιδέαν εἰς ἐκείνον, ὅστις ἐκήρυξε σκληρὸν καὶ ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῶν φιλελευθέρων Χριστιανῶν τοῦ Σουλίου¹. Ἄλλως τε οὐδὲν ἕτερον τεκμήριον ἔχομεν τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ. Αὐτὸς ἐν τῇ αὐτῇ περικοπῇ ἐξιστορεῖτο ὑπὸ Ἑλλήνων, καὶ δὴ Ζαγορισίων. — Γνωστότατος τοῖς πᾶσιν ὁ **Κουκουλιώτης Μάνθος** τὴν δὲ ἐπίσημον ἀλληλογραφίαν διεξῆγεν Ἑλληνιστί. Ἠρέσκετο δὲ νὰ ἀκούῃ καθεκαστὴν τὴν Ἰλιάδα τοῦ **Χατζῆ Σεκρέτη** ἐξυμνοῦντος τὰ κλέη αὐτοῦ εἰς δημῳδαίς Ἑλληνικοῦς στίχους. Ἐν τούτοις χρονολογικῶς ἀναφέρομεν, ὅτι τῷ 1813 αὐτὸς ὁ **Ἀλῆ Πασᾶς**, ἵνα εὐχαριστήσῃ τὸν ἀδυσώπητον Γάλλον διπλωμάτην καὶ ἱστοριογράφον **διέταξε τὴν μετάφρασιν τοῦ Εὐαγγελίου**. Τὸ ὅλον ἢ μέρος δὲν γνωρίζομεν. Ὁ **Πούκεβιλ** προτάσσει τοῦ ἐν τέλει (τοῦ Γ' Τόμου Voyage en Grèce B' ἔκδ. 1820) Γαλλοαλβανικοῦ λεξιλογίου μέρος τοῦ **κατὰ Ματθαῖον** καὶ μαγνηρεῖ περὶ τούτου.

1. Εἶναι δύσκολον ν' ἀποφανθῇ τις ἀκριβῶς περὶ τοῦ παραβολωτάτου ἀνδρὸς τούτου, περὶ οὗ ἡσχολήθησαν οἱ μεγαλύτεροι συγγραφεῖς καὶ περιηγηταὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος καὶ πάντες ἀντιφάσκουσιν. Οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ διατελοῦσι γράφοντες ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ **Πούκεβιλ**, ὅστις ὅσον ἐθαύμαζε τοὺς Ἕλληνας καὶ ἐξεθείαζεν αὐτούς, τόσον ἐμίσει καὶ ἐκαυτηρίαζε τὸν **Ἀλῆ Πασᾶν** καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Μοναδικὸς εἶναι ὁ **Περραιβός** ὁ ἐκ τοῦ σύνεγγυς γνωρίσας τὸν σατράπην, ὅστις ἀναλαμβάνει τὴν υπεράσπισιν αὐτοῦ. (Ἱστορία τοῦ Σουλίου Α' ἔκδ σ. 60—64, καὶ Β' 57—65). Ἐν τούτοις ἡ ἱστορία αὐτοῦ δὲν ἔχει ἐξαντληθῇ. Ὁ σεβ. **Παραμυθίας Ἀθηναγόρας** ἀνεδημοσίευσεν σημείωμά τι ἐν ᾧ «ὁ **Παπᾶ Δημήτρης ἀπὸ Τσαμαντᾶ**» ἐξαίρει τὰς πράξεις τοῦ **Ἀλῆ** ἰδίως διὰ τὴν ἐξόντωσιν τῶν Ἀγάδων καὶ ἐπιφέρει: «**Καὶ τοὺς χριστιανοὺς τοὺς ἔχει καλὰ, καὶ ὁ Θεὸς νὰ ἔχῃ καὶ αὐτὸν καλὰ**» (Ἡπειρωτ. Χρον. Δ' 1929 σ. 35). Καὶ αὐτὸ τὸ **Οἶκ. Πατριαρχεῖον** ἐπλεξεν ἄλλοτε εἰς αὐτὸν ἐγκώμια καὶ διὰ τὴν εὐνοίαν αὐτοῦ πρὸς πρὸς τοὺς μητροπολίτας καὶ τὸ φιλοδίκαιον («Ἐκκλ. Ἀλήθ.» ἔτ. Μ' 1920 σ. 172).

II, ΠΟΥ ΠΡΟΠΑΡΕΣΚΕΥΑΣΘΗ Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ.
Η ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ

1. Τὸ κέντρον τῆς πρώτης πνευματικῆς κινήσεως — Ἐλβασάνιον, Κοριτσᾶ καὶ Ἀργυρόκαστρον. — Τὸ ἱερὸν τρίγωνον καὶ οἱ δύο Τόμαροι. — Οἱ πρωτεργάται — Ἡ ἐνδοξος Μοσχόπολις, Ἰδρυσις καὶ κάτοικοι — Μουσοτρόφος ἐστὶν — Πόλις ἀναξιοπαθοῦσα !

Ἐλβασάνιον (ἢ Ἀλβανόπολις τοῦ Πτολεμαίου)¹ Κοριτσᾶ καὶ Ἀργυρόκαστρον ἀποτελοῦσιν ὀρθογώνιον τρίγωνον. Τὴν κορυφὴν τούτου κατέχει ἡ Κοριτσᾶ, ἀπέχουσα ἀμφοτέρων τῶν δύο ἄλλων πόλεων ἐξ ἴσου καὶ ἔχει ἀκριβῶς ἔναντι εἰς τὸ μέσον τῆς τριγωνικῆς βάσεως τὸ Βεράτιον. Ἡ χώρα αὕτη τὸ πάλαι ἀπετέλει τὸ σπουδαιότερον μέρος τῆς Νέας Ἡπείρου, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεγ. Θεοδοσίου διαίρεσιν· εἶναι δὲ ἡ εὐφορωτέρα χώρα τῆς Ἀλβανίας ὑπὸ τριῶν ποταμῶν διαρροεμένη, ἅμα δὲ καὶ ἡ εὐκραεστέρα. Περὶ τὰς δύο λοιπὰς γωνίας κεῖνται οἱ δύο Τόμαροι, τὰ ἱστορικώτερα ὄρη τῆς Ἀλβανίας, περὶ ἃ πᾶσαι τῆς χώρας αἱ δημῳδεις παραδόσεις καὶ ἡ ποίησις περιστρέφονται. Τὰ ὄρη ταῦτα θεωροῦνται μέχρι τοῦ νῦν ἱερὰ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς. Ὁ Ἰλλυρικὸς Τόμαρος κεῖται εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ Ἐλβασανίου, καὶ λέγεται ὑπὸ τῶν περιοίκων Μπαμπᾶ Τομόρι, οἵτινες κατὰ τὸ θέρος ἀνερχόμενοι ἐκεῖ ἐντὸς περ πεφραγμένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς χώρου τελοῦσι θυσίας (οἱ Μουσουλμάνοι) καὶ προσεύχονται. Ὁ Ἡπειρωτικὸς εἶναι κατὰ τὴν μυθολογίαν τοῦ Ἡσυχίου αὐτὴ ἡ Δωδώνη², τὸ ἀρχαιότατον καὶ σεβασμιώτατον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μαντεῖον ἐνθα ἐλατρεύετο ὁ Ζεὺς, ὅστις Δωδωναῖος καὶ Πελασγικὸς ἐντεῦθεν καλεῖται. Εἰς τὴν ὥρειαν καὶ ποιητικὴν ταύτην φύσιν ἐμφανίζεται ἡ πρώτη πνευματικὴ κίνησις καὶ παραγωγή καὶ γέγοντο αἱ πρῶται ἐργασίαι πρὸς δημιουργίαν ἐθνικῆς γλώσσης. Εἶναι τὸ ἱερὸν λίκνον, ὅθεν ἀκούονται αἱ παιδικαὶ φωναὶ τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ ἐπιτελεῖται ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ διαμόρφωσις αὐτῆς

1. Γεωγρ. III. 12, 20.

2. Τόμαρος· τὸ ἐν Δωδώνῃ ὄρος καὶ προφῆτης καὶ ἱερεὺς καὶ θύτης καὶ μάντις· ἐντεῦθεν τινες περὶ τὴν ἐτυμολογίαν περιπαθῶς ἔχοντες παράγουσιν τὸ Τόμαρος ἐκ τοῦ ἱναλί τε mirit τὸ ὄρος τοῦ καλοῦ, τὸ ἱερὸν. Τομοῦροι δὲ ἐλέγοντο οἱ ἱερεῖς ἐν Δωδώνῃ (—te mire ἦτοι ἀγαθοί). Ὁ ἅγιος Ἀντώνιος ἐκαλεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ, καὶ οἱ μοναχοὶ ἐπίσης ἐν τῇ Κορανίῳ οὕτως ἀποκαλοῦνται, ὥστε τὸ καλόγερος εἶναι παναρχαία ὀνομασία.

ἀνακύπτουσι δὲ τὰ πρῶτα γραπτὰ μνημεῖα, ἅπερ μέχρι σήμερον θεωροῦνται κλασσικὰ πρότυπα τῆς γραφομένης γλώσσης. **Τὸ ἑλβασάνιον ἀντιπροσωπεύει τὸν γνησιώτερον τύπον τῆς Γκεργικῆς διαλέκτου καὶ ἡ Κοριτσᾶ τῆς Τοσκικῆς ὡς καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον τῆς Τσαμικῆς καὶ Λιαπικῆς**—αἱ 4 μεγάλαι ἀποχωρώσεις τῆς Ἀλβανικῆς γλώσσης ἐν αὐτῇ τῇ κοιτίδι αὐτῆς.—Τὴν Κοριτσᾶν ἐκπροσωποῦσιν ἐν τῇ πνευματικῇ ταύτῃ κινήσει ὁ **Γρηγόριος καὶ Θεόδ. Καβαλλιώτης** οἱ **Μοσχοπολῖται**, ὁ **Βεκιλαρτζής**, ὁ **Μῆτικος**, οἱ **Φράσσιδες**, ὁ **Βρέτος**, ὁ **Λ. Νάτσης**, ὁ **Τσεκρέζης**. Τὸ ἑλβασάνιον ὁ **Χατζηφιλιππίδης**, ὁ **Χριστοφορίδης**, ὁ **Ἀλέξανδρος Τζοβάννης**, καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον ὁ **ἡμέτερος Γρηγόριος**, **Κωνσταντῖνος** ὁ **Πρεμετινός**, **Πέτρος** ὁ **Λουαράσης** καὶ ὁ **Διογένης Χαρίτος**.

Καὶ τὰ μὲν ἀπώτερα αἷτια ἅπερ συνετέλεσαν εἰς τὴν πρῶτον ταύτην κίνησιν ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ εἶναι αὐτὴ ἡ **θέλγουσα καὶ ἐμπνέουσα φύσις** καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ τίς ὁ ἀφυπνίσας τὰ φυσικὰ ταῦτα πλεονεκτήματα καὶ ἀνάψας τὸ ζώπυρον τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως; τίς ὁ δούς τὴν πρώτην ὥθησιν πρὸς ἀναγέννησιν τῆς γλώσσης; πόθεν αἱ ἀφορμαί;

Τὸ κέντρον πάσης τῆς πνευματικῆς ταύτης κινήσεως, ὅθεν αἱ ζεῖδωροι ἐξεπέμφθησαν ἀκτῖνες, καὶ ἡ ζωογόνος αὔρα τῶν Μουσῶν ἐπνευσεν, εἶναι ἡ Μοσχόπολις, τετράωρον περιόπου τῆς Κοριτσᾶς ἀπέχουσα, ἣτις ὅσῳ λαμπρὰν ἔσχε τὴν ἱστορίαν καὶ δρᾶσιν αὐτῆς τόσῳ τραγικὸν τὸ τέλος καὶ κατὰ τὰς δύο περιόδους. Ὁ **Ἀλάρικος** ἐσεβάσθη τὰς Ἀθήνας, τὴν πόλιν τῶν φιλοσόφων, καὶ ὁ **Ἀνρίβας** τὴν κοσμοκράτειραν Ῥώμην, δύο ξένοι καὶ βίρβαροι ἐπιδρομεῖς τὰ ὄργανα τῆς **τυραννίας** καὶ οἱ διάφοροι Σαλημπούτκιδες δὲν ἐφείσθησαν τῆς μουσοτρόφου πόλεως, «τοῦ ἄκρου στολισμοῦ τῆς πολιτείας»! Οὐδέποτε ἡδίκηθη καὶ ἀναξιοπάθησεν ἐν τῷ κόσμῳ γεγραρὰ πόλις ὅσον ἡ τλήμων Μοσχόπολις! καὶ ἡ συμφορὰ εἶναι μᾶλλον ἐπώδυνος, διότι ἐξ οἰκείων τὰ βέλη. Καὶ ὁ μὲν παλαιὸς ἐκεῖνος ἔγραψε εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου τὴν ἐξῆς ἐλεγείαν:

«**ὦ Μοσχόπολις Μοσχόπολις! ποῦ τὸ κάλλος σου; ποῦ ἡ μορφὴ σου, ἣν περὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα εἶχες;**» καὶ αὐθυποβάλλει:

«**Ἐχθιστοὶ μερόπων προὔξენήσάν μοι τὸν ὄλεθρον!!**»¹

1. **Κων. Σκενδέρη**, Ἱστορία τῆς Μοσχόπολεως ἔκδ Β' σ. 38. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην αἱ συμπληρώσεις τῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν ἀναφερομένων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐλήφθησαν ἐκ τῶν ἐν τῷ Γ' τόμῳ τοῦ Μεγ. Ἐγ-

Ἄλλὰ τί θὰ ἔγραφεν ὁ νέος ἐλεγειακὸς διὰ τὴν σύγχρονον ἐν 20ῳ αἰῶνι καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν, θὰ ἐκάλυπτε τὸ πρόσωπον ἐξ αἰσχύνης.

Ἡ ἱστορία τῆς περιφήμου ταύτης πόλεως *διατελεῖ μέχρι σήμερον λίαν σκοτεινὴ οὖσα*. Ἡ μαρτυρία τοῦ *Πουκεβίλ*, ὅτι ὁ *Κούιντος Μάξιμος* ἀνήγειρε ταύτην τὸν ΙΑ' αἰῶνα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Μόσχων¹, πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς μεταναστεύσεως τῶν Ἀλβανῶν, ἧς ἦν ὑπέρμαχος ἐκ τῆς Ἀλβανίας τοῦ Καυκάσου², ἐνθα ἀναφέρονται *οἱ Μόσχοι* κατέχοντες τὴν μεταξὺ Κολχίδος, Ἰβηρίας καὶ Ἀλβανίας χώραν καὶ *Μοσχικά ὄρη*³ "Ὅπως ποτ' ἂν ἦ ἡ πολιὰ αὕτη παράδοσις καταρρίπτει τὸ β' μέρος τῆς μαρτυρίας τοῦ *Πουκεβίλ*, ὅτι *ἀπὸ Μόσχαν μετωνομάσθη Βοσκόπολις* ὡς ὑπὸ σκηνιτῶν ποιμένων οἰκισθεῖσα. *Ἡ ἀληθὴς ἱστορία λέγει, διὰ κατὰ πρῶτον κατωκλήθη ὑπὸ Ἀλβανῶν*, βραδύτερον δὲ κατέφυγον ἐκ·ὶ καὶ τινες Ἑλληνικαὶ καὶ Κουτσοβλαχικαὶ οἰκογένειαι ἐκ τῆς ἐπαρχίας Βερτίου, διαμείνας αὐτόθι μέχρις ἐσχάτων, ἐνῶ οἱ Ἀλβανοὶ ἀνεχώρησαν μετὰ τὴν πρώτην αὐτῆς καταστροφὴν⁴. Ὁ *Ναήν* (στηριζόμενος εἰς τὴν τοῦ *Μουζάκη Γενεαλογίαν*, ὅστις ἀποδίδωσι τὴν ἰδρυσιν τῆς *Voskopi*, ὡς λέγεται ἡ *Μο-*

κυκλοπ. Λεξικοῦ (1927 σ. 22ῆ) ὑπὸ *Βελλιανίτου* γραφέντων· προσετέθησαν δὲ μόνον τὰ τῆς νέας καταστροφῆς τῆς πόλεως, περὶ ἧς οὐκ ὀλίγον εὐθύνονται, καὶ ἐξεῖνοι, οἵτινες ἐδημιούργησαν τὴν ἀντίστασιν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων στηριζόμενοι καὶ προκαλέσαντες τὴν χύσιν ἀδελφικοῦ αἵματος ἐκ στιγμιαίων ἐνθουσιασμῶν παρασυρόμενοι.

1. Ἐνθ' ἄνωτ. Τομ. II σ. 392.

2. Τὴν γνώμην ταύτην ἐξήνεγκον ὁ *Ἀσσεμᾶνος* καὶ ὁ *Μ. Παταβίνος* ὑπεστήριξεν ἔπειτα καὶ ὁ *Νικοκλῆς* ἀντεπεξῆλθεν ὁμως ὁ Fallmerayer (βλ. *Κουπιτώρη* Μελέτη σ. 17—36, ὑπεραμύνεται δὲ ἔπειτα ὁ *Παναγιωτόπουλος* ἐν Ἑβδομάδι τόμ. Α' καὶ Ε'. (βλ. ἐμὴν βιβλιογραφίαν ἐνθ' ἄνωτ. σ. 97).

3. *Ἡροδ.* 3.94.7,78 *Στραβ.* 11,497 καὶ *Στεφ. Βυζ.* ἐν λ. Χαριμάται.

4. *Ἡλία Δασσαρήτου* (=Ὁρολογᾶ). Περὶ τῆς Κοριτσᾶς, (ἀξιόλογος μονογραφία δημοσιευθεῖσα ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος Τόμ. Ε' 1896 σ. 123—158) σ. 124. Δὲν συμφωνοῦμεν μόνον ὡς πρὸς τὴν ἰδρυσιν τῆς πόλεως· ὁ *Ὁρολογᾶς* λέγει (σ. 143) ὅτι ἰδρύθη τῷ 1490 ὑπὸ τοῦ σταυλάρχου τοῦ Βαγιαζήτ Β' Ἰμπραχώρη, ἀλλ' εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν Γενεαλογίαν τοῦ *Μουζάκη* (σ. 200 τῶν *Chroniques* τοῦ H o p f) ἀναφέρεται αὕτη ὡς πόλις ὀχυρὰ τῷ 1280: «E più possedi (ὁ Ἀνδρέας *Μουζάκης* ὁ Σεβαστοκράτωρ) e signoreggio la città di Corizza per insino alla villa Savojana».

σχοπόλεως, εἰς *Θεόδωρον τὸν Γκερσσετσην*¹, ὁρίζει τὸ ἔτος 1338, ἔξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι τὸ *κέντρον τῆς κυριαρχίας τῶν Μουζακαίων ἦν ὁ Δέβολις*². Πλὴν τῶν δύο τούτων μαρτυριῶν οὐδεμίαν εἴτεραν ἔχομεν περὶ τῆς ἀρχαιότητος τῆς Μοσχοπόλεως³. Φαίνεται ὁμως ὅτι ἡ *μαρτυρία τοῦ Μουζάκη εἶναι βάσιμος*, διότι καὶ ὁ *Ἀλεξούδης Ἀνθιμος* ἀνέγνω εἰς τὸν κώδικα τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου, τῆς κοσμούσης τὴν πόλιν τὸ ἐξῆς σημείωμα: *Μετὰ διακοσίους πενήντα ἢ καὶ τριακοσίους χρόνους, ἀποῦ ἐθεμελιώθη ἡ Μοσχόπολις, εἰς τοὺς χιλίους ἑξακοσίους τριάντα μ. Χ. ἐκτίσθη τὸ ἱερὸν Μοναστήριον τοῦ ἐν Μοσχοπόλει ἁγίου Προέδρου* (ἦτοι τοῦ Ἀχριδῶν, ἔχοντος ὡς φαίνεται τὴν ἔδραν ἐνταῦθα)⁴. Ἐνισχύεται ἐπὶ πλέον ἡ γνώμη αὕτη ἐκ τῶν ἐξῆς ὑπὸ τοῦ *Ναῆν* σημειοσιμείων, (ὅστις ἀνέγνω καὶ τοὺς κώδικας τῆς Μονῆς ὧν ἀγνοεῖται ἡ τύχη, καὶ πολλὰ ἄλλα ἐγνώριζεν, ἅτε πολλάκις περιοδεύσας καὶ ἐξερευνήσας τὰ μέρη ἐκεῖνα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀνακαλύψεως Ἀλβανικῶν ἰδίᾳ χειρογράφων, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω): *«Αὕτη (ἡ Μοσχόπολις, λέγει) ἦν μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐξόχως πεπολιτισμένη πόλις καθ' ὅλην τὴν Ἀλβανίαν ἐκέκτετο ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μεσαίωνος καὶ ἐντεῦθεν περίφημον Σχολὴν καὶ τυπογραφεῖον. Ἡ Σχολὴ ὥφειλε τὴν ἀκμὴν αὐτῆς πρὸ πάντων εἰς πολλοὺς διακεκριμένους λογίους Κωνσταντινοπολίτας, οἵτινες μετὰ τὴν πτώσιν τῆς πατρίδος αὐτῶν κατέφυγον ἐνταῦθα»*⁵.

1. Λέξις ἀλβανικὴ=καρηκομόων (ἐτέρα ἀπόδειξις, ὅτι εἶναι ἱδρυμα Ἀλβανῶν).

2. *Δεάβολις* τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες εἰς τὴν παρὰ τὰ στενὰ τῆς Τσανγκώνης πεδιάδα τὴν διαρρεομένην ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ ὑπέγραψαν πολλὰς πρὸς τοὺς Σλάβους συνθήκας, ἐνταῦθα καὶ ὁ *Μ. Ἀλέξανδρος* ἐνίκησε τοὺς βασιλεῖς τῶν Ἰλλυριῶν *Γέιθιον* καὶ *Κλεῖτον*, ὧν τὸν δεύτερον διὰ τὴν ἀνδρείαν ὁ μέγ. Ἀλέξανδρος ἐποιήσατο σύμμαχον καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν Ἀσιατ. ἐκστρατείαν· εἶχε δὲ αὐτὸν ἐπιστήθιον φίλον ὡς σώσαντα τὴν ζωὴν αὐτοῦ (Ἀρχ. Ἀλεξ. Ἀνάβ. 15,35).

3. Βλ. τὰ χωρία παρὰ *Σκενδέρη* σ. 8—10.

4. Πατρ. Ἐγγράφων Τόμ. Γ' (Κ)πολις 1905) σ. 790.

5. Alban. Studien I σ. 296· ἐφεξῆς γράφει περὶ τῶν κληροδοτημάτων τῆς Σχολῆς καὶ τῆς καταδυναστείας τῶν Τούρκων.

2. *Οἱ φυγάδες Βυζάντιοι πρῶτοι διδάσκαλοι ἐν Μοσχοπόλει. — Ἡ πρώτη Σχολή. — Χρῦσανθος ὁ Ἡπειρώτης. — Ἡ Ἰδρυσις τῆς Νέας Ἀκαδημείας καὶ ὁ Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ. — Αἱ γενναῖαι συνεισφοραί. — Τὸ μεγαλοπρεπέστατον μέγαρον, «ὁ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας». — Ὑμνος εἰς τὸν πρωτεργάτην. — Αἱ Ἑλικωνίδες Μοῦσαι ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Τομάρου. — Μιχαὴλ ὁ Γκόρας.*

Ὁ *Ἡσῆς* παραδίδωσιν ἡμῖν τὸ νῆμα *ν'* ἀνασυνδέσωμεν τὴν ἀκμὴν καὶ τεραστίαν πρόοδον τῆς Μοσχοπόλεως πρὸς τὸ Βυζάντιον. Αἱ φυγάδες Μοῦσαι περίτρομοι καταλιποῦσαι τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἐξήτησαν ἄσυλον εἰς τὴν Ἀλβανίαν, καθ' ὃν χρόνον αὕτη ἀντιμετώπιζεν ἐρρωμένως τὰς Τουρκικὰς ὁρδὰς καὶ διέσωζε διὰ τῶν ὅπλων τὴν ἐλευθερίαν. Οἱ λόγιοι τοῦ Βυζαντίου τὴν Ἑγνατίαν ὀδεύοντες, (οἱ φεύγοντες τὸ δούλειον ἡμᾶρ ἐτρέποντο πρὸς τὰς Εὐρώπας), τυχόντες θαλπωρῆς ξενίας ἐνταῦθα εἰς τὸν σπουδαιότερον σταθμόν¹, καὶ ἐπὶ πολὺ ἢ ὀλίγον καταμείναντες ἔρριψαν τὰ πρῶτα σπέρματα, ἅπερ βραιδέως μέν, ἀλλὰ κομῶντα ἀνέδωκαν τὸν πνευματικὸν στήχυν, ὅστις μετὰ ζήλου ἐκαλλιεργήθη εἰς τὴν Νέαν Ἀκαδημίαν τῆς Μοσχοπόλεως. Πάντες οἱ γράψαντες περὶ τῆς πύλως ταύτης τὴν Ἰδρυσιν τῆς σχολῆς ἀνάγουσιν εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ὀπισθοχωρήσωμεν τοῦλάχιστον κατὰ ἡμισυν αἰῶνα. Τὸ ἀνωτέρω ἐλεγείον τὴν ἀκμὴν ἀνάγει τῆς πόλεως περὶ τὸν ΙΖ' αἰῶνα, ὁ δὲ *Μοσχοπολίτης Δημήτριος Προκοπίου*, ὁ τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν σχεδιογραφίαν γραμματολογίαν, ἀναφέρει σχολάρχην ἐν Μοσχοπόλει Χρῦσανθον τὸν Ἡπειρώτην². Ἀλλὰ κατὰ τὰς ὑπαρχούσας μαρτυρίας ἡ *μεγάλῃ ἀκμῇ τῆς Σχολῆς ἀναφέρεται περὶ τὰ μέσα*

1. Ὡς γνωστὸν ὁ σταθμὸς ἦν ἐν Ἀχρίδι, πόλει παρακειμένη τῇ Μοσχοπόλει, δι' ἧς διήρχετο ἡ *Via Egnatia*.

2. Ἐπιτετημένη ἐπαρίθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν καὶ περὶ τινων ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούτων παρὰ *Σάθα Μεσαιων.* Βιβλιοθ. Τομ. Γ' σ. 489 (ἀναδῆμ. ἐκ τοῦ Φαβρικίου). Λέγει δὲ ἐνταῦθα ὁ *Προκοπίου*, ὅτι πρῶτον ὁ Χρῦσανθος ἐσχολάρχησεν ἐν Μοσχοπόλει καὶ εἶτα ἐν Ἀρτρ. Οὗτος ἦν πολυμαθὴς «ικανὸς ἀπομάττεσθαι τὸν νοῦν τῶν θύραθεν φιλοσόφων, ῥητόρων καὶ ποιητῶν καὶ τῶν ἱερῶν γραφῶν...» (αὐτ.) Εἰς τὸ ἐν ἔτει 1713 (ἰσ. θανάτος) τυπωθὲν «Ὁργανον προγυμναστικόν...» (ἡ γραμματικὴ) γράφεται ἱερομ. ἐκ τῆς μονῆς τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ. Ὡς σπουδαῖος ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ *Εὐγενίου* ἐν τῇ *Λογικῇ* (σ. 42).

τοῦ **ΙΗ αἰῶνος** καὶ **ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸν γεραρὸν καὶ φιλόμουσον ἀρχιεπίσκοπον Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ τὸν Μοσχοπολίτην** (εἰς ὃν ἀφιεροῦνται καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐνδόσεις τοῦ Μοσχοπολιτικοῦ Τυπογραφείου) καὶ τὸν διαπρεπῆ καὶ σοφὸν **Σχολάρχην Θεόδωρον τὸν Κοβαλλιώτην**. Τῷ 1750 ἀπεφασίσθη ἡ ἀνέγερσις τοῦ μεγαλοπρεποῦς κτιρίου τῆς **Νέας Ἀκαδημείας**, ὡς ἀπεκλήθη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ Πλάτωνος. Τὸν κατάλογον ἤνοιξεν αὐτὸς ὁ Πατριάρχης Ἀχριδῶν, ὅστις δι' ἐνθουσιώδους λόγου ἀνέπτυξε τὴν ἀνάγκην, ὅπως ἀνεγερθῇ μέγα κτίριον ἄξιον τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πλούτου τῆς πόλεως¹. Αὐθημερὸν συνεισέφερον, **ὁ μητροπολίτης Καστορίας 60,000 ἄσπρα** (νόμισμα=ἀργυρᾶ δραχ.), **ὁ ἡγούμενος τοῦ δόσιου Ναοῦμ 12,000, οἱ πρόκριτοι τῆς Μοσχοπόλεως 250.000 καὶ αἱ συντεχνίαι 312.000**, αἵτινες ἀνέλοβον καὶ ἀνὰ ἓνα ὑπότροφον γὰ διατηρήσωσιν. Εἶναι ἀξιοθαύμαστος, καὶ φαινόμενον μοναδικόν, ἡ προθυμία καὶ φιλομουσία τῶν ἀνθρώπων τούτων, γὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τοιαῦτα ποσὰ ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν δεινὸς λοιμὸς ἐμάστιζε τὴν Μακεδονίαν καὶ ἡ δυστυρία εἶχε φθάσει εἰς τὸ κατακόρυφον οἱ πάντες δὲ εἶχον ἐξαντληθῇ ἀπὸ τῶν χαραιζίων καὶ τῶν βαρυτάτων τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους φορολογιῶν². Πότε ἤρξατο ἡ σπουδαία αὕτη οἰκοδομὴ δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον. Κατὰ σημείωμά τι **ὁ θεμέλιος λίθος ἐτέθη τῷ 1741**³. Οὕτως ἡ ἴδρυσις τοῦ καλλιπρεποῦς

1. «Κατάλογος τῶν ἀφιερωσάντων ἐπὶ τοῦ μακαριωτάτου καὶ λογιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ πατριάρχου τῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν κυρίου Ἰωάσαφ συνεργασίᾳ καὶ προτροπῇ αὐτοῦ κατ' ὄνομα, εἰς σύστασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου διὰ ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν καὶ μνημόσυνον αἰῶνιον». Ἐκ τοῦ Κώδικος. Πολύτιμα ἀποσπ. ἐκ τούτου ἐδημοσιεύθησαν παρὰ Βελλιανίτου ἐν τῷ Γ' τόμ. τοῦ Μεγ. Ἐγκυκλ. Λεξικοῦ σ. 22ῆ (ὅστις λέγει, ὅτι ὁ κώδιξ μέχρι τῆς καταστροφῆς (τοῦ 1916 ὑπῆρχε τότε μετὰ 1700 τόμων τῆς Βιβλιοθήκης ἀπωλέσθη) βλ. καὶ **Σκενδέρην** σ. 16ῆ.

2. Βλ. Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. τόμ. Α' σ. 266—273.

3. **Λαμπρίδου**. Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων Α' (Ἀθῆν. 1880 σ. 103). Ὁ δὲ κ. **Σκενδέρης** σ. 16 λέγει, ὅτι τὰ θεμέλια ἐτέθησαν ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ τῷ 1750! ἀλλ' ἐν σελ. 28 ὁρίζει ὡς τέλος τῆς πατρ. τοῦ Ἰωάσαφ τὸ 1742, καὶ εἰς τὸν ἀκολουθοῦντα κατάλογον τῶν Ἀρχιεπισκόπων Ἀχριδῶν λέγει ὅτι ἐπατριάρχευσεν ἀπὸ τοῦ 1716-1732, οὕτως δεινῶς ἀντιφάσκει! ἄλλως τῷ 1750, ὅτε ὡς φαίνεται ἐπερατώθη τὸ κτίριον δὲν μνημονεύεται ὁ Ἰωάσαφ, ἀλλ' ὁ **Κοριτσᾶς Νικηφόρος**. Τὰς ἐπισήμους πράξεις τῆς πατριαρχείας αὐτοῦ ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ **Ἀλεξούδης** (Δελτίον τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. τόμ. Δ' (1892) σ. 581ῆ.) κατὰ

μεγάλου διήρκεσε περὶ τὰ 10 ἔτη, καὶ τῷ 1750 γενομένων τῶν ἐγκαινίων ἐχαράχθησαν ἐν τῷ Κώδικι τὰ ἀξιωμακόμενα ταῦτα : « Κατὰ τὸ *ΑΨΝ* ἔτος σωτήριον τοῦ Πανιερωτάτου, Λογιωτάτου καὶ Θεοπροβλήτου Μητροπολίτου τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Μοσχοπόλεως, Κορυτσαῆς καὶ Σελασφόρου κυρίου Νικηφόρου, ἐπὶ τῶν ἐντιμωτάτων καὶ εὐγενεστάτων ἀρχόντων τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας κυρίου Θεοδώρου Βρέτα κττ. ἰθύνοντος τοὺς διδασκαλικοὺς οἵακας, τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ τῆς ἡμῶν πατρίδος ἀρίστου διδασκάλου κ. Θεοδώρου Καβαλιώτου, ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων τὸ περίφημον ἑλληνικὸν Σχολεῖον, ὁ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας, ἡ εὐκοσμία τῶν ἡθῶν, τὸ φῶς τῆς ἐκκλησίας τὸ ἐπὶ τὸ πρῶτον φῶς ἀνάγον, καὶ διὰ τῶν διαρκεστάτων ἀγωνισμάτων αὐτῶν καὶ ἐνθέου ζήλου καὶ προθυμίας εὐσεβοῦς, ἐστερεώθη κατὰ πάντα αἰωνία ἡ μνήμη τρις » ¹.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἰδρύθη ὡς προπαιδευτήριον τῆς Ἀκαδημίας καὶ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν « τοῦ ἀρίστου ἐξάρχου » *Κων. Βρέτα* ἐτέθη τὸ Ὀρφανοδοικητήριον. Τὸ μέγαρον τῆς Ἀκαδημίας ἀνηγέρθη μεγαλοπρεπέστατον μετὰ 40 κοιτῶνων καὶ αἰθουσῶν διδασκαλίας. Τοῦτο δὲ μετὰ τοῦ ἐξαρτήματος αὐτοῦ, τοῦ Τυπογραφείου ὡς καὶ ἡ πολυμερὴς αὐτοῦ δρᾶσις ὀφείλεται, ὡς εἵπομεν, εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ῥέκτου πατριάρχου *Ἀρχιδῶν Ἰωάσαφ*, εἰς ὃν καλλιστέφανον ἐν πάσῃ ἐκδόσει πλέκουσι τὸ ἐγκώμιον, ὃν εἰς ἔνδειξιν ἀποσπῶμεν τὰ ἐξῆς : ²

Τῷ μακαριωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρώτης Ἰου-

ταύτας ἐψηφίσθη τῷ 1718 καὶ ἀπέλυσε τὸ εἰρηνικὸν γράμμα τῷ 1719 Φεβρ. 21 μέχρι τοῦ 1740 Μαΐου 21 ἦτο ἐπὶ τοῦ θρόνου, διότι ἀπέλυσε τὴν ἐγκύκλιον διὰ τὴν μετάρθεσιν τῆς ἐορτῆς τοῦ δσίου *Ναούμ*, ἣτις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Gelzer (Der Patriarchat von Achrida, Geschichte und Urkunden (ἐν τῷ XX τόμῳ τῶν Abhandlungen der philos. historischen Classe der Kön. Säch. Gesellschaft der Wiss. No VI Λειψία 1902 σ. 95-97, τοῦτον τὸν Ἰωάσαφ μετὰ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ *Ζωσιμᾶ* (1695-9) ἐξυμνεῖ ὁ Gelzer ὡς πατάξαντος τὸν Φαναριωτικὸν τοπικισμόν, ἦσαν γὰρ ἀμφότεροι γηγενεῖς.

1. Βελλιανίτης ἐνθ' ἄνωτ. καὶ Σκενδ. 17-18.

2. Εἶναι τοῦ *Μιχαήλ Γκόρα Ὑπισχιώτου* ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ προτασσομένη τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγ. *Κλήμεντος*.

στινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας κυρίῳ κυρίῳ **Ἰωάσαφ** τὴν μετ' ἄκρας εὐλαβείας ἐδαφιαίαν προσκύνησιν.

Καθάπερ τὸ οὐράνιον στερέωμα τοῖς τῆς ἐλλαμπτικωτάτης φωτοχυσίας τοῦ παμφανόοντος ἡλίου προτερήμασιν, οἷς παρὰ πάντων τῶν φωτοειδῶν ἀπέμαξε, καταλαμπόμενον ἀγλαΐζεται, καὶ βένθος ἅπαν καὶ σκοτεία παντοῖα τῇ τούτου ἀνατολῇ φαιδρύνεται, οὕτω δὴ καὶ τὸ θεῖον ἔδος καὶ ἀποστολικὸν σκῆνος τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν κεκληρωμένον σε, μακαριώτατε πάτερ, ὡς ἄλλον χουσοῦν καὶ φρεσφόρον ἐν ἐσχάτοις ἀνατείλαντα ἡλίον, οὐχ ἥκιστα ἐφ' ἡμῶν, ὅτε καὶ ἡδίων μετὰ τὸ νέφος ὁ ἥλιος, κατὰ τὸ λεγόμενον, παντοῖα σεμνότητι καὶ βίου λαμπρότητι καὶ ἀμφοτέρῳ τὸ τῆς ἀρετῆς τελειότητι καθ' ὑπεροχὴν κατηύγασται καὶ ἐξόχως λελάμπρυνται. **Τῆς γὰρ δνοφερῆς ἀχλύος πάσης ταραχῆς καὶ ἀνωμαλίας τὸ χαίρειν εἰπούσης καὶ τοῦ ἐν σκότει διαπορεύεσθαι τῆς ἀγνοίας ἐκποδῶν ἀπηλλαγμένον, δόξα Κυρίου περιέλαμψε καὶ πάντας θεσπεσίως τῇ δωδεκαχόρδῳ ὁρφεῖα κινύρα τῆς σῆς χάριτος ἐφωταγώγησεν, ἣν Πιερρίδες θησαυρίσασαι, ὡς σμῆνος πολυδαίδαλον καὶ λειμῶνα ἀνθεμόεντα τῇ μακαρίᾳ σου ψυχῇ ἐπεσώρευσαν ἐν ἀφθονίᾳ. Ἰνα γὰρ τὰ πλείω ἐάσω. ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, (ἐν οἷς καὶ οἰκοδομαὶ λαμπρῶς κατηγλαῖσμένοι καὶ πολύφατοι). Ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος ἀπάντων τὰ πάντα, ὧν ἡ βιοτὴ κατ' εὐδοκίαν Κυρίου. Ὑφ' ὧν τῶν στιλπνοτάτων ἐλλάμψεων φωταγωγούμενος καὶ τὸς καὶ μάλα θαρρυνόμενος, ὑπὸ τε τῆς θεσπεσίας σου καλοκάγαθίας καὶ τῆς προγεγονυίας εὐκαταδέκτου ἀφιερώσεως, αὐτὸς πάλιν ἐτόλμησα... καὶ ταύτην προανατιθέναι τὴν μικρὰν μὲν βίβλον τῇ οὐσίᾳ, μεγάλην δὲ καὶ ἱερὰν τῇ εὐσεβείᾳ, πολλῶν δὲ τῶν ἰδρωτῶν καμωθεῖσάν μοι καὶ ὑπὸ πολλῶν τῶν ἔκπληλαι διορθωθεῖσαν σεσαθρωμένων ἀντιγράφων ...καὶ ὧν (ἀγίων) ἡ συνεχὴς τῶν ἀκολουθιῶν κατάστρωσις κλήσεις τὰς ἀγίας παρεμφαίνει, **οἵτινες τῇ αὐτῇ καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὑπερέλαμψαν ἐν ἐσχάτοις ταῖς φεγγοβόλοις μαρμαρυγαῖς τῆς εὐσεβείας Μακεδονίαν καὶ Ἰλλυρίδα μετὰ τῶν περὶ αὐτὰς φωτὶ θεογνωσίας προσάγοντες καὶ ἀδιαλείπτως τοῖς αὐτῶν θαυματοβρῦτοις ἀγίοις λειψάνοις παρακείμενοι φρουροὶ προστατεύοντες, στηρίζουσι τὴν θείαν καθέδραν αὐτῆς μὲν εἰς δόξαν καὶ καύχημα μέγιστον, εὐσεβούντων δ' οὐ σμικρὰν τῶν παθῶν σωτηρίαν** πῇ γὰρ ἔδει ἄλλοθι ποῦ; οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔστιν, ὅτι μὴ σοὶ τῷ πατρούχῳ κληρονόμῳ τῆς πατριαρχικῆς καθέδρας καὶ γαυριωμένῳ ἐν δόξῃ ἀγίων πατροπροβλήτω**

Ἐλάχιστος δοῦλος, ἀλλὰ πιστὸς **Μιχαὴλ ὁ τοῦ Γκόρας**

Νομίζει τις, ταῦτα διεξιὼν, ὅτι αἱ Μοῦσαι τοῦ Ἑλικῶνος καὶ τοῦ Παρνασσοῦ τὰς ἐρατεινάς αὐτῶν ἐστίας καταλιποῦσαι ἠράσθησαν περιπαθῶς τοῦ Βοίου ἢ Βοΐου Ὅρους καὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ Τομόρου καὶ ἐπεφοίτησαν ἐκεῖσε, ἵνα μεταλλάξωσι τὰ Δωρικὰ καὶ τραχέα ἦθῃ τῶν ἐγχεσιμῶρων Πελασγιδῶν πρὸς τὰ τοῦ κλεινοῦ τῆς Παλλάδος ἄστεος, ἵνα κατ' ἀκρίβειαν τὰ τοῦ ἀγαθοῦ *Ἰσοκράτους* καὶ ᾧδε ἀληθῇ ἀποδειχθῶσιν :

*«Τοσοῦτον δὲ ἀπολέλοιπεν ἡ πόλις ἡμῶν, λέγει οὗτος, περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλλήνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείας τῆς ἡμετέρας, ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας»*¹. Καὶ τίς ὁ τὰ ἀνωτέρω γράψας; μόλις δυνάμεθα τὰ εἰπωμεν, ὅτι ἦτο μαθητὴς τῆς Ἀκαδημείας, μαθητεύσας παρὰ τῷ Καστοριεῖ *Σεβαστῷ Λεοντιάδῃ* πρὶν ἢ σχολαρχήσῃ ἐνταῦθα. Ἦτο ἱερεὺς τοῦ χωρίου Ὑπασχίας (νῦν Σίπισχα, δίωρον ἀπὸ τῆς Μοσχοπόλεως), ὅθεν καὶ Ὑπασχιώτης ὑπογράφεται ἐνιαχοῦ καὶ ἀνεπλήρου πολλάκις ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τὸν *Μοσχοπολίτην Γρηγόριον* ὡς διορθωτῆς, καὶ πολλάκις ἐκόσμει αὐτὰς δι' ὠραίων ἐπιγραμμάτων². Ἔστω ᾧδε καὶ ἐν τῶν ἐπιγραμμάτων τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ.

Ἐπίγραμμα τοῦ λογιωτάτου Οἰκονόμου παπᾶ κυρίου *Σεβαστοῦ*

εἰς τὸν μακαριώτατον *Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ*.

Ἦνι ὁ πρῦτανις γ' ᾧ ὦν ἀρίπιστος ἐχέφρων
 ἴσθις θευθύτης, ἔξοχα ἀρχιθύτης
 τὰ πρόσθεν γ' *Ἦρη*, *Ἀθηνᾶ* δ' ὕστατα σάφα ;
 καὶ *Ἰωάσαφ Ἀχρίδος* ἠνορέη.
 [οὐ χάριν ἰδμοσύνη τυπογραφία τ' αἰδῖω·
 νωλεμέως κάζει κλίματα πανταχόσε·
 οὐλέ τε μέγα χαῖρε πτόλις ἐκφῦσα τόνδε,
Μοσχόπολις, μόσχῳ εἵκελος ἐν προόδοις³.

1. Πανηγ. 4, 49—50.

2. 14 ἐπιγράμματα ἐμέτρησα εἰς τὰς γνωστάς μοι ἐκδόσεις πονήματα τοῦ Γκόρα. Εἶναι περίεργον φαινόμενον τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραμμάτων τῶν προτασσομένων εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἡ ἐπανθοῦσα εἰς ταῦτα χάρις. Εἶχον δὲ τόσην εὐχέρειαν εἰς τὴν ποίησιν οἱ Μοσχοπολῖται λόγιοι, ὥστε ὁ *Πάμπερις Ἀμβρόσιος* ἱερομόναχος, ὁλόκληρον βιβλίον συνέταξεν εἰς καρκινικοῦς στίχους 416 ! (Δικαίως ἄρα ὠνομάσαμεν ποιητικὴν τὴν φύσιν τῆς Μοσχοπόλεως), ὅπερ ἀφιεροῦται *Αἰκατερίνῃ τῇ Β'* τῆς Ρωσσίας καὶ ἔχει ὑπόθεσιν τὴν κατὰ τὴν Λέχην ἐκστρατείαν αὐτῆς. Ἐτυπώθη ἐν Βιέννῃ τῷ 1802, (στίχοι τινὲς ἐκ τοῦ παρ' ἐμοὶ ἀντιτύπου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ κ. *Σκενδέρη* ἐν τέλει τῆς Ἱστορίας τῆς Μοσχοπόλεως).

3. Ἐν ἀρχῇ τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἀγίου Κλήμεντος.

3. Τὸ Τυπογραφεῖον τῆς Μοσχοπόλεως — Ἡ συμμετοχὴ τῆς μονῆς τοῦ δσίου Ναοῦμ — Κωνσταντῖνος ὁ ἁγιοναουμίτης — Ἡ παρακμὴ τοῦ Τυπογραφείου — Ἡ γραμματικὴ τοῦ Θεοδώρου Καβαλλιώτου.

Τὸ ἕτερον τῶν Μουσῶν *ἀξιόλογον ἴδρυμα ἐν Μοσχοπόλει ἦν τὸ τυπογραφεῖον*, μέγα καὶ σπουδαῖον πρᾶγμα διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἀγρίας βαρβαρότης καὶ δὴ εἰς περιφέρειαν, ἔνθι αὕτη *ὠργίαζε κυριολεκτικῶς*.

Τὸ Τυπογραφεῖον τῆς Μοσχοπόλεως *εἶνε τὸ β' κατὰ χρόνον* μετὰ τὸ ἐν ΚΠόλει ἐπὶ *Κυρίλλου τοῦ Δουκάρεως* διὰ *Νικοδήμου τοῦ Μεταξᾶ* ἰδρυθὲν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, καὶ ὅμως πάντες γνωρίζομεν τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Τυπογραφείου ἐκείνου, γενομένου αἰτία μαρτυρικοῦ θανάτου καὶ εἰς τὸν κλεινὸν πατριάρχην. Οὐδεὶς σχεδὸν ἡσυχολήθη περὶ τοῦ τυπογραφείου τῆς Μοσχοπόλεως. *Ὁ Παῦλος Λάμπρος* ἐν τῇ «Ἱστορικῇ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ 1821» ὀλιγόστιχον πρόλογον μόνον προτίσσει τῆς ἀπαριθμήσεως τῶν ἐκδόσεων, ἐν ᾧ ἐξαίρων τὴν ἀκμὴν τῆς πόλεως διὰ τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸν ἐξευγενισμὸν τῶν κατοίκων, τὸ μέγα ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν ἐπιλέγει: «Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ λοιπὸν τῇ οἰκουμένῃ ὑπὸ πεντήκοντα χιλιάδων ψυχῶν, ἐχούσῃ δὲ ἀξιόλογον σχολεῖον καὶ εὐμοιρούσῃ διαφόρων λογίων ἀνδρῶν συνεστήθη τὸ δεύτερον τυπογραφεῖον ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου *Γρηγορίου Κωνσταντινίδου*». Εἶτα διερωτᾶται, ἔὰν ὁ *Γρηγόριος* ἦτο διευθυντὴς μόνον ἢ καὶ ἰδιοκτήτης τοῦ τυπογραφείου καὶ τινες ἄλλοι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἴδρυσιν αὐτοῦ καὶ πόθεν ἐκομίσθη εἰς τὴν Μοσχόπολιν². Καὶ περὶ τοῦ *Γρηγορίου* ἐλέχθησαν τὰ δέοντα ἀνωτέρω. Ἦδη προστιθέμεθα, ὅτι *τοῦ ιδρύματος τούτου συμμετεῖχεν ὄντως καὶ ἡ μονὴ τοῦ δσίου Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ*³, ἢ οὐ πολὺ ἀπέχουσα τῆς Μοσχοπόλεως

1. Ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Χρυσᾷ λίδι Τόμ. Α' (Ἀθῆναι 1863) σ. 34ῆ αἱ δὲ τῆς Μοσχοπόλεως ἐκδόσεις ἐν Τόμῳ Γ' (1865) σ. 399 – 402.

2. Πάντες ὅσοι ἔγραψαν περὶ Μοσχοπόλεως, οὓς ἀναφέρομεν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν Ἑπείρου – Ἀλβανίας οὐδεμίαν ἀπάντησιν παρέχουσιν εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, οὔτε ὁ κ. *Βελλιανίτης* ὅστις ἐξηρεύνησεν ἐπὶ τόπου τὰ τῆς πόλεως τῷ 1916, οὔτε αὐτὸς ὁ *γῆγενὴς* κ. *Σκενδέρης*. Ἐλλείπει μοι τὸ τελευταῖον τεῦχος τοῦ Ν. Ἑλληνομνήμονος (Τομ. ΚΑ', 1927, σ. 159 – 194) ἐν ᾧ ὁ υἱὸς *Λάμπρος* γράφει περὶ Μοσχοπόλεως καὶ τῆς οἰκογενείας Σίνα.

3. Βλ. *Εὐλογίου Κουρίλα*: «Ἡ μονὴ τοῦ δσίου Ναοῦμ καὶ ἡ Ἀχρίς» ἐν τῷ «Ἐμπρὸς» τῶν Ἀθηνῶν 24 Μαΐου σ. 1-2 καὶ 30 Μαΐου 1-2 1923.

καὶ ἦν εἶδομεν γενναίως συνεισενεγκοῦσαν πρὸς ἰδρυσιν τῆς Ἀκαδημείας. Ἐν τῇ προμετωπίδι τῆς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγίου *Κλήμεντος* ἀναγράφεται : *«Δαπάνη μὲν τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἐν ἁγίοις ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ καὶ τοῦ τυπογράφου»*. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις τῶν πεντεκαίδεκα μαρτύρων καὶ τοῦ ἁγίου *Νικολάου τοῦ Νέου* καὶ ἡ προτασσομένη ἄλλως, ὥς εἴπομεν, εἰκὼν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ εἰς πᾶσαν ἔκδοσιν, ἀποδείκνυσι τὴν σπουδαίαν, ἂν μὴ τὴν πρώτην θέσιν, ἣν κατεῖχεν ἡ μονὴ ἐν τῷ κοινωφελεῖ τούτῳ ἰδρύματι. Ἐπεὶ δὲ περιορισθέντος τοῦ *Γρηγορίου* εἰς τὸ ἔργον τῆς διδασκαλίας ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ἀπὸ τοῦ 1744 καὶ ἔξῃς *τὸ τυπογραφεῖον ἔμεινεν εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν δικαιοδοσίαν τῆς τοῦ ὁσίου Ναοῦμ μονῆς, ὥς δέκνυνται ὧδε :*

«Συνταγμάτιον Ὁρθόδοξον περιέχον ἐν αὐτῷ Ἑρωταποκρίσεις λίαν ἐπωφελεῖς κατὰ τὴν γνώμην τῆς Ἀγίας, Καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολικῆς, συντεθὲν μὲν παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις *Κωνσταντίνου τοῦ Ἀγιοναουμίτου* πρὸς χρῆσιν τῶν ἀπλῶν Χριστιανῶν καὶ τῶν ἐν Οὐγκαρίᾳ εὐρισκομένων πραγματευτῶν, καὶ τύπῳ ἐκδοθέν, ἵνα παρέχεται αὐτοῖς δωρεάν, Διορθωθὲν παρὰ τοῦ *Κῦ Μιχαὴλ Ὑπισχιώτου*. Ἐν τῇ *Τυπογραφίᾳ τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ*, τοῦ ἐν τῷ Λιβανίσκῳ Διαβόλεως κειμένου (sic) φημς'. Ἐν Μοσχοπόλει»¹.

Κατὰ τὸν *Σπηλιωτόπουλον* μάλιστα τὸ Τυπογραφεῖον ἰδρύθη τῷ 1710 ἐν αὐτῇ τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου Ναοῦμ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ *Κωνσταντίνου Μοσχοπολίτου*². Φαίνεται ὅμως, ὅτι ἡ ἀποχώρησις τοῦ *Γρηγορίου* πολὺ ἔβλαψε τὰς ἐργασίας τοῦ *Τυπογραφείου*, διότι μετὰ τὸ ἀνωτέρω Συνταγμάτιον παρέρχεται σχεδὸν 15ετία καὶ μόνον ἐν βιβλίῳ γνωρίζομεν ἐκδεδομένον ἐνταῦθα, οὗ χάριν τοῦ

1. Τὸ βιβλίον ὑπάρχει παρ' ἐμοί. (Ὁ *Le grand* σημειοῦται τό : *raïsime*) καὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑλλ. Βουλῆς. Ὁ συγγραφεὺς φέρεται ὡς μαθητὴς Ἀθωνιάδος Σχολῆς καὶ προτάσσει λαμπρὰν ἀντιρωτικὴν πρὸς τὸν *Καστορίας Χρύσανθον* ἐπιστολὴν καὶ ἐξάστιχον ἐπίγραμμα εἰς τὴν βίβλον, καὶ τὸ ἐξῆς τετράστιχον (ἀμφοτέρων πονημάτων *Μιχ. Ὑπισχιώτου*):

Τέσσαρα τῆς βίβλου κεφάλαια πέλει ζαθέοιο,
τέσσαρες ὡς ποταμοὶ τῆς Ἑδὲμ ὀλβοδόται,
Ἄρδετε ὀρθοφρενίζωσι ψυχὰς τε φρένας τε,
νάμασιν ἡδυρόις, πόνα χαρπὸν ἄγειν.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 82. Εἶναι ἀσφαλὲς ὅ αὐτὸς συγγραφεὺς τοῦ Συνταγμάτιου *Κωνσταντῖνος*.

ὀνόματος τοῦ συγγραφέως ἀναγράφομεν ὁλόκληρον τὴν ἐπιγραφὴν :

«*Εἰσαγωγή Γραμματικῆς παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ ἐλλογιμωτάτου διδασκάλου τῆς ἐν Μοσχοπόλει νεωστὶ ἰδρυθείσης Ἀκαδημίας, καὶ μεγάλου Πρωτοπαπᾶ καὶ Ἱεροκλήρουκος τοῦ ἀγιοτάτου θρόνου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχρειδῶν (sic) καὶ τῆς θεοσώστου πολιτείας Μοσχοπόλεως κυρίου Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου Μοσχοπολίτου συναρμοσθεῖσα εἰς εὐχέρειαν τῶν πρωτοπείρων. Νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνη τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου κυρίου Ἀντωνίου χατζῆ Γεωργίου Μποῦε*¹, ἐκπατρίδου Μοσχοπόλεως. *Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ τοῦ δόσιου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ Ἐν Μοσχοπόλει, ρψξ'*².

4. Αἱ περίφημοι ἐκδόσεις τοῦ Τυπογραφείου τῆς Μοσχοπόλεως—Σύντομος περιγραφή αὐτῶν. Τὸ περίεργον βιβλίον τοῦ νεοφωτίστου Ἰησοῦτου Βενιζόνη. Ἡ Ἀλήθεια κριτής.

Φίλου σπουδαίου κινουῦντος τὸν κάλαμόν μου, ἵνα ταῦτα σχεδιαγραφήσω, ἀξιώσιν ἐκκληρῶν παρενείρω ὧδε κατάλογον βραχύτατον τῶν Μοσχοπολιτικῶν ἐκδόσεων, αἵτινες νῦν εἶναι σπανιώταται καὶ λίαν περιζήτητοι. Ὁ Λάμπρος ἐν τῇ διαληφθείσῃ πραγματείᾳ περιέγραψεν ἐν ὅλῳ 8 βιβλία. Ὁ Legrand καὶ οἱ ἐκδόται τῆς Bibliographie hellénique ἐν τῷ ὀνομασθέντι τόμῳ τῶν τῆς ΙΗ' ἑκατοντ. ἐξικνουμένῳ μέχρι τοῦ 1760, περιέγραψαν ἐν ὅλῳ 17, τὰ ἐξῆς :

1 Ἀκολουθία τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1731. Ἐν σ. 33 58. «Τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου χαρτοφύλακος Θεσσαλονίκης Ἰωάννου τοῦ Σταυρακίου λόγος εἰς τὸν βίον καὶ τὰ θαύ-

1. Ἴδου ἐτέρα ἀπόδειξις, ὅτι οἱ Μοσχοπολῖται ἦσαν Ἀλβανοί, τὸ ἐπωνύμιον Μποῦας εἶναι Ἀλβανικὸν καὶ σώζεται ἐνταῦθα ἡ οἰκογένεια τοῦ περιφήμου ἥρωος Μερκουρίου Μποῦα, οὗ τὰ ἀνδραγαθήματα ἀπηθανάτισεν ὁ Τζάνης Κορωνάος (βλ. Σάθα, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά τόμ. Α' Ἀθῆναι 1867) ἐνταῦθα 4 πανομοιότυπα τοῦ οἰκοσήμου τοῦ Μποῦα, ὅστις ἐσεμνύνετο καὶ διὰ τοῦ οἰκοσήμου τοῦ Πύρρου, εἰς ὃν ἀνήγον τὸ γένος οἱ Μποῦαι, καὶ τῆς σημαίας αὐτοῦ (ὀλίγη διαφερούσης τῆς νῦν Ἀλβανικῆς).

2. Ἀφιεροῦται δι' ὥραίας πρυσφωνήσεως εἰς τὸν Ἀχρειδῶν Χύριλλον καὶ ἔπονται (ἐν φ. 4—8) ἐπιγράμματα 12 συντεθέντα ὑπὸ τῶν μαθητῶν πρὸς τιμὴν τοῦ διδασκάλου (βλ. Legrand ἀρ. 550).

ματα τῆς ὁσιομυροβλύτιδος Θεοδώρας, μεταφρασθεῖς εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν παρ' ἑμοῦ τοῦ ἐλαχίστου ἐν ἱερομονάχοις *Συμεών* ¹.

*2. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου *Χαραλάμπους*, 1734 ².

3. Ἀκολουθία τοῦ ὁσιομάρτυρος *Νικολάου τοῦ Νέου*, 1736 ³.

*4. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος *Σεραφείμ ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου*, 1740 ³.

5. Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου *Ναοὺμ τοῦ θαυματουργοῦ*, 1740.

Ἐν τέλει (εἰς νέαν σελίδωσιν 1 5): «*Σύντομος ἱστορία τῆς κατὰ τὸ 1742 ἔτος μεγάλης γενομένης πείνης καὶ ἀκρίβειας*. συντεθεῖσα παρὰ τοῦ κυρίου *Μιχαὴλ Γκόρας* καὶ ἀφιερωθεῖσα παρ' αὐτοῦ τῷ μακαριωτάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας κυρίῳ κυρίῳ *Ἰωάσαφ* ⁴. Εἰς στίχους πολιτικὸς 115 ἐκτίθενται τὰ δεινὰ τῆς πείνης ὥς ἀκόλουθα τοῦ ἐμφανισθέντος κομήτου τῷ 1737, ἡ ἀκρίβεια καὶ ἡ διατίμησις τῶν τροφίμων, λίαν περίεργα πράγματα! ⁵ Ἔπονται 3 ἐπιγράμματα τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν λοιμόν.

*6. «*Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Κλήμεντος Ἀχριδῶν*... συλλεχθεῖσα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ τε *Δημητρίου τοῦ Χωματινοῦ καὶ τοῦ Καβάσιλα* ἀρχιεπισκόπων τοῦ αὐτοῦ θρόνου χρηματισάντων..» 1742 σ. 13—37 «*Βίος καὶ πολιτεία ὁμολογία τε καὶ μερικὴ θαυμάσιων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις .Κλήμεντος. συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας κυρίου Θεοφυλάκτου, τοῦ καὶ μαῖστορος*

1. Legrand ἀριθ. 204. Ἐκάστη Ἀκολουθία ἐννοεῖται, ὅτι περιέχει καὶ τὸν βίον τοῦ ἁγίου καὶ διήγησιν τῶν θαυμάτων. Εἶναι δὲ πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις τῆς Μοσχοπόλεως τὸ πρῶτον τετυπωμένα. Οἱ Γαλλοὶ βιβλιογράφοι προθυμοποιήθησαν καὶ περιέλαβον καὶ τὰ ἐπιγράμματα, τοὺς τε προλόγους καὶ τὰς ἀφιερωτικὰς ἐπιστολάς καὶ περιγραφὴν τῶν εἰκόνων, αἵτινες πλεονάζουσιν ἐνταῦθα ὡς καὶ τὰ ἐπίτιτλα καὶ τὰ διάφορα κοσμήματα, οἷα δὲν ἀπαντῶμεν συχνῶς ἐν τοῖς τυπογραφείοις τῆς Ἀνατολῆς.

2. Legr. 224 τὰ δι' ἀστερίσκου σημειούμενα περιεγράφησαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Π. Λόμπρου ἐνθ' ἄνωτ. Ὡς γνωστὸν ὁ ἅγιος Χαραλάμπης ἐωρτάζετο ἐν Μετεώροις, ἐνθα κατέχουσι τὴν γῆραν αὐτοῦ.

3. Legr 229. Οὗτος ἦν Μετσοβίτης.

4. Αὐτόθι 263.

5. Legr. 264. Τὸ στιχοῦργημα μετὰ καλῶν προλεγόμενων ἀνεδημοσίευσεν ὁ μακ. καθηγητὴς μου Ν. Πολίτης. ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἑταιρ. Α' (Ἀθῆν. 1883) σ. 266—273.

των ἑτηόρων χρηματίσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει.¹

*7. Ἀκολουθία τῶν πεντεκαίδεκα ἱερομαρτύρων τῶν... μαρτυρησάντων ἐν Τιβερίουπόλει τῇ κοινῶς ἐπικαλουμένη Σιτρουμνίτζη² 1741.

8. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου βασιλέως.

9. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Ἐράσμου τοῦ ἐν τῇ Ἀχρίδι.

10. Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου Ναοῦμ τοῦ θαυματουργοῦ.

11. «Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ὁσιομάρτυρος Νικοδήμου τοῦ μαρτυρήσαντος ἐν τῇ πόλει Βελεγράδων...»³.

12. Ἀκολουθία τῶν ἁγίων ἐπιταρίθμων⁴.

13. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος ἀρχιεπισκόπου Λαρίσσης 1744⁵.

*14. Κορυδαλλέως περὶ ἐπιστολικῶν τύπων καὶ Ῥητορική. 1744⁶.

*15. Συνταγμάτιον Κωνσταντίνου Ἀγιοναουμίτου 1746⁷.

*16. Εἰσαγωγῆς Γραμματικῆς Καβαλλιώτου, 1760⁸.

*17. Ἡ ἀλήθεια κριτῆς εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν 4 χριστιαν. λατρειῶν.

Τὸ περιεργον τοῦτο βιβλίον ἐγράφη ὑπὸ τοῦ πατρὸς Βενιζόνη ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἰησουϊτῶν, ἐπιστρέψαντος εἰς τὸ δόγμα τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Λακεδαιμονίας Παρθενίου χρησθέντος· ὅθεν «ἐκαθάρισε, λέγει, καὶ ἐφώτισε τὸν νοῦν του εἰς τὸ νὰ συγγράψῃ μὲ ἔμφασιν μεγαλητέραν αὐτό του τὸ βιβλίον». Δὲν φέρει οὔτε τόπον ἐκδόσεως, ἀλλ' οὔτε χρόνον καὶ τοῦτο εὐνόητον, ἐφ' ὅσον δι' αὐτοῦ ἐκφέρεται «δικαστικὴ προᾶξις ἡθικὴ» κατὰ τῶν Παπιστῶν καὶ Διαμαρτυρομένων. Ὁ Π. Δάμπρος περιγράφει

1. Legr. 286 Περὶ τῶν διαφορῶν ἐκδόσεων τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου βίου βλ. Οἰκονόμου Σοφ. «Περὶ τῆς ἁγίας Ὀλγας» (Ἀθήνησι 1867) σ. 24-25· ἐνταῦθα εἶναι ὁ Ἑλληνικός.

2. Τὰ κατὰ τὸ μαρτύριον τούτου ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἀσκητισμοῦ Τόμ. Α' (Θεσσαλονίκη 1929) σ. 85-86.

3. Τὰ ὑπ' ἀρ. 7-12 ἐξετυπώθησαν ἡνωμένα τῇ Ἀκολουθίᾳ τοῦ ἁγ. Κλήμεντος, ἀλλὰ μετ' ἰδίας ἑκαστον φυλλάδιον σελιδώσεως. Τὸ βιβλίον περιγράφεται ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τῶν Legr. σ. 284-290 καὶ ἀνατυποῦνται ἡ ἀνωτ. ἀφιερωτικὴ τοῦ Γκόρα ἐπιστολὴ καὶ 7 ἐπιγράμματα.

4. Legr. 313 ἐνθα καὶ ἡ ἀφιερωτικὴ τοῦ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου. Περὶ τῶν διαφορῶν ἐκδόσεων βλ. ἐκτενέστατον σημείωμα τοῦ μακ. Π. Κοντογιάννη ἐν ΙΗ' τόμ. Ἀθηνᾶς (σ. 184-185) ἐνθα καὶ περὶ τοῦ βίου.

5. Legr. 317. 6 Legr. 344 βλ. ἀνωτ. 7. Legr. 550 βλ. ἀνωτ.

αὐτὸ ἐν ἐκτάσει ¹ καὶ ἐπιλέγει : « *Τὸ νεώτερον δσων βιβλίων γινώσκουμεν τῆς Μοσχοπόλεως εἶναι τὸ τοῦ πατρὸς Βενιζόνη τυπωθὲν περὶ τὸ 1765, ὥστε ἀγνοοῦμεν ἂν εἰργάζετο τὸ τυπογραφεῖον μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως ἐπελθούσης τῷ 1770* » ². Τοῦτο εἶναι, ὡς φαίνεται, ἀκριβές. Τὸ βιβλίον μεταξὺ τῶν 10 ξυλογραφιῶν, ἐν αἷς παρίστανται Πατριάρχαι, Πάπαι, ὁ Λούθηρος καὶ Καλβῖνος, Ἰησουῖται, γερουσiasται δικασταὶ κτλ. οἱ συγκροτοῦντες τὸ δικαστήριον καὶ διεξάγοντες τὰς συζητήσεις ἐν σελ. 10 ἐν τέλει τοῦ 1^ο κεφαλαίου *ἔχει καὶ τὴν προτομὴν τοῦ δσίου Ναούμ*, τὸ ἀπαραίτητον οἰκόσημον ἢ ἔμβλημα τοῦ Τυπογραφείου τῆς Μοσχοπόλεως. Οἱ Γαλῶται βιβλιογράφοι ὑπερβάντες ἐν τούτῳ τὰ ὅρια τῆς βιβλιογραφίας ἀφιέρωσαν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ περιέργου τούτου βιβλίου 13 ἐν ὅλῳ σελίδας ³, καὶ ὅμως μεθ' ὅλην τὴν λεπτομερῆ ἀνάλυσιν τῶν ξυλογραφιῶν, δὲν ἀντελήφθησαν τὸ σύμβολον τοῦ τυπογραφείου. Ἐκτὸς τούτου ἐν σελ. 4 ὑπάρχει ἐπίγραμμα εἰς τὴν βίβλον ἀνώνυμον· ἐν τούτῳ εὐρίσκομεν τὰς λέξεις ὀρθοφρονίζωos (γρ ὀρθοφρενίζωos) καὶ ζᾷθεos, αἷς συνηντήσαμεν ἐν τῷ ἀνωτ. ἐπιγράμματι τοῦ *Γκόρα*.

1. *Ενθ' ἀνωτ. σ. 401—402.

2. Αὐτ. 402. «Ο Chandler : *Travels in Asia minor* tom. I—III ἔγραψεν, ὅτι ἐτυπώθη ἐν Ἰωαννίνοις, ἀλλ' ὁ Δραγούμης, ὅστις ἔγραψε περὶ τοῦ βιβλίου ἐν Πανδώρα ἀρ. 178 σ. 232 ἐ. λέγει, ὅτι τὰ πάντα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἐξῆλθεν ἐκ τῶν πισστηρίων τῆς Μοσχοπόλεως», (αὐτ. σημ. 1). Ὅντως ὁ Chandler περιγράφει τὸ βιβλίον ἐν III τόμῳ (Paris 1806) σ. 67-70.

3. Bibl. hel. σ. 387—399.

III. ΟΙ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΙ ΤΗΣ ΜΟΣΧΟΠΟΛΕΩΣ
ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΜΟΣΧΟΠΟΛΙΤΑΙ, ΚΑΙ ΕΚ ΤΩΝ ΠΕΡΙΞ
ΟΙ ΠΡΟΑΓΑΓΟΝΤΕΣ ΤΑΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΙΚΑΣ ΙΔΕΑΣ

Παρέσχομεν διὰ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐκδόσεων τοῦ Τυπογραφείου τῆς Μοσχοπόλεως ἀπλὴν σκιαγραφίαν τῆς πνευματικῆς παραγωγῆς: διότι, ὡς ὁψόμεθα, μνημονεύονται σποράδην καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις, καὶ δὴ καὶ εἰς ἄλλας πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας. Ὁ Π. Δάμπρος ἐγνώρισεν ἡμῖν μόνον 8 τοιαύτας ἐκδόσεις, ὁ Legend ἐδιπλασίασε τὸν ἀριθμὸν περίπου, ἐλπίσωμεν, ὅτι θὰ ἀνευρεθῶσι καὶ ἄλλαι ἐκδόσεις. Εἶναι ὅμως περίεργον τὸ φαινόμενον τῆς σπανιότητος τῶν Μοσχοπολ. ἐκδόσεων¹. Ἄλλ' ἔχομεν καὶ ἔργα τῶν διδασκάλων καὶ λογίων Μοσχοπολιτῶν ἐκδοθέντα οὐχὶ ἐν Μοσχοπόλει ἀλλ' ἐν Εὐρώπῃ ὑφισταμένου ἔτι τοῦ τυπογραφείου, ὧν τινες θὰ παρενείρωμεν παρακατιόντες. Ἦδη δεόν νὰ γνωρίσωμεν τοῖς ἀναγνώσταις τοὺς τε συντελεστάς τῆς κινήσεως ταύτης καὶ τοὺς διαφόρους Νεοακαδημαϊκοὺς. Ἡ πόλις αὕτη, ἡ ἀριθμοῦσα τότε περὶ τὰς 60000 κατοίκων, (δευτέρα μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ πληθυσμὸν ἐν τῇ Εὐρωπ. Τουρκίᾳ) δὲν ἐθαυμάσθη τόσον διὰ τὸν πλοῦτον, τὰς λαμπρὰς οἰκοδομὰς, τὰς εὐρείας ὁδοὺς, τὴν βιομηχανίαν (μαχαιροποιία, ὀπλοποιία κττ), ὅσον ἔμεινεν αἰώνιον τὸ κλέος διὰ τοὺς τροφίμους τῆς Ἀκαδημείας, οἵτινες διδάσκοντες εἰς διάφορα μέρη καὶ συγγράφοντες διεκρίνοντο ὡς οἱ κράτιστοι τοῦ αἰῶνος. Τὰ ἰδιάζοντα τούτοις εἶναι τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν αἷμα καὶ ὁ ὑπὲρ τῆς Ὁρθοδοξίας διακαῆς ζῆλος. Πρὸς τῇ δεινῇ δὲ ἐλληνομαθείᾳ προσῆν αὐτοῖς καὶ ἡ γλωσσομάθεια, ἐν ἣ καὶ νῦν ἔτι διακρίνονται οἱ τῶν μερῶν ἐκείνων λόγιοι.

Σύντομος, ὧδε ἀναγραφὴ ἐπιδείξει τοὺς ἱκανωτέρους τῶν ἐκ Μοσχοπόλεως καὶ τῆς περιουκίδος τῶν ἡγετῶν καὶ τροφίμων τῆς Νέας Ἀκαδημείας.

1. Ἐν Ἀθήναις ἐπὶ 20ετίαν ὄλην ἐπισκεπτόμενος καθεκάστην σχεδὸν τὰ παλαιὰ βιβλιοπωλεῖα, οὐδέποτε σχεδὸν εἶδον ἐκδοσιν Μοσχοπόλεως. Ἐν τοῖς Μετεώροις ἐπίσης δὲν ὑπάρχουσιν. Εἰς τὰς τοῦ Ἀθῶ Βιβλιοθήκας εἶναι ἀραιόταται. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως, εἰμὴ ὅτι κατὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πῦρ τὰ ὑπάρχοντα ἀποθέματα τὰ δὲ εὗρισκόμενα τῇδε κακῆσε περισυνέλεξαν οἱ πρὸς ἄγραν τοιούτων πολυτίμων ἐκδόσεων καθ' ἐκάστην περιφερόμενοι ξένοι.

1. Ἀθανάσιος Δημητρίου Στηρία Μοσχοπολίτης.

Οὗτος εἶναι γνωστὸς μόνον ἐκ τῆς Ἑκκλ. Ἱστορίας τοῦ *Μελετίου* ἔνθα αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ *Θεόδωρος* ἀναφέρονται ἐν τοῖς συνδρομηταῖς. Ἐνταῦθα προτάσσονται αὐτοῦ δύο ἐπιγράμματα ἠρωελεγεῖα τὸ μὲν εἰς τὴν βίβλον ἐξ 28 στίχων, εἰς δὲ τὸν ἐκδότην *Πολυζών* *Δαμπανιζιώτην* ὁ ἐξῆς:

Αἶθε Θεὸς πολὺ τοι γε Π ο λ υ ζ ώ η χαρίσαιτο
κ' ὄλβια ἐν ἀμφοτέρῃ κύδιμ' ἄνερ βιοτῇ
ὄν γὰρ ἔκεινθε τέχα πρὸ κύκλων ὄλβον δολιχῶν περ,
τὸν δ' ἀναμοχλεύσας πᾶσι φάνας μετιτόν¹.

2. Ἀμβρόσιος ἱερομόναχος ὁ Πάμπερις Μοσχοπολίτης

Οὗτος ἐγεννήθη ἐν Μοσχοπόλει τῷ 1733, ἔνθα καὶ ἐσπούδασεν ὑπὸ τὸν Καβαλλιώτην γενόμενος κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Βλαχικῆς γλώσσης εἶτα ἐμόνασεν ἐν τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου Ναοῦμ. Περιῆλθε τὴν Ῥουμανίαν ὅλην διδάσκων, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Γερμανίαν, καὶ ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρώτων ἰδρυτῶν τοῦ ἐν Λειψία Ναοῦ τῶν Ὁρθοδόξων.

Τὰ ἔργα αὐτοῦ ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ *Ζαβίρα*². Ἐν Λειψία διαμένων ἐπεστάτησεν εἰς τὴν ἐκδοσιν τῆς Φυσικῆς τοῦ *Νικ. Θεοτόκη* τῷ 1766³. Ὁ Ἀμβρόσιος ἦν ἀνάστημα τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Ναοῦμ, ὥς ἐκ τοῦ ἐν τέλει τοῦδε τοῦ κεφαλαίου ἐπιγράμματος αὐτοῦ ἐμφαίνεται.

Προέβη δὲ καὶ εἰς ἀνατύπωσιν τῷ 1768 τοῦ ἐν Μοσχοπόλει ἐκδοθέντος, ὡς εἶδομεν, *Ἐπιστολαρίου τοῦ Κορυδαλλέως*. ἐπειδὴ ἡ «ἔξωθεν ἐπιγιγνομένη ἀμουσία κομιδῇ ἀνέραστον εἰς δεῦρο διήλεγξε τὸ οὕτως ἐπίφθονον σύνταγμα» ὡς γράφει «τοῖς φιλολόγοις τῶν Ἑλλήνων» ἐν προοιμίῳ, ἐπιφέρων καὶ τάδε: «Ὅσης μὲν διαφθορᾶς ἀπηλλαγμένον, ὅσων δ' ἀνάπλεων ἀστειοτήτων, καὶ συνελόντι φάναι, ἡλίκηνην τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον φέρον ἔχει μεταβολήν, καὶ τοῦ ἀρχετύπου ἐπ' ἀκριβὲς σώζει τὸ γνήσιον, αὐτὸ τοῦτο αὐτίκα σαφῶς δηλώσει φανέν, οὐδὲ λήσεται μηδὲν ἀβασανίστως προσιεμένους». Ἐκ τῆς περικοπῆς ταύτης, ὡς

1. Ὁ *Σκενδέρης* (σ. 51) ἀναφέρει *Ναοῦμ Στηρίαν* μεταξύ τῶν ἀνακαινιστῶν τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου. 2. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος συγκαταλέγεται ἐν τοῖς συνδρομηταῖς τῆς Ἑκκλ. Ἱστορίας τοῦ *Μελετίου* (Τομ. Α' σ κθ') ὅθεν συνάγεται ὅτι τῷ 1783, (ἔτει ἐκτυπώσεως) ὑπῆρχεν ἐν τῇ ζωῇ.

2. Ἐνθ. ἀνωτ. 190.

3. Βρεττοῦ Νεοελλ. Φιλ. Β' ἀρ. 129.

ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα, δ' ἀγινγνώσκει πᾶς τις τὴν περὶ τὸν Ἕλληνα λόγον δεινότητα τοῦ **Ἀμβροσίου**. Ἀλλ' οὗτος πρὸ παντὸς διεκρίθη ὡς ποιητῆς, διάφορα κατὰ **Ζαβίραν** συνθεῖς ποιήματα, ἰδίᾳ δὲ τό: «**Ποίημα καρκινικὸν μετὰ σχολίων καὶ τῶν ἐμπεριεχομένων αὐτῷ ἱστοριῶν εἰς πλείστην ὠφέλειαν τοῖς ἀκριβῶς καὶ μετὰ προσηκούσης προσοχῆς αὐτὸ μετιοῦσιν**... ΑΩΒ'. Ἐν Βιέννῃ τοῦ Ἀουστρίας» 8ον σ. VIII, 151. Ἀποτελεῖται τὸ περίεργον τοῦτο ἔργον ματαιοπονούσης διανοίας ἐκ στίχων 416 καρκινικῶν ἀνομοίων ἐν ἐπικῇ διαλέκτῳ¹ δι' ὧν ἐξύμνησε τὰ κατὰ τῶν Λέχων ἀνδραγαθήματα Αἰκατερίνης τῆς Β' αὐτοκρατορίας τῆς Ῥωσσίας καὶ τὰ τρόπαια, ἅπερ ἔστησε διὰ τοῦ γενναίου στρατηγοῦ **Σουβαρόφ**. Ἀφιεροῦται δὲ διὰ καρκίνων 36 εἰς τὸν αὐτοκράτορα **Ἀλέξανδρον τὸν Α'**, τὸν ἐκείνης ἑγγονόν. Ὁ συγγραφεὺς ἔγραψε λέγει «εἰς πλείστην ὠφέλειαν» καὶ διὰ «τὴν φίλεργον νεολαίαν, ἃρτι τῆς ἐπὶ τὴν Πιερίαν ἀψαμένην, πρὸ ὁδοῦ εἰς τὴν στιχουργίαν ποιήσασθαι»², ἥτις ὅμως οὐδὲν θὰ ὠφελεῖτο ἐκ τοῦ ἀνιαροῦ τούτου γυμνάσματος τοῦ καρκινοβατοῦντος σεβασμίου γέροντος εἰ μὴ προσετίθετο ὑποσελιδείως δαιτυλῆς ἐρμηνεία τῶν στίχων, καὶ ὁ ἐν τέλει «Ἐλεγχος τῶν ἐν τῇ παρούσῃ στιχουργίᾳ ἀναφερομένων ἱστοριῶν», ἅπερ ἀποδεικνύουσι τὸν Ἀμβρόσιον φιλόλογον ἐγκρατέστατον.

Τὸ ἐγχείρημα τοῦ Ἀμβροσίου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παρωδία τῆς Ἀνειάδος τοῦ πολλοῦ **Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως** μεταβληθείσης ἐν ὁμηρικοῖς ἑξαμέτροις (φαινόμενον τῆς ἐποχῆς, καὶ εἰμὴ τι ἄλλο, ἀποδείκνυσιν τὴν βαθεῖαν Ἑλληνομάθειαν τῶν τροφίμων τῆς Νέας Ἀκαδημίας³. Ἐν τοσούτῳ τὸ ἔργον τοῦ Ἀμβροσίου εἶχε καὶ ἐπισήμους θαυμαστὰς ὡς μαρτυρεῖ τὸ προτασσόμενον:

Ἐπίγραμμα τοῦ εὐγενεστάτου βαρῶνου **Λαγγεμφέλδ** κυρίου **Χριστοδούλου Κυρλάνδ** (ἐν τέλει γράφει: Γκερλάνδ).

Ἑλλάδα κάρτ' αὐχεῖτε, ἔχουσιν κάρρονας ἄλλων,
οὐς νόος εὖ μάλ' ἄγει, κύνει μῶσα δ' ἔτι.
Αἶκα δέ τις ποθέη κ' ἄλλα ἢ ἔργματα ἄσαι
εὐρήσει σοφίης πρήξιας, ἥδὲ λόγους.

1. Ὡς δείγμα προχείρως εὐρίσκει τις 30 στίχους ἐν τέλει τῆς νεωστὶ ἐκδοθείσης Ἱστορίας τῆς Μοσχοπόλεως ἀνατυπωθέντας.

2. σ. 57 - 142. Κατὰ ταῦτα τὸ ὅλον μέρος, ὅπερ ἐνταῦθα καταλαμβάνουσιν οἱ στίχοι εἶναι 7 φύλλα περίπου.

3. Καρκίνους ἐποίει καὶ Γεώργιος ὁ Τραπεζουντίος σύγχρονος τῷ Ἀμβροσίῳ, διδάσκαλος ἐν Βυζαντινῇ (βλ. **Μελετίου Ἑκκλ. Ἱστορ.** Τόμ. Δ' Προσθήκη ὑπὸ Βεντότη σ. 142).

Πρὸς ὃν, τὸν ἔπαινον ἀντιδοὺς στιχουργεῖ ὁ **Ἀμβρόσιος** τάδε :

Αἶνεσον, ᾧ ὅεῖα ἔτι νέα, Ἰέρωνος ἔνια,

Ἄσον ἐάτ' ἄλλα ὃ σοφός, ᾧ ἄλλα τ' ἀν' ὅσα.

Ἀλλὰ ἅμα φηᾶ, ἡ μάθησις ἦ, θαυὰ αὖ φάμα ἄλλα.

Ἦλκε χαρᾶ ἁμῶμα, ἡ σὰ ἁμῶμα ἄρα χεῖλη¹.

Ἐξίλασμοῦ χάριν, καὶ ἵνα μή τις ὑπολάβῃ τοὺς Νεοκαθημαῖκους κενεμβατοῦντας, ἀναφέρομεν πρὸς τούτοις, ὅτι ὁ Ἀμβρόσιος «μετήνεγκεν εἰς τὴν ἀπλὴν ἡμῶν διάλεκτον ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολέμου τοῦ γεγονότος ὑπὸ τῶν Ῥώσων καὶ Τούρκων, τὴν ὁποίαν συνεγράψατο ὁ **Καيسάριος Ῥημνίου** ἐπίσκοπος»¹.

3. Γεώργιος Παπᾶ Σίμος Μοσχοπολίτης

Οὗτος κατὰ τὸν **Σάθαν**, «ἐγεννήθη ἐν Μοσχοπόλει τῆς 8 Μαΐου 1683 Ἐρανισθεὶς ἐκ διαφόρων ὑμνογράφων συνέθετο ἐν Μοσχοπόλει τῷ 1706 ΚΑ' οἴκους... πρὸς... τὸν τίμιον... Σταυρόν...»². Οὗτοι ἐξεδόθησαν ὑπὸ **Γρηγορίου Ἀγιοπαυλίτου ἀρχιμανδρίτου** ἐν φυλλαδίῳ ὑπὸ τὸν τίτλον :

*Ἑμνολόγιον σὺν Θεῷ ἀγίῳ περιέχον τὴν Παρσκλητικὴν Ἀκολουθίαν εἰς τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν Σταυρόν καὶ τοὺς ΚΑ' κοσμοχαρμωσύνους Οἴκους πρὸς τὴν νοητὴν σκάλαν μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν εὐχῶν, τανῦν τὸ πρῶτον φιλοπονηθέντα καὶ συλλεχθέντα ἐκ πολλῶν παλαιῶν βιβλίων, σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ τοῦ πανοσιωτάτου. Ἐνετίησιν 1770, 16ον σ. 48 (οἱ οἴκοι ἐν σ. 20—36). Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Γρηγορίου εἶχεν ἐκδώσει τούτους ὁ **Καيس. Δαπόντες** τῷ 1745³. Εἶναι δὲ περίεργον, ὅτι οὐδέτερος τῶν ἐκδοτῶν ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ. Πόθεν ἡρανίστατο τοῦτο ὁ Σάθας, ἀγνοοῦμεν. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οὗτος ἦν Ἀγιορείτης.*

1. Αὐτ. 143, ἔπονται καὶ ἕτεροι καρχῖνοι (143—145) πρὸς διαφόρους. λέγει δὲ ὁ **Ζαβίρας** σ. 190 ὅτι ὁ **Καيسάριος** οὗτος ἦν Ῥουμάνος μαθητεύσας ἐν Βουκουρεστίῳ παρὰ **Ἀλεξάνδρῳ** τῷ **Τυρναβίτῃ**, γλωσσολογιστῆς, μετέφρασεν εἰς τὴν Ῥουμανικὴν τὰ 6 πρῶτα τῆς Ἐκκλ. Ἀκολουθίας Μηναιᾶ (αὐτ. σ. 386), ὁ **Ἀμβρόσιος** ἀφιερῶν αὐτῷ τὸν ἐξῆς καρχῖνον :

Ἦρωϊ ὄρια, καθ' ἄκαιροι ὥρη.

Σὺ δὲ ἦλκε δῶρον, ὃν ὁρῶ δεῖλη ἔδος, (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 143).

2. Νεοελλ. Φιλ. σ. 595.

3. *«Βίβλος ἱερὰ περιέχουσα τὴν... ἀκολουθίαν, τοῦ ἁγίου ἱερομ. Ῥηγίου ἐπισκόπου Σκοπέλων...»* (Venezia, 8ον) σ. 37—51.

4. Γρηγόριος Μοσχοπολίτης, ὁ τυπογράφος, καὶ εἶτα διδάσκαλος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ, ἀποθανὼν ὡς μητροπολίτης Δυρραχίου τῷ 1772. Ὑπῆρξεν ὁ διορθωτὴς καὶ ἐκδότης ὅλων σχεδὸν τῶν βιβλίων τῶν ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἐκείνου τὸ φῶς ἰδόντων, καὶ ἀνεδείχθη δόκιμος ποιητὴς ἐκκλησι. ὕμνων καὶ ἐπιγραμμάτων, ὡς ἐλέχθη, λόγου γενομένου περὶ τῶν ἐκδόσεων αὐτοῦ, καὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὴν μετάφρασιν τῆς ἀγ. Γραφῆς ¹.

5. Δανιὴλ ἱερομόναχος Μοσχοπολίτης

Ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἀρίστων τοῦ θείου λόγου κηρύττων ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκείνῃ καὶ ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων ἐν Μοσχοπόλει μετὰ τὴν ἀνασύστασιν τῆς Σχολῆς περὶ τὸ 1800. Ὡς τοιαύτη δὲ ἦδη, μετὰ πανωλεθρίαν τῆς πάλαι λαμψάσης πόλεως, ἐν τῇ νέᾳ πόλει ἐχρησίμευεν ἡ Μητρόπολις ². Χάριν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ **Δανιὴλ** ἔγραψε τὸ ἐξῆς σπουδαῖον σύγγραμμα, ἐξ οὗ καὶ μόνον εἶναι γνωστός.

«Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία. Περιέχουσα Λεξικὸν τετραγλωσσον τῶν τεσσάρων κοινῶν διαλέκτων ἥτοι τῆς ἀπλῆς Ῥωμαϊκῆς, τῆς ἐν Μοισίᾳ Βλαχικῆς, τῆς Βουλγαρικῆς καὶ τῆς Ἀλβαντικῆς. Συντεθεῖσα μὲν ἐν ἀρχῇ χάριν εὐμαθείας τῶν φιλολόγων ἀλλογλώσσων νέων παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου καὶ λογιωτάτου **Διδασκάλου Οἰκονόμου καὶ Ἱεροκλήρυκος κυρίου Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχοπόλεως**. Καλλυνθεῖσα δὲ καὶ ἐπαυξηνηθεῖσα τῇ προσθήκῃ τινῶν χρωδῶν καὶ περιεργείας ἀξίων, καὶ εὐλαβῶς ἀφιερωθεῖσα τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ Πελαγονείας, ὑπερτίμῳ καὶ ἐξάρχῳ πάσης Βουλγαρικῆς Μακεδονίας κυρίῳ **Νεκταρίῳ** τῷ ἐκ Μουντανίων. Οὗ τοῖς ἀναλώμασι τύποις ἐκδίδεται δι' ὠφέλειαν τῶν ἐπαρχιωτῶν αὐτοῦ εὐλαβῶν χριστιανῶν. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αῳβ' 1802». 4ον (φύλλα 4 ἐκτὸς ἀριθμοῦ) σ 92 ³.

Ἐν ἀρχῇ ὑπάρχουσι διάφορα ἐπιγράμματα καὶ ἡ πρὸς τὸν σεπτὸν ἐκδότην ἀφιερωτικὴ τοῦ συγγραφέως ἐπιστολή, ἔνθ' ὑπογράφεται :

1. Βλ. ἀνωτ. Μερ. Γ' I. 5

2. **Λαμπρίδου**, Περὶ τῶν Ἡπειρώτου ἀγαθοεργημάτων. Τομ. Α' (Ἀθῆναι 1880) σ. 104.

3. Τὸ βιβλίον εἶναι σπανιώτατον καὶ περιγράφεται ἐν ἐκτάσει ὑπὸ τοῦ Legrand (Bibliographie Albanaise, Paris 1912 ἀρ. 121 σ. 49-52), ὅθεν καὶ τὰς περικοπὰς παραλαμβάνομεν, ὅσας ἀναφέρομεν ἥδε. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Legr. τόπον ἐκδόσεως δὲν ἔχει Ὁ δὲ Βρεττός (Ν. Φιλ. Β' ἀρ. 336) ἔχει ἐν Βιέννῃ.

«... Οἰκονόμος καὶ ἱεροκῆρυξ Δανιὴλ Μιχάλη Ἀδάμη Χατζῆ δ Μοσκοπολίτης». Μεθ' ὃ ἀκολουθεῖ ἡ ἐξῆς σημείωσις :

«Σημείωσαι ὅτι τὸ παρὸν τετράγλωσσον Λεξικὸν συνετέθη μόνον καὶ μόνον διὰ τὰ συνηθίσουν οἱ τῶν Μοισιαδάκων παῖδες τὴν ῥωμαίικην γλῶσσαν, ἀφ' οὗ γυμνασθοῦν δι' αὐτοῦ διακεκριμένως τὴν κάθε λέξιν· ὅθεν ἂν ἐμπεριέχεται ἐν αὐτῷ ἡ ἔννοια ποταπὴ ἢ λέξεις χαμερπῆς, αἷς μὴ ταράττεται ὁ φιλόκαλος ἀναγνώστης καθότι ὅκρπὸς τοῦ συγγραφέως ἦτον τὰ δώση μόνον εἰς τοὺς ἀπειρογλώσσους μίαν ἀπλὴν ἰδέαν τῆς σημασίας τῶν λέξεων, καὶ ὅχι τὰ κάμη διδασκαλίαν τῶν πρακτέων. Ἦμποροῦσαν δὲ τὰ διορθωθοῦν καὶ τὰ ἔμβουν εἰς ὀρθοτέραν τάξιν τὰ ἐν αὐτῷ νοήματα, ἂν εἴμεθα εἰδήμονες καὶ τῶν ἐν αὐτῷ λοιπῶν διαλέκτων»¹

Τὸ βιβλίον πλὴν τοῦ Λεξικοῦ ὅπερ καταλαμβάνει τὰς σελ. 1—36. περιέχει καὶ τὰ ἐξῆς :

1. σ. 37—39 *Συμβουλαι πρὸς τὰ τέκνα τῶν Χριστιανῶν.*

2. 40—53. «Μέρος Α'. Διδασκαλία Χριστιανικὴ εἰς τὴν ὁποίαν ὁ διδάσκαλος ἐρωτᾷ καὶ ὁ μαθητὴς ἀποκρίνεται».

3. σ. 54—59. «Μέρος Β'. περὶ στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς φυσικῆς»

4. σ. 60—71. «Ἀρχὴ τῶν ἐπιστολικῶν χαρακτήρων»

5. σ. 72—83. «Μέρος Γ'. περὶ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῆς ἀριθμητικῆς».

6 σ. 84—91. «Οἱ ἐορταζόμενοι ἅγιοι τοῦ ὅλου ἐνιαυτοῦ», ἔπονται διάφοροι τύποι ἐπιστολῶν χρησίμων τοῖς ἀνωτέροις κληρικοῖς. Κατὰ ταῦτα τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἀληθῶς *ἐγκυκλοπαιδεία Σχολειακή*, περιέχουσα σχεδὸν πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖτο πρὸς διδασκαλίαν διὰ τὰς προκαταρκτικὰς τάξεις, ἐν αἷς ὡς κείμενα ἀναγνωστικὰ ἐχρησίμευον αὐτὰ τὰ βιβλία τῆς Ἐκκλησίας (Ὁσιώηχος, ἀπόστολος, ψαλτήριον κττ.). Οὕτω λοιπὸν ὁ σοφὸς διδάσκαλος ἔλυσεν ἀπλούστατα καὶ τὸ ζήτημα τῶν διδακτικῶν βιβλίων, ὧν ἡ προμήθεια ἐν τοῖς τότε χαλεποῖς καιροῖς ἦν δυσχερεστάτη. Νεωτερισμὸς ἢ τέλειος Ἀμερικανισμός, ὡς νῦν λέγομεν, δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ συνέκδοσις τοῦ Λεξικοῦ καὶ δὴ πολυγλώττου μετὰ τῶν διδακτικῶν βιβλίων. Παρόμοιον τι δὲν γνωρίζω ἐν Ἑλληνικῇ γλώσσῃ, οὐδ' ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἄς παραδειγματισθῶσιν οἱ νέοι τῆς Ἑλλάδος παιδαγωγοί, ἀπὸ τοῦ Μοσκοπολίτου Δανιὴλ τὸ πάννυ ἐνδεικνυόμενον τοῦτο σύστημα πρὸς διδασκαλίαν τῆς Ἑλληνικῆς εἰς τοὺς ξеноφώνους, ὧν πολυῖριθμοι ἐπεφοίτησαν

1. Ἀσφαλῶς δὲν ἐγνώριζε τὴν Ῥουμανικὴν καὶ Βουλγαρικὴν.

ἐσχάτως ὡς πρόσφυγες ἐν Ἑλλάδι ¹. Ἴδου δὲ πῶς ἐν προοιμίῳς ὁ σκοπὸς τοῦ Λεξικοῦ τούτου ἐκτίθεται ²:

Ἄλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, ἀλλόγλωσσοι χαρῆτε
 κ' ἐτοιμασθῆτε ὅλοι σας Ῥωμαῖοι νὰ γενῆτε,
 Βαρβαρικήν ἀφίνοντες γλῶσσαν, φωνὴν καὶ ἥθη,
 ὅπου σιτοὺς ἀπορόνους σας νὰ φαίνωνται σὰν μῦθοι.
 Γένη σας νὰ τιμήσητε ὁμοῦ καὶ τὰς πατρίδας
τὰς Ἀλβανοβουλγαρικὰς κάμνοντες Ἑλληνίδας.
 Λέν εἶναι πλέον δύσκολον νὰ μάθετε ῥωμαῖκα
 καὶ νὰ μὴ βαρβαρίζετε μὲ λέξεις πέντε δέκα

 Λαοὶ οἱ πρὶν ἀλλόγλωσσοι, ἀλλ' εὐσεβεῖς τὰ θεῖα.
 Ῥωμαίων ν' ἀποκτήσετε γλῶσσαν καὶ ὁμιλίαν.
 Μεγάλως ὠφελοῦμενοι εἰς τὸ ἐπάγγελμά σας
 κ' εἰς ὅλα τὰ ἐμπορικὰ ἐπιχειρήματά σας.
 Νέοι Βουλγάρων, χαίρετε, Ἀλβανιτῶν καὶ Βλάχων,
 διάκονοι πρεσβύτεροι μεθ' ἱερομονάχων.
 Ξυπνήσατε ἀπ' τὸν βαθὺν ὕπνον τῆς ἀμαθείας
 ῥωμαῖκα γλῶσσα μάθετε, μητέρα τῆς σοφίας.
 Ὁ Μοισιόδαξ Δανιήλ, ἔντιμος οἰκονόμος,
 τὴν βίβλον ἐξεπόννησεν, ὦν ἱερεὺς ἐννόμος.
 Πελαγωνείας δ' ὁ καλὸς ποιμὴν καὶ ἱεράρχης
 τύποις αὐτὴν ἐξέδωκεν, ὡς θεῖος ποιμενάρχης
Ῥωμαῖκα γλῶσσα θέλωντας τοὺς πάντας νὰ διδάξῃ
καὶ τὰ Βουλγαραλβανικὰ ἥθη νὰ μεταλλάξῃ.
Στολίζοντας τοὺς τόπους σας καὶ συνιστῶν σχολεῖα,
καὶ μὲ ῥωμαῖκα γράμματα γυμνάζων τὰ παιδιά
 (συμβουλαὶ ὑπὲρ τοῦ ἀρχιερέως).

1. Ὁ μακ. Λαμπρίδης περιερχόμενος τὰ μέρη ἐκεῖνα πρὸς συγγραφὴν τοῦ διαληφθέντος ἔργου, ὡς σημειῶδες ἀναγράφει, ὅτι ἐν τινι Ἀλβανικῷ χωρίῳ εὔρε διδάσκαλον γνωρίζοντα καὶ τὴν Ἀλβανικὴν, ὅπως ἐπίσης ὡς ἀνέκδοτον ἀναφέρει ὅτι εὔρε καὶ διδάσκαλον τῆς Ἑλληνικῆς μὴ δυνάμενον νὰ ὁμιλῇ Ἑλληνιστί! Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ θαυμάζωσιν οἱ ἐν Ἑλλάδι πῶς τοιούτων ὑπαρχόντων διδασκάλων ἀνεπτύχθη ὁ Ἀλβανισμὸς εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

2. Τίς ὁ συνθέτης τῶν στίχων τούτων δὲν λέγεται δι' εὐνοήτους λόγους. Φέρουσιν ἐπιγραφὴν τήνδε: «Στίχοι ἀπλοὶ κατ' ἀλφάβητον ἀνεπίγραφοι» καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ διστίχων 24, ὧν ὁ α' στίχος φέρει τὸ γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου.

Οἱ ἀκαλλεῖς οὗτοι ἀγνώστου ποιητοῦ στίχοι, δι' εὐνοήτους λόγους προυτάχθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου τοῦ Λεξικοῦ, δὲν δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ βεβαιώσωμεν, ὅτι ἀπολύτως ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰς ἰδέας καὶ τοὺς ὑπὸ τοῦ **Δανιήλ** ἐπιδιωκομένους διὰ τῆς δε τῆς συγγραφῆς σκοποῦ, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι οὗτος εἶναι ὁ πρῶτος εἰς Κοντισοβλαχικὴν γλῶσσαν μεταφράσας τὴν **Διδαχὴν**, ἥτοι ἀπάνθισμα ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις καὶ ἐξετυπώθη ἐν Μοσχοπόλει, ἣν ὁμοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρω.

6. Δημήτριος Προκοπίου Πάμπερις Μοσχοπολίτης.

Εἷς τῶν διαπρεπεστέρων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος λογίων. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τῇ Πατριαρχικῇ Σχολῇ τῆς Κ]πόλεως καὶ προσελήφθη γραμματεὺς ὑπὸ **Νικολάου Μαυροκορδάτου**, ὅφ' οὗ καὶ ἀπεστάλη εἰς Πατάβιον λαβὼν τὸ δίπλωμα τῆς ἱερωτικῆς προσελήφθη ὡς ἱατρὸς εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ προστάτου αὐτοῦ ἡγεμόνος¹. Ὡς ἱατροφιλόσοφος ἦν καὶ ἐγκρατέστατος Ἑλληνιστῆς καὶ ὡς λέγει ὁ **Δαπόντες**, «ἀμφοτεροδέξις. ἦγουν ἐπιστήμων καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικά καὶ εἰς τὰ Λατινικά», *ἐθεωρεῖτο τὸ κόσμημα τοῦ Βουκουρεστίου καὶ ἐτιμᾶτο μεγάλως παρὰ τῶν ἡγεμόνων*². Διὸ καὶ διωρίσθη καθηγητὴς τῆς Ἀκαδημείας καὶ ἀπεβίωσεν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ³. Ὡς συγγραφεὺς ὁ Πάμπερις εἶναι *ἐμβριθέστατος καὶ περὶ τὴν κρῖσιν ἀριώτατος* ὡς ἐκφαίνεται, ἐκ τῆς πρώτης Ἑλληνικῆς Γραμματολογίας, ἥτις ἐπιγράφεται: «*Ἐπιτετμημένη ἐπαριθμησις τῶν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα λογίων Γραικῶν, καὶ περὶ τινῶν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ἀνθούντων*». Ἡ σπουδαία αὕτη πραγματεία ἐγράφη τῷ 1720 ἐπιταγῇ τοῦ εἰρημένου ἡγεμόνος καὶ *ἐπέμφθη πρὸς τὸν ἐν Ἀμβούργῳ Φαβρίκιον* χάριν τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης»⁴. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο δὲν ἐγνώριζεν ὁ **Δαπόντες** καὶ ἀναφέρει μὲν ἀορίστως, ὅτι ἔγραψε διάφορα ἀλλ' ὀνομαστικῶς μνημονεύει δύο

1. Ζαβίρας σ. 264.

2. Ἱστορικὸς κατάλογος πλήρης, παρὰ Const. Erbiceanu ἐν Croniciarii Grecé κτλ. (Bucuresti 1890) σ. 224. Τὸ α' ὡς γνωστὸν ὁ Κατάλογος οὗτος ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ **Σάθα** ἐν Γ'. τόμῳ Μεσ. Βιβλ. (σ. 1—200) ἀλλ' ἐλλίπῳς διότι οὐ μόνον 12, οἱ ἐν τέλει λόγοι δὲν ὑπάρχουσιν ἀλλὰ παρελείφθησαν καὶ πολλὰ ἐπίσημα κείμενα ἐπιγράμματα ἐπιστολαὶ κτλ.

3. Erbiceanu ἐνθ' ἄνωτ. σ. XXVI Dossii Studii Greco—Române I' (Jasi 1901) σ. 32.

4. Ἐδημοσιεύθη μετὰ Λατινικῆς μεταφράσεως ἐν IX τόμῳ καὶ ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ **Σάθα**. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 480—503.

περὶ ὧν ὁ Ζαβίρας ἀσαφῆ τινα λέγει. Ἦτοι τὸ «*Υπόμνημα*, ἡγουν ἐρμηνεία εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλέους», ἣν λέγει ὅτι εἶχε, παρ' ἑαυτῷ καὶ *δύο ἑκατοντάδας ἑλληνικῶν ιστοριῶν* κατὰ πλάτος πρὸς σαφήνειαν τῶν γεγραμμένων· παραδίδωσι δὲ καὶ αὐτῶν καὶ τὴν ἐξῆς ἐπιγραφὴν :

«*Συλλογὴ μύθων καὶ ιστοριῶν*, ἐν ἐνίοις λόγων καὶ διαλόγων τοῦ Λουκιανοῦ, καὶ ἐν ἄλλοις σποράδην καὶ ἀκροθιγῶς μνημονευομένων· ἐρανισθεῖσα ἐκ διαφόρων Λατίνων καὶ Ἰταλῶν καὶ εἰς Ἑλληνικὴν φράσιν συνθεῖσα *παρὰ Δημητρίου Παμπέρη Προκοπίου τοῦ ἱατροῦ* εἰς εὐχερεστέραν κατάληψιν τῶν σχολαζόντων εἰς τὰ μαθήματα· εἰσι δ' ὀλίγ' ἄττα καὶ αὐτολεξεῖ ἐκ τῶν ἡμετέρων Ἑλληνικῶν βιβλίων ἀντιγραμμένα»¹. Τὸ ἀνωτέρω ὑπόμνημα ὁ Πάμπερης ὑπέβαλεν εἰς τὴν κρίσιν τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ *Γεωργίου τοῦ Ὑπομενᾶ Τραπεζουντίου*, πρὸς ὃν γράφει :

«Συνεθέμην μὲν, οὐπω δὲ ἐθεασάμην εὐμενεῖ ὄμματι τὰ παρόντα ὑπομνήματα εἰς τὴν *Ἡσιοδεῖαν ἀσπίδα τοῦ Ἡρακλέους*, εὐλαβούμενος τὸ φύσει φίλαυτον, ὑφ' οὗ συμβαίνει κολακεύεσθαι ῥαδίως καὶ παραλογίζεσθαι ὡς τὰ πολλὰ τοὺς συγγράφοντας περὶ τὰ οἰκεῖα συγγράμματα, ταύτῃ τοι δίχ' ἀναβολῆς ὑποτίθημι φέρων αὐτὰ τῇ σῇ κριτικωτάτῃ εὐθύνῃ. Κομιζόμενος οὖν ἀσμένως παραθεωρῶν τε τῷ ὀρθῷ τῶν λόγων κανόνι, ἀδεκάστῳ προθέσει καὶ φιλαληθείας πνεύματι, μετὰ-θες, ἄφελε, πρόσθες τὰ μὴ καλῶς ἔχοντα τὰ περιττά, τὰ ἐλλείποντα, ἴν' ἐπαναλύσῃ (ἴδ. ἐπαληθεύσῃ) πρὸς τὸν πέμψαντα ἀντὶ Θεοσίτου Νηρεῦς· Ἔρρωσο»².

Ὁ διδάσκαλος καὶ ἱατρὸς *Γεώργιος* ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς τῷ ὁμοτέχνῳ. «Ἀνέγνων τὴν *Ἡφαιστότευκτον ἀσπίδα* τοῦ εὐσθενεστάτου τῶν ἡρώων, τὴν ἔπεσι μὲν ποιητῇ τῷ Ἡσιόδῳ ἐκφρασθεῖσαν, ὑπομνηματισθεῖσαν δέ σοι κάλλιστα καὶ σαφέστατα· ἥτις *σιδηροαργυροδιάχρυσος* οὔσα, σχολίοις τοῖς σοῖς, οἷον ἀδαμάσι τισὶ διακεκόσμηται. Ἄνθ' οὗτο, ὡς θεότευκτος ἀντίτύπος τε καὶ *Δημητριοκόσμητος*, εἴτις τῶν βασκάνων βέλη κατ' αὐτῆς ἐπαφιέναι τολμήσειε μώμου, ταῦτα στερεῶς ἀποκρούσεται, καὶ ἀντεπαφήσει κατὰ τοῦ βάλλοντος ἔρρωσο»³.

1. Παρ' Erbiceanu σ. 225.

2. Αὐτ. ἡ ἐκτύπωσις ἐν τῷ ὠραίῳ τούτῳ βιβλίῳ τοῦ Ἑλληνίζοντος Ρουμάνου (ἀποφοίτου τοῦ Ἀθήνησι Πανεπιστημίου) τῶν Ἑλληνικῶν κειμένων, ἐγένετο μετὰ πολλῶν σφαλμάτων, ἀπερ καὶ ἀπεφύγομεν ἐνταῦθα.

3. Αὐτ.

Τέλος ἕτερον πόνημα τοῦ Παμπέρεω; ἀπόκειται χειρόγραφον ἐν κώδ. I 28 (φ. 57^α 105^β τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς Λαύρας) ἐπιγραφόμενον.

«*Συνοπτικὴ πραγματεία τῆς Λογικῆς* περιέχουσα τῶν ἀνηκόντων τῇ Λογικῇ τὰ εὐχερέστερα διηρημένη εἰς τρία μέρη, μετενεχθεῖσα ἀπὸ τῆς Λατινικῆς φωνῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἑλληνικὴν παρὰ τοῦ ἐξοχωτάτου καὶ λογιωτάτου ἱατροῦ κυρίου *Δημητρίου Προκοπίου* αἰκῆ¹. Προτάσσεται (φ. 55^α — 57^α) «ἀφιερωτικὴ ἐπιστολή... τῷ ὑψηλοτάτῳ θεοσεβεστάτῳ καὶ σοφωτάτῳ ἡμῶν αὐθέντῃ κυρίῳ Ἰωάννῃ Νικολάῳ Ἀλεξάνδρῳ Βοεβόνδᾳ Μαυροκορδάτῳ».

Ἐκ πάντων τούτων καταδείκνυται, ὅτι ὁ Πάμπερις, καίτοι Ἀσκληπιάδης, ὑπῆρξεν ὀρθοτὸς ἐργάτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ διαπρεπὴς συγγραφεὺς πλουτίσις τὴν φιλολογίαν δι' ἐξόχων ἔργων¹.

7. Δημήτριος Χαλκεὺς ἱεροδιδάσκαλος Μοσχοπολίτης

Ὀλίγα γνωρίζομεν ἐν Μοσχοπόλει οἰκογενειακὰ ὀνόματα, ὧν σπουδαία τυγχάνει ὁ τῶν Χαλκέων, ὅπερ βεβαίως δεόν νὰ διακριθῇ τῆς *συντεχνίας τῶν Χαλκέων* ἢ Χαλκιάδων, ἣτις ἀνήγειρεν ἀδραῖς δαπάναις τὸν περίφημον ναὸν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων τῷ 1752². Ἡ *οἰκογένεια τῶν Χαλκέων* διεκρίθη οὐ μόνον ἐπὶ εὐγενείᾳ καὶ μαθήσει, διότι ἐκ τῶν μελῶν αὐτῆς γνωρίζομεν ἤδη δύο διδασκάλους, τὸν ἐνταῦθα *Δημήτριον* καὶ τὸν κατωτέρῳ ἀναγραφόμενον *Ἰωάννην*, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ φιλομουσίᾳ, ὡς ἐκπαιδύσασα αὐτὸν πρῦτανιν τῶν Μοσχοπολιτῶν λογίων, *Θεόδωρον τὸν Καβαλλιώτην*. Ὁ Δημήτριος μετέφρασεν εἰς τὸ ἀπλοῦν θαυμάσιον λόγον τοῦ ἐν ἁγίοις *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας*, ὅστις ἐπιγράφεται:

«*Δόγος περὶ ἐξόδου ψυχῆς καὶ περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας* μεταγλωττισμένος ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν φράσιν εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν

1. Ὁ *Βενδότης* ἐν τῇ *προσθήκῃ* τῆς Ἱστορίας τοῦ Μελετίου κακῶς διασπᾷ εἰς δύο τὸν Πάμπερον γράψας ἐν μὲν τῇ 222 σελίδι: «*Προκόπιος Μοσχοπολίτης* πεπαιδευμένος. πολὺγλωττος συνέγραψε συνταγμάτων περὶ τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων τοῦ καιροῦ του, ὅπερ ἐτυπώθη εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ *Φαβρικίου*» ἐν δὲ τῇ ἀκολουθῶ: «*Δημήτριος Παμπέρης ἐκ Μοσχοπόλεως*, ἀδελφὸς Προκοπίου τοῦ Μοσχοπολίτου, ἱατροφιλόσοφος, συνέγραψε διάφορα ἐξόχως τὸ ὑπόμνημα...» κτλ. (ἅπερ παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Δαπόντε), διότι αὐτὸς οὗτος ἐν σ. 67 τὸν περὶ λογίων Γραικῶν συγγραφέα ὀνομάζει «*Δημήτριον Προκοπίου Μοσχοπολίτην*».

2. Βλέπ. τὴν ἐπιγραφὴν παρὰ *Σκενδέρη* σ. 48.

τῶν Γραμμῶν παρὰ τοῦ ἱεροδιδασκάλου Δημητρίου Χαλκέως τοῦ ἐκ Βοσχοπόλεως, τὰ μέγιστα ἐπωφελῆς καὶ ἄξιος μάλιστα διὰ τὴν ἐξυπνήσῃ ἀπὸ τὸν βαθὺν καὶ ληθαργικὸν ὕπνον τῆς ὀκνηρίας, ὅλους ἐκείνους ὅπου ζῶσιν εἰς ἀφοβίαν τοῦ θανάτου καὶ ἀμνημοσύνην τῆς φοβεραῆς ἡμέρας τῆς μελλούσης κρίσεως»¹.

8. Διονύσιος Μάντουκας μητροπολίτης Καστορίας Μοσχοπολίτης.

Περὶ τοῦ κλεινοῦ τούτου ἱεράρχου, ὃν ὡς σοφὸν χαρακτηρίζουσι πάντες οἱ σύγχρονοι, γράφει ὁ **Πάμπερις** τὰ ἑξῆς: «ἀνὴρ εἰδήμων τῆς τε Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς γλώσσης, καὶ πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἱερὰν θεολογίαν, καὶ κῆρυξ τοῦ Εὐαγγελικοῦ λόγου» ἀκροατὴς ἐγένετο τῶν ἐν Ἰταλίᾳ διδασκάλων»². Ὁ **Ἀνθιμος Ἀλεξούδης** λέγει, ὅτι διετέλεσε μητροπολίτης Καστορίας ἀπὸ 1714-1720· ἀλλὰ φαίνεται δὲν παρετήρησε τὸν Κώδικα τῆς Ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν. Ἐνταῦθα ὑπογράφεται κατὰ τὰ ἔτη 1694, 1695, 1709, 1714 καὶ διὰ τὴν παραίτησιν τῷ 1719. Ὡστε ἀνέλαβε τὸ 1694 διαδεξάμενος τὸν Δαβίδ καὶ διέμεινε μέχρι τοῦ 1719³.

Ἐπὶ τοῦ **Διονυσίου** τούτου, **ἀνδρὸς ῥέκτου καὶ μεγαλοπράγμονος**, ἰδρύθη ἐν Καστορίᾳ ἐν τῇ μονῇ τῆς Θεοτόκου Μουζεβίκου Ἱεραικὴ Σχολή. Ἰδρυτὴς καὶ ἀγωνοθέτης ὑπῆρξεν «ὁ ἐπιφανέστατος καὶ περιδοξὸς» ἄρχων μέγας Κόμισος Οὐγγροβλαχίας **Γεώργιος ὁ Καστριώτης**, ἀπόγονος τοῦ μεγάλου τῆς Ἀλβανίας ἥρωος καὶ πατρίδα ἔχων ἤδη τὴν Καστορίαν⁴. Τὸ πρῶτον συνεστήθη ἡ Σχολή τῷ 1706, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ σιγιλλίου ἀπολυθέντος ὑπὸ τοῦ **Πατριάρχου Γαβριὴλ** τοῦ Γ', κατόπιν αἰτήσεως τοῦ μητροπολίτου Διονυσίου καὶ τῶν Καστοριέων, κυροῦντος τὴν ἀπόφασιν τοῦ Καστριώτου, καὶ ὅπερ σιγίλλιον

1. Περιελήφθη ἐν τῇ «Πίστει» τοῦ Νεκταρίου σ. 357—388. ἔκδ. σ. 6.

2. Παρὰ **Σάθα** σ. 491. Τὴν περιβολὴν ταύτην μεταφράζει Λατινιστὶ ὁ Le Quien ἐν Orient. Christ, Τόμ. 11 σελ. 315.

3. Βλ. Πατρ. Ἑγγρ. Τομ. Β' σ. 857. 862. Κατὰ ταῦτα ἔχει δίκαιον ὁ κ. Γεδεών ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀρχιερατείας τοῦ **Διονυσίου** (Ἑγγραφα Πατρ. περὶ Βουλγ. ζητήματος Κ)πόλεις 1908). σ. λς'.

4. Ὁ **Δαμπρίδης** (ἐνθ' ἀνωτ. Β'. σ. 232) λέγει ὅτι ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, ὅτι εἶναι ἀπόγονος τοῦ **Σκενδέρβη**, τοῦ ἐπιβεβαιοῦ καὶ ὁ **Ἀλεξούδης Ἀνθιμος**, ὁ ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν ἀντιγράφει καὶ ἀποστείλας πρὸς ἑκδοσιν εἰς τὴν ἐν Κ)πόλει Ἀλήθειαν τὰ ἑγγραφα περὶ ὧν ἀμέσως ὁ λόγος.

υπάρχει ἐν τῷ κώδικι τῆς μητροπόλεως Καστορίας (σ. 110) κατακεχωρημένον¹. Ἀλλὰ δὲν γνωρίζω τί συνέβη καὶ ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη τότε, ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη ἐπικυρωθεῖσα τότε καὶ ἐν σιγίλλιον τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶ: Ἰσως ἡγέρθη ζήτημα δικαιοδοσίας τῆς Καστορίας ὑπαγομένης ὑπὸ τὸν Ἀχριδῶν. Ἦτοι τῷ 1708 ἐκδίδονται δύο ἐπίσημοι πράξεις ὑπὸ τοῦ Καστριώτου ὑπὲρ τῆς Σχολῆς².

Α' *Τὸ ἀνιδρυτήριον*, δι' οὗ ἀνασυνίσταται ἡ Ἱερατικὴ Σχολὴ «ἐπὶ τὸ διδάσκεισθαι καὶ μανθάνειν ἀμισθὶ τοὺς τῶν εὐσεβῶν παῖδας τὰ τοῖς χριστιανοῖς ἀνήκοντα παιδεύματα» καὶ κατατίθῃσιν εἰς τὴν τῆς Βενετικῆς Ἀριστοκρατίας Τζέκαν δουκάτα 13.124, ὧν ὁ τόκος, εἰς 370 δονκάτα ἑτησίως συμποσούμενος προορίζεται πρὸς τὴν τῆς Σχολῆς διατήρησιν, ἥτοι διὰ 12 ὑποτρόφους καὶ δύο διδασκάλους³.

Β'. *Αἱ Κανονιστικαὶ τῆς Σχολῆς διατάξεις*. Ἐνταῦθα ὁρίζεται κυρίως ὁ μισθὸς τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ὑποτρόφων⁴ καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ὅπερ ἔχει ὡς ἑξῆς: «Πρὸς τούτοις, λέγει ὁ ἰδρυτής, διορίζω καὶ τὰ μαθήματα κατὰ ὄνομα: α'.) Ὀκτώηχον ὁλόκληρον β'.) Ψαλτήριον γ'.) Ὡρολόγιον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ μεσονυκτίου καὶ μὲ ὅλα τὰ διαμέσου μέχρι τοῦ μικροῦ Ἀποδείπνου. δ'.) εἰς τὸ ἱερὸν Εὐχολόγιον τὰ τρεῖς λειτουργίας, τὸ μυστήριον τοῦ Βαπτίσματος, τοῦ Γάμου, τοῦ Εὐχελαίου, τὴν ἀκολουθίαν μικροῦ τε καὶ μεγάλου Ἀγιασμοῦ, τὴν ἀκολουθίαν τῶν τεθνεώτων ἱερωμένων τε καὶ λαϊκῶν. Τὰ ὅκτω μέρη τοῦ λόγου τῆς γραμματικῆς μὲ τρεῖς ποιητὰς *Χρυσο-*

1. Βλ. ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθ. τομ. Κ' (1900) περιγραφὴν τοῦ Κώδικος ὑπὸ τοῦ ἀνακαλύψαντος αὐτὸν σεβ. μητροπολίτου Φιλαρέτου Βαφείδου (σ. 124) νῦν Ἱερακλείας.

2. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ὡς καὶ τὸ σιγίλλιον τοῦ Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶ τὸ πρῶτον ὑπὸ Μ. Χαμαδοπούλου ἐδημοσιεύθησαν ἐν τῇ Ἀληθείᾳ (Ἔτος Α' 1881 σ. 175—176, 206—207) ὅθεν παρέλαβεν ὁ Legrand ἐν Bibliotheque grecque vulgaire Τομ. VII (1895) καὶ τὸ τρίτον ὑπὸ τοῦ ἀρχαιοφύλακος Καλλινίκου Δεληκάνη (νῦν μητροπολίτου Κυζίκου) ἐν Πατρ. ἔγγρ. τομ. Γ' σ. 822—831, ἐνθα καὶ παραπέμπω. Ὁ ἰδρυτής πρὸς μεγαλειτέραν ἀσφάλειαν τοῦ ἱεροῦ σκοποῦ ἐνήργησε καὶ ἀπέλυσε δύο ἕτερα σιγίλλια ὁ Ἱεροσολύμων κλεινὸς Χρῦσανθος ὁ Νοταρᾶς (κατὰ Δεκ. 1715) καὶ ἄπερ ἐπίσης ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ Χαμαδοπούλου (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 199—203). Ὁ φιλόμουσος οὗτος ἀνήρ τῷ 1745 συνεισέφερε γενναίως πρὸς ἵδρυσιν σχολείων καὶ ἐν Παλαιστίνῃ (βλ. Ἀνάλεκτα Ἱεροσ. Σταχυολογίας II σ. 223).

3. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 821—823.

4. Ὁ α', διδάσκαλος λαμβάνει ἑτησίως 8) δονκ. καὶ ὁ β' 40. οἱ ὑπότροφοι οἱ μὲν δύο συγγενεῖς τοῦ Καστριώτου ἀνὰ 20 οἱ λοιποὶ ἀνὰ 15.

λωρᾶν, Κάτωνα καὶ Φωκνλίδην καὶ ἐν λογογραφικὸν σὺν τῇ ἀναγ-
καίᾳ τεχνολογίᾳ¹. Ἴδου τὸ ὅλον πρόγραμμα τῶν μαθημάτων!

Τὸ πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν γενομένων ἀπολυθὲν συγχρόνως σιγίλλιον
ὑπὸ τοῦ *Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶ* τοῦ Σιατιστέως ἀποπνέει τὸ ἄρωμα τῆς
τε εὐσεβείας καὶ φιλομουσίας. «Μεταδιωκτέον, οὖν, λέγει, τὰ καλὰ τοὺς
ξὺν λόγῳ καὶ κοσμίως ζῆν αἰρουμένους, καὶ μάλιστα τοὺς ἐπ' εὐσεβείᾳ
καὶ δογματῶν ὀρθότητι σεμνυνομένους, καὶ σπεύδειν, ὅσον τὸ ἐφικτόν,
τρόπους θείων ἀναβάσεων ἐπιζητεῖν, θεωροῦς τε ἀκριβεῖς γίνεσθαι
τῶν ὄντων καὶ τοῖς θείοις λόγοις τὸν νοῦν προσανέχειν, ἵν' ἔχοιεν τοῦ
ἄκρου τῶν ἐφετῶν, τοῦ θείου φημί πλάστου ἡμῶν ἐφικέσθαι, κατὰ τὴν
ἐνοῦσαν τοῖς ἀνθρώποις δύναμιν, οὐπερ οὐδοκοῦν ἄλλου εὐδαιμονέστε-
ρόν τε καὶ μακαριώτερον», καὶ πλέκων τὸ ἐγκώμιον τῶν φιλανθρώπων
καὶ φιλομούσων ἐπιλέγει: «Ὡν φημί φιλοχρίστων, φιλοπτώχων καὶ
φιλελεημόνων εἰς διατελῶν *ὁ ἐπιφανέστατος καὶ περίδοξος ἄρχων
μέγας Κόμισος τῆς ἐκλαμπροτάτης αὐθεντίας Οὐγκροβλαχίας
κύριος Γεώργιος Καστριώτης*², καὶ εἰς νοῦν ἀναλαβὼν τὴν ἐσχάτην
δυστυχίαν τοῦ γένους ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν, καὶ μάλιστα τῶν
πατριωτῶν αὐτοῦ τῶν ἐν τῷ κλίματι τῆς Καστορίας τὰς οἰκήσεις ποι-
ουμένων, καὶ τὴν παντελῆ γύμνωσιν καὶ ἀπόπτησιν τῶν καλῶν, οἷς
πρότερον τὸ ἡμέτερον φῦλον ἦνθει, ἦν βασκανία τοῦ ἀλάστορος καὶ
τυραννικῆ ἐπικρατεῖα κρύμασιν οἷς οἶδεν ὁ Θεὸς ὑπέστη...πάνυ τέτρω-
ται τὴν καρδίαν καὶ θείῳ πνεύματι κεκίνηται»³...

Δὲν γνωρίζομεν τὰ μετὰ ταῦτα τῆς Σχολῆς ταύτης, ἐκ τοῦ κώδι-

1. σ. 824—827. Ἀμφότεραι αἱ πράξεις ἐγένοντο τῷ 1708 Μαρτ. 20 ἐν Βουκουρεστίῳ διότι ὑπογράφεται ὅτε *Μητροπ. Ἀνθιμος* καὶ ὁ ἐν τῇ αὐθεντικῇ σχολῇ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας *Μάρκος ὁ Κύπριος* καὶ τινες παρεπιδημοῦντες ἐκεῖ ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκ. θρόνου.

2. Ὁ *Καστριώτης* ἐξέδωκε τύποις τῷ 1703 ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ ἐξῆς σπουδαῖον ἔργον: *Δογματικὴ διδασκαλία* τῆς ἀγιωτάτης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας περιέχουσα κατ' ἐξαίρετον λόγον τρία τινά· α' πότε μεταβάλλονται τὰ ἅγια εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· β' ὅτι ἡ Θεοτόκος ὑπέκειτο τῷ προπ. ἀμυρ-τήματι, καὶ γ'. ὅτι αἱ μερίδες οὐ μεταβάλλονται... τοῦ *Σεβ. Κυμηνίτου*. Ἐξεδόθη δὲ *δις ταυτοχρόνως!* καὶ τὸ μὲν ἀφιεροῦται τῷ *Ἱεροσολύμων Δοσιθέῳ*, τὸ δὲ τῷ Μεγάλῳ Πέτρῳ τῆς Ρωσσίας (βλ. *Legrand* ἐνθ' ἀνωτ. ἀρ. 18,19). Ὁ *Καστριώτης* τότε ἦν Ποσιέλνικος.

3. Αὐτ. σ. 828—829. Τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἀσφαλῶς συνετάχθη ὑπὸ τοῦ πρωτοθρόνου Ἀχριδῶν ἡμετέρου *Διονυσίου*, καθόσον μεταξὺ τῶν συνοδικῶν οὐδεὶς τότε διακρίνεται ἐπὶ παιδείᾳ, καὶ διὰ τοῦτο παρελάβομεν ὡς ὑπόδειγμα τὴν περικοπὴν.

κος ὅμως τῆς Μητροπόλεως Καστορίας μανθάνομεν, ὅτι ὁ δραστήριος **μητροπολίτης Διονύσιος** οὐκ ἐπαύσατο πράττων καὶ διενεργῶν πρὸς προαγωγὴν τοῦ Σχολείου. Καὶ πρῶτον ἀπετάθη πρὸς τὸν **Καστοριανὸν Μανωλάκην**, τὸν ἀφειδῶς ὑπὲρ κοινωφελῶν σκοπῶν καὶ τῆς παιδείας ἐκδαπανῶντα, εἴτα καὶ πρὸς τοὺς ἐν Κ)πόλει περιφήμους Γουναράδες οἵτινες διὰ πράξεως ἐπικυρωθείσης τῷ 1714 καὶ ὑπὸ τοῦ **Διονυσίου** ἐξηγόρασαν τὸ χωρίον **Κρημίνι** (νῦν Γκερμένι) καὶ ἀφιέρωσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα «Καστοριανὸν» πρὸς συντήρησιν τῆς Σχολῆς¹. Ἐξ ἐγγράφου ὅμως τοῦ 1711 φαίνεται, ὅτι **Ἰδρυθῆ καὶ νέα Σχολή** κἀνωθεν τῆς Μητροπόλεως εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον τῆς ἐνορίας **Δραγωτά**². Ἡ Σχολή ἔπειτα τῷ 1715 εὐηργετήθη ὑπὸ τοῦ συμπολίτου **Δημ. Κυρίτση**, ὅστις ἀφῆκεν γενναῖον ποσὸν εἰς τὴν εἰρημένην Τζέκαν, ἵνα ἐκ τῶν τόκων (225 δουκ.) διατηρῶνται 24 ὑπότροφοι³. Ὅτι δὲ ὑφίστατο καὶ ἡ Σχολή τοῦ Καστριώτου ἀποδείκνυσιν ἕτερον γράμμα πατριαρχικὸν τοῦ αὐτοῦ Ἱεροσολύμων Χρ. **Νοταρά** ἀτολυθὲν ἐξ Ἀδριανουπόλεως κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1716, διὰ τὰ ἀφιερώματα τοῦ ἰδρυτοῦ, ὡς καὶ ἕτερον πρὸς τοὺς Γουναράδας⁴. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐδίδαξεν ἐνταῦθα καὶ ὁ περίφημος **Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης**, ὅστις προηγήθη τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως εἰσαγαγὼν τὰ νέα συστήματα καὶ φιλοσοφήματα τῆς Δύσεως ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο προὐκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ μῆνιν τῶν ἀμαθῶν καὶ τὴν τῆς Ἐκκλησίας καθαίρεσιν· διὸ καὶ αὕτη ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱερομίου καὶ εἰς τὸν **ἀρχιεπίσκοπον Ἀχριδῶν Ζωσιμᾶν**, ἐν ᾗ λέγεται «καὶ τὸ πρῶτον εἰς Καστορίαν γενόμενος τῷ λανθάνειν, ὅστις ποτὲ ἦν σχολῆς ἐπιδράττεται καὶ τῷ τῆς διδασκαλίας προσχήματι μαθητὰς περὶ αὐτοῦ συγκροτήσας πρωτοπείρους... ἀπαλαῖς αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς ἐγκατεφύτευσε τὰ ζιζάνια⁴».

1. Ἐκκλ. Ἀληθ. Κ' (1900) σ. 141. ἡ σχολή μέχρι ἐσχάτως (ὅτε τῷ 1908 περιηγούμενος τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἦλθον καὶ εἰς Καστορίαν) ἐσώζετο ἐρείπιον παρὰ τὸ παρεκκλήσιον τοῦ ἁγ. Νικολάου. Περιγραφὴν τῆς ὡραίας ταύτης πόλεως ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ Μακεδονικῷ Ἡμερολογίῳ τῷ 1909, τῷ ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένῳ σ. 288—291, ἐνθα κατὰ λάθος ὁ εἰρημένος Καστριώτης γράφεται ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας.

2. Κώδ. Μητροπ. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 124—5. Ὁ **Κυρίτσης** οὗτος εὐηργέτησε καὶ τὰς μονὰς τοῦ Ἀθῶ.

3. **Παρανίκα** Σχεδιάσμα (Κ)πολις 1867) σ. 53 σημ. 8. Ἐπιθε τὰ περὶ τῶν διδασκάλων τῆς Σχολῆς ταύτης ἐν οἷς καὶ **Ἀναστ. Βασιλόπουλος** καὶ ὁ **Θωμᾶς Μανδακάσης**.

4. Τοῦτο ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ **Γ. Ἀφθονίδου Ὑψηλάντου Κο-**

Ἐτέραν προᾶξιν τοῦ **Διονυσίου** συναντῶμεν ἐν τῷ κώδικι τῆς ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων μονῆς τοῦ Βυθκουκίου, ἄλλοτε ἀκμάζουσας κωμοπόλεως, πλησίον τῆς Κοριτσᾶς¹. Ὁ σπουδαῖος οὗτος κώδιξ, ὃν εἶδομεν τῷ 1908 εἰς χεῖρας τοῦ ἐκ τῶν προκρίτων Κοριτσᾶς φίλου κ Μιχαήλ Τούρτουλη, φέρει τὴν ἐξῆς καθιέρωσιν:

«Κῶδιξ τῆς ἱερᾶς μονῆς τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κατὰ Βυθκούκιον ἀφιερωθεὶς ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ **Μητροπολίτου Καστορίας κυρίου Χρυσάνθου** κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν τριακοστὸν ἔννατον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου»². Ἀμα τῇ Καστριωταίᾳ Σχολῇ ἰδρύθῃ τῷ 1708 καὶ ἡ μονὴ αὕτη δαπάναις τοῦ ἐκ τῆς συνοικίας Μπόρση **Χατζῆ Ἀθανασίου Ῥημάρα**, τῷ δὲ 1710 πανηγυρικῶς ἐτελέσθησαν τὰ ἐγκαίνια κατὰ τὸν Κώδικα, ὑπὸ τοῦ **Καστορίας Διονυσίου** συλλειτουργοῦντος καὶ τοῦ **Πρεσπῶν Ἰωάσαφ** (τοῦ γνωστοῦ Μοσχοπολίτου, τοῦ ἔπειτα Ἀχριδῶν). Γνωρίζει δὲ πᾶς τις ὁποίαν σημασίαν εἶχεν εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἐκείνοις ἡ σύστασις μιᾶς τοιαύτης μονῆς. Αἱ μοναὶ ὑπῆρξαν οὐ μόνον τὰ θρησκευτικὰ κέντρα, ἀλλὰ καὶ φυτώρια γραμμάτων ἐν αἷς ἄσβεστον διετηρεῖτο τὸ πῦρ καὶ ὁ πρὸς τὰς Μούσας ἔρως.

Ταῦτα ἡδυνήθημεν ν' ἀνεύρωμεν περὶ τῆς δράσεως τοῦ κλεινοῦ τούτου ἱεράρχου, καὶ ἅπερ καὶ μόνον ἀναδεικνύουσιν αὐτὸν ὑπέροχον ἄνδρα.

μνηνοῦ τὰ μετὰ τὴν Ἀλωσιν σ. 309—313 εἶτα ὑπὸ τοῦ **Σισανίου Ἀγαθαγέλου** ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. Β' (1882) σ. 495—500 (τὸ χωρ. 497) ἐκ τοῦ κώδικος τῆς Μητρ. Σιατίστης. Εἶναι αὕτη ἡ ἐγκύκλιος τῆς καταδίκης ἣτις **ἐδημοσιεύθη** **ἑκὼς** καὶ τελευταῖον ἐν Πατρ. Ἐγγρ. Γ' σ. 868—873 μετὰ μόνης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἔχει τὴν προσθήκην τοῦ πρὸς τὸν Ἀχριδῶν προλόγου. Τοῦτο λέγω διότι ὁ διευθυντὴς τῆς Ἐκκλ. Ἀληθ. ἐνταῦθα ποιεῖται σύγχυσιν, καὶ τὰ δύο θεωρεῖ ὡς ἓν (βλ. σ. 491—2) **Περὶ τοῦ Ἀνθρακίτου**, ὅστις θεωρεῖται τῶν διαπρεπεστέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης λογίων, ἀρίστην πραγματείαν ἔγραψεν ὁ **Ἀραβαντινὸς** ἐν Πανδώρα τομ. ΙΑ'.

1. Εἶχε 4.000 κατοίκους (νῦν μόλις 70 οἰκογενεῖας). Ἡ μονὴ κεῖται ἐπὶ λόφου ἰδρυμένη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀρχαίου ναοῦ, ὑπάρχουσι δὲ λείψανα φρουρίου εἰσέτι, εἶναι ἡ πατρίς τοῦ περιφήμου διδασκάλου καὶ ἱεροκήρυκος **Ἰωαννίνων Εὐστρατίου**, οὃ ἐσώζοντο χειρόγραφα ἐν Ἀργυροκάστρῳ, ταῦτα ἀναφέρει ὁ περὶ τὴν Ἡπειρωτικὴν ἱστορίαν ἀσμένως ἐνδιατρίβων **Ν. Μυστακίδης** (παρὰ Σκηνδέρη ἐνθ' ἄνωτ. σ. 55). **Ὑπῆρχε δὲ ἐνταῦθα καὶ ἀκμαία σχολὴ καὶ συνήκμαζε τῇ Μοσχοπόλει**.

2. Τὸν κώδικα εἶδεν καὶ ὁ τότε Καστορίας, ὅφ' ἦν ἐκκλησιαστικῶς ὑπῆγετο τὸ Βυθκούκιον, σεβ. **Φιλάρετος Βαφείδης** ὅθεν καὶ ἐδημοσίευσε τὸ ἱστορικὸν τῆς ἰδρύσεως τῆς μονῆς. Ἐκ τῶν πρώτων ὅστις ἐδίδαξεν εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Βυθκουκίου εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Καβαλλιώτου **Σάββας ἱερομόναχος** (βλ. Ἀληθ. Κ' σ' 318).

9. Θεόδωρος Καβαλλιώτης Μοσχοπολίτης.

Ἡ τηλαυγεστέρα μορφή τῆς Νέας Ἀκαδημείας ὁμολογουμένως εἶναι ὁ Καβαλλιώτης, *δαιμόνιος ἀνὴρ*, κατὰ τὸν *Ζαβίραν*, καὶ *ἐκ τῶν ὀλίγων διδασκάλων* τοῦ ἡμετέρου γένους κατὰ τὸν *Σάθαν*. Ἦν ἑλληνιστὴς καὶ γραμματικὸς ἄριστος καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τῆς σχολαρχίας αὐτοῦ ἡ Ἀκαδημία ἀνήχθη εἰς περιοπὴν καὶ μάλιστα εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ μεγάλη αὐτῆς ἀκμή. Ὁ *Ζαβίρας* τὸ «*Καβαλλιώτης*» ἐξηγεῖται «ὁ ἐκ Καβάλλας» (sic); ἀλλ' οὐδεμίαν περὶ τούτου ἐνδειξιν ἔχομεν, *αὐτὸς δ' ἴδιος εἰς τὰς ἐκδόσεις αὐτοῦ γράφεται Μοσχοπολίτης*. Νέος ὢν προσελήφθη ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἐπισήμου οἴκου τῶν ἐν Μοσχοπόλει Χαλκέων καὶ διήκουσεν Ἰωάννου τοῦ Χαλκέως ἐν Μοσχοπόλει, εἶτα ἀπεστάλη εἰς Ἰωάννινα, ἔνθα διήκουσεν *Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως*, ᾧ ἠκολούθησεν καὶ εἰς Κοζάνην¹. Ἐπανελθὼν διωρίσθη ἀμέσως διδάσκαλος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ σχολαρχοῦντος τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ *Σεβαστοῦ Δεοντιάδου*, καὶ τότε φαίνεται χάριν τῶν μαθητῶν ἔγραψε βιβλίον, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον: «*Δογικὴ πραγματεία συναρμολογηθεῖσα παρὰ τοῦ διδασκάλου Θεοδώρου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολίτου 1743*»². Εἶναι τὸ μόνον φιλοσοφικὸν ἔργον, ὅπερ γνωρίζομεν καὶ ὅμως ἔχομεν τὴν ἐπίσημον μαρτυρίαν, ὅτι *ἔγραψεν εἰς πάντα τὰ εἶδη τῆς φιλοσοφίας δοκίμια*. Τοῦτο λέγει J. Thunmann, ὁ ἐν Χάλλῃ καθηγητὴς τῆς ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας, ὅστις ἐν τῷ ἔργῳ: «*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*»³, ὅπερ ἔγραψε μετὰ περιήγησιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, παρέχει ἡμῖν τὰς ἐξῆς πληροφορίας περὶ τοῦ *Καβαλλιώτου*, ὃς *προσωπικῶς ἐγνώρισεν*: «Ἐγεννήθη, λέγει, ἐν Μοσχοπόλει⁴ καὶ ἤδη σχεδὸν εἶναι ἡλικίας 46 ἐτῶν. Τὴν πρώτην μόρφωσιν ἔλαβεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι παρὰ τῷ Χαλκεῖ, σοφῷ Μοσχοπολίτῃ, καὶ τῷ ἐκ Καστορίας Σεβαστῷ Οἰκονόμῳ τῆς Καστοριανῆς Ἐκκλησίας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ μαθηματικὰ ἐν Ἰωαννίνοις παρὰ τῷ σοφῷ Εὐγενίῳ, ὅστις νῦν εὐρίσκεται εἰς Πετρούπολιν . . .

1. *Ζαβίρας* σ. 319—20 *Σάθας* 495 6.

2. Τοῦτο ὅπερ οὐδεὶς μνημονεύει, εἶδον ἐν τῷ διαληφθέντι κώδικι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

3. Ἐξεδόθη ἐν Λειψίᾳ τῷ 1774.

4. *Eristaus Moschopolis gebürtig*, κατωτέρω πατρίδα τοῦ Καβαλλιώτου λέγει τὴν Μοσχόπολιν, ὥστε οὐδεμίαν πλέον ἀμφιβολίαν, νομίζω ὑπάρχει, ὅτι ὁ Καβαλλιώτης ἦτο Μοσχοπολίτης.

Οὗτος ἔγραψε σχεδὸν περὶ πασῶν τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν (über fast alle philosophische Wissenschaften) ἐξ ὧν ὁμῶς οὐδὲν ἔχει ἐκδώσει...»¹. Ὡς ἐκ τούτου φρονοῦμεν, ὅτι τὸ πρῶτον τύποις γνωστὸν ἔργον τοῦ Καβαλλιώτου εἶναι ἡ **Γραμματικὴ**² ἐκδοθεῖσα τῷ 1760 ἐκ τῶν πιεστηρίων τῆς Μοσχοπόλεως, εἰς ἣν οὗτος προτάσσει τὴν ἐξῆς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀχριδῶν Κύριλλον ἀφιέρωσιν: **«Τὸ δμόφυλον εὖ ποιῆσαι προθυμηθεῖς**, κατὰ τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ Πρώτου αἰτίου ἰσχύν, τοῦμὸν τουτὶ φιλοπόνημα, λυσιτελὲς μὲν ὄν τοῖς τῆς Ἑλλάδος φωνῆς πρωτοπείροις, δσάγαλα, (sic) βρέφεσι, τελειότητα δὲ οὐ τὴν τυχοῦσαν τοῖς προσέρουσιν (ἴσως προστρέχουσιν) ἐπαγγελλόμενον, εὐθαρσῶς πάνυ ἔγνων προσφωνῆσαι τῇ Ὑμετέρᾳ θεοειδεῖ Μακαριότητι. Καὶ μάλα εἰκότως· αὐτὴν γὰρ πολυδαίδαλον ἀρετῆς ἀγαλμα καὶ οὐρανοπλόκων χαρίτων καταγώγιον ἀναφαίεισαν ἡ πάνσοφος καὶ θεαρχικὴ βουλή τε καὶ πρόνοια, ἡ πόρρωθεν καταβαλλομένη τῶν μεγάλων πραγμάτων τὰς ὑποθέσεις, ἀνοβιβασθῆναι ἠὲ δόκησεν εἰς ἀρχιεπισκοπικὴν περιωπὴν, ἡλιακοῦ δίκην φωστῆρος, **ἐν μέσῳ δωδεκαρίθμου ἀρχιερατικῆς χορείας** ὑπερεκλάμπουσιν, πλείστων ἐπ' εὐεργεσία καὶ ἀναψυχῇ. Ὡς οὖν εὐσεβείᾳ καὶ φρονήσει διαπρέπουσα, ἀνδρεία καὶ μακροθυμία μεγαλυνομένη, τοῦ δικαίου τε καὶ τῆς ἀληθείας ὑπερμαχοῦσα, τῷ ζήλῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐπρεπείας πάντας ὑπερβαίνουσα καὶ τῆς φιλοσοφίας ἐν ἀκρότητι εἰλικρινείας ὑπερασπίζουσα, δέξαιτο φιλοφρόνως καὶ δῶρον εὐγνωμοσύνης πεπλουτικῶς, καὶ ἐπὶ μήκιστον βιῶν ἐς οἰακοστροφίαν τοῦ μεγάλου σκάφους τοῦ Ζωοποιοῦ Πνεύματος. Ἀμήν.

Πρωτοπαπᾶς, Ἱεροκῆρυξ καὶ Διδάσκαλος Θεόδωρος Ἀναστασίου Καβαλλιώτης ὁ ἐκ Μοσχοπόλεως³.

Τέσσαρα ὅλα φύλλα τῆς Γραμματικῆς ταύτης καταλαμβάνουσι 12 ἐπιγράμματα ἀφιερούμενα τῷ σοφῷ διδασκάλῳ ὑπὸ τῶν ἐξῆς μαθη-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 178 σημ. g. καὶ ἐπιπροστίθην ὁ Thunmann τὴν περιέργον πληροφορίαν, ὅτι ὁ Καβαλλιότης διεξῆγεν ἐν Πολωνίᾳ ἐμπόριον οἶνων· ἴσως ὅπως πολλοὶ Μακεδόνες, καὶ οὗτος συνεβίβασε τὸν λόγιον καὶ πρὸς τὸν κερδῶν Ἑρμῆν.

2. Βλ. ἄνωτ. Μερ. Γ' I, 3 τὸν πλήρη τίτλον τοῦ βιβλίου.

3. Ἐν ἀρχῇ τῆς Γραμματικῆς, ἐκ τοῦ Legrand (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 510—5) 11, ὅστις ἐνταῦθα ἀναφέρει ὡς *μοναδικὸν ἀντίτυπον* ταύτης ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς Λαύρας, ἐνθ' ὁμῶς παρ' ὅλας τὰς ἐρεῦνας μου δὲν ἀνευρέθη δυστυχῶς.

τῶν: **Τέρπος Μάνου** διαπρέψας ἔπειτα ὡς διδάσκαλος ἐν Κοριτσᾷ¹. **Βρέιος Ιερεὺς καὶ νομοφύλαξ**. **Νικόλαος Σαμπάλας, Ναοὺμ Γκούσιας, Σάββας Ιερομόναχος** εἶτα διδάσκαλος ἐν Βυθκουκίῳ². **Γεώργιος καὶ Ναοὺμ Νικολαΐδαι, οἱ Τοῦρται, Ἀμβρόσιος** ἱερομόναχος τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Ναοὺμ ὁ γνωστός **Πάμπερις, Θωμᾶς Ἀναστασιάδης** ὁ τῆς **Καστορίας Χρυσάνθου** ἀδελφιδοῦς, **Ἰωάννης Ποσάμας**.

Ἄλλὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου βιογραφικὰ ἀναφέρει ὁ Ζαβίρας, ὅτι διατελέσας ἐπὶ τριετία διδάσκαλος τῆς Νέας Ἀκαδημείας ἐνυμφεύθη ἐν Μοσχοπόλει, εἶτε γενόμενος ἱερεὺς καὶ πρωτόπαπας πάλιν ἐδίδαξεν «ἐν χρόνοις ἱκανοῖς» Μετέβη ἀκολούθως εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ τιμῆς ἕνεκεν ἀνεγνωρίσθη ἱεροκῆρυξ τῆς Ἀχριδηνῆς ἀγίας Ἐκκλησίας³. Οὕτω δικαιολογοῦνται οἱ ἀνωτέρω τίτλοι αὐτοῦ. Πότε μετέβη εἰς Γερμανίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βενετίαν δὲν γνωρίζομεν· φαίνεται ὅμως μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς Σχολῆς ἀμέσως, καὶ ἵνα ἐκδώσῃ τὸ Λεξικόν, ὅπερ θεωρεῖται ἐκ τῶν σπουδαιότερων αὐτοῦ καὶ φέρει τὴν ἐξῆς περίεργον ἐπιγραφὴν:

«**Πρωτοπειρία** παρὰ τοῦ σοφολογιωτάτου καὶ αἰδεσιμωτάτου διδασκάλου ἱεροκλήρυκος καὶ πρωτοπαπᾶ κυρίου **Θεοδώρου Ἀναστασίου Καβαλλιώτου τοῦ Μοσχοπολίτου**, ξυντεθεῖσα καὶ νῦν τὸ πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα δαπάνῃ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου κυρίου **Γεωργίου Τρίκουπα, τοῦ καὶ Κοσμήση** ἐπιλεγομένου, ἐκ πατρίδος Μοσχοπόλεως. Ἐνετίησιν αἴφο' 1770».

Τὸ βιβλίον τοῦτο τυγχάνει πάμπαν **σπανιώτατον**. Τὸν τίτλον λαμβάνομεν παρὰ τοῦ Legrand⁴, ἀλλὰ καὶ οὗτος οὐ μόνον δὲν ἀναγράφει

1. Ἡ οἰκογένεια αὕτη ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων τῆς Κοριτσᾶς, ἀπέδωκε πολλοὺς διδασκάλους καὶ μέχρι ἐσχάτως Διευθυντὴς τῶν σχολείων Καστορίας ἦν ὁ Φίλιππος Μάνου.

2. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς Μεγ. Αἰκατερίνης κινηθεῖσαν ἐν Ἑλλάδι ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων ἐν Μαυροβουνίῳ Προΐστατο ὁ **μητροπολίτης Σάββας** χαίρων μεγάλην φήμην μαθήσεως καὶ ἀρετῆς καὶ φέρων ἐπὶ τοῦ στήθους τὴν εἰκόνα τῆς Αἰκατερίνης παρὰ τὸν ἀρχιερ. σταυρὸν ἤρξατο νὰ κηρύττῃ δημοσίᾳ, ὅτι ἤγγικεν ὁ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανῶν... χρόνος. (Σάθα, Τουρκοκρ Ἑλλάς σ 455) μήπως εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ **Καβαλλιώτου**;

3. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 319 20 καὶ Σάθα 496.

4. Bibl. Aiban. ἀρ, 106.

ὡς εἴθισται αὐτῷ, ποῦ εὑρηται τὸ βιβλίον, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἑλλιποῦς περιγραφῆς φαίνεται, ὅτι δὲν εἶδεν αὐτό¹. Τὸ ἡμῖν τοῦ βιβλίου καταλαμβάνει τὸ Λεξικόν, τὰ δὲ λοιπὰ δὲν γνωρίζομεν τί ἦσαν. Ὡς κρίνομεν ὅμως, ἐκ τῆς «Εἰσαγωγικῆς διδασκαλίας» τοῦ **Δανιὴλ Μοσχοπολίτου**, θὰ ἦσαν εἰσαγωγικαί τινες γνώσεις, ἐγκυκλοπαιδικαὶ ἴσως, καὶ κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὸ Λεξικόν.

Τοῦτο καταλαμβάνει τὰς σελίδας 13—59 καὶ εἶναι, ὡς εἶπεῖν, πῖναξ μᾶλλον 1200 λέξεων νεοελληνικῶν ἐρμηνευομένων εἰς τὴν Βλαχικὴν (ἢ Κουτσοβλαχικὴν καὶ Ἀλβανικὴν, τῶν ἀναγκαιοτέρων διὰ τοὺς πρωτοπείρους μαθητάς. Ἦτο δὲ τόσῳ χρήσιμον τὸ Λεξιλόγιον τοῦτο εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα τὰ ὑπὸ ξενοφώνων καθόλου οἰκούμενα, ὥστε αὐτούσιον ἠναγκάσθη νὰ ἐπαναλάβῃ ἐν τῇ «Εἰσαγωγικῇ διδασκαλίᾳ» ὁ Δανιὴλ προσθεῖς καὶ τὴν Βουλγαρικὴν ἢ μᾶλλον Μακεδονικὴν διάλεκτον. *Πολυτιμώτατον βοήθημα ἀπέβη τὸ Λεξικὸν τοῦ Καβαλλιώτου εἰς τοὺς ἐν Εὐρώπῃ Ἀλβανολόγους* μὴ ὑπαρχούσης τέως οὐδεμιᾶς ἑτέρας τοιαύτης ἐργασίας. Ὅθεν ὁ καθηγητὴς Th u n m a n n, ἐν τῷ εἰρημένῳ βιβλίῳ, ἠναγκάσθη ν' ἀνατυπώσῃ αὐτὸ ὁλόκληρον ἐν τῷ τμήματι: *Über die Geschichte und Sprache der Albaner und der Wlachen*² καὶ οὕτως *ἔδθηκε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀλβανολογίας*. Ἡ σπουδαιότης τοῦ Λεξικοῦ τούτου καταφαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι μετὰ 125 ἔτη προόδον τῆς ἐπιστήμης, ὁ μέγας γλωσσολόγος G u s t a v M e n e r ἐθεώρησεν ἐπ' ἀνάγκης, ἕνεκα τῆς τελείας ἐξαντλήσεως, νὰ προβῇ καὶ εἰς τρίτην ἔκδοσιν αὐτοῦ, μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1891 ἐμφάνισιν μάλιστα τοῦ Etymologischen Wörterbuch der Albanesischen Sprache³.

Εἴπωμεν ἀνωτέρω⁴, ὅτι ἡ πληροφορία τοῦ **Σάθα** περὶ τῆς μετα-

1. Οὐδεὶς ἐκ τῶν γραψάντων εἶδεν οὔτε τοῦτο, οὔτε τὸ τοῦ Δανιὴλ. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ *Κουπιτώρης* λέγει, ὅτι «ἐφάνησαν συγχρόνως σχεδὸν ἐν ἔτει 1770 τὸ μὲν ἐν Βενετίᾳ, τὸ δὲ ἐν Μοσχοπόλει τῇ κατὰ τὸν Πίνδον» (Ἀλβ. Μελέται σ. 8) Εἶναι δὲ ἀδύνατον ἐκ τοῦ τίτλου αὐτῶν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι πρόκειται περὶ Λεξικοῦ, καὶ ὅμως εἶναι τὸ περίφημον τετραγλωσσον τοῦ *Καβαλλιώτου* Λεξικὸν τὸ παρὰ πολλῶν ἀναφερόμενον.

2. Τὸ τμήμα τοῦτο καταλαμβάνει τὰ σελ. 169—366. τὸ δὲ Λεξικὸν εὐρίσκεται ἐν σ. 181—230 καὶ ἀνετυπώθη 4 ἔτη μετὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Βενετίας.

3. Ἡ ἐπιγραφή τῆς ἐκδόσεως ταύτης, ἥτις σὺν τῇ Γερμανικῇ εἶναι τετραγλωσσος ἔχει ὧδε. *Das Griechisch-süldrumänisch-albanisch Wörterzeichniss des Kavalliotis, heraus gegeben und erklärt Wien 1895 8ον σ. 127.*

4. Μερ. Γ' I, 1.

φράσεως τῆς Κ. Διαθήκης, ὑπὸ τοῦ Καβαλλιώτου οὐδαμὸθεν ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐφ' ὅσον οὗτος παραπέμπει εἰς τὸν Ηανη, *ὑπέλαβε τὸν ἀπλῶς ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενον Θεόδωρον ὡς τὸν Καβαλλιώτην. ἐνῶ οὗτος εἶναι ὁ Χατζηφιλιππίδης*. Μετὰ τὸν Σάθαν ἄλλοι ἀποδίδουσι τῷ Καβαλλιώτῃ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου εἰς τὸ Ἀλβανικόν, τὴν γενομένην τῷ 1824 ἐν Κερκύρα, ἀλλ' ὡς κατωτέρω διψόμεθα, καὶ αὕτη ἡ γνώμη εἶναι ἐσφαλμένη Ἐπίσης οὐδὲν εἶναι γνωστὸν μέχρι τοῦ νῦν καὶ περὶ ἑτέρας αὐτοῦ συγγραφῆς, *περὶ τῆς ἐν Μοσχοπόλει Ἀκαδημίας*, τῆς ὑπὸ τοῦ Σάθα εἰς τὸν Καβαλλιώτην ἀποδιδομένης.

Ὁ Ζαβίρας ἐν τέλει γράφει, ὅτι εἶχεν εἰς χεῖρας διάφορα ἔπη αὐτοῦ καὶ δὴ πρὸς τὸν ἐν Βοσκοπόλει ἐξαρχικῶς ἐπιδημήσαντα Ἰωαννίκιον Χαλκηδόνος τῷ ἔτει 1750 Μαΐου καὶ ὧν ἡ ἀρχή:

Βῆθι φίλη πόλεων, Θέε γῇ τέκος.

Ἄτινα ἐξεδόθησαν ἐν Βοσκοπόλει, σὺν ἄλλοις ἔπεσι διαφόρων διδασκάλων»¹.

Ὁ Καβαλλιώτης ἀπεβίωσεν ἐν πλήρει γήρατι ἐν Μοσχοπόλει τῷ 1785, δυστυχῆσας νὰ ἴδῃ τὸ δούλειον ἡμᾶς καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ μεγαλειώδους ἔργου αὐτοῦ.

Εἰς ἐπίμετρον τῶν περὶ λογίων Μοσχοπολιτῶν εἰρημένων καὶ ἵνα καταδειχθῇ οἷους παρήγαγε μαθητὰς ὁ Καβαλλιώτης, μεταφέρομεν, ὧδε τὰ ἐν ἀρχῇ τῆς Γραμματικῆς αὐτοῦ ἐπιγράμματα τὰ εἰδωμένως ὑπ' αὐτῶν τῷ σεπτῷ ποιηθέντα διδασκάλῳ².

Πρὸς τὸν παναιδεσιμώτατον καὶ ιεροσοφολογιώτατον ἀρχιπρεσβύτερον, ιεροκήρυκα καὶ καθηγητὴν κύριον Θεόδωρον Ἀναστασίου Καβαλλιώτην Μοσχοπολίτην τὸν τῆς βίβλου συναρμωστήν.

Ἐπιγράμματα.

Ἡρωελεγεῖον.

Πανδώρης πῖθος γαλακτόμβρουτος ἐμμί φιλέλλην,
Θεοδώρου πρώτου πρεσβυτέροιο πόνος.

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 320. Ἰδοὺ καὶ μία ἔκδοσις τῆς Μοσχοπόλεως περὶ ἧς οὐδὲν γνωρίζομεν. Ἀλλὰ τὰ εἰς τὸν Χαλκηδόνος προσφωνηματικά ταῦτα ἔπη ὁ Ζαβίρας ἐν σ. 456 ἀποδίδωσι καὶ τῷ Μιχαήλ Ὑπισχιώτῃ.

2. Τὸ μοναδικὸν ἀντίτυπον τοῦ ἐκτύπου τούτου βιβλίου τῆς Μοσχοπόλεως, εὑρίσκειται ὑπ' ἀρ. 54 ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἡμετέρας Μονῆς Λαύρας ὅθεν ἔλαβε τὴν περιγραφὴν καὶ ὁ Legrand. Βέβηλος χεὶρ ἀπέκοψε τὰ πρῶτον τοῦ καιμένου φύλλον.

Αἶκεν σῶμα φέρω σμικρόν, αὐτὰ νιγμὸν ἅπλητον
 τοὺς παῖδας νύττω, ἡδὲ γάλακτι τρέφω.
 Ὁ τῆς ἐν Κορυτῆσσι σχολῆς διδάσκαλος. **Τέρπος Μά[ρ]κου.**

Ἡρωελεγεῖον.

Στήλαν ὃς ποθέει ἀρετῶν ἐσορᾶν χουσόμορφον
 ἄμφ' ἐὼν ἴτω δὴ εὐσθένεα με τόκον.
 Ὀλβον ἐπεὶ σοφίῃ ἐν φαιδροῖς μουσοτρόφοις
 ἡδὺν ἐσσάμην, οὐποτε ὥς ἕτερος.

Βρετὸς ἱερεὺς καὶ Νομοφύλαξ.

Ἡρωελεγεῖον.

Κραία Πηγασίς εἰν ψυχοσώοις Μοσχοπολῆας
 δειθρεσιν ἀρδομένη ὄρχαμε πρεσβυτέρων,
 Σφωϊτέροις καμάτοις βιβλίον πόρες, ἰδμοσύνης γέ
 ὄρχατον εὐανθῇ, εὖχος ὃ μουσοτρόφων.

Καρκινικόν.

Ἀρετᾷ παρεῖχε με χεῖρα πατέρα,
 Ὡναξ ἐν ὅσῳ σῶσον ἐξ ἄνω.

Νικόλαος Σαμπάλας.

Ἡρωελεγεῖον ἡχικόν.

Μῶν διὸς **Πλάτων** ἔφν' ἔξοχ' αἰιδός; αἰιδός.
 Λωῖδὸς ἡρώων ἐκγεγαώς; γεγαώς.
 Φέγγει δ' αὐγῶν οὐ σοφίης ὄχ' ἀγαστός; ἀγαστός;
 Ῥεκτῆρ τῆς δὲ βίβλου καὶ κλεινός; κλεινός.
 Τεῦ πλέον οὐ ζάθεος, φῶς θ' ἱρὸς ἐραστός; ἐραστός.
 Ἐννεπεν ὃν **Κλειῶ** ἦρ' ἀγανῶς; ἀγανῶς.

Ἀντιστρέφον.

Καλλιόπης γάλα, ἡ Κρονίδης παῖ, θῶύμα οὐδέν,
 Πρήγματος εὐσης μεῦ, βιβλίδος ἀληνίου.

Ναοὺμ Γκούσιας

Ἡρωελεγεῖον.

Ἦύτε ἡῆλιος γᾶς τέρματα πάντα καλλύνει,
 Τῷ κε φρένας κάζει τῶν φιλομουσολόγων,
 βίβλω ἡδυπνόῳ **Θεόδωρος** πάμμεγα τ' εὖχος
 Ἀρχιπρεσβυτέρων, φιλοσόφων τε κλέος.
 Ὁ τοῦ ἐν Βυθκουκίῳ σχολείου διδάσκαλος **Σάββας Ιερομόναχος.**

Ἡρωελεγεῖον.

Ἄντυγος, ὡς Μουσῶν ὑπερήμενος οὐρανίης γε,

Θεόδωρος θύτης καὶ ἔδης εὐσεβίης.

Μοσχοπόλιος ὁ κήρυξ Ἀχρίδος ἔξοχα θ' ἔδρη.

νοῦν παίδων βιβλίον γράψε γάλακτι τρέφον.

Γεώργιος Νικολαΐδης Τούρτας.

Ἡρωελεγεῖον.

Πολλήν σοι, Θεόδωρε θύτα ἰδρίων ὄκ' ἄρσις,

κοῦροι φιλολόγων πάντες ἴσασι χάριν.

Οὐ ἔνεκα δέλτον ξυνθῆκας τήνδε ῥέουσιν

οὐ τραχύτητας, νήδυμον ἀλλὰ γλάχος.

Ναοὺμ Νικολάου Τούρτας.

Ἀντιστρέφον.

Ἰδμοσύνης βίβλε, φῶς σοφίης, ἦν πάσσορος ἥρως

ἀρμόσας ἦν, γεράων κλεῖς σύγε παμφάνων

Καρκινικόν.

Ἀμαθῶς ὦν, ἔχε νῶ σῶ θαμῆ,

ἃ ἱερῶς ὥδε σοφὸς ἔδω σωρεῖα.

Ὁ ἐκ τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ ἁγίου **Ναοὺμ Ἀμβρόσιος**
[**Ιερομόναχος.**]

Ἀμαθίην ὀλέσαι σπεύσας, Θεόδωρος ἐχέφρων

τρίβον ἔωξε γένει ἡγαθήης σοφίης.

Βάτουε (sic) καὶ μάλα χαῖρε, ἕως ἴκοιο τὸ τέρμα.

εἵλετο γὰρ μόχθον, τὸν πόρεν ἡ τραχύτης.

Θωμᾶς Ἀναστασιάδης ὁ τοῦ Καστορίας Χρυσάνθου ἀδελ-
[φιδοῦς.]

Ἰαμβικά.

Θεόδωρε χαῖρε, τοῦ Θεοῦ θυηπόλε,

θείης σοφίης ὅτι ἔμπλεως πέλεις.

Δι' ἧς ἐγείρεις πρὸς πόνους μαθημάτων

τοὺς πρὸς σὲ πάντας προσιρέχοντας εὐτόνως.

Ἰωάννης Ποσάμας.

Οἱ ἐκ τῶν πολυαρίθμων μαθητῶν ἐλάχιστοι μὲν ἀλλ' εὐγνώμονες¹.

1. Ἄλλ' ἤρμοζον τόσῳ πομπῶδεις καὶ παχυμερεῖς ἔπαινοι εἰς τὴν Γραμί-

10. Θεόδωρος Χατζηφιλιππίδης Ἑλπασανιώτης.

Ἐάν, περὶ μὲν τοῦ Καβαλλιώτου οὐδεμίαν ἔχομεν βεβαίωσιν, ὥς μεταφραστοῦ τῆς Κ. Διαθήκης εἰς τὸ Ἀλβανικόν, περὶ δὲ τοῦ Γρηγορίου Μοσχοπολίτου τοῦ Δυρραχίου μητροπολίτου μόνον πιθανότητα, περὶ τοῦ Χατζηφιλιππίδου ἔχομεν πλήρη τὴν βεβαιότητα, ὅτι εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις ἔφερεν εἰς πέρας τὸ μεγαλεπήβολον ἐκεῖνο σχέδιον, ὥς ἂνωτέρω ἀπεδείξαμεν¹. Ἐκ τούτου² δὲ ἀποδείκνυται καὶ γνήσιος ἐκείνων μαθητῆς, εἰς τὰς τῶν διδασκάλων ιδέας δὸς σάρκα καὶ ὅστέα καὶ ἓνα τῶν ἀπωτέρων τῆς Νέας Ἀκαδημείας σκοπῶν ἐμπράκτως διαδηλώσας. Τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅστις ὑπῆρξε καὶ εἰς τῶν ἀρίστων διδασκάλων καὶ διακεκριμένων τοῦ αἰῶνος λογίων ὥς παρίστησιν ὁ Ηαηη, οὐδεὶς ποιεῖται μνείαν. Μόνος δὲ **Σάθας** εἰς γραμμὰς δύο ἀναγράφων αὐτὸν λέγει, ὅτι «συνέθετο μεγαλυνάρια εἰς τὸν ἅγιον **Βλαδίμηρον**». Καὶ τὰ μὲν Μεγάλυνάρια εἶναι 6 μελοποιηθέντα πρὸς τό: Πᾶσαι τῶν ἀγγέλων αἱ στρατιαί, καὶ ψαλλόμενα εἰς τὸν ἅγιον **Ἰωάννην τὸν βασιλέα τὸν πολιοῦχον τοῦ Ἑλβασανίου καὶ πάσης τῆς ἁνῶ Ἀλβανίας**, ὧν τὸ ἔσχατον ἔχει ᾧδε:

«Τὸν ἀστέρα πίντες τὸν φαινόν, τὸν ἐκ Βλαδιμήρου ἀπαστρέψαντα νοητῶς μαρτύρων τὸ κλέος καὶ βασιλέων δόξαν, τὸν θεῖον **Ἰωάννην** ὕμνοις τιμήσωμεν³.

ματικὴν ταύτην; Περὶ τούτου πεισθήσεται πᾶς τις ἔχων ἐν ὄψει δύο τινά: α' τὸ *εὐσύνολτον* αὐτῆς, διότι Γραμματικὴ (καὶ «Συντακτικὴ») περιλαμβάνοντο ἐν σελίσιν μόνον 144 εἰς σχῆμα 16 μικροῦ, ἡτις ἐν σχέσει πρὸς τὴν Γραμματικὴν τοῦ *Νεοφύτου Κανσοκαλυβίτου*, συγχρόνως ποῦ ἐκδοθεῖσαν. ἐν σελ. 1300 (ἐκτὸς τοῦ ἐκτεταμένου πίνακος) εἰς σχῆμα 4ον καὶ ταῦτα Εἰσαγωγὴν εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς Γραμματικῆς *Θεοδώρου Γαζῆ*, καὶ β' τὴν *μέθοδον*, διότι ἡ μοναδικὴ αὕτη γραμματικὴ δὲν περιέχει ὁρισμοὺς καὶ κανόνας, ἀλλ' ἐκτίθησιν αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα διὰ πολυπληθῶν μόνον παραδειγμάτων.

1. Μερ. Γ' I, 2

2. Ἐνθ' Ἀνωτ. σ. 608.

3. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου βασιλέως καὶ μεγαλομάρτυρος **Ἰωάννου τοῦ Βλαδιμήρου** καὶ θαυματουργοῦ τυπωθεῖσα μὲν πρῶτον δαπάνῃ τοῦ τιμιωτάτου κυρίου **Ἰωάννου Παπα** τοῦ ἐκ τῆς πόλεως *Νεοκάστρου*, νῦν δὲ ἀνατυπωθεῖσα κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ *Γλυκὺ τῷ 1774* κτλ. Ἐν Βενετίᾳ 1858 σ. 42.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἰς τὸν πανύμνητον τοῦτον ἅγιον «ποίημα τοῦ **Ἑλπασανιάτου Θεοδώρου Χατζηφιλιππίδου**» τὰ ἐπιτάφια ἔσματα 52 τὸν ἀριθμὸν κατὰ τὸν Ἐπιτάφιον θρῆνον τῆς Θεοτόκου, διηρημένα εἰς δύο στάσεις καὶ ἅπερ ψάλλουσιν οἱ ἱερεῖς τὸ ἱερὸν τοῦ λειψάνου Κουβούκλιον κυκλοῦντες :

Αἱ γενεαὶ πᾶσαι μακαρίζομέν σε, **Βλαδίμηρε** τρισμάκαρ.

Δεῦτε οὖν ἐν ὕμνοις, κυκλώσωμεν τὸν τάφον, τοῦ θείου Ἰωάννου.

Ὡ **Ἰωάννη** μάκαρ, τῆς Ἀλβανίας κλέος, Ἰλλυρικοῦ ἡ δόξα.

Κατὰ τῆς Ἀγαρ γένους, ὀπλίζου ἡμᾶς ρῦσαι, τοῦ ἀεὶ τυραννοῦντος (σ. 34).

Καὶ εἶναι χαρὶς κτηριστικὴ ἡ τόλμη αὕτη τῶν Μοσχοπολιτῶν λογίων, κατὰ τῶν κρατούντων, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω.

Ὡς ποιητὴς κρινόμενος ὁ **Χατζηφιλιππίδης**, εἶναι εἰς τῶν συνήθων μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐξ ὑπογείου ἐκκλησιαστικῶν ἔσματοπλόκων. Ἰδίᾳ οὗτος ἀπηθανάτισε τὸ ὄνομα διὰ τῆς ἐπινοήσεως τοῦ **Ἀλβανο - Πελασγικοῦ ἐκείνου Ἀλφαβήτου**, ὅπερ ἐχρησιμοποίησεν, ὡς εἶδομεν, εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ τὴν σπουδαίαν ἐργασίαν, ἣτις ἐπετελεῖτο ἐν τῇ Νέᾳ Ἀκαδημίᾳ. Αἱ παλαιογραφικαὶ γνώσεις τοῦ Χατζηφιλιππίδου εἶναι τοιαῦται, οἷας μόνον οἱ τῶν Εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων ἀπόφοιτοι σήμερον κέκτηνται.

Ὁ Michat **Φράσαρης**, ὡς ἐξῆς ἐκτίθησι τὸ πόρισμα τῶν περὶ τοῦ **Χατζηφιλιππίδου** ἐρευνῶν : «Τῷ 1909, ὅταν παρευρέθην ἐν Ἑλβασανίᾳ χάριν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συνεδρίου, εἶδον παρὰ τῷ κ. Lef Nosi ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἑλβασανίου, μικρὸν χειρόγραφον Ἀλβανιστὶ γεγραμμένον καὶ περιέχον τὴν λειτουργίαν τοῦ ἁγίου **Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου**, μεταφρασθεῖσαν ὑπὸ τοῦ **Θεοδώρου Χατζηφιλιππίδου** περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος διὰ τῶν περιέργων ἐκείνων στοιχείων αὐτοῦ, ἅπερ ὁ H a n l ἔχει ἐκλάβει ὡς **ἀρχαῖκόν Ἀλβανικὸν ἀλφάβητον**. Ἐπίσης τοῖς αὐτοῖς στοιχείοις γεγραμμένον εὑρεται εἰς χεῖρας τοῦ διδασκάλου κ. D o t B i b a. Κατήχησις, καὶ ἐμπορικὸν κατάστιχον . . . , ὅπερ ἐνέχει τὴν σπουδαιότητα, ὅτι ἡ γραφὴ ἐκείνη εἶχεν εἰσαχθῇ καὶ εἰς τὸ ἐμπόριον . . . »¹.

1. Diturija II σ. 3.

11. Ἰωάννης Ἀδάμης Μοσχοπολίτης (;)

Ἡ πατρίς τοῦ διασήμου τούτου ἱατροφιλοσόφου, εἰδήμονος τῆς τε Λατινικῆς καὶ Γερμανικῆς κατὰ τὸν **Σάθαν**, ἀμφισβητεῖται. Ὁ **Δημητρακόπουλος** ὁμῶς ὀνομάζει αὐτὸν ὡς Μοσχοπολίτην¹.

Ὁ κ. **Σκενδέρης** περιέλαβεν αὐτὸν ἐν τοῖς Μοσχοπολίταις λογίοις καὶ ὑποσημειοῦται, ὅτι τὸ μὲν Λεξικὸν τοῦ Ἑλευθερουδάκη ὀνομάζει αὐτὸν ἀπλῶς Ἑπειρώτην, ἡ δὲ Μεγ. Ἐγκυκλοπαιδεία Μοσχοπολίτην². Δὲν ἔχω ἐνώπιόν μου τὰ Λεξικά ταῦτα ἐν τούτοις ὁ παρὰ τοῦ **Σκενδέρη** μνημονευόμενος **Ἰωάννης Ἀδάμης** ὡς Μοσχοπολίτης, εἶναι ὁ ἐκ τῆς Λατινικῆς μεταφραστικῆς τῆς *«Συντόμου ἐρμηνείας περὶ τῆς ἐνεργείας καὶ ὠφελείας μερικῶν... ἱατρικῶν... παρὰ Δαβὶδ Σαμουήλ Μαδάϊ»*³. Ἀλλ' ἐν τέλει τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ βιβλίου ἔχομεν τὴν ἐξῆς λεπτομέρειαν περὶ τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος: «μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὸ Λατινικὸν εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν σημερινῶν Γραικῶν διάλεκτον⁴ παρὰ τοῦ ἐλαχίστου ἐν σπουδαίοις **Ἰωάννου Ἀδάμη** ἐντυπωθεῖσα (sic) δὲ δι' ἐξόδων καὶ δαπάνης ἰδίας τοῦ ἐντιμωτάτου καὶ χρησιμωτάτου πραγματευτοῦ **ὁμοπατρίου κ. κ. Ζαφύρη Δημητρίου τοῦ ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου Τουρνόβου τῆς Βουλγαρίας** ἐν τῷ Ὀρφανοτροφείῳ τῆς Ἀλλῆς ἔτει σωτηρίῳ 1756». Ἄρα ὁ **Ἀδάμης** δὲν ἦτο Μοσχοπολίτης ἀλλὰ Τουρνοβίτης ἢ μᾶλλον Ἀλβανιτοχωρίτης, ὅπως ὑπογράφονται οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου τούτου. Τούρναβον δὲ εἶναι τὸ μέγα⁵, τὸ περίφημον πάλαι **Πατριαρχεῖον τῶν Βουλγάρων**, ἐνθα διέπρεπεν ὡς μητροπολίτης (1714—1722) ὁ ἐκ **Δρόβιανης λίαν εὐπαίδευτος ἱεράρχης Ἰωσήφ** ὁ ἐγκαταβιώσας ἔπειτα εἰς τὴν

1. Νεοελλ. Φιλ. σ. 608 καὶ προσθῆκαι καὶ διορθώσεις (Λειψία 1871) σ. 106.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 26.

3. Βλ. τὸν δυσπερίληπτον τίτλον παρὰ Legend ἔνθ' ἄνωτ. σ. 463—464. Ἐν τούτοις καὶ ὁ διακεκριμένος Γαλάτης οὗτος βιβλιογράφος δὲν παρετήρησεν, ὅτι τὸ ἱατροσόφιον τριμερὲς τυγχάνει, καὶ παραλείπει τὴν ἀναγραφὴν τοῦ β' μέρους: «Λόγος σύντομος περὶ τῆς ἡλιακῆς κόνεως καὶ τῆς χρήσεως αὐτῆς κτλ.» σ. 130—158.

4. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς **Μαδάϊ** εἶχεν ἐκπονήσει καὶ ἔκδοσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν «ὅπου δὲν τὴν γροικοῦν ὅλοι μὲ τὸ νὰ εἶναι δυσκολονόητος» γράφει ὁ **Ἀδάμης** (φ. 3α προλ.).

5. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ μικρὸν τὸ 9 ὥρας ΒΔ τῶν 40 Ἐκκλησιῶν κείμενον ἐνθα ποῦ καὶ τὰ 4 Ἀλβανικά χωρία ἐν οἷς καὶ τὸ Ἀρναούτκιον καὶ ἡ πατρίς τοῦ ἐπισκόπου **Φανόλη** τοῦ Ἱμπρίκ τεπέ.

Δαύραν τοῦ "Αθω¹. "Ετερα δύο συγγράμματα γνωρίζω ἐν χειρογράφοις τοῦ **Ἰωάννου Ἀδάμη** εἰς τὸν αὐτὸν κοινωφελῇ ἀποβλέποντα σκοπὸν τὴν ἐκλαΐκευσιν τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Τὸ μὲν ἀπόκειται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου ἐν "Αθῶ ὑπ' ἀρ. 142 καὶ ἐπιγράφεται :

Ἀρτίκουλα νομικά, τὰ λεγόμενα στατοῦτα, τῶν ἐν Τρανσυλβανίᾳ κατρκισμένων Σαξόνων, κοινῶς Σασῶν ὀνομαζομένων, μεταγλωττισμένα ἀπὸ τὰ Λατινικὰ εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν τῶν Ῥωμαίων διάλεκτον παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου **Ἰωάννου Ἀδάμη τοῦ ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου Τουρνόβου τῆς Βουλγαρίας**, τὰ ὅποια καταγράφονται ἀκριδικῶς καὶ ἀπαρράλλεκτως μὲ ὅλα τοὺς τὰ περιεχόμενα τίτουλα καὶ κεφάλαια καὶ παράγραφα, συνθεμένα πρὸς χάριν καὶ εὐνοιαν τῶν φιλομαθεστέων τιμίων πραγματευτῶν Ῥωμαίων τῆς Καμπανίας τοῦ Σιμπινίου. Ἐν ἔτει Κυρίου 1762 κατὰ μῆνα Ἰούνιον» Κῶδ. ἐκ σελίδων 177, εἰς 4ον².

Ἐν Σιμπινίῳ ἐμπορεύοντο πολλοὶ συμπατριῶται τοῦ **Ἀδάμη**, ἐν οἷς καὶ ὁ ἱατροφιλόσοφος **Μανασσῆς Ἡλιάδης**³ καὶ ὁ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐκδότης τοῦ εἰρημένου Ἱατροσοφίου τοῦ **Μαδάϊ Ἰωάννης Δημητρίου** ὡς καὶ ὁ **Ζαφειράκης Δημητρίου** καὶ ἄλλοι πολλοί, οἵτινες ἀπετέλουν ἐκεῖ τὴν εὐθαλοῦσαν κοινότητα, καὶ πρὸς τοὺς ἐν Τρανσυλβανίᾳ Γερμανοὺς συναλλάσσόμενοι ὥφειλον νὰ γνωρίζωσι τοὺς διέποντας νόμους καὶ τὰ καθεσιῶτα αὐτῶν. Γενικωτέρας σημασίας εἶναι τὸ ἕτερον τῶν χειρογράφων αὐτοῦ ὑπ' ἀρ. 1182 τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑθνικῆς ἀποκείμενον βιβλιοθήκης ὑπὸ τὸν τίτλον :

1. Ἀπέθανεν ἐν τῇ Σκίτῃ τῆς ἁγ. Ἀννης τῷ 1755. Ἡ σπουδαία ἀλληλογραφία αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀρτῆς Νεόφυτον κ. ἄ. σώζεται ἐν Λαύρᾳ ὡς καὶ ἡ εἰς Ἰαμβικὸν μέτρον μεταβολὴ τοῦ ψαλτηρίου (βλ. βιογραφίαν ἐν Ἐκκλ. Ἀληθ. Α' περιόδ. Β' (1887) σ. 253 - 261).

2. Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς Βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὁρους Ἑλληνικῶν κωδίκων ὑπὸ **Σπ. Λάμπρου** Τόμ. Α' (Ἐν Κανταβριγίᾳ τῆς Ἀγγλίας 1895) σ. 208.

3. Οὗτος φέρεται ἐν τοῖς συνδρομηταῖς τῆς Ἐκκλ. Ἱστορίας τοῦ Μελετίου ἔπειτα ἐδίδαξεν εὐδοκίμως τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βουκουρεστίου (Σάθα Νεοελλ. Φιλ. σ. 514). Ἐνδεικτικὸν τῆς σημασίας τῶν ἐν Σιμπινίῳ πατριωτῶν εἶναι καὶ ἡ ἐπίσκεψις τοῦ **Υψηλάντου** μετὰ τοῦ **Ἀναγνωστοπούλου** κατὰ τὰς παραμονάς τῆς ἐθνεγερσίας ἀναφέρονται τὰ πρόσωπα, πρὸς ἃ συνεννοήθη ὁ **Χριστόπουλος**, ὁ **Λεβέντης** καὶ ὁ **Βρέτας**, (ὁ τελευταῖος Μοσχοπολίτης) ὑπὸ τοῦ **Φιλήμονος** (Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρ. Ναυπλίου 1834, σ. 383).

«**Σύνοψις φυσιολογικῇ περιέχουσα ὡς ἐν ἐπιτομῇ εἶδει πάντα ὅσα ἀρμόζει πρὸς τὴν φυσικὴν φιλοσοφίαν δηλ. τὰ ἀκροαματικά, τὰ περὶ κόσμου, περὶ οὐρανοῦ, περὶ στοιχείων, περὶ μετεώρων, περὶ μινέρων καὶ μετάλλων καὶ περὶ ψυχῆς. Ἐν δὲ τῷ τέλει προσετέθησαν καὶ τῶν περὶ ζώων καὶ φυτῶν ὀλίγα καὶ περὶ γεωγραφίας ἐκ διαφόρων βιβλίων συλλεχθέντα Λατινικῶν καὶ Ἑλληνικῶν. Ἐν Συμπληνίῳ ἔτει 1709 μηνὶ Μαΐῳ 9. Συνεγράφατο ὁ ἐλάχιστος Ἰωάννης Ἀδάμη ὁ ἐξ Ἀρβαν[ιτοχωρίου]**». Καὶ ἔστιν ἐπιμελῶς καὶ καλῶς γεγραμμένον, παρατηρεῖ ὁ Ἰ. Σακκελίων· εὗρηται δὲ περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ καί:

«**Τετραλογία διαλαμβάνουσα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ περὶ διαφορῶν τεράτων καὶ παρασῆμων μορφῶν ἀνθρώπων τινῶν, ὅπου ἀναφέρουσι πολλάκις οἷτε παλαιοὶ καὶ οἱ νεώτεροι ἱστοριογράφοι**».

Ἐν τοῖς δυσὶν ἐν ἀρχῇ φύλλοις ὁ συγγραφεὺς ἀποτείνεται ad lectores amicos διὰ 58 Λατινικῶν στίχων¹.

Τὸ λίαν περίεργον τοῦτο βιβλίον ἀποδείκνυσι τὸν συγγραφέα ἐγκυκλοπαιδικώτατον, τὸ δὲ τελευταῖον μέρος, ἡ τετραλογία θὰ ἦτο λίαν ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς σημερινοὺς ὁπαδοὺς τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Τοῦ Ἰωάννου τούτου πιθανῶς τυγχάνει πόνημα καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 965 «**Μουσικὸν βιβλίον**» ὡς δείκνυσιν ἡ ἐν τέλει σημείωσις: **Ἐτελιώθει καὶ ἐγράφη τὸ παρὸν στιχηράριον διὰ χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ Ἰωάννου Ἀλβανιτοχωρίτου πλησίον τοῦ μέγα Τουρνάβου 1761 Φεβρ. 21**».

Τὸ Ἀλβανιτοχώριον παρουσιάζεται **κέντρον σημαντικῆς πνευματικῆς κινήσεως** καθ' ὅλην τὴν ὑπὸ Βουλγάρων κατοικουμένην ἐκείνην περιφέρειαν. Οἱ νέοι ἄποικοι ἐξ Ἀλβανίας καὶ Ἠλείρου καταγόμενοι, καὶ δὴ Μοσχοπολῖται οἵτινες τὸν κερδῶν θγραφεύοντες **Ερμῆν** ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἤρξαντο μεταναστεύοντες εἰς διάφορα μέρη. κατέστησαν τὴν κωμόπολιν ταύτην ἐστὶαν τῶν Μουσῶν, ὅθεν ἀνέθορον διαπρεπεῖς λόγιοι καὶ διδάσκαλοι τοῦ Γένους. Οὕτω π. χ. ἐν Βου-

1. Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Ἰω. Σακκελίωνος (Ἐν Ἀθήναις 1892) σ. 214—215. **Ὅλα ταῦτα μαρτυροῦσιν, ὅτι τὸ χειρόγραφον εἶνε ἔργον τοῦ Ἀδάμη**, ὅστις συνήθιζε τοὺς προλόγους νὰ γράφῃ Λατινιστὶ (βλ. Ἰατροσόφιον: ad auctorens epistola ἐν 4 φύλλοις) Τοῦτο λέγω διότι τὸ ἔτος 1709 τοῦ κώδικος παρουσιάζει τὸν συγγραφέα κομιδῇ νέον ἐπὶ τὸ συγγράφειν τοιοῦτον σοβαρὸν ἔργον τραπέντα. Ἴσως ἡ χρονολογία εἶναι ἐσφαλμένη.

κουρεστίῳ ἀναφέρονται μεταξύ τῶν διδασκάλων τῆς Ἀκαδημείας καὶ **Στέφανος Ἀλβανοχωρίτης καὶ Χρ. Νικολαΐδης Ἀλβανοχωρίτης**¹, ἐνταῦθα ἔλαβε τὴν πρώτην μόρφωσιν καὶ ὁ Ἀθανάσιος Βογορίδης², ὢν ἐπὶ κεφαλῇς διέπρεπεν ὁ μουσηγέτης καὶ κλεινὸς ἱεράρχης ὁ **Δροβιανίτης Ἰωσήφ**. Καὶ ἐκδόσεις δὲ ποικίλαι ἀναφέρονται γενόμεναι ὑπὸ Ἀλβανοχωριτῶν ὡς ψαλτήριον «τυπωθὲν δαπάνη τοῦ τιμιωτάτου κ. **Δήμου Ἰωάννου Μπουρνάζου ἐξ Ἀλβανιτοχωρίου**. . ἐν Λειψία 1781»³. Τὴν τοιαύτην ἀκμὴν ὀφείλει τὸ Ἀλβανιτοχώριον εἰς τὸ γειννᾶζον Μέγα Τούρνοβον ἔνθα ἔπειτα ἀναφαίνονται διδάσκαλοι ὡς ὁ εἰς τὸ Βουλγαρικὸν μεταφράσας τὸ Εὐαγγέλιον **Ἰλαρίων**⁴ καὶ ὁ συγγραφεὺς βιβλίου **Ἰωάννης Συμεωνίδης**⁵.

12. Ἰωάννης Νικολίδης Γραμμοστινός.

Ὁ ἱατροφιλόσοφος οὗτος καὶ καθηγητὴς τῆς ἱατρικῆς ἐν Βιέννῃ, ἐγεννήθη ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐν Γράμμοστα, χωρίῳ ἐπὶ τοῦ Γράμμου (ὡς καλεῖται ἐπιχωρίως τὸ ὑπερκείμενον τῆς Κοριτσᾶς Βόιον ὄρος) ἐνῶ δὲ ἄλλοτε τοῦτο ἤχμαζε μεγάλως, νῦν κατοικεῖται μόνον ὑπὸ 50άδος οἰκογενειῶν Βλάχων. Εἶναι τὸ ὀρεινότατον χωρίον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ ἀπέχει μόλις δίωρον τῆς ὑπερκειμένης χιονοσκεποῦς κορυφῆς τοῦ ὄρους. Ἐκτοτε ὡς φαίνεται κατῳκεῖτο ὑπὸ ποιμένων Κουτσοβλάχων, διότι ὁ **Ζαβίρας** ὀνομάζει τὸν **Νικολίδην** «τὸ γένος Βλάχων»⁶. Ἐν Βιέννῃ, ὡς λόγιος καὶ ἐπιστήμων, οὗτος ἐτιμᾶτο μεγάλως, διὸ καὶ τῷ 1781 αὐτοκρατορικῷ **διατάγματι Ἰωσήφ τοῦ Β' διωρίσθη**

1. D o s i j, Studii Greco—Romani I (Jasi 1901) σ. 30, 33.

2. Πανδώρα Κ' (1870) σ. 414.

3. Βρετ. Νεοελλ. Φιλολ. Α' ἀρ. 296 σ. 104. Πρὸς διάκρισιν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ὅτι εἰς πολλὰ μέρη μεταναστεύοντες οἱ Ἀλβανοὶ ἔδιδον τὰ ὀνόματα τῶν ἐγκαταλειφθέντων χωρίων ἢ ὠνόμαζον αὐτὰ Ἀλβανιτοχώριον καὶ Τουρκιστὶ Ἀρναούτκιοι. Ἀλβανιτοχώριον ὀνομάζετο καὶ ἡ **Λίτιτσα** (**Μελετίου** Γεωγραφία Βενετ. 1728 σ. 439. καὶ δύο χωρία ἐν Βιθυνίᾳ (Ἐγκυκλ. Λεξικοῦ Συμπλήρωμα 1906 σ. 982). Ἀρναούτκιοι ἐν Βοσπόρῳ καὶ παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἀλλαχοῦ.

4. βλ. ἄνωτ.

5. Ἐπιγράφεται: «**Κῆπος πολυανθής**, ὅστις περιέχει φυτὰ πολυποίκιλα, τριαντάφυλλα ἀμύραντα, ἄνθη ἄφθαρτα, δένδρα θεοφύτευτα, μαθήματα οὐράνια, ἅπερ ἠρνήσθησαν ἀπὸ τὰ συγράμματα τῶν ἁγίων πατέρων καὶ φιλοσόφων... ἐν Πέστη». 1840 8ον σ. 224 (βιβλ. Ἰωασαφείων Κausοκαλύβια). Ἰδ. Παρανίκαν σ. 46.

6. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 365.

μέλος τοῦ Ἱατρικοῦ τῆς πόλεως Συλλόγου καὶ τῆς Ἀκαδημείας, πρῶτος μάλιστα ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἀπὸ τοῦ δόγματος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας¹· ἀπέθανε δὲ τῷ 1785 Ἀπριλίου 6.

Συγγράμματα τούτου γνωρίζομεν τὰ ἑξῆς:

«**Διδασκαλῖαι Ἱατρικο—Πρακτικαὶ** πρὸς χρῆσιν τῶν στρατοπεδικῶν καὶ χωρικῶν χειρουργῶν ὅλων τῶν Ἀουστριακῶν ἐπικρατειῶν, συντεθεῖσαι μὲν εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν **παρὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Ἀντωνίου Ἐλευθέρου Βαρῶνος ἀπὸ Στέρκ**², μεταφρασθεῖσαι **Ἰωάννου Νικολίδου τοῦ ἀπὸ Γραμμοστέως** τῆς ἐν Μακεδονίᾳ ἱατροφιλοσόφου τε καὶ διδασκάλου τῆς Ἱατρικῆς κτλ.

Τόμος Α΄ ᾠσπεῖ ἐν Βιέννῃ, παρὰ Ἰωσήφῳ τῷ Βαουμειστέρω εἰς δον»³. Κατὰ τὸν **Ζαβίραν**, ὁ α΄ τόμος περιέχει ὅλας τὰς ὀξείας ἀσθενείας, ὁ β΄ τὰς χρονικάς, ὁμοίως καὶ ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας καὶ τὰ πάθη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων, καὶ ὁ γ΄ τὸν Κατάλογον, τὴν φαρμακείαν, ἣγουν ἀποθήκην, καὶ τὴν φαρμακοποιίαν, καὶ ἐπιφέρει: «**Τοῦτο τὸ ἄριστον βιβλίον ἠδέλησεν οὗτος ὁ φιλογένης ἀνὴρ νὰ ἐκδώσῃ εἰς φῶς, ἀλλ' ἡ χλίσρὰ περὶ τοιαῦτα προθυμία τοῦ γένους ἡμῶν μὴ ἀνταποκριθεῖσα εἰς τὴν προθυμίαν αὐτοῦ μᾶς ὑστέρησαν ἀπ' ἑνα τοσοῦτον ἀξιόλογον καὶ χρήσιμον βιβλίον**»⁴. Ἄλλοτερον ἔργον τοῦ **Νικολίδου** μνημονεύεται ὑπὸ **Βρετοῦ** ὡς ἐκδιδομένον τὸ ἑξῆς:

«**Ερμηνεία περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ θεραπεύεται τὸ Γαλλι-**

1. αὐτόθι.

2. S t ö r k (βλ. Grundriss der Geschichte der Medicin von H. Haeser Jena 1884 σ. 281. Ὁ δὲ Καστορίας ἱατρὸς **Μιχ. Κωνσταντίνου** περὶ τούτου λέγει. «ὁ **Σταίρκ** ἀνέλαμψεν, ὁ ὁποῖος καὶ ἀρχίατρος εὐθύς καὶ σύμβουλος ἀνεδείχθη τοῦ κραταιοτάτου αὐτοκράτορος τῶν Ρωμάνων (οὕτως κατὰ τὴν ἐποχὴν λέγεται ὁ τῆς Αὐστρίας) καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Αὐστριακῆς ἐπικρατείας διοικητῆς ἀπασῶν τῶν ἱατρικῶν μαθήσεων, τὸν ὁποῖον καὶ αἱ λοιπαὶ ἅπασαι τῆς Εὐρώπης Ἀκαδημίαι ἐξυμνοῦσι καὶ γεραίρουσι διὰ τὰς πολλὰς αὐτοῦ αὐξήσεις καὶ ἐφευρέσεις. . καθὼς καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ συγγράμματα μαρτυροῦσι τὴν ἀλήθειαν» (Διαιτητικῆς παραγγέλματα οἷς προτέτακται ἱστορία συνοπτικὴ περὶ ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς Ἱατρικῆς κτλ. ἐκδ. β' ἐν Βενετίᾳ 1819 σ. 77)

3. Ὁ **Βρετὸς** ἐπιπροστίθησιν: «Ἐγὼ ἀνὰ χεῖρα τὸ προμετώπιον καὶ τὸν Πρόλογον τοῦ μεταφραστοῦ, ὅχι ὁμῶς καὶ τὸ σύγγραμμα. Ἐνεκα δὲ τούτου ἀγνοῶ ἂν ἐτυπώθη». (Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 79 τοῦ Β' τομ.).

4. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 366.

κὸν πάθος, ἡγουν ἡ **Μαλαφράνζα**¹, συνθεμένον εἰς ἀπλᾷ Ῥωμιαῖκᾷ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν καὶ διηρημένον εἰς δύο μέρη. **Πόνημα Ἰωάννου Νικολίδου** τοῦ Πίνδου (sic) Ἐν Βιέννῃ 1794. Ἐν τῇ Τυπογραφίᾳ Ἰωσήφ τοῦ Βαουμαϊστέρου, εἰς 8ον»² ὁ **Ζαβίρας** λέγει, ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἔργον προήρχετο ἐκ μεταφράσεως τοῦ ἀνωτέρω βαρῶνου **Στάρκ**, ἀλλ' ἠϋξημένον διὰ πολλῶν σημειώσεων. Καὶ εἰς μὲν τὸ α' μέρος περιεγράφετο ἐν ἐκτάσει τὸ πάθος καὶ τὰ ὀλέθρια ἐπακολούθηματα, εἰς δὲ τὸ β' αἱ θεραπείαι κατὰ διαφόρους τρόπους³.

13. Ἰωάννης ὁ Χαλκεὺς Μοσχοπολίτης.

Οὗτος κατὰ τὸν **Δημ. Προκοπίου** ἦν «ιερεὺς, ἀνὴρ σοφὸς καὶ πολυμαθής, εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, Λατινικῆς καὶ Ἰταλικῆς γλώσσης, φιλόσοφος Ἀριστοτελικὸς καὶ θεολόγος καὶ ἱεροκῆρυξ κ.τ.λ.»⁴. Οἱ τίτλοι δὲν ἀποδίδονται εἰκῇ καὶ ὥς ἔτυχεν ὑπὸ τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ. Ἦτο, ὄντως ὁ **Χαλκεὺς** ἐκ μεγάλης ὥς εἶδομεν οἰκογενείας, ἣτις διέπρεπεν ἐν πᾶσιν ἐν Μοσχοπόλει καὶ δὴ ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν Μουσῶν. Οὗτος διδάσκων κατ' ἀρχὰς ἐνταῦθα, ἔλαβεν, ὥς εἶδομεν, ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ τὸν **Καβαλλιῶτην**, ὃν ἔπειτα ἐξαπέστειλε πρὸς τελειοποίησιν εἰς Ἰωάννινα, φαίνεται μεταβὰς εἴτα εἰς Ἰταλίαν καὶ καταρτισθεὶς ὥς ἄριστα ἐν τοῖς ἐκεῖ Πανεπιστημίοις ἠξιώθη νὰ σχολαρχήσῃ καὶ ἐν τῷ Φλαγγιανῷ ἐν Βενετίᾳ φροντιστηρίῳ. Εὐφήμως δὲ μνημονεύεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ, καὶ ὥς ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὑψίστου διέπρεπεν ἐν τῇ αὐτοῦ πατρίδι.

14. Ἰωάσαφ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Μοσχοπολίτης.

Οὗτος εἶναι ὁ ἀνὴρ, εἰς ὃν κυρίως ὀφείλεται ἡ ἀκμὴ τῆς Μοσχοπόλεως, ἥς ὑπῆρξε γέννημα καὶ θρέμμα. Εἵπομεν ἤδη πῶς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων⁵. Ἐγένετο τὸ πρῶτον μητροπολίτης Πρεσπῶν καὶ τῇ 4 Ἰουνίου τοῦ 1709 ἐξελέγη ἐν τῇ σταυροπηγιακῇ, ἐν Μπομποστίτση μονῇ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐξελέγη Κοριτσᾶς καὶ Σελασφόρου, ἥς διετέλεσε μητροπολίτης μέχρι τοῦ 1719 (Φεβρ 6), ὃν τίτλον διετήρησε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς, ἐπωνυμούμενος «Πρόεδρος Κο-

1. Ἡ δυσώνυμος αὕτη λέξις χαρακτηριστικὴ τῆς προελεύσεως τῆς ἐπαράτου ταύτης νόσου εὐρίσκεται ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Ἱατροσοφίοις ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος (βλ. Κώδ. 180 τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς Ἰβήρων φ. 57α).

2. Ἐνθ' ἀνωτ. ἀρ. 250 σ. 98.

3. Ἐνθ' ἀνωτ. 366.

4. Παρά Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ' σ. 500.

5. Πρβλ. Μεσ. Γ' II.

ριτζᾶς» καὶ μετὰ τὴν ἐκλογὴν δηλ. αὐτοῦ ὡς πατριάρχου Ἀχριδῶν¹. Ἡ ἔκρυσθμος τῆς πάλαι περιωνύμου ταύτης ἀρχιεπισκοπῆς κατάστασις, αἱ περὶ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ἄλλην οἰκονομίαν ἀνωμαλίας ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς ἐπισπιδῶντας εἰς αὐτὴν ξένους ἀρχιερεῖς, ὡς ἀναφέρεται ἐν ἐπισήμῳ πράξει ῥητῶς: «Ὡς ἐπειδὴ ἐκ πρώτης μὲν ἡλικίας βλέπομεν ταῖς φθοραῖς καὶ ἀκαταστασίαις ὁποῦ ἀτελευτήτως συμβαίνουσιν εἰς τὸ τάλαιπωρούμενον τοῦτο κλίμα τῆς Ἀχρίδος *παρὰ τῶν ἀλλοδαπῶν καὶ διαφόρων ἀρχιεπισκόπων, ὁποῦ συχνάκις ἀναπηδῶσιν ἀπὸ ξένα καὶ ἀλλότρια κλίματα* [καὶ] ἔρχονται καὶ καταφθείρουν καὶ καταζημιώνουν τὸ ποτὲ ἔντιμον καὶ ἐπαινετὸν τοῦτο κλίμα τῆς ἐπαινετῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν»². Ἀπὸ τότε δὲ (1695) ἐκλεγέντος τοῦ ἐξ εὐγενοῦς οἰκογενείας τῆς Σιατίστης Ζωσιμᾶ ἄρχεται σειρὰ αὐτοχθόνων ἀρχιεπισκόπων Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν, τοῦ τελευταίου Ἀρσενίου (1767) καὶ μόνου ὄντος Βουλγάρου.

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου Ἰωάσαφ (1709).

Τοῦ ἁγιωτάτου πατριαρχ. καὶ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ἀ' Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας μείναντος ἀπροστατεύτου, δίχα γνησίου ποιμένος, ἅτε τοῦ ἐν αὐτῷ πατριαρχεύοντος κύρ **Φιλοθέου** ἀποβληθέντος κατὰ τὸ ἐν τῷ κώδικι ὑπεστρωμμένον γράμμα συνοδικῶς καὶ κανονικῶς, ἡμεῖς οἱ ἐν τῷ αὐτῷ θρόνῳ ὑποκείμενοι ἀρχιερεῖς συναθροισθέντες ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μητροπόλει Κοριτζᾶς καὶ Σελασφόρου ἐν τῇ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας καὶ ψήφους κανονικὰς προβαλόντες εἰς εὕρεσιν ἀξίου προσώπου τοῦ διοικήσοντος τὴν πατριαρχ. καθέδραν, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ λογιώτατον μητροπολίτην Κοριτζᾶς καὶ Σελασφόρου κύρ **Ἰωάσαφ**, δεύτερον τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Βελαγράδων κύρ **Νικηφόρον** καὶ τρίτον τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Γκόρας κύρ **Θεο**

1 Τὰ ἐγγράφα τῆς ἐκλογῆς παρὰ G e l y e r (ιδ. κατωτ.) σ. 74—75.

2 Δελτίον τῆς Ἰστ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρ. τῆς Ἑλλάδος τόμ. Δ' (1892) σ. 553, 566. Ὁ G e l z e r παρατηρεῖ: «Mit Leon dem ersten» Erzbischof griechischer (1025—1058) Beginnt eine neue Epoche für Achrida. Das bulgarisch Erzbistum und seine Suffraganate werden jetzt mit Griechen besetzt, welche den Landeseingeborenen völlig fremd gegenüber stehen» (Der Patriarchat von Achrida σ. 9. πρβλ. καὶ τὸ κεφ. Die ἀλλοδαπῆς sind die Phanarioten σ. 149—151). Ἐντεῦθεν ἀφορμώμενος ὁ Gelzer ἐπιτίθεται κατὰ τῆς ἐθνιστικῆς πολιτικῆς τοῦ Πατριάρχου, ἀλλὰ δὲν ἔχει δίκαιον γνωστοῦ ὄντος ὅτι τοὺς ἀρχιεπισκόπους δὲν ἔστειλε τὸ Πατριαρχεῖον, ἀλλ' ἐξέλεγεν ἡ οἰκεία Σύνοδος ἐκ τῶν τοῦ κλίματος τῆς ἀρχιεπισκοπῆς καὶ ἐκτὸς ἐξαιρέσεων πάντες προήρχοντο ἐντεῦθεν.

δόσιον, ἐξ ὧν πάντων κοινῇ ψήφῳ ἐξελέγη εἰς τὸ ἀναγορευθῆναι εἰς τὸν προειρημένον θρόνον καὶ μετατεθῆναι ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν ἅγιον Κοριτζᾶς καὶ Σελιασφόρου κυρ **Ἰωάσαφ** εἰς τὴν ὑπερέχουσαν καθέδραν τῆς Ἀχρίδος καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν κατεστρώθη τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐν τῷ παρόντι κώδικι τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας.

αψιδ' Φεβρουαρίου 5' ἰνδ. ιβ'

† ὁ καὶ πρόεδρος Σισανίων **Ζωσιμᾶς** συμψηφίζομαι

† ὁ Πελαγωνίας **Ἰωσήφ** »

† ὁ Βοδενῶν **Μητροφάνης** »

† ὁ Τιβεριουπόλεως **Καλλίνικος** »

† ὁ Βελαγράδων **Νικηφόρος** »

† ὁ Γρεβενοῦ **Θεοφάνης** »

† ὁ Μογλενῶν καὶ Μολεσχοῦ **Γαβριήλ** »

† ὁ Δεβρῶν καὶ Κιτζάβων **Νικηφόρος** »

† ὁ Πρεσπῶν **Παῖσιος** »

† ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας **Θεοδόσιος** »

Παρελάβομεν τὸ ἔγγραφον τοῦτο ἐνταῦθα εὕρισκόμενον παρὰ G e l- z e r¹, διότι δὲν ὑπάρχει οὔτε παρ' **Ἀλεξούδη**, οὔτε παρὰ **Δεληκάνη**, εἶναι δὲ χρήσιμος διὰ τὸν ἀκριβῆ χρόνον τῆς ἐκλογῆς τοῦ **Ἰωάσαφ**, τὴν 1 Φεβρουαρίου πανθέντος τοῦ **Φιλοθέου**² καὶ τὴν 12 ἀπολύταντος τοῦ **Ἰωάσαφ** τὸν συνοδικὸν Τόμον³

Οὕτω λοιπὸν ἐκβληθέντος τοῦ **Ναουσηνοῦ Φιλοθέου** τῇ 6 Φεβρ. 1719 ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ **Ἰωάσαφ**, εἰς τῶν διαπρεπεστέρων ἀρχιεπισκόπων τῆς Ἀχρίδος, καὶ διετέλεσεν ὡς τοιοῦτος μέχρι θανάτου (22 Ὀκτ. 1745). Ἐν τῇ πράξει τῆς ἐκλογῆς διεκτραγωδοῦνται καὶ αὐθις τὰ ἐκ τῶν ἀλλοδαπῶν ἐνσκήψαντα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ταύτῃ δεινά, ἅπερ ὅμως δὲν προήρχοντο ἐκ τούτων μόνον ἀλλ' εἶχον τὰς ῥίζας βαθυτέρας. Διότι καὶ μὲν ἡ ἀνάσθησις τοῦ **Ἰωάσαφ** ἐδικαίωσε πάντων τὰς προσδοκίας, καὶ ὄντως **ἐνεκαινιάσθη περίοδος δόξης διὰ τὴν Ἐκκλησίαν ταύτην** ἀλλὰ μετὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ οἱ διάδοχοι (6 τὸν ἀφαιμόν), ὑπῆρξαν ἀνάξιοι, καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου **Ἀρσενίου** τὰ πράγματα ἐχώρησαν εἰς τὸ μὴ περαιτέρω, ὥστε ἐπὶ **Σαμοιήλ τοῦ Χαντζερῆ** τῷ 1767 ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Ἀχριδῶν ἀπώλεσε τὸ αὐτοκέφα-

1. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 87· εἶναι δὲ τὸ εἰρημένον σύγγραμμα σπανιώτατον, διότι ἐδημοσιεύθη εἰς Περιοδικὸν (βλ. ἀνωτ.).

2 Παρὰ **Δεληκάνη** τὸ ἔγγραφον σ. 848—51. 3 Αὐτ. σ. 852—55.

λον καὶ ὑπήχθη καὶ αὐθις ὑπὸ τὸ οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον¹. Περὶ τῆς πρωτοβουλίας τοῦ Ἰωάσαφ εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως ἐλέχθησαν τὰ δέοντα, περὶ δὲ τῆς ἄλλης δράσεως αὐτοῦ ἐλάχιστα γνωρίζομεν, καὶ ταῦτα ἐκ σημειώματος τοῦ Γεωργίου Ποτλῆ Ἀχριδηνοῦ τοῦ μόνου ἀσχοληθέντος περὶ τὰ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς ταύτης. Οὗτος ἀναφέρει τὰδε :

«Ὁ μακαριώτατος κύριος *Ἰωάσαφ*, ὁ ἐκ *Μοσχοπόλεως*, προβιβασθεὶς πατριάρχης Ἀχριδῶν κατὰ τὸ 1719 Φεβρ. 5 καὶ πατριαρχεύσας ἔτη 26 ἐτελεύτησε τῷ 1745 ὁκτωμβρίου 22, ὡς εὗρέθη γεγραμμένον ἐν τῷ τέλει ἐνὸς μηναίου σωζομένου ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις τῆς συνοικίας Τσελνίτσης ἐν Ἀχρίδι ἐντὸς τῆς πόλεως! ἐκ παραδόσεως δὲ ἠξεύρομεν, ὅτι ὁ *τάφος τοῦ μακαριωτάτου ἀειμνήστου κυρίου Ἰωάσαφ ὑπάρχει εἰς τὸν ἐνδότερον νάρθηκα τοῦ ναοῦ τῆς μητροπόλεως* πρῶην τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς κυρίας ἡμῶν Θεοτόκου, νῦν δὲ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος, πρὸς τὸ δεξιὸν μέρος ἔμπροσθεν τῆς ἀγίας εἰκόνης τοῦ κ. Ι. Χ. Ὁ μακαριώτατος ἀείμνηστος κύριος *Ἰωάσαφ δι' ἰδίων ἀναλωμάτων ἐκ βάθρων ἀνέκτισε τὸ πατριαρχεῖον μετὰ τῶν δωματίων*. Ὁ ἴδιος ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν Ἀχριδῶν καὶ τὴν βαρύτιμον ἀργυρόχρυσον ἐγκεκαλλωπισμένην μετὰ πολυτίμων ἀδαμάντων καὶ ἐτέρων πολυτίμων λίθων *μίτραν* (κορώναν). Πρὸς τούτοις ἔκτισε καὶ τὰ ἀχυρῶνα καὶ τοὺς τοίχους τῆς αὐλῆς. Τὸ πατριαρχεῖον τοῦτο τὸ κτισθὲν τῷ 1730 ἢ 1735 τῆς 17 Ἰουλ. 1862 ἀπετεφρώθη ὑπὸ πυρκαϊᾶς»².

1. Βλέπε τὸν «Τόμον τῆς συνενώσεως» παρὰ Δελιγκάνη ἐνθ' ἀνωτ.σ. 895 ἐ.

2. Παρὰ Gelzer ἐνθ' ἀνωτ. σ. 108. Τὰ δὲ ἐν Κοριτσῇ κτήματά του ἐδωρήσατο εἰς τὸν ἐν αὐτῇ ναὸν τῆς ἀγίας Παρασκευῆς (*Δαμπρίδης* σ. 122). Τὸ ἀνωτέρω σπουδαῖον σημεῖωμα προέρχεται ἐκ τῶν ἀντιγράφων τοῦ Γ. Ποτλῆ, ἅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Gelzer. Ἦν δὲ οὗτος Ἀχριδηνὸς μίσθιον ὄργανον τῶν Βουλγάρων (ἴσως τῆς οἰκογενείας τοῦ *Μιχ. Ποτλῆ* διαπρεποῦς καθηγητοῦ τοῦ Ἀθηνῆσιν Πανεπιστημίου καὶ γνωστοῦ συνεκδότου τοῦ Συντάγματος τῶν Ἱερῶν Κανόνων, ὃν ἐξύμνησεν ὁ μέγας ἱεράρχης *Λυκοῦργος* δι' ἐπικηδεῖου δημοσιευθέντος ἐν Πανδώρα καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἀθῆναις τῷ 1863), κατώρθωσε νὰ λάβῃ πλήρες ἀντίγραφον ἐκ τοῦ ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἀπογράφου τοῦ περιφήμου Κώδικος τοῦ ἁγίου Κλήμεντος περιέχοντος πάντα τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τῆς ἀρχιεπ. Ἀχριδῶν ἅπερ ἐξέδωκαν τύποις τῷ 1891—1894 ὁ Soron-Strijevon ἐν Sbornik Περιοδικῷ τοῦ Ὑπουργείου τῆς Παιδείας ἐν Σόφισ τομ. VI σ. 194—224 καὶ X σ. 536—579. Ὁ Gelzer τῷ 1903 ἐμελέτησεν αὐτὸ το πρῶτότυπον τοῦ Κώδικος καὶ ἐδημοσίευσεν αὐτὸν ἐν Ber. Verhandlungen Sächs Gesellsch Wiss. Hist. phil. LV τομ. ἐν Λειψίᾳ.

Ὁ κατὰ τὸ 1903 ἐπισκεψάμενος τὴν μητρόπολιν Ἀχρίδος βυζαντιολόγος Gelzer περιγράφει τὴν πολυτελῆ μίτραν ταύτην, τὴν ἀφιερωθεῖσαν ὑπὸ τοῦ **Ἰωάσαφ** ὡς ἑξαισίας τέχνης, καὶ βεβαιοῖ, ὅτι αὕτη προέρχεται ἐκ τῶν ἐργαστηρίων τῆς Μοσχοπόλεως, ἔνθα μετὰ τῆς παιδείας ἐθεραπεύοντο καὶ αἱ τέχναι, καὶ δὴ ἡ χρυσοχοϊκὴ καὶ ὀπλοποιΐα, προσηνέχθη δὲ λέγει τῷ μεγάλῳ πατριάρχῃ (dem grossen Patriarchen) τιμῆς ἕνεκεν ὡς δῶρον ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ τῷ 1727¹.

Ἀγαστῇ τοῦτου μερίμνη συνεστάθη τὸ πρῶτον (1724) Ἑλληνικὴ Σχολὴ ἐν Κοριτσῷ, ἔνθα τοσοῦτον ἔπειτα ἐθεραπεύθησαν αἱ Μοῦσαι².

Ἐπὶ τοῦ **Ἰωάσαφ** τοῦτου τῷ 1740 μειτετέθη καὶ ἡ ἑορτὴ τοῦ ὁσίου Ναοῦμ ἀπὸ τῆς κγ' Δεκεμβρίου παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων εἰς τὴν κ' Ἰουνίου, ἅτε καὶ ἕνεκα τοῦ χειμῶνος κωλυομένων ἐκ τῶν ἀπομεμακρυσμένων χωρίων νὰ μεταβαίνωσιν εἰς τὴν μεγάλην ταύτην πανήγυριν καθ' ὅλην τὴν Ἀλβανίαν καὶ Μακεδονίαν. Ἐν τῷ ἐγγράφῳ δι' οὗ καθιεροῦται ἡ μετάθεσις αὕτη ἀναφέρονται καὶ ἄλλα τοιαῦτα παραδείγματα μεταθέσεως ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑορτῶν καὶ ἐπάγεται: «τῷ κανόνι καὶ ἔθει τῆς Ἐκκλησίας στοιχοῦντες καὶ τὴν παλαιὰν ταύτης παράδοσιν ἐπιτηροῦντες καὶ φυλάττοντες, ὅτι διὰ τὸ πλέον ἄριστον καὶ εὐτακτον τῶν ἑορτῶν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ μετάθεσις ἑορτῆς χωρὶς παρατροπῆς τινος ἢ σφάλματος, ἔκρινεν εὐλογον κ.τ.λ.³».

Περὶ τῆς παιδείας τοῦ Ἰωάσαφ οὐδὲν σχεδὸν γνωρίζομεν. Ἐν ἀρχῇ τοῦ εἰς ἔμμετρον ἀπλοελληνικὴν μετάφρασιν τοῦ ψαλτηρίου φιλοπονηθεῖσαν καὶ ταύτην ὑπὸ τοῦ **Τορνόβου Ἰωσήφ** φέρεται τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα:

Τὴν ὑμνόμενον ψαλμεπώνυμον βίβλον
τοῦ ἐν προφήταις Δαβὶδ ἁσματογράφου,
πάνυ ἐστιχούργησεν εὐφροεστάτῳ
Ἰωσήφ ἀνὴρ ἀρχιθύτης **Τορνόβου**

1 Vom heilige Berge und aus Makedonien (Leipzig 1904) σ. 154.

2. **Δαμπρίδου** περὶ τῶν ἐν Ἠλείῳ ἀγαθοεργημάτων Α' σ. 122. ὅστις ἐπιπροστιθεῖσιν, ὅτι προσήνεγκον οἱ μὲν ἐντιμότατοι τῆς χώρας Βηθοκούτη 10000 ἄσπρων, οἱ δὲ τῆς Βοβοστίτης 30000, ὁ **Κωνσταντῖνος Πάνου Κουκου**. **ζέλης** γρ 20... ὁ ὑψηλότατος αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν Οὐγγροβλαχία: **Νικ.** **Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος** διὰ χρυσοβούλλου (15 Αὐγ. 1725 καθιέρου γρ. 150 κατ' ἑτος).

3. Παρὰ Gelzer Der Patriarchatus von Achrida σ. 96.

θέσκελον σῆμα ἀρετῆς τοῦδε πλέον,
 ἦν περ κατασχὼν πᾶς τις ἐμφρόνως φίλος,
 μέμνησο τοῦδε, εὐχαριστῶν κυρίῳ
 εἰς αἶδιον μνήμην.

Ἰωάσαφ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν¹.

† 14. **Κωνσταντῖνος Ἀγιοναουμίτης Ιερομόναχος.**

Οὗτος κατήγετο ἐκ Μοσχοπόλεως, γενόμενος ἐν Ἀθῶ μοναχὸς² ἐδιδάχθη ἐν τῇ Ἀθωνιάδι Σχολῇ, καὶ εἶτα περὶ τὸ 1760 κληθεὶς εἰς Μοσχόπολιν ἐδίδαξεν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ³ ἣν δὲ ἐγγεγραμμένος ἐν τῇ μονῇ τοῦ ὁσίου Ναούμ, ὅθεν καὶ Ἀγιοναουμίτης. Τὸ μόνον ἔργον, ὅπερ γνωρίζομεν, εἶναι τὸ ἐν Μοσχοπόλει, ὡς εἴπομεν, ἐκτυπωθὲν Συνταγμάτιον, περὶ οὗ ὁ **Βεντότης** λέγει τάδε: «**Κωνσταντῖνος Ιερομόναχος Μοσχοπολίτης** ἔμπειρος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς διαλέκτου, συνέγραψε περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς αὐλῆς, περὶ μεταλήψεως καὶ τινος ἄλλης ἀκολουθίας συντετημημένης κτλ.»³. Τὸ βιβλίον περισπούδαστον διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅσον καὶ ἐπωφελέστατον πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστῶν καὶ στερέωσιν ἐν τῇ πίστει, ἐπιβουλευομένων διαρκῶς ὑπὸ τῶν ἐλλοχευόντων προπαγανδιστῶν, εἶναι γεγραμμένον ἐν ἀπλῇ φράσει κατ' ἐρωταπόκρισιν. Προηγεῖται ἐν γλαφυρᾷ Ἑλληνικῇ ἀφιέρωσις εἰς τὸν μητροπολίτην **Καστορίας Χρῦσανθον**, ὃν ὁ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ «ἐλλαμπτικὸν ἑσφόρον ἐπεκτείνοντα εἰς τὸν ἀποστολικὸν θρόνον Ἀχριδῶν σιλπνοτάτης μαρμαρυγᾶς, χρουσαυγιζομένων

1. Βλ. Βιογραφίαν Ἰωσήφ Τορνόβου ἐνθ' ἄνωτ. σ. 211 Ἀμφότεραι αἱ μεταβολαὶ αὗται τοῦ ψαλτηρίου ἀπόκεινται χειρόγραφοι ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λαύρας. Ἴδου ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ.

Ἰαμβικὸν

Μακάριος πᾶς ἀσεβῶν ἐκδρᾶς τρίβους
 καὶ τῶν ἀσεβῶν τὰς ὁδοὺς παρεκκλίνας
 Ἀνδρῶν τε λοιμῶν ἐκφυγῶν συνεδρίας
 ἐπευδοκῶν δὲ τοῖς νόμοις τοῦ Δεσπότου
 καὶ συνεχίζων τοῖς θεογράφοις λόγοις.

Ἀπλοελληνικὸν

Καλότυχος ποῦ στήν βουλήν τῶν κακῶν δὲν ὑπάγει
 μηδὲ τῶν ἀσεβῶν ἀνδρῶν τὴν στρατ' ἀκολουθᾷ
 μηδὲ ἐκάθισέ ποτε εἰς ἐκείνων τὸν θρόνον,
 ποῦ διαστρέφουν τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς πλανῶσι μόνον
 (αὐτ. σ. 211 καὶ 214).

2. **Παρανίκαι**, Σχεδιάσμα σ. 80.

3. Προσθήκη τῆς Ἑκκλησ. ἱστορίας **Μελετίου** κτλ. Τομ. Δ' (1795) σ. 221

Legrand, 344 8/1746

* ὑπὸ τοῦ Νικηταρίου Τζαφου ἀποσυμωαφικῶν

πράξεων λόγῳ τε καὶ ἔργῳ». Ὁ δὲ γνωστὸς ἡμῖν **Μιχαὴλ Ὑπισχιώτης** ἀφιέρωσε δύο ἐπιγράμματα εἰς τὴν βίβλον. ὧν τὸ πρῶτον:

Μὴ Συνταγματίον κάλεε, πάτερ· ἢ δέ γε βίβλος

Οὐχὶ γὰρ ὡς καλέεις, ἔστι μάχαιρα γὰρ ἢ

πνεύματος αἰολική· δρέπεται τὰς ἄλωνος

ἀκάνθας, αἶραν τοῦ ἄγρου θαυμασίως τε τέμνει,

τετραμερεῖ δ' αὐγῇ τετράζυγα τουτονὶ κόσμον

φρυκτορέει στιλπνῶς ἥλιος ὡς ἕτερος.

Ὁ **Κωνσταντῖνος** ἐνταῦθα ἀποδείκνυται ἐντριβέστατος περὶ τὴν ἐκκλησ. φιλολογίαν καὶ προσάγει εἰς μαρτυρίαν οὐ μόνον τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας τῆς Ἐκκλησίας πατέρας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Λατίνους ἀρχαίους τε καὶ νεωτέρους καὶ ἄλλους Εὐρωπαίους προσέτι. Πρὸς τούτοις ποιεῖται καὶ τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων, καὶ ἀνακαλύπτει τὰς νοθείας καὶ διαφθοράς εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς Ῥώμης π.χ. ἐν σελ. 7 γράφει: «Ἐρωτ. Διὰ τί λοιπὸν λέγουσιν οἱ Λατῖνοι, πῶς ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος γράφει εἰς τὸ σύμβολον, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ;

Ἀπόκρισις.—Αὐτοὶ τοῦτο ὁποῦ λέγουσι τὸ εὐρίσκουν εἰς τὰ βιβλία ὁποῦ τυπώνουν εἰς τὴν Ῥώμην, μὰ ἢ ἐκκλησία μας ἐκεῖνα δὲν τὰ δέχεται, ἐπειδὴ καὶ ἔχουν κάθε λογῆς προσθήκαις καὶ νεωτερισμούς· ἡμεῖς δὲ διαβάζομεν τοὺς τόμους τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὁποῦ τυπώνουν αὐτοὶ αὐτοὺς Γραικολατῖνα εἰς τὸ Παρίσι κτλ.».

Τὰ αὐτὰ λέγει (σ. 17) καὶ περὶ τῶν ἔργων τοῦ **Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου**. Τὸ βιβλίον ἐγράφη χάριν τῶν ἐν Οὐγγαρίᾳ πραγματευτῶν ὁρθοδόξων, ὧν ἐ χρημάτισεν ἐφημέριος ἐν Μισκόλτς. Ὑπὸ τοῦ **Ζαβίρα** λέγεται ἀρχιμανδρίτης, εὐλαβής, σεβάσμιος καὶ λίαν ἐναρέτου πολίτης¹.

15. **Κωνσταντῖνος Ζουπάνος** ἱατρὸς **Μοσχοπολίτης**

Οὗτος ἐξεπαιδεύθη εἰς τὴν ἱατρικὴν ἐν Χάλλῃ καὶ τυχὼν διδακτορικοῦ διπλώματος τῷ 1760 ἐξήσκησεν ἐν Μοσχοπόλει τὸ ἐπάγγελμα ἀφιλαργύως¹. Τὴν ἐναίσιμον αὐτοῦ διατριβὴν «Περὶ σφυγμῶν» γεγραμμένην λατινιστὶ ἀφιεροῖ «πρὸς τὸν φιλόμουσον» αὐτοῦ ἀδελφὸν **Βρετὸν** καὶ τὸν ἐν Βιέννῃ ἐμπορευόμενον συμπατριώτην **Θωμᾶν Σταύρου Μάρον**. Οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ ἐγκατασταθέντες ἔπειτα ὡς ἱατροὶ ἐν Ἀδριανουπόλει, οἱ αὐτεῖς δὲ **Ναοῦμ** καὶ **Γεώργιος**, ἐσχίσαντες εὐεργετικῶς τὸ ἐπάγγελμα, ἀφιέρωσαν ἐν τέλει πάντα τὰ

1, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 388.

ἐαυτῶν κινητὰ καὶ ἀκίνητα ὑπὲρ τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς Κοινότητος¹.

16. Κωνσταντῖνος Τζεχάνης ἱατρὸς Μοσχοπολίτης.

Ὁ διαπρεπέστερος τῶν τροφίμων τῆς Ἀκαδημείας, ἔνθ' ἐδιδάχθη παρὰ τῷ **Καβαλλιῶτῃ** τὰ τε γραμματικὰ καὶ τὰ ποιητικά. Ἦν υἱὸς τοῦ **Χατζῆ Γεωργίου**, ὃ κατ' ἀρχὰς ἠκολούθησε κατ' ἐμπορίαν εἰς Οὐγγαρίαν, ἀλλ' ἔπειτα ἠκροάσατο ἐπὶ διετίαν μαθημάτων ἐν τῷ τοῦ Μοδὸς γυμνασίῳ, γενόμενος ἔμπειρος τῆς τε λατινικῆς καὶ γερμανικῆς γλώσσης. Διαπύρως φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς μαθήσεως τῷ 1766 διαλαθὼν τὸν ἀνθιστάμενον πατέρα μετέβη ἐκ Βιέννης περὶ εἰς Χάλλην τῆς Σαξωνίας, καὶ ἠκροάσατο «πολυμαθεσμάτων καὶ μαθηματικωτάτων ἀνδρῶν ἐπὶ τετραετίαν ὅλην, μεθ' ὃ μετέβη εἰς Γοτίγγην, εἰς Παρισίους, εἰς Λονδῖνον καὶ τελεταῖον εἰς τὸ Λόγδουνον τῶν Βαταυῶν καὶ προσῆλθεν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Βαταυῶν, ὅπου ἰδὼν τὸν τῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου διδάσκαλον κατεπαιρόμενον καὶ ἐξευτελίζοντα τοὺς καθ' ἡμᾶς διδασκάλους ἐνώπιον τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ, δὲν ὑπέφερε νὰ ὑβρίζεται ὑπὸ τῶν τοιούτων ἢ νῦν κατετρυχωμένη Ἑλλάς, ἀλλὰ συνιέθετο δύο ἔπη ὑπὲρ τοὺς ἐξήκοντα στίχους, περιέχοντα τὸ μὲν πρὸς ἔπαινον τῆς ἐν Λουγδούνῳ Ἀκαδημίας, τὸ δὲ πρὸς ἐπιστόμιμα καὶ σωφρονισμόν τοῦ γεγαυρωμένου ἐκείνων διδασκάλου ἅτινα καὶ τύποις ἐξέδοτο ἐκεῖ· δὲν ἠρκέσθη μὲ τοῦτο ὁ καλὸς Τζεχάνης, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα, ὅπου αὐτὸς ἐξηγοῦσε λατινιστὶ ἐκ τῆς ἐλληνίδος, πόρρω που τοῦ σκοποῦ ἀποπλανώμενον ἀπέδειξεν εἰς τοὺς ἄλλους ἐπαγγελματικούς καὶ εἰς τοὺς ὁμιλητὰς αὐτοῦ»². Εἶτα ἐπισκεψάμενος καὶ ἄλλας εὐρωπαϊκὰς πόλεις κατέληξεν εἰς Κ)πολιν, ἔνθα τὸν τε πατριάρχην καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔστεψε διὰ τῶν ἐπῶν, καὶ ἐκεῖθεν διὰ τῆς Βλαχίας ἀφίκετο εἰς τὴν Λεχίαν· ποῦ δὲ ἔπειτα μετέβη καὶ ποῦ τὸ ζῆν ἐξεμέτρησεν εἶναι ἄδηλον.

Συγγράμματα τοῦ Τζεχάνη κατὰ Ζαβίραν φέρονται τὰ ἐξῆς :

1. **Ἑγχειρίδιον ἀριθμητικόν**, ἥτοι σύντομος, εὐκόλος καὶ ἀκριβῆς ὁρθοῦ λογαριασμοῦ ἐρμηνεία εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν ἀρχαρίων καὶ ἐξαιρέτως ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μέλλουσιν εἰς τοῦ Καίσαρος τὸν τόπον νὰ πραγματευθοῦν. Ἐν Ἀλλῇ τῇ Μαγδεβουργικῇ τῷ ἔτει 1769.

2. **Τὰ ἄνω ῥηθέντα ἔπη** Ἐν Λουγδούνῳ τῶν Βαταυῶν.

1. **Σκενδέρης** ἐνθ' ἄνωτ. 32. **Ζουπᾶναι** ἀναφέρονται καὶ ἐν τοῖς συνδρομηταῖς τῆς Ἑκκλ. Ἱστορίας τοῦ **Μελετίου** (Τομ. Α' σ. κη' καὶ κθ')· **Κωνσταντῖνος Δίμιτζα Ζουπᾶν** καὶ **Μιχαὴλ Ζουπᾶν**.

2. Ζαβίρας σ. 395.

3. *Ποίημα Σαπφικὸν* εἰς τὸν ἐλλογιμώτατον καὶ εὐγενέστατον *Σκαρλάτον τὸν Στούρζαν*, τὸ ὅπ' ἴον συνίσταται ἐξ 24 Σαπφικῶν καὶ 8 Ἀδωνίων. Τῷ 1771 Ἰουνίου ιε', ἐν Βιέννῃ.

4. *Ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον* εἰς τὸν ἐν ἱερομονάχοις ἐλλογιμώτατον καὶ τῆς ἐν Βιέννῃ ἀδελφότητος σεβάσμιον ἐφημέριον *Ἀνθιμον* τὸν ἐκ τῆς Ἑλασσῶνος ἱερᾶς Μονῆς, ἐν Βιέννῃ.

5. *Ἔπος ἡρωελεγεῖον* εἰς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ πολυμαθέστατον *Κωνσταντῖνον Ἀλέξανδρον Φιλιππίδην, τὸν Γάϊον*, τὸν τῆς τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις Παναγίου Τάφου τάξεως ἱππέα, καὶ τῆς ἱερᾶς κτλ., τὸ ὅποῖον συναπαρτίζεται ἐκ 40 ἡρωελ. στίχων. Τοῦτο προετάχθη τῆς Γραμματικῆς τῆς ἐν ἔτει 1773 ἐκδοθείσης τοῦ *Μοσχοπούλου*, σὺν ἄλλοις δύο ἐπιγράμμασιν ἡρωελεγεῖοις, τὸ μὲν εἰς τὸν ἀναγνώστην, τὸ δὲ εἰς τὴν Γραμματικὴν.

6. *Ἔπος ἡρωελεγεῖον* εἰς τὸν ἐκλαμπρότατον καὶ σεβασμιώτατον *Βικέντιον Ἰωαννοβίτζ*, τὸν βιδάκον τὸν Τεμεσβαρίου ἐπίσκοπον περιερχόμενον, ἐκ 40 ἡρωελεγεῖων στίχων, 1772, Φεβρουαρίου 25, ἐν Βιέννῃ.

7. *Ἔπος ἡρωελεγεῖον* εἰς τὸν ἐξοχώτατον καὶ ἐκλαμπρότατον κύριον κόμητα *Φραγκῖσκον Κολλάριον* μεγάλης Μανίας, τὸν τῆς ἱερᾶς βασιλικῆς καὶ ἀποστολικῆς μεγαλειότητος ἐξ ἀπορρήτων, τὸν τῆς Ἰλλυρικῆς, καὶ περὶ ὑγιείας ἀνλικῶν ὑποθέσεων πρόεδρον ἱππέα μετ' ἱεροῦ σταυροῦ τῆς τοῦ ἁγίου Στεφάνου, βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας τάξεων. κτλ. κτλ. κτλ. ὅπερ συνίσταται ἐξ 80 ἡρωελεγεῖων στίχων Ἐξέδοτο τῷ ἔτει 1772 Ἀπριλίου 15.

8. *Ἔπος ἡρωελεγεῖον* εἰς τὸν κραταιότατον καὶ ἀήττητον τῶν Ῥωμαίων αὐτοκράτορα *Ἰωσήφ τὸν Β'*. 1773, Αὐγούστου α' ἐν Ἀλλῇ τῆς Σαξωνίας.

9. *Ἔπος Σαπφικὸν* εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ ἀειμνήστου φιλοσόφου βασιλέως τῶν Προυσῶν *Φρειδερίκου τοῦ Β'*, ὅπερ συνίσταται ἐκ στίχων 60 Σαπφικῶν καὶ 20 Ἀδωνίων προσέτι καὶ εὖρημα ποιητικὸν περὶ τῶν 24 ἐλληνικῶν γραμμάτων συνιστάμενον ἐξ 7 κύκλων καὶ ἔχον τοιοῦτον ἐπίγραμμα:

Εἵκοσιν Ἑλλήνων τέσσαροι πρὸς ἱερὰ θεῖα

Ἰσα ἰσοπλεύρῳ γραμμαθ' ἀπαξ τελέθει

Ταῦτα δὲ δις ληφθέντα ἡδ' ἥμισυ τῷ κύκλῳ Ἰσα,

ὥς δύο πέντε πρὸς ἀναλογούμενα ὥς

2: 5=αΔ: αο. Ἐξεδόθη τῷ 1774 Ἰαν. 24.

10. *Δύο επιγράμματα* πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας *Ύψηλάντην*, αἵτινα ἐξεδόθησαν εἰς τὴν Λειψίαν σὺν τοῖς ἄλλοις τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν.

11. *Προγύμνασμα Γεωμετρικόν*, ἥτοι νέα θεωρία τοῦ τοῦ κύκλου τετραγωνισμοῦ, ὃν περ τῶν δυνατῶν εἶναι, τρόπῳ, ἄχρι τοῦ νῦν ἀνηκούστῳ δεῖξαι ἐπειράσατο ὁ ἐν σπουδαίοις ἐλάχιστος *Κ. Χ. Γ. Τζεχάνη*, ὁ ἐκ τῆς τῶν *Μακεδόνων Μοσχοπόλεως* 1774 Ἰανουαρίου 24.

12. *Μετέφρασε τὴν βιογραφίαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου* τοῦπικλὴν Σκανδερμπέργ ἀξιώσει τοῦ εἰρημένου *Γαῖου*

13. *Μετέφρασε τὴν Γραμματικὴν τοῦ Ῥενίου* ἐκ τῆς Λατινίδος εἰς τὴν ἡμετέραν διάλεκτον.

14. *Τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος* μετήνεγκεν ἐκ τῆς Γερμανικῆς εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλὴν διάλεκτον.

15. Κανὼν τοῦ ὀρθοῦ καὶ τιμίου βίου, ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ μεταφρασθεὶς ἰδιώματος¹.

16. Carmen Heroico—Elegiacum ad sacratissimam et augustissimam totius Russiae Imperatricem Catharinam secundam. Ἔπος ἡρωελεγεῖον πρὸς τὴν αἰμύνηστον καὶ ἀήττητον πάσης Ῥωσσίας Αὐτοκράτορα (sic) Αἰκατερίναν τὴν δευτέραν. Lugduni Batavorum, Litteris Hogevenianis MDCCCL XXVI, 4ον.

Τὸ ποίημα εἶναι μόνον ἐλληνιστὶ γεγραμμένον καὶ σύγκειται ἐξ 8 σελίδων, ἐν τῇ τελευταίᾳ: «Ὁ ἐν τοῖς φιλοσοφίας σπουδαίοις ἐλάχιστος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΖΕΧΑΝΗΣ Λ. ΙΘ' Σεπτ. αψος', ἐν Λείδᾳ».

Τοῦτο δὲν ὑπάρχει παρὰ Ζαβίρα.

Τοιοῦτος σπουδαῖος καὶ τῶν Μουσῶν φίλος ὑπῆρξεν ὁ *Ττεχάνης*. Ἐκ τῶν μετὰ τοιούτων ὑψηλῶν προσώπων σχέσεων αὐτοῦ, φαίνεται συγγενεῦσιν πρὸς τὸν ἡγεμονικὸν οἶκον τῆς Μολδοβλαχίας, ὅστις ὑπὸ τὸ ὄνομα *Τζεχάνη* ἢ *Ρακοβίτσα* ἔδωκεν εἰς τὸν θρόνον τὸν *Μιχαήλ Γ'* (1731 καὶ 1741) τὸν υἱὸν αὐτοῦ *Κωνσταντῖνον* (1753 καὶ 1763) τὸν *Στέφανον* (1764) καὶ ἄλλους σπουδαίους ἄρχοντας². Ἡ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου ἐξέδοτο μονογραφίαν περὶ τοῦ Κων. Τζεχάνη, ἣν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ συμβουλευθῶ.

«Εὐχαρίστου γνώμης ὑπόμνημα ἡρωελεγεῖον πρὸς τὸν ἐκλομπρό-

1. Ζαβίρας σ. 396—397.

2. Βλ. Φωτεινοῦ Ἱστορίαν τῆς πάλαι Δακίας τομ Β σ. 313, 320, 324, 330, 333.

τατον καὶ πολυμαθέστατον κύριον κύριον *Κωνσταντῖνον Ἀλέξανδρον Φιλιππίδην τὸν Γάϊον*, τοῦ παναγίου καὶ ζωοδόχου τάφου τῆς Ἱερουσαλήμ Ἰππέα, τῆς κρααιοτάτης καὶ γαληνοτάτης Αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων τῆς τε Οὐγγαρίας καὶ Βοχεμίας Βασιλίσσης τῆς Ἀουτριακῆς βουλῆς σύμβουλον κ. λ.

Ἄρχεο Μοῦσα φίλη, Ζηνὸς τέκος ἀγλαόμορφον,
ἄρχεο Καλλιόπη ἡμερόεσσα θεΐ,
ἄνδρ' ἀγακλειτὸν ὕδριν ἐλλήνων πάμμεγα κῦδος,
κ' εὖχος ἀπειρέσιον ἔξοχα Μακεδόνων,
φαίδιμον Αὐστριακῆς *Γάϊον* συμφράδμονα βουλῆς,
ἰππέα τῆς ἀρετῆς, δεξάμενόν τε γέρας.

Τοῦ πρῶτον στέψαν κορυφὴν πολύμητιν Ἀθῆναι
παμφαῆς ὄμμα Χάλη Γερμανίνης τε κλέος.

Οὐδὲν δ' αὖ ἦττον Γγαιτίγγη. Πατάβιον τε,
κόσμησαν σοφίης ἄνθεσ' ἀκηρασίους.

Κᾶτα μύησε θέμις τοῦτον παντ' ὀλβιοδαίμων
θέσκελα εὐνομίας ὄργια ἡγαθέης.

Αὐτίκα γοῦν τοῖον πολυτίδμονα ἄξιον εὔρεν,
ἧς ἐλέους χάριτος πότνια *Θηρεσίη*.

(*Θηρεσίη* θεόφρων, σκηπτοῦχο γ' εὐρυάνασσα,
μήτηρ *Ἰωσήφ* Καίσαρος ἀθανάτου

Παντοίης ἔμπνουν ἀρετῆς θεότευκτον ἄγαλμα,
γνώμα τὸ κοιρανίνης χάρμα μέγ' ἄρχομένων).

Καὶ γὰρ ὁ ἑμμάπεως ὥς οὐδεὶς δείγματα ἄλλος,
εὐκ ὁπάσαι λήγει πιστοτάτοιο νόου.

Ἔργματα δὴ πάτρης δρῶν ἄξια κυδιανείρη
ὥς πολυτίδρις ἀεὶ δείκνυσιν εὐδοκιμῶν.

Ἦ ῥ' οὐδ' αὐτὸ δέδορκε πάλαι φάος ἡελίοιο,
πολλοὺς τοιούτους θαυμαλέους ἀνέρας.

Μουσάων ἱερῶν θεράπων θαυμάζεται οἶος.

πολλῆς κ' ἀμφιλαφοῦς *Γάϊος* ἰδοσύνης.

Ὅς τῆς Ἑλλαδικῆς οὐχ ἦττον τ' αὐσονίων γε,

Γαλλῶν (sic) Γερμανικῆς τ' εὐεπίης γλυκερῆς.

Τῆς Ἰταλῶν δ' αὖ θελξινόου μάλα καλλιεπείης,

Τουρκῶν ἠδὲ Βλαχῶν κ' ἔμπλεος Ἰλλυρικῆς.

Μοῦνος ἐν ἄστρασι λαμπετόει ὥς Ἡέλιός τις

ποικιλομόρφῳ ἄγαν μαρμαρρυγῇ σόφης.

Τόν δε δ' αἰὲ θάλλειν τ' οὐγκαλλώπισμα Βιέννης,
 κ' ἄνθος πορφύρεον καλλιχόρου πόλεως.
 Ἔστε φίλης πάτρης κλέος, ἔσε ἀπειρέσιοι ἦδος.
 Μακε δόνων πάντων, εὖχεται ἐκ καρδίας
 Ἐν Βιέννῃ τῇ Ἀουστρίας.

Κ. Χ. Γ. Τζεχάνης Μακεδών

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀναγνώστην

(τῆς Γραμματικῆς τοῦ Μοσχοπούλου)

Γλῶτταν εἰς Ἑλλαδικὴν μεμαίος φιλομούσου ἀτραπὸν
 ῥηϊδίην ἴσχειν, ἡδ' ἅμ' ἐτοιμοτάτην,
 Κτῶ, χρῶ τήν δε βίβλον, φάος ἀθροῦσαν παναρίστου
 εὐδοκίῃ **Γαῦ**του δεύτερον ἡελίου.
 Καὶ γὰρ συντομίην δολιχῆς δείξει σε ὁδοῖο,
 Μουσῶν τὸ ζᾶθεον εἰς Ἑλικῶνα ὄρος.
 Δέλτος ἐπεὶ αὕτη μίτον ὥς ποτε τίς γ' Ἀριάδνη,
 μὴ δείσειν δώσει τὸν λαβύρινθον ὄλον.
 Γλῶττα γὰρ ἀτρεκέως, τοῖος οὖς Ἑλλάδος ἄλλος,
 τῆς ἐράσῃ δρόμον πουλύπλοκον παρέχει.
 Αὐτὰρ ἀβρὸς χειμῶν γε τόσος τοῖος μέγας αὕτη,
 ἄνθεσιν οἶος, ὅσος πᾶσι κομῶν σοφίης.

Ἔτερον τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν γραμματικὴν.

Τοῖον ἔμεν πείρας παντὸς μέσον οἶον αἰίδει
 τῶν Ἑλικωνιάδων πᾶσα χοροστασίη.
 Οὐδεὶς ῥ' ἰδμοσύνην τέχνην τε ἂν εἶχε δαῖναι
 μὴ δι' ὅσο εὐρὼν ῥηϊδιῆς τελέσειν.
 ὦ πόποι! ἄρτιον αὐτοτελὲς τ' οὐδὲν γ' ἄτερ οὐδὲν
 γραμματικῆς τέχνης πουλυπόνου γλυκερῆς.
 Οὐδὲ γὰρ Ἡρακλῆς δίχ' ἀρωγοῦ Ἰόλεώγε
 πεφνέμεν εἶχεν Ὑδρην τὴν ποτ' ἀμαιομακέτην.
 Οὐδέ τις οὐλομένης ἀδαημοσύνης κεφαλὰς γε
 τῆςδε ἄνευ ἔξει πολλαπλόας καθελεῖν.¹

1. Ταῦτα προετάχθησαν τῆς Γραμματικῆς τοῦ Μοσχοπούλου τῆς ἐν Βιέννῃ ἐκδοθείσης τῷ 1773.

Ἐλέχθη ἄνωτέρω, ὅτι ἡ δυναστεία τῶν ἡγεμόνων *Τζεχάνη* ἐλέγετο καὶ *Ῥακοβίτσα* ἕτεροι τοῦ οἴκου τούτου φέρουσιν ἀμφότερα τὰ ἐπωνύμια· ὥς ὁ *Μιχαήλ σπαθάρης Τζεχάνης Ῥακοβίτσας* εὐγενῆς τῆς Μολδαβίας, ὁ ἰδρυτῆς τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ περιφήμου μονῆς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, ἦν ὡς νοσοκομεῖον προώρισεν¹. Τὸ δὲ περίεργον ὅτι ἐν Ἀλβανίᾳ παρὰ τὴν Δροβιάνην σώζεται χωρίον ἐπωνυμούμενον Ῥακοβίστα (ἢ Ῥακοβίτσα), ἧς οἱ κάτοικοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐκπατρισθῶσι καταφυγόντες εἰς Βλαχίαν² Οὕτω δὲ *ἀποδεικνύεται ἡ Ἀλβανικὴ καταγωγὴ καὶ τῆς δυναστείας ταύτης*.

18. *Μιχαήλ Γκόρας, ὁ Ὑπισχιώτης.*

Τὸν ἔπαινον τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐποησάμεθα ἐκτιθέμενοι τὴν συμβολὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ἐν Μοσχοπόλει τυπογραφεῖον, καὶ ἐξήραμεν τὴν τε ἐπιγραμματικὴν αὐτοῦ ἱκανότητα καὶ τὴν ἐν ταῖς ἀφιερωτικαῖς ἐπιστολαῖς γλαφυρότητα. Ἐγεννήθη ἐν Σίπισχα (Ὑπισχία) δῶρον ἀπεχούση τῆς Μοσχοπόλεως, *ὄθεν καὶ Ὑπισχιώτης*, ἐκ πατρὸς ἱερέως, ὅστις ἔπειτα χηρεύσας ἐγένετο ἐπίσκοπος τῆς πλησιοχώρου ἐπαρχίας Γκόρας, καὶ τότε ὁ υἱὸς ἔμεινεν ὡς ἱερεὺς καὶ προεστὼς τῆς κωμοπόλεως ἐκείνης· ἐπωνυμεῖται δὲ οὐχὶ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ τοῦ τῆς ἐπαρχίας, ἧς ἐκεῖνος ἐπεσκόπευεν· *Μιχαήλ τοῦ Γκόρας*³, ἢ πληρέστερον· ὁ τοῦ Μόκρας (ἐνν. υἱός)⁴. Κατ' ἀρχὰς ὁ ἐπίσκοπος ὠνομάζετο τοῦ Γκόρας μόνον· ἀλλ' ἔπειτα ὡς φαίνεται προσετέθη καὶ ἡ Μόκρα. Καὶ *Γκόρας καὶ Μόκρας* ἀναφέρεται εἰς πάντας τοὺς παρὰ G e l z e r δημοσιευθέντας καταλόγους τῶν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν ἐπαρχιῶν⁵, ὡσαύτως καὶ ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις αὐτῆς π.χ. *ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας Ἀρσένιος*⁶, *ὁ Γκόρας καὶ Μόκρας*

1. C. Erbiceanu Cronica rii Greci κτλ. σ. 173 ὁ δὲ *Στέφ. Ῥακοβίτσας* ἐχορήγησε 1000 γροσ. ἐτησίως ὑπὲρ τῆς ἐν Φαναρίῳ Μεγ. τοῦ Γένους Σχολῆς (*Φωτεινός*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 331 καὶ 332) καὶ Πατριαρχ. Ἐγγράφων (ἐκδ. Δελικάνη) Τομ Γ' σ. 461.

2. Νεοελλην. Ἀνάλεκτα Παρνασοῦ τομ. Α', 2. (Ἀθῆναι 1871) σ. 31.

3. Ἐν ἀρχῇ τῆς Ἀκολουθίας τῶν Πεντεκαίδεκα μαρτύρων.

4. Ἀκολ. τῶν ἐπταρίθμων.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. (29 Γκόρας μόνον), 30, 31: *Κώρα Μόκρας*, ἐντεῦθεν καὶ ὁ Ἀραβαντινὸς ὁ τὰ πάντα θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ γράφει ἀεὶ: *Χώρας καὶ Μόκρας*, 32 καὶ 33.

6. Βλ. ἄνωτέρω ἐν τῷ ἐγγράφῳ τῆς ἐκλογῆς τοῦ *Ἰωάσαφ*.

Θεοδόσιος¹. Ταῦτα λέγομεν πρὸς ἄρσιν παρεξηγήσεως, εἰς ἣν τινες περιέπεσον θεωρήσαντες τὸν Μιχαήλ τοῦτον ὡς ἐπίσκοπον Γκόρας, διαδεξάμενον τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, διότι εἰς ἔκθεσίν τινα πρὸς τὸν Ἀχρειδῶν Ἰωάσαφ ὑπογράφεται: «Ὁ Γκόρας ἐλάχιστος δοῦλος, ἀλλὰ πιστός»². Ὁ κατὰ τὸ 1742 ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἀναφερόμενος **Γκόρας καὶ Μόκρας Μιχαήλ** ἀσφαλῶς εἶναι ἕτερος, ὡς ὀρθῶς παρατήρησε καὶ ὁ κ. **Σκενδέρης**. Τὸ τμήμα τοῦτο νῦν καθορᾶται ἐπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἐξιλαμμένον, ὥστε οὐδεὶς σῴζεται χριστιανός!

Ἐν τοῖς χειρογράφοις τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τῶν Ἰβήρων εὗρηται καὶ ὁ ἐξῆς κώδιξ ὑπ' ἀρ. 809

«Πρόχειρον ἐγχειρίδιον παντοτεινοῦ σεληνοδρομίου, πόνημα τοῦ ἱερολογιωτάτου κυρίου **Βελισαρίου**, τοῦ πρωτοσυγκέλλου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, καινῷ τύπῳ ἐκδεδωμένον, δαπάνη μὲν τοῦ μακαριωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρειδῶν κυρίου κυρίου **Ἰωάσαφ**, ἐπιμελεία δὲ τοῦ κυρίου **Μιχαήλ Γκόρας**.

Ἐν Μοσχοπόλει γψμα'.

Παρὰ **Γρηγορίου** ἱερομονάχῳ τῷ **Κωνσταντινίδῳ**³.

Ἐπίγραμμα **Μιχαήλ** εἰς τὸν **Βελισάριον**:

Ῥᾶσον⁴ μὲν μήνης* **Βελισάριος** εὕρειτο τῆξιν,
καίνισιν, ὡς οὐδεὶς ἔξοχα ἠδὲ φύσιν.

Ῥηϊδίως δὲ φύσις **Βελισάριον** οὐχ ἕτερόν γε
δεύτερον ἐκφύσεται αἰωλικοφροσύνη.

* Ἄλλο.

Μηκέτι κλεῖδα φέρει ἱανουάριος τά τε καὶ ξε⁵,
μάρψε Βελισάριος ἡνιοχῶν σελάνης⁶.

Ἐπίγραμμα **Γρηγορίου** εἰς τὸν μακαριώτατον ἀρχιεπίσκοπον κύριον κύριον **Ἰωάσαφ**.

Ἥλιος ἐνδελεχῶς μήνην τ' ἄστρα φρυκτωρήσας⁷
δῶρα χαμαὶ μερόποις ἄφθονα δὴ παρέχει.

1. Παρὰ Gelzer τῷ 1694 σ. 57.

2. Παρὰ **Σκενδέρη** σ. 31.

3. Κώδιξ Μονῆς Ἰβήρων 889 Βλ. Κατάλογον τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ ἁγίου Ὁρους κωδίκων (Κανταβριγία 1900) τομ. Β' σ. 284 ὅστις φρονεῖ ὅτι προέρχεται ἐξ ἐντύπου.

4. Ῥᾶσον.

5. Τά τε καὶ ξε. ἴσως 300 καὶ 65 τὰς ἡμέρας τοῦ ἔτους.

6. Ἐπεται: Χυῆσις τοῦ παρόντος ἐγχειριδίου.

7. φρυκτωρήσας.

Ἀρχιερέως δὲ Ἰωάσαφ ἡλίας ὥσπερ [εἰ] ἄλλος
τύποις δοὺς οἶμον¹ δῶρα δίδωσ' Ἐκάτης².

18. Νεκτάριος Τέρπος ἱερομόναχος Μοσχοπολίτης.

✠ Περὶ τοῦ θαυμασίου τούτου ἀνδρός, ὅστις προηγήθη τοῦ **Κοσμᾶ Αἰτωλοῦ** εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀλβανίας, κηρύττων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ στηρίζων τοὺς Χριστιανούς ἐν τῇ πίστει, ὅτε **Ζαβίρας** καὶ ὁ **Βενδότης** ἀναφέρουσιν, ὅτι ἦν σοφὸς καὶ ἐνάρετός τις ὅτι ἔγραψε τὰ δύο, περὶ ὧν κατωτέρω, συγγράμματα³. Ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1709 τῆς Σκήτης τῆς Ἀγίας Ἀννης ἀναφέρεται: «**Νεκτάριος ἱερομόναχος Βοσκοπολίτης**». Ἐκ τούτου γίνεται δῆλον, ὅτι καὶ οὗτος, ὅπως ὁ ἅγιος Κοσμᾶς, ἦν Ἀγιορείτης⁴, ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἀνελάμβανον ἔργον Ἱεραποστόλου εἰς τὴν χώραν ἐκείνην τὴν μᾶλλον ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς καταδυναστείας πιεζομένην, καὶ προυκινδύνευον ὑπὲρ τῆς ὁρθοδόξου Πίστεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Ἐθεωρεῖτο δὲ ἐν Ἀθῶ ὡς αὐθεντία ἐπὶ σπουδαίων θεολογικῶν ζητημάτων διὸ καὶ ὁ Θεοδώρητος ἐν τοῖς προλεγομένοις τῆς «Ἑρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως» (Λειψία 1800) ἐπικαλεῖτο τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ. Ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθῶ ἐγκατεστάθη ὡς φαίνεται, εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ. Συγγράμματα τοῦ Νεκταρίου γνωρίζω δύο, ἀμφότερα θεολογικά ἢ μᾶλλον τὸ α' δογματικόν, τὸ β' ἠθικοθησκευτικόν· καὶ τὸ μὲν ἐπιγράφεται:

«**Ζητήματα διάφορα θεολογικά κατ' ἐρωταπόκρισιν συναθροισμένα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου καὶ ἀπὸ ἄλλους πατέρας, καὶ ἐξηγημένα εἰς ἀπλὴν φράσιν μὲ περιφρασιν**» ἀποθ', Ἑνετίῃσι, 1779. Παρὰ Δημητρίῳ Θεοδοσίῳ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Con licenza de'superiori σχημ. 32 σ. 160⁵.

1. Οἶμον

2 Ἀκολουθοῦσιν οἱ κύκλοι τῆς σελήνης εἰς φύλλα 10.

3. **Ζαβίρας** σ. 432, **Βενδότης** ἐνθ' ἄνωτ. σ. 146. Ἐντεφθεν ἔλαβε καὶ ὁ **Σάθας** (Νεοελ. Φιλ. σ. 602).

4. Τοῦτο γίνεται δῆλον καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ «Πίστει» παρεννευρομένων ειδικῶν περὶ μοναχῶν γνωμῶν: «Ὁ κουρεῦν μοναχὸν δίχως γέροντα καὶ προεστώτα εἶναι ἕνα ὡσάν τὸ καρύβι χωρὶς τιμώνι καὶ ἄστρι» (σ. 186). καὶ πολλὰ βασανα ἔπαθα ἀπὸ τρεῖς ὀνομάτους, ξεχωριστά ἀπὸ τὸν Ἀρσένιον, οὐχὶ μόνον ἐγώ, ἀλλὰ καὶ οἱ περισσότεροι τοῦ κοινοβίου μου ἔπαθον...» (σ. 186) ὅπερ σημαίνει, ὅτι ἐχρημάτισε καὶ ἡγούμενος (ἐκτὸς ἐὰν ἐννοεῖ τὴν μονὴν τῆς δευτέρας Μετανοίας αὐτοῦ). **Ἡ οἰκογένεια Τέρπου** ἦν ἐκ τῶν διασημοτέρων τῆς Μοσχοπόλεως καὶ μέλη ἀναφέρονται πανταχοῦ, Δὲν γνωρίζω τί συγγένειαν ἔχουσιν οἱ ἐξ Ἀλβανῶν Τέρποι ὧν μέγας εὐεργέτης τῆς Ἀλβ. γλώσσης ὁ **Βάσκος Τέρπος** (βλ. *Kalendarj Korca III* (1911) σ. 44—49).

5. Τὸ σπανιώτατον τοῦτο βιβλίον εὑρηται ἐν τῇ ἐμῇ βιβλιοθήκῃ (διαστ. 0,11,Χ0,8), σμικρότατον ἐξ ὧν οἶδα.

Ὁ *Τέρπος* φαίνεται, ὅτι ἐχρημάτισε καὶ εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ, ὡς ἀπεδείξαμεν, ἀλλὰ κυρίως διέμενεν εἰς τὴν *Ἀρδενίτσαν* (Παναγία *Ἀρδεύουσα*) ἡ μονὴ αὕτη ἐπωνομάσθη οὕτω, διότι ἡ Θεοτόκος θεωρεῖται ὡς προσιάτης τῆς γεωργίας, καὶ κυριαρχεῖ τῆς Μουζακιάς (ἧς ἡ ἀπέραντος πεδιάς καλῶς καλλιεργουμένη καὶ εὐφοροῦσα δύναται νὰ διαθρέψῃ ὁλόκληρον τὴν Ἀλβανίαν). Ἡ μονὴ κατέστη ὀνομαστή, διότι ἐνταῦθα ἐστέφθη ὁ *Σκενδέρβης* τῇ 26 Ἀπριλίου 1451 ὡς *«βασιλεὺς τῶν Ἑπειρωτῶν καὶ Ἀλβανῶν»*¹.

Τὸ ὄνομα *«Νεκτάριος»* εὐρίσκεται ἐν σ. 149. Ἐνταῦθα ὁ σ. κυρίως πραγματεύεται περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς ἁγίας Τριάδος καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐν τέλει πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ 666, ἀριθμοῦ τῆς Ἀποκαλύψεως, εὐρίσκει ὅτι οὗτος ἀναλύεται εἰς τὰς λέξεις: «ἄμνός ἄδικος, ἀληθὴς βλαβερός, καὶ κακὸς ὁδηγός», ὀνόματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν Ἀντίχριστον², ἐνῶ ὁ Χριστὸς εἶναι: «ἀρνίον ἄκακον, ἀληθινὸς καὶ θεραπευτὴς καὶ καλὸς ποιμὴν» (σ. 150—152). Πρὸς τούτοις (σ. 146—149) παρέχει καὶ πρακτικὰς ὁδηγίας: «Διὰ νὰ φυτεύσῃς κάθε λογῆς δένδρον χωρὶς κόπον». Ὡς ἐπισφράγισμα ἔπονται στίχοι κατ' ἀλφάβητον εἰς τὴν Θεοτόκον.

Τοῦ δὲ δευτέρου, ὅπερ εἶναι καὶ τὸ σπουδαιότερον, ἡ ἐπιγραφή πλήρης εἶναι αὕτη:

«Βιβλίον καλούμενον Πίστις ἀναγκαῖον εἰς κάθε ἀπλοῦν ἄνθρωπον, βεβαιωμένον ἀπὸ προφήτας εὐαγγέλιον, ἀποστόλους καὶ ἄλλους σοφοὺς διδασκάλους» εἰσὶ δὲ καὶ ἄλλοι λόγοι ἐκλεκτοὶ εἰς ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκόντων, ὡς φαίνεται ἐν τῷ Πίνακι, μεταγλωττισθέντες εἰς ἀπλὴν φράσιν, προσετέθη καὶ ἡ σφραγὶς ἥτοι βούλλα τοῦ μακαριωτάτου πάπα *Δέοντιος τοῦ δεκάτου*, φιλοπονηθὲν παρὰ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις *Νεκταρίου Τέρπου ἐκ τῆς θεοφρουρήτου χώρας τῆς Βοσκοπόλεως*· νῦν τύποις ἐκδοθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν παρὰ Σπυρίδωνος ἱεροδιακόνου· αψοθ', Ἐνετίησι, 1779. παρὰ *Νικολάω Γλυκεῖ* τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, Con licenza de' superiori» 16ον σ. 440 (κοσμεῖται ὑπὸ πολλῶν εἰκόνων).

Ἡ ἔκδοσις αὕτη εἶναι 6η, ἡ 1η ἐγένετο τὸ 1732³.

1. Βλ. Ditur. Ἔτ. II (1927) σ. 336.

2. Ταῦτα ἐλήφθησαν ἐκ τῆς τοῦ *Καίσαρείας Ἀνδρέου* ἐρμηνείας εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν (βλ. Θεολογ. Α' σ. 311).

3. Ἡ ἔκδοσις εὐρίσκεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου ὑπ' ἀρ. 1615.

Προτάσσεται ἡ ἐν Ἀλβανίᾳ θαυματουργὸς εἰκὼν Παναγία (ἡ τῆς μεγ. Μουζακιάς) *Ἀρδεύουσα* ἐπικαλουμένη. Τὸν σκοπὸν τῆς ἐκδόσεως τοῦ πολυτίμου τούτου βιβλίου ὁ συγγραφεὺς ἐκτίθησιν ἐν ἀρχῇ λέγων, «δὲν τὸ ἐσύνθεσα διὰ τοὺς σοφοὺς καὶ γραμματισμένους ἀνθρώπους, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀγραμμάτους καὶ χωρικούς, *ἐπειδὴ εἰς ἐτοῦτα τὰ μέρη τῆς Τουρκίας εὐρισκόμενοι Χριστιανοί, πολλοὶ ἐπλανέθησαν καὶ πλανοῦνται ἀπὸ ὀλίγην ἀνάγκην καὶ δόσιμον τοῦ χαρτζίου, καὶ ἀρνοῦνται (φεῦ) τὸν Χριστὸν καὶ παραδίδονται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ διαβόλου*, τούτου ἕνεκα καὶ ἐγώ, θείῳ ζήλῳ κινούμενος, ἠθέλησα νὰ τοὺς βοηθήσω εἰς τοῦτον τὸν ψυχικὸν κίνδυνον, ὅτι νὰ στέκωνται στερεοὶ εἰς τὴν ΠΙΣΤΙΝ . . .»¹

Δὲν κρίνομεν ἄσκοπον, ἵνα παρενείρωμεν μερικὴν ἐνταῦθα ἀνάλυσιν τοῦ περιφήμου τούτου βιβλίου, ὅπερ ὅσῳ ἀπλοῦν ἔχει τὸν τίτλον τόσῳ πολυποίκιλον εἶναι καὶ περιεργον τὸ περιεχόμενον. Τὸ πλεῖστον μέρος (σ. 1—188) περιλαμβάνουσι κεφάλαια κατὰ τὸ εἶδος τῆς *Μελλισσῆς τοῦ Ἀντωνίου*² ἀλλ' εἶναι λίαν ἐπηυξημένα διὰ διαφορῶν παραδειγμάτων καὶ διηγήσεων. Π.χ. ἐν τῷ περὶ ἐπισκόπων διηγεῖται ὁ συγγραφεὺς τὰ ἑξῆς: «Μοῦ ἔστειλεν ὁ ἀρχιερεὺς τὸν *Δημήτρη*ν, διὰ νὰ τοῦ δώσω *μαρτυρικὸν γράμμα*, καὶ τὸν ἔστησα ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας εἰκόνης τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ καὶ ἐξέταξα αὐτὸν κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ εὐρέθη παστρικός· τὸν ἔβαλα δὲ νὰ ἀναγνώσῃ τὸ ψαλτήριον, καὶ ἄλλα βιβλία, καὶ δὲν ἠμπόρει νὰ διαβάσῃ· τὸν ἐδοκίμασα διὰ ψάλσιμον καὶ ποσῶς δὲν ἤξευρε· τὸν ἐρωτῶ ἀγροικῶ ὀλίγον τι Ἑλληνικά; αὐτὸς ἀπὸ μιᾶς δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀποκριθῇ *Ῥωμαῖκα* καὶ ἐγὼ τοῦ εἶπα: Τέκνον σύρε εἰς τὸν κελλαρίτην νὰ τρῶς ψωμί, ὥστε νὰ σοῦ γράψω τὸ γράμμα, καὶ ἔγραψα: Αὐθέντη δεσπότη σὲ προσκυνῶ καὶ ἐξέταξα ἀκριβῶς τὸν κύρ Δημήτρη καὶ εἶναι καθαρὸς διὰ τὴν ἱερωσύνην, πλὴν γράμματα δὲν ἤξεύρει, καὶ ὅ,τι ὀρίζεις κάμε· καὶ τοῦ τὸ ἐβούλλωσα, καὶ τὸ ἐπῆγε τοῦ Δεσπότη, καὶ τὸ ἀνέγνωσεν· ἀπέκει ἔβαλέ το εἰς τὴν μποῦρσάν του· πηγένουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τὴν χειροτονίαν, καὶ φέρουν τὸν ὑποψήφιον ἔμπροσθεν τοῦ Δεσπότη, λέγει δὲ ὁ καλὸς ἀρχιερεὺς, φέρετέ μου τὸ μαρτυρικὸν γράμμα, κοιτᾷ ζει ἓνας τὸν ἄλλον, καὶ τίποτε δὲν βλέπουν, ὅτι τὸ γράμμα ἦτο εἰς

1. Πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας σ. 7.

2. Τελευταῖον βιβλίον τοῦ εἵδους τούτου καὶ πληρέστατον εἶναι τοῦ μακαρίου Νεκταρίου Πενταπόλεως τὸ Λογίων Θησαύρισμα εἰς δύο τόμους ἐν Ἀθήναις ἐκδοθὲν τῷ 1895—1896.

τὴν τζέπη· λέγει ὁ Δεσπότης, ἀφῆκε, ὅτι ἀπόμεινεν εἰς τὸ σπῆτι, καὶ ἐγὼ τὸ ἐδιάβασα». Ἄλλος ἀρχιερεὺς παλαιότερος γράφει τοῦ πνευματικοῦ: «ἐξ ἀποφάσεως, ἀλλέως μὴν κάμης ἀλλ' αὐτοῦ στέλνω τὸν Γιάγκο νὰ τοῦ δώσης μαρτυρικὸν γράμμα, νὰ τὸν χειροτονήσω Διάκον... Ἄχ ἀφέντη Πανιερώτατε, ἐσὺ μοῦ τὸν ἔστειλες προστακτικὰ νὰ τοῦ δώσω γράμμα νὰ χειροτονηθῇ, καὶ εἶναι ἔτοιμα ὅλα τὰ χρειαζόμενα· λοιπόν, διατὶ μοῦ τὸν ἐφορτώνεις ἐπάνω εἰς τὴν ψυχὴν μου;»¹ Ταῦτα μαρτυροῦσι τὸ μὲν τὴν εὐσυνειδησίαν καὶ παρησίαν τοῦ Τέρπου, τὸ δὲ τὴν ἀγραμματοσύνην τῆς ἐποχῆς ἐκείνης². Παρενείρει ἐπίσης ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ὁ συγγραφεὺς πολλὰ περὶ μοναχῶν, ἐξ ὧν φαίνεται καὶ ὡς κοινοβιάτης ἐχρημάτισε, (τὶς οἶδε εἰς ποίαν μονὴν τοῦ Ἁθῶ) «Ὁ πνευματικός, λέγει, συγχίζει ὅλον τὸ κοινόβιον, πολεμᾷ διὰ νὰ γένη ἡγούμενος, χωρὶς νὰ τὸν ἐθέλουν· ταράττει καὶ ἀνακατώνει ὅλην τὴν ἀδελφότητα· φορεῖ αὐτὸ τὸ μακρὸν πλατόρασσο, τὸ ὁποῖον, ἐὰν εἶχαν ἐπτὰ πτωχοὶ στρατιῶται τὸ ἔκαναν **παβιῶνι**. Πηγέ- νει εἰς τὸν ἀρχιερέα καὶ εἰς τοὺς ἄρχοντας, ἢ καὶ τὸ χειρότερον εἰς Ἀγαρηνοὺς διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἐξουσίαν ληστρικῶς· δὲν εἶναι τοῦτος ἐναντίος; ναῖσκε, ἐναντίος εἶναι. Ὁ πάππος δέ, πρὸ τοῦ νὰ τὸν ζητᾷ ἢ ἐπαρχία, κάμνει κάθε μέθοδον, καὶ εὗρίσκει ἄσπρα ἐδικὰ του καὶ ἄλλα ξένα, καὶ τὰ στέλνει τοῦ Σουλτάν· ὕστερα δέ, ὅταν ὁ καιρὸς τῆς χειροτονίας του λέγει: ἐγὼ δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ γένω τοιοῦτος μέγας ποιμὴν εἰς τόσαις χιλιάδες πρόβατα, βλέπετε, χριστιανοί μου, τῶν τριῶν ἀνδρῶν³ πανουργίας μεγαλώταται; ἄχ, ἄχ ἐὰν ἔβλεπα ἐξουσίαν χρι- στιανικήν, ἥξευρα καὶ νὰ γράψω, καὶ ἄλλα νὰ ὁμιλήσω, μὰ δὲν ἀπο- κοτῶ, ὅτι αὐτοὶ **οἱ τρεῖς συγχυσταὶ εἶναι ἀκουμπισμένοι εἰς τὸν Σουλτάν Μεχμέτη, καὶ μὲ τὸ τουλουπάνι του εἶναι ζωσμένοι, -μανάχα ὡς σιωπήσω**»⁴. Ἐν μέρει τοῦ Μηνολογίου⁵, ἀναφέρεται μάρ- τυς ἐξ Αὐλῶνος περὶ οὗ ἐλάχιστα ἀναφέρονται ἐν τῷ Συναξαριστῇ⁶, ὡς ἑξῆς:

1. σ. 163—164.

2. Πολλὰ εἶναι τὰ ἀνέκδοτα περὶ τῆς τότε ἀμαθείας τῶν ἱερέων ἐν οἷς καὶ τὸ ὅτι ἱερεὺς τις δὲν ἐγνώριζεν εἰμὴ ἐν Εὐαγγέλιον, τὸ τοῦ Πάσχα. Ὁμο- λόγησε καταγγελθεὶς ἐνώπιον τοῦ ἀρχιερέως, ὅτι οὔτε τὸ σύμβολον τῆς Πί- στεως ἐγνώριζεν κ.τ.τ.

3. Οὕτω κυρίως ἐπιγράφεται τὸ κεφ. τοῦτο, καὶ εἶναι **οἱ τρεῖς ἄνδρες**: Ὁ ἀρχιερεὺς, ὁ πνευματικός, καὶ ὁ ἱερεὺς.

4. σ. 166—167.

5. σ. 231—313. Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς παρατάσσει χάριν τῶν ἀσθενῶν τῇ πίστει ἐπιστολὴν τοῦ βίου τῶν καλλινίκων μαρτύρων.

6. *Δουκάκη* Ἰαν. σ. 273. Κακῶς ἐνταῦθα γράφεται. «Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὸ Ἰλλυρικόν, τὴν νῦν καλουμένην Σλαβονίαν».

«Ἐτοῦτος ὁ σεβάσμιος καὶ καρτερόψυχος μάρτυς τοῦ Χριστοῦ ἅγιος **Δάνακτος** (γρ. Δάναξ), *ἦτον ἐδῶ ἀπὸ τοὺς τόπους μας ἡγουν ἀπὸ τὸν Αὐλῶνα*, καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ ἡλθάν τινες ἄπιστοι καὶ ἐδιαγουμοῦσαν καὶ ἐκούρσευαν τοὺς τόπους, καὶ τὰ ὀλόγυρα χωρία, καὶ ἐτοῦτος ὁ αἰμίμηστος καὶ τρισμακάριος διὰ τὸν πολὺν πόθον, ὅπου εἶχε πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ εὐλάβειας εἰς τὰ θεῖα, καὶ μὲ τὸ νὰ ἦτον κληρικὸς καὶ ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας, ἐσύναξε τὰ ἅγια καὶ ἱερὰ σκεύη καὶ τὰ ἔρριπεν εἰς ἓνα τόπον, οἱ δὲ ἄγριοι ἐκεῖνοι ἄπιστοι δὲν ἔπαυσαν γυρεύοντες, ἕως ὅπου ἤρταν τὸν ἅγιον, καὶ τόσους δαρμούς τοῦ ἔκαμαν καὶ παιδεύσεις, ὅπου εἶναι ἀδύνατον νὰ τὰ γράψω ἓνα πρὸς ἓνα· ὅμως ὅλως διόλου ἦτον ἡ φροντίδα τοὺς πῶς νὰ τὸν ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ νὰ τὸν γυρίσουν εἰς τὴν ἀπιστίαν τοὺς, λέγοντες μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς πρὸς αὐτόν· ἀρνήσου τὸν Χριστὸν καὶ τὴν πίστιν σου, καὶ νὰ σοῦ δώσωμεν ἀξίαν μεγάλην, νὰ σὲ κάμωμεν αὐθέντην, διατὶ μαρτυρᾷ ἡ ὄψις σου καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ προσώπου σου δι' αὐτὴν τὴν ἀξίαν· καὶ ὁ ἅγιος τοὺς ἀποκρίθηκε μὲ ἱλαρὸν καὶ χαριέστατον πρόσωπον· *δὲν εἶναι καμμία ἀξία, οὔτε τιμωρία, οὔτε ἄλλη τινα* (sic) *βάσανος, ὅπου νὰ μὲ χωρίσῃ ἀπὸ τὴν τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸν ὅποτον προθύμως ἔχω νὰ ἀποθάνω*, καὶ βλέποντες οἱ ἀσεβεῖς τὸ ἀμετάθετον τῆς γνώμης του, ἔκοψαν τὴν τιμίαν αὐτοῦ κεφαλὴν, καὶ ἔδραμε στεφηφόρος εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν». Καὶ ἐπιφέρει ὁ συγγραφεύς· «Ἰδέτε εὐλογημένοι χριστιανοί, πῶς ἔπαθον οἱ ἅγιοι διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐσεῖς διὰ ὀλίγην ἀνάγκην χωρίζεσθε ἀπὸ τὴν ἀγίαν καὶ ἀμώμητον πίστιν τοῦ Χριστοῦ, καὶ πηγένετε εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν¹». Ἄλλους ἄλβανους μάρτυρας ἀναφέρει ὁ **Τέρπος**, τὸν ἐπίσκοπον Δυρραχίου Ἄστιος², (πρόσθες καὶ τὸν Ἐλευθέριον) καὶ δὴ τὸν ἐκ Βυθικουκίου ὁσιομάρτυρα Νικόδημον³.

Ὅλη ἡ προσπάθεια τοῦ **Τέρπου** εἶναι, ἵνα διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων ἀποτρέψῃ τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ τῶν ἐξωμοσιῶν, αἵτινες ἀθρόως συνέβαινον κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἕνεκα τῶν ἀγρίων καταδιώξεων τῆς τυραννίας καὶ τῶν λίαν καταθλιπτικῶν φορολογικῶν ἀπαι-

1. σ. 249—250.

2. σ. 288.

3. σ. 289—292. Ὁ Τέρπος λέγει γενικῶς ὅτι κατήγετο «ἀπὸ τὰ Βελέγραδα», προστίθῃσιν ὅμως ἐν τέλει τὴν λεπτομέρειαν, ὅτι τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου κατετέθη εἰς τὸν ναὸν τῆς Θεοτόκου τὸν λεγόμενον **Σουρούμπουχι** (σ. 292) Τὸν βίον τούτου βλ. ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἱστορίᾳ τοῦ ἀσκητισμοῦ Α' σ. 85—6).

τήσεων, διὸ καὶ γράφει: «Τὸ λοιπὸν ἐγὼ νὰ σοῦ δείξω μίαν τέχνην νὰ εὐγάλης τὸ χαράτξι σου ἐν εὐκολίᾳ καὶ νὰ μὴ γένης Τοῦρκος καὶ ἀποσιτάτης τοῦ Θεοῦ καὶ ξένος τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀγίας Ἐκκλησίας· πρῶτον δούλευε περισσότερον ἀπ' ὅ,τι ἦσουν συνειθισμένος, καὶ τὸ δεύτερον, κρατήσου ὑπὸ τὰ φαγητὰ καὶ πιотά, καὶ ἂν μελετᾷς νὰ ἀγοράσης μίαν ὀκτὸν ὀψάριον ἢ κρέας, ἢ κρασί, ἢ λάδι, μισὴν μόνον νὰ πάρης διὰ τὸ καλὸν ψυχῆς τε καὶ σώματος, καὶ ἡ σκούφιά σου νὰ εἶναι κοντότερη, τὸ ζωνάρι σου ἄς εἶναι βαμπακερένιο, ἢ καὶ λούρινο· καὶ οὐχὶ μοναχὰ λούρινο ζωνάρι, καὶ κοντὴ σκούφια νὰ βαστᾷς, ἀλλὰ καὶ μὲ ἓνα βοῦρλο νὰ ζώνεσαι, καὶ Τοῦρκος νὰ μὴ γένεσαι. Ἰδὲς τοὺς εὐλογημένους ὑπηκόους τοῦ Χριστοῦ χριστιανούς τῆς ἐπαρχίας Τρικάλου καὶ Μασκουλουρίου, ἡ σκούφιά τους ἀπὸ ἀμπὰν καὶ σαϊάκι καὶ ἄσπραις (sic) κιόλας, ἀπὸ ἑπτὰ ἄσπρα ἀγορασμένα καὶ τὸ περισσότερον δέκα, τόσον οἱ πτωχοὶ ὥσάν καὶ οἱ βιωτικοί· μὰ ὅλοι εὐλογημένοι καὶ ἁγιασμένοι χριστιανοί, μὲ τὸ νὰ σταθοῦν στερεοὶ εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ.

Καὶ ἐτοῦτοι ὅπου εὐρίσκονται ἐδῶ εἰς ἐτοῦτα τὰ μέρη τοῦ Ἰλλυρικοῦ τῆς Ἀλβαντίας καὶ τοῦ Μωρέως διὰ ὀλίγην ἀνάγκην (φεῦ) ἀρνοῦνται τὸν Κύριον τῆς δόξης, Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ Θεὸν τῶν ὕλων, καὶ διὰ τὸ ῥαχτίζινι του δίδει δύο δουκάτα, καὶ παραπάνω στὸ [γ]ελέκι, καὶ ἄλλη φορεσιὰ καὶ πλατέα βρακία, καὶ συρίτια λαμπρά, μαχαίρια ἀργυρωμένα καὶ στρουφοτούφεκα ἀσημένια, εἰς αὐτὰ ποσῶς δὲν τὰ ψηφοῦν τὰ ἄσπρα τους, καὶ διὰ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ καὶ παράδεισον, δὲν θέλουν νὰ δώσουν ἕξη γρόσια, ἢ καὶ ὀλιγώτερον, τοῦ χρόνου, μόνον χωρίζονται οἱ ἄθλιοι ἀπὸ τὸν Χριστόν, προτοῦ νὰ κάμῃ ὁ ἴδιος τὴν δικαίαν κρίσιν· ποῦ ὑπᾶς ἄθλιε; ποῦ; δὲν θέλεις γλυτώσει ἀπὸ τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ...»¹.

Περιγράφει περαιτέρω ὁ συγγραφεὺς διὰ ζωηροτάτων χρωμάτων

1. σ. 319—391. Τὸ βιβλίον τοῦ Τέρπου εἶναι ὥς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὰς συνηθείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ δὴ τὰς ἐνδυμασίας: οὕτω π. χ. καὶ ἐν σ. 332 λέγει: «Βλέπεις τοὺς βασιλικούς καὶ αὐθεντικούς ἀνθρώπους, πῶς καυχῶνται εἰς τὰ βασιλικά σημάδια, τζαούσιδες μὲ τὰ χρυσᾶ πτέρυγα, οἱ σατήριδες μὲ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ζωνάρια, οἱ καραμπινέριδες μὲ τὰ ἀσυμοχρύσαφα λουλούδια, καὶ τυπωμένος ὁ ἅγιος Μάρκος, κολλημένος εἰς τὸ καλπάκι τους· οἱ Μαλτέζοι ἔμπροσθεν εἰς τὸ στήθος τὸν τίμιον Σταυρόν. Κόντιδες καὶ καβαλιέροι μὲ ἐγκόλπια καὶ σταυρόν, οἱ συντύχοι καὶ κριτάδες μὲ αὐταῖς ταῖς μικραῖς βέσταις καὶ πλατεῖαις μανίκαις, καὶ τὸ ἔχουν εἰς μεγάλην δόξαν καὶ τιμὴν».

τὰ δεινά, ἅπερ ὑφίσταντο οἱ χριστιανοὶ ὑπὸ τῶν τυράννων, ἀλλὰ δὲν λησμονεῖ καὶ τὰ ἴδια :

«... πέρυσιν εἰς τοὺς αψκδ' δεκεμβρίου κε' πηγαίνω, λέγει, εἰς ξένην ἐπαρχίαν τοῦ Ἀἰμπασανίου εἰς χωρίον *Τραγότι*, καὶ ἐμπαίνοντας ἐγὼ εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ ἠύρηκα τὸν παπᾶ μὲ ὥς ἑκατὸν εἴκοσι γυναῖκες, καὶ ἄνδρες ὥς δέκα πέντε, καὶ πολλὰ ἐπικράθηκα διὰ τὴν ὀλιγότητα τῶν ἀνδρῶν, καὶ εἶχα ῥωτήση προτήτερα, καὶ μοῦ εἶπαν, πῶς *οἱ ἐπίλοιποι ἄνδρες (φεῦ) ὅλοι ἐτούρκευσαν* ! καὶ ἐγὼ τοὺς εἶπα ἐκεῖνα ὅπου ὁ Θεὸς μὲ ἐφώτισεν. Ὑστερον δὲ τὸ ἔμαθαν δύο ἀδελφία Ἀγαρηνοί, οἱ ὅποιοι ἦσαν σουμπασάδες, τὸ πῶς ἐκήρυξα ὁμολογώντας τὸν Χριστὸν Θεὸν ἀληθινόν, ... τὸν δὲ Μωάμεθ ψεύστην καὶ πλάνον, καὶ ἕναν πρῶτον μαθητὴν τοῦ ἀντιχρίστου ἤλθαν καὶ μὲ ἠύραν εἰς τὸ σπῆτι τοῦ παπᾶ, καὶ εἶχεν ὁ καθένας ἀπὸ ἓνα κοντόξυλον ἀπὸ γλατζίνα καὶ κτυπῶντες ἀπάνω μου ἀνελεήμονα, δὲν ἐκοίταζεν ἕνας τὸν ἄλλον πῶς καὶ ποῦ νὰ βαροῦν, ἀλλὰ τοῦ κακοῦ μὲ ἔδεσσαν, ὅπου ἔφθανε καθένας. ... μὰ ἐτούταις αἱ ξυλῖαις ἦτον ὥς εἴκοσι πέντε, τρελλαῖς καὶ πικρόταταις, διατὶ τόσον συχνὰ μὲ ἔκρουξαν, ὥστε καὶ τὰ ξύλα ἐξεφλουδίσθησαν μὲ τὸ νὰ τύχουν χλωρά· εἰς ὅλα τὰ μέρη μὲ ἐβάρεσαν, ἄλλοῦ τὸ κορμὶ ἐκοκκίνησε, καὶ εἰς περισσότερους τόπους ἐμαύρισε, καὶ ὅ,τι ἔκαμαν αἱ βεντούζαις καὶ τὰ κέρατα, καὶ χάριτι Χριστοῦ ἰατρεύθηκα· ὅμως τὸ ζερβόν μου μπράτσο ἔμεινε βλαμμένο, καὶ ποτὲ δὲν ἤμπορῶ νὰ ἀνιπαυθῶ εἰς αὐτὸ τὸ μέρος. Καὶ ὅποτε ἐγὼ ἤμουν εἰς τὰ χέρια ἐκεινῶν τῶν δυὸ τυράννων, ὁ ἱεροδιάκονος τοῦ μοναστηρίου μας κύρ *Νικηφόρος*, ἐσυκώθη νὰ μοῦ βοηθήσῃ, καὶ ἡ παπαδιὰ μὲ ταῖς ἄλλαις γυναῖκες δὲν τὸν ἄφηκαν, καὶ εἰς τοῦτο καλὰ ἔκαμαν διὰ τὸ σκάνδαλον, ἀλλὰ ἔστεκε μακρόθεν καὶ μὲ ἐκοίταζε, καὶ ἔκλαιε πικρῶς διὰ τὰ βάσανά μου...»¹. Πολλὰς ἱστορικὰς εἰδήσεις μανθάνομεν ἐκ τῆς «Πίστεως» τοῦ *Τέρπου* περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἐκσίῃ γωνίᾳ τοῦ τυραννικοῦ Κράτους κατὰ τῶν δυστυχῶν χριστιανῶν. «Ἦσαν (οἱ ἅγιοι) εἰς τὸν καιρὸν τοῦ παρὰ νόμου Διοκλητιανοῦ, γράφει, ὁ ὅποιος ἐδίωχνε καὶ ἐπαίδευε τοὺς χριστιανούς, ὥσπερ καὶ οἱ τὴν σήμερον *Βοῖβοδάδες*, ὅπου ἔχομεν εἰς τὸν τόπον μας, ὅπου ἔχομεν τώρα δύο μῆνας, τοὺς ὁποίους ἀπέστειλεν ὁ μισόκαλος διάβολος ἀπὸ τὸ *Πεκῆντι* Θεοῦ παραχωρήσει διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, εἰς ἐμᾶς τοὺς ἀθλίους, οἱ ὅποιοι δὲν παύουν νὰ ἐνοχλοῦν

1. Σελ. 332—334. Τὰ βάσανα τῶν χριστιανῶν, καὶ τὰς πολυειδεῖς φορολογίας περιγράφει ἰδίως ἐν σελίδι 351—3.

καὶ νὰ πειράζουν τοὺς χριστιανούς, καὶ τοὺς μὲν φυλακώνουν, τοὺς δὲ βάνουν εἰς τὰ σίδερα καὶ ἄλυσον, καὶ ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἔννοιά τους, μόνον διὰ τὴν πίστιν ἐξετάζουν»¹.

Ἡ δρᾷσις τοῦ **Τέρπου** παρουσιάζεται λίαν πολυμερὴς καὶ ἀσχολεῖται ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ καὶ περὶ δευτερευόντων ζητημάτων ὡς ἐπὶ π. γ. ἐν τῷ κεφαλαίῳ «Περὶ τῶν πανουκλιαρέων, οἵτινες φονεύουν τοὺς ἀνθρώπους»², προσπαθεῖ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀσθενῶν νὰ μὴν ἀναμιγνύονται μετὰ τῶν ὑγιῶν, καὶ τοῦ λαοῦ καὶ δὴ τῶν ἱερέων νὰ φυλάττονται ἀπὸ τῶν μολυσματικῶν ἀσθενειῶν χρώμενος καὶ γραφικαῖς ῥήσεσιν. «Εἶδα τὸν **παπᾶ Γεώργιον**, λέγει, τὴν αὐγὴν ἔθαψε πανουκλιάρην, καὶ τὸ δειληνὸν ἦλθεν εἰς τὴν χώραν καὶ τοῦ εἶπα, παπᾶ κύρ Γεώργιε, τί τοῦτο τὸ κακὸν ὁποῦ κάμνεις καὶ μολύνεις τοὺς χριστιανούς;... ἐσὺ ἔγινες θανατηφόρος μολύνωντας τοὺς χριστιανούς· αὐτὸς μοῦ ἔλεγεν ἄλλα ἀντ' ἄλλα· καὶ πάλιν τοῦ εἶπα. Παπᾶ κύρ Γεώργιε, ὁ Θεὸς ὀρίζει, μὴ φονεύσης, ἀμὴ ἡ ἀγιωσύνη σου δὲν ἀγροικᾷς τὰ θεόγραφα λόγια»³, καὶ οὕτω προσπαθεῖ νὰ πείσῃ διὰ πολλῶν παραδειγμάτων τὸν ἀμαθῆ ἱερέα. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν δὲ ἔνστασιν αὐτοῦ, ὅτι ἰδοὺ αὐτὸς οὐδέποτε ἔπαθεν, ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς ὁ ἱερομόναχος **Τέρπος**, ὁ ἐκ τῶν ἱατροσοφίῶν τοῦ ἁγίου Ὁρους ἀντλήσας τὰς ἱατρικὰς γνώσεις: «Εἶναι πολλοί, λέγει, ὁποῦ εὐρίσκονται εἰς τὸ θανατικὸν καὶ γλυτώνουν. Ἐτοῦτο εἶναι ἀπὸ δυὸ ἀφορμαῖς· τὸ ἓνα εἶναι ἡ τὸ αἷμά του καθαρὸν ἢ θολόν· ἀπὸ τοῦτο δὲν ἠξεύρω, τὸ καθαρὸν ἢ τὸ θολόν ταῦ βοηθᾷ· καὶ τὸ δεύτερον, δὲν εὐρίσκεται τὸ ζώδιόν του ἀπάνω εἰς τὴν κεφαλὴν του, ὁπότεν εὐρίσκεται εἰς τὴν πανοῦκλαν, ἀλλὰ εὐρίσκεται τὸ ἄστρο του πλάγια, ἢ ἀνατολικά, ἢ δυτικά, ἢ ὑποκάτω τῆς γῆς καὶ διὰ τοῦτο γλυτώνει· καὶ ἄλλη φορὰ τὸν θερίζει, ὁπότεν τύχη ἢ τὸ ἄστρο ἢ τὸ αἷμα»⁴.

Ἄλλ' ὡς εἵπομεν κυρίως τὸ βιβλίον σκοπὸν ἔχει νὰ στηρίξῃ τοὺς χριστιανούς ἐν τῇ πίστει, ὅθεν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ **Πίστις**, διὸ καὶ πάσης εὐκαιρίας ἐπιλαμβάνεται ὁ συγγραφεὺς, ἵνα λάβρως καὶ μετὰ πρωτοφανοῦς διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς τρομοκρατίας τόλμης ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐξηνάγκαζον τοὺς ὁμοφύλους αὐτοῦ εἰς ἀλλαξοπιστίαν. Διὸ καὶ ὡς κατακλείδα τοῦ βιβλίου συνέταξε τὸν κατὰ τοῦ Μωάμεθ λίβελλον ἢ μᾶλλον σάτυραν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: «Ἐγκώμιον ἀληθινὸν εἰς τοὺς λαοπλάνους Μωάμεθ καὶ Ἀλὴν»⁵, ὅπερ καὶ ἀρχεται ᾧδε:

1, Σελ. 300—301.

2. Σελ. 395—401.

3. Σελ. 396.

4. Σελ. 398—399.

5. Σελ. 401—410.

«Ἄλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον τὸν ἄνθρωπον, ὅπου θέλει νὰ ἀποθάνῃ *εἰς τὴν πεπλανημένην του θρησκείαν τοῦ πλάνου καὶ ἀποστάτου ἀπὸ τοῦ παντοδυνάμου Ἰησοῦ Χριστοῦ, λέγω τοῦ Μωάμεθ, καὶ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Ἀλῆ οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ εὗρισκονται πάντοτε ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πυρὸς τῆς κολάσεως ὁμοῦ μὲ τὸν πατέρα τους τὸν διάβολον*¹. Καὶ οἱ ταλαίπωποι Τοῦρκοι, ὡς ὄντως πεπλανημένοι ὅπου εἶναι, ἐλπίζουν ἀπ' αὐτοὺς σωτηρίαν!... Τὸν μὲν Ἀλῆν τὸν γράφει ὁ Ἰωάννης θηρίον· καὶ ἀληθινὰ θηρίον. ἀγριώτατον ἐστάθη καὶ ἀσελγὴς καθὼς ἠκούσαμεν καὶ εἶδαμεν, καὶ τὸν Μωάμεθ τὸν γράφει ψευδοπροφήτην· καὶ ἀληθινὰ ἔτι ἐστάθη ψεύστης καὶ πλάνος αὐτὸς καὶ οἱ διάδοχοί του, ἕως τὴν σήμερον. . αὐτοὶ οἱ δύο, λέγω ὁ Μωάμεθ καὶ ὁ Ἀλῆς, καὶ ὅσοι πιστεύουν ὡς αὐτοί, εἶναι ἴδιοι ἀντίχριστοι... ἀγκαλὰ καὶ νὰ λέγουν οἱ Τοῦρκοι τὸ ἀλλάχ, ἀλλάχ, ἡγουν Θεέ, Θεέ, ἐτοῦτο μὴν τὸ θαυμάζης, ὦ χριστιανέ, ὅτι καὶ οἱ διάβολοι εἶπαν τοῦ Χριστοῦ, σὺ εἰ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου καὶ μὴ μᾶς πρὸ καιροῦ βασανίζης.

Λοιπὸν ὁ Χριστὸς κηρύττει παρθενίαν, καὶ αὐτοὶ οἱ δυὸ βεβαιώ-
νουν, κηρύττουν διὰ καλὸν τὴν ἀσέλγειαν καὶ τὴν ἀρσενοκοιτίαν. Ὁ Χριστὸς διδάσκει νηστείαν καὶ ξηροφάγίαν, καὶ αὐτοὶ παραγγέλλουν νὰ τρώγουν πολλὰ καὶ παχέα καὶ λιπαρὰ φαγητά Ὁ ἀγιώτατος νόμος ὀρίζει, ὅτι ἡμεῖς οἱ ἱερεῖς νὰ εἴμεθα ἀπείρακτοι βασιλικοῦ δοσίου, καὶ αὐτοὶ τὸ ἐναντίον ἡμᾶς πειράζουν περισσότερο, ὅχι μόνον οἱ πασιάδες καὶ σιατηρλίκια μιᾶς γυρεύουν, ἀλλὰ καὶ κάθε Τοῦρκος εἰς κάθε πᾶσα παπᾶν ἐνόχλησιν τοῦ δίδουν καὶ ἄσπρα τοῦ γυρεύουν (ποιεῖται πολλὰς παρομοιώσεις πρὸς τὰ τῆς Ἀποκαλύψεως, καὶ καταλήγει): *καὶ πρὸς ἐμένα ἄλλος ἀντίχριστος δὲν εἶναι, μόνον ὁ Μωάμεθ καὶ ὁ Ἀλῆς καὶ οἱ πιστεύοντες ὡς αὐτοί*»².

1. Δὲν γνωρίζω, ἐὰν ἦτο συγκεκριμένη τοιαύτη γλῶσσα προκλητικὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ πιθανὸν ὁ συγγραφεὺς ἐξησφάλισεν ἑαυτὸν διὰ τῆς φυγῆς, ἀλλ' ἐξέθετε εἰς κίνδυνον διαρκῆ τοὺς ἀναγνώστας τοῦ βιβλίου εἶναι περίεργον τὸ φαινόμενον καὶ σχεδὸν ἄνευ παραδείγματος. Ὁ ἅγιος Κοσμᾶς, οὐ μόνον προσεῖχεν, ἵνα μὴ θίξῃ τοὺς ἄρχοντας, ἀλλὰ κατὰ κανόνα ἐζήτει παρ' αὐτῶν καὶ τὴν ἄδειαν τοῦ κηρύττειν (Διδαχαί. . ἐν Πύργῳ 1897 σ. 99).

2. Σελ. 401—404. Τοιαύτην ἐνώπιον τῶν τυράννων γλῶσσαν μόνον πρὸ τοῦ μαρτυρίου μετεχειρίζοντο οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, καὶ τοῦτο ἵνα ἐπιταχύνωσιν αὐτό, ἀλλ' ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς σκοπὸν εἶχε νὰ ἀπαλλάτῃ τοὺς πισθοὺς τοῦ μαρτυρίου, καὶ νομίζω, ὅτι συνέβαινε τούναντίον.

Εἶτα εἰσάγει ἐν ἑτέρῳ κεφ. ἐπιγραφομένῳ, «**Μέθοδος ἡγουν τέχνη πανουργικὴ τοῦ διαβόλου**», τὸν Σατανᾶν μετὰ Βεελζεβούλ μηχανωμένους πῶς πλανήσωσι τὸν κόσμον· ἐν τέλει δὲ προτείνει ὁ διάβολος ταῦτα : «Ἄνθρωπός τις εἶναι ἄξιός διὰ κάθε λογῆς πανουργίας εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀραβίας ὀνόματι Μωάμεθ, εἰς τὸν ὅποιον κατοικᾷ ὅλη ἡ δύναμις τῆς, καὶ εἶναι σκεῦος καὶ κονάκι τῶν πονηρῶν πνευμάτων, ὅτι εἰς ὅλους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ ἔδοκιμάσαμεν, καὶ ὡσὰν αὐτὸς οὔτε ἐγεννήθη, οὔτε θέλει γεννηθῆ. Τόσος πανοῦργος εἶναι, ὅπου τολμῶ εἰπεῖν (καὶ συμπαθήσατέ μοι) λέγω, ὅτι πονηρότερος ἀπὸ ἐμᾶς»¹ καὶ ἡ συμβουλή, ἣν δίδωσιν ὁ διάβολος εἰς τὸν Μωάμεθ πρὸς κατὰκτησιν τῶν Χριστιανῶν εἶναι αὕτη : «Ἀφῆσέ τους νὰ ἔχουν ταῖς ἐκκλησίαις τους καὶ νὰ ἔχουν πατριάρχας, μητροπολίτας, ἡγουμένους καὶ προεστούς, καὶ ἃς ψάλλουν ὡς αὐτοὶ βούλονται· πλὴν νὰ κάμῃς ἐτοῦτο ὅπου σοῦ λέγω, νὰ τοὺς ῥίχνῃς χρέος καὶ χαράτζια νὰ σοῦ πληρώνουν, καὶ ἀπὸ μῆναν εἰς μῆναν καὶ χρόνον εἰς χρόνον. Αὐτοὶ δὲ διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ θέλουν σοῦ δώσει ὅλα τὰ ἄσπρα τους, καὶ ὕστερα πωλοῦν τὰ ἀσημικά τους καὶ τὰ χαλκώματα, καὶ τέλος πάντων μὴν ἔχοντας ἄλλο, πωλοῦσι καὶ τὰ χωράφια καὶ ἀμπέλια τους, καὶ θέλουν μέινει πτωχοὶ καὶ παντέρημοι, καὶ τότες θέλοντας καὶ μὴ θέλοντας μοναχοὶ τους ἀρνοῦνται τὸν Χριστὸν καὶ γίνονται Τοῦρκοι εἰς τὴν θρησκείαν σου καὶ εἰς ἐμᾶς ὑπηρέταις· καὶ ἔτσι θέλομεν ἔχει καὶ τὰ δύο μέρη δόξαν καὶ τιμὴν. Ἐσὺ μὲν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐμεῖς δὲ ἐν τῷ ἄδῃ τῶν βασάνων»². Καὶ ἐπάγεται ἐν τέλει : «Βλέπετε, εὐλογημένοι χριστιανοί, τί πανουργίας ἐφύτρωσεν ὁ ἀνθρωποκτόνος διάβολος, καὶ τί κακὴν ἐσυμβουλευθή μετὰ τῆς κακῆς αὐτοῦ συνοδίας καὶ τοῦ Μωάμεθ κατὰ τοῦ χριστιανικοῦ γένους ; . . . διατὶ ὁ Μωάμεθ ὅλος διόλου εἶναι σκεῦος, ἀγγεῖον καὶ κατοικητήριον τοῦ ἀνθρωποκτόνου διαβόλου, καὶ διὰ τοῦτο ἐπέρυσιν τὸν ἐπαράστησα πῶς εἶναι ἀντίχριστος³, δηλ. ἐναντίος τοῦ Χριστοῦ, καὶ εἰς τοῦτο δὲν σφάλλω, ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης εἰς τὴν Ἀποκάλυψίν του ἔτзи τὸν βεβαιώνει. Ἴδου καὶ τὸ ὄνομά του : ἑξακόσια ἑξήντα ἑξή, λέγω Ὁτμάνες, ἡγουν Ὁσμανλῆς.

1. Σελ. 407.

2. Σελ. 408.

3. Ἄλλο σύγγραμμα ἐννοεῖ ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς ἐκδοθὲν τῷ 1778 καὶ οὐχὶ τὸ ἀνωτέρω, ἐνθ', ὡς εἶδομεν, τὸ 666 ἐρμηνεύει κατ' ἄλλους τρόπους, οὐχὶ ὁμως καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Μωάμεθ.

Καὶ εἰς τοῦτο μὴ φοβηθῇ τις,	Ο	70
ὅτι ὁ Χριστὸς μετ' ἡμᾶς εἶναι, ἡ Πα-	τ	300
ναγία καὶ πάντες οἱ ἅγιοι· καὶ καθὼς	μ	40
ὁρίζει ἡ θεία γλῶσσα :	α	1
Ἐγὼ στέλνω ἐσᾶς ὡς πρόβατα ἀ-	ν	50
νάμεσα εἰς τοὺς λύκους, καὶ εἰς τὸ	ς	5
κατὰ Λουκᾶν κεφ. ι' :	ς	200
Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς		
ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.	Ὅτι μάνες χῆς'	666 »

Τελευταῖον ἀναδημοσιεύει ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐπίσημον βοῦλλαν (Λατινιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ) **Λέοντος** τοῦ **Ι'**, Πάπα Ῥώμης, ἀπολυθεῖσαν τὴν 26 Μαρτίου 1526 ὑπὸ **Κλήμεντος** τοῦ **Ζ'** ὑπὲρ τῶν προνομίων τῶν ἀπανταχοῦ Γραικῶν περὶ τῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, καθ' ἃ διετάχθησαν ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας¹. Ἡ ἐπανάληψις τοῦ ἐπισήμου τούτου ἐγγράφου προϋποτίθησι παραβάσεις καὶ παρανομίας ἐκ μέρους τῆς ἁγίας προπαγάνδας εἰς τὰ μέρη τῆς Ἀλβανίας. Ἐνθ' ὡς ἐπισφράγισμα ἔπονται Ὕμνοι πρὸς τὴν Θεοτόκον².

Τοιοῦτον τὸ σύγγραμμα τοῦ **Τέρπου**, διδάσκοντος ἡμῖν ἀριδῆλως τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον τῶν τότε Ἀγιορειτῶν, τὴν ἀπαράμιλλον τόλμην καὶ αὐταπάρνησιν τῶν λογίων τῆς Μοσχοπόλεως πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ τὸ ἀπτόητον αὐτῶν πρὸς τοῦ τυράννου.

1. Σελ. 409. Πολυζήτητον τὸ σημαινόμενον τοῦ ἀριθμοῦ τούτου. « Ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστίν », ὡς λέγει ἡ Ἀποκάλυψις (13, 18). Γενεαὶ ὅλαι, λέγει ὁ ἅγιος πρ. **Λεοντοπόλεως κ. Σωφρ. Εὐστρατιάδης**, ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἐπίλυσιν τοῦ μυστηριώδους τούτου ἀριθμοῦ (Θεολογία Α' σ. 310). ὅστις καὶ ἐκτίθῃσιν αὐτόθι τὰς ἐξενεχθείσας ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον ἐρμηνείας (πρόσθετε εἰς τὰς ὑποσημειούμενας πηγὰς καὶ τοῦ C. H. B r u s t o n, Le chiffre Apocalyp. 666 et l'hypothèse du retour de N e r o n ἐν Revue Theol. VI, 2 1880 σ. 158-173). Δυστυχῶς ὁ φίλος ἱεράρχης δὲν ἔσχεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς ἐλληνικὰς πηγὰς, ἐπὶ π. γ. τὸν ἀνωτ. διαληφθέντα **Θεοδώρητον**, ὅστις ποικίλας ἐρμηνείας ποιεῖται τοῦ 666, καὶ διαλαμβάνει καὶ πάσας τὰς πρὸ αὐτοῦ γενομένας, τὸν ἡμέτερον **Τέρπον**, τὸ σπουδαῖον καὶ ἐν πάσῃ βιβλιοθήκῃ συναντῶμενον χειρόγραφον **Ἀναστ. τοῦ Γορδίου** περὶ **Μωάμεθ**, ὡς καὶ τὴν Ἐξήγησιν εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἐξ Ἀρτης **Ζαχαρίου Γεργανοῦ** (1626) ἐν κώδ. Laurentianus Graec. 77 τῆς Bodl βιβλιοθήκης σωζομένην κ. ἄ.

2. Σελ. 413-435. 3. Σελ. 437-440.

Καὶ αἱ μὲν περὶ *Μωάμεθ καὶ τοῦ Ἀλῆ ὡς καὶ τῶν Ὁσμανλιδων ἢ Ὀτμάνων* ἰδέαι εἶναι *παράτολμοι καὶ ἐξεζητημένοι*, οὐδεμίαν δὲ σχέσιν ἔχουσιν οὗτοι πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ ὑπονοούμενον τῆς Ἀποκαλύψεως. Ὁ διδάσκαλος *Θεοδώρητος*, ὀλίγω νεώτερος τοῦ Τέρπου, ὑπὸ πάντων κατεκρίθη, διότι ὑπεστήριξεν, ὅτι ἀντίχριστος εἶναι ὁ Μωάμεθ, καὶ ἔνεκα τούτου καὶ τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ, ἔργον πόνου πολλοῦ καὶ σπουδαῖον διὰ τὴν ἐν πολλοῖς ἐπιτυχῇ ἐρμηνείαν οὐδόλως ἐκυκλοφόρησεν¹. Ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ 666 διὰ τῶν αἰώνων ἐξενεχθεῖσαι ἐρμηνεῖαι ὡς ἀπόπειρα μόνον δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ἀφοῦ καὶ ἐν ὅλῳ τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκαλύψεως, ἐθεωρήθη ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐνερμήνευτον καὶ ἀνεξιχνίαστον «*κατεσφραγισμένον σφραγίσιν ἑπτὰ*»². διὸ καὶ οὐδεὶς σχεδὸν τῶν *μεγάλων τῆς Ἐκκλησίας Πατέρων* ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ αὐτό· καὶ μέχρι τοῦ νῦν ἰσχύει ἡ γνώμη τοῦ *Καισαρείας Ἀνδρέου*. «Καὶ τὴν μὲν ἀκρίβειαν τῆς ψήφου, λέγει οὗτος, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, ὁ χρόνος ἀποκαλύψει καὶ ἡ πείρα τοῖς νήφουσιν· εἰ γὰρ ἔδει, καθὼς φασί τινες τῶν διδασκάλων, σαφῶς γνωσθῆναι τὸ τοιοῦτον ὄνομα, ὃ τεθεαμένος ἂν αὐτὸ ἀπεκάλυπεν, ἀλλ' οὐκ ἠδόκησεν ἡ θεία χάρις ἐν θείᾳ βίβλῳ τὸ τοῦ λυμεῶνος ὄνομα γραφῆναι»³. Ἀλλὰ μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ ΙΗ' αἰὼν εἶναι ἡ περίοδος, καθ' ἣν ἐτέθησαν εἰς κυκλοφορίαν οὐ μόνον οἱ ἀρχαῖοι χρησμοί, ἀλλὰ καὶ νέοι τερατώδεις κατεσκευάσθησαν, ὡς οἱ λεγόμενοι τοῦ *Ἀγαθαγγέλου* ὑπὸ τοῦ *Θεοκλήτου Πολυειδοῦς*, δι' ὧν ἐπιτηδείως παρεσκευάζετο ἡ κατὰ τὸ 1821 πανελλήνιος ἐθνικὴ ἐξέγερσις. †

19. Νικηφόρος μητροπολίτης Σισανίου Ἀχριδηνός.

Ὁ διαπρεπὴς οὗτος ἀρχιερεὺς ἦν ἐκ πόλεως Ἀχρίδος, τρόφιμος τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως ὑπὸ τὸν *σεβαστὸν Δεοντιάδην*,

1. Πλήθος ἀντιτύπων κεῖνται σητόβρωτα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λαύρας ἐνθά καὶ συνέγραψεν αὐτό.

2. Ἀποκ. 5, 1.

3. Ἐν τῇ Ἑρμηνείᾳ τοῦ κεφ. 13, 16. Ἐκ τῶν νεωτέρων τολμητιῶν εἶναι καὶ ὁ μνημονευθεὶς φίλος ἱεράρχης, ὅστις ἐν τῷ ἀριθμῷ ἀνεκάλυψε τὸ ὄνομα τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος *Τίτου*, ἀναγκασθεὶς ὁμῶς τοὺς ἐλληνικοὺς ἀριθμοὺς χῆς' νὰ μετατρέψῃ αὐθαιρέτως εἰς Λατινικοὺς οὕτω: CCC+X+CCC+LXXVI=376, ἵνα, κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν σύστημα, ἀφαιρουμένου τοῦ X πρὸ τῶν ἑκατοντάδων, μένωσιν 366. Πλὴν τούτου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τίτου οὐδόλως ἔχει ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ἰδιώματα τοῦ θηρίου τῆς Ἀποκαλύψεως, ὡς θέλει ὁ ἐρμηνευτὴς νὰ παραστήσῃ (βλ. Θεολογία Α' σ. 314 ε).

ὡς ἐμφαίνεται ἐν τῇ προμετωπίδι τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος Ἐπιστολαρίου τοῦ **Κορυδαλέως**. Οὗτος μετὰ καὶ ἐτέρων διακόνων ἐδᾶπάνησαν διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου. Ὑπηρέτει δὲ τότε εἰς τὸν Ἀχρίδων **Ἰωάσαφ**. Ἀλλ' ἀνῆκεν ὡς μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν τοῦ ὁσίου Ναοῦμ, ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ **Τέρπου**, ὅταν ἐξυλοκοπεῖτο οὗτος ὑπὸ τῶν Τούρκων λέγει, ὅτι **«ὁ ἱεροδιάκονος τοῦ μοναστηρίου μας κύρ Νικηφόρος»** ἐτόλμησε νὰ ἐγερθῇ ἵν' ἀπαλλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀνύχων τῶν δημίων¹.

Ἐχρημάτισεν ἔπειτα μητροπολίτης Σισανίου (1746—1769) τὸν ἀποθανόντα **Ζωσιμᾶν** διαδεξάμενος, καὶ κρατήσας τὸν θρόνον μέχρι καταλύσεως τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Ἀχρίδος², ὑπὲρ ἧς καὶ ἐπρωτοστάτησεν, ὡς διαλαμβάνει ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου: «ἀποθανόντος δὲ τοῦ κύρ **Ζωσιμᾶ**, ἀντ' αὐτοῦ ἔλαβε τὸν θρόνον τοῦτον Σισανίου ὁ κύρ **Νικηφόρος δ' ἐξ Ἀχρίδος**, ὅστις κατὰ τὸ ἔτος 1767 εἰς βασιλεύουσαν πορευθεὶς μετὰ καὶ ἄλλων ἀρχιερέων λέγω τῆς Καστορίας κύρ **Εὐθυμίου**, Βοδενῦν **Γερμανοῦ**, Στρωμνίτης **Ἀνανίου** καὶ Γρεβενῶν **Γρηγορίου** ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ...κυρίου **Σαμουήλ**, καὶ κινήσαντες ἀγωγὴν ὁμοθυμαδόν, μετέθεσαν τοὺς ὑποκειμένους ἐξ ἀρχῆς τῷ τῆς Ἀχρίδος κλίματι θρόνους, ἐνώταντες αὐτοὺς τῷ Οἴκ. θρόνῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως...³»

Ὅντως τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχιερέων τούτων εὐρίσκομεν κάτωθεν τοῦ **Ὑποσχετικοῦ**, ὅπερ τῷ 1767 κατέθηκαν ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου, ἐνθα δηλοῦσιν «ἐπειδὴ καὶ εἰς διάστημα ὀλίγου καιροῦ ἀφοῦ οἱ ἀρχιεπίσκοποι ἤρχισαν νὰ συχνοαλλάζωνται, ἐπροξενήθησαν εἰς ἡμᾶς ἀνυπόφοροι ζημίαι καὶ ἀταξίαι καὶ ἀτιμίαι πολλόταται, ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ τὴν ζωὴν μας ἐβαρύνθημεν. Λοιπὸν διὰ νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ τὰς ἀλλεπαλλήλους καθ' ἡμῶν καταδρομὰς καὶ ἀνυποφόρους ζημίας καὶ κινδύνους διαφόρους δεῖν ἔγνωμεν ἐξαγοράσασθαι τὴν ἡσυχίαν ἡμῶν»⁴. Καὶ ἡ δέσις αὐτοῦ εἰσηκούσθη καὶ ἐξεδόθη ὁ **Συνοδικὸς Τόμος** τῆς

1. Πίστις σ. 334. Βλ. ὁλόκληρον τὴν σκηνὴν ἀνωτέρω μερ. Γ', III, 18

2. **Μαργ. Τουμπαλίδου**, Σημειώματα περὶ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου, ἐν Ἐκκλησ. Ἀληθ. Τομ. ΙΘ (1899) σ. 252.

3. Ἐνθ. ἀνωτ. Τὸ σημεῖωμα χειρὶ τοῦ τῷ 1792 ἀρχιερατεύσαντος ἐν Σισανίῳ **Νεοφύτου** (τοῦ ἐξ Ἀβδέλλας τοῦ Γράμμου) ἐγράφη ἐν τῷ Κώδικι (σ. 281).

4. **Δελιγκάνη** Ἐγγρ. Πατρ. Τομ. Γ' σ. 861.

ἐνώσεως τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ἐπὶ **Ἀρσενίου** τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ποιμένος μετὰ τῶν μητροπόλεων αὐτῆς τῷ οἰκ. θρόνῳ ὑπὸ τὴν μητρικὴν προστασίαν τῆς Μεγ. τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας¹.

Ὁ Ἀνθιμος Ἀλεξούδης, ἀνεκάλυψεν εἰς τὸν ἐν Ἀχρίδι ναὸν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου ἐπὶ τῆς ὀπισθίας εἰκόνης τοῦ Χριστοῦ ἐπίγραμμα ἐκ 16 στίχων πρὸς τὴν Θεοτόκον ἱκετευτικόν, καὶ ἐκδοὺς αὐτὸ ἔγραψεν: «**Νικηφόρου Ἀχριδηνοῦ ιεροδιακόνου**, ἐπίγραμμα τοῦ 1739 Ἰουνίου β΄»². Ἀλλ' ὁ τελευταῖος στίχος ἔχει: «**ἄδει μονήρης Θεοδόσιος τάδε**». Τὸ δὲ ποίημα εἶναι ὄντως ἀρχαῖον διότι ἀναφέρει τὸν **Δημήτριον** ποιμενάρχην Βουλγάρων, ὅστις δὲν εἶναι ἄλλος, εἰμὴ ὁ **Χωματιανὸς** (1220—1234)³ διὸ φαίνεται, ὅτι εὗρων τοῦτο ἔγραψεν ἐπὶ τῆς εἰκόνης ὁ Νικηφόρος τῷ 1739 Παραιτησάμενος δὲ οὗτος τοῦ θρόνου τῷ 1769 οἰκειοθελῶς, ἀπέθανεν ἐν Κ)πολεὶ τῷ 1770. κηδευθεὶς μεγαλοπρεπῶς⁴.

21. Νικόλαος Κωστίκας Μοσχοπολίτης.

Οὗτος κατὰ τὸν **Μοισιόδακα** ἦν ἐκ Μοσχοπόλεως, υἱὸς «τοῦ ποτε περιφήμου **Κωνσταντίνου Κωστίκα**», ἀνὴρ περιβόητος ἐπὶ πολιτικῇ συνέσει, ἐλλόγιμος, πολύγλωσσος, εὐγενὴς τοὺς τρόπους «καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διακριτικὴ σύνεσις ἐχρημάτισεν αἰεὶ χρήσιμος τοῖς ἐνταῦθα (ἐν Γεργέστη) παρεπιδημήσασιν πεπαιδευμένοις τοῖς ἡμετέροις», μαρτυρεῖ ὁ αὐτὸς **Μοισιόδαξ** ὁ ἐκ τῆς γλώσσης καὶ καταγωγῆς ἐπωνυμούμενος, ὁμόφυλος αὐτοῦ, ὁ τοσοῦτον φειδωλὸς εἰς ἐπαίνους, ὅσον καὶ ἐπιρροπῆς εἰς κατακρίσεις καὶ ἄγαν μεμψίμοιρος⁴.

1. Βλ. τὸν Τόμον ἐκδοθέντα τῷ 1769 (αὐτ. σ. 895—898,) ἔνθα διεκτραφηδεῖται ἡ οἰκτρὰ ὄντως κατάστασις τῆς ἀρχιεπισκοπῆς. Βεβυθισμένης εἰς ἀφόρητα χρέη καὶ ἐνταῦθα ἀναφέρεται καὶ ὁ **Νικηφόρος** ὡς μεταβάς μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχιερέων πρὸς τοῦτο εἰς Κ)πολιν (σ. 896). Ἐνταῦθα σ. 874—876 ἀναγράφονται δύο πατρ. σιγίλλια πρὸς τὸν Νικηφόρον (1747—1748) περὶ τοῦ οἰκονόμου **Τριανταφύλλου** καθαιρεθέντος καὶ αὐθις ἀποκατασταθέντος.

2. Ἐκκλ. Ἀληθ. Τομ. Κ' (1900) σ. 180—181.

3. **Νεόφυτος**, ἔνθ' ἀνωτέρω

4. Ἀπολογία (Βιέννη 1780) σ. IX. Ἐκ τοῦ περισπουδάστου τούτου βιβλίου τοῦ ἐκ τῶν σοφωτέρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης **Ἰωσήπου** μανθάνομεν πολλὰ καὶ ποικίλα περὶ τῶν περιπετειῶν τῶν τότε λογίων, καὶ τοῦ διδακτικοῦ συστήματος, ᾧ ἐχρῶντο διὸ καὶ ἀπολογεῖται ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐκτίθηται τὸ σύστημα αὐτοῦ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς Γεωγραφίας, τῶν Φυσικῶν καὶ

22 Νικόλαος Στύγνης.

Ὁ ἐξ Ἰωαννίνων οὗτος λόγιος, ἦν καθηγητὴς ἐν Μοσχοπόλει «ἀνὴρ εἰδήμων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, πεπαιδευμένος εἰς τὴν θύραθεν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς θεολογίαν, ὡσαύτως καὶ γραμματικὸς οὐδενὸς δεύτερος»¹. Ἐδίδασκε δὲ ἐν Μοσχοπόλει περὶ τὸ 1724, εἶτα ἐν Ἰωαννίνοις μετὰ **Εὐγενίου**, ἔχων μαθητὴν καὶ **Σέργιον τὸν Μακραῖον**, ὅστις καὶ εὐφώμως μέμνηται αὐτοῦ². Ὡσαύτως καὶ ὁ **Δαπόντες** λέγει «ἐπιστήμων διδάσκαλος εἰς Βοσκόπολιν καὶ ἄλλοῦ ζήσας ὑπὲρ τὰ 80 ἔτη»³. Ἐπὶ πλέον δὲ ἐκθειάζει αὐτὸν ὁ **Βενδότης**: «Εἰδήμων τῆς ἑλλ. διαλέκτου, πεπαιδευμένος ἔν τε τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἱερᾷ θεολογίᾳ δόκιμος ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς θείας Γραφῆς καὶ τῶν συγγραμμάτων τῶν ἱερῶν πατέρων καὶ γραμματικὸς ἄριστος»⁴. Ἀπέθανε δὲ πλήρης ἡμερῶν ὁ **Στύγνης** τῷ 1750.

Ἔργα αὐτοῦ οὐδὲν δυστυχῶς γνωρίζομεν. Ὁ **Ζαβίρας** λέγει, ὅτι εἰς τὸ Ἀντιδοτάριον τοῦ συμπατριώτου αὐτοῦ **Σταύρου Μουλαῖμου**⁵ ὑπάρχουσιν ἐπιγράμματα τοῦ **Στύγνη** Ἐνταῦθα ὄντως ὑπάρχουσι τοιαῦτα τοῦ Ἄρτης καὶ Ναυπάκτου **Ἰωαννικίου**, τοῦ **Μπαλάνου Ρίζου** καὶ τοῦ **Ἀλεξίου Σπανοῦ** ἀνὰ ἓν. Ἔπονται δὲ δύο ἕτερα ἀνώνυμα καὶ ταῦτα ὁ **Ζαβίρας**, ἅπερ εἶναι καὶ τὰ καλλίτερα, ἀποδίδωσιν, ὡς φαίνεται, τῷ **Στύγνη**. Ὅθεν παραλαμβάνομεν ἔνταῦθα·

τῆς Ἀριθμητικῆς. Κατίγετο ἐκ Τσερναβόδα (Μαυρονέρι) τῆς Δοβρουτσης, καὶ νέος ἐλθὼν εἰς Ἀθῶν ἐκάρη μοναχός, καὶ ὑπῆρξεν ὁ διαπρεπέστερος τῶν μαθητῶν τοῦ **Εὐγενίου**. Τῷ 1765 διωρίσθη ὑπὸ τοῦ **Γκίκα** σχολάρχης τῆς ἐν Ἰασίῳ Ἀκαδημείας, τὸν **Θεοτόκην** διαδεξάμενος, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὡς φιλόλογος ἐδίδασκεν ἐν Βουκουρεστίῳ, **Ἀλέξανδρος ἡ Ἀνδρέας** ὀνομαζόμενος. Τὰ περὶ τῆς πατρίδος αὐτῶν παραδίδονται διαφόρως παρὰ τοῖς βιογράφοις (ὁ κατάλογος τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰωσήπου πληρέστερος παρὰ **Ζαβίρα** σ. 453). Οἱ Μοσχοπολῖται συνέδραμον αὐτῷ γενναίως πρὸς ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου· μεταξὺ δὲ τῶν συνδρομητῶν ἀπαντῶμεν καὶ **Μιχ. Βρέταν Ζουπάνον** καὶ **Ἰωάννην Ἀδάμην Χατζῆ** (σ. XI).

1. *Erbsiceanu*, *Cronicii Greci* σ. 226.

2. **Ζαβίρας** σ. 482.

3. **Σάθα** Μεσ. Βιβλ. Γ' πγ' σημ.

4. Προσθήκη κτλ. 145.

5. Ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1724, βλ. *Legr.* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 194 περιγραφὴν.

Πάντας ἰοῦ νοσοῦντας ἕω **Ἀσκληπιὸς** ἰρῶ
 φασὶν ἰόντας ἐκεῖ μῦθος ὅδ' οὐκ ἄτρεκές.
Σταῦρος Μουλαῖμης γέγραφ' ἀντιδοτήριον ἤδη,
 πάντας ἰᾶται ᾧ γ' ἰοβόλων παθέων,
 ἡδέ γε λοιμοῦ τοῦ πανολέθρου, ἄρροθον αὐδῶν
 πᾶσι Θεητόκον, ἥγ' ἔστ' ἀλάθητον ἄκος.

Ἄλλο.

Χαῖρε πᾶν γένος Ἑλλάνων, ἀφνειὸς
 λαός, ἡδέ γ' ἐπαίτης· δηγμάτων γὰρ
 φάρμακ' ἰοβόλων δείκνυσι βίβλος **Μουλαῖμου**
 Ἄ βλέπων ὑγιῆς ἔσται ὁ πάσχων.
 ὄλβιος μὲν ἄτερ μόχθου, ἐπαίτης
 ἀργύριοιο δ' ἄνευ. **Σταύρου** τὸ δῶρον χρήσιμον ὄντως.
 Παρθένην τ' ἀνέθηκε' ᾧ λῶστε, βίβλον (γρ. ᾧ).
 φάρμακ' ᾧσιν ὅπως ταύτας (sic) ἀρωγᾷ
 πᾶσι καίρια. Χρῶ οὖν, χαῖρε δῶρω, δόντα δ' ἐπαίνει.

23. Πολύκαρπος Μητροπολίτης Λαρίσσης Λαρδαῖος.

Τὸν βίον τοῦ κλεινοῦ τούτου ἱεράρχου, τοῦ προσενεγκόντος ἑαυτὸν
 θῦμα ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος, ἀρχικῶς ἔγραψεν ὁ ἱεροδιάκονος
 αὐτοῦ **Ἰγνάτιος**, καὶ ἔπειτα ἡγούμενος τῆς ἐν Βοβοστίτση μονῆς τοῦ
 ἁγίου Νικολάου (πυρὰ τὴν Κοριτσᾶν), ἔνθα καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 1885.
 Ἐμμέτρως δὲ εἰς 15 συλλάβους πολιτικούς στίχους συνέγραψε ζῶντος
 τοῦ πρώτου βιογράφου ὁ διδάσκαλος Λαρδαῖος καὶ συγγενῆς τοῦ Πο-
 λυκάρπου **Σωτ. Ἀναστασίου Νάτσης**. Ἀμφοτέρους τοὺς βίους τού-
 τους ἐδημοσίευσε μετὰ προσθηκῶν καὶ παρατηρήσεων καὶ τῆς περι-
 γραφῆς τῆς πατρίδος τοῦ ἱεράρχου ὁ φίλος **παπᾶ Σπύρος Ζέγκος**,
 εἰς κομψὸν τεῦχος μετὰ πολλῶν εἰκόνων, ἐπισυνάψας ἐν τέλει καὶ κα-
 τάλογον τῶν λογίων Λαρδαίων, ἐξ οὗ καταφαίνεται ἡ φιλομουσία καὶ
 ὁ πρὸς τὰ γράμματα ὀργασμὸς τῆς ὀρεινῆς ταύτης κωμοπόλεως¹. Ὁ

1. Βιογραφία **Πολυκάρπου τοῦ Λαρδαίου** μητροπολίτου Λαρίσσης καρα-
 τομηθέντος ὑπὸ τοῦ **Μαχμοῦτ Πασᾶ** τῷ 1821 κτλ. Ἀθῆναι 1927, 8ον σελ.
 143. Τὸ ποίημα ἐκ κώδικος τῶν Μετεώρων ἐδημοσίευσε τὸ α' ὁ **Ἡ. Μπου-
 ζιώτας** ἐν τῇ ἐφημερίδι «Πύρρος» τῶν Ἀθηνῶν 1905-1906 (23 Σεπτ.—12
 Ἰαν.) ὅθεν καὶ ἀντέγραψεν ὁ **παπᾶ-Σπύρος**.

γενναῖος Πολύκαρπος ἐγεννήθη τῷ 1778 καὶ ἀνετράφη ὑπὸ εὐσεβῶν γονέων, εἶτα ἔμαθε τὰ ἱερὰ γράμματα πρῶτον εἰς Μοσχόπολιν, εἰς τὸν περιβόητον **Σακελλάριον Γεώργιον** ἱερέα χρόνους δύο μαζὺ μὲ τὸν Ἰοῖδωρον, ἔπειτα τοὺς ἐπῆγαν οἱ γονεῖς εἰς Καστορίαν εἰς τὸν σοφώτατον ἀρχιεράρχην **Γεννάδιον** τὸν τότε Καστορίας. Μετὰ τοῦτον πάλιν ἐπῆγαν οἱ γονεῖς αὐτῶν τὸν τε Πέτρον (τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα τοῦ Πολυκάρπου) καὶ τὸν **Ἰοῖδωρον** εἰς τὰ Ἰωάννινα, εἰς τὸν περίφημον ἑλληνικὸν διδάσκαλον **Ψαλλίδαν**. Ἐκεῖ ἐσπούδασαν χρόνους δύο, ἀπ' ἐκεῖ εἰς τὸ Περάτιον εἰς ἕτερον διδάσκαλον Κωνσταντῖνον¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Πολύκαρπος δὲν ἦτο τυχαίας μορφώσεως, ἄτε ἀκροασάμενος τῶν διαπρεπεστέρων διδασκάλων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Τῷ 1806 ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ **Ἀρτῆς Μακαρίου** διάκονος, καὶ ὑπὸ τοῦ **Μακαρίου** αὐτίς **Ἐφῆσου** ἐπίσκοπος Τρωάδος, καὶ διηύθυνε τὴν ἐκείνου μητρόπολιν, ὅτε ὁ νέος μητροπολίτης **Διονύσιος** συνήρῃσεν, ὥστε τῷ 1811 προὔβιβάσθη εἰς μητροπολίτην Λαρίσσης. Ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβων συνεδέθη στενώτατα μετὰ τοῦ **Πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε'**, καὶ ἐμυήθη ὡς ἐπίλεκτον μέλος εἰς τὰ τῆς **Φιλικῆς Ἑταιρίας**. Ἀπὸ Λαρίσσης ἐθεώρησε πρέπον νὰ μεταβῇ εἰς Ἰωάννινα εἰς προσκύνησιν τοῦ **Ἀλῆ πασᾶ**, ἔνθα συνῆψε σχέσεις μετὰ τοῦ **Ἰ. Κωλέττη** καὶ τοῦ γραμματικοῦ τοῦ παπᾶ **Μάνθου**. Ὑμῆρχον τοσοῦτον φιλικαὶ αἱ σχέσεις αὐτῶν, ὥστε ὁ **Τέρπος Πάνος** ἐκ Δάρδας, πρῶην γραμματεὺς τοῦ Ἀλῆ καὶ ἔπειτα ὑποδιοικητὴς αὐτοῦ ἐν Δεβολίφ, λαμβάνων εἰδήσεις παρὰ τοῦ Μάνθου διεβίβαζε ταῦτα **πρὸς τὸν Δεσπότην** εἰς Λάρισσαν. Μετὰ τοῦ Ἀλῆ καὶ **Βελῆ** συνεδέετο τόσῳ, ὥστε ὁ πρῶτος ἔλεγεν εἰς αὐτόν, *te duva si vella* (=σὲ ἀγαπῶ ὡς ἀδελφόν)²· ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον δὲν διήρκεσε πολὺ διὰ τὴν σκανδαλώδη ἀνάμειξιν τούτων εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας· ὁ δὲ Πολύκαρπος κατ' οὐδένα τρόπον ἐπέτρεπε τὸ τοιοῦτον ὄν λίαν ἀκάμπτου χαρακτῆρος, διὸ καὶ προυτίμησε νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν ἐπαρχίαν. Τότε ὁ Ἀλῆς ἐνήργησε παρὰ τῇ Πύλῃ νὰ διορισθῇ Λαρίσσης ὁ Βελᾶς **Θεοδόσιος** τῷ 1818³.

1. Αὐτ. σ. 29. Ὁ Ἰοῖδωρος οὗτος ἦν συγγενὴς τοῦ Πολυκάρπου καὶ κατέστη περίφημος διδάσκαλος, διδάξας ἐν Κοριτσᾷ, Καστορίᾳ, Μοσχόπολει, Βερατίῳ καὶ Τυρνάβῳ, κατὰ τὸν **Νάτσην** (αὐτ. σ. 60).

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 12. Τὰ λοιπὰ λαμβάνω κατ' ἐπιτομήν ἐκ τοῦ βιογράφου Ἰγνατίου σ. 29—56.

3. Αὐτ. βλ. τὰ ἐπεισόδια σ. 32—45.

Ἀλλὰ κατὰ Μάϊον τοῦ 1820 ὁ Ἀλῆς ἐκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἔκπτωτος καὶ ἔνοχος προδοσίας, ὅτε καὶ ὁ Πολύκαρπος ἐπανέρχεται εἰς Λάρισσαν¹, καὶ ἐστρατολόγησε κατὰ τοῦ Ἀλῆ βασιλικῇ διαταγῇ ὅλους τοὺς ὀπλαρχηγοὺς τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῶν Χασίων². Ὁ **Δράμαλης** ὅμως ἤθελεν αὐτοὺς νὰ ἀκολουθήσωσι τὸ στράτευμα· ὅθεν ὁ Πολύκαρπος ἦλθεν εἰς ῥῆξιν καὶ πρὸς αὐτόν, καὶ ἐνήργησε νὰ σταλῇ ἀντ' αὐτοῦ ὁ **Χουσεῖν πασᾶς**. Ἀλλ' ὁ Δράμαλης κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1821 ἐπανέρχεται εἰς Λάρισσαν, ἐκραγείσης πλέον τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς γενικὸς στρατάρχης τῆς Ῥούμελης, ὅτε συλλαμβάνει καὶ φυλακίζει τὸν Λαρίσης. Ὁ καπετὰν **Διαμαντῆς τῶν Στουρναρέων** προτείνει εἰς αὐτόν τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἀλλ' ὁ Δεσπότης ἀπήντησε: «δι' ἓνα καλογερικὸ κεφάλι ν' ἀφανισθοῦν οἱ Χριστιανοί! κάλλιον νὰ χαθῇ ἓνα κεφάλι παρὰ πολλά»³. *Τὴν 17 Σεπτ. ἐν πλήρει μεσημβρίᾳ ἀπαχθεὶς ἐκατατομήθη ὑπὸ τῶν δημίων παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ Πηνειοῦ ὁ ἐθνομάρτυς Πολύκαρπος*, τὸ δὲ ἱερὸν λείψανον ἐρρίφθη εἰς τὸν ποταμόν⁴. Ἐπειτα δι' αἰσχυρᾶς οἱ διάκονοι τοῦ ἀειμνήστου, ἐν οἷς καὶ ὁ βιογράφος αὐτοῦ, ὁ παρακολουθήσας τὰ πάντα, κατώρθωσαν ν' ἀνεύρωσι τὸ λείψανον καὶ ἐνεταφίασαν αὐτὸ ἐνδύσαντες τὰ ἀρχιερατικὰ μετὰ πάσης τιμῆς εἰς τὸν ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀχιλλίου ἔξωθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος⁵. Ἐκεῖ πλησίον νῦν οἱ Λαριссаῖοι ἐκτιμῶντες τὴν μνήμην τοῦ μάρτυρος ἱεράρχου ὠνόμασαν τὴν ὁδὸν Πολυκάρπου.

Διάφορα ἔγγραφα τῆς χειρὸς τοῦ Πολυκάρπου ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος τῆς ἐν Καρδίτῃ μονῆς τοῦ Δοσίκου ὁ παπᾶ Σπῦρος Ζέγκος⁶, ἐν οἷς καὶ τὴν Διαθήκην τῆς μητρὸς τοῦ ἱεράρχου **Κυράτσας Βεσσίου**, ἣν συνέταξεν ὁ **Ἰσίδωρος Οἰκονόμου**, βιογράφος καὶ συμμαθητὴς τοῦ Πολυκάρπου⁷.

Τοιούτους ἄνδρας ἐμόρφουν οἱ διδάσκαλοι τῆς Μοσχοπόλεως!

1. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀπελύθη καὶ τὸ πρὸς αὐτόν σιγίλλιον **Γεηγορίου τοῦ Ε'** (βλ. σ. 77—80), ἐν ᾧ διὰ τῶν μελανοτέρων χρωμάτων διαξωγραφίζεται τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ὁ ὑπουργὸς αὐτοῦ χαρακτὴρ.

2. Αὐτ. σ. 46—7.

3. Σελ. 51.

4. Σελ. 53.

5. Σελ. 55—56 καὶ 86.

6. Βλ. σ. 83.

7. Σελ. 84—85.

24. Σεβαστὸς Διονυσίου Καστοριανός.

Οὗτος ἐγεννήθη κατὰ τὸ 1690 ἐν τῇ περιφήμῳ Καστορίᾳ, ἔνθα διήκουσε τοῦ σοφοῦ διδασκάλου **Μεθοδίου τοῦ Ἀνδρακίου** τὰς παραδόσεις, ἀκολουθήσας αὐτῷ καὶ ἐν Σιατίστῃ καὶ Ἰωαννίνοις, ὅπου καὶ συμμαθητὴς ἐγένετο τοῦ **Βασιλοπούλου Μπαλάνου**. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πόθου ἐλαυνόμενος διέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ ἠκροάσατο τῶν ἐν Παταβίῳ σοφῶν. Ἐπανακάμψας ἐγένετο τὸ πρῶτον διδάσκαλος ἐν Ὑσαισίᾳ περὶ τὸ 1725¹. εἶτα ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ πατρίδι τῷ 1726—1728, γενόμενος ἱερεὺς καὶ Οἰκονόμος, μετὰ 10ετίαν, τὸ 1735, φέρεται αὐθις διδάσκαλος ἐνταῦθα, ὅτε ἀφείς διάδοχον τὸν συμμαθητὴν **Νικόλαον** ἐκλήθη εἰς Μοσχόπολιν, προστὰς τῆς Νέας Ἀκαδημείας μέχρι τοῦ 1746. Τὸ τρίτον ἐπανέρχεται εἰς Καστορίαν, καὶ ἐδίδαξε μέχρι τέλους τῆς ζωῆς αὐτοῦ (1746—1765)².

Τὸ 1750 εὕρισκόμενος ἐνταῦθα καὶ κηρύττων ἀπ' ἁμβωνος προσεφώνησε τῷ Χαλκηδόνῳ **Ἰωαννικίῳ** Ἐπίγραμμα ἡρωελεγεῖον ἔχον ἀκροστιχίδα τὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στοιχεῖα³. Τὸν Χαλκηδόνα, ὅστις ἔπειτα ἐγένετο πατριάρχης (1761—1763), περιερχόμενον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα ὡς πατριαρχικὸν ἔξαρχον⁴ ὑπεδέξαντο δι' ἡρωελεγεῖων, ὡς εἴδομεν, καὶ ὁ Καβαλλιώτης καὶ ὁ Ὑπισχιώτης (ἴδιον γὰρ ἢ πρὸς τὸ στιχοπλοκεῖν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ εὐχέρεια τοῖς καθηγηταῖς καὶ τροφίμοις τῆς Νέας Ἀκαδημείας). Τὸν Ἰωαννίκιον φαίνεται ὅτι συνῆπτε τοῖς ἐν Μοσχοπόλει. φιλίᾳ ἀπὸ τῆς ἐν Πεκίῳ πατριαρχείας αὐτοῦ, ἣν κακῶς ἐξετεράτισεν⁵.

1. **Ζαβίρας** σ. 530· τὴν χρονολογίαν ἔχει ὁ **Παρανίκας** ἐνθ' ἀνωτ. σ. 85, σημ. 3, καὶ τοῦτο ἀληθεύει διότι τὸ ἐπόμενον ἔτος ἦλθεν εἰς Καστορίαν.

2. **Παρανίκας** σ. 54, **Σάθας** σ. 482.

3. **Ζαβίρας** σ. 531, ὅστις εἶχε καὶ τὸ χειρόγραφον εἰς χεῖρας.

4. Κατὰ τὸν **Ὑψηλάντην**, οὗτος περιῆλθε σχεδὸν ἅπασαν τὴν Τουρκ. Εὐρώπην ἔτι καὶ Κέρκυραν καὶ Κεφαλληνίαν καὶ συνήθροισεν ἀρχετὴν ἐλεημοσύνην. «Ἐἰς τὴν Μολδαβίαν τὸν ἔδωκε πουργεῖα τέσσαρα ὁ ἡγεμὼν **Κωνσταντῖνος Τζεχάνης**, χαριζόμενος τῷ πατρικῷ εὐεργέτῃ **Γερασίμῳ** τῷ Ἡρακλείας, ἔξω ἀπὸ χρυσοῦραντα κουμάσια διὰ ἱερὰ ἄμφια» (Τὰ μετὰ τὴν ἀλωσιν σ. 365). Οὕτως βασιλικῶς ἐπεκούρουν τῇ Ἐκκλησίᾳ οἱ ἀείμνηστοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες!

5. Τὸ Πεκίον κατάχρεων καταστὰν ἐπωλήθη ὑπ' αὐτοῦ **Γαβριήλ** τῷ **Χολῳ** (**Ὑψηλάντης** σ. 354).

Ὁ **Λεοντιάδης** φέρεται εἰς τῶν σεμνοτέρων μορφῶν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν διδασκάλων τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως, ἀφῆκε δὲ εἰς τὸν ἀντάξιον διάδοχον, τὸν **Καβαλλιώτην**, τὴν διεύθυνσιν, πάντες μετὰ σεβασμοῦ ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ «Οἰκονόμου τῆς Καστορίας». Ἐπὶ τοῦ Ἐπιστολαρίου τοῦ **Κορυδαλέως**, τοῦ ἐν ἔτει 1744 ἐν Μοσχοπόλει ἐκδοθέντος, σημειοῦται «δαπάνη μὲν τῶν ἱεροφιλομαθεστάτων διακόνων τοῦ μακαριωτάτου Ἀχριδῶν κυρίου κυρίου **Ἰωάσαφ Παρθενίου** καὶ **Νικηφόρου** καὶ **Γερμανοῦ** τοῦ Βοδενῶν **Μητροφάνους** τῶν καὶ ἀκροατῶν τοῦ **ιερολογιωτάτου ἐν διδασκάλοις Σεβαστοῦ καὶ Ἐπιστάτου τῆς ἐν Μοσχοπόλει Νέας Ἀκαδημείας**». Περὶ τὸ τέλος τοῦ χρησιμωτάτου τοῖς τότε καιροῖς βιβλιαρίου τούτου ὑπάρχουσι: «**Σημειώσεις τινὲς περὶ ἔτους, μηνῶν, ἡμερῶν καὶ Ἰνδικτιῶνος ὑπὸ Σεβαστοῦ ἱερέως καὶ οἰκονόμου Καστορίας ἐρανισθεῖσαι, αὐτοσχεδίως δὲ προστεθεῖσαι**»¹. Ἐκ τούτων εἰκάζομεν, ὅτι τῷ 1744 ὑπῆρχεν ἔτι ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ, χάριν δὲ τῶν φοιτητῶν ἐξέδοτο τὸ Ἐπιστολάριον. Πρὸς τούτοις οὗτος διέπρεπε καὶ ὡς ῥήτωρ, ὅθεν καὶ «ἱεροκῆρυξ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας», ἀποκαλεῖται, ὁ δὲ **Ζαβίρας** μνημονεύει λόγων διαφόρων ἀπ' ἄμβωνος ἐκφωνηθέντων καὶ σωζομένων ἐν Καστορίᾳ² καὶ ὁ **Δημητρακόπουλος** ἐπιπροστίθῃσιν, ὅτι «ἐξεφώνησε λόγον εἰς τὸν ἅγιον Νικόλαον ἐν Κοζάνῃ ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ σοφωτάτου **Μελετίου** ἐπισκόπου Σερβίων τοῦ Θεσσαλονικέως»³.

25. Χρῦσανθος ὁ Ἡπειρώτης διδάσκαλος ἐν Μοσχοπόλει.

Κατὰ τὸν **Προκόπιον**: «Χρῦσανθος ἱερομόναχος Ἡπειρώτης, ἀκροατὴς ἔν τε τῇ θύρᾳθεν καὶ τῇ ἱερᾷ παιδεύσει τῶν καθηγητῶν τῆς

1. Ἔχω μετὰ χειρὸς τὴν ἐν Χάλλῃ τῆς Σαξωνίας ἐκδοσιν, τῷ 1768 γενομένην «σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ **Ἀμβροσίου ἱερομονάχου τοῦ Παμπέρεως**, σ. 200—209, ἐν δὲ σ. 210—212 «Ἔτεροι σημειώσεις περὶ χρόνου σημειώσεις παρὰ **Γρηγορίου μητροπολίτου Δυρραχίου**». Κακῶς ἀνωτέρω ἀπεκλείσαμεν τὸν Γρηγόριον ἐπόμενοι τῷ **Ζαβίρα**, μὴ ἔχοντες δὲ ὑπ' ὄψει τὸ βιβλίον.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 531.

3. Προσθῆκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελλ. Φιλ. **Σάθα** (Λειψία 1871) σ. 85. Τὴν εἶδησιν ταύτην λαμβάνει ὁ Δημ. ἐκ τῆς «Ἑρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως (σ. 46), ἣτις ἀνωνύμως τῷ 1800 ἐκδοθεῖσα, ὡς εἵπομεν, ἐν Λειψίᾳ, εἶναι ἔργον τοῦ διδασκάλου **Θεοδωρήτου** τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων. Βλέπ. ἀνωτ. Μέρ. Γ'. II 1, τὸ ἠρωελεγειακὸν ἐπίγραμμα τοῦ **Λεοντιάδου** εἰς τὸν Ἀχριδῶν **Ἰωάσαφ**.

τῶν Ἰωαννίνων σχολῆς· ἦν δὲ ἀνὴρ εἰδήμων καὶ πολυμαθής, κῆρυξ τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἱκανὸς ἀπομάττεσθαι τὸν νοῦν τῶν θύραθεν φιλοσόφων, ῥητόρων καὶ ποιητῶν καὶ τῶν ἱερῶν Γραφῶν τῆς ἐκκλησίας· ἐσχολάρχησε πρῶτον ἐν Μοσχοπόλει τῆς Μακεδονίας, εἶτα ἐν Ἀρτη¹. Ἦν δὲ κυρίως ὁ Χρυσάνθος Ζητταῖος, ἡγουμενεύσας ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προφήτου Ἰησοῦ, καὶ διδάξας ἐν Μοσχοπόλει κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸν περὶ τὸ 1700². Χάριν τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐξέδοτο τῷ 1713. *Ὅργανον προγυμναστικὸν* πάννυ ὠφέλιμον τοῦ ὀρθῶς ἀναγινώσκειν, σχηματίζειν, συντάττειν..³ Καὶ ἕτερον γραμματικὸν ἔργον τοῦ Χρυσάνθου χειρόγραφον σώζεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς τοῦ Ξηροποτάμου: *Θέματα κοινὰ καὶ Ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντα παρὰ τοῦ ἱερολογιωτάτου διδασκάλου ἡμῶν κυρί ν Χρυσάνθου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων*⁴. Κατὰ *Ζαβίραν* ἦν ἐγκρατὴς καὶ τῆς Λατινικῆς γλώσσης καὶ ἐχρημάτισεν ἐφημέριος ἐν Ἑπταπόλει τῆς Τρανσυλβανίας, ὅθεν ἐπανακάμψας παρέδωκε τὰ Ἑλληνικά ἐπὶ τριετίαν ἐν Σιατίστῃ⁵, ἐκεῖθεν δὲ εἰς Ἰωάννινα καὶ τελευταῖον κατέληξεν εἰς τὴν Μετάνοιαν αὐτοῦ· ἦν ἀνὴρ σεβάσμιος λίαν, ὥστε διὰ τὸ σεμνὸν τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ προσεκαλεῖτο αἰετοπετὰρ παρὰ τῶν Ἰωαννιτῶν πρὸς ἀκρόασιν τῆς ἐξαγορεύσεως τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν⁶.

26. Ἄλλοι λόγιοι καὶ ἐκδόσεις.

Συμπλήρωμα εἰς τὰ περὶ λογίων Μοσχοπολιτῶν.

Ἄλλος διδάσκαλος Ἀργυροκαστριτῆς ἀναφέρεται *Κῦρος* τις ἱερομόναχος μαθητῆς τοῦ Μπαλάνου. Οὗτος ἐδίδαξεν εἰς τὸ σχολεῖον τῶν Σερρῶν τὰ ἐγκύκλια μαθήματα (ἄφεις διάδοχον τὸν Μηνᾶν Μινωΐδην), κηρύττων ἅμα ἀπ' ἁμβωνος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀλβανικῆς ἀπαγγελίας του

1. *Σάθα*, Μεσ. Βιβλ. Γ' σ. 489. Πρβλ. καὶ Εὐγ. Βουλγάρεως *Λογικὴν* σελ. 42.

2. Χρονογρ. Β' σ. 282.

3. Παρὰ Leg 1. ἐνθ' ἄνωτ. σ. 110 τυπωθὲν «ἐν τῇ τῆς παννονίας Τύποις ἀκαδημικοῖς Τυρναεὺς» (κατὰ *Ζαβίραν* «ἐν Τυρναεὺς τῆς Οὐγγαρίας» σ. 547).

4. Κῶδ. 339 τοῦ XIX αἰῶνος.

5. Ἐν Σιατίστῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐδίδασκοντο μαθήματα γραμματικά, ῥητορικά, ἐπιστημονικά καὶ θεολογικά, ἐν σχολῇ ἣν ἵδρυσεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἀχριδῶν *Ζωσιμᾶ Θωμᾶς* ἱερεὺς καὶ ἄλλοι (Δελχ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 840, 844).

6. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 546.

οὕτως προσέκρουεν εἰς τὰ ὄτια τῶν ἀκροατῶν, ὥστε ὁ ἐκ τῶν λόγων του καρπὸς δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι τελεσφόρος» (Πολυζωΐδης, Τὰ Νεοελλην. Β' (Ἀθῆν. 1875) σ. 223).

Βεβαίως οἱ διδάσκαλοι καὶ τρόφιμοι τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως δὲν εἶναι μόνον οἱ ἀνωτέρω 24, καὶ οἱ λοιποί, οὐς ἐν τῇ περὶ αὐτῶν ἔξιστορίσει παρενείραμεν (π. χ. ἐν τοῖς περὶ τοῦ Λαρδαίου Πολυκάργου ἐγνωρίσαμεν καὶ τρεῖς ἑτέρους). Δυστυχῶς ἡ βιβλιοθήκη καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς Μοσχοπόλεως ἐγένοντο παρ' ἀνάλωμα τοῦ πυρός· διὸ μετὰ πολλοῦ κόπου κατωρθώσαμεν τῇδε κακεῖσε νὰ περισυλλέξωμεν καὶ τοὺς ἀνωτέρω.

Βεβαίως οἱ τρόφιμοι τῆς Ἀκαδημείας τῆς Μοσχοπόλεως δὲν εἶναι ὀρθὸν ν' ἀναζητῶνται μόνον ἐν τῇ στενῇ αὐτῆς περιφερείᾳ· πανταχόθεν συνέρρεον τότε καὶ ἐλάμβανον ἐντεῦθεν τὰ φῶτα, ἀλλ' ἡμεῖς περιορίσαντες τὰ ὅρια τῆς πραγματείας ἡμῶν ἐντὸς τοῦ εἰρημένου ἐν ἀρχῇ τριγώνου, προστιθέμεθα ἐνταῦθα συμπληρωματικῶς καὶ τινὰς ἄλλους λογίους ἢ μᾶλλον τὰς αὐτῶν ἐκδόσεις, ἐπεκτεινόμενοι μέχρις Ἀργυροκάστρου.

1. *Γραμματικὴ Ἑλληνο-Λατινὴς* ἐκ διαφόρων συλλεχθεῖσα παρὰ *Γεωργίου τοῦ Δημητρίου* τοῦ Προσκυνητοῦ καὶ εὐπατρίδου, τοῦ ἐξ Ἀργυροκάστρου τῆς *Εὐρωπαϊκῆς Ἀλβανίας* (sic), δι' οὗ ἰδίαις παρατηρήσεσι καὶ σημειώσεσιν, ἐπιστολαῖς, ἀποφθέγμασιν ἑλληνολατινικοῖς, ἐνδόξων τινῶν ἀνδρῶν βίοις, καὶ ἐπιστημῶν ὁρισμοῖς πλουτισθεῖσα, νῦν πρῶτον οἰκείοις αὐτοῦ ἀναλώμασιν ἐκδοθεῖσα, καὶ σεβασμῶς προσφωνηθεῖσα τῷ γαληνοτάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ ἡγεμόνι πάσης Μολδοβλαχίας κ. κ. *Ἀλεξάνδρῳ Ἰωάννου τῷ Μαυροκορδάτῳ*.

Μηδὲν ἄγαν· καιρῷ πάντα πρόσεστι τὰ καλὰ.

Ἐν Βιέννῃ 1785, παρ' Ἰωσήφῳ τοῦ Βαουμαῦστέρῳ» εἰς 8ον.

Ἡ γραμματικὴ αὕτη, ἥς τὴν ἐπιγραφὴν ἀτελῶς διέσωσεν ἡμῖν ὁ *Ζαβίρας*¹, εἶναι ἡ πρώτη τοῦ εἵδους τούτου ὑπὸ τῶν λογίων τῆς Ἀνατολῆς συνταχθεῖσα, ὥς ἐλέχθη ἀνωτέρω. Ἀλλ' ὥς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς Γραμματικὴ, ἀλλὰ Γραμματολογία ἢ μᾶλλον *Ἐγκυκλοπαιδεία* τῆς Λατ. γλώσσης².

1. Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 238. Ἐντεῦθεν ἔλαβε καὶ ὁ *Βρετὸς* (ἐνθ' ἀνωτ. Β' 186). ἡμεῖς, ἀντὶ Προσκ· κύρ· εὐπάτριδος, ἐγράψαμεν ὡς ἄνω.

2. Περὶ τῆς τοιαύτης ἐννοίας τῆς Γραμματικῆς· πρβλ. <Ἑτυμολογικὸν τὸ μέγα, ἥτοι ἡ μεγάλη Γραμματικὴ, νεωστὶ μετατυπωθέν, μετὰ τῆς ἐν τῷ τέ-

2. *«Πραγματεία περὶ παίδων ἀγωγῆς, ἥτοι παιδαγωγία συντεθεῖσα παρὰ Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδακος καὶ τυπωθεῖσα δαπάνη φιλοτίμῳ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου ἐν πραγματευταῖς κ.κ. Θεοδώρου Ἐμμανουὴλ Γκίκου τοῦ ἀπὸ Μοσχόπολιν.*

αψοθ', Ἐνετίησε 1779 Παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ. 8ον σ. 175. Περί τῶν σχέσεων τοῦ *Μοισιόδακος* τούτου πρὸς τοὺς Μοσχοπολίτας, ὅστις καίτοι Θράξ οὐχ' ἦττον συνεδέετο γλωσσικῶς πρὸς αὐτούς, εἶδομεν ἄνωτέρω.

3 *Ὁμήρου Ἰλίας παραφρασθεῖσα καὶ ὁμοιοκαταλήκτως συχουργηθεῖσα* μετὰ προσθήκης ἀναγκαίων καὶ ἐπωφελῶν ὑποσημειώσεων καὶ ἀναρτήσεως τῆς μυθολογίας, ἀλληγορίας καὶ ἀληθοῦς ιστορίας, καὶ νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα μετὰ διαφόρων χαλκογραφικῶν εἰκόνων εἰς 13 τμήματα παρὰ *Γεωργίου Ρουσιάδου τοῦ ἐκ Κοζάνης*, *προκαταβολὴ τοῦ ἐξ Ἀργυροκάστρου Κ. Σπ. Ζελλίου.*

Ἐν Βιέννῃ 1817-1818, ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ τυπογραφείου δὲ Χιρσφέλδ. Τομ. 1—6, 8ον.

Βιβλίον χρησιμώτατον, *ἡ πρώτη μεταβολὴ τοῦ Ὁμήρου εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς διάλεκτον*, καὶ ἅμα δαπανηρότατον, ὅπερ οὐχὶ εὐχερῶς καὶ νῦν ἔτι θὰ ἐξεδίδετο. Εἶναι ἀξιοθαύμαστος ἡ φιλομουσία τῶν τότε Ἑπειρωτῶν καὶ Ἀλβανῶν. Αἱ εἰς ξένας χώρας γινόμεναι τότε ἐκδόσεις, βεβαίως ἐστοίχιζαν ἀπείρως ἀκριβώτερον ἢ νῦν καὶ ὅμως οἱ λόγιοι δὲν πρέπει νὰ εἶναι καθόλου παραπονημένοι. Οἱ πλείστοι ηὐτύχησαν νὰ ἴδωσι πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν ἐκδεδομένα (ὥς π. χ. ὁ *Εὐαγ. Βουλγάρης, ὁ Ψαλλίδας* κ. ἄ). Ὁ *Δαπόντες*, καίτοι διαρκῶς παραπονεῖται, ἐξέδοτο ὅσα ὀλίγοι τῶν καθ' ἡμᾶς λογίων ἔχουσι ν' ἀριθμήσωσιν.

4. *Ἀρχαιολογία συνοπτικὴ τῶν Ἑλλήνων*, περιέχουσα τὰς δογματικάς, πολιτικάς καὶ πολεμικάς τάξεις, ἅμα δὲ καὶ τὰ ἥθη αὐτῶν, καὶ ἄλλα πλεῖστα ἀξιόλογα, ὥς καὶ ἐν τῷ πίνακι φαίνεται, ἐρανισθεῖσα

λει ἤδη τὸ πρῶτον ἰδίᾳ ταχθείσης ἐτυμολογίας τῶν κυριωτέρων ἐπαρχιῶν κττ. μοιητῶν τε μῦθοι καὶ ἐνδόξων ἡρώων ιστορίαι κττ. Ἐνετίησιν 1782. Ὁ Γεώργιος ἦν διδάσκαλος ἐν Βουκουρεστίῳ.

1. Βλ. Μερ. Γ'. III, 20.

2. Νομίζω, ὅτι οὗτος εἶναι ὁ *ιατροφιλόσοφος Ρούσης* υἱὸς τοῦ Ἀχριδῶν *Ζωσιμᾶ*, *ιατροσοφιλόσοφος* τοῦ Παταβίου καὶ κάτοχος 4 γλωσσῶν, ὁ ἐκδούς τὸν Κατάλογον τῶν καθηγητῶν τοῦ ἐν Παταβίῳ Γυμνασίου (*Ζαβίρας* σ. 235) ὃν ὁ Ζωσιμᾶς ἀφῆκε μετὰ θάνατον κληρονόμον (τὸ ἔγγραφον τοῦ Ἀχριδῶν *Ἰωσήφ* ἐδημοσίευσεν ὁ *Μ. Τονμπαλίδης* ἐν Ἑκκλ. Ἀληθ. ΙΘ' (1899) σ. 197.

ἐκ διαφόρων συγγραφέων παρὰ **Γεωργίου Κων. Σακκελαρίου**, τοῦ ἐκ Κοζάνης κτλ. Βιέννη 1796. 8ον.

Ὁ **Σακκελάριος** οὗτος ἦν «περιβόητος» διδάσκαλος ἐν Μοσχοπόλει, ὡς εἶδομεν ἐν τῷ βίῳ τοῦ **Δαρδαίου Πολυκάρπου**. Ἐκπαιδευθεὶς ἀρτίως ἐν τῇ αὐτοῦ πατρίδι ἐδιδάχθη τὴν Γερμανικὴν καὶ Γαλλικὴν εἰς Οὐγγαρίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Βιέννην σπουδάσας τὴν Ἱατρικὴν καὶ εἶτα εἰς Βλαχίαν. Κυρίως μετέφρασε διάφορα δράματα καὶ τοὺς τρεῖς τόμους τοῦ Νέου Ἀναχάρσιδος, (καὶ τὸν τέταρτον ὁ **Ῥήγας Φεραῖος**, βλ. **Ζαβίραν** σ 243—4 ὅστις συνεδέετο διὰ φιλίας πρὸς τὸν Σακκελάριον). Ὁ **Βρετὸς** ἀναφέρει καὶ διάφορα «Ποιήματα» ἐκδοθέντα ἐν Βιέννῃ τῷ 1817. (Β' 611).

5. **Ἐπίτομος Λογικὴ κατ' Ἀριστοτέλην καὶ Τέχνη Ῥητορικὴ** κοινῇ φράσει συντεθεῖσαι παρὰ τοῦ σοφωτάτου κυρίου **Βικεντίου Δαμωδοῦ** Κεφαλληνιέως, νῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσαι ἀναλώμασι μὲν τοῦ τιμιωτάτου κυρίου **Πολυζῶη Σπύρου** τοῦ ἐξ Ἀργυροκάστρου, προτροπῇ δὲ καὶ ἐπιδιορθώσει Γεωργίου ἱερέως Φατζέα τοῦ Κυθήρεως. Ἐνετίησι αψνθ' 1759 παρὰ Ἀντωνίῳ τῷ Τζάτιτ.

Περὶ τοῦ φιλομούσου τούτου Ἀργυροκαστρίτου οὐδὲν γινώσκω.

6. **Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Ἑρμηνεία εἰς τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια** μεταγλωττισθεῖσα εἰς ἀπλὴν φράσιν παρὰ τινος σοφοῦ καὶ πεπαιδευμένου ἀνδρὸς ἀνωνύμου, τανῦν πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα (sic) διὰ δαπάνης τοῦ τιμιωτάτου καὶ χρησιμωτάτου κυρίου **Κωνσταντίνου Τζελεχούρι** ἐκ πόλεως Πρεμετῆς, ἐκ τοῦ κλίματος τοῦ μακαρίτου Ἀχριδῶν καὶ ἀφιερωθεῖσα παρ' αὐτοῦ τῇ ἀγιωτάτῃ τοῦ Χριστοῦ Ἀνατολικῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπιμελεία καὶ διορθώσει τοῦ ἐν ἱερομονάχοις κυρίου **Γεδεὼν Ἱεροσολυμίτου** τοῦ Κυπρίου εἰς κοινὴν ὠφέλειαν τῶν ἀναγινωσκομένων. Ἐν Λιψίᾳ τῆς Σαξωνίας, παρὰ Ἰωάννη Γοττλὸπ Ἑμμανουήλ Πρειτκόφ. αψξά'. 1761 4ον σ. 529 καὶ ἐκτὸς σελίδος 9 φύλλα. Προτάσσονται ἡ ἀφιέρωσις καὶ ὁ πρόλογος συνταχθέντα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκδότου ἐν τέλει τοῦ προλόγου: **Εἰς ἀκραιφνὲς σημεῖον τῆς τε πρὸς τὴν ἀγιωτάτην μητέρα μου Μεγάλῃν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἄκρας μου εὐλαβείας, καὶ τοῦ ἐπὶ κοινῇ ὠφελείᾳ διαπύρου μου ζήλου.**

Ὁ ταπεινὸς **Κωνσταντῖνος Οἰκονόμου τζελεχούρη** ἐκ πόλεως Πρεμετῆς, διατελούσης τῷ κλίματι τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀχριδόνο (sic)

Τίς ὁ ἐκπονήσας τὴν μετάφρασιν ταύτην ὁ φιλότιμος ἐκδότης δὲν

ἐξηκρίβωσεν (κακῶς ὑπονοεῖ τὸν *Θεοτόκην ὁ Βρετός* Α' 225)· μόνον τὰ ἐξῆς λέγει: «ἓνας σοφὸς ἀνὴρ καὶ ὁρθόδοξος συναδελφός μας ἐκοπίασε πρὸ πολλοῦ, καὶ ἐμεταγλώττισεν αὐτὰς τὰς ἐρμηνείας εἰς τὴν κοινὴν ἀπλὴν γλῶσσάν μας. Τοῦτο τὸ βιβλίον μαθὼν ἐγὼ κεκλεισμένον καὶ ποθῶντας νὰ τὸ ἀποκτήσω ἐμεταχειρίσθηκα μέσα ἀομόδια καὶ εὐγάλα εἰς τὸ φῶς διὰ τὴν ὠφέλειαν τῶν ἀπλουστέρων... ἀλλ' ὥς τοιοῦτον ἔμπης βιβλίον, ὅπου περιέχει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ κυριώτερα δόγματα τῆς ἀγιωτάτης ἡμῶν πίστεως, ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ τὸ θεωρήσῃ πρότερον κανένας πεπαιδευμένος καλῶς καὶ εἰς τὰ ἑλληνικά καὶ εἰς τὰ Θεολογικά, διὰ νὰ μὴ ἔχη κανένα σφάλμα, καὶ ἀντὶ ὠφελείας γένῃ πρόξενον ζημίας. Καὶ λοιπὸν τὸ ἔδωκα εἰς τοιοῦτον ἄνδρα ὁμόπιστον καὶ ὁρθόδοξον, ὃ ὁποῖος τὸ ἐθεώρησε καὶ τὸ ἐπαράβαλε μὲ τὸ καθολικὸν ἑλληνικὸν πρωτότυπον τοῦ Βουλγαρίας καὶ τὸ εὗρε σύμφωνον καὶ ἀνόθευτον, ὅλον καθαρὸν σίτον».

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρχε κίνησις μεγάλη πνευματικὴ ἐν Πρεμετῇ. Τῷ 1778 ὁ *Ζῶιος Πάνου Ντοῦρος* ἱδρύσας Σχολεῖον Ἑλληνικόν, καὶ τῷ 1785 κατέθηκεν ἐν τῇ Καισαροβ. Τραπεζῇ τῆς Βιέννης φιορίνια ἀργυρᾶ 40.000 πρὸς διατήρησιν αὐτοῦ. Τὸ φαινόμενον ἐξηγεῖται, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ *Πρεμετὴ εἶναι πατρὶς τῆς μεγάλης ἡγεμονικῆς οἰκογενείας Γκίκα*¹.

7. *Ἱστορικὸν Χαρτοπαίγνιον*, περιέχον ἐπιτομὴν τῆς Ἑλλ. ἱστορίας, τῆς ὁποίας προηγεῖται γενικὴ προθεωρία τῆς ἀρχαίας Ἱστορίας.

Ἐν Βιέννῃ, ἐκ τῆς τυπογραφίας Γεωργίου Βενδότου, 1808, 12ον

Τὸ βιβλιαρίδιον τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ *Βρετός*², ὠφελιμώτατον διὰ τοὺς παῖδας, εἶναι διηρημένον εἰς ΝΑ' Πινακίδας μὲ μικρὰς ἱστογραφίας. Μετεφράσθη δὲ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ παρὰ *Ἀλεξάνδρου Βασιλείου*, προσθέσαντος τὸ Γαλλικὸν κείμενον μεθρομηνευμένον εἰς Ἑλληνικὴν καὶ Γερμανικὴν γλῶσσαν. Ὁ λόγιος καὶ σπουδαῖος οὗτος ἀνὴρ *ἐγεννήθη ἐν Ἀργυροκάστρῳ* τῷ 1760 καὶ διήκουσε τὰ ἐγκύκλια μαθήματα εἰς τὸ Γυμνάσιον τῶν Ἰωαννίνων. Εἶτα προτιμήσας τὸν κερδῶν Ἑρμῇ μετέβη εἰς Τεργέστην, ἀλλὰ μὴ χωριζόμενος καὶ τοῦ λόγιου συνῆψε στενοτάτην φιλίαν πρὸς τὸν *Ἀδ. Κοραῆν*, ὅστις εἶχε διεγείρει αἰσθήματα ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ διαδόσεως τῶν ἑλλήνων συγγραφέων εἰς τὸν εὐπατρίδην Ἀργυροκαστρίτην, διὸ διὰ τῶν ἐπιτολῶν αὐτοῦ ἐνεθάρρυνε τὸν ἀκάματον Χῆον εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν αἰθιοπικῶν

1. *Λαμπρίδου* περὶ τῶν ἐν Ἠπειρῷ ἀγαθοεργημάτων Μερ. Β' σ. 241.

2. *Νεοελλ. Φιλ.* Β' σ. 149.

τοῦ **Ἡλιοδώρου**, καὶ ἔδαπάνησε πρὸς τοῦτο ἀφειδῶς. Ὅμοίως καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις ἐβοήθησεν αὐτῷ¹. Χάριν τῶν νέων ἐξέδωκεν οὗτος καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ ἀνεφάνη ἔνθερμος προσιάτης τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ. Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἐγένετο καὶ γενικὸς Πρόξενος τῆς Τουρκίας ἐν Τεργέστη· ἀπέθανε δὲ τῷ 1818. Τὸν ἐπιτάφιον ἐξεφώνησεν ὁ **Κων. Ἀσώπιος**. Ἐκ τῶν ἄλλων φιλολογικῶν αὐτοῦ ἔργων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὰς **Ἐπικρίσεις** περὶ τῆς Τερψιδέας ἥτοι τῆς Γραμματικῆς τοῦ **Νεοφύτου Δούκα**², τῷ 1809 ἐκδοθείσα· «ἐν Βιέννῃ» ὅτε ἐκεῖνος ἠναγκάσθη νὰ ἀντιπεξέλθῃ διὰ τῆς «**Ἀπαντήσεως πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλείου**»³. Ἐκ πάντων τούτων καταδείκνυται, ὅτι οὗτος δὲν ἦτο τῶν τυχόντων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Κατὰ ταῦτα καὶ τὸ Ἀργυρόκαστρον καὶ ἡ φυσικώτερον εἰς αὐτὸ ἀνήκουσα Πρεμετή, **ὕπῃρξαν κέντρα πνευματικὰ** κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἀνέδειξαν **διακεκριμένους πολιτικούς ἀνδρας καὶ λογίους**. Ἡ ἀκμὴ αὕτη ὀφείλεται μὲν ὥς ἐκ τῆς γειτνιασεως δύο σπουδαίων ἐκπαιδευτικῶν κέντρων, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Μοσχοπόλεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πολυμερῇ καὶ ἔξοχον δρᾶσιν τοῦ ἐκ Μετσόβου **Δοσιθέου** μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως, ὅστις συνεργαζόμενος μετὰ τοῦ **δοσιμάργυρος Κοσμᾶ** καὶ μοχθῶν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν πνευματικῶν αὐτοῦ τέκνων, ἵδρυσεν κατὰ τὸν ἐν τῷ Κώδικι τῆς Μητροπόλεως κατάλογον 70 περίπου ναοὺς καὶ πολλὰ σχολεῖα ἀνὰ τὴν ἐπαρχίαν⁴. Οὗτος συνέστησεν ἐνταῦθα ὑπερμεσοῦντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος σχολεῖον ἑλληνικόν, ἧς προέστησαν δύο σοφοὶ διδάσκαλοι ὁ αὐτάδελφος αὐτοῦ **Κωνσταντῖνος** μαθητὴς τοῦ **Μπαλάνου** καὶ ὁ ἐκ Βυθικουνκίου μαθητὴς τοῦ **Καβαλλιώτου** καὶ ἱεροκῆρυξ Ἰωαννίνων **Ἰωάννης Εὐστρατίου**. Τὸ σχολεῖον τοῦτο ἤκμασε μέχρι τῆς ἀποβιώσεως τοῦ Δοσιθέου καὶ ὑπεστηρίζετο καὶ ὑπὸ τοῦ **Ἀλῆ Πασᾶ**. Τοῦ Εὐστρατίου ἐσώζοντο

1. Βλ. **Θερσιανδρ** «Ἀδαμάντιος Κοραῆς» Α' σ. 380 ἐ.

2. Αὕτη ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ τῷ 1808 καὶ 1809 παρὰ **Γεωργ. Βενδότη** καὶ τῷ 1812 παρὰ Schraembl ἐπιδιωρθωμένη.

3. Ἐν Βιέννῃ 1809 παρὰ **Γ. Βενδότη**.

4. Βλ. Σύνοψιν κώδικος Δρυϊνουπόλεως ὑπὸ τοῦ φίλου κ. **Π. Πουλίτσα** ἐν Ἑπειρωτ. Χρονικοῖς ἔτ. ε' 1930 σ. 84-86. «Τὴν ἐν τῇ τῆς Ἀβαρίτης μονῇ φωτοβόλον ἐστίαν ἐπανήγαγεν εἰς τὴν ζωὴν 1778...ὁ **ἱσαπόστολος Κοσμᾶς** συστήσας ἐν τῇ Σταυροπηγιακῇ τῆς Δίβρης μονῇ σχολήν...σπουδαίως τοὺς περιοίκους ὠφελήσασαν» (**Δαμπρίδης** ἐνθ' ἄνωτ. σ. 67).

5. **Παρανίκα** Σχεδιάσμα σ. 77. Ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Μητροπόλεως Πρε-

πολλὰ χειρόγραφα εἰς Ἀργυροκάστρον κατὰ τὸν *Ν. Μυστακίδην*¹.
Πρὸς τὴν πόλιν ταύτην, ἣτις φέρει ἐν τῇ Ἱστορίᾳ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ
μεγάλου Ἰουστινιανοῦ τείνουσι τὰς χεῖρας ἀμφότεραι, ὥς ἐλέχθη αἱ
πόλεις τῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἡ Μοσχόπολις ἔχει τὰ περισσότερα δικαι-
ώματα.

Προστάτης τῆς παιδείας ἐν Ἀργυροκάστρῳ ἀνεδείχθη ὁ *Χρῖστος*
Κωνσταντίνου καταθέσας τῷ 1778 ἐν Βιέννῃ φλωρίνια ἀργυρᾷ 4000,
ὕπὲρ τῆς σχολῆς ἣτις ἀπὸ τοῦ 1633 ὑφίστατο (Εὐαγγελίδου, ἸΙ βόρειος
Ἡπειρος (Ἀθῆναι 1919 σ. 90).

μετῆς εὑρέθη ἐπιστολή τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὴν Κοινότητα, δι' ἧς οὗτος συνιστᾷ
διδάσκαλον λίαν εὐνοούμενον αὐτοῦ πρόσωπον. Ἡ ἐπιστολή αὕτη ἐδόθη τῷ
διαδόχῳ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὸ 1913 ἐπισκεψάμενον τὴν πόλιν.

1. Σκενδέρης 55.

IV. ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΑΙ

1. *Οι ἁλβανικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας καὶ γενικῶς αἱ εὐεργεσίαι αὐτῶν τε καὶ τῶν ὁμογενῶν πρὸς τὴν πατρίδα.*

Ἡ πνευματικὴ αὕτη ζωτικότης καὶ οὐχὶ εὐκαταφρόνητος συγγραφικὴ παραγωγή, ἣν βλέπομεν κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα κυρίως, ἐν τῇ περιφερείᾳ, τῇ διὰ τοῦ τριγώνου καθοριζομένῃ, ἐκδηλοῦται διὰ τῶν τέκνων αὐτῆς καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς Ἀλβανίας. Ὁ Ἀλβανὸς καὶ ὁ Ἑπειρώτης, ὡς γνωστόν, εἶναι ὁ μᾶλλον φιλαπόδημος ἐκ τῶν Βαλκανίων. Ὄταν οἱ ὄροι τῆς ζωῆς δὲν εἶναι εὐνοϊκοὶ δι' αὐτόν, ἢ ἔμφυτος καὶ ἀπεριόριστος αὐτοῦ ζωτικότης κινεῖ αὐτὸν πρὸς τὴν ξενιτείαν· ἀναχωρεῖ πάμπτωχος πῆραν καὶ ῥάβδον μόνον φέρων καὶ τὴν εὐχὴν τῶν γονέων· ἔρχεται εἰς ξένην γῆν ἄσημος καὶ ἄγνωστος, καὶ ἐντὸς ὀλίγου πλουτεῖ καὶ γίνεται μέγας καὶ πολὺς. Ἡ ἰδιότης αὕτη χαρακτηρίζει ἐξαιρετικῶς τοὺς Ἀλβανούς. Ἡ Μολδοβλαχία¹ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἐποχῇ δι' αὐτοὺς ἦν ἡ νῦν Ἀμερικὴ. Ἐντὸς ὀλίγου ἐπεξετάθησαν καθ' ὅλας τὰς εὐφόρους ἐκείνας ἐκτάσεις, καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνέπτυξαν διαφόρους τέχνας καὶ βιομηχανίας. Ἡ λαϊκὴ μοῦσα ἐξυμνεῖ μέχρι σήμερον τοὺς τολμηροὺς ἐκείνους μετανάστας καὶ ὑπενθυμίζει ἡμῖν τὸν ἐκ τῆς Βλαχίας εἰσρέοντα εἰς τὴν Ἀλβανίαν χρυσόν. Ἡ τύχη εὐνόησεν αὐτοὺς τὰ μέγιστα. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἀνῆλθον τὸν θρόνον τῶν ἡγεμονιῶν σειρά ἐνδόξων ἁλβανικῆς καταγωγῆς Βοεβοδῶν, οἵτινες ἐτίμησαν εἰς ὑψιστον βαθμὸν τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος, διὰ τῆς μεγαλειώδους δράσεως, ἣν ἀνέπτυξαν διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς χώρας. Ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΘ', ἐπὶ δύο σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας, τρεῖς δυναστεῖαι ἐξ Ἀλβανῶν (ἢ μᾶλλον δύο) κατελάμβανον τὴν ἀρχὴν ἀλληλοδιαδόχως μετὰ μικρῶν διακοπῶν, καὶ ἐκόσμησαν τοὺς θρόνους τῆς Μολδαβίας καὶ Βλαχίας· καὶ αὗται εἶναι: ἡ μὲν τοῦ **Βασιλείου Δούπου** (ἥτις ἔπειτα φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Δούκα), ἔδωκε τρεῖς ἡγεμόνας, ἡ δὲ τοῦ **Γκίκα**,

1. Ἦτοι ἡ Μολδαβία καὶ Βλαχία, αἱ δύο ἡγεμονίαι· οὕτω χρώμεθα τῇ λέξει· οἱ παλαιότεροι ἱστορικοὶ οὕτως ὠνόμαζον τὴν Μολδαβίαν, τὴν δὲ Βλαχίαν Οὐγγροβλαχίαν, ὡς γειτνιάζουσιν πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν. Τῷ 1859 ἐπὶ **Κούζα** ἐνωθεῖσαι ἀπετέλεσαν τὴν νῦν Ρουμανίαν.

ἢ καὶ σπουδαιότερα, δοῦσα ἐν ὅλῳ **11 ἡγεμόνας**. Οἱ καταγωγῆς ἀλβανικῆς οὔτοι ἡγεμόνες ἐσημείωσαν, κατὰ τὴν γνώμην πάντων τῶν ἱστορικῶν, τὴν **ἐνδοξοτέραν περίοδον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν**. Ἐστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν ὅλην εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τῆς χώρας καὶ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ. Ἐδα πάνησαν ἀφειδῶς διὰ τὴν ἵδρυσιν ἀκαδημιῶν καὶ τυπογραφείων, ὡς καὶ κατωτέρων σχολῶν. Ἐξέδωκαν νόμους διὰ τὴν Πολιτείαν, καὶ ὀργάνωσαν τὴν Ἐκκλησίαν, οὐ μόνον διὰ τῆς ἐκδόσεως ποικίλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων, ἀλλὰ προέβησαν καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν αὐτῶν εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ ἡγεμόνες οὔτοι εἶναι οἱ πρῶτοι, οἵτινες **εἰσήγαγον τὴν ῥουμανικὴν εἰς τὰ σχολεῖα** καὶ προσεπάθησαν νὰ μορφώσωσι καὶ γλῶσσαν ἐκκλησιαστικὴν. Τὸ ῥουμανικὸν ἔθνος δέον νὰ θεωρῇ τοὺς **Λούπους, Δούκας καὶ Γκίκας** ὡς τοὺς μεγαλητέρους ἐθνικοὺς εὐεργέτας· οὔτε δύναται τις νὰ κατηγορήσῃ αὐτοὺς ἐπὶ διασπαθίσει τοῦ δημοσίου θησαυροῦ, ζῶντας καθ' ἑαυτοὺς λιτότατα. Οὔτοι ἐνεβάρθυναν ὄντως εἰς τὰς ἐθνικὰς ἀνάγκας, καὶ ἐξυπηρέτησαν τοὺς πρακτικοὺς σκοποὺς τῆς χώρας. Ἐὰν δὲ κατ' ἔθος καὶ κληρονομίαν αὐθεντικὴν συνέχισαν ἐν μέρει τὸ ἔργον τῆς εὐποιΐας πρὸς τὴν Μεγ. Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς προσκυνημένους Τόπους, καὶ εἰς τοῦτο ὑπῆρξαν φειδωλοί, ὡς παρατηρῶ ἐπὶ πρὸγ. εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἁθῶ, ἔνθα σπανίως ἀκούει τις ἐκφωνούμενα τὰ ὀνόματα τούτων¹. Ἐκεῖνοι οἵτινες εὐηργέτησαν ἀδρῶς τὰς μονὰς τοῦ Ἁθῶ εἶναι οἱ πρῶτοι ἰθαγενεῖς ἡγεμόνες, καὶ εἶτα ὁ **Νεάγκος**, ὁ **Σερβάν** καὶ ὁ **Μπασαράβας**. Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν τῷ προσώπῳ τῶν Γκικάδων ἡγεμόνων εὗρον τοὺς μεγαλητέρους θιασώτας καὶ ὑποστηρικτάς· διὸ καὶ ὁ πολὺς J o r g a πικροχόλως ὀνομάζει αὐτοὺς ὡς κατ' ἐξοχὴν «φιλέλληνας». Περιωρίσθησαν σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐντὸς τοῦ Κράτους· διὸ καὶ μικρὰς ἐνδείξεις ἔχομεν σωζομένας περὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν εἰς τὴν ἐπίταδε πνευματικὴν κίνησιν. Ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ

1. Εἰς πίστωσιν παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς φυλλάδιόν τι ἐκδοθὲν ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1881 καὶ ἐπιγραφόμενον : «Εὐεργεσίαι τῶν Ῥωμούνων πρὸς τὰς μονὰς τοῦ ἁγίου Ὁρους Ἁθῶ καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Μετάφρασις ἐκ τῆς Ἐκκλ. Ῥωμουνικῆς Ἐφημερίδος «Ὁ Ὁρθόδοξος» καὶ J o r g a, Le Mont-Athos et les payes roumaines (ἐν Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine II). Κατὰ ταῦτα δωρηταὶ εἶναι ὁ μὲν **Λούπος** εἰς τὸ Πρωτάτον, τὸ Βατοπέδιον καὶ Ζωγράφου, ὁ δὲ **Δούκας** μόνον εἰς τὸ Ξηροπόταμον καὶ οἱ **Γκίκαι** εἰς τὰς ἐξῆς μονὰς : Βατοπέδιον, Ξηροποτάμον, Φιλοθέου, Ξενοφώντος καὶ Γρηγορίου.

πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ μεγαλεπήβολοι οὗτοι ἄνδρες, οἱ τόσῳ ἀφειδῶς χορηγοῦντες ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, δὲν ἔτειναν ἀρωγὸν χεῖρα καὶ πρὸς τὰ ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ αὐτῶν πατρίδι καθιδρύματα καὶ δὴ πρὸς τὴν Ἀκαδήμειαν τῆς Μοσχοπόλεως; Οὐτε εἶναι δυνατόν ἄνευ ἡγεμονικῆς γενναιοδωρίας νὰ λειτουργῶσιν Ἀκαδήμειαι καὶ Τυπογραφεῖα, οἷα τὰ τῆς εἰρημένης πόλεως. Σποράδην μόνον εὐρίσκομεν μαρτυρίας περὶ ἡγεμονικῶν δωρεῶν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας καὶ δὴ εἰς τὰς μονάς, ἔνθα γνωρίζομεν ἐλειτουργοῦν σχολαί. Ἰδίως καταπλήσσει ἡμᾶς ἡ πρὸς ταῦτα γενναιοδωρία τῶν ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἐγκαταβιούντων πατριωτῶν¹. Ἰδοὺ τί γράφει ὁ τὴν μνήμην τῶν ἀγαθοεργῶν ἐν Ἡπείρῳ [καὶ Ἀλβανίᾳ] διαιωνίσας μακ. **Δαμπρίδης** περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης, λόγον ποιούμενος περὶ μονῶν, ἐν αἷς ἀνέκθιν ἐλειτουργοῦν καὶ σχολεῖα (ἦσαν δὲ σχεδὸν πᾶσαι τοιαῦται, καὶ ὧν αἱ σπουδαιότεραι πρόσοδοι προήρχοντο ἀπὸ κτημάτων ἐν Βλαχίᾳ:

«Οἱ πρὸ ἑκατονταετηρίδων ἐκ πασῶν τῶν εὐαγῶν τούτων τῆς Ἡπείρου μονῶν εἰς Βλαχίαν πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν ἐνταῦθα ἀσκουμένων ἀδελφῶν αὐτῶν καὶ **τοῦ σκοποῦ τῶν ἱερῶν σκηνωμάτων ἀποδημήσαντες** συνέστησαν μικρὸν κατὰ μικρὸν ἐκεί ἐπ' ὀνόματι τῶν εἰρημένων μονῶν **Μετόχια**, ὑπὲρ ὧν βαθμηδὸν χάριν ψυχικῆς σωτηρίας καὶ **προσοδοφόρα ἀγαθὰ ἀφιέρωσαν πολλοί, ἐν οἷς καὶ "Ἕλληνες" ἡγεμόνες καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐκ τῆς Ἀνατολῆς**. Διὰ τῶν ἀναθημάτων δὲ τούτων τῆς εὐσεβείας, τὰ ἐν Βλαχίᾳ ταῦτα μετόχια ἠδύναντο οὐ μόνον τοὺς ἐν ταῖς κυριαρχούσαις μοναῖς αὐταρκῶς νὰ διατρέφωσιν, ἀλλὰ καὶ παντοδαπὰς ἀγαθοεργίας ἐνταῦθα τε καὶ εἰς τοὺς χορείαν ἔχοντας νὰ ἐπιδαψιλεύσωσιν». Θεωροῦντες οὖν

1. Βλ. ἐν «Εὐαγγελικῷ Κήρυκι» (Β' 1868 σ. 426—432) τὴν Διαθήκην τοῦ ἐκ Πογδοριανῆς τῆς Ἡπείρου διαπρεποῦς ἱεράρχου **Δοσιθέου Φιλήτη**, δι' ἧς ἀφιεροῖ ὁλόκληρον τὴν κολοσσιαίαν περιουσίαν εἰς σχολεῖα καὶ ὑποτροφίας εἰς Εὐρώπην νὰ διδάσκωνται οἱ μὲν ἐπιστήμας, οἱ δὲ τέχνας ὑπὲρ τῆς κοινῆς τοῦ γένους ὠφελείας».

2. Ἕλληνας τότε ὅτε **Δοῦπος** καὶ οἱ **Γκῆκαι** καὶ **Δοῦκαι** ὀνόμαζον ἑαυτούς, καυχώμενοι μάλιστα ἐπὶ τούτῳ, καὶ τὸ αἶσθημα τοῦτο ἐξεδήλωσαν εἰς τὴν ἐνθουσιώδη καὶ παραδειγματικὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὑποστήριξιν. **Ἀλβανικὴ συνείδησις, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν, ἀμφίβολον εἶναι ἐὰν καὶ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν ὑπῆρχε τότε**. Αὕτη εἶναι δῶρον ἀγλαὸν τῆς σπουδῆς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Οὗτοι δὲ διὰ τῆς γενναίας ὑποστηρίξεως τούτων ἐν ὅλῃ τῇ Βαλκανίᾳ ἀφύπνισαν τὸ ἐθνικὸν ὀρμέφυτον· δικαίως οὖν δέον νὰ καταλάβωσι τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν καὶ εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐθνικῆς ιδέας ἐν Ἀλβανίᾳ.

καὶ τοὺς φιλομούσους τούτους ἡγεμόνας τὰ μάλιστα συντελέσαντας εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων ἐν τῇ αὐτῶν πατρίδι καὶ διὰ τῶν μεταφράσεων ἐκείνων εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ῥουμάνων *δόντας τὸ παρὰδειγμα καὶ τὴν ὥθησιν εἰς μεταφράσεις εἰς τε τὴν Ἀλβανικὴν καὶ Κουτσοβλαχικὴν καὶ εἰς τὸν ἐγγραμματισμὸν τῶν ζώσων γλωσσῶν* περιλαμβάνομεν καὶ αὐτοὺς ἐνταῦθα λιτότατον ποιούμενοι αὐτῶν τὸ μνημόσυον. Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ παραχωρηθῇ καὶ αὐτοῖς μία θέσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἑαυτῶν πατρίδος, ἃν καὶ οὗτοι, ἀληθείας δικαζούσης, συνείδησιν ἁλβανικὴν δὲν εἶχον, εἰμὴ τὸν γενναῖον αὐτῶν χαρακτήρα, ὅστις ἐκδηλοῦται εἰς τὰς μεγάλας πράξεις. Οἱ «Ἀρβανῖτες» ἐν Ῥουμανίᾳ ἡγεμόνες ἐνεκαίνισαν τὴν λεγομένην ἐποχὴν τῶν Φαναριωτῶν εἶναι οἱ πρόδρομοι αὐτῶν· διαδεξάμενοι τοὺς ἰθαγενεῖς ἡγεμόνας, οἵτινες εἶναι οὐχὶ τόσον γνωστοὶ εἰς τὴν ἑαυτῶν χώραν, ὅσον εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ τὰς πρὸς τοὺς ἁγίους Τόπους ἡγεμονικὰς γενναιοδωρίας. Αὐτοὶ πρῶτοι λοιπὸν καὶ ἔπειτα οἱ Μαυροκυρδάται ἤρξαντο τοῦ ἔργου τῆς ἀναγεννήσεως καὶ ἔθεντο τὰς βάσεις τοῦ τοσοῦτον ἀκμάσαντος ἔπειτα Ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς παραδουναβείοις ἡγεμονίαις, καὶ ἔρριψαν τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου τῆς Ῥουμανίας. Πάντες σχεδὸν οἱ ἱστορικοὶ θεωροῦσάντες αὐτοὺς ὡς Ἀλβανοὺς ἐξελληνισθέντας μικρὸν ἐφρόντισαν περὶ τῆς ἐξακριβώσεως τῆς αὐτῶν καταγωγῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὧδε παρένθεσις τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν ὀνομάτων σκοπὸν ἔχει πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ῥίψη μικρὸν φῶς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης.

2. Βασίλειος Δοῦπος Βοεβόδας Μολδαβίας (1634—1653).

Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ μεγάλου τούτου ἡγεμόνος πάντες συμφωνοῦσιν, ὅτι ἦτο Ἀλβανὸς «ὁ περιβόητος Βασίλειος ὁ Ἀλβανίτης», γράφει ὁ Δαπόντες¹. Ὁ δὲ J o r g a συχνάκις καὶ μετὰ τινος δυσφορίας λόγον ποιεῖται περὶ αὐτοῦ ὡς ἐξελληνισθέντος καὶ δὴ περὶ τῶν ἀπογόνων ὡς οὐδὲν ἔχονος ἁλβανισμοῦ περισωσάντων²· διὸ καὶ θεωρεῖ αὐτὸν ὡς τὸν *εἰσηγητὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ* ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ.³

1. Σάθ. Μεσ. Βιβλ. Γ' σ. 81.

2. Geschichte des Rumänischen Volkes κτλ. τόμ. II (Gotha 1905) σ. 52, 57, 71.

3. Αὐτ. σ. 62-63. Ἡ καλλιτέρα ἱστορία τῶν ἡγεμόνων τῆς Ῥουμανίας ἐκ τῶν ἐν ἑλλ. γλώσσῃ ἐξακολουθεῖ νὰ μένῃ ἡ τοῦ Πατρίως Φωτεινοῦ, ἧς ἐμνημονεύσαμεν καὶ εἰς τὴν παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην.

Ὁ φιλόμουσος οὗτος καὶ μεγαλεπήβολος ἡγεμὼν θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ J o r g a ὡς ὁ εἰσηγητὴς καὶ τῶν μεγάλων μεταρρυθμίσεων. Τέως ἢ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος ἦν νόμος. Οὗτος *κατήρτισε νομοθεσίαν* ἐν Μολδαβίᾳ (ὅπως καὶ ὁ *Ματθ. Μπασαράβας* ἐν Βλαχίᾳ) καὶ διέταξε τὸν *Εὐστράτιον Δογοθέτην* τὴν «Νομικὴν ἐπιτομὴν *Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου* τῶν βασιλέων»¹ *νὰ μεταφράσῃ εἰς Ῥουμανικὴν* (Pravilile Imperatesci 1646). Ἐπίσης καὶ βιβλία ἐκκλησιαστικὰ ἐπ' αὐτοῦ μετεφράσθησαν καὶ ἐξετυπώθησαν². Ὁ δὲ *Δημ. Καντημέρης*, πλέκων τὸ ἐγκώμιον τοῦ «*Ἀλβανοῦ Βασιλείου*», λέγει ὅτι οὗτος μετεκαλέσατο Ἕλληνας μοναχοὺς, οὓς εἰσήγαγεν εἰς τὰ ρουμανικὰ μοναστήρια, ἵνα διδάξωσιν εἰς τοὺς παῖδας τῶν Βογιάρων τὴν τε γλῶσσαν καὶ τὴν ἐπιστήμην³. Ἐν Ἰασίῳ ἵδρυσε τὴν περίφημον ἐπ' ὀνόματι τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν μονήν, ἐνθα ἀνήγειρε τὴν ὡραιότεραν ἐκκλησίαν, ἣτις ὑπάρχει ἐν Ἰασίῳ⁴, καὶ εἰς ἣν ἡ λειτουργία : αὐτὰ διαταγὴν τοῦ ἰδρυτοῦ ἐψάλλετο *ἐλληνιστὶ καὶ ρουμανιστὶ* ἐναλλάξ⁵. Ἐνταῦθα συνέστησεν οὐ μόνον Ἑλληνικὴν σχολὴν ἀλλὰ κατὰ τὸν διάκονον Παῦλον τὸν ἐκ Χαλεπίου, καὶ «*ἐν μέγα ρουμανικὸν φροντιστήριον*» (Colegiu Românesc), ὃ δὲ σπουδαιότατον καὶ *ρουμανοελληνικὸν τυπογραφεῖον*⁶. Κατὰ τὸν S i n c a i ὁ *Δοῦπος* ἐκάλεσε καὶ Λατίνους μοναχοὺς διὰ τὴν μόρφωσιν τοῦ λαοῦ καὶ συνέστησεν ἐν Ἰασίῳ καὶ Λατινικὴν σχολήν⁷. Ἀρχομένου τοῦ ΙΖ' αἰῶνος τὸ Πατριαρχεῖον Κόλλεως ἐκινδύνευσε νὰ χρεωκοπήσῃ· τότε ἔσπευσεν ὁ *Δοῦπος καὶ ἔσωσε τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τοιούτου ὀνειδους, ἀποτίσας πάντα τὰ ὀφειλόμενα ἥτοι πογγεῖα 260*⁸. Ὁ ἀγαθὸς οὗτος ἡγεμὼν ἀποθανὼν ἀφῆκεν υἱὸν τὸν *Στέφανον Χ* (ἢ Στεφανίτζαν), ὅστις ἡγεμόνευσεν

1. Ταύτην διαταγὴν τοῦ *Μπασαράβα* μετήνεγκεν εἰς ἀπλὴν *Μελέτιος ὁ Ζυρίγος*.

2. J o r g a II σ. 56 ἐ.

3. Βλ. Θεοδώρου Ἀθανασίου, Πρωθιερέως ἐκ Ῥουμανίας, τὸ λαμπρὸν βιβλίον, *Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμανίᾳ* (Ἀθῆναι, 1897) σ. 37.

4. G. S i n c a i Chronica Românilor κτλ. Τομ. III (Bucuresci 1886) σ. 58.

5. Τὴν μονὴν ταύτην ἀφιέρωσεν ὁ εὐσεβὴς ἡγεμὼν εἰς τὸ Πρωτάτον τοῦ Ἀθω· ἐπίσης εἰς Ἰάσιον ἵδρυσε καὶ τὴν *μονὴν τῆς Γκόλιας*, δωρησάμενος ταύτην εἰς τὸ Βατοπέδιον (βλ. *Κεραμέως* Documente privatoare la Istoria Românilor adese de E u d. H u r m u z a k i κτλ. Τομ. XIII (Bucuresci 1909) σ. 174.

6. Θ. Ἀθανασίου ἐνθ' ἄνωτ. (πρβλ. καὶ J o r g a σ. 63).

7. Ἐνθ' ὄνωτ.

8. Documente σ. 174 καὶ Παπαρρηγοπούλου Τομ. Ε' (ἐκδ. 3) σ. 429.

ἀπὸ 1659—1661. Τὸν βίον αὐτοῦ ἐξύμνησεν ἐν ἐκτεταμένῳ (306 στίχ.) ἠρωελεγειακῷ ποιήματι ὁ πατριάρχης **Ἀθανάσιος Πατελάριος** (1643) συγκρίνων τὸν Λοῦπον πρὸς τοὺς ἀρχαίους ἥρωας¹· ἀπαριθμῶν δὲ τὰς εὐεργεσίας καὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ γράφει ἐν Ἰασίῳ αὐτῷ Μαρτίῳ 15 :

Πῶς οἶεις, πανάρισθ' ἱερὸν σέθεν οὔνεκεν Οὔρος,

εὐχολίας τελέειν ἡμερονυκτολιτὸν

φόρτον, ὅτ' ἐνκραδέης μοναχῶν παλάμαισιν αἰείρας

δοὺς κατ' ἔτος τὰ τέλη ἔθνεσιν οἰκτροτάτοις.

Κάρχιερεὺς πολύφημος ἀκήρατος Ἱεροσολύμων

Θεοφάνης δέεται σεῦ χάριν ὑψίθεον

Καὶ πατριαρχείῳ οἰκουμενικῷ στῦλος ὠφθης

ὥ γ' ἐπερειδόμενον τεῦχεν ἐλευθερίας.

Ἦν γὰρ μὴ ἐφάνης πανερείπιον ἦν ἂν ἐκεῖνο

οὔτε λίθον γε λίθῳ εἶεν ἂν εἰσοράειν.

Προστίθηναι ἐφεξῆς ὅτι **εἰσήγαγε θεσμοὺς τοὺς ἀρίστους εἰς Μολδαβίαν, καὶ εἰς θεογνωσίαν ἔτρεψε τὸν λαὸν** ζῶντα ὡς κτήνη, καὶ ἔκτισε μονὰς προικήσας αὐτὰς δι' ἀφιερωμάτων καὶ εἰσοδημάτων πλουσίων, καὶ ἐπάγεται :

Πρῆξε δὲ καὶ μοναχῶν καλοεῖδεα καὶ εὐθεται τεύχη,

καὶ δόμησε νεοὺς οἷς ἔνι οἰκίμεναι.

δῶκέ τε εἰσοδίας, πολυάσπετα πάντα παρεῖξε,

σκεύεα δῶχ' ἱερῶν παγκάλ' ἐν ἀφθονίῃ,

χρύσεα κάργυρεα προσεπήξατο καὶ ἀναθήσας,

δῶκε Θεῷ λάφυρον καὶ δόμ' ἀριπρέπεον.

Πλεῖστ' ἀγαθὰ ἐτάρων ἐδομήσατο παντοδαποῖσι

χώροις ἄλλοδαποῖς, οὐ Γιάσει δὲ μόνον.

Καί γε ναοὺς ἁγίους, πύργους, καλὰ τείχεα, κρήνας,

καὶ γεφύρας, λίμνας καὶ φρέαθ' ἡδύποτα.

Ποῖ' ἀγαθοεργοσύνης οὐ πρήξατο δ' ὄρχαμος οὔτος

ἔργματα ; (αὐτ. στ. 113 σ. 443)

Τὸν δὲ πρὸς τὰ γράμματα ζῆλον αὐτοῦ ἐκθειάζων λέγει :

Ποῦ ποτε διὸς **Ὅμηρος** ἀρήιος **Ἡσίοδος** τε

ἦτις μουσοπόλων ἡδυτάτοις ἐλέων ;

ποῦ δὲ καὶ ἡδύλαοι Σειρῆναι νῦν κελαδῆσαι

ἢ Μῶσαι λιγυραὶ θελγόμεναι χθονίους

1. Documente σ. 439—449 μετὰ μεταφράσεως ἀτλοελληνικῇ .

ἄνθρωποι ἡδυτάτοις *Βασίλειον* ἄριστον ἀπ' ἄλλων
Μολδοβίης τὸ κράτος δεψέμεναι χροτάφοις
ἄσμασιν ἢ γλυκεροῖς προτερήματα τοῦδε μελίσσειν
τέρμασι δὲ προχέειν κόσμον ἀπειροτάτου¹.

Ὁ *Βασ. Δοῦπος* εἶχεν ἀναιγάγει τὸν θρόνον εἰς περσιωπὴν, καὶ ἐφιλοδοξεῖ νὰ νομίζηται ὡς διάδοχος τῶν βυζ. αὐτοκρατόρων. Ἰδρυσεν ἐν Ἰασίῳ δύο μεγάλας μονὰς τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τῆς Γκόλιας· ἀμφοτέρως δὲ ἀφιέρωσεν εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος τὴν μὲν εἰς τὸ Πρωτάτον τὴν δὲ εἰς τὸ Βατοπεδιον, ὡς γράφει καὶ ὁ *Λακόντιες*:

Βασίλῃ Βόδα κτίριο μεγάλον καὶ ὡραῖον,
μετοχὴν ἁγιορείτικον, κοινὸν δὲ καὶ ἀρχαῖον.

(«Κῆπος Χαρίτων», Ἀθήναι, 1880, σ. 75)

Τοῦ Γκόλια εἰς τὴν Μπογδανιά εἶναι τῆς Παναγίας
μεγάλον μοναστήριον ἔω τῆς Πολιτείας.

Βασίλῃ Βόδα κτίριον μὲ μίαν τῆς εἰκόνα
θαυματοργὸν καὶ θαυμασιήν εἰς τοῦτον τὸν αἰῶνα,
τὸ μέγα θαῦμα, ἡ στολὴ τῆς πόλεως Γλασίου,
καθὼς τὸ Σαραντάριον στολὴ Βουκουρεστίου
εἰς τὴν Μονὴν Βατοπεδίου εἶναι προσκυνημένον
καὶ ὡς τυγχάνει πλούσιον καὶ καταστολισμένον.

(H u r m i z a k i Documente κτλ. XIII σ. 280 καὶ 174.

καὶ *Λομβέρδου*: Τὰ τῆς ἐν Ἰασίῳ Μονῆς τῆς Γόλια 1859.)

Καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ Ἁθω μονὰς ἐποίησατο πολλὰς δωρεάς, ἰδίως δὲ εἰς τὴν τοῦ Ζωγράφου (ἣτις περιεῖχε τότε πολλοὺς καὶ Μολδαβοὺς) ἀφιέρωσε τὴν Μονὴν τῆς Δόβρουτσας (βλ. ἐν Actes de Zougraphou Πετρούπολις 1907 σ. 179 καὶ 181 δύο χρυσόβουλλα τοῦ ἡγεμόνος ὑπὲρ τῆς Μονῆς). Ὁ *Δοῦπος* εὐηργέτησε μεγάλως καὶ τοὺς ἁγίους Τόπους.

Τικούντοις καὶ τηλικούτοις ἔργοις ἡμιλλᾷτο πρὸς τοὺς Βυζ. αὐτοκράτορας ὁ εὐσεβὴς *Δοῦπος*, διὸ καὶ ὁ J o r g a ἔγραψεν (ἐν Bulletin de la section historique de l'Academie Roumaine III, 1921). Basile Lupu comme successeur des empereurs d'Orient.

1. Documente σ. 441—448. Τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἡγεμονίαν τοῦ *Βασιλείου Δοῦπου* ἐδημοσίευσεν ὁ Es a r c u ἐν τοῖς Documente private κτλ. τοῦ *Χουρμουζάκη* Τόμ. IV Μερ. II Documente 55 din Venetia comunicate de C. . si 667 din Venetia adase de Academie. Cu portretul lui V a s i l e V o u a L u p u si cu indice Alfabetice κτλ. 1884, 4ον σ. XL, 686 Bucuresci.

3. Δούκας Βοεβόδας «Ἀρβανίτης» ἢ «Ρουμελιώτης».

Κατὰ τὸν ἐκδότην τοῦ Χρονογράφου τοῦ Δωροθέου Νικόλαον *τὸν Γλυκὺν* «ὄνομα τὸ ὄντως περίφημον καὶ ἐπαινετὸν ἀπὸ λαοῦς, ἀπὸ ἔθνη, ἀπὸ σοφούς, ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς, Δούκας . . . δόξα τοῦ ἐλληνικοῦ γένους, τιμὴ τοῦ ἰδίου θρόνου, κλέος ἀθάνατον τῆς παρούσης ἀξίας, καὶ στέφανος πάσης Οὐγγροβλαχίας, Δούκας διαφεντευτῆς τῆς Χριστοῦ πίστεως, τῆς δικαιοσύνης ὑπέρμαχος καὶ πάσης ἀρετῆς ἀνιλήπτωρ θερμότατος» (ἐν τῇ ἀφιερώσει).

Τούτου τοῦ ἡγεμόνος ἀμφισβητεῖται ἡ γνησιότης, ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Βασιλείου Δούπου. Καὶ ὁ μὲν Ὑψηλάντης λέγει : «Δούκας Ῥουμελιώτης (ἢ Ἀρβανίτης), ὄντας εἰς τὸ Γιάσι δοῦλος πραγματευτοῦ τινος μετὰ πολλὰ ἔτη ἔγινεν ὀφφικιάλιος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας Δαβίτζα, καὶ μετὰ ταῦτα γαμβρὸς αὐτοῦ ἐπὶ θυγατρί»¹. Ἀλλ' ὁ ἐγγύτερον πρὸς τὰ πράγματα εὐρισκόμενος καὶ τοιαύταις λεπτομερεῖαις ἀρεσκόμενος Δεπόντες γράφει ταῦτα ἐν τῷ Χρονογράφῳ :

«Δούκας Βοεβόδας, ἐπίσημος διὰ τὸν πατέρα, διὸ ἦτο υἱὸς τοῦ ἐπισημοτάτου ἐκείνου Βασιλείου Βοεβόδα, ἐπίσημος διότι ἐ χρημάτισε τριῶν αὐθεντιῶν αὐθέντης . . . ὥς ἄλλος κανεῖς, αὐθέντευσε δὲ πέντε φοαῖς². Ἐπίσημος, διὸ αὐθεντεύωντας αὐτὸς ἐν Μπογδανία ἔγινεν εἰς τὸ Ἰάσι τυπογραφεῖον κτλ.»³. Ὁ Φωτεινὸς ἔτι σαφέστερον ἐξιστορεῖ τὰ κατ' αὐτόν : «Οὗτος κατήγετο ἐκ γένους Ἀλβανῶν, ἀνετράφη δὲ καὶ ηὔξήθη ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων εἰς τὴν τοῦ Βασίλ Βοεβόδα οἰκίαν»⁴, ἐξ οὗ εἰκάζεται ὅτι ἦτο θετὸς υἱός. Κατὰ ταῦτα μνήμων τῆς καταγωγῆς ὧν συνέχισε κατὰ τὸν J o r g a τὸ ἔργον ἐκείνου πρὸς ἐκπολιτισμὸν τῆς χώρας καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὸ ἐμπνεόμενος καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου : D u c a, der risch seines Ursprungs noch wohl erinnerte und gern als Beförderer der Kultur auftreten walte, empfing mit grossen Ehren den P a t r i a r c h e n D o s i t h e o s a u s I e r u s a l e m, der von jetzt an eine Art «Hypermetropolit».

1. Documente σ. 174.

2. Ἦτοι ἐν Μολδαβίᾳ 1665—1666, 1668—1672. 1678—1684, ἐν Βλαχίᾳ 1674—1678. Ὁ Δεπόντες προστίθησι καὶ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ὀκραίνης.

3. Παρὰ Σάθα Μεσ. Βιβλ. τομ. Γ' σ. 149 καὶ 7.

4. Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίης τομ. Γ' σ. 121. Ὁ J o r g a ὀνομάζει «Ρουμελιώτη (II 68) καὶ ἐν σ. 129 «G r i e c h», ὅπως πάντας τοὺς Φαναριώτας, εἰς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς.

ein oberster Herr des rumänischen Klerus und der rumänischen Lehrer griechischer Sprache, zugleich aber ein Hort der reellen Orthodoxie gegenüber den von Siebenbürgen Kommenden Unionsbestrebungen wurde»¹. Οὕτω τῷ 1678 ψηφίζει φόρους πρὸς διατήρησιν τοῦ σχολείου τοῦ Λούπου².

Ὁ Δούκας ἔχων ἀπεριόριστον, ὡς ἐλέχθη, εὐλάβειαν πρὸς τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον, ἵδρυσε χάριν τοῦ παναγίου Τάφου εἰς ἡμίωρον ἀπὸ τοῦ Ἱασίου ἀπόστασιν τὴν Μονὴν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἔνθα συνέστησε *μέγα τυπογραφεῖον, τὸ τῆς Τζετατζούιας* (Ceta-ruia) ὀνομαζόμενον. Ἐνταῦθα ἐξετυπώθησαν σπουδαιότατα βιβλία ἐκκλησιαστικά, ὡς τὸ Ὡρολόγιον, ὁ Συναξαριστής, τὸ Παροιμιαριον, τὰ ὀγκώδη βιβλία τοῦ Δοσιθέου Τόμος Ἀγάπης καὶ Τόμος καταλλαγῆς (ὧν νῦν ἡ ἐκτύπωσις θὰ ἐστοίχιζεν ὑπὲρ τὸ ἑκατομύριον!). Ἐν τῷ τυπογραφείῳ τούτῳ τοῦ Ἱασίου, ἐφ' ὅσον ἐγὼ οἶδα, ἐξεδόθησαν τότε δαπάναις ἡγεμονικαῖς 12 μεγάλα βιβλία ἐκκλησιαστικά καὶ 5 φιλολογικά. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τῶν δαπάναις τοῦ Δούκα ἐκτυπωθέντων, τὰ ἑξῆς :

«*Συμεών, ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης* κτλ. τυπωθέντα διὰ δαπάνης τοῦ εὐσεβεστάτου, ἐνδοξοτάτου, ἐκλαμπροτάτου τε καὶ γαληνοτάτου ἡγεμόνος κ. κ. *Ἰωάννου Δούκα Βοεβόδα πάσης Μολδοβλαχίας*, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου αὐθέντου καὶ ἀρχηγοῦ πάσης Ὀκραΐνης κτλ.»³. Ἐν ἀρχῇ τὸ στέμμα ἢ οἰκόσημον τοῦ Δούκα (ἔχον ἐν τῷ μέσῳ κεφαλὴν βοῶς) καὶ κάτωθεν τὸ ἑξῆς ἐπίγραμμα συνταχθὲν ὑπὸ τοῦ διορθωτοῦ τῆς ἐκδόσεως *Ἰωάννου Μολίβδου* τοῦ Κρητός :

Δούκα Μολδοβίης μεγ' ὑπείροχε κοίρανε γαίης

ἄρχων τ' Οὐκραΐνης, κράντορ ἐπωνομίην

Οὐνομα σὸν πάντη περιδέδρομε πείρατα κόσμου

εὖχος τ' εὐσεβέων καὶ κλέος ἡγεμόνων.

1. Ἐνθ' ἄνωτ. II 63 ἀξιόλογα ταῦτα διὰ τὴν σεπτὴν μορφήν τοῦ μεγάλου Πατριάρχου, ὅταν μάλιστα ὁμολογῶνται ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ J o r g a, ὅστις εἴπερ τις καὶ ἄλλος γνωρίζει πόσον κατεπολεμήθησαν ἐν τῇ αὐτοῦ πατρίδι αἱ τοιαῦται μεγάλαι ἀλήθειαι.

2. Θ. Ἀθανασίου ἐνθ' ἄνωτ σ. 41.

3. Βρεττοῦ Ν. Φιλ. ἀρ. 113 πλήρη τὸν τίτλον ἐν τέλει : «*Ἐν τῇ σεβασμῷ πατριαρχικῇ καὶ αὐθεντικῇ μονῇ τῶν πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων τῇ καλουμένῃ Τζετατζού.α. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχπγ' (1683) ἐν Ἱασίῳ τῆς Μολδαβίας*» εἰς 4ον σ. 391 καὶ ἐκτὸς ἀριθ. φύλλα 28. Ὀκραΐνα εἶναι ἡ νῦν Οὐκρανία τῆς Ῥωσσίας. Περὶ τῆς κατοχῆς ταύτης ὑπὸ τοῦ Δούκα βλ. Σάθα Μεσ. Βιβλ. Γ' 25.

Ἑλλήνων γενεὴ μέγα τέρεται, ἢ πόρες ἄρτι
τὴν δε βίβλον, δαπάναις σαῖς τυπογραφάμενος.
Σὸς στέφος ἐκ λιθάκων προσάγει τ' ἐριτίμων
αἴνων, γηθοσύνας σὸν κράτος εὐχομένη.

Τὸ βιβλίον τοῦτο τυγχάνει ἐκ τῶν σπουδαιότερων τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐγένοντο αὐτοῦ ἔπειτα πολλαὶ ἐκδόσεις, ἀλλ' οὐδεμία ἀμιλλᾶται τῇ καλαισθησίᾳ πρὸς ταύτην. Ἔτερον, τὸ γνωστότατον :

«*Βιβλίον ἱστορικὸν* περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας κτλ παρὰ τοῦ ἱερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας κ. *Δωροθέου...*»¹. Τοῦτο ἐξετυπώθη ἐν Βενετίᾳ τῷ 1684 ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ Ἰωαννίτου *Νικ. Γλυκέος*, ἀφιεροῦται δὲ διὰ λαμπρᾶς προσφωνήσεως «Τῷ γαληνοτάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ κ. κ. *Δούκᾳ Βοϊβόνδᾳ*, αὐθέντῃ Οὐγγροβλαχίας, Κραγιόβης καὶ τῶν ἐξῆς . . » ὡς λίαν ἀρμόζον αὐτῷ διὰ τὸ περιεχόμενον, ὡς γράφει.

Ἄλλας ἐκδόσεις τοῦ ἡγεμόνος ἀναφέρει ὁ *Δαπόντες*.²

Ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Κωνσταντῖνος Δούκας* (ἢ Δουκουλέτζης) ἡγεμὼν Μολδαβίας (1693—1695) ἦν εἰς ἄκρον πεπαιδευμένος καὶ θαυμάζεται ὑπὸ τοῦ Δαπόντε διὰ τὴν πρὸς τὸν *Ἀλεξ. Μαυροκορδάτον* ἐπιστολὴν αὐτοῦ, δι' ἧς ἐζήτησε τὴν διὰ τὸν θρόνον συνδρομὴν τοῦ συγγενοῦς αὐτοῦ ἐπιβουλευόμενος παρὰ τῶν ἄλλων «μυρίοις τρόποις καὶ χρυσοῦ ὀλκῶν οὐκ ὀλίγων ἀδραῖς ταῖς ἐπαγγελίαις».³

Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν *Δούκας ὑπουργὸς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ* εἶχε συγγενειάν τινα πρὸς τὸν ἡγεμονικὸν οἶκον.

4. *Οἱ Γκίκαι* — *Χαρακτηρισμὸς τῶν τεσσάρων Γρηγορίων.* — *Τὰ μεγαλουργὰ ἔργα καὶ ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις.* — *Ὁ γενεαλογικὸς κλάδος τῶν ἡγεμόνων.*

Οἱ Γκίκαι εἶναι ἀναμφιλέκτως βεβαιωμένον ὅτι ἦσαν ἄλβανικῆς καταγωγῆς. Ἡ δυναστεία Γκίκα εἶναι ἡ μεγαλητέρα καὶ ἐνδοξότερη

1. Ὁ *Σάθας* (Μεσ. Βιβλ. Γ' σ. ιε' καὶ ἐξῆς) ἐναντίον τῆς παραδόσεως ὑποστηρίζει διὰ πολλῶν ὅτι *Μονεμβασίας Δωρόθεος οὐδέποτε ὑπῆρξεν*, ἀλλὰ *Ἰερόθεος*. Τὸ χειρόγραφον τοῦ Χρονογράφου εἶχε δοθῇ ὑπὸ τοῦ *Ζώτου Τσιγαρᾶ* διὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ *Ἀποστόλη* εἰς τὸν *Νικ. Γλυκὸν* καὶ ἐξεδόθη ὑπ' αὐτοῦ τὸ α' καὶ ἔπειτα τῷ 1686 παρὰ *Ν. Σάρφ* κ.ο.κ. πλειστάκις.

2. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 149. 3. Αὐτ. σ. 151. Οὗτος ἀνεκαίνισε τὸν ἐν Κορυναὸν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ (βλ. *N. Dosi, Studii Greco-române Fascicula II. III* (Jasi 1921) σ. 77 ἀρ. 31.

ἐν Μολδοβλαχίᾳ, οὐ μόνον διὰ τὰς δύο περίπου δεκάδας ἡγεμόνων, μεγάλων διερμηνέων καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν. οὐς ἀπέδωκεν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ ἔργα, ἅπερ κατώρθωσε συντελέσασα εἰς τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὸν πλήρη ἐκπολιτισμὸν τῆς χώρας ἐκείνης. Χρονογράφοι καὶ ἱστορικοί, ῥήτορες ἐκκλησιαστικοὶ καὶ διδάσκαλοι, ποιηταὶ καὶ ἐπιγραμματικοὶ δὲν εὗρισκουνσι λόγους ἱκανοὺς, ἵνα ἐξυμνήσωσι τὰς πολιτικὰς αὐτῶν ἀρετὰς, τὴν διοικητικὴν σύνεσιν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν εὐσέβειαν καὶ τὴν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν γενναιοδωρίαν, τὴν περιλάλητον φιλομουσίαν, τὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ ἀγαθὴν μέριμναν καὶ κηδεμονίαν κττ. Περὶ τῆς οἰκογενείας Γκίκα ἀρμόζει ἐν γένει ὅ,τι εἶπε περὶ ἑνὸς μέλους αὐτῆς *Γρηγορίου II. Γκίκα* ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας ὁ ἐκ Θερμίων *Ἀνθιμος* διδάσκαλος καὶ ἱεροκῆρυξ ἐν Ἰασίῳ¹: «Ὁ πανέκλαμπρος ὅλος τοῦ αἰοδίου *Γρηγόρβον* βίος ἡμποροῦμεν νὰ εἰποῦμεν χωρὶς πάσης ὑπερβολῆς, πῶς ἐστάθη *μία ἔμψυχος εἰκὼν καὶ μία ζωντανὴ ἰδέα μιᾶς εὐσεβοῦς καὶ χριστιανικῆς ἡγεμονίας τε καὶ αὐθεντίας*», καὶ κατωτέρω: «Ἡπλωσε τὰς ἀκτῖνας τῶν εὐεργεσιῶν του, ὅχι μόνον μέχρι τῶν ὁρίων τῆς αὐθεντικῆς του ἐπικρατείας, ἀλλὰ καὶ ἔξω πολὺ μακρὰν ἀπ' ἐκεῖνα. Μεγαλοπρεπέστατα εὐεργετοῦσεν ὅχι μόνον τοὺς φίλους του, ἀλλ' ἀκουμβίζει καὶ τοὺς ἰδίους ἐχθρούς του»². Ὁ δὲ κατὰ τὸ 1765 καθηγητὴς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἰασίου Ἰώσηπος Μοισιόδαξ λέγει περὶ τοῦ Γρηγορίου III *Ἀλεξ. Γκίκα* τὰ ἑξῆς: «Ἡ ἐμβριθὴς διοίκησις καὶ φιλοτελειότης τῆς γαληνότητος αὐτοῦ ἔφερεν ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἑκτασιν τῆς Μολδαβίας τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τὴν ἐποχὴν Ἡ ἀρχικὴ, ἡ εὐεργετικὴ ἀρετὴ αὐτοῦ, προτέρημα ἐνδοξότατον, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὸ περιφανέστατον γένος τῶν Γκικάδων, οὔτε ἀφορᾷ εἰς ἄλλο τι, εἰμὴ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν

1. Documente σ. 555—568 Ἐπιτάφιος εἰς τὸν ἡγεμόνα... *Γρηγόριον Γκίκαν*, ὃν ἐξεφώνησεν ἐνώπιον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ *Ματθαίου* (Σάθ. Μεσ. Βιβλ. Γ' σ. 128). Περὶ τῆς ἐν γένει δράσεως τοῦ οἴκου Γκίκα βλ. *Υψηλάντην* ἐνθ' ἀνωτ. σ. 167 ἐξ. καὶ *Φωτεινὸν* τομ. Β' 216 ἐ. *Ἦσαν μεγάλοι φιλέλληνες*. Ὁ πρῶτος μάλιστα *Γρηγόριος* τόσῳ ὥστε κατὰ τὸν J o r g a διέταξε νὰ πνίξωσι τὸν μισέλληνα γέροντα *Κων. τὸν Κατακουζηνόν* (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 56), ἀλλ' ὁ φιλελληνισμὸς αὐτῶν ἐγκτεται ἐν τούτῳ καὶ μόνον, ὅτι ἐνόμιζον ὅτι διὰ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας θὰ μορφώσωσιν εὐκολώτερον τὸν λαὸν καὶ θὰ ἐκπολιτίσωσι τὴν χώραν, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον προσεπάθουν, ὥστε ὁ *Ἀλεξ. Γκίκας*, ἐπειδὴ ἡ μέριμνα αὐτοῦ πρὸς ἀνάδειξιν τῆς ῥοιμ. ἐθνότητος ἀντέβαινε εἰς τὰ σχέδια τῆς Ῥωσσίας ἐνεργεῖα αὐτῆς ἐπαύθη (1842).

2. Documente σ. 563.

τοῦ *Πριγκιπάτου*, καὶ εἰς τὴν εὐπορίαν καὶ κοσμιότητα αὐτῆς τῆς *μητροπόλεως* (=πρωτευούσης). Ἐξω ἡ εὐνομία, ἡ ἀνεσις χαροποιεῖ τὰ ὑλήκοα πλήθη αὐτοῦ, καὶ ἐνταῦθα τὰ εὐκλεέστατα ἔργα τῆς ἐμβριθοπρονοίας αὐτοῦ ἔλκουσιν αὐτῷ παρὰ πάντα τὴν εὐφρομίαν *Βρύσεις*¹, *νοσοκομεῖα*, *ὕδραγωγοί*, *μοναστήρια*², *ἐκκλησίαι*, πάντα *γεραίρουν τὴν ὑψηλότητα αὐτοῦ*, διάδοχον ἀξιοπρεπῆ τῆς δόξης τῶν προγόνων αὐτῆς, καὶ πάντα πλέκουνσι τὸν στέφανον τῆς ἀξιωματικίας. Ἄλλο ἡ πανευφημία τέλος δὲν ἀνέμενε, ὥστε νὰ ἐντείνῃ τὴν σάλπιγγα τῆς πανευκλείας αὐτῆς, εἰμὴ τὴν κορυφίδα τῶν μεγαλουργιῶν αὐτῆς, αὐτό, λέγω, τὸ νεοκτιζόμενον Μουσεῖον τῆς φιλοσοφίας»³. Οἱ Ῥουμάνοι ἱστορικοὶ λάβρως καταφερόμενοι κατὰ τῶν Φαναριωτῶν, οὐδὲν καλὸν ἀναγνωρίζουσιν αὐτοῖς, οὔτε θέλουσι νὰ γνωρίζωσιν, ὅτι οὔτε πάντες οἱ ἡγεμόνες ἦσαν Φαναριῶται, οὐδὲ ὅτι πάντες οἱ ἐκ Φαναρίου προερχόμενοι ἦσαν τοιοῦτοι⁴. Ὁ J o r g a νέος ἔτι, μόλις ἐπανελθὼν ἐκ Γερμανίας, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῆς τοιαύτης ἀνηλεοῦς διαστροφῆς τῆς ἱστορίας, καὶ διὰ διαλέξεων προσεπάθησε ν' ἀποδώσῃ δίκαιον τοῖς ἐξουθενουμένοις ἡγεμόσιν. Ἴδου οὗτος πῶς κρίνει Γρη-

1. Ὅτι δὲν εἶναι λόγοι κενοὶ τὰ ἀνωτέρω γραφόμενα μάλιστα παρὰ τοῦ εἰς ἄκρον φιλοσόφου καὶ μεμπιμοῦρου *Ἰωσήπου* ἀποδείκνυσι τὸ ἐπὶ τῆς κρήνης τοῦ ναοῦ τοῦ *ἀγίου Σπυρίδωνος* ἐν Ἰασίῳ ἐπίγραμμα :

Πηγὴ Σιλῳάμ, Σολομῶν κολυμβήθρα,
Ἄγιον θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος τὰ ῥεῖθρα
Πηγάζοντα, ἴασιν νοσοκομεῖω,
Τρυφὴν, ζωὴν ἅπασιν ἐν Ἰασίῳ,
Ὁ τρίτος Γρηγόριος Γκίκας δωρεῖται,
Ὁ Ἀλεξάνδρου, χάρις ὑπερεκχεῖται.
Οἱ διψῶντες ἴδετε κρουνοὺς ναμάτων,
Δεῦτε ἀπολαύσατε ζωῆς ὑδάτων.

Ἐν τῷ δευτέρῳ ἔτει τῆς πανευκλεοῦς αὐθεντείας 1765 Ἰουλίου 20». Doussii ἐνθ' ἀνωτ. σ. 66 ἀρ. 13.

2. Τὰ μοναστήρια, ἅπερ ἵδρυσαν πάντες οἱ ἐν λόγῳ ἡγεμόνες, ἐχρησιμοποίησαν εἰς πρακτικωτέρους σκοποὺς, ἐγκατέστησαν εἰς αὐτὰ σχολεῖα, τυπογραφεῖα καὶ νοσοκομεῖα, ἐναρμονίσαντες οὕτως ἄριστα τὴν πράξιν μετὰ τῆς θεωρίας. Εἶθε τοῦτο νὰ εἶχον ἐφαρμόσῃ ἔκτοτε καὶ εἰς τὸν Ἄθω ἡ ὄψις τῆς Ἀνατολῆς θὰ ἦτο ἄλλοια.

3. Ἀπολογία σ. 130.

4. Βεβαίως δὲν ἠδύνατο ν' ἀναμείνῃ τις δικαιοσύνην ἀπὸ τοῦ ἐκρωμανισθέντος Ἑβραίου X e p o p o l οὔτε ἀπὸ τοῦ Τρανσυλβανοῦ S i n c a i, οἵτινες ἀπρὸς ἡσπάρθησαν τὰς ἐξωφρενικὰς κρίσεις τοῦ Φραγκολεβαντίνου Ζαλλώνη.

γόριον τὸν I : «Γρηγόριος ὁ Γκίκας διὰ τῆς μετριοφροσύνης αὐτοῦ, ἣτις διαψεύδει τὰς ἐπὶ πολυτελείᾳ μέχρι διαφθορᾶς προσαπι-
μένους τοῖς Φαναριώταις μορφάς, (ὁ ἡγεμὼν οὗτος παρίστατο ἐν τῇ
Διβανίᾳ φέρον ἔνδυμα ἐξ εὐτελοῦς ἐριούχου, ὥπως δώσῃ μᾶθημα τοῖς
ἀσώτοις αὐτοῦ αὐλικοῖς), διὰ τῆς στοργῆς αὐτοῦ πρὸς τὰ φῶτα καὶ τὴν
ἐν τῇ κυβερνήσει τάξιν, διὰ τὴν περὶ οἰκονομικῆς προόδου τῆς χώρας
μέριμναν *χρηῖζει τιμητικῆς θέσεως ἐν τῇ χορείᾳ τῶν ἡγεμόνων
ἡμῶν πάσης ἐποχῆς* . . . ἐδείματο ἐργοστάσια, σχολεῖα καὶ κτίρια,
παρεχώρησε μέρος τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτοῦ ἐπιδόματος διὰ τὴν μισθοδο-
σίαν τῶν δημοσίων διδασκάλων, ὥρισε δὲ τοὺς μισθοὺς τῶν ὑπαλλή-
λων καὶ ἐκανόνισε τὰς προσόδους. Τὸ κυβερνητικὸν αὐτοῦ ἔργον ἐλέγ-
χει φύσιν ἀγαθὴν, οὐ μὴν καὶ νοῦν μορφωτῆρα».¹

Ἴδου δὲ τί γράφει, στηριζόμενος ἐπὶ τῶν κρίσεων τοῦ Bullant,
καὶ ὁ Βρετὸς περὶ τοῦ Γρηγορίου IV Γκίκα τῆς Βλαχίας (1822-1828):
«Τοσοῦτον ἐφάνη ἄξιος τῆς ἐκλογῆς τῆς κυριάρχου δυνάμεως, ὥστε ἡ
ἱστορία ἔδωκεν αὐτῷ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνορθωτοῦ. *Κατέβαλεν ὑπὲρ
τῆς γεωργίας μέγιστον ζῆλον* βελτιώσας τὴν κατάστασιν τῶν γεωρ-
γῶν, προστατεύσας αὐτοὺς καὶ αὐστηρῶς τιμωρήσας τοὺς καταπιέζον-
τας αὐτοὺς μεγαλοκτηματίας. Ἡ ἡγεμονία αὐτοῦ ὑπῆρξε διὰ τὸν γεωρ-
γὸν *ἐποχὴ ὑπερτάτης δικαιοσύνης*, καὶ οὐδέποτε οἱ γεωργοὶ ἔσχον
εὐημερίαν ἀπὸ τοῦ 1822—1828 οὔτε εἰς τὸ μετέπειτα ἐπανεῦρον τοιαύ-
την. Ὁ κ. Οὐβικίνης² λέγει ὅτι *ὁ ἰδρυτὴς τοῦ Γυμνασίου τοῦ ἀγίου
Σάββα* . . . ἔδωκεν ὥθησιν ἰσχυράν εἰς τὰς σπουδὰς *εἰσαγαγὼν ἐν
αὐτῷ τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν*. Αἱ πρῶται ὅρυμ. ἐφημερίδες ἐδη-
μοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ, *ἡ ἐθνικὴ φιλολογία ἔλαβεν τὴν πρώτην
αὐτῆς ἀνάπτυξιν* καὶ «ἡ ζωὴ ἀνεγεννᾶτο πανταχοῦ» κατὰ τὴν ἐκφρα-
σιν τοῦ κ. Βουλλάντ³. Ἐν τούτοις ἐπληρώθη καὶ τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς
λιθοστρώτους μετέβαλεν. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ παρεσκευάσθη σχέδιον
βελτιώσεως καὶ διὰ τὰς λοιπὰς πόλεις. *«Πανισχοῦ ἐπανήρχετο ἡ*

1. Două conferinți II Cultura Romîna scept Fanarioti Bucuresci 1898 κατὰ
μετάφρ. Θ. Μοσχοπούλου : Οἱ Φαναριῶται ἀπολογούμενοι ἐκ τοῦ τάφου
(Βουκουρέστιον 1898) σ. 159. Τὸν ὑπὲρ ἀποκαταστάσεως τῆς τιμῆς τῶν Φα-
ναριωτῶν ἀνέλαβον καὶ δύο ἑτεροὶ εὐγενεῖς Ρουμάνοι τρόφιμοι τοῦ Ἑλλήν.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ὁ E r b i c e a n u (Discurs rostit în aula Univer-
sității din Iasi asupra scolei Grece și Române κτλ. 1886) καὶ ὁ ἄνω μνημο-
νευθεὶς πρωθυερεὺς Θ. Ἀθανασίου. 2. Ρουμανικαὶ μελέται σ. 183.

3. Περιαιτέρω ὁμιλεῖ περὶ τῆς οἰκονομικῆς βελτιώσεως, καίτοι ἡ κυβερνη-
σις ἐπλήρωνεν ἐπαχθεῖς φόρους εἰς τὴν Τουρκίαν.

εὐρήνη, ἡ ἀφθονία καὶ ἡ ἐλπίς· οἱ πένητες ἀνέκτιζον τὰς καλύβας αὐτῶν, οἱ πλούσιοι ᾠκοδόμουν μέγαρα, ὁ γεωργὸς ἡροτρία ἡσύχως τὴν γῆν, καὶ ὁ ἔμπορος ἡσυχολεῖτο ἀσφαλῶς εἰς τὰ ἔργα του. *Τὰ πάντα ἀνῆγγελλον πρόοδον*, πάντα ὑπέσχοντο εὐημερίαν. Ἡ Μολδοβλαχία ἔφαινετο τέλος ἀνήκουσα ἑαυτῇ. "Ὅτε ἐκραγέντος καὶ πάλιν πολέμου μεταξὺ Ῥωσσίας καὶ Τουρκίας περιέπεσεν αἴφνης εἰς τρομερωτάτην ἀναρχίαν¹. Μὴ στέργων νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὰ σχέδια τοῦ αὐτοκράτορος *Νικολάου ὁ Γκίκας* προὔτιμησε ν' ἀποχωρήσῃ εἰς Τρανσυλβανίαν².

Ἀναγράφομεν ἀπλῶς ἐνταῦθα τὴν δυναστείαν τοῦ Γκίκας.

Ἐν Μολδαβίᾳ.

Γεώργιος Γκίκας ὁ γενάρχης	1658
Γρηγόριος I Γκίκας (ὁ υἱὸς Γεωργίου)	1658—1659
Γρηγόριος II Γκίκας Ματθαῖος, ὁ Γρηγοράσκος	1726—1733
	1735—1739, 1739—1741 καὶ 1747—1748
Ματθαῖος Γκίκας	1753—1756
Σκαρλάτος Γκίκας	1757—1758
Γρηγόριος III Ἀλεξ. Γκίκας	1764—1767
Γρηγόριος III Ἀλεξ. Γκίκας τὸ β'	1774—1777
Γρηγόριος IV Ἀλεξ. Γκίκας	1849—1853
Γρηγόριος V Ἀλεξ. Γκίκας	1854—1856

Ἐν Βλαχίᾳ.

Γεώργιος Γκίκας	1659—1660
Γρηγόριος I Γκίκας ἢ Γρηγοράσκος	1660—1664
Γρηγόριος I Γκίκας τὸ β'	1672—1674
Γρηγόριος II Γκίκας	1733—1735
Γρηγόριος II Γκίκας τὸ β'	1748—1752
Ματθαῖος Γκίκας	1752—1753
Σκαρλάτος Γκίκας	1758—1761
Σκαρλάτος Γκίκας τὸ β'	1765—1766
Γρηγόριος III Ἀλεξ. Γκίκας	1768—1769

1. Boullant B' σ. 338.

2. Ἑθνικὸν Ἡμερολόγιον 1867 σ. 361—362 βλ. περὶ τοῦ Γρηγ. IV καὶ *Histoire générale des maisons princieres*. Genève Maison des princes Ghika σ. 48.

Γρηγόριος IV Γκίκας

1822—1828

Ἀλέξανδρος Γκίκας

1834—1842

Ὁ δὲ τελευταῖος Γκίκας Δημήτριος Πρόεδρος τῆς Βουλῆς 1871—1876 καὶ τῆς Γερουσίας 1883. Δὲν γνωρίζω δὲ ἐὰν εἶχε σχέσιν τινα πρὸς τὸν οἶκον τοῦτον ὁ ἄλλοτε παρουσιασθεὶς ὡς μνηστήρ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλβανίας Ἰωάννης Γκίκας.

Ἰωάννην Γκίκαν Ἀλβανὸν συναντῶμεν ὡς ἀρχηγὸν τῶν Σκλαβούνων κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1688 πολιορκίαν τῆς Χαλκίδος ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν (**Σάθα**, Τουρκ. Ἑλλάς σ. 375). Οὗτος μάλιστα γενναίως μαχόμενος ἐτραυματίσθη. Μεταξὺ τῶν μνηστήρων τοῦ Ἀλβανικοῦ θρόνου ἐπῆρξε καὶ ὁ **Ἀλβέρτος Γκίκας** ἀπόγονος τοῦ **Σκενδέρβη** ἐπωνούμενος, διὸ καὶ εἰς ἄκρον φιλόδοξος ἐνήργει προπαγάνδαν, ἵνα ἀναγνωρισθῇ ὡς βασιλεὺς καὶ ἤγειρε πολὺν περὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ θόρυβον. Ἀλλ' ἡ μανία αὐτοῦ αὕτη προुकάλει μᾶλλον εὐθυμίαν.

Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ἐπωνύμου **Γκίκας** ἢ Γίκας (παρ' Ἑπειρώταις) Γάκης καὶ Γάκιος (παρ' Ἀλβανοῖς) ὁ πολὺς **Οἰκονόμος** φρονεῖ ὅτι ὁ τύπος οὗτος προέρχεται «ἐκ χυδαίας συγκοπῆς» τοῦ Γεωργί-
κας (βλ. **Ἀλέξανδρος Στούρζας**, Βιογραφικὸν σχεδιάσμα, Ἀθῆναι 1855 σ. 47). Κατὰ τὸν μακ. **Ἀθ. Μπούτουραν** (Τὰ νεοελληνικά κύρια ὀνόματα γλωσσικῶς καὶ ἱστορικῶς ἐρμηνευόμενα, Ἀθῆναι, 1912 σ. 87) ἐκ τοῦ Ἀγγελίκας—Γκίκας (Ὑδρα) καὶ θηλ. Γκίκα (Κυνουρία) Γκίκα καὶ Γκίτσα (Ἑπειρος). Τὸ ὄνομα ἐπεχωρίαζεν ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ διεδόθη ἐντεῦθεν ἐν Ἑλλάδι καὶ Ῥουμανίᾳ, ὑπάρχει δὲ καὶ μέχρι σήμερον.

**5. «Γκίκας ὁ Ἀρβανίτης» ὁ γενάρχης.—Ὁ συνέκδημος αὐτοῦ
Μεχμέτ Κιουπρουλῆς.—Ὁ Δὲλ Κιάρο περὶ τοῦ χωρίου
Κιουπροῦ καὶ ἡ Δώρα Ἰστρίας.**

Τὰ καθέκαστα περὶ τῆς μεγάλης ταύτης καὶ ἐνδόξου δυναστείας εὗρισκει τις ἐν διαφόροις πραγματείαις ἐκτεθειμένα καὶ ἐν ταῖς γενικαῖς Ἱστορίαις τῆς Ῥουμανίας ἐλληνιστί τε καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας γεγραμμέναις¹. Ἀλλ' ἰδιαίτεραν μονογραφίαν περὶ αὐτῶν, ὡς περὶ **Μαυροκορδάτων** καὶ **Μαυρογενῶν** ὡς καὶ τινων ἄλλων ἡγεμόνων², δὲν

1. **Χουρμουζάκη** ἐνθ' ἄνωγ. Τομ. VII 1750—1818. Documente 308 . . . Cuportretul Grigorie Ghica . . . 1876 (Bacur. 4ον σ. XXIII, 585.

2. Βλ. γενικῶς : *Libre d'or de la Noblesse Phanariote et des familles princieres de Valachie et de Moldavie* par E. R. R. ἐκδ. β' ἐν Ἀθήναις

ἔχομεν δυστυχῶς μέχρι σήμερον πλήρη, εἰμὴ μόνον τὴν τῆς πολυγράφου καὶ περιωνύμου Γκιλάδος πριγκηπίσεως **Ἑλένης Κολτσῶφ-Μασάλοκη** τῆς ὑπογραφομένης *Dora d'Istria: Gli Albanesi in Rumania, Storia dei principi C h i k a* nei secoli XVII, XVIII e XIX, su documenti inditi degli archivi di Venezia, Vienna, Parigi, Berlino, Constantinopoli ecc. Firenze 1873.¹

Νομίζω, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖαι ὀλίγαι γραμμαὶ ἐνταῦθα περὶ τῆς καταγωγῆς αὐτῶν καὶ τοῦ **γενάρχου Γκίκα**, διότι ἐν τοῖς νεωτέροις συγγράμμασι περὶ τούτου οὐδεὶς σχεδὸν λόγος γίνεται.

Ὁ **Υψηλάντης** γράφει ταῦτα: «**Γκίκας ὁ Ἀρβανίτης** γεννηθεὶς εἰς τὴν κώμην Κλοπρουλῆ τῷ ἔτει 1624, ἦλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἔφηβος ὢν μαζῇ μετ' ἄλλο ἕνα Ἀρβανιτάκι, τὸ ὁποῖον προσκολληθὲν εἰς τὴν δούλευσιν Ἀγᾶ τινος Τούρκου καὶ τουρκίσαν καὶ εἰς τὸ ὀτζάκι τῶν Μποσιαντζίδων καταταχθέν, ἔφθασε μετὰ παρέλευσιν χρόνου νὰ γένῃ Χασεκῆς καὶ τέλος πάντων Μποσιαντζίμπασης ἐπὶ τοῦ **Σουλτὰν Μουράτη** τοῦ τρίτου, τοῦ ἀπὸ ἔτος 1575—1595 βασιλεύσαντος, καὶ ἐβοήθησε τοῖς Χριστιανοῖς εἰς τὴν διαφορὰν ὅπου εἶχον μετὰ τῶν Ἀρμενίων διὰ τὸ προσκυνήματα τῆς Ἱερουσαλήμ². Ὁ δὲ **Γκίκας** ὁ συνοδοιπόρος του, ἐλθὼν εἰς τὴν πόλιν, προσεκολλήθη εἰς τὴν δούλευσιν Χριστιανῶν τινων· τέλος εἰς τὴν δούλευσιν τοῦ καπουκεχαγλὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας **Βασιλείου Βοεβόδα**, καὶ τελευτήσαντος τούτου, ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Γεώργιος ὁ Γκίκα** ἀπὸ καπὶ ὀγλάνι γίνεται καὶ καπὶ κεχαγιάς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαβίας **Στεφάνου τοῦ Βουρδούσου**, τούτου δὲ ἀποστατήσαντος γίνεται καὶ ἡγε-

1904, 4ον σ. VI, 261 καὶ τοῦ Blancard, *Les Mavrogéni* (εἰς δύο τόμους Paris 1909 σ. XV, 757, 817, 8ον).

1 8ον σ. XIV, 455, ἐν ἀρχῇ IX—XXI κατάλογος τῶν δημοσιευμάτων τῆς ἡγεμονίδος. Ἡ λαμπρὰ αὕτη συγγραφὴ διατυπωθεῖσα μετὰ τῆς δυνατῆς ἀντικειμενικότητος, ὅσον ἐγχωρεῖ, ὅταν ἀπόγονος γράφῃ περὶ τῶν αὐτοῦ προγόνων, ἐδημοσιεύθη τὸ α' ἐν *Histoire générale des maisons princieres, Genève*, in folio. *Maisons des princes C h i k a* ἐντεῦθεν δέ, ὡς φαίνεται, μετεφράσθη ὑπὸ B. C e c h e t t i.

2. «Οἱ δὲ Ρωμαῖοι . . . ἐπειδὴ ἐώρων πάντας ὄντας βοηθοὺς τῶν Ἀρμενίων παρεγένοντο εἰς τὸν Μποσιαντζήπασση . . . δηλ. τὸν ἀρχιφύλακα πάντων τῶν βασ. πριγκηπίων, ὃς ἦν υἱὸς **Ῥωμαίου καὶ μητρὸς Χριστιανῆς, ἔτι ζώσης**, ἣν ὁ **Θεοφάνης** μετεπέμψατο ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, καὶ λίαν ἐβοήθει αὐτῷ διὰ τῆς μεσιτείας αὐτῆς πρὸς τὸν υἱόν» (καὶ ἀναφέρει τὸ τέχνασμα τοῦ Μποσιαντζήπασση ὑπὲρ τῶν Ὁρθοδόξων) Δοσίθεος, *Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχουσάντων* σ. 1186.

μὼν τῆς Μολδαβίας καὶ μετὰ τρία ἔτη . . . Οὐγκροβλαχίας»¹. Συνοπτικώτερον ἀλλὰ σαφέστερον ἐκφράζεται ὁ **Φωτεινός**, ὅτι μετερχόμενος ὁ **Γεώργιος Γκίκας** τὸν λαχανολώλην ἐν Κ]πόλει τῇ συστάσει τοῦ συνοδοιπόρου αὐτοῦ **Μεχμέτ Κιουπρουλή** προσελήφθη ὑπὸ τοῦ **Β. Δούπου** εἰς Μολδοβίαν, ὅστις ἀπέστειλεν αὐτὸν Καπουκεχαγιᾶν εἰς Κ]πολιν, μεθ' ὃ ὁ Κιουπρουλῆς διώρισεν αὐτὸν ἡγεμόνα². Ὡστε **γενάρχης εἶναι ὁ Γεώργιος Γκίκας** (καὶ οὐχὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ) ὁ συνέκδημος τοῦ Κιουπρουλή.³

Κατὰ ταῦτα καὶ οἱ **Δούκαι** καὶ οἱ **Γκίκαι** ὑφείλουνσι τὰ πάντα εἰς τὸν πάτρωνα αὐτῶν **Βασίλειον τὸν Δούπον**· οἱ δὲ τελευταῖοι καὶ εἰς τὸν **Μεχμέτ Κιουπρουλήν**, οἵτινες ὥς ἐκ τούτου φέρονται συμπολιταὶ αὐτοῦ, ὅπερ δὲν εἶναι ἀληθές, ὅπως παρουσιάζεται. Ὁ **Κιουπρουλῆς** ὁ μόνος ἀξιώθεις μεταξὺ τῶν ὑπὲρ 200 Βεζυρῶν τῆς Ὁθωμ. Αυτοκρατορίας ν' ἀφήσῃ διάδοχον ἐν τῇ ἀρχῇ, τὸν υἱὸν αὐτοῦ **Ἀχμέτ**, εἶναι ἐκ τῶν διασημοτέρων ἀνδρῶν τοῦ Ὁθωμ. Κράτους, καὶ ἐκ τῶν σπανίων ἐκείνων ἀνθρώπων, οὓς ἡ θεία Πρόνοια ἀναδείκνυσιν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ὥς φωτεινά τινα μετέωρα πρὸς σωτηρίαν τῶν ἐθνῶν, ἀναλαβὼν εἰς πρεσβυτικὴν ἡλικίαν τὰς ἡνίας τοῦ Κράτους, τέως πάναν ἄφανῆς καὶ ἄσημος, **ἀνεδείχθη ὁ σωτὴρ τῆς τουρκ. μοναρχίας**, παραλελυμένης ἀπὸ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ¹. Τὸ ἀπαράμιλλον ἐγκώμιον αὐτοῦ ἔπλεξεν ὁ **Ha m m e r**, ὅστις ἐξιστορήσας τὸν ἡρωϊσμόν τοῦ **Κιουπρουλή** κατὰ τὴν μάχην τῆς 19 Αὐγ. 1661, ὅτε ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀπογνώσει πάντων τῶν ἀριστέων φονευθέντων, οὗτος μελανοφορήσας, ἐπικαλεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ῥίπτεται ξιφῆρης κατὰ τοῦ μετώ-

1 Documente σ. 179. Ὁ **Κεραμεὺς** πολλὰ προσήνεγκε τῇ Ἱστορίᾳ, ἀνακαλύψας καὶ δημοσιεύσας ἐνταῦθα (σ. 159—192 εἰς φύλλ.) τοῦ Ὑψηλάντου τὸ 12 βιβλίον ἐλλειπόν ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ **Ἀφθονίδου**, ὅπερ περιλαμβάνει τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων καὶ ἐπισήμων ἀνδρῶν τῆς Μολδοβλαχίας ὡς καὶ τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. Τομ. Γ' σ. 114—115.

3. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦσι καὶ οἱ ἄλλοι ἱστορικοί. Ἡ Δώρα Ἱστρίας παρσύρθη ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Ὑψηλάντου. Ὁ **Κιουπρουλῆς** ἀπέθανε γέρον τῷ 1661, καὶ διώρισε τὸν **Γεώργιον** ἡγεμόνα τῷ 1658, βεβαίως γέροντα καὶ αὐτόν· ἀφοῦ εἶχεν υἱὸν εἰς ὄριμον ἡλικίαν, τοῦλάχιστον 40ντούτη καὶ ἀφοῦ συνηγεμόνευεν αὐτῷ. Δυστυχῶς κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν ἔχω ὑπ' ὄψιν τὸ σύγγραμμα τῆς **Δώρας Ἱστριάδος**, ἵν' ἴδω πῶς συγκροτεῖ τὸν γενεαλογικὸν τῆς οἰκογενείας αὐτῆς κλάδον. Ἐὰν καὶ ὁ **Μεχμέτ** εἶχε πατέρα τὸν **Μποσταντζίμαση**, ὡς δέχεται ὁ **Βυζάντιος**, τότε τὸ πρᾶγμα εὐδοῦται.

4. **Βυζάντιον**, Ἡ Κωνσταντινουπόλις τομ. Α' (1851) σ. 275.

που, καὶ πίπτει ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας, ἐπάγεται : «Σὺν τῇ φήμῃ τοῦ ἁγίου ὁ Κιουπρουλῆς ἤνωσε καὶ τὴν τοῦ μάρτυρος. Τὸν ὠραιότερον ἔπαινον, ὃν ἔχει νὰ γράψῃ δι' αὐτὸν ἡ ὁδωμ. ἱστορία εἶναι, ὅτι *οὐδέποτε ἐξετέλεσεν ἔγκλημα* . . . Οὕτως ἀπενεμήθη αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον *φαξλλῆς* ἡγουν ἐνάρετος. Ἐν ἐκστρατείᾳ ἐβάδιζε πεζὸς ὡς οἱ στρατιῶται . . . ἐχθρὸς τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς πολιτείας ἀνεγίνωσκεν ἀπλήστως ὅπως ἐν τοῖς ἀνακτόροις, οὕτω καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ἡ δὲ ἐνδυμασία αὐτοῦ διεκρίνετο ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος . . . Εἶναι ὁ *πρῶτος μέγας Βεζύρης*, ὅστις διὰ τῶν *νέων κανονισμῶν ἀπήλλαξε τοὺς Χριστιανούς ὑπηκόους τῆς δεινῆς καταθλίψεως*, καὶ πρῶτος ὅστις διὰ τῶν οἰκον. μέτρων καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀγοραπωλιῶν, ἀπαλλάξας αὐτὰς τῶν καταθλιπτικῶν διατάξεων»¹. Ἐντεῦθεν καὶ ἀπεκλήθη *προστάτης τῶν Χριστιανῶν*.²

Ἡ Δώρα Ἰστριάς περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν αὐτῆς προγόνων λόγον ποιούμενη παρενφέρει, ὡς εἰκός, καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ *Μεχμέτ Κιουπρουλῆ*, μεθ' οὗ ἐκίνησεν ὁ πρῶτος *Γκίκας* καὶ ἦλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ γράφει τὰ ἑξῆς :

«Ὁ Δὲλ Κιάρο, συγγραφεὺς ἄλλως πολὺ ἀνακριβής, *ἰσχυρίσθη* *ὅτι οἱ Γκίκαι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' εἶναι τοῦναντίον ἐκτὸς ἀμφιβολίας εἶναι Ἀλβανοί*», ἡ δὲ προσωνυμία τοῦ Μολδαβοῦ, ἡ δοθεῖσα τῷ *Γεωργίῳ* ἐν ἐγγράφῳ Ἑνετικῷ εἶναι προσαρμοστέα μόνον τῷ ἔργῳ, ὅπερ ἦσκει τότε. Τυχάνει ἐξ ἴσου ἀβάσιμον, ὅτι οἱ ἐν λόγῳ, ἦλθον ἐκ χωρίου τῆς Ἀλβανίας ὀνομαζομένου Κιουπρουλί. Ἐν πρώτοις ἡ Ἀλβανικὴ πόλις Βελεσά³, ἡ ἀπὸ τῶν Κιουπρουλίδων τὸ ὄνομα

1. Histoire de l'Empire Ottoman tom. XII σ. 319—322.

2. Ὁ *Βυζάντιος* ἐνθ' ἀνωτ. σημ. 1 διαστρέφει τὸ περὶ τοῦ πατρὸς τούτου, τοῦ Μποστανιζήμπαση, χωρίου τοῦ Δοσιθέου, καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀναφέρει ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐγένετο καλογραῖα (εἰς μονὴν φαίνεται ἐν Ἑλλάδι), ἐπιφέρει : «Ὁ Κιουπρουλῆς ἦν Ἀλβανὸς τὸ γένος καὶ ἱερέως υἱός» (!). Ὁ *Μεχμέτ* ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν *Ἀχμέτ* καὶ *Μουσταφᾶ*, οἵτινες ἐπίσης διέπρεψαν ὡς μεγάλοι Βεζίροι. Ὁ *Δαπόντες* ἐκτιμῶν μεγάλως τὸν Γέρο-Κιουπρουλῆ ἔγραψεν : «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων τοῦ Σουλτὰν *Μεχμέτ* ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιουπρουλῆ γέροντος πασᾶ, μέχρι . . . τοῦ Δαμάτ Χασὰν Πασᾶ».

3. Ὅταν ταῦτα ἐγράφεοντο τὰ Βελεσά ἔδρα Μουτεσσαρίφη καὶ μητροπολίτου, εἶχε 25 000 κατ. ἐν οἷς ἐπλεόναζον οἱ Ἀλβανοὶ καὶ Ἕλληνες (Βλ. *Ζώτου Μολοσσού*, Ἡπειρωτ. Μελέται Τομ. Δ' τευχ. Γ' (Ἀθῆναι 1885) σ. 289. ὅστις λέγει ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐλέγετο Βελίσσοτρον καὶ ἀρχαιότερόν Βελίσσωρα καὶ Βελάζωρα, τὸν τελευταῖον τύπον ὁ H a l i n θεωρεῖ Ἀλβανικόν, Βελά=ὄδελφός, ζῶρα=ζώνη=ἦτοι ἀδελφοζωμένη, δηλ. πόλις συνηδελφω-

αὐτῆς λαβοῦσα, δὲν εἶναι χωρίον. Οὗτοι βεβαίως δὲν προῆλθον ἐκ χωρίου Ἀλβανικοῦ, ἀλλ' ἐκ πόλεως Κιουπροῦ. Ἐὰν οἱ **Γκῆκαι** (ὡς θέλει ἡ παράδοσις ἦσαν ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις ὑπῆρξεν πατρίς τοῦ φοβεροῦ μεγάλου Βεζίρου **Μεχμέτ Κιουπροῦλη**, πόλεως τότε ἀνθηρᾶς τῆς Μ. Ἀσίας, ἐξ ἧς ἠρύσθησαν τὸ ἑαυτῶν ὄνομα οἱ μεγάβεζιραι οὗτοι οἱ περιβόητοι, ἀλλ' ὅπως οἱ Κιουπροῦληδες, οἱ Γκῆκαι ἦσαν Ἀλβανοί, ἐκ περιστάσεων ἀγνώστων τραπέντες πρὸς τὴν Ἀσίαν, οὐδόλως, ὅμως βουληθέντες ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ. Τὸ Κιουπροῦ ἀπεῖχεν ἡμέρας ὁδὸν ἀπὸ τοῦ λιμένος τῆς Πάφρας, ἐν ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἄλνυος κειμένου. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ μετανάστει εὐκίνητότατοι προσειλκύνθησαν ὑπὸ τοῦ Κιουπροῦ, εἴτε διὰ τὸ ἐκεῖ ὑπὸ πλουσίων ἐμπόρων διενεργούμενον ἐμπόριον, εἴτε ὅπως μετὰσχωσι πολέμων πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους Ῥητέον δ' ὅτι κατὰ τῶν ὀρεινῶν ἀκριβῶς τούτων, ἡμῖσιν αἰῶνα πρὸ τῶν Κιουπροῦληδων, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἵνα δαμάσῃ αὐτούς, ἐδέησε νὰ ἐγείρῃ τὸ φρούριον τοῦ Κιουπροῦ τὸ δεσπόζον τῆς ὅλης χώρας.

Ὁ φιλοπόλεμος χαρακτήρ τῶν Ἀλβανῶν ἐγένετο καὶ ἡ κυριωτάτη αἰτία ἡ τὸν πατέρα τοῦ μεγάλου Βεζίρου **Μεχμέτ** κινήσασα ἵνα πρῶτος μεταστῇ εἰς Ἀσίαν. Οὐδ' ἄλλος λόγος παρώτρυνε πιθανῶς νὰ τραπῇ πρὸς Κιουπροῦ καὶ τὸν πατέρα τοῦ **Γεωργίου**, οὗ τὸ ὄνομα, ὡς καὶ τὸ τῆς μητρὸς, διεσώθη ἡμῖν ἐν ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ, τῷ Βρεβίῳ τοῦ Δοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Τὸ Κιουπροῦ κεῖται ἔξ λεύγας μακρὰν τοῦ Μερζιφρουν, δώδεκα ἀπ' Ἀμιασείας εἰς τοὺς πρόποδας ὄρους μεταξὺ δύο ποταμίσκων ἐκβαλλόντων εἰς τὸν Ἄλυν (Κιζιλ—ἐρμάκ). Ὅτε δὲ κατεσκευάσθη ἔφ' ἐνὸς τῶν ποταμίσκων τούτων γέφυρα, μετεβλήθη καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Καρακεδέ, καὶ ἐγένετο Κιουπροῦ (=γέφυρα), ὅταν δηλ. οἱ Κιουπροῦληδες ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψος κυρίων παντοδυνάμων τοῦ Κράτους...¹. Αἱ προϋποθέσεις αὗται τῆς ἡγεμονίδος, εὐφρεῖς μὲν, ἀλλὰ **δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν**, ἣτις λέγει ὅτι οἱ δύο ἐκείνοι νεαροὶ Ἀλβανοὶ ἐξεκίνησαν καὶ ἦλθον ἐξ Ἀλβανίας εἰς Κ)πολιν. Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ φίλου κ. M i d h a t F r a s h e r i οἱ Κιουπροῦληδες κατάγονται ἐκ τοῦ Ροσνίκ τοῦ Βερ-

μένη, (ἐπειδὴ ἐκτισται καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὀχθῶν τοῦ Ἀξιοῦ συνδεομένη διὰ γεφύρας, ὅθεν καὶ Τουρκ. Κιουπροῦλοῦ ἤτοι γεφυρωμένη) περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ἐξακολουθεῖ καὶ νῦν ἡ συζήτησις.

1. Gli Albanesi in Rumania σ. 7—8.

τίου συνωδὰ τῇ ζώσῃ παραδόσει¹. Ἐτέρῃ παράδοσις ὑπάρχει ὅτι οἱ **Γκίκα** κατήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀργυροκάστρου καὶ δὴ ἐκ Πρεμετῆς, κατὰ τὸν Λαμπροίδη, ἡτις εἶναι καὶ ἰσχυροτέρα καὶ δέχεται τελευταῖον καὶ αὐτὸς ὁ Midhat².

6. Ἡ φιλομουσία Γρηγορίου II καὶ III—Ἡ Ἀκαδήμεια Ἰασίου.—Ἀλλὰ εὐαγγῇ ἰδρύματα.—Αἱ ἡγεμονικαὶ ἐκδόσεις.

Ἀλλὰ τὸ ἰδιαιτέρον γνώρισμα τοῦ οἴκου Γκίκα ἐν τῇ καθόλου δράσει ἐν Ῥουμανίᾳ εἶναι ὁ **ἀκατάσχετος πρὸς τὴν παιδείαν ἔρως** καὶ ἐξήτησαν πάσῃ θυσίᾳ τὰ ἀγαθὰ ταύτης νὰ καταντήσωσι κοινὰ τοῖς πᾶσι διὰ τῶν ἑλληνικῶν σπουδῶν: «Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα λέγει εἰς τῶν ἄριστα εἰδότες τὰ τῆς Ῥουμανίας, ὅπου ἐκαλλιεργήθησαν ἐπέφερον τὴν διέγερσιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, καὶ ἡ πνευματικὴ βλάβησις ὑπῆρξε πάντοτε δαψιλῆς καὶ πλουσία. Οἱ V a c a r e s c i, οἱ G o l e s c i, οἱ F i l i p e s c i, οἱ C a m p r e n e a n i, καὶ ἡ λοιπὴ πλειάς, ἡ πρωταγωνιστήσασα ἐν τῇ κατ' ἄμφω χειραφετήσῃ τῆς νεωτέρης εὐτυχοῦς καὶ εὐδαίμονος Ῥουμανίας ἐγαλονχήθησαν μὲ τὸ ἀδρόμελι γάλα τῆς κλασικῆς μορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας»³. Ἐτερος Ῥουμάνος καθηγητῆς Πανεπιστημίου ὁ E r b i c e a n u ταῦτα λέγει: «Θὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὰ Ἑλλ. σχολεῖα ἐγένοντο ἡμῖν ἀσυγκρίτως πολλῶ μείζονος ὠφελείας ἢ βλάβης πρόξενον ἀφ' οὗ ἤρξατο ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλλ. παιδείας παρὰ Ῥουμάνους, **ἤρξατο ν' ἀναπτύσσεται καὶ καλλιεργῆται ζωηρότερον ἢ ἐθνικὴ ἡμῶν γλῶσσα**»⁴. Ὄντως οἱ Ἕλληνες ἡγεμόνες πρῶτοι ἠσθάνθησαν

1. Ὁ δὲ ἀρχιτέκτων **Κασίμ**, ὅστις ἵδρυσεν τὸ Βαλιδὲ-τζαμί, πλησίον τῆς γεφύρας συνέστησε τὸ χωρίον ἐπομένως κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἐντεῦθεν κατὰγονται καὶ οἱ **Γκίκα**, εἰδωμεν δὲ ἀνωτέρω (Γ' III, 25,2) ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς περὶ παιδων ἀγωγῆς πραγματείας τοῦ Ἰωσήπου Μοισιόδακος ἐλέγετο Θ. Ἐμμ. Γκίκας.

2. Diturija II (1927) σ. 16.

3. **N. Δόσιος** (Ἰωαννίτης χρηματίας καθηγητῆς μέχρι λιπαροῦ γήρως εἰς τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια τῆς Ῥουμανίας), ἐν Πατρίδι τοῦ Βουκουρεστίου 1899 ἀρ. 2347.

4. Croniciarii Greci σ. XIV. Ἐπιθε περὶ τούτου τὰ ἐξῆς: Περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τοῦ **Γ. Γ. Παπαδοπούλου**, ζήσαντος ὅλον σχεδὸν τὸν βίον αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ καθηγητῆς τῆς Δώρας Ἰστριάδος (Πανδώρα τομ. I' 1859 σ. 169-176). G. b. M. J o n e s c u: Influenta culturii Grecești in Muntenia Moldova cu prînvire la biserică școlă și societate, Bucuresci 1900 καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα τοῦ R u s i τοῦ κατ' ὅλον τὸν βίον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀσχολουμένου.

τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιιεργίας τῆς Ῥουμανικῆς γλώσσης παραγκωνίσαντες τὴν Σλαβωνικὴν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ οἱ Γ'κίκα ἐμερίμνησαν ἰδιαζόντως διὰ τὴν Ἱδρυσιν Ῥουμανικῶν σχολείων. **Γρηγόριος δ' ΙΙ**, ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας, μιμούμενος τὸν **Νικ Μαυροκορδάτον**, καὶ συνεχίζων τὰς ἀρχὰς τοῦ πάππου αὐτοῦ *προέβη εἰς τὴν ῥίξικὴν μεταρρύθμισιν τῆς παιδείας* καὶ τὴν Ἱδρυσιν νέων σχολῶν καὶ δὴ Ῥουμανικῶν. Τὸ πρὸς τοῦτο ἀπολυθὲν τῷ 1728 «Σιγίλλιον, Χρυσόβουλλον» τοῦ Ἱεροσολύμων **Χρυσάνθου**, ἔφερεν εἰς φῶς ὁ Legrand, «Περὶ τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὑπὸ **Γρηγοράσκου Γκίκα** Βοεβόδα φροντιστηρίων ἀνεγέρσεως»¹, ἐξ οὗ ἀποσπῶμεν τὰ ἐξῆς ἀξιοσημείωτα :

«Ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια . . . ἀκριβῶς ἐπιστάμενος καὶ τὰ ἐκ τῆς σκαιώδους ἀμαθείας χαλεπώτατα δεινὰ καὶ ἀνήκιστα δυστυχήματα ἀναλογισάμενος ὁ ἐλέει θείῳ ὑψηλότατος, θεοσεβέστατος, μεγαλοπρεπέστατος καὶ περιβλεπτος αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν πάσης Μολδοβλαχίας κ. κ. **Ἰω. Γρηγοράσκος Γκίκα** βοεβόδας, προνοίᾳ τινὶ θεῷ . . . καὶ ἐμφύτῳ καλοκάγαθίᾳ παροτρυνθεὶς . . . ἔχων τε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔμψυχον ὑπογραμμὸν καὶ ζῶσαν τὸν τοιοῦτον εἰκόνα τὸν ὑψηλότατον, σοφώτατον . . . ἡγεμόνα πάσης Οὐγκροβλ. κ. κ. **Ι. Νικόλαον Ἀλεξάνδρου** βοεβόδαν, τὸν ἐς τὰ μάλιστα σεβάσμιον τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος ἀπὸ μητρὸς θεῖον, τὸν μὴ μόνον τὴν ὑπὸ τὸ ὕψος τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας φιλόχριστον τζάραν φροντιστηρίων κάλλη τε καὶ μεγέθει καὶ ἀνέγερσιν ἑτέρων ἱερῶν καὶ περιφανῶν καθωραΐσαντα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλείοσι τῆς πεπτωκυῖας Ἑλλάδος κλίμασιν, αὐτῇ τε τῇ βασιλευούσῃ δαιμιλῶς τε καὶ θεοσεβῶς σχολῶν προνοεῖσθαι οὐκ ᾔκνησεν, τῆς οὐπερ θεοσεβείας ὁ ρηθεὶς . . . καὶ ἀξιάγαστος ἡγεμὼν Μολδοβλαχίας ἔνθερμος ὁπαδὸς ἀναφανεὶς . . . οὐ μόνον τοῖς ὑπὸ τὴν φιλόχριστον τζάραν τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος διατελοῦσιν ὀρθοδόξοις, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι βοήθειάν τινα καίριον διὰ τῆς τῶν ἀνενηγεργμένων ποτὲ σχολῶν παρὰ τοῦ ρηθέντος σοφωτ. θείου τῆς α. ὑψηλότητος καὶ τῇ τοῦ χρόνου διαδοχῇ ἀμελείας καὶ παροράσεως τῶν μετὰ ταῦτα πρωτευσάντων παροραθεισῶν, καὶ διόλου ἐξαφανισθεισῶν ἀπακατάστασέως τε καὶ ἀνανεώσεως ἐπενεγκεῖν διανοίθη . . . ἔκρινε σχολὰς ἀποκαταστήναι τέσσαρας· τὰς μὲν δύο πρὸς τὴν τῆς ἑλλ. διαλέκτου ἄσκησιν τε καὶ ἐπί-

1. Recueil de documents grecs concernant les relations du Jerusalem avec le Roumanie (1562—1728) Paris, 1895 σ. 280—291.

κτησιν, τὰς δὲ ἑτέρας δύο πρὸς τὴν τῆς σλαβονικῆς καὶ μολδαβικῆς.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς διὰ τὴν Ἑλληνίδα διορισθείσαις δύο σχολαῖς παραδίδοσθαι ἐν ἀμφοτέραις ἑλλ. μαθήματα ἀτ' ἀρχῆς τῆς γραμμ. μέχρι πέρατος καὶ ἀπαρτισμοῦ τῶν φιλοσοφικῶν

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ σχολῇ παραδίδοσθαι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μολδαβικῆς ἢ κρεῖττον εἰπεῖν τῆς σλοβανικῆς διαλέκτου μετ' ἀκριβείας καὶ καθεξῆς τὰ λοιπὰ ἑκκλ. βιβλία

Εἰς δὲ τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν διδάσκεσθαι ἐπιμελῶς τὴν σλοβανικὴν γραμματικὴν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναγκαῖα μαθήματα εἰς κατανόησιν καὶ μεθερμήνευσιν τῆς βαθυτέρας σλοβ. διαλέκτου.

Πρὸς τοῦτοις . . . ἡ αὐτοῦ θεοσέβεια . . . ἐδικαίωσε προστεθῆναι βοήθειάν τινα ἐλέους κἂν ταῖς ἐκεῖσε (Ἱερουσαλὴμ) εὐρισκομέναις ἑλλ. σχολαῖς καὶ ἀραβικαῖς . . . γρόσια ἑκατόν»¹.

Ἐντεῦθεν ἢ οὕτω διοργανωθείσα Σχολὴ ἔφερε τοῦνομα «*Γκι-καῖον Μουσεῖον*», δι' οὗ ἐκόσμησε τὴν ἑδραν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ, τὸ Ἰάσιον, οἷον ἐπ' ἀποφάσει τὴν μέλλουσαν τῆς πόλεως εὐπορίαν. Εἰς ἓν δὲ τῶν τερπνοτέρων αὐτῆς προαστείων ἀνήγειρε τὴν πλουσίαν καὶ μεγαλοπρεπὴ μονὴν τοῦ *ἀγίου Παντελεήμονος* «ὅχι μόνον δι' ἀπλὴν τῆς χαριουπόλεως ταύτης εὐφροσύνην, ἀλλ' ἀόμη καὶ διὰ κοινὸν *καταγώγιον τῶν παραπορευομένων ξένων καὶ τῶν ἀπόρων ἀσθενῶν αὐθεντικὸν νοσοκομεῖον*»². Εἰς δὲ τὴν ἄλλην ὑπ' αὐτοῦ ἀνιδρυθεῖσαν τῷ 1748 μονὴν τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ *ἀγίου Βησσαρίωνος* ἐπισκόπου Λαρίσσης, *συνέστησεν ἕτερον νοσοκομεῖον* χάριν τῶν ἐκ πανόλης προσβαλλομένων νοσηλευομένων δαπάναις τῆς μονῆς³. Χάριν

1. Αὐτ. σ. 281—287. Κατὰ τὸ *Ῥουμανικὸν Χρονικόν* ὥρισεν ἐτήσιον χρηματ. ποσὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ὑπὲρ τοῦ σχολείου καὶ ὑπεχρέωσε καὶ τοὺς βογιάρους καὶ ἄρχοντας νὰ συνεισφέρωσιν ὀρισμένον ποσὸν ἐτήσιως, καὶ τοὺς πλουσίους δωρεάς (παρὰ Θεοδ. Ἀθανασίου σ. 41). Παρόμοιον χρυσόβουλλον ἀπέλυσε καὶ ὁ φιλομουσότητος *Κων. Μπραγκοβάνος*, ἡγεμὸν τῆς Βλαχίας, διὰ τὴν Ἀκαδήμειαν τοῦ Βουκουρεστίου τῷ 1708, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ αὐτὸς Legendre ἐν *Bibliothèque grecque vulgaire* Τομ. VII (1895) σ. 79—81.

2. Documente σ. 564. Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ καὶ ἐτάφη *Γρηγόριος ὁ II* ἀποθανὼν τῷ 1764.

3. Ἱστορία τῆς Βλαχίας πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους, νῦν πρῶτον φιλοτίμῳ δαπάνῃ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν τιμιωτάτων καὶ φιλογενῶν αὐταδέλφων *Τουνουσιῆ*. Ἐν Βιέννῃ 1806 σ. 296. Πρβλ. καὶ *Φωτεινόν* Τομ. Β' 321.

δὲ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων ἤξησε μὲν τοὺς πόρους· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβαρύνῃ πολὺ τὸν λαόν, ἠναγκάσθη νὰ ἐλαττώσῃ τὰς πρὸς τὰς μονὰς ἐτησίους χορηγίας¹.

Ἔτι ἀνώτερος τούτου ἀνεδείχθη ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ **Γρηγόριος III Ἀλεξ Γκίκας**, ὅστις δις μὲν ἡγεμόνευσεν ἐν Μολδαβίᾳ, ἅπαξ δὲ ἐν Βλαχίᾳ. Ὅπως δὲ ἐκεῖνος ἔπραξε διὰ τὴν παιδείαν καὶ ἀνύψωσε τὴν Σχολὴν εἰς Μουσεῖον, οὕτω καὶ οὗτος ἐνταῦθα **μετεργύθμισε ῥίζικῶς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἴδρυμα**. Καὶ ἐπειδὴ, ὥς φαίνεται, ἡ χαλαρότης προήρχετο ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἀνέθετο τὴν πᾶσαν διεύθυνσιν καὶ διοίκησιν τῆς σχολῆς εἰς αὐτὸν τὸν σχολάρχην, ὅστις ἦτο ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, ἐγκαινιάσας, ὥς εἶπεν, τὸ διοικητικὸν σύστημα τῶν νῦν Πανεπιστημίων, ἦτοι τὸ αὐτοδιοικητικόν. Οὗτος ἐκλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος καὶ μητροπολίτου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς λοιποὺς διδασκάλους, καὶ ὀρίζειν τοὺς μισθοὺς αὐτῶν. Προσέτι δὲ κατήρτιζε καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων. Διέταξε δὲ ὁ ἡγεμὼν **νὰ μὴ διορίζεται τις εἰς δημοσίαν θέσιν μὴ κεκτημένος ἀπολυτήριον τῆς σχολῆς ταύτης, ὅπερ ἐφήρμοσε καὶ ὁ μητροπολίτης διὰ τοὺς ἱερεῖς**. Ὁμοίως ὁ **Γρηγόριος III** ἴδρυσεν ἀνάλογα σχολεῖα καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὥς ἐπὶ πρὸγ. εἰς τὸ Μποτοσίνιον καὶ εἰς τὸ Γαλάτσιον ἐν τῇ μονῇ Μαιουρόβλου. **Μεγίστην μέριμναν κατέβαλε καὶ διὰ τὴν ἴδρυσιν καθαρῶν ῥουμανικῶν σχολείων**. Συνέστησε δὲ καὶ **σχολὴν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς** πρὸς τὸν ἐν Ἰασίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου, καὶ ἀνήγειρε **μεγαλοπρεπέστατον κτίριον διὰ τὴν ἡγεμονικὴν τοῦ Ἰασίου σχολὴν**. ἥτις ἐκτοτε ὠνομάσθη **Ἀκαδημία**, ἐξασφαλίσας παγίους τοὺς πόρους καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς², φορολογήσας ὑπὲρ αὐτῆς καὶ αὐτὸν τὸν κληρὸν. Ὁρίσθησαν δὲ ὑπότροφοι τῆς Ἀκαδημείας 24, καὶ ἕκαστος βιβλιοπώλης ἢ ἐκδότης ὑπεχρεῖτο νὰ προσκομίσῃ δύο ἀντίτυπα ἑκάστου βιβλίου πρὸς πλουτισμὸν τῆς βιβλιοθήκης³. Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡ ἔξοχος φυσιογνωμία τοῦ **Γρηγορίου III**, ὅστις μετεῖχε καὶ παιδείας ἀρτιωτάτης καὶ ἦν γλωσσομαθέστατος. Παρ' ὅλας τὰς χρημα-

1. Αὐτ. σ. 314. Τὰ τῆς ὁργανώσεως τῆς σχολῆς βλ. ἐν ἐκτίσει παρὰ X e n o p o l : Istoria Românilor Τομ. X. σ. 157 ἑ.

2. Ἐκαστος ἱερεὺς κατὰ τὸν E r b i c e a n u (βλ. ἄνωτ. Πανεπ. λόγον σ. 24—25) ἐδίδου δουκάτον.

3. Βλέπε περαιτέρω τὰ τοῦ ὁργανισμοῦ καὶ τῶν μαθημάτων τῆς Ἀκαδημείας παρὰ X e n o p o l ἐνθ' ἄνωτ. σ. 157—169, καὶ δὴ : X e n o p o l c i E r b i c e a n u : Șerbarea scolara de la Iasi 1885.

τικὰς ἐπιβαρύνσεις, ἃς ὑπὲρ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων, καὶ δὴ ὑπὲρ τῆς παιδείας, ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ (διὸ καὶ ὁ Jorga χαρικτηρίζει αὐτὸν ὡς ἀδιόρθωτον *ἐκμυζητὴν* "*Ελληνα*"¹) ἦν ἀξιοαγάπητος παρὰ τῷ λαῷ. Περιεποιεῖτο μεγάλως τοὺς λογίους. Ὁ *Νικηφόρος Θεοτόκης* συγγράφων τὴν Σειρὰν τῶν Πατέρων ἐν Κ]πόλει, (ἣν ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐξέδωκεν ὁ ἡγεμὼν), ἐφιλοξενεῖτο εἰς αὐτοῦ οἶκον «τοῦ ὄντως ὑπὲρ πάντας ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς προθυμουμένου», καὶ εὗρε, λέγει, αὐτὸν «σφόδρα ἐπιγαννύμενον τῷ πράγματι» (ἥτοι διὰ τὴν ἔκδοσιν) πλέκων δὲ ἐπαξίως τὸν ἔπαινον τοῦ δωρητοῦ ἐπιλέγει: «Ἴδου ὃ βέλτιστον καὶ πανελλήνιον γένος, ὁποῖόν τε καὶ ὅσον ὁ εὐσεβέστατος καὶ ὑπὲρ πάντας φιλογενὴς ὄντως καὶ φιλάγαθος ἡγεμὼν *Γρηγόριος Γκίκας* ἡμῖν τὸ εὐεργέτημα παρασχεῖν προέθετο, τὴν βίβλον ταύτην . . . εἰς μέσον προθέμενος»². Ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐνεχαρίχθη τόδε τὸ ἐπιτύμβιον, ὅπερ ἀναγινώσκει τις εἰσερχόμενος εἰς τὸν ναὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Σπυρίδωνος ἐν Ἰασίῳ:

Φύτλης τῶν πάνυ ῥα Γκικάδων ὢν ἐκγεγαῶτος

Γρηγόριο γε Δακῶν ἡγεμόνος δ' ἀγλάσιο,
Εὐσεβίην ἐπιέμενου ἐκ προγόνων τοιῶν σε (sic)
κεύθει στήλῃ ἥδε δέμας κείνου εὐτύκτιος.

Ἄωρον δῆπου ἔξαρπασθέντος θανάτοιο,
νῦν δέ γε ναίει οὐρανίοις ὄντως παστίσιν.
αψοζ' Σεπτ. α'³.

Τὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀφοσίωσιν καὶ λατρείαν, καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν, ἀπέδειξαν οἱ *Γκῖκαι* καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως πλείστων συγγραμμάτων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν ἑνταῦθα συντόμως τῶν σημαντικωτέρων. Οὕτως ἐξέδωκαν:

Ὁ *Γρηγόριος II Γκίκας*:

1. Unverbesserlicher, aussaugender Grieche, ἐνθ' ἄνωτ. II 139.

2. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου σ. ε' καὶ ζ' ἐνταῦθα ἐν θαυμασίᾳ χαλκογραφίᾳ προτέτακται ἡ μεγαλοπρεπὴς εἰκὼν τοῦ ἡγεμόνος μετὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ, εἰτα τὸ ἐξῆς τοῦ *Θεοτόκη* ἐπίγραμμα:

Δῶκε τὸ γράμμα μόνον βιβλίων ἱερῶν φιλάδελφος
γοῦνε δὲ σὺ Γκικάδων, κοίραναι καὶ γε νόα.

βλ. παρόμοιον καὶ *Μακραιοῦ* παρὰ *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Γ'. ρι'.

3. Τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο ἐδημοσίευσεν ὁ *N. Δόσιος* μετ' ἄλλων ἐν τῇ «Πατριδί» τοῦ Βουκουρεστίου 18|80 Δεκ. 1899 ἀρ. 2617. Ἄλλα ἐπιτύμβια ὁ αὐτὸς περιέλαβεν ἐν *Studi greco-romane* τευχ. II—III ἀρ. 6, 7, 9.

4. Ὁ *Θ. Ἀθανασίου* ἀναφέρει (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 176) ὅτι ὁ *Alexandru Amira* διαταγῇ τοῦ *Γρηγορίου Γκίκα* μετέφρασε τῷ 1729 τὸ τῆς χώρας «*Ἀνώνυμον Χρονικόν*» ἐκ τῆς ῥωμανικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων Ὁμιλίας, Ἑνετίησιν 1734¹.

Γενναδίου Σχολαρίου Σύνοψις εὐχῶν τοῦ Ψαλτῆρος Βουκουρέστιον, 1749². Περιγραφή τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Κύκκου (τῆς Κύπρου), 1751³. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου **Βησσαρίωνος** ἐπισκόπου Λαρίσσης· αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ **Σκαρλάτου Γκίκα** ἐν Βουκουρεστίῳ 1759⁴.

Ὁ Γρηγόριος III Γκίκας :

Ἰωσήφ Βρυννίου τὰ εὐρεθέντα . . . ὑπὸ **Εὐγ. Βουλγάρεως** ἐν Λειψίᾳ 1768 εἰς τρεῖς τόμους⁵.

Θεοδώρου Γραμματικῆς εἰσαγωγή τῶν εἰς τέσσαρα, εἰς τὸ τέταρτον ὑπόμνημα ἐκ πολλῶν ἐρανισθὲν ὑπὸ **Νεόφυτου** Ἱεροδιακόνου τοῦ **Καυσοκαλυβίτου**. Βουκουρ. 1768 σχῆμα ὀγκῶδες εἰς φύλλον⁶.

Σειρὰ ἐνδὸς καὶ πεντήκοντα ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν . . . ἐπιμελεία **Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη**. Ἐν Λειψίᾳ 1772 τομ. 2 εἰς φύλλον⁷.

7. **Ἡ ὀνάπτυξις τῆς Γραμματικῆς ἐν Ἰασίῳ καὶ τὰ πολύγλωττα Λεξικά Καραϊωάννης, Λουλάκης, I. Ἀγραφιώτης, Δέλλα Ῥώκας, Γ. Κωνσταντίνου, Σκαρλάτος Γκίκας, ὁ Γερμανὸς Κρητικὸς καὶ ἡ πρώτη Ἀλβανικὴ Γραμματικὴ — Ἡ Δώρα Ἰστριάς.**

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν γενικῶν τούτων ἐκδόσεων, αἵτινες πάντως ἦσαν χρήσιμοι διὰ τὴν διδασκαλίαν ἐν ταῖς νεωστὶ ἰδρυθείσαις Ἀκαδημαίαις, ἔχομεν ἐνδείξεις ὅτι οἱ φιλόμουσοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες ἐπεδείξαντο ἀμεσώτερον τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πρὸς συγγραφὴν ἔργων πρακτικώτερον ἀνταποκρινομένων εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Ὅταν ὁ **Γρηγόριος III**, ἀπὸ διερμηνεὺς τῆς Πύλης ἐν Κ]πόλει, ὅπου εἶχε συνάψει φιλίαν μετὰ διασήμου ἱατροφιλοσόφου Τρικκαίου **Κων. Καραϊωάννου**, ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας, προσέλαβεν αὐτὸν ἀρχίατρον, εὐρὼν δὲ εἰς ἀθλίαν κατάστασιν τὸ ἐκεῖ σχολεῖα, ἀνέθετο αὐτῷ τὴν περὶ τούτων μέριμναν. «Ὁ δὲ ὅλη ψυχὴ τὴν ἐπιστάσιαν δεξάμενος, τὰ ἐν Γλασίῳ περὶφανῇ σχολείᾳ συνεστή-

1. L e g r a n d ἐνθ' ἄνωτ. σ. 248 βλ. τὴν λαμπρὰν ἀφιέρωσιν.

2. Αὐτ. σ. 372. 3. Αὐτ. σ. 400, σ. 68—71 ὑπάρχει τὸ χρυσόβουλλον.

4. Αὐτ. σ. 491.

5. **Βρετοῦ** Ν. Φιλ. ἀρ. 245 τομ. Α'.

6. Αὐτ. τομ. Β'. ἀρ. 134.

7. Αὐτ. τομ. Α'. ἀρ. 261.

που, καὶ πίπτει ὑπὸ ἐχθρικῆς σφαίρας, ἐπάγεται : «Σὺν τῇ φήμῃ τοῦ ἁγίου ὁ Κιουπρουλῆς ἠνώσε καὶ τὴν τοῦ μάρτυρος. Τὸν ὠραιότερον ἔπαινον, ὃν ἔχει νῦν γράψῃ δι' αὐτὸν ἡ ὁδοῦ. ἱστορία εἶναι, ὅτι *οὐδέποτε ἐξετέλεσεν ἔγκλημα* . . . Οὕτως ἀπενεμήθη αὐτῷ τὸ ἐπώνυμον *φαζλῆς* ἡγουν ἐνάρετος. Ἐν ἐκστρατεῖᾳ ἐβάδιζε πεζὸς ὥς οἱ στρατιῶται . . . ἐχθρὸς τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς πολιτείας ἀνεγίνωσκεν ἀπλήστως ὅπως ἐν τοῖς ἀνακτόροις, οὕτω καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, ἡ δὲ ἐνδυμασία αὐτοῦ διεκρίνετο ἐκ τῆς μεγάλης ἀπλότητος . . . Εἶναι ὁ *πρῶτος μέγας Βεζύρης*, *ὅστις διὰ τῶν νέων κανονισμῶν ἀπήλλαξε τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους τῆς δεινῆς καταθλίψεως*, καὶ πρῶτος ὅστις διὰ τῶν οἶκον. μέτρων καθιέρωσε τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀγοραπωλιῶν, ἀπαλλάξας αὐτὰς τῶν καταθλιπτικῶν διατάξεων»¹. Ἐντεῦθεν καὶ ἀπεκλήθη *προστάτης τῶν Χριστιανῶν*.²

Ἡ *Δώρα Ἰστροφιάς* περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν αὐτῆς προγόνων λόγον ποιουμένη παρενείρει, ὥς εἰκός, καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ *Μεχμέτ Κιουπρουλῆ*, μεθ' οὗ ἐκίνησεν ὁ πρῶτος *Γκίκας* καὶ ἦλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ γράφει τὰ ἑξῆς :

«Ὁ *Δέλ Κιάρο*, συγγραφεὺς ἄλλως πολὺ ἀνακριβής, *ισχυρίσθη* *ὅτι οἱ Γκίκαι ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' εἶναι τὸνναντίον ἐκτὸς ἀμφιβολίας εἶναι Ἀλβανοί*», ἡ δὲ προσωνυμία τοῦ Μολδαβοῦ, ἡ δοθεῖσα τῷ *Γεωργίῳ* ἐν ἐγγράφῳ Ἑνετικῷ εἶναι προσαρμοστέα μόνον τῷ ἔργῳ, ὅπερ ἦσκει τότε. Τυχάνει ἐξ ἴσου ἀβάσιμον, ὅτι οἱ ἐν λόγῳ, ἦλθον ἐκ χωρίου τῆς Ἀλβανίας ὀνομαζομένου Κιουπρουλί. Ἐν πρώτοις ἡ Ἀλβανικὴ πόλις Βελεσά³, ἡ ἀπὸ τῶν Κιουπρουλίδων τὸ ὄνομα

1. Histoire de l'Empire Ottoman τομ. XII σ. 319—322.

2. Ὁ *Βυζάντιος* ἐνθ' ἀνωτ. σημ. 1 διαστρέφει τὸ περὶ τοῦ πατρὸς τούτου, τοῦ Μποσταντζήμπασα, χωρίου τοῦ Λοσιθέου, καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀναφέρει ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐγένετο καλογραῖα (εἰς μονὴν φαίνεται ἐν Ἑλλάδι), ἐπιφέρει : «Ὁ *Κιουπρουλῆς* ἦν Ἀλβανὸς τὸ γένος καὶ ἱερέως υἱός» (1). Ὁ *Μεχμέτ* ἀφῆκε δύο υἱούς, τὸν *Ἀχμέτ* καὶ *Μουσταφᾶ*, οἵτινες ἐπίσης διέπρεψαν ὥς μεγάλοι Βεζίροι. Ὁ *Δαπόντες* ἐκτιμῶν μεγάλως τὸν Γέρο-Κιουπρουλῆ ἔγραψεν : «Ἱστορίαν τῶν συμβάντων τοῦ *Σουλτᾶν Μεχμέτ* ἐπιτροπεύοντος τοῦ Κιουπρουλῆ γέροντος πασᾶ, μέχρι . . . τοῦ *Δαμάτ Χασάν Πασᾶ*».

3. Ὅταν ταῦτα ἐγγράφοντο τὰ Βελεσά ἔδρα Μουτεσσαρίφη καὶ μητροπολίτον, εἶχε 25 000 κατ. ἐν οἷς ἐπλεόναζον οἱ Ἀλβανοὶ καὶ Ἕλληνες (βλ. *Ζώτον Μολοσσού*, Ἡπειρωτ. Μελέται Τομ. Δ' τευχ. Γ' (Ἀθήναι 1885) σ. 289. ὅστις λέγει ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐλέγετο Βελίσσοτρον καὶ ἀρχαιότερον Βελίσσωρα καὶ Βελάζωρα, τὸν τελευταῖον τύπον ὁ H a l i n θεωρεῖ Ἀλβανικόν, Βελά=ὁδελφός, ζώρα=ζώνη=ἦτοι ἀδελφοζωσμένη, δηλ. πόλις συνηδελφω-

αὐτῆς λαβοῦσα, δὲν εἶναι χωρίον. Οὗτοι βεβαίως δὲν προῆλθον ἐκ χωρίου Ἀλβανικοῦ, ἀλλ' ἐκ πόλεως Κιουπροῦ. Ἐὰν οἱ *Γκίκα* (ὡς θέλει ἡ παράδοσις ἦσαν ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις ὑπῆρξεν πατρίς τοῦ φοβεροῦ μεγάλου Βεζίρου *Μεχμέτ Κιουπρουλή*, πόλεως τότε ἀνθηρᾶς τῆς Μ Ἀσίας, ἐξ ἧς ἠρύσθησαν τὸ ἑαυτῶν ὄνομα οἱ μεγαβεζίροι οὗτοι οἱ περιβόητοι, ἀλλ' ὅπως οἱ Κιουπρουλήδες, οἱ Γκίκα ἦσαν Ἀλβανοί, ἐκ περιστάσεων ἀγνώστων τραπέντες πρὸς τὴν Ἀσίαν, οὐδόλως, ὅμως βουληθέντες ὀριστικῶς νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ. Τὸ Κιουπροῦ ἀπεῖχεν ἡμέρας ὁδὸν ἀπὸ τοῦ λιμένος τῆς Πάφρας, ἐν ταῖς ἐκβολαῖς τοῦ Ἄλως κειμένου. Εἶναι δὲ πιθανώτατον, ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ μετανάστει εὐκίνητότατοι προσειλκυσθήσαν ὑπὸ τοῦ Κιουπροῦ, εἴτε διὰ τὸ ἐκεῖ ὑπὸ πλουσίων ἐμπόρων διενεργούμενον ἐμπόριον, εἴτε ὅπως μετὰσχωσι πολέμων πρὸς τοὺς ὀρεσιβίους Ῥητέον δ' ὅτι κατὰ τῶν ὀρεινῶν ἀκριβῶς τούτων, ἡμῖσιν αἰῶνα πρὸ τῶν Κιουπρουλήδων, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ἵνα δαμάσῃ αὐτούς, ἐδέησε νὰ ἐγείρῃ τὸ φρούριον τοῦ Κιουπροῦ τὸ δεσπόζον τῆς ὅλης χώρας.

Ὁ φιλοπόλεμος χαρακτὴρ τῶν Ἀλβανῶν ἐγένετο καὶ ἡ κυριωτάτη αἰτία ἡ τὸν πατέρα τοῦ μεγάλου Βεζίρου *Μεχμέτ* κινήσασα ἵνα πρωτοῦ μεταστῇ εἰς Ἀσίαν. Οὐδ' ἄλλος λόγος παρώτρυνε πιθανῶς νὰ τραπῇ πρὸς Κιουπροῦ καὶ τὸν πατέρα τοῦ *Γεωργίου*, οὗ τὸ ὄνομα, ὡς καὶ τὸ τῆς μητρὸς, διεσώθη ἡμῖν ἐν ἐπισήμῳ ἐγγράφῳ, τῷ Βρεβίῳ τοῦ Λοσιθέου πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Τὸ Κιουπροῦ κεῖται ἔξ λεύγας μακρὰν τοῦ Μερζιφρούν, δώδεκα ἀπ' Ἀμασείας εἰς τοὺς πρόποδας ὁρους μεταξὺ δύο ποταμίσκων ἐκβαλλόντων εἰς τὸν Ἄλυν (Κιζίλ—ἔρμακ). Ὅτε δὲ κατεσκευάσθη ἔφ' ἑνὸς τῶν ποταμίσκων τούτων γέφυρα, μετεβλήθη καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Καρακεδέ, καὶ ἐγένετο Κιουπροῦ (=γέφυρα), ὅταν δηλ. οἱ Κιουπρουλήδες ἔφθασαν εἰς τὸ ὕψος κυρίων παντοδυνάμων τοῦ Κράτους...¹. Αἱ προϋποθέσεις αὗται τῆς ἡγεμονίδος, εὐφυεῖς μὲν, ἀλλὰ **δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν**, ἣτις λέγει ὅτι οἱ δύο ἐκεῖνοι νεαροὶ Ἀλβανοὶ ἐξεκίνησαν καὶ ἦλθον ἐξ Ἀλβανίας εἰς Κ)πολιν. Κατὰ προφορικὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ φίλου κ. M i d h a t F r a s h e r i οἱ Κιουπρουλήδες κατάγονται ἐκ τοῦ Ροσνίκ τοῦ Βερμα-

μένη, (ἐπεὶδὴ ἐκτισται καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὁχθῶν τοῦ Ἀξιοῦ συνδεομένη διὰ γεφύρας, ὅθεν καὶ Τουρκ. Κιουπρουλοῦ ἦτοι γεφυρωμένη) περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως ἐξακολουθεῖ καὶ νῦν ἡ συζήτησις.

1. Gli Albanesi in Rumania σ. 7—8.

τίον συνωδὰ τῇ ζώσῃ παραδόσει¹. Ἐτέρω παράδοσις ὑπάρχει ὅτι οἱ *Γκῆκαι* κατήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀργυροκάστρου καὶ δὴ ἐκ Προμετῆς, κατὰ τὸν Λαμπρίδην, ἥτις εἶναι καὶ ἰσχυροτέρα καὶ δέχεται τελευταῖον καὶ αὐτὸς ὁ Midhat².

6. Ἡ φιλομουσία Γρηγορίου II καὶ III—Ἡ Ἀκαδήμεια Ἰασίου.—Ἄλλα εὐαγγῆ ἰδρύματα.—Αἱ ἡγεμονικαὶ ἐκδόσεις.

Ἀλλὰ τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα τοῦ οἴκου Γκίκα ἐν τῇ καθόλου δράσει ἐν Ῥουμανίᾳ εἶναι ὁ ἀκατάσχετος πρὸς τὴν παιδείαν ἔρως καὶ ἐξήτησαν πάσῃ θυσίᾳ τὰ ἀγαθὰ ταύτης νὰ καταντήσωσι κοινὰ τοῖς πᾶσι διὰ τῶν ἐλληνικῶν σπουδῶν: «Τὰ ἐλληνικὰ γράμματα λέγει εἰς τῶν ἀριστα εἰδότεων τὰ τῆς Ῥουμανίας, ὅπου ἐκαλλιεργήθησαν ἐπέφερον τὴν διέγερσιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, καὶ ἡ πνευματικὴ βλάβησις ὑπῆρξε πάντοτε δαιτυλῆς καὶ πλουσία. Οἱ *Vacaresci*, οἱ *Golesci*, οἱ *Filipesci*, οἱ *Campeneani*, καὶ ἡ λοιπὴ πλειάς, ἡ πρωταγωνιστήσασα ἐν τῇ κατ' ἄμφω χειρμαφετήσῃ τῆς νεωτέρας εὐτυχοῦς καὶ εὐδαίμονος Ῥουμανίας ἐγαλουχήθησαν μὲ τὸ ἀδρόμελι γάλα τῆς κλασικῆς μορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας»³. Ἐτερος Ῥουμάνος καθηγητῆς Πανεπιστημίου ὁ Erbiceanu ταῦτα λέγει: «Θὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὰ Ἑλλ. σχολεῖα ἐγένοντο ἡμῖν ἀσυγκρίτως πολλῷ μείζονος ὠφελείας ἢ βλάβης πρόξενον· ἀπ' οὗτου ἤρξατο ἡ ἐπίδρασις τῆς ἑλλ. παιδείας παρὰ Ῥουμάνοις, ἤρξατο ν' ἀναπτύσσεται καὶ καλλιεργῆται ζωηρότερον ἢ ἐθνικὴ ἡμῶν γλῶσσα»⁴. Ὅντως οἱ Ἕλληνες ἡγεμόνες πρῶτοι ἠσθάνθησαν

1. Ὁ δὲ ἀρχιτέκτων *Κασίμ*, ὅστις ἱδρυσεν τὸ Βαλιδέ-τζαμί, πλησίον τῆς γεφύρας συνέστησε τὸ χωρίον ἐπομένως κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην ἐντεῦθεν κατάγονται καὶ οἱ *Γκῆκαι*, εἰδωμεν δὲ ἀνωτέρω (Γ' III, 25,2) ὅτι ὁ ἐκδότης τῆς περὶ παίδων ἀγωγῆς πραγματείας τοῦ Ἰωσήπου *Μοισιόδακος* ἐλέγετο Θ. Ἐμμ. Γκίκας.

2. *Diturija* II (1927) σ. 16.

3. *N. Δόσιος* (Ἰωαννίτης χρηματίας καθηγητῆς μέχρι λιπαροῦ γήραος εἰς τὰ ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια τῆς Ῥουμανίας), ἐν Πατρίδι τοῦ Βουκουρεστίου 1899 ἀρ. 2347.

4. *Cronicații Greci* σ. XIV. Ἐπιθε περὶ τούτου τὰ ἐξῆς: «Περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ» ὑπὸ τοῦ Γ. Γ. Παπαδοπούλου, ζήσαντος ὅλον σχεδὸν τὸν βίον αὐτοῦ ἐν Ῥουμανίᾳ, ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ καθηγητῆς τῆς Δώρας Ἰστριάδος (Πανδώρα τομ. I' 1859 σ. 169—176). G. H. M. Jonescu: *Influenta culturii Grecești în Muntenia Mollova cu prînvire la biserică școlă și societate*, București 1900 καὶ τὰ σχετικὰ ἔργα τοῦ Rusi τοῦ καθ' ὅλον τὸν βίον ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἀσχολουμένου.

τὴν ἀνάγκην τῆς καλλιιεργίας τῆς Ῥουμανικῆς γλώσσης παραγκωνίσαντες τὴν Σλαβωνικὴν ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ δὴ οἱ Γκίκαι ἐμερίμνησαν ἰδιαζόντως διὰ τὴν ἵδρυσιν Ῥουμανικῶν σχολείων. **Γρηγόριος δ' ΙΙ**, ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας, μιμούμενος τὸν **Νικ Μαυροκορδάτον**, καὶ συνεχίζων τὰς ἀρχὰς τοῦ πάππου αὐτοῦ **προέβη εἰς τὴν ῥιζικὴν μεταρρύθμισιν τῆς παιδείας** καὶ τὴν ἵδρυσιν νέων σχολῶν καὶ δὴ Ῥουμανικῶν. Τὸ πρὸς τοῦτο ἀπολυθὲν τῷ 1728 «Σιγίλλιον, Χρυσόβουλλον» τοῦ Ἱεροσολύμων **Χρυσάνθου**, ἔφερεν εἰς φῶς ὁ Legrand, «Περὶ τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ ὑπὸ **Γρηγοράσκου Γκίκα** Βοεβόδα φροντιστηρίων ἀνεγέρσεως»¹, ἐξ οὗ ἀποσπῶμεν τὰ ἐξῆς ἀξιοσημειώτα:

«Ταῦτα τοίνυν καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια . . . ἀκριβῶς ἐπιστάμενος καὶ τὰ ἐκ τῆς σκαιώδους ἀμαθείας χαλεπώτατα δεινὰ καὶ ἀνήκιστα δυστυχήματα ἀναλογισάμενος ὁ ἐλέει θείῳ ὑψηλότατος, θεοσεβέστατος, μεγαλοπρεπέστατος καὶ περίβλεπτος αὐθέντης καὶ ἡγεμὼν πάσης Μολδοβλαχίας κ. κ. **Ἰω. Γρηγοράσκος Γκίκα** βοεβόδας, προνοίᾳ τινὶ θείᾳ . . . καὶ ἐμφύτῳ καλοκάγαθίᾳ παροτρυνθεὶς . . . ἔχων τε πρὸ ὀφθαλμῶν ἔμψυχον ὑπογραμμὸν καὶ ζῶσαν τὸν τοιοῦτον εἰκόνα τὸν ὑψηλότατον, σοφώτατον . . . ἡγεμόνα πάσης Οὐγκροβλ. κ. κ. **Ι. Νικόλαον Ἀλεξάνδρου** βοεβόδαν, τὸν ἐς τὰ μάλιστα σεβάσμιον τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος ἀπὸ μητρὸς θεῖον, τὸν μὴ μόνον τὴν ὑπὸ τὸ ὕψος τῆς αὐτοῦ θεοσεβείας φιλόχριστον τζάραν φροντιστηρίων κάλλη τε καὶ μεγέθει καὶ ἀνέγερσιν ἑτέρων ἱερῶν καὶ περιφανῶν καθωραΐσαντα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πλείοσι τῆς πεπτωκυῖας Ἑλλάδος κλίμασιν, αὐτῇ τε τῇ βασιλευούσῃ διαψιλῶς τε καὶ θεοσεβῶς σχολῶν προνοεῖσθαι οὐκ ὤκνησεν, τῆς οὐπερ θεοσεβείας ὁ ρηθεὶς . . . καὶ ἀξιάγαστος ἡγεμὼν Μολδοβλαχίας ἔνθερμος ὁπαδὸς ἀναφανεὶς . . . **οὐ μόνον τοῖς ὑπὸ τὴν φιλόχριστον τζάραν τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος διατελοῦσιν ὀρθοδόξοις, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ χριστωνύμῳ πληρώματι βοήθειάν τινα καίριον διὰ τῆς τῶν ἀνενηγεργμένων ποτὲ σχολῶν παρὰ τοῦ ρηθέντος σοφωτ. θείου τῆς α. ὑψηλότητος** καὶ τῇ τοῦ χρόνου διαδοχῇ ἀμελείας καὶ παροράσεως τῶν μετὰ ταῦτα πρωτευσάντων παροραθεισῶν, καὶ διόλου ἐξαφανισθεισῶν ἀποκαταστάσεώς τε καὶ ἀνανεώσεως ἐπενεγκεῖν διανοήθη **ἔκρινε σχολὰς ἀποκαταστῆναι τέσσαρας** τὰς μὲν δύο πρὸς τὴν τῆς ἐλλ. διαλέκτου **ἀσκησὶν τε καὶ ἐπί-**

1. Recueil de documents grecs conservant les relations du Jerusalem avec le Roumanie (1562—1728) Paris, 1895 σ. 280—291.

κτησιν, τὰς δὲ ἑτέρας δύο πρὸς τὴν τῆς σλαβονικῆς καὶ μολδαβικῆς.

Ἐν μὲν οὖν ταῖς διὰ τὴν Ἑλληνίδα διορισθείσαις δύο σχολαῖς παραδίδοσθαι ἐν ἀμφοτέραις ἑλλ. μαθήματα ἀτ' ἀρχῆς τῆς γραμμ. μέχρι πέρατος καὶ ἀπαρτισμοῦ τῶν φιλοσοφικῶν

Ἐν δὲ τῇ τρίτῃ σχολῇ παραδίδοσθαι τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς μολδαβικῆς ἢ κρεῖττον εἰπεῖν τῆς σλοβανικῆς διαλέκτου μετ' ἀκριβείας καὶ καθεξῆς τὰ λοιπὰ ἑκκλ. βιβλία

Εἰς δὲ τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν διδάσκεισθαι ἐπιμελῶς τὴν σλοβανικὴν γραμματικὴν καὶ τὰ λοιπὰ ἀναγκαῖα μαθήματα εἰς κατανόησιν καὶ μεθερμήνευσιν τῆς βαθυτέρας σλοβ. διαλέκτου.

*Πρὸς τούτοις . . . ἡ αὐτοῦ θεοσέβεια . . . ἐδικαίωσε προστεθῆναι βοήθειάν τινα ἐλέους κἂν ταῖς ἐκεῖσε (Ἱερουσαλὴμ) εὗρισκομέναις ἑλλ. σχολαῖς καὶ ἀραβικαῖς . . . γρόσια ἑκατόν*¹.

Ἐντεῦθεν ἡ οὕτω διοργανωθείσα Σχολὴ ἔφερε τοῦνομα *Γκι-καζον Μουσεῖον*², δι' οὗ ἐκόσμησε τὴν ἑδραν τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ, τὸ Ἱάσιον, οἶονεὶ προφοιβάζων τὴν μέλλουσαν τῆς πόλεως εὐποτείαν. Εἰς ἓν δὲ τῶν τερπνοτέρων αὐτῆς προαστείων ἀνήγειρε τὴν πλουσίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ μονὴν τοῦ ἁγίου *Παντελεήμονος* «ὅχι μόνον δι' ἀπλὴν τῆς χαριουπόλεως ταύτης εὐφροσύνην, ἀλλ' ἀνάμνησιν καὶ διὰ κοινὸν *καταγώγιον τῶν παραπορευομένων ξένων καὶ τῶν ἀπόρων ἀσθενῶν αὐθεντικὸν νοσοκομεῖον*»³. Εἰς δὲ τὴν ἄλλην ὑπ' αὐτοῦ ἀνιδρυθεῖσαν τῇ 1748 μονὴν τὴν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου *Βησσαρίωνος* ἐπισκόπου Λαρίσης, *συνέστησεν ἕτερον νοσοκομεῖον* χάριν τῶν ἐκ πανόλης προσβαλλομένων νοσηλευομένων δαπάναις τῆς μονῆς³. Χάριν

1. Αὐτ. σ. 281—287. Κατὰ τὸ *Ρουμανικὸν Χρονικὸν* ὥρισεν ἐτήσιον χρηματ. ποσὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ὑπὲρ τοῦ σχολείου καὶ ὑπεχρέωσε καὶ τοὺς βογιάρους καὶ ἄρχοντας νὰ συνεισφέρωσιν ὠρισμένον ποσὸν ἐτησίως, καὶ τοὺς πλουσίους δωρεὰς (παρὰ Θεοδ. Ἀθανασίου σ. 41). Παρόμοιον χρυσόβουλλον ἀπέλυσε καὶ ὁ φιλομουσότητος *Κων. Μπραγκοβάνος*, ἡγεμὼν τῆς Βλαχίας, διὰ τὴν Ἀκαδημίαν τοῦ Βουκουρεστίου τῇ 1708, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ αὐτὸς Legrand ἐν Bibliothéque grecque vulgaire Τομ. VII (1895) σ. 79—81.

2. Documente σ. 564. Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ καὶ ἐτάφη *Γρηγόριος ὁ II* ἀποθανὼν τῇ 1754.

3. Ἱστορία τῆς Βλαχίας πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτάτης αὐτῆς καταστάσεως ἕως τοῦ 1774 ἔτους, νῦν πρῶτον φιλοτίμῃ δαπάνῃ ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν τιμωτάτων καὶ φιλογενῶν αὐταδέλφων *Γρυνουσλῆ*. Ἐν Βιέννῃ 1806 σ. 296. Πρβλ. καὶ *Φωτεινὸν Τομ. Β'*. 321.

δὲ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων ἠϋξησε μὲν τοὺς φόρους· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ ἐπιβαρύνῃ πολὺ τὸν λαόν, ἠναγκάσθη νὰ ἐλαττώσῃ τὰς πρὸς τὰς μονὰς ἐτησίους χορηγίας¹.

Ἐτι ἀνώτερος τούτου ἀνεδείχθη ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ **Γρηγόριος III Ἀλεξ Γκίκας**, ὅστις δις μὲν ἡγεμόνευσεν ἐν Μολδαβίᾳ, ἀπαξ δὲ ἐν Βλαχίᾳ. Ὅπως δὲ ἐκεῖνος ἔπραξε διὰ τὴν παιδείαν καὶ ἀνύψωσε τὴν Σχολὴν εἰς Μοναστεῖον, οὕτω καὶ οὗτος ἐνταῦθα **μετεργεύμισε ῥίξικῶς τὸ ἀνώτατον τοῦτο ἴδρυμα**. Καὶ ἐπειδὴ, ὥς φαίνεται, ἡ χαλαρότης προήρχετο ἐκ τῆς ἀναμείξεως τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἀνέθετο τὴν πᾶσαν διεύθυνσιν καὶ διοίκησιν τῆς σχολῆς εἰς αὐτὸν τὸν σχολάρχην, ὅστις ἦτο ὁ διδάσκαλος τῆς φιλοσοφίας, ἐγκαινιάσας, ὥς εἰπεῖν, τὸ διοικητικὸν σύστημα τῶν νῦν Πανεπιστημίων, ἥτοι τὸ αὐτοδιοίκητον. Οὗτος ἐκλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος καὶ μητροπολίτου, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν τοὺς λοιποὺς διδασκάλους, καὶ ὀρίζειν τοὺς μισθοὺς αὐτῶν. Προσέει δὲ κατήρτιζε καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων. Διέταξε δὲ ὁ ἡγεμὼν **νὰ μὴ διορίζεται τις εἰς δημοσίαν θέσιν μὴ κεκτημένος ἀπολυτήριον τῆς σχολῆς ταύτης, ὅπερ ἐφήρμοσε καὶ ὁ μητροπολίτης διὰ τοὺς ἱερεῖς**. Ὁμοίως ὁ **Γρηγόριος III** ἴδρυσεν ἀνάλογα σχολεῖα καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὥς ἐπὶ πρὸγ. εἰς τὸ Μποτοσάνιον καὶ εἰς τὸ Γαλάτσιον ἐν τῇ μονῇ Μαυρομύλου. **Μεγίστην μέριμναν κατέβαλε καὶ διὰ τὴν ἴδρυσιν καθαρῶν ῥουμανικῶν σχολείων**. Συνέστησε δὲ καὶ **σχολὴν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς** παρὰ τὸν ἐν Ἰασίῳ ναὸν τοῦ ἁγίου Νικολάου, καὶ ἀνήγειρε **μεγαλοπρεπέστατον κτίριον διὰ τὴν ἡγεμονικὴν τοῦ Ἰασίου σχολὴν**, ἣτις ἔκτοτε ὠνομάσθη **Ἀκαδημία**, ἐξασφαλίσας παγίους τοὺς πόρους καὶ τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς², φορολογήσας ὑπὲρ αὐτῆς καὶ αὐτὸν τὸν κλῆρον. Ὁρίσθησαν δὲ ὑπότροφοι τῆς Ἀκαδημείας 24, καὶ ἕκαστος βιβλιοπώλης ἢ ἐκδότης ὑπεχρεῖτο νὰ προσκομίσῃ δύο ἀντίτυπα ἑκάστου βιβλίου πρὸς πλουτισμὸν τῆς βιβλιοθήκης³. Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡ ἔξοχος φυσιογνωμία τοῦ **Γρηγορίου III**, ὅστις μετεῖχε καὶ παιδείας ἀρτιωτάτης καὶ ἦν γλωσσομαθέστατος. Παρ' ὅλας τὰς χρημα-

1. Αὐτ. σ. 314. Τὰ τῆς ὁργανώσεως τῆς σχολῆς βλ. ἐν ἐκτάσει παρὰ Xenopol: Istoria Românilor Tom. X. σ. 157 ἑ.

2. Ἐκαστος ἱερεὺς κατὰ τὸν Erbiceanu (βλ. ἀνωτ. Πανεπ. λόγον σ. 24—25) ἐδίδου δουκάτον.

3. Βλέπε περαιτέρω τὰ τοῦ ὁργανισμοῦ καὶ τῶν μαθημάτων τῆς Ἀκαδημείας παρὰ Xenopol ἐνθ' ἀνωτ. σ. 157—169, καὶ δὴ: Xenopol in Erbiceanu: Scrbarea scolara de la Iasi 1885.

τικὰς ἐπιβαρύνσεις, ὥς ὑπὲρ τῶν μεγάλων τούτων ἔργων καὶ δὴ ὑπὲρ τῆς παιδείας, ἐπέβαλλεν εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ (διὸ καὶ ὁ Jorga χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς ἀδιόρθωτον *ἐκμυζητὴν Ἑλληνα*¹) ἦν ἀξιοαγάπητος παρὰ τῷ λαῷ. Περιεποιεῖτο μεγάλως τοὺς λογίους. Ὁ *Νικηφόρος Θεοτόκης* συγγράφων τὴν Σειρὰν τῶν Πατέρων, ἐν Κ]πόλει, (ἣν ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐξέδωκεν ὁ ἡγεμόν), ἐφιλοξενεῖτο εἰς αὐτοῦ οἶκον «τοῦ ὄντως ὑπὲρ πάντα ἐν πᾶσι τοῖς καλοῖς προθυμουμένου», καὶ εὗρε, λέγει, αὐτὸν «σφόδρα ἐπιγαννύμενον τῷ πράγματι» (ἥτοι διὰ τὴν ἔκδοσιν)· πλέκων δὲ ἐπαξίως τὸν ἔπαινον τοῦ δωρητοῦ ἐπιλέγει: «Ἰδοὺ ὦ βέλτιστον καὶ πανελλήνιον γένος, ὁποῖόν τε καὶ ὅσον ἡ εὐσεβέστατος καὶ ὑπὲρ πάντα φιλογενὴς ὄντως καὶ φιλάγαθος ἡγεμόν *Γρηγόριος Γκίκας* ἡμῖν τὸ εὐεργέτημα παρασχεῖν προέθετο, τὴν βίβλον ταύτην . . . εἰς μέσον προθέμενος»². Ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐνεχαρίχθη τότε τὸ ἐπιτύμβιον, ὅπερ ἀναγινώσκει τις εἰσερχόμενος εἰς τὸν ναὸν ναὸν τοῦ ἁγ. Σπυρίδωνος ἐν Ἰασίῳ:

Φύτλης τῶν πάνυ ῥα Γκικάδων ὧν ἐκγεγαῶτος

Γρηγόριο γε Δακῶν ἡγεμόνος δ' ἀγλάιοι,

Εὐσεβίην ἐπιεμένου ἐκ προγόνων τοιῶν σε (sic)

κεύθει στήλῃ ἥδε δέμας κείνου εὐτύκτιος.

Ἄωρον δῆπου ἐξαρπασθέντος θανάτοιο,

νῦν δέ γε ναίει οὐρανίοις ὄντως παστίσιν.

αἴψ' Ὁ Σεπτ. α'.

Τὴν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἀφοσίωσιν καὶ λατρείαν, καὶ τὴν πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβειαν, ἀπέδειξαν οἱ *Γκίκαι* καὶ διὰ τῆς ἐκδόσεως πλείστων συγγραμμάτων, ἐξ ὧν μνημονεύομεν ἑνταῦθα συντόμως τῶν σημαντικωτέρων. Οὕτως ἐξέδωκαν:

Ὁ *Γρηγόριος II Γκίκας*:

1. Unverbesserlicher, aussaugender Grieche, ἐνθ' ἄνωτ. II 139.

2. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Α' τόμου σ. ε' καὶ ζ' ἐνταῦθα ἐν θαυμασίᾳ χαλκογραφίᾳ προτέτακται ἡ μεγαλοπρεπὴς εἰκὼν τοῦ ἡγεμόνος μετὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ, εἰτα τὸ ἐξῆς τοῦ *Θεοτόκη* ἐπίγραμμα:

Δῶκε τὸ γράμμα μόνον βιβλίων ἱερῶν φιλάδελφος

γοῦνε δὲ σὺ Γκικάδων, κοίρανε καὶ γε νόα.

βλ. παρόμοιον καὶ *Μακροῖον* παρὰ *Σάθα* Μεσ. Βιβλ. Γ'. ρι'.

3. Τὸ ἐπιτύμβιον τοῦτο ἐδημοσίευσεν ὁ Ν. Δόσιος μετ' ἄλλων ἐν τῇ «Πατριδί» τοῦ Βουκουρεστίου 18|80 Δεκ. 1899 ἀρ. 2617. Ἄλλα ἐπιτύμβια ὁ αὐτὸς περιέλαβεν ἐν *Studi greco-romane* τευχ. II—III ἀρ. 6, 7, 9.

4. Ὁ Θ. Ἀθανασίου ἀναφέρει (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 176) ὅτι ὁ Α | ε | x | α | n | d | r | u | A | m | i | g | a διαταγὴ τοῦ *Γρηγορίου Γκίκα* μετέφρασε τῷ 1729 τὸ τῆς χώρας «*Ἀνώνυμον Χρονικόν*» ἐκ τῆς ῥουμανικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Χρυσάνθου Ἱεροσολύμων Ὁμιλίας, Ἐνετίησιν 1734¹.

Γενναδίου Σχολαρίου Σύνοψις εὐχῶν τοῦ Ψαλτῆρος Βουκουρέστιον, 1749². Περιγραφή τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Κύκκου (τῆς Κύπρου), 1751³. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου **Βησσαρίωνος** ἐπισκόπου Λαρίσσης· αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ **Σκαρλάτου Γκίκα** ἐν Βουκουρεστίῳ 1759⁴.

Ὁ **Γρηγόριος III Γκίκας** :

Ἰωσήφ Βρυεννίου τὰ εὐρεθέντα . . . ὑπὸ **Εὐγ. Βουλγάρεως** ἐν Λειψίᾳ 1768 εἰς τρεῖς τόμους⁵.

Θεοδώρου Γραμματικῆς εἰσαγωγή τῶν εἰς τέσσαρα, εἰς τὸ τέταρτον ὑπόμνημα ἐκ πολλῶν ἐρανισθὲν ὑπὸ **Νεοφύτου** Ἱεροδιακόνου τοῦ **Καυσοκαλυβίτου**. Βουκουρ. 1768 σχῆμα ὁγκῶδες εἰς φύλλον⁶.

Σειρὰ ἐνὸς καὶ πενήντα ὑπομνηματιστῶν εἰς τὴν Ὀκτιάτευχον καὶ τὰ τῶν Βασιλειῶν . . . ἐπιμελεία **Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη**. Ἐν Λειψίᾳ 1772 τομ. 2 εἰς φύλλον⁷.

7. **Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Γραμματικῆς ἐν Ἰασίῳ καὶ τὰ πολύγλωττα Λεξικά Καραϊωάννης, Λουλάκης, I. Ἀγραφιώτης, Δέλλα Ῥώκας, Γ Κωνσταντίνου, Σκαρλάτος Γκίκας, ὁ Γερμανὸς Κρητικὸς καὶ ἡ πρώτη Ἀλβανικὴ Γραμματικὴ — Ἡ Δώρα Ἰστριάς.**

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν γενικῶν τούτων ἐκδόσεων, αἵτινες πάντως ἦσαν χρήσιμοι διὰ τὴν διδασκαλίαν ἐν ταῖς νεωστὶ ἰδρυθείσαις Ἀκαδημαίαις, ἔχομεν ἐνδείξεις ὅτι οἱ φιλόμουσοι ἐκεῖνοι ἡγεμόνες ἐπεδείξαντο ἀμεσώτερον τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν πρὸς συγγραφὴν ἔργων πρακτικώτερον ἀνταποκρινομένων εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Ὅταν ὁ **Γρηγόριος III**, ἀπὸ διερμηνεὺς τῆς Πύλης ἐν Κ]πόλει, ὅπου εἶχε συνάψει φιλίαν μετὰ διασήμου ἰατροφιλοσόφου Τρικκαίου **Κων. Καραϊωάννου**, ἐγένετο ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας, προσέλαβεν αὐτὸν ἀρχίατρον, εὐρὼν δὲ εἰς ἀθλίαν κατάστασιν τὰ ἐκεῖ σχολεῖα, ἀνέθετο αὐτῷ τὴν περὶ τούτων μέριμναν. «Ὁ δὲ ὅλη ψυχὴ τὴν ἐπιστάσιαν δεξάμενος, τὰ ἐν Γίασίῳ περὶφανῇ σχολεῖα συνεστή-

1. Le g r a n d ἐνθ' ἄνωτ. σ. 248 βλ. τὴν λαμπρὰν ἀφιέρωσιν.

2. Αὐτ. σ. 372. 3. Αὐτ. σ. 400, σ. 68—71 ὑπάρχει τὸ χρυσόβουλλον.

4. Αὐτ. σ. 491.

5. **Βρετοῦ** Ν. Φιλ. ἀρ. 245 τομ. Α'.

6. Αὐτ. τομ. Β'. ἀρ. 134.

7. Αὐτ. τομ. Α'. ἀρ. 261.

σατο δαιδαλέως, φιλοσόφοις τε καὶ γραμματικοῖς διδασκάλοις ταῦτα κοσμῶν»¹. Ἄλλ' ὁ «φιλέλλην καὶ φιλόσοφος» ἡγεμὼν κατὰ τὰς ἐξετάσεις οὐδόλως ἠὺχαριστήθη ἐν τῇ προόδῳ τῶν μαθητῶν «καὶ πολλοὺς ἰδὼν . . . ἐν ἀμεθόδῳ τῶν γραμματικῶν γυμνασίᾳ πονοῦντας», ἀποταθεὶς πρὸς τὸν **Καραϊωάννην** «συγγράψαι προὔτρεψαιτο, μίαν ἐκ πασῶν γραμματικῇ, ὅση δύναμις σύντομον καὶ εὐμέθοδον, ὥστε ταύτῃ μόνῃ χρωμένους τοὺς μαθητὰς ἐγκρατεῖς ἀποβῆναι τῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου» καὶ γὰρ **δεινὸν ἡγήσατο ὁ ἡγεμῶν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν Εὐρώπην γένη οὐ μόνον τὴν ἑαυτῶν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ ἄλλοτριᾶς . . . ἐν βραχεῖ ἐκμανθάνειν, τοὺς δ' "Ελλήνας διὰ τοσούτων γραμματικῶν τὴν πατρῶαν αὐτῶν διάλεκτον μηδόλως σχεδὸν δυναμένους μαθεῖν**!»². Τότε οὖν ὁ ἱατρός ἐκεῖνος συνέταξε τὴν γραμματικὴν κατὰ τὴν θέλησιν τοῦ ἡγεμόνος, ἥτις μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Βούδα τῷ 1796 εἰς δύο τόμους³.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Λεξικογραφία ἐκαλλιεργήθη πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Ἀκαδημαϊκῶν τοῦ Ἰασίου. Αὐτὸς **ὁ τοῦ Γρηγορίου συμπέθερος Λουλάκης** κατὰ **Ζαβίραν** «συνέθετο ἐν **ἐξάγλωσσον Λεξικόν**, τουτέστιν εἰς Περσικὴν, Ἀραβικὴν, Τουρκικὴν, Ἑλληνικὴν, Ἰταλικὴν καὶ Γαλλικὴν γλῶσσαν»⁴. **Ἰωάννης δ' ἐξ Ἀγράφων** ὁ διδάσκαλος τῶν υἱῶν τοῦ Γρηγορίου καὶ καθηγητὴς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἰασίου συνδιδάσκων τῷ **Νικ. Τζέρετζουλη** καὶ τῷ **Θεοτόκῃ** «διὰ χρόνων φιλοπονήσας» **μετέφρασε τὸν Θησαυρὸν τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου** «ἐπεργασάμενος, ἐπιπροσθεὶς καὶ ἄλλας πολλὰς λέξεις, ἐξ ἄλλων τε συλλέξας καὶ φιλοτεχνήσας ἄριστα»⁵. Ὁ **Δόσιος** ἀναγράφων τὰ ἐλλ. χειρόγραφα τῆς κεντρικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἰασίου ἀναφέρει ἐπίσης **πολύγλωττον Λεξι-**

1. **Ζαβίρας** ἐνθ' ἄνωτ. σ. 405. Διερμηνεὺς ὢν ἐξέδωκε τὴν Γεωγραφίαν (Σύντομος μερισμὸς τῆς ὑδρογείου σφαίρας) τοῦ **Δημ. Νοταρά**, ὅστις καὶ ἀφιέρωσεν ὠραίους εἰς τὸν ἐκδότην στίχους (ἐν ἀρχῇ βλ. Μεσ. Βιβλ. **Σάθα Γ'**, σ. 200).

2. **Ζαβίρας** σ. 406—407.

3. Αὐτ. 407. Ἀλλὰ καὶ **Νεόφυτος ὁ Κανσοκαλυβίτης** διδάσκαλος ὢν ἐν ταῖς Ἀκαδημίαις τοῦ τε Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου ἐξέδωκε κατ' ἐπιταγὴν τοῦ **Γρηγορίου** τούτου τὴν Μεγάλην Γραμματικὴν, ἧς ἕνεκα ὁ **Villoison** εἶπεν ἐν ταῖς εἰς **Ὅμηρον** Προλεγομένοις: *Ille autem Neophytos recentium graecorum in graeca Grammatica facile princeps*.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 418.

5. **Σέργιος δ' Μακρᾶτος** παρὰ **Σάθ. Μεσ. Βιβλ. Γ'**, σ. 237. Ὁ **Ἰωάννης** οὗτος ἔγραψε καὶ **Λεξικόν** τῶν ῥημάτων μετ' ἱκανὴν ἑκτασιν ὀξηγημένον.

κὸν (ὕπ' ἀρ. 62), «Ἑλληνο-κοινο-λατινο-γαλλικο-ιταλικο αραβικο-περ-
σικὸν» *Υτομον* συγγραφὲν ἐν Ἰασίῳ ὑπὸ *Λούκα Δέλλα Ῥώκα* τῷ
1806¹. Ἀνέκδοτον μένει ἐπίσης κατὰ *Ζαβίραν* (σ. 474) τοῦ *Νικολάου*
Κεραμέως Ἰωαννίτου, ἐκ τῶν πρώτων διδασκάλων ἐν Ἰασίῳ († 1672)
καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἱεροσολύμων *Δοσιθέου*, τὸ *Ἑλληνικὸν καὶ ἀπλοῦν*
Λεξικόν. Ὡσαύτως καὶ τοῦ *Τυρναβίτου Πανταζή*, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν
τῇ αὐθεντικῇ σχολῇ τοῦ Βουκουρεστίου τὸ *ἀπλο-ελληνικόν*².
Ἄλλ' ἐκ πάντων τῶν πολυγλώττων τούτων. Λεξικῶν τῶν ὑπὸ τῶν
λογίων τῶν ἐν ταῖς παρίστραις ἡγεμονίαις ἐκπονηθέντων τὸ ἄριστον
τυγχάνει τὸ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ διδασκάλου *Γεωργίου Κωνσταντί-
νου* τοῦ *Ζαγορισίου*, ὅπερ μαρτυρεῖ καὶ ἡ τριπλῇ ἔκδοσις³. Ἴδου ὁ τί-
τλος τῆς β' ἐκδόσεως :

Λεξικὸν τετράγλωσσον Γεωργίου Κωνσταντίνου τοῦ ἐξ Ἰωαννί-
νων. Δευτέρα ἔκδοσις αὐξυνθεῖσα τῇ προσθήκῃ ἐννέα χιλιάδων ἑπτα-
κοσίων ὀγδοήκοντα πέντε λέξεων, καὶ ἑτέρων ἰσαριθμῶν, ἧ καὶ πλειό-
νων παραδειγμάτων ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων συγγραφέων·
ἔτι δὲ πλουτισθὲν πολυειδέσιν ἱστορικαῖς καὶ μυθολογικαῖς εἰδήσεσι
πρὸς σαφεστέραν κατάληψιν τῆς σημασίας τῶν λέξεων, μετὰ πλείστων
ἰδρωμάτων καὶ μόχθων ἐρανισθέντων. αψπς· Ἐνετίησιν παρὰ Δημ. Θεο-
δοσίου.

Ἡ α' ἔκδοσις, ἣτις ἀφιεροῦται τῷ Οὐγγροβλαχίας *Κων. Μαυρο-
κορδάτῳ*, ἔχει ἐν τῇ προμετωπίδι καὶ ταῦτα : «ὅπερ (λεξικόν) ἀρχόμε-
νον ἀφ' ἐκάστης λέξεως αὐτῆς καὶ προχωροῦν εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς, ἀνα-
πτύσσει ἐκάστην λέξιν ἑλληνικὴν εἰς τὴν ἀπλὴν, ἥτοι πεζὴν Ῥωμαϊ-
κὴν, Ἰαπωνικὴν καὶ Ἰταλικὴν μετὰ καὶ τῆς τεχνολογίας καὶ συντάξεως
αὐτῆς, καθ' ἣ καὶ ὑπέρτερόν ἐστι τῶν μέχρι τοῦ νῦν εἰς φῶς ἀχθέν-
των Λεξικῶν»⁴. Ὁ δὲ πρόλογός ἐστίν εἶδος γραμματολογίας, ἔνθ' εὖ
συνόπτως παρέχει ὁ συγγραφεὺς πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῶν λογίων
τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ. Ὁ *Κωνσταντίνου* καὶ ἐκ τῶν ἄλλων αὐτοῦ ἔργων
φαίνεται ὅτι ἦν τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τοῖς γράμμασιν⁵.

1. *Studi* σ. 107· ἐπίσης εὐρίσκεται ἐν Ἰασίῳ καὶ *Λεξικὸν διαφορῶν ἰα-
τρικῶν βοτάνων* (ἴσως εἶδος γλωσσarioῦ) εἰς Ἑλληνικὴν ἀρχαίαν καὶ νέαν,
Ἰταλικὴν καὶ Τουρκικὴν. (Θ. *Ἀθανασίου* σ. 53). 2. Αὐτ. σ. 519).

3. Ἡ μὲν α' ἔκδοσις ἐγένετο τὸ 1757, ἡ β' τῷ 1786 καὶ ἡ γ' τῷ 1801.

4. Παρὰ *Legrand* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 473 ἡ α' ἔκδοσις εἶχε 690 σελ. εἰς φύλλα,
ἡ β' τὸ διπλάσιον.

5. Ὁ *Βρετὸς* ἀναγράφων τὸ Λεξικὸν τοῦ Γαζή παρατηρεῖ : «Πρὶν τῆς
ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ τούτου, τὸ τοῦ Βαρίνου καὶ τὸ *Τετράγλωσσον Λεξι-*

Τέλος εἰς τὸν **Σκαρλάτον Γκίκαν** ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου **Κυρίλλου τοῦ Σ'** (1813—1818) ἡ πρωτοβουλία περὶ τῆς συντάξεως τοῦ **Κιβωτοῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης**. Τούτου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἱατροῦ **Βλαστοῦ τοῦ Κρητός** δύο τόμοι (1819—1821), ὅτε ἐκραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως διεκόπη ἡ ἔκδοσις (βλ. Βρετ. Β' 666).

Ἡ πρὸς τὸν **Σκαρλάτον** πατριαρχικὴ ἐπιστολὴ ἔχει ὧδε :

«Ἐκλαμπρότατε καὶ περιβλεπτε Μπεγζαδὲ κύριε **Σκαρλάτε Γκίκα** ὁ ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδαβίας...

» Ὅσῃν ἡ περιβλεπτος αὐτῆς ἐκλαμπρότης τὴν φιλογένειαν ἐπιδείκνυται καὶ οἷαν τοῖς φιλολόγοις ἐπιδεικνύεται τὴν προστάσιν, καὶ ἐξ ἄλλων μὲν εὐδελον πολλῶν, οὐχ ἥττον δὲ ἐκ τοῦ εἰς τὸ φῶς ἤδη προκύπτοντος Λεξικοῦ τοῦ **Κιβωτός** ἐπιγραφόμενον. **Πρώτη γὰρ ὡς μανθάνομεν ὑπεμνήσατε καὶ διηρημήνευσε τὴν συγκρότησιν τούτου**, καὶ τὴν ἀναπηγάζουσιν ἐξ αὐτοῦ μεγίστην ὅσῃν τοῖς ἀπανταχοῦ τὸν Ἕλληνα λόγον διδάσκουσί τε καὶ ἐπαΐουσιν ὁμογενέσιν ὠφέλειαν. Ἀλλὰ τὸ μὲν ἡνυσται συνάσσει Θεοῦ καὶ τέλους ἡξίωται μείζονος, ἢ κατὰ τὰς κοινὰς ἀπάντων ἐλπίδας, πρόκειται δὲ ἡ ἐν τύποις αὐτοῦ ἔκδοσις, ἣν ἡ ἐν Κουρουτσεσμέ κοινὴ τοῦ Γένους σχολὴ διεκράξατο ἂν ἐξ ἰδίων, εἴγε μὴ ταῖς περὶ τὴν συνεράνισιν καὶ συγκρότησιν ἑφ' ὅλην δεκαετίαν ὑπερμέτροις δαπάναις ἐπεβαρύνετο (εἰδ' οὕτως ἐπικαλεῖται τὴν συνδρομὴν καὶ ἐγγραφὴν καὶ ἄλλων, καὶ ἐν τέλει ἰδιοχείρως ὁ Πατριάρχης). Ταῦτόν ἐστιν ἔμπρὸν εἰς πεδὶον ἀφιέναι καὶ τὴν περιβλεπτον αὐτῆς ἐκλαμπρότητα περὶ τὰ τοιαῦτα κοινωφελῇ σπουδάσματα παρακαλεῖν.»

Ἐκ τῆς λεξικογραφίας καταδείκνυται ἡ γλωσσομάθεια, ἥτις χαρακτηρίζει τοὺς Ἀκαδημαῖκούς ἐκείνους, **ἐπεδόθησαν οὗτοι εἰς τὴν**

κὸν τοῦ Γεωργίου κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ καθηγητοῦ **Ἀσώπιου** (Ἰστορ. τῶν Ἑλλ. ποιητῶν τομ. Α' σ. 702) ἦσαν τὰ μόνα ἅτινα μέχρι χθὲς καὶ πρῶν εἶχαν παρ' ἡμῖν οἱ σπουδάζοντες τὰ Ἑλληνικά (ἐνθ' ἄνωτ. Β' σ. 187):

1. Λόγιος Ἑρμῆς 1817 σ. 220—1 καὶ τὸ τυπογραφεῖον ἐτέθη εἰς ἐνέργειαν καὶ εἰργάζετο, ἀπὸ τοσούτων ἐτῶν ὀργανούμενον (βλ. ἐν τῇ αὐτῇ Περιόδ. 1812 σ. 161—167. «Εἰδήσεις πρὸς τοὺς φιλομούσους καὶ φιλογενεῖς Γραικοὺς περὶ τῆς ἐν Ἰασίῳ συστηθισομένης Ἑλληνικῆς τυπογραφίας» ὑπὸ **Μανουὴλ Βερνάρδου** τοῦ Κρητός, διὰ κοινῆς συνεισφορᾶς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ **Σκαρλάτου Γκίκα**. Τούτου δὲ ἔχομεν τὸ ἐξῆς: Πόνημα στιχουργικόν, συνετεθὲν παρὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου Μπεγζαδὲ κ. κ. **Σκαρλάτου Γκίκα**, εἰς τὸν θάνατον τῆς αἰοδίου μητρὸς κυρίας Δόμνης Αἰκατερίνης, ἐπιμελεῖται καὶ δαπάνη **Μιχαὴλ Μπαλατάκη** τοῦ **Βυζαντίου**. Ἐν Βιέννῃ 1808, 4ον.

σύνταξιν γραμματικῶν εἰς διαφόρους γλώσσας καὶ δὴ εἰς τὴν Ἀλβανικὴν. Τοιοῦτος ὁ *Γερμανὸς Κρητικὸς* ἱερομόναχος τῆς ἐν Ὀλύμπῳ μονῆς τῆς ἁγίας Τριάδος (ἡ τοῦ ἁγίου Διονυσίου), ὅστις κατὰ τὸν *Ζαβίραν* ἦν εἰδήμων τῆς Ἑλληνικῆς, Γαλλικῆς, Ἰταλικῆς, Ἀραβικῆς, Τουρκικῆς καὶ *Ἀλβανικῆς γλώσσης*. Προσέτι δὲ ἦν καὶ τῆς Ἑκκλησ. μουσικῆς ἐγκρατής. Ἔργα αὐτοῦ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

α') Γραμματικὴ τοῦ *Ἱμπραῆμ πασᾶ*, τοῦ καὶ ἐπιτρόπου τοῦ ὁθωμανικοῦ κράτους χρηματίσαντος.

β') *Ἀλβανικὴ γραμματικὴ καταστρωθεῖσα εἰς τὸ ἀπλοῦν*.

γ') Γραμματικὴ Ἰταλική.

δ') Κριτικὴ Μουσικὴ... Ταῦτα ἀπαριθμήσας ὁ *Ζαβίρας* λέγει: «Τῷ δὲ 1760 τὸν βίον μετέλλαξεν· τὰ συγγράμματα αὐτοῦ σώζονται ἀνέκδοτα ἐν τῇ αὐτῇ μονῇ». Ἐν μονογραφίᾳ ἀρκούντως καλῇ, ἣν ἐδημοσίευσεν περὶ τῆς μονῆς ταύτης ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης *Γεννάδιος*² οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὁ *Γερμανὸς* οὗτος, οὔτε τοιαῦτα χειρόγραφα εὐρέθησαν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ αὐτῆς. Ἀλλ' ἔχομεν καὶ *Γεώργιον Κρητικόν*, οὗ ἠκροάσατο ἐν Μολδαβίᾳ ὁ *Θεράξ Πολυχρόνιος*³. Ὑποτοπάζω ὅτι πρόκειται περὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου, ὅστις μετὰ τὴν διδασκαλίαν μετέβη εἰς τὴν διαληφθεῖσαν μονὴν καὶ καρεῖς μοναχὸς μετωνομάσθη *Γερμανός*.⁴

Ὡς χρυσὴν κορωνίδα τοῦ περιφήμου τῶν «Γκικάδων» οἴκου τάσσομεν ἐνταῦθα τὴν πριγκήπισσαν *Ἑλένην Κολτσῶφ Μασάλην*, τὸ γένος Γκίκα, θυγατέρα τοῦ πρίγκηπος *Μιχαήλ* ἢ Μιχαλάκη, ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν τῆς Βλαχίας. (Οὗτος ἦν ὁ τρίτος ἀδελφὸς *Γρηγορίου τοῦ IV*). Ἡ ἀξιόλογος αὕτη πριγκήπισσα εἶναι γνωστὴ ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον ὑπὸ τὸ φιλολογικὸν αὐτῆς ἐπωνύμιον *Δώρα Ἰατριάς*. Ἐγεννήθη ἐν Βουκουρεστίῳ τῷ 1828 καὶ ἔτυχεν ἀδράς μορφώσεως ὑπὸ τὸν διόσημον τότε ἐν Βλαχίᾳ διδάσκαλον *Γρηγόριον Παπαδόπουλον*⁵· ἐξέμαθε καὶ τὰς σπουδαιοτέρας Εὐρωπαϊκὰς γλώσσας.

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 234.

2. «Ἡ ἱερὰ πατριαρχικὴ καὶ σταυροπηγιακὴ μονὴ τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ, ἔτος Α' σ. 515—528, 545—560 καὶ 593—604 ὡς καὶ ἔτ. Β' σ. 54—59.

3. *Ζαβίρας* σ. 509 «ἀνὴρ εἰδήμων καὶ ἱκανῶς πεπαιδευμένος».

4. Ἴσως τῆς οἰκογενείας τούτου ἀπόγονος εἶναι καὶ ὁ Ῥουμανίς *Σ. Κρητικός*, ὅστις ἔγραψεν: «Σχέσεις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὰς Δακορρομανικὰς ἰδίᾳ φυλάς καὶ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπ' αὐτάς». («Ἑσπερος» 1884 φυλλ. 77—78 Λειψία).

5. Οὗτος ἔγραψε καὶ τὴν βιογραφίαν αὐτῆς ἐν τῷ τοῦ *Βρετοῦ Ἑθνικῷ*

Ἀπὸ τοῦ 1841 ἐπεδόθη εἰς φιλολογικὰς, ἱστορικὰς καὶ ἐθνολογικὰς μελέτας καὶ ἐξηρεύνησε τὰ ἀρχεῖα τῆς Δρέσδης, Βιέννης, Βενετίας καὶ Βερολίνου μέχρι τοῦ 1848, ὅτε ἤλθεν εἰς γάμου κοινωνίαν. Ἀλλ' ὁ γάμος δὲν ἀνεχαίτισεν αὐτὴν ἀπὸ τῆς λατρείας τῶν Μουσῶν· κεκτημένη σπανίαν ἐγκυκλοπαιδικὴν μόρφωσιν ἀφιέρωσεν ὁλόκληρον τὸν βίον ὑπὲρ τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰδίως ὑπὲρ τῶν ἐν τοῖς Βαλκανίοις χριστιανικῶν λαῶν καὶ δὴ τῶν Ἀλβανῶν καὶ οὐδεμίαν ἀφίησιν εὐκαιρίαν, ἵνα τὸν λόγον στρέψῃ ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ ὅταν ἔτι γράφῃ περὶ τῆς ληστείας ἐν Περσίᾳ. Ἀλλ' εἶναι καὶ *εἰς ἄκρον φιλελληνίς*, ἀκολουθοῦσα πιστῶς τὰς παραδόσεις τὰς οἰκογενειακάς. Τὰ φιλολογικὰ αὐτῆς ἔργα εἶναι πλεῖστα καὶ ποικιλώτατα, ἀφοῦ καὶ *περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ* ἔγραψεν¹. Εἶναι ἡ πρώτη Βαλκανιολόγος, καὶ ἦν ἀξία ἰδιαιτέρας μονογραφίας.

8. *Συμπληρώσεις εἰς τὰ περὶ τῶν τῆς Μολδοβλαχίας ἡγεμόνων εἰρημένα. Ἐγκώμιον τοῦ πατριάρχου Δοσιθέου εἰς Δούκαν Βοεβόδαν—Ἡ ἀφιερωτικὴ τοῦ Καυσοκαλυβίτου εἰς Γρηγ. Ἀλεξάνδρου Γκίκαν—Ἀπάντησις τοῦ Καρόλου Σκαρλάτου Γκίκα περὶ τῆς Κιβωτοῦ (Λεξικὸν) εἰς τὸν οἶκ. Πατριάρχην Κύριλλον.*

Προσθήκη εἰς τὰ περὶ τοῦ Δούκα (σ. 168). Εἰς τὴν προτασσομένην ἀφιερωτικὴν εἰς *Συμεὼν Θ)νίκης τὰ ἅπαντα Δοσίθεος* ὁ πατριάρχης γράφει: «Εἰ δὲ καὶ ἀρχαῖον καὶ πρεσβύτατον ἔργον τῆς παλαιᾶς Ἡπείρου, τὸ περὶ τοὺς φίλους εὐχάριστον· *Πύρρος* γὰρ ὁ τῶν Ἡπειρωτῶν βασιλεὺς Ἀερόπου τινὸς φίλου ἀποθανόντος οὐκ ἤνεγκεν μετρίως, ἐκείνον μὲν ἀνθρώπινα πεπονθέναι φάσκων, ἑαυτῷ δὲ μεμ-

¹ Ἡμερολογ. 1867 σ. 365—374. Τελευταῖον δὲ ἔγραψεν ὀλίγα ὁ κ. Midhat Frasheri ἐν Diturjia τομ. II (1927) σ. 15—19.

1. Ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις 1855 β' ἔκδ. ἐν Γενεύῃ 1859. Κατάλογον (οὐχὶ ὁμῶς πλήρη) τῶν ἔργων αὐτῆς ἔχει ὁ Midhat (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 18). Τὰ κυριώτερα περὶ Ἀλβανίας ἔργα εἶναι τὰ ἐξῆς: *Les écrivains Albaniens de l'Italie méridionale* (Ἀθῆναι 1867), *Esquisse Albanaise en Grèce* (Ἀθῆναι 1868), *Gli Albanesi musulmani* (Φλωρεντία 1868 καὶ 1870), *Souvenir de la Spézia* (Ἀθῆναι 1869). Τὰ σπουδαιότερά ὁμῶς εἶναι τὸ *Περὶ τῆς οἰκογενείας Γκίκα* καὶ τό: *La nationalité albanaise d'après les chants populaires* (ἐν *Revue des deux Mondes* 1866), ὅπερ μετεφράσθη Ἀλβανιστὶ ὑπὸ τοῦ Camarda (Livorno 1867).

φόμενος, ὅτι μέλλων αἰεὶ καὶ βραδύνων χάριν οὐκ ἀπέδωκεν αὐτῷ. Πόσῳ μᾶλλον αὐτὸς *Ἑπειρώτης μὲν ὢν...* τοιαύτην ἀποδοῦναι τὴν εὐχαριστίαν καὶ ἐπισφραγίσαι δι' αὐτῆς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ πλησίον ἀγάπην. »... Καὶ εἰς τὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν μονήν, ἐν ᾗ ἐλειτουργεῖ ἡ αὐθεντικὴ Σχολή, ιδρύθη ὑπὸ τοῦ *Δούκα* ἑτερον τυπογραφεῖον καὶ ἐν τῇ Ἀγιοταφ. μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ἧς ἐν τῇ αὐλῇ ἐστεγάζεται καὶ ἑτέρα ἐλλ. σχολή (βλ. *Δόσιον*. Πατρὶς Βουκ. 1900 ἀρ. 2630).

Προσθήκη εἰς τὰ περὶ Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα ἐν σ. 184 στχ. 9¹.

Τῷ ὑψηλοτάτῳ γαληνοτάτῳ τε καὶ Θεοσεβεστάτῳ
Αὐθέντῃ Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰωάννῃ Γρηγορίῳ Ἀλεξάνδρου Γκίκα Βοεβόδα.

Τῷ Μεγαλοπρεπεστάτῳ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγκροβλαχίας.

Σὺ γὰρ δὴ, Κράτιστε καὶ Θεοσεβέστατε Ἡγεμὼν, καὶ Φιλόχριστος εἶ καὶ Φιλόκαλος, ταῖς κατ' ἄμφω ἐμφύτοις μαρμαρυγαῖς οἷά τις λαμπρὸς Ἑωσφόρος, μᾶλλον δὲ ἄλλος ἥλιος τῶν Πιστῶν καταναγάζων τὸ πλήρωμα. Σοὶ με δεῖ καὶ προσαναθέσθαι τὸ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη ἀργύριον, ὅπερ τῇ τῶν προειληφόντων, οὐκ οἶδ' ὅπως, παροράσει τοῖς λήθης μύχοις πάλαι κατορυγμένον, τῷ τῆς σμινύης φιλοπόνῳ ἀνορύξας, προσειργασάμην αὐτός, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ λόγῳ μὲν ἐν τριάκοντα γραφῇ δὲ ἐν ἐξήκοντα, εἴη δὲ καὶ ἐν ἑκατὸν τυπωθὲν ἐπιδοῦναι, τῷ ὑμετέρῳ Ἐκλάμπρῳ ὀνόματι καταγλαϊζόμενον· τὰ γὰρ δι' ὑμῶν μάλιστα τελεσφορούμενα, λαμπρὰ τὴν φύσιν τυγχάνοντα, λαμπρότερα τῇ ὑμετέρᾳ Μεγαλοπρεπείᾳ καθίσταται, καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μακροῦ ὑψηλότερά τε καὶ περιφανέστερα, οἷα τις ζῶσα καὶ κινουμένη Στηλογραφία πανταχοῦ τε καὶ πᾶσι τὸ τῆς ὑμετέρας Θεοσεβείας Φιλόκαλον ἀνακηρύττοντα. Δέξαι δὴ, τῶν ἡγεμόνων Θεοσεβέστατε, ἐφ' οἷς οἱ περὶ Εὐγένιόν τε καὶ Νικηφόρον πάντα ἄριστοι ἄνδρες ἐκεῖνοι ὑμῖν προσανέθεντο καὶ ἅττα αὐτὸς χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλαττίοις τῶν φιλολόγων χάριν ἐρανισάμενος, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Μακαριωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότη εὐγνωμόνως ὑμῖν ἀνατίθῃμι ἐχομένως. ψημί, τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βουεννίου Θεολογίας, τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας μετὰ τοῦ λογικοῦ αὐτῆς

1. Ἀνεγράψαμεν ὀνωτέρῳ μόνον τὸν τίτλον τῆς περιφήμου Γραμματικῆς τοῦ *Νεοφύτου*. (ἐκ σελ. 1278) Παραλαμβάνομεν ἐκεῖθεν τὴν προτασσομένην ταύτην ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν ὡς ὕμνον τῆς φιλομουσίας τοῦ *Γκίκα* τούτου, ὅστις κατὰ τὸν Σάθαν (Ν. Φιλ. σ. 510) ἐχρημάτισε μαθητὴς τοῦ *Καυσοκαλυβίτου Νεοφύτου*.

ὀργάνου καὶ τὴν δε τὴν τούτων περικαλλοῦντες τε καὶ ἀξίας θεραπεί-
νης Γραμματικῆς τὴν ξύμμορφόν πως καὶ οὐκ ἀγεννῇ ἀναπτῆναι τῶν
καλῶν τὰ τῇ ὑμετέρᾳ—Θεῷ δὲ εἰρήσθω—φιλοκάλῳ κηδεμονίᾳ τέλος
ἀπειληφότα τὸ κάλλιστον, ὥσάν ἢ τὰ ἐν τῇ ἀναλήψει ἀλληλουχούμενα,
σύνδρομα καὶ τῇ προσφωνήσῃ τῇ πρὸς τὴν ὑμέτεραν Θεοσεβεστιά-
την ὑψηλότητα, ἐν ἣ πᾶν ὅ,τι οὖν ἐκ περιουσίας συνέδραμε καλόν, δα-
ψιλῶς ἐξ αὐτῆς ὑπερεκβλύζων, καὶ μεγαλοκρεπῶς τοῖς πᾶσιν ὑπερεκ-
χυνόμενον, πρὸς μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, οὐτινος ἀνενδεές τε καὶ
τέλειον τὸ κατ' εἰκόνα ἐν ἑαυτῇ χαρακτηρίζουσα ἀποδέδεικται, τῷ τῆς
φρονήσεως ἐπιστημονικῶς, καὶ ὅπερ ἀρετῆς ἄθλον ἄνωθεν ἐκληρώσατο
ἀρχικὸν σύνδρομον ἔχουσα, καντεῦθεν εὐζωΐαν τε καὶ εὐπραγίαν ὅτι
πλείστην, καὶ συνόλως τὴν εὐδαιμονίαν αὐτὴν τοῖς ἀρχομένοις πρυ-
τανεύουσα, ἥς μέρος αὐτὸ τυχὸν τίθημι καὶ τὸ αὐτῷ ἐντυχεῖν καὶ
τὴν ὀφειλομένην ἀποδοῦναι κατ' ἐντολὴν προσκύνησιν τῇ τῆς ὑμετέρας
Γαληνότητος Μεγαλειότητι, οὐχ' ἦττον αὐτὸς ἐπὶ τούτῳ σεμνυνόμενος,
ἢ ἡ Νότου ἐκείνη Βασίλισσα ἐπὶ τῇ ξυντυχίᾳ τοῦ Σολομῶνος εἴγ' ὅσον
γαλακτοτροφουμένων νηπίων καὶ τῶν Χριστῶ τελειουμένων, δὸς εἰπεῖν
καὶ τελείων ἀνδρῶν, τὸ διάφορον τοσοῦτον καὶ τῆς ἐκείνου τε καὶ ὑμῶν
ἀρχῆς τὸ παρηλλαγμένον, τὰ τε ἄλλα καὶ διὰ τῆς Εὐαγγελικῆς χάρι-
τος πρὸς τὴν νομικὴν σκιὰν καθ' ὑπεροχὴν ἀσύγκριτον, ἀνυπέρβλητον
ἀξίωμα. Ἐν ᾧ καὶ εἴητε ἡμῖν, Ἡγεμόνων Θεοσεβέστατε, τῇ κραταιᾷ
τοῦ Παντοκράτορος χειρί, καὶ τῷ ὑψηλῷ τοῦ ὑψίστου βραχίονι καὶ
περιφρουρούμενοι καὶ ἀγόμενοι καὶ ἄγοντες, οὓς ἄγειν ἄνωθεν ἐκλη-
ρώσασθε, εἰς δόξαν Θεοῦ τοῦ τοὺς αὐτὸν δοξάζοντας ἀντιδοξάζοντος.

Τῆς ὑμετέρας Θεοσεβεστιάτης Γαληνότητος
ὑποκλινῆς ἐν πᾶσι καὶ εὐτελῆς Δοῦλος.

Νεόφυτος Ἱεροδιάκονος Πελοποννήσιος¹.

Τελευταῖος γόνος τῆς δυναστείας τῶν Γκικᾶδων εἶναι ὁ πρίγκηψ
Ἀλβέρτος Γκίκας (Princes du Saint—Empire, princes Régnants
de Moldavie et de Valachie, δισέγγονος τοῦ ἡγεμόνος Γρηγορίου III

1. Εἶπομεν ἄνωτ. σ. 179, ὅτι οἱ Γκίκαι κατήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀρ-
γυροκάστρου καὶ δὴ ἐκ Πρεμετῆς κατὰ τὸν *Λαμπρίδην*. ὁ κ. *Εὐαγγελίδης*
(Βόρειος Ἡπειρος σ. 115) γράφει ἐκ Ζαγοριάς τῆς Δρυϊνουπόλεως, δὲν ὀρίζει
ὅμως τὸ χωρίον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπιβεβαιούται, ὅτι ἡ γενέτειρα αὐτῶν
ἀναζητητέα ἐν τῇ περιφέρειᾳ Πρεμετῆς καὶ Ζαγοριάς. Περί τῆς οἰκογενείας,
Γκικᾶδων βλ. *Livre d'or de la noblesse Phauariote en Grèce, en Roumanie
en Russia et en Turquie*. Athènes 1892. ὁ συγγραφεὺς εἶναι ὁ *Εὐγ. Ρίξος*
Ραγκαβῆς. *Famila ghika* σ. 46—55.

φόμενος, ὅτι μέλλων αἰεὶ καὶ βραδύνων χάριν οὐκ ἀπέδωκεν αὐτῷ. Πόσω μᾶλλον αὐτὸς *Ἑπειρώτης μὲν ὢν...* τοιαύτην ἀποδοῦναι τὴν εὐχαριστίαν καὶ ἐπισφραγίσαι δι' αὐτῆς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸ πλῆσιον ἀγάπην. >... Καὶ εἰς τὴν τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν μονήν, ἐν ᾗ ἐλειτουργεῖ ἡ αὐθεντικὴ Σχολή, ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ *Δούκα* ἕτερον τυπογραφεῖον καὶ ἐν τῇ Ἀγιοταφ. μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ἧς ἐν τῇ αὐλῇ ἐστεγάζεται καὶ ἑτέρα ἐλλ. σχολή (βλ. *Δόσιον*. Πατρὶς Βουκ. 1900 ἀρ. 2630).

Προσθήκη εἰς τὰ περὶ Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκίκα ἐν σ. 184 σιγ. 9¹.

Τῷ ὑψηλοτάτῳ γαληνοτάτῳ τε καὶ Θεοσεβεστάτῳ
 Αὐθέντῃ Κυρίῳ Κυρίῳ Ἰωάννῃ Γρηγορίῳ Ἀλεξάνδρου Γκίκα Βοεβόδα.

Τῷ Μεγαλοπρεπεστάτῳ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγκροβλαχίας.

Σὺ γὰρ δὴ, Κράτιστε καὶ Θεοσεβέστατε Ἡγεμὼν, καὶ Φιλόχριστος εἶ καὶ Φιλόκαλος, ταῖς κατ' ἄμφω ἐμφύτοις μαρμαρυγαῖς οἷά τις λαμπρὸς Ἑωσφόρος, μᾶλλον δὲ ἄλλος Ἥλιος τῶν Πιστῶν καταναγάζων τὸ πλήρωμα. Σοὶ με δεῖ καὶ προσαναθέσθαι τὸ τοῦ κοινοῦ Δεσπότη ἀργύριον, ὅπερ τῇ τῶν προειληφόντων, οὐκ οἶδ' ὅπως, παροράσει τοῖς λήθης μυχοῖς πάλαι κατορωρυγμένον, τῷ τῆς σμινύης φιλοπόνῳ ἀνορύξας, προσειργασάμην αὐτός, μᾶλλον δὲ οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ἡ χάρις ἡ τοῦ Θεοῦ λόγῳ μὲν ἐν τριάκοντα γραφῇ δὲ ἐν ἐξήκοντα, εἴη δὲ καὶ ἐν ἑκατὸν τυπωθὲν ἐπιδοῦναι, τῷ ὑμετέρῳ Ἐκλάμπρῳ ὀνόματι καταγλαΐζόμενον· τὰ γὰρ δι' ὑμῶν μάλιστα τελεσφορούμενα, λαμπρὰ τὴν φύσιν τυγχάνοντα, λαμπρότερα τῇ ὑμετέρᾳ Μεγαλοπρεπείᾳ καθίσταται, καὶ αὐτῶν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μακρῷ ὑψηλότερά τε καὶ περιφανέστερα, οἷα τις ζῶσα καὶ κινουμένη Στηλογραφία πανταχοῦ τε καὶ πᾶσι τὸ τῆς ὑμετέρας Θεοσεβείας Φιλόκαλον ἀνακηρύττοντα. Δέξαι δὴ, τῶν ἡγεμόνων Θεοσεβέστατε, ἐφ' οἷς οἱ περὶ Εὐγένιον τε καὶ Νικηφόρον πάντα ἄριστοι ἄνδρες ἐκεῖνοι ὑμῖν προσανέθεντο καὶ ἅττα αὐτὸς χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλαττίοις τῶν φιλολόγων χάριν ἐρανισάμενος, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ Μακαριωτάτου ἡμῶν Αὐθέντου καὶ Δεσπότη εὐγνωμόνως ὑμῖν ἀνατίθῃμι ἐχομένως. φημί, τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βρυεννίου Θεολογίας, τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας μετὰ τοῦ λογικοῦ αὐτῆς

1. Ἀνεγράψαμεν ὀνωτέρῳ μόνον τὸν τίτλον τῆς περιφήμου Γραμματικῆς τοῦ *Νεοφύτου*. (ἐκ σελ. 1278) Παραλαμβάνομεν ἐκείθεν τὴν προτασσομένην ταύτην ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν ὡς ὕμνον τῆς φιλομουσίας τοῦ *Γκίκα* τούτου, ὅστις κατὰ τὸν *Σάθαν* (Ν. Φιλ. σ. 510) ἐχηρμάτισε μαθητῆς τοῦ *Κανσοκαλυβίτου Νεοφύτου*.

ὀργάνου καὶ τὴν δε τὴν τούτων περικαλλοῦντες τε καὶ ἀξίας θεραπεί-
νης Γραμματικῆς τὴν ξύμμορφόν πως καὶ οὐκ ἀγεννῇ ἀναπτῆναι τῶν
καλῶν τὰ τῇ ὑμετέρᾳ—Θεῷ δὲ εἰρήσθω—φιλοκάλῳ κηδεμονίᾳ τέλος
ἀπειληφότα τὸ κάλλιστον, ὥσάν ἢ τὰ ἐν τῇ ἀναλήψει ἀλληλουχούμενα,
σύνδρομα καὶ τῇ προσφωνήσῃ τῇ πρὸς τὴν ὑμέτεραν Θεοσεβεστιά-
την ὑψηλότητα, ἐν ἣ πᾶν ὅ,τι οὖν ἐκ περιουσίας συνέδραμε καλόν, δα-
ψιλῶς ἐξ αὐτῆς ὑπερεκβλύζων, καὶ μεγαλοπρεπῶς τοῖς πᾶσιν ὑπερεκ-
χυνόμενον, πρὸς μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, οὐτινος ἀνενδεές τε καὶ
τέλειον τὸ κατ' εἰκόνα ἐν ἑαυτῇ χαρακτηρίζουσα ἀποδέδεικται, τῷ τῆς
φρονήσεως ἐπιστημονικῶς, καὶ ὅπερ ἀρετῆς ἄθλον ἄνωθεν ἐκληρώσατο
ἀρχικὸν σύνδρομον ἔχουσα, καντεῦθεν εὐζωΐαν τε καὶ εὐπραγίαν ὅτι
πλείστην, καὶ συνόλως τὴν εὐδαιμονίαν αὐτὴν τοῖς ἀρχομένοις πρυ-
τανεύουσα, ἥς μέρος αὐτὸ τυχὸν τίθημι καὶ τὸ αὐτοῦ ἐντυχεῖν καὶ
τὴν ὀφειλομένην ἀποδοῦναι κατ' ἐντολὴν προσκύνησιν τῇ τῆς ὑμετέρας
Γαληνότητος Μεγαλειότητι, οὐχ' ἦττον αὐτὸς ἐπὶ τούτῳ σεμνυνόμενος,
ἢ ἡ Νότου ἐκείνη Βασίλισσα ἐπὶ τῇ ξυντυχίᾳ τοῦ Σολομῶνος εἴγ' ὅσον
γαλακτοτροφουμένων νηπίων καὶ τῶν Χριστῶ τελειουμένων, δὸς εἰπεῖν
καὶ τελείων ἀνδρῶν, τὸ διάφορον τοσοῦτον καὶ τῆς ἐκείνου τε καὶ ὑμῶν
ἀρχῆς τὸ παρηλλαγμένον, τὰ τε ἄλλα καὶ διὰ τῆς Εὐαγγελικῆς χάρι-
τος πρὸς τὴν νομικὴν σκιὰν καθ' ὑπεροχὴν ἀσύγκριτον, ἀνυπέρβλητον
ἀξίωμα. Ἐν ᾧ καὶ εἴητε ἡμῖν, Ἡγεμόνων Θεοσεβέστατε, τῇ κραταιᾷ
τοῦ Παντοκράτορος χειρί, καὶ τῷ ὑψηλῷ τοῦ ὑψίστου βραχίονι καὶ
περιφρουρούμενοι καὶ ἀγόμενοι καὶ ἄγοντες, οὓς ἄγειν ἄνωθεν ἐκλη-
ρώσασθε, εἰς δόξαν Θεοῦ τοῦ τοὺς αὐτὸν δοξάζοντας ἀντιδοξάζοντος.

Τῆς ὑμετέρας Θεοσεβεσιότητος Γαληνότητος
ὑποκλινῆς ἐν πᾶσι καὶ εὐτελὲς Δοῦλος.

Νεόφυτος Ἱεροδιάκονος Πελοποννήσιος¹.

Τελευταῖος γόνος τῆς δυναστείας τῶν Γκικᾶδων εἶναι ὁ πρίγκηψ
Ἀλβέρτος Γκίκας (Princes du Saint—Empire, princes Régnants
de Moldavie et de Valachie, δισέγγονος τοῦ ἡγεμόνος Γρηγορίου III

1. Εἶπομεν ἀνωτ. σ. 179, ὅτι οἱ Γκίκαι κατήγοντο ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀρ-
γυροκάστρου καὶ δὴ ἐκ Πρεμετῆς κατὰ τὸν *Λαμπρίδην*. ὁ κ. *Εὐαγγελίδης*
(Βόρειος Ἡπειρος σ. 115) γράφει ἐκ Ζαγοριᾶς τῆς Δρυϊνουπόλεως, δὲν ὀρίζει
ὅμως τὸ χωρίον. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐπιβεβαιοῦται, ὅτι ἡ γενέτειρα αὐτῶν
ἀναζητητέα ἐν τῇ περιφέρειᾳ Πρεμετῆς καὶ Ζαγοριᾶς. Περὶ τῆς οἰκογενείας,
Γκικᾶδων βλ. *Livre d'or de la noblesse Phanariote en Grèce, en Roumanie
en Russia et en Turquie*. Athènes 1892. ὁ συγγραφεὺς εἶναι ὁ *Εὐγ. Ρίζος
Ραγκαβῆς*. *Famila ghika* σ. 45—55.

τοῦ καρατομηθέντος ὑπὸ τῶν Τούρκων τῷ 1777. Οὗτος πρόεδρος τοῦ Ἀλβανικοῦ συνδέσμου καὶ φέρων τὸ οἰκόσημον μετὰ τοῦ μονοκεφάλου ἀειτοῦ ἐδημοσίευσεν τῷ 1908 ἐν Παρισίοις περισπούδαστον ἔργον *L' Albanie et la question d'Orient (Solution de la question d'Orient)*, ἐν ᾧ προοιμιάζεται ὡς γνήσιος Ἀλβανὸς τάδε: *Conduit par de pareils principes, je pense pouvoir atteindre le but que je me suis proposé, et pouvoir adresser un appel chaleureux a tous ceux qui vivent sur le sol de l' Albanie, pour briser les chaines de l' esclavage ottoman et conquérir avec eux, le droit sacré a l' existence national...au bien être de tous ses habitants sans différence de religions (αὐτ. V).*

Προσθήκη εἰς τὰ περὶ Σκαρλάτου Γκίκα εἰς σ. 187.

Καὶ ὁ **Ἀλέξανδρος Σκαρλάτος Γκίκας** ἦν ἐπίσης λίαν φιλόμουσος ἀνὴρ, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐξῆς λίαν πρακτικοῦ καὶ χρησιμωτάτου βιβλίου ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντος: «Διδασκαλία χριστιανικῆ τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, περιέχουσα τὰ ἀναγκαιότερα ἄρθρα, τὰ ὅποια κάθε χριστιανὸς ἔχει χρέος νὰ ἠξεύρῃ διὰ νὰ σωθῇ καὶ μάλιστα οἱ παιδαγωγοὶ ὀφείλουσι νὰ διδάσκουσι δι' ἐρωταποκρίσεως τὰ τῶν χριστιανῶν παῖδια, ἐπὶ τῆς θεοστηρίκτου ἡγεμονείας τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν αὐθέντου καὶ ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας κ. κ. **Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου Σκαρλάτου Γκίκα** Βοεβόδα, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου ἁγίου Οὐγγροβλαχίας κ. κ. **Γρηγορίου**, νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα δίγλωττος εἰς ἁπλὴν Ῥωμαϊκὴν γλῶσσαν καὶ Τουρκικὴν. Ἐν τῇ νέᾳ τυπογραφίᾳ τοῦ Ὀρθοδόξου γένους τῶν Ῥωμαίων τῇ συσταθείσῃ ὑπὸ τὴν ἐκλαμπρον ἡγεμονικὴν προστασίαν καὶ ὑπεράσπιν τῆς αὐτοῦ ὑψηλότητος. Ἐν Βουκουρεστίῳ ἔτει αψξή'.

Μεταξὺ τῶν συντακτῶν τῆς Κιβωτοῦ, τοῦ ἀξιολόγου ἔργου, οὐπερ ἐπελάβοντο οἱ Φαναριῶται λόγιοι¹, τάσσεται καὶ ὁ ἡγεμονίδης (πεῖζιδέ) **Κάρολος Σκαρλάτος Γκίκας**. Ὅποια δὲ ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῇ συντάξει μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς αὐτοῦ ἀπαντητικῆς πρὸς τὸν πατριάρχην **Κύριλλον**, ἀπευθυνθείσης βεβαίως πρὸ τοῦ 1819, καὶ ἦν ὡς δεῖγμα τῆς φιλομουσίας καὶ τῶν φιλελληνικῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξαι-

1. Ἐξεδόθη ἐν Κ)πόλει τὸ μέγα τοῦτο Λεξικόν. Κουρουτσέσμειον λεγόμενον, ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ἱατροῦ **Ἰ. Βλαστοῦ**, ὁ **Α'** ὀγκωδέστατος τόμος (Α-Δ) εἰς δύο τμήματα I (1819) καὶ II (1821), ἀνεκόπη δὲ ἐκραγείσης τῆς Ἑλλ. ἐπαναστάσεως.

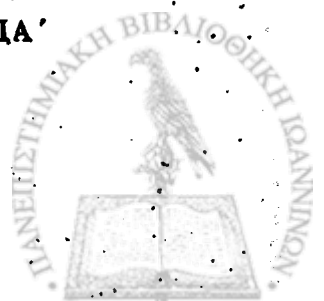
ρέτου ἑλληνομαθείας τοῦ ἐκ τῶν τελευταίων γόνων τοῦ οἴκου Γκι-
κάδων καταχωρίζομεν ἐνταῦθα¹. Αἰσχυνθήτωσαν οἱ νῦν ἐκφραλι-
σται καὶ «μάλεροί» τῆς Ἑλληνίδος φωνῆς, καὶ συνετισθήτωσαν ἐκ τοῦ
ὑψηλοῦ κηρύγματος τοῦ μεμουςωμένου τούτου ἡμεμονίδου, ὅστις καί-
περ ἔξ Ἀλβανῶν ἔλκων τὸ γένος ἔρχεται τοῖς γνησίοις Ἑλλαδικοῖς νὰ
διδάξῃ περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος τὰ εἰκότα.

Τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην μοι Παναγιότητα πανευλαβῶς προσκυνῶ,
ἁσπάζόμενος υἱοπρεπῶς τὴν χαριτόβρυτον Αὐτῆς δεξιάν

Πρὸς τὴν τῆς νεοπλήκτου κιβωτοῦ ἀποκατάστασιν, Παναγιώτατε
Δέσποτα, οὐκ ἀποστέλλεις τοὺς ἀνεπιστρέπτους κόρακας, ὥς ἐκεῖνος
σοι ὁ ὁμόζηλος, ἀλλ' ἐπιστολὴν ἐξαποστέλλεις ὥς περιστερὰν κάρφος
ἐλαίας ἐν τῷ στόματι φέρουσιν, τὴν ὁποίαν ἀσμένως δεξάμενος καὶ
χερσὶν ὑπτίαις περιπτυσσάμενος, ἔγνω, ὅτι ἐκόπασεν ἤδη τὸ κατὰ τῆς
Ἑλλάδος ὑπερκορυφωθὲν ὕδωρ τῆς γεωχαροῦς καὶ βαρβαρῶδους ἐκ
βαρβαρώσεως· εἶδον δὲ καὶ ὅσα μοι ἐντέλλεται ἡ Ὑμετέρα Παναγιό-
της. Ἄλλ' ἐπειδὴ τῶν ἀρχόντων οἱ ἐπιδεχόμενοι συνδρομὴν τῆς βί-
βλου ὑπῆρχον εἰς ἐμὲ ἕως τοῦ νῦν δυσεπίμικτοι, ἅτε δὴ ἀγροδίαιτοι
κατὰ τὸ θέρος αὐλιζόμενοι, περιμείνας τὸν καιρὸν, καθ' ὃν ἐνδημοῦσιν
εἰς τὸ Ἰάσιον, πολλοὺς καὶ παρεκάλεσα καὶ ἔπεισα, ὥς καὶ τὸ πρότε-
ρον, ἐπὶ τὸ ἐγγράφεσθαι εἰς τὸν παρὰ τῷ ἁγίῳ Ἐμέσσης κατάλογον,
ὑπερ καὶ γίνεται, καὶ ἴσως κατορθοῦται ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν σωμάτων
διάδοσις.

Ἐξενίσθην δ' ὅμως, Σεβασμιώτατε Πάτερ, πρὸς τὴν παρ' ἐμοῦ
ἐξαίτησιν τῶν ἐπιγραμμίων, τοῦτο μὲν διὰ τὴν ἐμὴν ἀναξίαν ἐλαχι-
στότητα, ἐνῶ τοσοῦτοι καὶ τηλικοῦτοι ἄνδρες ἐκλεκτοὶ καὶ λογάδες εἰς
τὴν Κωνσταντίνου ἐμπολιτεύονται, οἱ καὶ λεξικογράφοι ἐπιγραφόμενοι,
τοῦτο δὲ μάλιστα καὶ διὰ τὰ ἤδη προϋπάρξαντα ἐπιγράμματα, παρ'
ἐμοῦ αὐτοῦ φιλοπονηθέντα πρὸς τὸν ἐπ' αὐτῆς τῆς βίβλου πατέρα,
καθὰ προέγραψα τῇ Ὑμετέρᾳ Παναγιότητι ἐν εἴδει ἀνωνύμου διαμαρ-
τυρήσεως. Τὰ δὲ ἐπιγράμματα ἐκεῖνα εὗρίσκονται εἰς τὴν πρώτην
σελίδαν τῶν ἐντεῦθεν σταλέντων τετραδίων εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τί
λοιπὸν παρ' ἐμοῦ ζητεῖτε καὶ ἄλλα; Ἐγὼ οὔτε λογοκλόπος γίνομαι,
οὔτε σιωπήσω τὸ ὄνομα *Ἰωάννου Φουρναίου* τοῦ ἐξ Ἀγράφων, ὥς
παρ' αὐτοῦ καταπιστευθεὶς ἐκεῖνο τὸ πολύτιμον πόνημα, ὃ ἔπι πόλλ'

1. Ἐδημοσιεύθη κολοβὴ παρὰ *Παρανίκα* ἐν ἑλλ. Φιλ. Συλλόγῳ τομ. ΙΑ' (1878) σ. 93-95.

ἐμόγησα, καὶ ὅπερ ἐπιδιεσκευάσθη, καὶ ἤδη ἐκδίδεται, οὐ κιβωτὸς ζώντων, ὡς ἐπιγράφεται, ἀλλὰ λάρναξ κεκοιμημένων, οὐδὲ τὸ ὄνομα τοῦ μακαρίτου ἀνάγραπτον περισώζουσα. Καὶ ὅμως διὰ τε τὴν ἀξίωσιν τῆς Ὑμετέρας Παναγιότητος, καὶ δι' ὅσην ἐκτρέφω ἀκοίμητον προθυμίαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ γλυκυτάτου μου γένους, ἰδοὺ ἐξεπόνησα τὰ ἐμπερικλειόμενα ἐπιγραμμάτια. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχοι τὸ πρᾶγμα, παυσάσθωσαν ἤδη αἱ τῶν μαθητῶν ταλανίσεις, παυσάσθωσαν αἱ τῶν διδασκάλων προσκλαύσεις, θαρσεύτωσαν αἱ παῖδες, χαιρέτωσαν οἱ μαθητιῶντες, ἐρρέτωσαν τὰ θανάσιμα τοῦ Ἀθανασίου συμβουλευμάτα καὶ ὅσα οἱ τοιοῦτοι λιμοδωριεῖς σοφιστιῶσιν, οἱ κολοβωταί, λέγω, τῶν λέξεων, οἱ ὀρφανισταὶ τῆς κοινῆς γλώσσης, οἱ ἀντίποδες τῆς ὀρθῆς φρονήσεως, ὅσοι ἐξ ὑποβολῆς τοῦ Χριστοπούλου ἐγκέλευστοι καὶ ἔτερο ὀρμητοὶ ἀνθηρογραφοῦσιν ἐκεῖνα τὰ κατὰ τῶν ὁμογενῶν ψυχρεύματα καὶ νηπιόφρονα νεανιεύματα. Ἦδη, Θεοῦ συμπαρόντος, ὁ λαοπαθὴς Ἑλληνισμὸς βασιλεύει. Ἦδη ἡ ἀκηδεμόνευτος ὀρφανὴ γλῶσσα ἐπὶ κληροῦ τοῦ Ἑλληνισμοῦ θυγάτηρ ἀναδείκνυται. Ἦδη αἱ βαρβαρόγλωσσοι γρασιφολογίαι εἰς τὰς ἀποθέτας τοῦ Λακωνισμοῦ κατακρημνίζονται. Ἦδη τὸ πολυσύμφορον γένος ἀναλαμβάνει ζώπυρα τῆς ἀρχαίας σεμνότητος ἐπίδοξος. Ἦδη ἡ ἐπανάληψις τῆς προτέρας ἡμῶν καταστάσεως καὶ ἡ πολύευκτος τοῦ πεπτωκότος γένους ἀνόρθωσις. προσδόκιμος Ἦδη ἡ ἐπαναδρομὴ τῶν Μουσῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἴδου ἡ κιβωτὸς κατεσκευάσθη, οὐχὶ εἰς δύο καὶ πεντήκοντα ἔτη, ἀλλ' εἰς μόνους ἑνιαυτοὺς δέκα. εἰσέλθωμεν ἄρα, μὴ (πρὸς μουσῶν καὶ χαρίτων) μὴ ἀποσταθῶμεν εἰς τὸ ἡμιδρόμιον. εἰσέλθωμεν, ἀποφεύγοντες τοὺς καταρράκτας οὐχὶ τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ τοῦ ἀστερεώτου ὄμματος τῆς βασκανίας καὶ βαρβαρότητος. Οἱ διὰ τὸ ἰδιωφελὲς ἀφιλάλληλοι, φιλογενεῖς διὰ τὸ κοινῇ συμφέρον ἀναδειχθῶμεν, καὶ οὕτως ἀνεγέρται τοῦ γένους καὶ ἀποκαταστάται, τῆς Ἑλλάδος συσπεύσωμεν τὴν βελτίωσιν. Ἡ κιβωτὸς αὕτη οὐκ ἐπὶ τὰ ὄρη τοῦ Ἀραράτ ἐκάθησεν, ἀλλὰ ἐπὶ κορυφᾷ ἀνθρώπων ὑπερυψήλων ἀνέβη. «Ὡφθησαν δὲ αἱ κεφαλαὶ τῶν ὀρέων τούτων οὐκ ἐν τῷ δεκάτῳ μηνί, ἀλλ' ἐν τῷ δεκάτῳ ἔτει· καὶ ἐγένετο μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας ἠνέωξε Νῶε τὴν θύραν τῆς κιβωτοῦ, ἣν ἐποίησεν». Ἀλλ' ἡ μὲν κιβωτὸς αὕτη· τίς δὲ ὁ Νῶε; Ὁ Νῶε, λέγω, τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους; ὁ Νῶε ὁ τὴν ἑλλαδικὴν νεολαίαν διασώσας ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς βορβορώδους βαρβαρότητος; ὁ σκωπτόμενος Νῶε παρὰ τῶν ἀμαρτωλῶν, ἐρωτῶντων τίνος ἕνεκα κατασκευάζει πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς πεδιάδος, ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ, καὶ πόρρω τοῦ ὕδατος; καὶ λεγόντων,

σὺ ναυπηγεῖς πλοῖον, φέρε λοιπὸν καὶ τὸ ὕδωρ; τίς ἄρα ὁ τοιοῦτος Νῶε; Τίς, καὶ ποῖος ἄλλος, εἰ μὴ ἡ Ὑμετέρα Παναγιότης; ἡ ὑμετέρα Παναγιότης ὡς ἄλλους Σήμ, ὡς ἄλλους Χάμ, ὡς ἄλλους Ἰάφεθ ἐπισυνάγει τοὺς πνευματικούς αὐτῆς υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἐπὶ τὴν σωστικὴν τριώροφον κιβωτὸν ταύτην, «Ἐως ὅτου παρέλθωσιν αἱ ἑκατὸν πεντήκοντα ἡμέραι τοῦ κατακλυσμοῦ» τῆς ἀμαθείας, εἰς τὴν ὁποίαν προτρέπουσιν ἡμᾶς οἱ Γίγαντες. «Ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ ἀπ' αἰῶνος Γίγαντες, οἱ ἄνθρωποι οἱ ὀνομαστοί». Τὴν σήμερον, Παναγιώτατε Δέσποτα, «Ἐπεπληθύνθη τὸ ὕδωρ τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐρράγησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου, καὶ οἱ καταρράκται τοῦ οὐρανοῦ ἠνεώχθησαν». Τί ἄλλο τις βλέπει πανταχόθεν, εἰ μὴ χειμάρρους κακίας καὶ ἀφιλοκαλίας καὶ φιλοβαρβαρότητας; ἄρά γε οἱ διὰ τῆς κιβωτοῦ ταύτης σωθέντες ἐπαύσαμεν ἀπὸ τοῦ λέγειν καθ' ἑκάστην «Δεῦτε, οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πόλιν καὶ πύργον, οὗ ἔσται ἡ κεφαλὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ;» ἀπὸ τοῦ λέγειν «Δεῦτε πλινθεύσωμεν πλίνθους, καὶ ὀπτήσωμεν αὐτὰς πυρί;» Πῶς λοιπὸν μὴ συγχέῃ ὁ Θεὸς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν πυργοποιούντων, ἵνα μὴ ἀκούσωμεν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον; Ἰδού, ἰδού ἡ αἰτία τῆς ἡμετέρας περὶ τὸ λέγειν συγχύσεως. Οἱ πυργοποιηταὶ τῆς Χαλάνης ἦττον ὑπῆρξαν ἐναντιόφωνοι, ἥπερ οἱ Πυργοποιηταὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἡμεῖς μὲν ζητοῦμεν, ὦ Δέσποτα, τὸ ὁπωσοῦν ἐλληνίζειν, οἱ δὲ παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὸ ὁλοτελῶς βαρβαρίζειν, καὶ ὑπὲρ τοὺς Σκύθας, λέγοντας, ὅτι ἀποφευκτέον ὡς νεκρὰν τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ ὅμως ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἠρρώστησε, ναί, οὐχὶ δὲ καὶ ἀπέθανεν. Οὐκ ὀλίγοι σημερινοὶ Ἱπποκράται διακρατοῦσιν αὐτὴν ἔτι ζῶσαν, καίτοι φαρμακευομένην καθ' ἑκάστην παρὰ τινων περιοδευτῶν καὶ λαοπλάνων. Ἄν ὅμως καὶ ὑποτεθῇ νενεκρωμένη, πάλιν οὐδὲν ὑπερφυῆς γίνεται, ἂν ἀναστηθῇ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τὰ μὲν ἔμψυχα, ὅταν ἅπαξ ἀπεθάνωσιν, οὐδέποτε ἀνίστανται. τὰ δὲ ἄψυχα εἰ μὲν λέγονται ὅτι ἔζησαν, ἀνιστῶνται καὶ μετὰ θάνατον οὕτως . . . ».

9. Σχέσεις Ἰασίου καὶ Μοσχοπόλεως Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Μακεδόνες — Ἡ ἐγγραμματίσις τῆς Κουτσοβλαχικῆς — Τὸ κοινὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν δύο Ἀκαδημειῶν.

Ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ ἠρευνήσαμεν τὴν δρᾶσιν τῶν ἐξ Ἀλβανίας ἡγεμόνων ἐν ταῖς Ἡγεμονίαις ὡς πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰ ἄλλα εὐαγῇ ιδρύματα, καὶ ἐν γένει τὸ ἐκπολιτιστικὸν αὐτῶν ἔργον. Τοῦτο δὲ ἐπράξαμεν οὐ μόνον διότι πρέπει νὰ καταλάβωσι καὶ οὗτοι

τὴν ἀνήκουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς χώρας ἐκείνης, ἐξ ἧς προήλθον, ἀλλὰ καὶ διὰ *τὰ ἀποδείξωμεν τὰς στενωπάτας σχέσεις ὡς πρὸς τὰ γράμματα τῶν ἐν ταῖς παρὰ τὸν Δούναβιν ἡγεμονιῶν πρὸς τὴν τῆς Μοσχοπόλεως 'Ακαδήμειαν'* εἶναι καταπληκτικὴ ἢ ὁμοιότης τοῦ ἐνταῦθα προγράμματος πρὸς τὸ ἐν χρήσει εἰς τὴν 'Ακαδήμειαν τοῦ 'Ιασίου' καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς 'Ακαδημείας ταύτης εἶναι ἔργον ἀποκλειστικῶς τῶν *Γκικῶν*, ὅπως ἡ τῆς τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ *Μπραγκοβάνου καὶ Μαυροκορδάτου*. Αὕτῃ ἡ λέξις *'Ακαδήμεια*, τέως ἄγνωστος ἐν 'Ανατολῇ, ἐλέχθη τὸ πρῶτον διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Μοσχοπόλεως τῷ 1744, (*Νέα 'Ακαδήμεια* μάλιστα ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος)¹, καὶ εἶτα οὕτως ἐπωνόμασε τὸ τέως *'Μουσεῖον'* τοῦ 'Ιασίου ὁ μεταρρυθμίσας αὐτό, ὡς εἶδομεν, *Γρηγόριος ὁ Γκίκας*. Ἡ ὕπαρξις παρὰ τὴν 'Ακαδήμειαν καὶ Τυπογραφείου μόνον ἐν Μοσχοπόλει καὶ 'Ιασίῳ (πρόσθετες καὶ Βουκουρεστίῳ) ἀπαντᾷ. *Αἱ δὲ ἐκδόσεις* τῆς Μοσχοπόλεως πολλὴν ἔχουσι τὴν ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν περίτεχνον διακόσμησιν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραμμάτων ὡς καὶ τὰς μακροσκελεῖς προσφωνήσεις καὶ ἀφιερώσεις πρὸς τὰς ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἐκδόσεις. Τὰς σχέσεις τοῦ *Γρηγορίου 'Αλεξάνδρου Γκίκα* πρὸς τὴν Μοσχόπολιν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν τῶν ἐκεῖσε ἐργαζομένων διὰ τὴν ἀναγέννησιν ἀποδεικνύει καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀναγραφὴ ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου βιβλίου ἐκεῖ ἐκτυπωθέντος ('Ορθοδ. Διδασκαλία τοῦ *Μελ. Πηγαῖ* βλέπ. κατωτ.) ὡς καὶ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖ ἐπίγραμμα τῷ τὴν φιλομουσίαν αὐτοῦ ἐξαῖρον. Πρὸς τούτοις ὡς ἀπλῇ σύμπτωσις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ *δμόχρονος ἐμφάνις εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ μέρη τῶν πολυγλώττων Λεξικῶν*. Διατὶ π. χ. ἐν 'Αθῶνι δὲν βλέπομεν οὔτε τυπογραφεῖον οὔτε Λεξικά, οὔτε γραμματικὰς ξένων γλωσσῶν συντασσομένας καὶ ὑπὸ τῶν αὐτόθι 'Ακαδημαϊκῶν ἐκδιδομένας; Τὸ τυπογραφεῖον εἶναι τὸ alter ego, ἡ συμπλήρωσις τῆς 'Ακαδημείας, καὶ καθίστησιν αὐτὴν ὄντως ἀκαδήμειαν τῶν γραμμά-

1. Τὴν ὀνομασίαν εὐρίσκω τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἐν Μοσχοπόλει ἐκδοθὲν ἐπιστολάριον τοῦ *Κορυδαλέως*. Ἡ πατριαρχικὴ Μεγάλῃ τοῦ γένους Σχολῇ. 'Ακαδήμεια ὠνομάσθη τῷ 1764 (*Γεδεὼν Χρονικά* τῆς Πατρ. 'Ακαδημίας (Κ)πολεως 1883) σ. 27.). ἡ δὲ τοῦ 'Αθῶνος ἐλέγετο ἀπλῶς Σχολεῖον. 'Ο δὲ *Σεργ. Μακραῖος* τὰ κατ' αὐτὴν ἐξιστορῶν ἔγραψε «*συνεκρότησεν ὁ πολὺς ἐν σοφίᾳ Εὐγένιος ἐν τῷ 'Αθῶνι μεῖζόν τι 'Ακαδημίας ἢ Λυκείου, ὅσον καὶ θειοτέρῳ ἢ λόγων διδασκαλεῖον, τῆς τελειοτέρας ἀρετῆς καταγώγιον, καὶ τοιοῦτον οἶον δυστυχοῦσι τοῖς Γρακοῖς οὐδέπω ἐφάνη φροντιστήριον*». (Παρά *Σάθα* Μεσ Βιβλ. Γ' σ. 219).

των, ὡς λέγομεν νῦν. **Ἡ μεταφραστικὴ κίνησις** πρὸ παντὸς περὶ τὸ κείμενον τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, εἶναι ὁ ἄμεσος καρπὸς τῆς σπουδῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ ξενωφώνων. δηλοῖ τὴν **ἀφύπνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος**. Ἡ δὲ **σύνταξις Ἀλβανικῆς γραμματικῆς** ὑπὸ διδασκάλου τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Ἰασίου, τελούσης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Γκικῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἔθνικόν ὁρμέμφυτον οὐδόλως ἀπεσβέσθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἀλβινοῦ, σεμνυνομένου ἐπὶ τῷ ἀκράτῳ αὐτοῦ ἑλληνισμῷ. Πιπρὰ τὴν καλλιέργειαν λοιπὸν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς ῥομανικῆς γλώσσης, ἀναφαίνεται ταυτοχρόνως καὶ τὸ πρωτόλειον τῆς Ἀλβανικῆς. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ καλλιεργούμεναι καταλλήλως καὶ μετὰ ζήλου θεραπεύονται, ἐκπέμπουσι τὸν ἡλεκτρικὸν σπινθῆρα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν καὶ μόρφωσιν τῶν λαῶν.

Δέον νὰ κατανοηθῇ καλῶς ὑπὸ τῶν ὑτόπτως διακειμένων πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ὅτι ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ καταπληκτικὴ δύναμις καὶ ὁ μορφωτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ἀπὸ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου διαδομένων εἰς τὰ ἔθνη. εἶναι **ὁ φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πάσης ὑψηλῆς καὶ εὐγενοῦς ιδέας**. Τότε καὶ οἱ Ρουμάνοι γευσάμενοι ἑλληνικῆς παιδείας ἤρχισαν ἀποστρεφόμενοι τὴν σλαβωνικὴν γλῶσσαν κρατοῦσαν ἔτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὡς πρότυπον ἔχοντες τὴν ἑλληνικὴν διεμόρφουν τὴν γραφομένην ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν. Οἱ δυστυχεῖς Ρουμελιῶται, καὶ δὴ **Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Μακεδόνες**, ἀποφεύγοντες τὸν σκληρὸν ζυγὸν εὖρον καταφύγιον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, καὶ ἐπιδοθέντες κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἡσθάνθησαν ἀκατάσχετον ἔρωτα καὶ πρὸς τὰ γράμματα, καὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι τρόφιμοι εἰς τὰ διδάσκαλοι ἐν ταῖς Ἀκαδημαίαις. Λύναται τις μετὰ κύρους νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι **αἱ σπουδαὶ τότε ἐν Ρουμανίᾳ ἔφερον τὸν παμβαλκανικὸν χαρακτῆρα**, καὶ ἐνταῦθα ἐσφυρηλατήθησαν οἱ πρῶτοι δεσμοὶ τῶν βαλκανικῶν λαῶν, καὶ τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ἰδεώδη, ἐφ' ὧν ἐδράζονται νῦν αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν σύμπηξιν παμβαλκανικοῦ συνασπισμοῦ. Οὐδεμία διάκρισις φυλετικὴ ὑπῆρχεν. Ρουμάνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι ἔζων μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρουμελιωτῶν ἐν ἀγαστῇ ἀρμονίᾳ καὶ συνηδελφωμένοι διηυλάκουν τὴν ἄρουραν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλ' εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Μουσῶν ἰδιαίτατα διακρίνονται οἱ Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Κοντοβλάχοι. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν **Φωτιάδην**, τὸν **Κεραμέα**, τοὺς **Παμπέρεις** καὶ **Μοισιόδοντας**, τὸν **Δούκαν**, τὸν **Γεννάδιον** κ.λ.π. ; Ἐκ

τὴν ἀνήκουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς χώρας ἐκείνης, ἐξ ἧς προῆλθον, ἀλλὰ καὶ διὰ *να ἀποδείξωμεν τὰς στενωτάτας σχέσεις ὡς πρὸς τὰ γράμματα τῶν ἐν ταῖς παρὰ τὸν Δούναβιν ἡγεμονιῶν πρὸς τὴν τῆς Μοσχοπόλεως 'Ακαδήμειαν'* εἶναι καταπληκτικὴ ἢ ὁμοιότης τοῦ ἐνταῦθα προγράμματος πρὸς τὸ ἐν χρήσει εἰς τὴν 'Ακαδήμειαν τοῦ 'Ιασίου' καὶ ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς 'Ακαδημείας ταύτης εἶναι ἔργον ἀποκλειστικῶς τῶν *Γκικῶν*, ὅπως ἡ τῆς τοῦ Βουκουρεστίου τοῦ *Μπραγκοβάνου καὶ Μαυροκορδάτου*. Αὕτη ἡ λέξις *'Ακαδήμεια*, τέως ἄγνωστος ἐν 'Ανατολῇ, ἐλέχθη τὸ πρῶτον διὰ τὸ σχολεῖον τῆς Μοσχοπόλεως τῷ 1744, (*Νέα 'Ακαδήμεια* μάλιστα ἐν σχέσει πρὸς τὴν τοῦ Πλάτωνος)¹, καὶ εἶτα οὕτως ἐπωνόμασε τὸ τέως *'Μουσεῖον'* τοῦ 'Ιασίου ὁ μεταρρυθμίσας αὐτό, ὡς εἶδομεν, *Γρηγόριος ὁ Γκίκας*. Ἡ ὑπαρξίς παρὰ τὴν 'Ακαδήμειαν καὶ Τυπογραφείου μόνον ἐν Μοσχοπόλει καὶ 'Ιασίῳ (πρόσθετες καὶ Βουκουρεστίῳ) ἀπαντᾷ. *Αἱ δὲ ἐκδόσεις* τῆς Μοσχοπόλεως πολλὴν ἔχουσι τὴν ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὴν περίτεχνον διακόσμησιν καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιγραμμάτων ὡς καὶ τὰς μακροσκελεῖς προσφωνήσεις καὶ ἀφιερώσεις πρὸς τὰς ἐν ταῖς ἡγεμονίαις ἐκδόσεις. Τὰς σχέσεις τοῦ *Γρηγορίου 'Αλεξάνδρου Γκίκα* πρὸς τὴν Μοσχόπολιν καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐκτίμησιν τῶν ἐκεῖσε ἐργαζομένων διὰ τὴν ἀναγέννησιν ἀποδεικνύει καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἀναγραφὴ ἐπὶ τοῦ ἐξωφύλλου βιβλίου ἐκεῖ ἐκτυπωθέντος ('Ορθοδ. Διδασκαλία τοῦ *Μελ. Πηγά* βλέπ. κατωτ.) ὡς καὶ τὸ λαμπρὸν ἐκεῖ ἐπίγραμμα τῷ τὴν φιλομουσίαν αὐτοῦ ἐξαῖρον. Πρὸς τούτοις ὡς ἀπλὴ σύμπτωσις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ *δμόχρονος ἐμφάνις εἰς ἀμφοτέρωτα τὰ μέρη τῶν πολυγλώττων Λεξικῶν*. Διατὶ π. χ. ἐν 'Αθῶνι δὲν βλέπομεν οὔτε τυπογραφεῖον οὔτε Λεξικά, οὔτε γραμματικὰς ξένων γλωσσῶν συντασσομένας καὶ ὑπὸ τῶν αὐτόθι 'Ακαδημαϊκῶν ἐκδιδομένας; Τὸ τυπογραφεῖον εἶναι τὸ alter ego, ἡ συμπλήρωσις τῆς 'Ακαδημείας, καὶ καθίστησιν αὐτὴν ὄντως ἀκαδήμειαν τῶν γραμμά-

1. Τὴν ὀνομασίαν εὐρίσκω τὸ πρῶτον εἰς τὸ ἐν Μοσχοπόλει ἐκδοθὲν ἐπιστολάριον τοῦ *Κορυθαλέως*. Ἡ πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ γένους Σχολή. 'Ακαδήμεια ὠνομάσθη τῷ 1764 (*Γεδεὼν Χρονικά* τῆς Πατρ. 'Ακαδημίας (Κ)πολεως 1883) σ. 27.). ἡ δὲ τοῦ 'Αθῶνος ἐλέγετο ἀπλῶς Σχολεῖον. 'Ο δὲ *Σεργ. Μακραῖος* τὰ κατ' αὐτὴν ἐξιστορῶν ἔγραψε «*συνεκρότησεν ὁ πολὺς ἐν σοφίᾳ Εὐγένιος ἐν τῷ 'Αθῶνι μεῖζόν τι 'Ακαδημίας ἢ Λυκείου, ὅσον καὶ θειοτέρων ἦν λόγων διδασκαλεῖον, τῆς τελειοτέρας ἀρετῆς καταγώγιον, καὶ τοιοῦτον οἷον δυστυχοῦσι τοῖς Γρακοῖς οὐδέπω ἐφάνη φροντιστήριον*». (Παρά Σάθα Μεσ Βιβλ. Γ' σ. 219).

των, ὡς λέγομεν νῦν. **Ἡ μεταφραστικὴ κίνησις** πρὸ παντὸς περὶ τὸ κείμενον τῆς ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων, εἶναι ὁ ἄμεσος καρπὸς τῆς σπουδῆς τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ὑπὸ ξηνοφώνων. δηλοῖ τὴν **ἀφύπνωσην τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος**. Ἡ δὲ **σύνταξις Ἀλβανικῆς γραμματικῆς** ὑπὸ διδασκάλου τῆς Ἀκαδημείας τοῦ Ἰασίου, τελούσης ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Γκικῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ ἐθνικὸν ὁρμέφυτον οὐδόλως ἀπεσβέσθη ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Ἀλβινοῦ, σεμνυνομένου ἐπὶ τῷ ἀκράτῳ αὐτοῦ ἑλληνισμῷ. Παρὰ τὴν καλλιέργειαν λοιπὸν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς ῥομανικῆς γλώσσης, ἀναφαίνεται ταυτοχρόνως καὶ τὸ πρωτόλειον τῆς Ἀλβανικῆς. Αἱ κλασσικαὶ σπουδαὶ καλλιεργούμεναι καταλλήλως καὶ μετὰ ζήλου θεραπευόμεναι, ἐκπέμπουσι τὸν ἡλεκτρικὸν σπινθῆρα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀναγέννησιν καὶ μόρφωσιν τῶν λαῶν.

Δέον νὰ κατανοηθῇ καλῶς ὑπὸ τῶν ὑπόπτως διακειμένων πρὸς τὰ ἐλληνικὰ γράμματα, ὅτι ἐν τούτῳ ἔγκειται ἡ καταπληκτικὴ δύναμις καὶ ὁ μορφωτικὸς αὐτῶν χαρακτήρ ἀπὸ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου διαδομένων εἰς τὰ ἔθνη. εἶναι ὁ **φορεὺς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ πάσης ὑψηλῆς καὶ εὐγενοῦς ιδέας**. Τότε καὶ οἱ Ρομάνοι γευσάμενοι ἐλληνικῆς παιδείας ἤρχισαν ἀποστρεφόμενοι τὴν σλαβωνικὴν γλῶσσαν κρατοῦσαν ἔτι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ ὡς πρότυπον ἔχοντες τὴν ἐλληνικὴν διεμόρφουν τὴν γραφομένην ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν. Οἱ δυστυχεῖς Ρουμελιῶται, καὶ δὴ **Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Μακεδόνες**, ἀποφεύγοντες τὸν σκληρὸν ζυγὸν εὖρον καταφύγιον ἐν ταῖς ἡγεμονίαις, καὶ ἐπιδοθέντες κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιομηχανίαν, ἡσθιάνθησαν ἀκατάσχετον ἔρωτα καὶ πρὸς τὰ γράμματα, καὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι τρόφιμοι εἴτα καὶ διδάσκαλοι ἐν ταῖς Ἀκαδημαίαις. Ἀνάσταί τις μετὰ κύρους νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι **αἱ σπουδαὶ τότε ἐν Ρουμανίᾳ ἔφερον τὸν παμβαλκανικὸν χαρακτήρα**, καὶ ἐνταῦθα ἐσφυρηλατήθησαν οἱ πρῶτοι δεσμοὶ τῶν βαλκανικῶν λαῶν, καὶ τὰ κοινὰ ἐκεῖνα ιδεώδη, ἐφ' ὧν ἐδράζονται νῦν αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν σύμπηξιν παμβαλκανικοῦ συνασπισμοῦ. Οὐδεμία διάκρισις φυλετικὴ ὑπῆρχεν. Ρομάνοι, Σέρβοι, Βούλγαροι ἔζων μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ρουμελιωτῶν ἐν ἁγαστῇ ἁρμονίᾳ καὶ συνηδελφωμένοι διηυλάκουν τὴν ἄρουραν τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλ' εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Μουσῶν ἰδιαίτατα διακρίνονται οἱ Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Κοιτσόβλαχοι. Τίς δὲν γνωρίζει τὸν **Φωτιάδην**, τὸν **Κεραμέα**, τοὺς **Παμπερές** καὶ **Μοισιόδακας**, τὸν **Δούκαν**, τὸν **Γεννάδιον** κ.λ.π. ; Ἐκ

τῶν 100 σχεδὸν γνωστῶν ἡμῖν διδασκάλων, τῶν ἐν ἀμφοτέραις ταῖς Ἀκαδημαίαις διδασκάντων καὶ ἐκ πάσης τῆς Ἀνατολῆς προερχομένων. περίπου *οἱ ἡμίσεις* ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην.¹

Πάντως δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβῶς τὴν καταγωγὴν τῶν εἰρημένων διδασκάλων, διότι συνήθως φέρονται ὑπὸ τὸ γενικὸν ὄνομα Ἑπειρῶται, σπανίως προστιθεμένου τοῦ διακριτικοῦ Ἀρβανίτης ἢ Βλάχος. 30 ὅμως ἐκ τούτων ἔχομεν ἐπακριβῶς ὀριζομένην τὴν τὴν πατρίδα². Οἱ **Ἀλβανοὶ καὶ Κουτσόβλαχοι** κέκτηνται ἐξαίρετον ἰδιοφυΐαν εἰς γλωσσομάθειαν, ἣτις διακρίνει αὐτοὺς τῶν λοιπῶν Ἑπειρωτῶν καὶ Μακεδόνων. Τούτου ἕνεκα εἰς τὰς ἐν λόγῳ Ἀκαδημαίαις ἰδιαζόντως ἐκαλλιεργήθησαν αἱ ξέναι γλῶσσαι, ἡ τοῦλάχιστον οἱ ἐν αὐταῖς διδάξαντες φέρονται *γλωσσομαθέστατοι*³, καὶ εἰς τούτους ἐπομένως συγκαταλέγονται οἱ Γραμματικοὶ καὶ οἱ Λεξικογράφοι ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης λήγοντος τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἶχον γένει ἐνταῦθα καὶ *αἱ πρῶται ἀπόπειραι πρὸς ἐγγραμμάτισιν τῆς Κουτσοβλαχικῆς διαλέκτου*. Εἰς τὴν κίνησιν ταύτην πρωτοστατοῦσι **Δημ. ὁ Δάρβαρις, Γεώργιος ὁ Ῥόζιας καὶ Μιχαὴλ Μπογιατζῆς**⁴. Ὁ πρῶτος ἐκ τῶν σπουδαίων διδασκάλων τοῦ Γένους ἔγραψε σχεδὸν ὅλον τὸν κύκλον τῶν διδακτικῶν βιβλίων⁵ καὶ «*Χειραγωγίαν* εἰς τὴν καλοκάγαθίαν, ἥτοι Ἑγχειρίδιον εἰς ἀνάγνωσιν τοῖς σπουδάζουσι νεανίσκοις τῶν Ῥωμαίων καὶ Βλάχων κτλ. Ἐν Βιέννῃ»⁶. Ὁ δὲ Ῥόζιας ἱατρὸς ἐν Πέστη τῷ 1808 ἔγραψε τὸ περίεργον βιβλίον; ὅπερ ἀπο-

1. Κατάλογον τῶν διδασκάλων τούτων μετὰ συντόμου βιογραφίας ἔδημοσίευσεν ὁ Erbiceanu ἐν τοῖς Προλεγομένοις τοῦ Cronicarîi Greci, ἐπανέλαβε δὲ τοῦτον μετὰ τινων συμπληρώσεων ὁ Θ. Ἀθανασίου (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 62--95) ἐν ὄλῳ 83. ἔτι πληρέστερον παρουσίασεν αὐτὸν ὁ Ν. Δόσιος ἐν Studiiu Greco-românî σ. 21 39, καὶ δὴ ἐν τῇ Πατρίδι τοῦ Βουκουρεστίου ἀναγράφας ἐξ ἐλληνικῶν καὶ ῥουμανικῶν πηγῶν καὶ ἐκ τοῦ Ἰωαννιτικοῦ χειρογράφου τοῦ μὲν Βουκουρεστίου 70 καὶ 34 τοῦ Ἰασίου: «Ἐπίτομος ἀναγραφὴ τῶν ἐν ταῖς ἡγεμονικαῖς Ἀκαδημαίαις διδασκάντων» (ἀριθ. 2401-2403).

2. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ζαγορίσιοι βεβαίως πολλοὺς δέον νὰ θεωρήσωμεν Κουτσοβλάχους, τοὺς καταγομένους ἐκ τῶν ἀνατολικῶν τοῦ Ζαγορίου χωρίων, ἅτινα ἐλάλουν τὴν Κουτσοβλαχικὴν (βλ. Ἀρβαντινοῦ Χρονογραφίαν Β' σ. 55). τινὰ τούτων καὶ σήμερον ἔτι λαλοῦσι τὴν γλῶσσαν ταύτην.

3. Ἐγνώριζον Ἑλληνικά, Λατινικά, Ῥουμανικά, Γαλλικά, Γερμανικά, Ἰταλικά, Ἀλβανικά, Σλαβωνικά, Τουρκικά, Ῥωσικά καὶ Ἑβραϊκά. Πολλάκις εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἐγνώριζε 5—6 γλώσσας.

4. Jorga ἐνθ' ἀνωτ. II σ. 230.

5. Σαθ. Ν. Φιλ. 564 καὶ Δημητρακοπούλου Προσθήκαι σ. 97.

6. Βρετοῦ Ν. Φιλ. Β' 216.

δείκνυσιν αὐτὸν ἓνα ἐκ τῶν πρώτων Βαλκανιολόγων «*Ἐξειτάσεις περὶ τῶν Ῥωμαίων ἢ τῶν ὀνομαζομένων Βλάχων*, ὅσοι κατοικοῦσιν ἀντίπεραν τοῦ Δουνάβεως ἐπὶ παλαιῶν μαρτυριῶν τεθεμελιωμένοι κτλ.»¹, ἔνθα μετὰ φανατισμοῦ γράφει ὡς Κουτσόβλαχος καὶ ταυτίζει τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ῥουμάνους. καὶ ὁ *Μπογιατζῆς* ὅστις *ἔγραψε τὴν πρώτην Κουτσοβλαχικὴν Γραμματικὴν «Γραμματικὴ Ῥωμανικὴ ἥτοι Μακεδονοβλαχικὴ* σχεδιασ. εἷσα καὶ πρῶτον εἰς φῶς ἀχθεῖσα ὑπὸ *Μ. Γ. Μποϊατζῆ*, διδασκάλου ἐνταῦθα τῆς ἀπλοελληνικῆς σχολῆς *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre etc.* Ἐν Βιέννῃ 1813», 8ον.

Ὑπὸ τὸ πρόσχημα δὲ θρησκευτικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὁμοφύλων αὐτοῦ *ἐξέδοτο Ῥουμανιστὶ καὶ Κουτσαβλαχιστὶ τῷ 1843 τὴν Καινὴν Διαθήκην*.

Ἀλλὰ τὸ θεῦμα τοῦτο ὑπὲρ τῆς Κουτσοβλαχικῆς λίαν πρωτίμως εἶχε μεταδοθῇ εἰς τοὺς κύκλους τῆς Μοσχοπόλεως, οἰκουμένης ὡς γνωστὸν ἐξ ἀμειβοῦς πληθυσμοῦ Βλάχων. Ὁ *Ῥόξιας* παρέχει ἡμῖν περὶ τούτου πολυτίμους εἰδήσεις ἃς κατωτέρω ὁψόμεθα. Οὗτος ἐνθερμος Κουτσόβλαχος πατριώτης ἀπὸ τῶν ἀκαδημαϊκῶν, ὡς φαίνεται, τῆς Μοσχοπόλεως εἰς τὴν καλλιεργίαν τῆς Κουτσοβλαχικῆς μυηθεὶς καὶ ὑπὲρ τῆς συνταγίσεως τῶν Μακεδόνων Κουτσοβλάχων πρὸς τοὺς Ῥουμάνους μετὰ φανατισμοῦ ἐργασθεὶς θεωρεῖται ὁ ἡγέτης τῆς προπαγάνδας, ἣτις ἔμελλε νὰ λάβῃ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον μισελληνικὴν ἐξέλιξιν. Ἐν τῇ Νέᾳ Ἀκαδημίᾳ οὐδ' ἀποθεν ἠδύνατο νὰ συμβῇ τὸ τοιοῦτον· ἐκεῖ ἢ ἐγγραμματίσις τῆς γλώσσης ἤρξατο ὑπὸ τὴν ἀγνὴν φυσικὴν μορφήν, καθ' ἣν ἐκάστη ὁμιλουμένη γλῶσσα πρέπει καὶ νὰ γράφηται, καὶ τὰ πρῶτα πρὸς τοῦτο βήματα διηύθυνον οἱ τῶν ἐλληνίδων Μουσῶν ἐκφάντορες. Ἀλλὰ συμβαίνει τι τὸ ἀξιοσημεῖωτον ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἢ πρὸς τὸ κρείττον ἐθνικὴ ἀφομοίωσις εἰς τοὺς λαοὺς, οἵτινες οὐπω ἔχουσιν ἀρκούντως ἀνεπτυγμένην τὴν ἰδίαν ἐθνικὴν ὑπόστασιν· δηλ. ἐν Ῥουμανίᾳ τῷ χρόνῳ οἱ Κουτσόβλαχοι ἐξελίσσονται εἰς Ῥουμάνους, ὅπως καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς Ἕλληνας. Ἀλλὰ νῦν ἡ Κουτσοβλαχικὴ καὶ ἐν Μοσχοπόλει καὶ ἐν Ἰασίῳ οὐπω ἔχει τὴν ἔννοιαν ἐθνικῆς γλώσσης, ἣν ἐνέπνευσεν ἔπειτα ἡ Ρουμ. προπαγάνδα· εἰς τοσοῦτο δὲ φανατισμοῦ ἐξίκετο ὁ *Ῥόξιας*, ὥστε ἀντὶ τῶν ἐλληνικῶν εἴχεται ἵνα ἐπανέλθῃσι πάλιν τὰ Λατινικὰ ἢ τὰ Σλαβ. στοιχεῖα².

1. Συνοδεύεται τὸ καίμενον καὶ ὑπὸ Γερμ. μεταφράσεως.

2. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 141—143.

Καὶ ἐν τῷ θέματι τούτῳ λοιπὸν τῆς Κουτσοβλαχικῆς διαλέκτου, εὐρίσκομεν κοινότητα ἰδεῶν καὶ ἐργασίας μεταξὺ τῶν Ἀκαδημειῶν τοῦ Ἰασίου καὶ τῆς Μοσχοπόλεως. Ὡς δὲ τελευταῖον κοινὸν αὐτῶν γνώρισμα ἀναφέρομεν ἐνταῦθα διάγραμμα τῶν μαθημάτων, ὅπερ συνάγομεν ἐκ τῶν ὑπὸ Μοσχοπολιτῶν καὶ τῶν περὶ ἐκδοθέντων συγγραμμάτων.

Θρησκευτικά: Πλάτωνος κατήχησις καὶ Κανὼν τοῦ ὁρθοῦ βίου (Τζεχάνη), Συνταγμάτιον (Κων. Ἀγιοναουμίτου), Πίστις καὶ Θεολογικά κεφάλαια (Τέρπου), Λόγοι καὶ διδαχαὶ (Ἀμβρ. Παμπέρεως), Ἑγχειρίδιον δογματικῆς (Μελετίου Πηγᾶ), Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας Ἑρμηνεῖα εἰς τὰ 4 Εὐαγγέλια. Ἡ ἀλήθεια κριτῆς ἦτοι Συμβολικὴ (τοῦ ἁββᾶ Βεντζόνη). Λόγοι πανηγυρικοὶ Δαμ. Στουδίτου (Κουτσοβλαχιστὶ μεταφρασθέντες ὑπὸ Δανιὴλ Μοσχοπολίτου).

Φιλοσοφικά: Λογικὴ Παμπέρεως καὶ Πολυζώη Σπύρου.

Φιλολογικά: Γραμματολογία (Δημ. Παμπέρεως), Γραμματικὴ (Καβαλλιώτου καὶ Τζεχάνη). Γραμματικὴ καὶ θέματα (Χρυσάνθου), Ῥητορικὴ (Π. Σπύρου καὶ Παμπέρεως), Λεξικὸν (Καβαλλιώτου, Δανιὴλ, Γεωργίου Κωνσταντίνου), Ἀρχαιολογία (Γ. Σακκελαρίου), Ἐπιστολογραφία (Παμπέρεως). Μῦθοι αἰσώπου (Κουτσοβλαχιστὶ ὑπὸ Δανιὴλ Μοσχοπολίτου).

Ἱστορικά: (Τζεχάνη, Ἀ. Παμπέρεως καὶ Δανιὴλ Μοσχοπολίτου Κουτσοβλαχιστί).

Μαθηματικά: (Τζεχάνη).

Φυσικά: (Θεοτόκη—Παμπέρεως).

Ἱατρικά: (Ἀδάμη, Ζουπάνου, Νικολίδου).

Αὐτὰ ταῦτα περίπου τὰ μαθήματα ἐδιδάσκοντο καὶ εἰς τὴν Ἀκαδήμειαν τοῦ Ἰασίου¹.

V. Ἡ ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτῆς. Οἱ Μοσχοπολιταὶ ἐν τῇ διασπορᾷ καὶ ἡ ἐγγραμματισίς τῆς Κουτσοβλαχικῆς γλώσσης.

1. Ἀρχαιότης καὶ ὀνομασία τῆς Μοσχοπόλεως, Ἐπισκοπὴ—Κοριτσᾶ.

Ἀλλὰ τίς ἡ πόλις, ἣτις ὑπῆρξεν ἡ ἐστία τοιαύτης καὶ τοσαύτης πνευματικῆς κινήσεως ἐν μέσῳ τῆς ἀκμαζούσης τότε ἐν τῇ περιφερείᾳ

1. Βλ. Θ. Ἀθανασίου σ. 50. Ἐπὶ πλέον δι' ἀμφοτέρων τῶν Σχολῶν οἱ Ἀκαδημαῖκοι διακρίνονται διὰ τὸ ποιητικὸν ἄλγαντον. αἱ ἐκδόσεις αὐτῶν βρῖθουσιν ἐπιγραμμάτων, ὃ δὲ Πάμπερις διὰ τοῦ Καρκινικοῦ ποιήματος ἐπέθηκε τὸν κολοφῶνα!

ἐκείνη βαρβαρότητος ; Δυστυχῶς ἐκ τῶν ἐξεληθόντων ἐκεῖθεν Ἀκαδημαϊκῶν οὐδεὶς ἐφιλοτιμήθη νὰ χαράξῃ τι — καὶ εἶναι περίεργον λίαν τὸ φαινόμενον — ἢ διὰ μνήμης νὰ ἀπαθανάτισῃ τὴν δόξαν αὐτῆς. Οἱ τὰ τῆς Ἡλείου καὶ Ἀλβανίας ἱστορήσαντες ἐλάχιστα παρένειραν περὶ τῆς Μοσχοπόλεως, καὶ δὴ ὁ Rouqueville, ἐξ οὗ ἀντέγραφον ἔπετα οἱ λοιποί. Πρῶτος ὁ ἐκδότης τοῦ «Πελασγοῦ» κ. Κων. Σκενδέρης ἐφιλοτιμήθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κώδικος τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου νὰ συρράψῃ τὴν γνωστὴν μονογραφίαν¹. Ταύτην συνεπλήρωσαν ἱκανῶς ἔπειτα ὁ τε οἰκονόμος Δημ. Καλλίμαχος² καὶ ὁ Θ. Βελλιανίτης. Οὕτω πενιχραὶ λοιπὸν αἱ περὶ τῆς πόλεως περιελθοῦσαι εἰς ἡμᾶς εἰδήσεις, ὥστε οὔτε περὶ τοῦ ἀληθινοῦ ὀνόματος αὐτῆς νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ἐφ' ὅσον τὸ Μοσχόπολις εἶναι κατασκευάσμα τῶν λογίων στηριζομένων ἐπὶ τοῦ περιφήμου χωρίου τοῦ Γαλάτου, ὅπερ ἐπὶ λέξει ἔχει ὧδε :

«Les Valaques Massarets ou Dassarets qui restaurèrent Moschopolis, à laquelle ils donnèrent le nom de Voschopolis, ville des pasteurs, à cause de leur titre de Vlach, cette valeureuse peuplade, dont les tribus sont disséminées dans les cantons de Caulonias (Kolonje), de Ghéortcha (Korça), et jusuq'au voisinage de Durazzo, sont à les entendre, la posterité d'une colonie établie par Quintus Maximus dans la Taulantie, ou Musaché, d'où ils seraient passés dans les monts Cantaviens au temps des invasions des barbares. Pour ce qui est des tribus Valaques voisines du Parnasse et du Céphisse de la Phocide, elles prétendent avoir une origine commune avec les Megalovlachites ; et toutes en général revendiquent avec orgueil le nom de Romoûnis (Aromunes) ou Romaines».³

Κατανοήσας δὲ ὁ ἱστορικὸς τὸ ἀκροσφαλὲς τῆς ἐπινοήσεως αὐτοῦ συνεπλήρωσεν αὐτὴν εἰς τὸν ἐπόμενον τόμον ἀποφαινόμενος, ὅτι «ὁ

1. Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Μοσχοπόλεως κλπ. βλ. Γρ. ὁ Ἀργυρ. σ. 77 σημ. 1.

2. Δυστυχῶς ὁ κ. Σκενδέρης κατὰ τὴν β' ἐκδοσιν δὲν συνεβουλεύθη καὶ τὴν λαμπρὰν πραγματείαν: «Περὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Μοσχοπόλεως» τοῦ πατριώτου κληρικοῦ (Παναθήναια τόμ. Κ', Ἀθῆναι 1914 σ. 5—12. Ὁ Καλλίμαχος ἐμελέτησεν ἐπισταμένως τὸν κώδικα κατὰ τὴν τοῦ 1912 ἐκστρατείαν, καθ' ἣν ὑπηρετεῖ ὡς ἱερεὺς.

3. Rouqueville Voyage de la Grèce (Paris 1826) τόμ. II, βιβ. 6 κεφ. 1, σ. 329—330. Σύντομον ἐράνισμα τῶν ἀνωτέρω τευχάνει καὶ τὸ ἐν τῇ Ν. Ἑλληνομν. τόμ. ΚΑ' (1927) σ. 159—164 δημοσίευμα τοῦ μακ. Λάμπρου: Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ οἰκογένεια Σίνα, (μετάφρασις ἐκ τῆς Vita Internationale τοῦ Μιλάνου (20 Μαρτ. 1913), ἐνθα ἐδημοσίευσεν αὐτὴν τὸ πρῶτον.

Κόιντος Μάξιμος ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως τῶν Μόσχων (Mosches) ἀνήγειρε τὴν Βοσκόπολιν, ἣτις ἀπὸ ἀπλῶν σκηνωμάτων ποιμένων κατέστη μητρόπολις τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἑπείρου»¹. καὶ προ-
χώρησε μυθοπλασιῶν ἔτι περαιτέρω καὶ μέχρι τοῦ Καυκάσου, ἔνθα
εὔρε τὴν Μοσχικὴν πόλιν τῶν Μόσχων καὶ ναὸν πανάρχαιον πρὸ τῆς
ἐκστρατείας οἰκοδομηθέντα τῶν Ἀργοναυτῶν· «ὑπέρκειται δὲ τῶν λε-
χθέντων ποταμῶν ἐν τῇ Μοσχικῇ τὸ τῆς Λευκοθέας ἱερόν, Φρίξου
Ἰδρυμα, καὶ μαντεῖον ἐκείνου»². Τοῦτον τὸν ναὸν ὁ Rouqueville ἀφε-
λέστατα τοποθετεῖ εἰς τὴν ἡμετέραν Μοσχόπολιν μὴ ἀναγνούς τὸν
Στράβωνα, ὅστις παρακατιῶν «τριμερές ἐστι τὸ ἱερόν, λέγει τὸ μὲν
γὰρ ἔχουσι... Κόλχοι, τὸ δὲ Ἴβηρες, τὸ δὲ Ἀρμένιοι»³. Τούτου ἕνεκα
κίβδηλος κατὰ πάντα τοῦ Γαλάτου ἡ παράδοσις καὶ ἀληθοφανεστέρα
τυγχάνει ἢ τοῦ εἰρημένου κώδικος ἀναγραφῇ, καθ' ἣν ἐν ἔτει 1630, ὅτε
ἐκτίζετο ἡ μονὴ τοῦ Προδρόμου, ἡ πόλις εἶχεν ἡλικίαν 250—300
ἔτων⁴. Μετὰ τὴν πάροδον τῶν σταυροφοριῶν, ὅτε πολλαὶ ἡρημώθη-
σαν πόλεις, ἀνεφάνη ἡ Μοσχόπολις, τίς οἶδε τίνος καταστροφείσης
διάδοχος· ὥστε ἡ ζῶσα παράδοσις δὲν ἐθεώρει τὸ κτίσμα ἀρχαιότερον
τοῦ 1300. Ἐπὶ τοῦ σημειώματος τούτου στηριζόμενος καὶ ὁ Hahn
γράφει, ὅτι ἡ Μοσχόπολις ἐκτίσθη τῷ 1338 ὑπὸ τοῦ Πέτρου ἡγεμό-
νος ἐκ τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν Μουζακαίων⁵ καὶ συνάπτει τὴν ἀκμὴν

1. Αὐτ. τόμ. III (1824) σ. 45—46. Ἴδου ὁλόκληρον τὸ χωρίον : Pasteurs vigilants, ouvriers économes, ces Valaques, qui se prétendaient descendus des Romains, établis dans la Candavie par Quintus-Maximus, avacent relevé, dans le onzième siècle sur les ruines de l'antique ville des Mosches, celles de Voschopolis ; et d'un sémple camp de bergers, cette coïlonie était devenue le métropole commerciale de l'Épire. On y comptait, vers le milieu du siècle dernier, près de quarante mille ames ; et en 1788 sa population, augmentée d'un tiers, promettait des superbes destinées aux chrétiens de cette partie presque ignorée de la Grèce. Les ecoles de Voschopolis florissaient. la civilisation s'annooait sous les auspices de la religion et de ses ministres ;

2. Στράβων γεωγραφία τόμ. Β', βιβλ. 11, 498.

3. Αὐτ. 499. βλ. Γούδα, Βίοι παράλληλοι τόμ. Δ', Ἀθῆναι 1871 σ. 2—4.

4. Βλ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σελ. 7δ.

5. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar (Wien 1867) σελ. 242. ὁλόκληρον τὸ χωρίον, ἔνθα ἐκτίθεται ἡ γενεαλογία τῶν Μουζάκων ὑπὸ τοῦ Ἰω. Μουζάκη βασιλευόντων ἐπὶ τῆς μέσης Ἀλβανίας περιλαμβανομένης καὶ τῆς Καστορίας, παρὰ Δασσαρέτη ἐν Δελτίῳ Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρείας τόμ. Ε' (Ἀθῆναι 1896) σ. 153—4· ἐντεῦθεν ἐσφαλμένως ἀνετυπώθη καὶ ὑπὸ Σκενδέρη (σ. 9).

αὐτῆς πρὸς τοὺς φυγάδας τοῦ Βυζαντίου¹. Εἶχε δὲ ἐνώπιον ὁ μέγας ἁλβανολόγος τὸ πολυθρύλητον χειρόγραφον τοῦ Ἰωάννου Μουζάκη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Hopf τότε ἀνακαλυφθὲν *Historia e genealogia della casa Musachia scritta da Giovanni Musachio despoto d'Epiro a suoi figli nel 1510*². Ἐν τοῖς προλεγομένοις (σ. 280) ἀναφέρεται καὶ τὸ γνήσιον ὄνομα τῆς Μοσχοπόλεως *Veskor*³ (νῦν δὲ λέγεται ὑπὸ τῶν κατοίκων Κουτσοβλάχων *Moskorolie* καὶ ὑπὸ πάντων τῶν Ἀλβανῶν *Voskorò* ἢ *Voskorò*). Τὴν σήμερον *Voskor* ὀνομάζεται χωρίον δίωρον ἀπὸ τῆς Μοσχοπόλεως ἀπέχον⁴, καὶ κατὰ τὴν ποράδοσιν ἐκ τούτου μετὰ πολὺν χρόνον μετοικήσαντες βλαχοποιμένες ἀνήγειραν τὴν Βοσκόπολιν, μετονομασθεῖσαν οὕτως ὥς ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος τῶν κατοίκων⁵. «ἀλλ' ἀκολουθῶς ἀποχωρούντων βαθμηδὸν τῶν κατοίκων αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ποιμενικοῦ σταδίου, ὅπως ἀναλάβωσι τὸ ἐμπορικόν, μετωνομάσθη Μοσχόπολις»⁶. Τοῦτο δὲ γέγονε πάντως ἅμα τῇ ἀναστηλώσει τῆς Ἀκτιδημείας. Τὸ Βοσκόπι φρονῶ, ὅτι προέρχεται ἐκ παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος Ἐπισκοπή· εὐτὼ δὲ ὀνομάζεται, ὥς ἴδεται, τὸ πάλαι ἡ Κοριτοῦ, ἄσημον τότε οὕσα χωρίον, ὑπαγομένη εἰς τὸν ἐπίσκοπον Κολώνης καὶ Διαβόλεως⁸. Ἡ ἀρχαία Διάβολις ὥς ὀνομάζεται παλαιότερον, ἔκειτο κατὰ τὸν *Leuclavius* καὶ *Lequiens* εἰς τὰ στενὰ τῆς Τσαγκώνης, ἔνθα ἔπειτα ἐπὶ τῆς κατοχῆς τῶν Σλάβων ἀνη-

1. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σελ. 53.

2. C. Hopf *Chroniques Gréco-Romains* (Berlin 1873) σ. 281—340.

3. Περὶ τὸ 1280 ἴσως ἦτο τότε χωρίον καὶ ἔπειτα ἐκτίσθη ἡ πόλις (βλ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 77—78). Ὁ ἅγιος Πτολεμαῖδος Ἰωαννὲς διίσχυρίζεται, ὅτι κατέχει σημεῖωμα τοῦ Μοσχοπ. κώδικος τοῦ 1510, ἐν ᾧ ἀναφέρεται Μοσχόπολις (τὴν ἱδρυσιν καὶ ὁ Λάμπρος ἀνάγει εἰς τὸ 1500, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 160). Ἀσύστατα πάντῃ τὰ περὶ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς ἀναγόμενα εἰς Μόσχον τινὰ ποιμένα ἐκ τοῦ ὅρου κατελθόντος εἰς τὴν πεδιάδα (*rolie* βλαχιστί), ὅθεν Μοσχόπολις = πεδιάς ἢ κοιλάς τοῦ Μόσχου.

4. L e a k e *Travels in Northern Greece I* (London 1835) σ. 343, καὶ L. R e y, *Guide de l' Albanie* (Paris 1930) σ. 135.

5. Ὁ Ἀθηνῶν Μελέτιος ἐν τῇ Γεωγραφίᾳ (σ. 396 β) γράφει : «κληθεῖσα οὕτως, ὅτι οἱ πλείους αὐτῆς βοσκοὶ προβάτων εἶναι» (τῷ 1728).

6. Ἀραβαντινὸς Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων (Ἀθήναι 1905) σ. 4. Ὁ Σκενδέρης (σ. 13) ἀναφέρει παραδόσιν, καθ' ἣν ὁ Πανάγιος Τάφος μετὰ τοῦ τιμίου ξύλου ἐδωροφόρησε καὶ τὴν μετωνυμίαν.

7. Κατὰ τὴν μέσσην Ἀλβανίαν ὑπάρχει χωρίον Πεσκόπι καλούμενον, ὥς καὶ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἀργυροκάστρου.

8. Βλ. Ἡ. Δασσαρήτη (= Ὁρολογᾶ) Περὶ τῆς Κοριτοῦς ἐν Δελτίῳ κτλ. σ. 143 καὶ 147.

γέρθη ἡ Σελασφόρος (Σβέσδα), ἧς διακρίνονται τὰ ἐρείπια¹. Ὁ Μουζάκης τῷ 1280 ἀναφέρει τὸ φρούριον Corizza ὡς νέαν πόλιν· ἰδοὺ ὁλόκληρον τὸ χωρίον, οὗ ἀνεμνήσθημεν καὶ ἀνωτέρω: Il signor Andrea Mosachi sebaston Crator (sic) ha posseduto e signoreggiato lo sotto scritto paese E più possedi e signoriggio il paese de Devoli maggiore, e nota, che c'è una terra che si chiama Vescop, la quale è distrutta. E più possedi e signoriggio la città de Corizza per inseno alla villa nomine Savoiana, et anco lo casale de Vioda, dove se pigliano gran pesci a capituni. E più possedi e si . . . il paese de Devoli minore insino à Nestrano la quale è una città ruinata². Δὲν εἶναι δὲ ἄπορον πῶς ἡ Ἐπισκοπὴ ἐγένετο Βοσκόπι (πρβ. Bischof ἢ Bishop κττ.—ἐπίσκοπος). ἡ παραφθορὰ τῶν τοπωνυμιῶν εἶναι τὸ γνώρισμα τῶν μερῶν ἐκείνων πρβλ.: Βουτέλια—Βιτώλια, Ἀχρίς, Ὀχρίς—Uri, Ori, Εὔροια—Βρόνα, Ἀμινά—Κάρινά· τὰ δὲ Βελέγραδα ἐλέχθησαν Βαλάγραδα, Μπελογράδι καὶ Βελογράδι καὶ Πελογράδον. τὸ κορύφωμα παρουσιάζεται εἰς τὴν προφορὰν τῆς Πριζρένης, τὴν πάντων δυσκολωτάτην κατὰ τὸν Griesebach: Prisdren, Prisdra, Pisdra, Pisdren, Pisren, Pisra, Pisdrend, Prisrend, Prisdrend, Prisrend κτλ.³. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον κτίσμα τῆς Μοσχοπόλεως ἀνάγεται καὶ εἰς Ἀλβανούς (καὶ οὐχὶ Βλάχους), καὶ ὑπάρχουσι κατὰ τὸν Λασσαρήτην μαρτυρίαι⁴. Μετὰ ταῦτα οἱ ἐκ Μουζεκιᾶ Βλάχοι περιπλανώμενοι ὥς νομάδες εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Φράσσαρης (ὅθεν καὶ Φρασσουλῆδες ἢ Φρασσεριῶται καλοῦνται οἱ Μοσχοπολῖται Βλάχοι) ἐστράφησαν εἰς τὰ μέρη τῆς Μοσχοπόλεως διακρινομένης διὰ τὰ ὠραῖα δάση καὶ τὴν πλουσίαν νομήν⁵. Ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης συρροῆς οἱ ἠπειρώται τὸ πρῶτον ἐπωνόμασαν αὐτὴν Βοσκόπολιν· οἱ δὲ ἐγγώριοι ὠνόμαζον ὕπως καὶ νῦν, Βοτσκολό⁶.

1. P o u q n e v i l l e, ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. III. σ. 39-45.

2. H o p f, Chroniques Gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques (Berlin 1873) σ. 280. Ὁ Κοτζᾶ Ἰμπραχώρης ἔπειτα τῷ 1490 ἔκτισε τὴν πόλιν καὶ μετέβαλε καὶ τὸν ναὸν τῆς ἁγ. Παρασκευῆς εἰς τέμνος.

3. Reise durch Rumelie II (βλ. Diturijsa III, σ. 491).

4. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 124 σημ. 4.

5. F a l v. C o r d i g n a n o, Në lamë të kulturës shqipëtare (Vulneti i popullit. Tiranë, 20 Νοεμβρ. 1930).

6. Πάντες σχεδὸν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ καὶ γεωγράφοι, μὴδ' αὐτοῦ τοῦ Ἀραβαντινοῦ καὶ Λαμπρίδου ἐξαιρουμένου, γράφουσι Βοσκόπολις.

2. *Ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἡ ἐξαίρετος
τοποθεσία· Ἡ Ἀκαδήμεια καὶ ἡ βιβλιοθήκη,
ἐντυπα καὶ χειρόγραφα.*

Ἡ χώρα αὕτη, ἡ ὁριζομένη, ὡς εἴπομεν, ὑπὸ τῶν δύο Τομόρων, ἡ Λασσαρητία, ἦν τὸ λαμπρότερον μέρος τῆς Ἰλλυρίδος¹. Οἱ δὲ Λασσαρήτιοι ἐκ πάντων τῶν Ἰλλυρικῶν φύλων ἀπέβησαν οἱ ἐπικινδυνωδέστεροι τοῖς Μακεδόσι πολέμοι. Ὁ βασιλεὺς αὐτῶν Βάρδαλις μέγα καὶ ἰσχυρὸν ἰδρύσας κράτος τῷ 385 π. Χ. κατέστησε φόρου ὑποτελῆ τὴν Μακεδονίαν, ἣτις ἐπὶ Περδίκᾳ ἐκινδύνευσε νὰ ὑποδουλωθῇ τέλεον². Ἐπὶ Βυζαντινῶν ἐκ τῆς περιφερείας ταύτης ἀνεφάνη εἰς τῶν μεγαλητέρων αὐτοκρατόρων, ὁ Ἰουστινιανός. Οὗτος προεπωδῶς τὴν ἑαυτοῦ γενέτειραν, τὴν Ἀχρίδα, τιμήσας καὶ πρώτην Ἰουστινιανὴν μετονομάσας, ἀνεκήρυξεν αὐτοκέφαλον τὴν ἐκκλησίαν αὐτῆς, περιλαμβάνουσιν πλὴν τῆς Ἀλβανίας μέγα μέρος τῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου. Ἡ Ἀχρίς ἔπειτα ἐχρημάτισε καὶ ἔδρα τῶν Βουλγάρων βασιλέων. Τὴν ὁσημέραι φθίνουσιν τῆς Ἀχρίδος δόξαν προώριστο νὰ συνεχίσῃ ἡ κλεινὴ Μοσχόπολις «δυναμένη νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ μίαν *τερπνοτάτην δασιν*, κατὰ Κουτσουνίκαν, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρημίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως τῆς βαρβαρότητος»³. Ἐνταῦθα ὡς ἐν θεοσώστῳ κιβωτῷ διετηρήθη ἡ πατροπαράδοτος ἐθνικὴ κληρονομία, τὰ τιμαλφῇ λείψανα τῆς βυζ. δόξης, τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν πολιτείαν, τὴν ἐκκλησίαν, τὸ ἐμπόριον καὶ δὴ εἰς τὰ γράμματα. «τὰ μὲν σχολεῖα τῆς Βοσχοπόλεως τότε ἦνθουν, ὁ δὲ διὰ τῆς θρησκείας καὶ τῶν λειτουργῶν αὐτῆς προστατευόμενος πολιτισμὸς προήγετο, ὥσπερ ἄλλοτε κατὰ τὰς εὐτυχεῖς ὁχθὰς τῆς Περουβίας»⁴. Ἡ Νέα Ἀκαδήμεια ὡς τηλαιγῆς φάρος ἐξέπεμπε τὰς ἀκτῖνας καὶ πέραν τῆς εὐρωπ. Τουρκίας, ὡς εἰς τὴν Ῥουμανίαν π.χ.

1. Βλ. ἀξιόλογον περιγραφὴν ὑπὸ *Δήμιτσα* ἐν Μακεδονικοῖς Γ' σ. 198 ἐ. Ἡ κοιλὰς τῆς Κοριτσᾶς, ἥς τὸ δυτικὸν κατέχει ἡ Μοσχόπολις, εἶναι ὑψηλοτέρα πάντων τῶν ἄλλων ὄροπεδίων (*Ἀραβαντινὸς* ἐν Πανδώρα ΙΘ' σ. 196). εἶχεν ὅλα τὰ προσόντα ἡ τοποθεσία αὕτη πρὸς σύστασιν μεγάλης πόλεως. ὅπως τὸ Βυζάντιον ἐκτισμένον ἐπὶ 7 λόφων διασχίζεται ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ τῆς θαλάσσης, οὕτω καὶ ἡ Μοσχόπολις ἀνεγερθεῖσα ἐπὶ ἰσαριθμῶν λόφων διασχίζεται ὑπὸ τριῶν ποταμίων, καὶ παρὰ τὰς στενωποὺς ῥύμας (ὡς πᾶσαι αἱ τουρκ. πόλεις) ἦν πανταχοῦ ἀναπεπταμένη εἰς εὐρὺν ὁρίζοντα καὶ ἀνέπνεε τὸν καθαρὸν ἀέρα.

2. *Δήμιτσας*, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 599.

3. Γενικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως τόμ. Α' (Ἀθήναι 1863) σ.98.

4. P o u n e v i l l e, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 393 σημ.

ἀριπρεπεῖς φιλόλογοι, θεολόγοι καὶ ποιηταὶ ἀνέθρωςκον ὡς Ἀνταῖοι ἐπὶ ἓνα σχεδὸν αἰῶνα ἐκ τοῦ «Ἑλληνικοῦ φροντιστηρίου». «μεγίστη ἦτο ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ Σχολὴ διὰ τῶν καθηγητῶν καὶ μαθητῶν αὐτῆς διὰ πάντα τὸν δοῦλον τότε ἑλληνισμόν, δημιουργήσασα πρωτοφανῆ πνευματικὴν κίνησιν καὶ διαδίδουσα τὰ φῶτα τοῦ ἑλλ. πολιτισμοῦ δαψιλέστατα καὶ καρποφορώτατα»¹. Βεβαίως καὶ πρὸ τῆς ιδρύσεως τῆς Ἀκαδημείας αἱ Μοῦσαι περιπαθῶς ἐθεραπεύοντο ἐν ταῖθα. Περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΖ' ἑκατ. συνεστάθη Ἑλληνικὴ Σχολὴ παρὰ τῶν ἐν Ἑνείᾳ, Αὐστρίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ ἐμπορευομένων Μοσχοπολιτῶν καὶ ὑπὸ τῶν διαφόρων τῆς τότε ἀνθηρᾶς πόλεως συντεχνιῶν σπουδαίως προικοδοτεῖται². Εἰς τὴν ἀνέγειρσιν ὁμως τῆς Ἀκαδημείας πλήν ἄλλων συνέδραμον καὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ φιλόμουσοι Κοριτσαῖοι δι' ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τῶν προκρίτων τῆς πόλεως Θεοδ. Μπάλλα, Ἀναστασίου Κωστῆ Μόσχα καὶ Γεωργ. Μάνου³. Ἀλλὰ πόλις ἥτις «ἡμιλλᾷτο νὰ γείνη ἑξαρχος τοῦ φωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων μὲ τὰ κοινωφελῆ ἔργα της»⁴, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ στερῇται καὶ βιβλιοθήκης, τοῦ ἀπαραιτήτου ἐφορκίου τῆς τε Ἀκαδημείας καὶ τοῦ τυπογραφείου. Αὕτη οὖσα ἀνάλογος πρὸς τὰ εὐαγῆ ταῦτα ιδρύματα περιεῖχεν οὐ μόνον τὰς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πατέρων ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας γλώσσας πληθὺν συγγραμμάτων, ὡς εἰκάζομεν ἐκ τῶν παραδιδομένων μαθημάτων καὶ τῶν ἐκδόσεων τοῦ τυπογραφείου. καὶ ταῦτα πάντα προυμήθευον ἐξ Εὐρώπης οἱ καὶ τοῦ κερδῶν Ἑρμοῦ λάτραι Μοσχοπολῖται. Πρὸς τούτοις καὶ πολύτιμα χειρόγραφα δὲν ἔλειπον ἐκεῖθεν. Ἐν τῷ κώδικι τῆς Παναγίας πλήν τῆς τοῦ μητροπολίτου Λυρραχίου Γρηγορίου ἀφιερώσεως τῆς ἰδίας αὐτοῦ βιβλιοθήκης⁵, σημειοῦται καὶ τόδε: «Ὁ αἰδεσιμώτατος παπᾶ κὺρ Γεώργιος παπᾶ Κώστα, παπᾶ Σίνα ἀφιέρωσεν εἰς τὸ σχολεῖον βιβλία ἑλληνικὰ καὶ

1. *Εὐαγγελίδης*, ἐνθ' ἰν. σ. 93' περὶ τῆς Ἀκαδημείας ἐλέχθησαν ἐν Γρηγ. τῷ Ἀργυρ. σ. 79 ἔ. τὰ δέοντα, συμπληρωθήσονται δε καὶ κατωτέρω, κεφ. VI.

2. *Λαμπρίδης*, Περὶ τῶν ἐν Ἠπείρῳ ἀγαθοεργημάτων Α' σ. 103.

3. Ἐν τῇ ἀναγραφῇ τοῦ Κώδικος, βλ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 80-81.

4. *Κούμας*, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων τόμ. IB' σ. 531.

5. Ἀνωτ. σ. 65, καὶ Κωδ. φ. 28α Κατάλογος κτλ. βλ. ἄνωτ. σ. 80. Ὁ *Βελλιανίτης* ἀναφέρει, ὅτι τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς βιβλιοθήκης ἀνερχόμενα εἰς 1700 τόμους ἐσώζοντο μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1916, ὅτε κατεστράφησαν ἢ διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν λεηλατησάντων τὴν πόλιν. (Ἡμερολόγιον τῆς Μεγ. Ἑλλάδος 1922 σ. 234).

ῥωμαϊκὰ κομμάτια πέντε· αἰώνια ἡ μνήμη»¹. Ἀλλὰ νῦν μετὰ τὰς τόσας καταστροφὰς τῆς πόλεως καὶ ἡ βιβλιοθήκη συναπώλετο. Τὰ ἐκ τῆς πρώτης καταστροφῆς διασωθέντα βιβλία περισυνελέγησαν τὸ πρῶτον ἐν τοῖς κελλίοις τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας (εἶτα τοῦ ἁγ. Νικολάου), καὶ τὴν ἐπιτήρησιν αὐτῶν ἐνεπιστεύετο ἡ ἐφορεία εἰς τὸν ἐκάστοτε κανδηλανάπτην! ². Ἐντεῦθεν, ὡς φαίνεται, λεηλατηθείσης τῆς βιβλιοθήκης ἔχουσι τὴν προέλευσιν διάφορα χειρόγραφα, ὕπερ πρὸ τοῦ εὐρ. πολέμου ἐκόσμουν τὴν τοῦ γυμνασίου Κοριτσᾶς βιβλιοθήκην³. Ὁ νῦν ταμιακὸς ἐν Καστορίᾳ ὑπάλληλος κ. Θεόφραστος Γεωργιάδης εἶχε κατορθώσει ὡς διδάσκαλος ἐν Μοσχοπόλει νὰ συγκεντρώσῃ εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Σχολῆς πολλὰ ἐκ τῶν βιβλίων, καὶ δὴ Εὐαγγέλιον εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τοῦ ἁγ. Νικολάου, «ζῶν εὐαγγέλιον» ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καλούμενον, τοῦ Θ'. αἰῶνος ἐπὶ μεμβράνης διὰ τὴν τε καλλιγραφίαν καὶ μικτυλογραφίαν θαυμαζόμενον⁴. Ὁ Καλλίμαχος (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 9) εἶδε τὰ χειρόγραφα ταῦτα, μεμβράϊνα καὶ βομβύκινα καὶ χαρτῶα, εἰς τὴν τοῦ Προδρόμου μονήν, ὡς καὶ εὐαγγέλιον ἐπὶ μεμβράνης εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τοῦ IB' αἰῶνος, τοῦ Χρυσοστόμου κώδικα ἐπίσης μεμβράϊνον φυλαττόμενον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παπᾶ Πέτρου, ὦν πάντων ἐποιήσατο κατάλογον, ὅστις ἀμφιβάλλω, ἐὰν εἶδε τὸ φῶς διὰ τοῦ τύπου. Καὶ συνδρομηταὶ δὲ καὶ ἐκδότης πολλῶν ἔργων ἐμφαίνονται οἱ Μοσχοπολίται, καὶ δὴ καὶ μετὰ τὴν τῆς πόλεως καταστροφὴν. Καὶ ἀναφέρω ὧδε ταῦτα: «Πραγματεία περὶ παιδων ἀγωγῆς, ἡ παιδαγωγία συντεθεῖσα παρὰ Ἰωσήπου τοῦ Μοισιόδατος καὶ τυπωθεῖσα δαπάνῃ φιλοτίμῳ τοῦ ἐντιμοτάτου καὶ χρησιμωτάτου ἐν πραγματευταῖς κ. κ. Θεοδώρου Ἐμμανουὴλ Γκίκου τοῦ ἀπὸ Μοσχόπολιν, 1779. Ἐνετίησιν παρὰ Νικ. Γλυκεῖ, 8ον σ. 175» (βλ. καὶ κατωτ. κεφ. VI, 7).

Δεύτερον ἔργον ἐκδοθὲν παρὰ Μοσχοπολίτου εἶναι ἡ ἀκολουθία τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Βλαδιμήρου, ἣτις ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ

1. Κωδ. φ. 33β (Παναθήναια τόμ. 26 σ. 9) τὸ ῥωμαϊκὰ ἐνταῦθα σημαίνει Ῥουμανικά, ὡς ὀφόμεθα. Βλ. Περιγραφὴν τῆς Μητροπόλεως Βελεγράδων ὑπὸ Ἀνθ. Ἀλεξούδη σ. 75.

2. Σκενδέρης σ. 19.

3. Καὶ ἐντεῦθεν, ὡς μανθάνω, ἐλεηλατήθησαν ἤδη πρωτοστατουῦντος εἰς τὴν ἀπεμπόλησιν αὐτοῦ τοῦ κατὰ παραχώρησιν Ὁδοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἀλβ. ἐκκλησίας.

4. Βελιανίτης, Ἡμερολόγιον τῆς Μεγ. Ἑλλάδος (Ἀθῆναι 1922) σ. 75.

5. Βλ. καὶ Σκενδέρη σ. 32. Σημειῶδες ἐνταῦθα τὸ ἐπίθετον Γκίκας, ὅπερ ἀπὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Ῥουμανίας διεδόθη εἰς Ἀλβανίαν.

τῷ 1776 (κακῶς γράφεται «τὸ πρῶτον», διότι ἔχομεν τῷ 1741 τὴν ἔκδοσιν τῆς Μοσχοπόλεως) «ἀναλώμασι τοῦ τιμιωτάτου καὶ χρησιμωτάτου κ. Νικολάου Δημητρίου Ντορούγα εὐπατρίδου Μοσχοπόλεως εἰς Σίπησχα» (παρὰ Legrand ἀρ. 796). Πρὸς τούτοις καὶ «Ἐπιτομὴ γραμματικῆς περιέχουσα τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου ἐπὶ βοηθείᾳ τῶν ἀπορωτέρων νέων εἰς εὐχερῇ ἔναρξιν τῆς σπουδῆς δαπάνη καὶ συνδρομῇ εὐγενεῖ τε καὶ θεοφιλεῖ Σωφρονίου Γεωργίου τοῦ Μοσχοπολίτου, νῦν πρῶτον τυπωθεῖσα καὶ μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθεῖσα. Ἐνετίησι, 1763 παρ' Ἀντωνίῳ τῷ Βόρτολι (τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἔτει 1764 παρὰ Legr. 588, 600).

Ἀλλὰ τὰ τῆς φιλομουσίας ζώπυρα καὶ τῆς εὐγενείας τὰ καλὰ δὲν ἡδυνήθη παρὰ τοῖς Μοσχοπολίταις νὰ ἐξαλείψῃ ἡ ἀγρία ἐκείνη ἐρήμωσις. Τῷ 1800 καθορᾶται τῆς νέας Σχολῆς προϊστάμενος ἀνὴρ μάλα ταῖς Μούσαις πεφιλημένος, ὁ Βοσχοπολίτης Δανιήλ¹. καὶ τῷ 1840 διὰ ποσοῦ 200 ταλλήρων ὁ Ἀν. Καζαντζῆς ἀνήγειρε τὴν μέχρις ἐσχάτως σωζομένην σχολήν, καὶ ἕτερος Μοσχοπολίτης, ὁ Μιχαὴλ Κιοπέκας, συνέλεξεν ἐν Βιέννῃ πρὸς 400 φιορινίων κατατεθέντων ἐν τῇ τραπέζῃ πρὸς διατήρησιν αὐτῆς (τόκοι 200 φιορ. ἐτησίως)². Ἀλλ' ἡ Μοσχόπολις, ἂν καὶ ἀπέβαλε τὴν ἀρχαίαν εὐκλειαν, εἶχεν ὅμως μέγα καὶ ἐπίφοβον ὄνομα· ὅθεν ὑπῆρχεν ὁ στόχος οὐ μόνον τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων. Οὗτοι κατὰ τὸν ῥωσσοτουρκ. πόλεμον μετὰ τῆς μονῆς τοῦ ὁσίου Ναοῦμ ἐπυρπόλησαν καὶ τὴν βιβλιοθήκην τῆς Μοσχοπόλεως³.

3. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Μοσχοπόλεως—Αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίαι—Αἱ συντεχνίαι καὶ ἡ φιλομουσία αὐτῶν—Ἡ ἀγορά, τὰ διάφορα ἐργοστάσια, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορικὴ κίνησις—Τὸ Ὀρφανοδιοικητήριον καὶ τὸ ὀρφανοτροφεῖον—Ἡ Κάσσα τῶν πτωχῶν.

Ἡ εὐεργετικὴ τῆς Ἀκαδημείας ἐπίδρασις ἀπεδείχθη ἀμέσως ἐπ'

1. Βλ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ σ. 94.

2. Λαμπρίδης, ἐνθ' ἄνωτ. 104. Μεταξὺ τῶν συνδρομητῶν φέρεται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας *Μιλόσχης*· ὁ συγγραφεὺς μέμφεται τῷ βαρόνῳ *Σίνα* μὴ συμμετασχόντι τῆς συνεισφορᾶς, ἀλλ' ὁ *Δραβαντινὸς* μαρτυρεῖ τὸ ἀντίθετον, (Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων (Ἀθῆναι 1905) σ. 45). Τὰ 200 φιορίνια ἐσχάτως πρὸ τοῦ εὐρωπ. πολέμου εἶχον κατανήσει 18-20 λίραι Τουρκίας, αἵτινες διετίθεντο ὑπὲρ τῶν σχολείων *Σκενδέρη* Ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως ἐκδ. α' (Ἀθῆναι 1906 σ. 2.).

3. *Ζώτου Μαλοσσοῦ*, Ἡπειρ. Μελέται Δ' τευχ. 2 (Ἀθῆναι 1882) σ. 55.

αὐτῆς τῆς πολιτείας διὰ τῆς θαυμασίας καὶ πρωτοφανοῦς ὁργανώσεως, δι' ἧς ἡ Μοσχόπολις ἀνῆλθεν εἰς περιωπὴν εὐνομίας καὶ πλούτου ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας προερχομένου· συνεδέετο γὰρ μετὰ τῶν μεγάλων ἐμπορικῶν οἰκῶν τῆς Εὐρώπης καὶ εἶχεν ἐγκαταστήσει παρ' αὐτοῖς παραρτήματα. Οὐδεμία τῶν πόλεων τῆς εὐρωπ. Τουρκίας ἠδύνατο ἐν τούτῳ νὰ συναγωνισθῇ αὐτῇ. εἰς τὰ τραχέα ἐκεῖνα ὄρη ἐν τῷ μέσῳ τῆς τρομοκρατίας τῶν τουρκ. ὀρδῶν, λυμαιομένων ἐπὶ αἰῶνας τὴν πέριξ χώραν, συναντῶμεν ἓνα ἀφάνταστον πολιτισμὸν διὰ τὴν ἐποχὴν¹. Ἴδου πῶς περιγράφει τὴν καταπληκτικὴν ἀνάπτυξιν ἡ ξυνωρίς τῶν συντακτῶν τῆς πρώτης εἰς δημῳδῇ γλῶσσῃ ἐκδοθείσης γεωγραφίας: «αὐτὴ ἡ πόλι προτιτέρα δὲν ἦταν τίποτε. οἱ Βοσκοποῦνται ἔχουν ἐκ παραδόσεως πῶς ἦταν δεκαεὶς καλύβαις βοσκῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖο καὶ ὠνομάστηκε Βοσκόπολι· μετὰ ταῦτα ὅμως αἵξησε καὶ ἔγινε αὐτὸ, ὅπου ἀκούομεν, μάλιστα εἰς τὸν τρέχοντα αἰῶνα εἰς τέτοιαν ἀκμὴν ἦταν, ὅπου εἶχε 12000 σπίτια, 14 ῥουφέτια τεχνῶν, σχολεῖο καλὸ, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπρόκοψαν πολλοὶ καὶ ἐντόπιοι καὶ ξένοι, τυπογραφίαν, πλοῦτον πολύν, καὶ ἐνὶ λόγῳ ἦταν εἰς τὴν Τουρκίᾳ μία πόλι στολισμένη μὲ ὅλα ἐκεῖνα, ὅπου στολίζουν μία πόλι Εὐρωπαϊκὴ»². Εἶναι ἡ μόνη σχεδὸν ἱστορικὴ σύγχρονος ἀφήγησις καὶ ὑπὸ αὐτοπτῶν γενομένη ἀρκούντως διαφωτιστικὴ. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα δὲν ἀποσαφηνίζονται τὰ αἷτια τῆς τοιαύτης προόδου. Ὅπως ὁ Hahn πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀκμῆς τῶν γραμμάτων ἀναφέρει τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τοὺς φυγάδας τοῦ Βυζαντίου³, οὕτω καὶ ὁ ἐν Σκόδρα Ἰησουΐτης Cordignano ἀναζητῶν τοὺς λόγους τῆς ἐνταῦθα ἀκμῆς τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδωσιν εἰς τοὺς φυγάδας τῆς Κωνσταντινουπόλεως Γενουηνοὺς, εἰσαγαγόντας ἐνταῦθα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐμπορίου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων. Χωρὶς νὰ συζητήσω, ὅπως τὴν πρώτην οὕτω καὶ ταύτην τὴν γνώμην, καταχωρίζω ἐνταῦθα αὐτολεξεῖ τὴν περικοπὴν τοῦ διατριβογράφου:

Si do qi të jet puna, ska farë dyshimi se ky qytet mrrîjti në kulm të lulzimit të vet tregtije dhe kulture në shek. e XVII. e XVIII. Tregu i tynë ishte sidomos me Italin e me Austrin.

Duhet me vu oroe se kishin pasë fatin me pritë mbrenda mureve të veta mbas rrxinimit të Stambolles prej Sulmit të Tur-

1. *Καλλίμαχος*, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 5.

2. Γεωγραφία νεωτερικὴ ἐρανισθεῖσα ἀπὸ διαφόρους συγγραφεῖς παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου τῶν Δημητριέων κτλ. Τόμ. Α' (Βιέννη 1791) σ. 27.

3. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 79.

qve t' ikun Gjenoves (tregtarë në Stambollë prej Genova t' Italis), të cillët shkak tuen një përpërim të math tregtije në Moskopole, qi kje e zoja tasli ma më cue kolonit e veta gjithkund n' Europen e mjesme¹.

Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπαραστήσῃ τις σήμερον τὸ μεγαλεῖον τῆς Μοσχολέως. Οἰκίαι μεγαλοπρεπεῖς ἐκ λίθων πελεκητῶν ἐκτισμέναι, ὑψηλαὶ μετὰ στοῶν καὶ ἐξωστῶν, ὧν ἑσπεροῦντο αἱ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι τῆς Τουρκίας οἰκίαι, κατελάμβανον τὴν περιοχὴν τῶν ἑπτὰ λόφων. Τὸ ἐσωτερικὸν ἦν ἀνώτερον περιγραφῆς. ἄρκει νὰ ἐνθυμηθῇ τις, ὅτι πολλαὶ εἶχον ὡς διακόσμησιν τοιχογραφίας θεμάτων τῆς ἑλλ. μυθολογίας². Πρὸς τὴν λαμπρὰν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν λοιπὴν καλαισθητικὴν διαρρύθμισιν τῆς πόλεως ἀνθημιλλῶντο καὶ οἱ εὐγενεῖς φιλοπρόοδοι κάτοικοι, ὠργανωμένοι εἰς ἀξιόλογα ἐπαγγελματικὰ καὶ κοινοτικά σωματεῖα, ἅπερ ἀπέδειξαν, ὅτι ἐνεφοροῦντο αἰσθημάτων μαρτυροῦντων ἡθῶν εὐγένειαν, ἀριστοκρατίαν καὶ πολιτισμόν, οἷα σπανίως εὐρίσκομεν ἐν τῇ τουρκοκρατουμένῃ Ἑλλάδι κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους. Ταῦτα συνέστησαν συνεταιρικῶς καὶ τὸ τυπογραφεῖον³. Μετὰ δὲ ταῦτα ἄδραῖς δαπάναις, ἐν αἷς συμμετέσχον καὶ αἱ τῆς περιοικίδος πόλεις, ἀνεστηλώθη ἡ Νέα Ἀκαδήμεια, τὸ σέμνωμα τῆς πόλεως⁴. Τότε τὰ σωματεῖα ἀξιεπαίνως ἀνέλαβον τὴν ἐν αὐτῇ ἐκπαίδευσιν νέων εἰς διαφόρους ἀνωτέρας τάξεις. ἔξ ἄλλου ἐφιλοτιμοῦντο νὰ μετακαλέσωσι σοφοὺς καὶ διαπρεπεῖς καθηγητάς, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σχέσεις καὶ συζητήσεις αὐτῶν πρὸς τοὺς συναδέλφους τῶν εὐρ. πανεπιστημίων. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ τῆς θεραπείας τῶν Μουσῶν ἦσαν προσιτὰ εἰς εὐαρίθμους. οἱ πολλοὶ εὐρίσκον αὐτὰ εἰς ἄλλα σημεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Μεγάλῃ ἀγορᾷ διὰ καλλιγρόων κρηνῶν ἐστολισμένη ἦτο ἀναπεπταμένη ἀπ' ἄκρου ἕως ἄκρου τῆς πόλεως. οἱ γουνεράδες, οἱ ταλαγανιζῆδες, οἱ φλοκατάδες, οἱ ταπητουργοί, οἱ ὀπλοποιοί, οἱ μαχαιροποιοί, οἱ σιμηματοποιοί, οἱ κουγιουμτζῆδες ἢ χρυσοί, οἱ χαλκιάδες καὶ μπρουτζάδες, οἱ μεταξουργοὶ καὶ ἄμπατζῆδες καὶ κεντηταὶ τσοχίνων ἐνδυμάτων, οἱ φουστανελλοποιοὶ καὶ τζαρουχάδες, οὗτοι καὶ ἄλλοι παρόμοιοι ἀπετέλουν τὸ bon marché τῆς Μοσχο-

1. Vulneti i popullit κτλ.

2. Τοιαῦται σώζονται εἰς πολλὰ ἐν Σιάτιστῃ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μέγαλα. Τίς οἶδε καὶ ὁ Σίνας, ἃν δὲν ἐνεπνεύσθη ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀξιοθαύμαστον τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀκαδημείας διακόσμησιν.

3. Βλεπ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 84-89.

4. Βλέπ. περὶ τῆς ιδρύσεως αὐτ. σ. 79 ἔ.

πόλεως, ἔνθα συνέρρεον ἐξ Ἡλείρου Μακεδονίας καὶ ἐκ πάσης Ἀλβανίας ἄπειρα πλήθη. Ἐν Ἡλείρῳ π. χ. τραγποδοῦντες τὴν νύμφην ἐρωτῶσιν αὐτήν :

Τί καλάφες τῶν πενθερικῶν σου ;

Ἔφερα ὄντι¹ μὲ μόσκο καὶ τσεμπέρι μὲ μετάξι,

ἔφερα καὶ τοῦ γαμπροῦ Μοσχοπολιάνικη φλοκάτα².

Ἐθάμβωνον τὸν ἀγοραῖον ἐπισκέπτην τὰ μεγάλα ἐργοστάσια ἐριούχων, τὸ πλῆθος τῶν δημητριακῶν καὶ ὀπωρικῶν, καὶ τὰ περίφημα μῆλα τῆς Ἀχρίδος εἰς ἀτελευτήτους στίχους πυραμίδων τοποθετημένα, καὶ πρὸς αὐτὰ συνωθοῦντο αἱ μιλοπάριοι Ἀλβανίδες καὶ Βλάχισσαι ὑπὸ τοῦ βαθέος ἐρυθροῦ χρώματος καὶ τοῦ ἀρώματος τοῦ μεθυστικοῦ παγιδευόμεναι³. Πρὸς δὲ τούτοις περιζήτητοι ἦσαν οἱ ἐγγέλεις τῆς Μαλικῆς καὶ τὰ κοράνια (πέστροφες) τῆς Ἀχρίδος, ὧν εὖγεστοι ἰχθῦς οὐδαμοῦ ὑπάρχουσιν. Τὰ προϊόντα τὰ ἀφθόνως ἀποκομιζόμενα ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας ἀφειδῶς διετίθεντο ὑπὲρ εὐαγῶν σκοπῶν καὶ πρὸς ἴδρυσιν φιλανθρωπικῶν καταστημάτων, ὧν διέπρεπε τὸ Ὀρφανοδιοικητήριον, μέγα τριώροφον οἰκοδόμημα ἐκ 40 δωματίων καὶ εὐρυχωροτάτων αἰθουσῶν διδασκαλίας, τὸ alter ego τῆς Ἀκαδημείας⁴, ὑφ' ἧς τὴν ἐποπτείαν διετέλει. Πλὴν τούτου ὑπῆρχε καὶ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον χάριν τῶν ἁπανταχοῦ τῶν ὑποδούλων χωρῶν παιδείας τε καὶ ἀρετῆς πάσης ὀρεγομένων νέων. Ἐνταῦθα παρείχετο αὐτοῖς ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδεισις καὶ προπόνησις, καὶ ἔντεῦθεν ἐστρατολόγουν αἱ συντεχνίαι τοὺς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ ὑποτρόφους αὐτῶν. Κατὰ τὸν κώδικα οἱ χαλκιᾶδες καὶ καλαῖτζῆδες καὶ χρυσοὶ καὶ παπουτσῆδες καὶ αἱ ἄλλαι συντεχνίαι τῶν -τζίδων ἀνέλαβον νὰ σπουδᾷσουν ἀνὰ ἓν παιδίον εἰς τὰ ἑλληνικά,

1. Ὑποκάμισον.

2. Κατὰ τὸν Ν. Μυστακίδην παρὰ Σκενδέρη σ. 54.

3. Εἶχεν ἀναπτυχθῆ, γράφει ὁ Βελιανίτης, ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων εἶδος ταπητουργίας προσομοιαζούσης τὴν ταπητουργίαν τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ ὅποια ὅμως εἰς τὰ σχέδιά της διετήρησε τὰς ἀρχὰς τῆς Βυζ. κοσμητικῆς. Ἐκ τῶν προϊόντων τῆς λαμπρᾶς ταύτης βιομηχανίας ὑπάρχουν πολλὰ εἰς τὰς πόλεις τῆς Δυτ. Μακεδονίας. Ἄν δὲν ἀπατῶμαι δέ, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς πόλεως φυγάδες Μοσχοπολίται, ἔμπειροι ταπητουργοί, μετέφεραν εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας τὴν τέχνην των καὶ διέδωκαν αὐτήν· οἱ δὲ τάπητες οἱ ὥρατοι τῆς Κεζάνης δὲν εἶναι, εἰ μὴ ἡ συνέχισις τῆς μεγάλης ἐκείνης βιομηχανίας τοῦ καταστραφέντος ἐκπολιτιστικοῦ ; πολιτισμοῦ ; τῆς βορείου Ἡλείρου (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 286).

4. Βλ. Γρηγ. ὁ Ἀργυρ. σ. 81.

φιλοσοφικά καὶ θεολογικά μαθήματα κατὰ διαδοχὴν παντοτεινά¹. Πρὸς τούτοις οἱ Μοσχοπολῖται συνέστησαν καὶ φιλόπτωχον ἀδελφότητα καὶ τὴν «Κάσσαν τῶν πτωχῶν», περὶ ἧς ἔχομεν τὴν ἐξῆς ἀξιόλογον ἀναγραφὴν: «κατὰ τὸ χιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν ἔτος ἐπὶ τοῦ πανιερωτάτου, λογιωτάτου καὶ θεοπροβλήτου μητροπολίτου τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Κοριτσᾶς καὶ Σελασφόρου κυρίου κυρίου Νικηφόρου ἐπὶ τῶν ἐντιμωτάτων ἀρχόντων τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας κ.κ Θεοδώρου Βρέττα, Ναοῦμ Θεοδώρου, Κωνσταντίνου Βρέττα, τοῦ ἀρίστου ἐξάρχου τοῦ Ὁρφανοδιοικητηρίου, καὶ ἐπὶ τῶν χρησιμωτάτων ἐπιτρόπων κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἀρχινήθηκεν εἰς στερέωσιν ἡ «Κάσσα τῶν πτωχῶν», τὸ καταφύγιον τῶν κακῶς ἐχόντων, τὸ πλήρωμα πασῶν τῶν ἀρετῶν αἰωνία ἡ μνήμη, Τοῖς μέλλουσι νὰ ἐπιτροπεύσουν καὶ νὰ πασχίσουν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ διὰ ἐτούτην τὴν κάσσαν τῶν ὁρφανῶν αἰωνία ἡ μνήμη»².

4. Τὸ ἰδιόρρυθμον καὶ προνομιούχον πολίτευμα—Οἱ ἄρχοντες καὶ τὰ συμβούλια τῶν συνοικιῶν, ὁ μέγας ἄρχων ἢ ζουπάνος Θεόδωρος Βρέττας—Οἱ πρωτομαῖστορες καὶ τὰ συντεχνικά συμβούλια, τὰ δικαστικά.

Ἀλλὰ πρὸς ἐπίτευξιν καὶ διατήρησιν τῶν ἀγαθῶν τούτων, δι' ὧν πλεῖστοι τῶν μερῶν ἐκείνων ἐρρύντο τῶν δεινῶν καὶ δὴ τοῦ ἐξισλαμισμού, ὅστις ἡραίου τὰς χριστιανικὰς φάλαγγας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, συνετέλεσαν ἄλλα τε καὶ ἡ προνομιούχος θέσις, ἣν διὰ πολλῶν ἀγώνων ἐξησφάλισαν οἱ Μοσχοπολῖται παρὰ τοῖς κρατοῦσι, καὶ κατώρθωσαν ν' ἀποτελέσωσιν ἐν τῇ ἀπωτάτῃ ἐκείνῃ τοῦ Κράτους γωνίᾳ ἰδιόρ-

1. Παναθήναια, Τόμ. ΚΖ', σ. 7.

2. Κώδ. τῆς Παναγίας φ. 27β. Βλ. Σκενδ 20. Παρόμοιον κοινοτικὸν ταμεῖον, ἀλλὰ γενικώτερον σκοπὸν ἐπιδιώκον καὶ δὴ τὴν συντήρησιν τῶν ἐκπαιδευτηρίων, εἶναι τὸ Λάσσον τῆς Κοριτσᾶς (καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἡπείρου ἔπειτα ἰδρύθησαν Λάσσα), συσταθὲν τῷ 1850 γενναίᾳ συνδρομῇ πάντων τῶν πολιτῶν καὶ δὴ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ Κοριτσαίων ἡγουμένου τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου τῆς Κοριτσᾶς εὐεργέτου Ἰωάννου Μπάγκα. (βλ. Χαράλ. Καρμίτση Γεωγραφία τῆς Κοριτσᾶς καὶ περιοικίδος (Θεσσαλονίκη 1888) σ. 15), Περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως, ἣτις εἶναι ἀλβανικὴ καὶ εὐρίσκεται εἰς ὅλα τὰ Βαλκάνια, λέγει ὁ Α. Παλατιδής: «Λάσα καλοῦσιν οἱ ἐνταῦθα ὁμογενεῖς ὅλας ἐκείνας τὰς χρηματικὰς καταβολὰς τῶν ἐν μακαρίᾳ τῇ λήξει εὐσεβῶν, φιλογενῶν καὶ φιλοχρίστων πατέρων μας... νὰ δαπανῶνται εἰς τὴν συντήρησιν τῶν.. σχολείων καὶ εἰς περίθαλψιν ἐνδεῶν, χηρῶν καὶ ὁρφανῶν» Ὑπόμνημα...περὶ τοῦ ἐν Βιέννῃ Ἑλλ. συνοικισμοῦ σ. 11.

ρυθμον πολιτείαν καὶ σύστημα ἀποκεντρικῆς διοικήσεως, οἷον μόνον σχεδὸν ἢ αὐτόνομος τοῦ Ἐθνονόμου πολιτεία παρουσιάζει ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐπολιτευθέντες δὲ ἐπιτηδείως πρὸς τὰς ἰσχυρὰς Ἀλβανικὰς οἰκογενεῖας τῶν πέριξ χωρῶν, γράφει ὁ Ἀραβαντινός, καὶ προμηθευθέντες καὶ Σουλτανικὸν φιορμάνιον χορηγοῦν αὐτοῖς ἴδιον πολίτευμα καὶ μεγάλα προνόμια, ὥς λ. χ. τὸ νὰ μὴ δύναται νὰ ἐγκατασταθῇ ἐν τῇ πόλει αὐτῶν οὐδεὶς Μουσουλμάνος κτλ. κατέστησαν αὐτὴν τὸ μέγιστον τῶν ἐμπορικῶν κέντρων ἀπάσης τῆς Ἰλλυρικῆς χερσονήσου¹. Ἡ λαμπρὰ τῆς πολιτείας ὁργάνωσις ἀνεπτύχθη βαθμιαίως· ἀξιοσημεῖωτος δὲ εἶναι ἡ περίοδος ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ ΙΘ', ὅτε ἐφηρμόζετο ὁ νόμος τοῦ Γκιουλ—Χανέ. Μέγα κατόρθωμα ἦν τὸ νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ Μοσχόπολις ὡς βασιλικὸν κτῆμα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς βασιλομήτορος διατελοῦσα καὶ διὰ τοῦ αὐλάρχου διακυβερνωμένη, ἦν ἄρτι ἐκ τῶν προνομιούχων πόλεων, αἵτινες εἶχον τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Βοεβόδαν καὶ ἀμέσως πρὸς τὴν αὐλήν, καὶ δὲν ἦσαν ἕρμαιον τῶν Σπαήδων².

Ἡ Μοσχόπολις μετὰ τὴν Θεσσαλονίκην ἦν ἡ πολυανθρωποτέρα τῆς εὐρ. Τουρκίας πόλις, εἶχε σχεδὸν τὸ διπλάσιον τῶν Ἰωαννίνων κατοίκους, ἥτοι κατὰ ὁμόφωνον παραδόξιν περὶ τοὺς 60,000 ἐν 12000, οἰκίαις οἰκοῦντας, Ἦν διηρημένη εἰς 6 συνοικίας (ἢ εἰς 12 κατὰ Βελλιανίτην σ. 233), ὧν ἐκάστη ἐξέλεγε τὸν προεστῶτα ἄρχοντα καλούμε-

1. Ἀσπαστέος ὁ ὄρος οὗτος (ἀφοῦ Ἑλληνικὴν χερσόνησον οὐδεὶς ὀνομάζει αὐτὴν νῦν) ἀντὶ Βαλκανικῆς, ὡς κάλλιστα ἀνταποκρινόμενος καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνολογίαν (Μονογραφία περὶ Κουτσοβλάχων σ. 44). Βεβαίως εἶχον καὶ τινες ἄλλαι πόλεις τινὰ τῶν προνομίων τούτων, ὡς π. χ. τὰ Ἰωάννινα, ἀλλ' ἐν Μοσχόπολει ἀπέβησαν ταῦτα κοινωφελέστατα ἐπιδόντα σπουδαίως καὶ παρασκευάσαντα τὴν ἀκμὴν αὐτῆς (βλ. Ἀραβαντ. Χρονογραφίας τόμ. Β' σ. 259 «περὶ ἀστυκοῦ πολιτεύματος» τῶν Ἰωαννίνων, καὶ δὴ τὰ Μαδεμοχώρια τῆς Χαλκιδικῆς, τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας καὶ τὸ Σούλιον (βλ. Φιλαδελφέως Ἱστορ. τῶν Ἀθηνῶν τόμ. Β' 1901, σ. 244—249, καὶ Γ. Φιλαρέτου, Πολιτεῖαι καὶ Κοινότητες, Ἀθήναι 1902, σ. 17—19).

2. Βλ. Ἀνακοίνωσιν τοῦ σεβ. Πτολεμαΐδος Ἰωακείμ, Μεσαιωνικά γράμματα Α' 2 (Ἀθήναι 1931) σ. 115. Οὗτος ἀπὸ 40ετίας καταρτίζει τὴν Ἱστορίαν τῆς Μοσχόπολεως, καὶ ὑπάρχει φόβος, ὅτι οὐδέποτε θὰ τελειώσῃ αὐτήν, ἵνα αἰεὶ εἰς Ζωῖλος ἐκτοξεύῃ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐπικρίσεις κατὰ τῶν δημοσιευόντων, ἐνῶ αὐτὸς δὲν τολμᾷ νὰ παρουσιάσῃ πρὸ τοῦ κοινοῦ τὸ βέλτιον, ἔστω καὶ ὑπὸ τύπον βιβλιοκρισίας, ἵνα διδαχθῶμεν ἐκ τῆς πολυχρονίου αὐτοῦ ἐργασίας καὶ πληθυνθῇ ἡ γνῶσις.

νον διοικῶντα 2000 οἰκογενείας. Οὗτος μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐνιαυσίου ἀρχῆς ἐλογοδότεὶ παραδιδούς εἰς ἄλλον τὴν ἀρχήν. Τοῦ συμβουλίου τῆς ἐξάδος προΐστατο ὁ μέγας ἄρχων (Ναζίρης) ἐκλεγόμενος μὲν ὑπ' αὐτῆς τῇ προτάσει δὲ τοῦ αὐλάρχου ἢ Σιλικτάρη ἀναγνωριζόμενος διὰ Σουλτάνικοῦ φερμανίου. Φαίνεται ὅτι ὁ ἄρχων οὗτος ἐπιχωρίως ἐκαλεῖτο Ζουπάν¹. Τούτων ὁ Θεόδωρος Βρέτας κατηγορήθη, ὡς συνήθως τότε, ὅτι ἔχων κεκρυμμένα ὅπλα 12000 παρασκευάζει ἐπανάστασιν². κληθεὶς εἰς Κ)πολιν καὶ ὀπεραπολογηθεὶς ἠθωώθη, ἀλλ' ἐξωρίσθη εἰς Καστορίαν³, εἶτα ἐν Βιτωλίοις ὑπέστη τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον⁴. Ἐκαστον τοῦ συμβουλίου μέλος εἶχεν ἴδια καθήκοντα, καὶ ἦσαν ὁ ἄρχων τῶν θρησκευτικῶν, ὁ τῆς παιδείας, ὁ σούμπασης (ὑδρονομίας), ὁ τοῦ παζαρίου, ὁ τῆς ἀσφαλείας καὶ ὁ τῆς φορολογίας⁵. Καὶ τοιαύτη μὲν περίου ἡ ἀστική διοίκησις. Παρὰ ταύτην δὲ ὑπῆρχε καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν δημιουργῶν τοῦ Πλάτωνος, αἱ συντεχνίαι ἢ τὰ ῥουφέτια καὶ συνάφια, 14 τὸν ἀριθμόν⁶. Ἐκάστη τούτων διωκεῖτο ὑπὸ συμβουλίου ὑπὸ συντεχνιάρχην, ὅστις ὅμως, ὅπως καὶ ἐν Ἰωαννίνοις, ἐλέγετο πρωτομαῖστωρ. Οἱ 14 πρωτομαῖστορες ἀπετέλουν τὸ εἰρηνοδικεῖον, ὅπερ ἐδίκασε πάσας τὰς ὑποθέσεις καὶ διαφορὰς τῶν συντεχνιῶν, πλὴν τῶν ἐμπορικῶν, αἵτινες

1. Ἐν τῇ Ἑπειρωτικῇ χρονογραφίᾳ τῶν μοναχῶν *Κομνηνοῦ καὶ Πρόκλου* φέρεται «τοὺς μὲν κεφαλὰδες (ἦτοι στρατηγοὺς κατέστησεν (ὁ Θωμᾶς), ἄλλους δὲ *Ζουπαναίους* τετίμηκε» (Ἑλληνομν. *Μουστοξύδου* σ. 529) *Ζουπάνος* (ἢ Τσόπανος) λ. Σλαβική ἐλέγετο ὁ ἑπαρχος ἢ πολιτάρχης, ὅθεν καὶ *Ζουπανία* τὸ θέμα (*Πορφυρ.* περὶ θεμ. κεφ. 29. Βλ. ἀνωτ. τὸν *Κων. Ζουπάνον* σ. 125).

2. Ἴσως τοῦτο συνέβη κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ.

3. Βλ. ὅτι ἀπὸ τῶν Βυζ. χρόνων ἡ Καστορία ἦν τόπος ἐξουρίας. Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ ἐν τῷ Μακεδικῷ Ἡμερολ. 1909 σ. 289. Περί τῶν ἐν Ἀδριανούπολει ἀπογόνων αὐτοῦ καὶ τῆς ὑπὲρ τῶν σχολείων διαθέσεως τῶν ἐν Μοσχόπολει ἀκινήτων βλ. *Σκευδ.* σ. 32.

4. Το χαρακτηριστικὸν τοῦτο ἐπεισόδιον διηγεῖται ὁ *Κουτσουνίκας*, (ἐνθ' ἀνωτ. σ. 98), ὅστις «*Περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον... Βλάχων καὶ ἰδίως περὶ τῶν κατοίκων τῆς Μοσχοπόλεως*» ἀναφέρει πολλὰς λεπτομερείας. Κατὰ τὸν κώδικα τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου τότε συγχρόνως καὶ ἐν Μοσχόπολει ἐμπροσθεν τοῦ κονακίου ἐκρεμάσθη εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ *Καβαλλιώτου* ὁ *Ναὸν Γκοῦστος*.

5. *Μεσ. Γραμμ.* σ. 115.

6. Ὁ *Κουτσουνίκας* ἀναφέρει 50 σ. 96. ἀλλὰ τὰς ἀναφέρει καὶ ἡ *Νεωτ. Γεωγραφία* σ. 27.

παρελέμποντο εἰς τοὺς ταχμητῆζήδεις¹ ἢ εἰς διοιτητάς. Ὑπὸ τοῦ μισθωτοῦ (μπονλούκμπασης) ἀγᾶ ὅστις μετὰ 300 ἀνδρῶν δαπάνη τῆς κοινότητος τροφοδοτουμένην κατόκει εἰς τοὺς πύργους (κουλᾶδες) πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως, ἐδικάζοντο αἱ πλιν. ὑποθέσεις² ἐφεισιβάλλοντο δὲ αὐταὶ εἰς τὸν πασᾶν τοῦ Βερατίου. Σπανίως ὅμως αἱ δικαστ. ὑποθέσεις ἐφέροντο καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐν Κοριτσᾷ ἐδρεύοντος Καδῆ πρὸς ὃν ἡ Μοσχόπελις ἀπέτιε τακτὸν φόρον. Ἡ ἀκρὴ καὶ εὐημερία τῶν συντεχνιῶν μαρτυρεῖται ἐκ τῶν γενναίων ποσῶν, ἅπερ ὑπὲρ εὐαγῶν σκοπῶν συνεισέφερον (312000 ἄσπρα ὑπὲρ τῆς ιδρύσεως τῆς Ἀκαδημείας).

Ἐκ τοῦ τοιούτου τῶν συντεχνιῶν ἐν Μοσχοπόλει ὁργανισμοῦ ἀφορμὴν λαμβάνοντες παρατηροῦμεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖ σπουδαῖον φαινόμενον καὶ ἀποτελεῖ στερεὸν βῆμα εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἀδελφοποίησιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς παγκοσμίου εἰρήνης ἣτις ἐπιτευχθήσεται διὰ δύο κινήσεων, τῆς ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ τῆς ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω, καὶ καταχωρίζω ἐνταῦθα τὶ λίγει ὁ Φραγκίσκος Vigano ἐν La fraternité humaine, ἐνθα ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρμονία καὶ ἡ παγκόσμιος εἰρήνη ἔγκειται ἐν τῇ ἐνώσει³ ἕκαστος διὰ πάντας καὶ πάντες δι' ἕκαστον—ὑψηλὴ εὐαγγελικὴ ἀρχή.

Ἡ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ὥθησις... παρήγαγε πάντα τὰ καθιδρύματα τῆς ἀγαθοεργίας ἐκείνης, ἣτις εἶναι ἡ καθιέρωσις τῶν καθηκόντων τῶν πλουσίων καὶ εὐδαιμόνων ἀδελφῶν τοῦ νὰ βοηθῶσι τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ἀσθενεῖς τῷ σώματι καὶ πνεύματι καὶ τοὺς ἐργάτας ἀδελφοὺς αὐτῶν. Διὰ τῶν ὠθήσεων τούτων ἐνοῦνται οἱ ἐπίλεκτοι τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες προλειαίνουσι τοῖς ἔθνεσι τὴν ὁδὸν τοῦ μέλλοντος καὶ ὑποστηρίζουσι τὰ πρῶτα αὐτῶν βήματα ἐν ταῖς μεταρρυθμίσεσι καὶ ταῖς νέαις ιδρύσεσιν, αἱ δὲ διὰ προτροπῆς ἀκαταμαχῆτου ὑπηγόρευσαν αὐτοῖς... Ἡ ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω ὥθησις, δεύτερος ὅρος τοῦ νόμου τῆς συμπράξεως, ὅστις δέον νὰ τείνῃ εἰς τὴν παγκόσμιον εἰρήνην. Οἱ ἐργάται ὑπὸ τῆς σπινθῆρος τῆς ἀποκαλύψεως ἐμψυχούμενοι καὶ παροτρυνόμενοι.. μεγίστας καταβάλλουσι προσπάθειάς τῶν πάντων στερούμενοι, ὅπως μικρὸν τι οἰκονομήσωσι καὶ ἐνοῦσιν εἰτα τὰς πολυτίμους ταύτας οἰκονομίας, ὅπως προσέλθωσιν ἀρωγοὶ τῶν ἀσθενῶν, τῶν ἀδυνάτων καὶ πάντων τῶν ὑπὸ τῆς δυστυχίας καταβαλλομένων. Καὶ ἐκ τῆς ἐνώσεως ταύτης τῶν μικρῶν δυνάμεων προέκυψαν αἱ ἐται-

1. Μεσ. Γραμμ. σ. 116.

ρεῖται τῆς ἀμοιβαίας βοηθείας, εἶτα δὲ καὶ τὰ καθιδρύματα ἐκεῖνα, ἅτινα ἐσχημάτισαν τὴν ἰδίως καλουμένην σύμπροξιν: «ἐνωθῶμεν, ὅπως μόνοι βοηθηθῶμεν», εἶπον οἱ δυστυχεῖς, αἰσθανόμενοι ἑαυτοὺς ἀδυνάτους, ὅπως διὰ τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν δυνάμεων βελτιώσωσι τὴν ὑγιεινὴν καὶ ἠθικὴν αὐτῶν κατάστασιν... Καὶ ἐξακολουθεῖ ἐν τῷ γ'. κεφαλαίῳ περὶ συντεχνιῶν: «ἡ ἕξις τοῦ νὰ συγχρωτίζεται τις μετὰ ἀνθρώπων τῆς αὐτῆς τέχνης καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπαγγέλματος νὰ συναντᾶται ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ συχνάκις μεθ' ὁμοίων πελατῶν καὶ μετὰ τῶν αὐτῶν συντρόφων.. ἐγέννησε μικρὸν κατὰ μικρὸν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἐμπιστεύωνται ἀμοιβαίως τὰς σκέψεις των, καὶ συνεπῶς τοῦ νὰ ἐνῶνται πρὸς βελτίωσιν τῆς καταστάσεως αὐτῶν, εἴτε τελειοποιοῦντες τὸ ἑαυτῶν ἐπάγγελμα, εἴτε ἀσφαλίζοντες τὴν ἐργασίαν, διοργανοῦντες μέσᾳ προόδου διὰ τοὺς ἐργάτας, οἵτινες ὀφείλουσι κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ εἶναι ἀρχάριοι, εἶτα πρόεδροι, ἀνυψούμενοι οὕτω μόνον διὰ τοῦ τρόπου τῆς ἐξειτάσεως καὶ τῆς ἀναγκαίας μύσεως. Πρὸς τὰ ἔργα ταῦτα τῆς τέχνης προσετέθησαν φυσικῶς ἕτεροι σκοποὶ, ὡς ἡ ἀλληλοβοήθεια ἐν ἀσθενείᾳ ἢ ἐν ἐκτάκτοις ἀνάγκαις. ἡ φροντὶς ὑπὲρ τῶν χηρῶν καὶ τῶν τέκνων τοῦ θνήσκοντος, εἶτα δὲ σκοποὶ ὑψηλότεροι, ὡς ἡ ὑπεράσπισις αὐτῆς τῆς κοινωνίας ἐν περιπτώσει ἐσωτερικῶν ἢ ἐξωτερικῶν δυστυχημάτων...» (Βλέπ. τὸ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος τοῦτο βιβλίον τοῦ κ. Λεωνίδα Ζώη, αἱ ἐν Ζακύνθῳ συντεχνίαι, ἐν Ζακύνθῳ 1893, 8ον σ. 191, τὰ ἀνωτ. ἐν σ. 8—10, 15). Περὶ τούτων τῶν συντεχνιῶν οὗτος λέγει ὅτι ἴδρνον οἰκοδομάς, ἐκαλλώπιζον τοὺς ναοὺς, κατηνάλισκον μεγάλα ποσὰ ὑπὲρ ἀγαθοεργιῶν, διένειμον ἐτησίως πλέον τῶν 80 000 δρ. εἰς ἐλεημοσύνας καὶ ἐκάστη τῶν πέντε κυρίως συντεχνιῶν ἠρίθμει ἄνω τῶν 1200 συνεταίρων, αἱ δὲ δευτερεύουσαι συντεχνίαι πολυάριθμοι οὔσαι συνέκειντο ἐκ διαφόρων τεχνῶν καὶ ἐπαγγελμάτων. (σ. 23).

5. *Οἱ ναοὶ μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν, ὁ διάκοσμος αὐτῶν καὶ ἡ καλλιτεχνία.— Αἱ τοιχογραφίαι καὶ οἱ Κοριτσαῖοι ζωγράφοι Κωνσταντῖνος καὶ Ἀθανάσιος, οἱ αὐτάδελφοι. Τὸ Ιερατεῖον καὶ τὸ Καταστατικόν. 13 16.*

Καὶ τὰ μὲν ἀνωτέρω εἰσὶν ἔκφανσις τῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Μοσχοπολιτῶν· ἡ δὲ παραδειγματικὴ αὐτῶν εὐσέβεια καὶ ὁ πρὸς τὰ θεῖα διάπυρος ζῆλος ἐκδηλοῦται εἰς τὸ πλῆθος τῶν μονῶν καὶ ναῶν, δι' ὧν διέπρεπεν ἡ πόλις. 24 ναοὶ ἐκτίσθησαν ἐντὸς ἑκα-

τοντάετηρίδος (1650—1740), οἵτινες κατὰ τὸ ἐν Ἀθῶ σύστημα τῶν μονῶν εἶχον καὶ 1—2 συνημμένα παρεκκλήσια¹, ἥτοι ἐν ὄλῳ 15. Ἀρχαιότερος εἶναι, ἀλλὰ καὶ λιτότερος, ὁ πέραν τοῦ χειμάρρου Ἀζου τῆς ὁσιομάρτυρος Παρασκευῆς σὺν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ ἁγ. Διονυσίου. Ἐνταῦθα ἔκειτο τὸ ἀρχαῖον νεκροταφεῖον, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ τῇδε κακεῖσε διεσκορπισμένοι τάφοι, ὧν ὁ εἰς τὸν θεμελιωτὴν τῆς πόλεως ἀναφερόμενος. Ἐντὸς τοῦ ναοῦ ὑπάρχει καὶ ἀγίασμα². Ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ναῶν, οἵτινες ἐκτίσθησαν ἀκμαζούσης τῆς πόλεως, ἦν ὁ μητροπολιτικὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου ἰδρυθεὶς τῷ 1715. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς θύρας ὑπῆρχεν ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Εἰ μὲν φίλος πέφυκες, εἴσελθε χαίρων.

εἰ δ' ἐχθρὸς καὶ βάσκανος πέφευγε τῆς πύλης ταύτης. αψιε'.³

Ὁ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου:

«Ἀνεστορήθει αὕτη ἡ στέγη ἡς 1745 ἐπιτροπεύοντος τοῦ κτῆ Βρούστου Σοφρωνίου διὰ χειρὸς αὐταδέλφων Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ 28».⁴

Ὁ τοῦ προφ. Ἰηλιοῦ, ὁ τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ 1724:

Πέριξ ἦν ἡ ἀριστοκρατικὴ συνοικία Βεηλέρ, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐρεῖπια.

Ὁ τοῦ ἁγίου Νικολάου:

«Ἀνεστορήθη ὁ ναὸς οὗτος εἰς τὰ 1750 ἐπὶ τοῦ λογιωτάτου μητροπολίτου Κοριτζᾶς κυρίου Νικηφόρου διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου καὶ Ἀθανασίου ἐκ Κοριτζᾶς».⁵

Ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου:

«Ὁ παρὸν θρόνος μαζὴ μὲ τὸν ἄμβωνα ἐκαλοπείσθη ἐν ἔτη 1758 ἐπιστατοῦντος τοῦ πανιερωτάτου ἁγίου Δυρραχίου κυρίου Νεοφύτου καὶ ἐπιτροπέβοντος τοῦ κυρίου Ἀργύρη Ἀθανασίου Γκότζου δαπάνῃ μὲν τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Νικολάου χειρὸς δὲ ἐμοῦ τοῦ Ἀντωνίου Κερκηραίου εἰς ἐνθύμησιν αἰώνιον».⁶

Ὁ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, παρ' ᾧ καὶ τὰ ἐρεῖπια τῆς

1. Οὕτω καὶ ὁ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Κοριτζᾷ.

2. Σκενδ. σ. 46 μετὰ εἰκόνης· εἶναι ὁ μόνος ναὸς ὅστις ἐσώθη ἐκ τῆς τελευταίας (1916) καταστροφῆς· οἱ λοιποὶ διαρπαγέντες μένουσιν ἠρειπωμένοι.

3. Σκενδ. 126 παραλαμβάνομεν ὀλίγας ἐνταῦθα ἐπιγραφὰς ὁ οἶκον. Καλλίμαχος εἶχε πλήρη συλλογὴν τῶν ἐπιγραφῶν τούτων τῶν ναῶν ἀνερχομένων εἰς 150, ἣν δὲν γνωρίζω, ἐὼν ἐξέδωκεν (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 9).

4. Σκενδ. 126.

5. Αὐτ.

6. Σκενδ. 126

Ἀκαδημείας καὶ τοῦ τυπογραφείου (βλ. εἰκόνα παρὰ Σκενδ. 47), καὶ τελευταῖος ὁ τῶν 12 Ἀποστόλων δαπάναις τῆς συντεχνίας τῶν χαλκέων ἀνεγερθεὶς ὡς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή (ἡ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀκμὰ ζουσαν παιδείαν εὐρισκομένη) μαρτυρεῖ :

«Ἀνεγέρθη καὶ ἀνεστορίθη οὗτος ὁ Θιὸς καὶ Πάνσεπτος ναὸς τὸν ἅγιον Ἀποστόλον διὰ σηνδρομῆς ἐξόδου καὶ κόπου ἢ εβρισκόμενι μηχανίτε κε μεγάλη τὸ ρονφέτι τὸν χαλκιάδον κε ἐπιτροπέβοντος ὁ κὺρ Μιχάλης τοῦ Παπατέιε 1752 Ὀκτοβρίου 20».¹

«Οἱ οἱ ἔτυχε νὰ ἀξιωθῶσι νὰ ἴδωσι πρὸ τῆς καταστροφῆς τὰ μνημεῖα ταῦτα τῆς Βυζ. τέχνης ἐθαύμαζον τὸ καλλιτεχνικὸν τῶν Μοσχοπολιτῶν αἶσθημα, οἷτινες διὰ τὴν ἀνέγερσιν τούτων καὶ τὴν πολυτελεῖ διακόσμησιν οὐδεμιᾶς ἐφείδοντο δαπάνης, με:απεμπόμενοι πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος διαπρέποντας ἀρχιτέκτονας καὶ ζωγράφους, «τὸν θαυμάσμον καὶ τὴν κατάπληξιν ἐπροκάλουν ἰδίως τὰ ἐλίχρυσα ἐκεῖνα τέμπλα, τὰ θαυμάσιως λεπτουργημένα ἐπάνω εἰς ξύλον καρυᾶς, οἱ ξυλογλυπτοὶ ἄμβωνος, οἱ θρόνοι τῶν ἀρχιερέων, τὰ διαμερίσματα τῶν ψαλτῶν καὶ τὰ στασίδια τῶν προϋχόντων· ἡ ξυλογλυπτική... ἔφθασε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος εἰς τὸ κατακόρυφον αὐτῆς σημεῖον καὶ ἐφιλοτέχνησαν εἰς μικροὺς καὶ μεγάλους ναοὺς τέμπλα εὐγενεστάτης μορφῆς»². Ὁ δὲ ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ νῦν καθηγητῆς ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Θεσσαλονίκης κ. Δημ. Εὐαγγελίδης, ἔξυμνῶν τὴν τέχνην καὶ διακόσμησιν τῶν ναῶν ἐπιφέρει : «Ἡ φαντασία τοῦ ξυλογλύφου ὑποβοηθουμένη ὑπὸ τῆς εὐσυνειδήτου καὶ ὑπομονητικῆς ἐργασίας ἔλαβεν ἐλευθέραν πτῆσιν καὶ ἐσκόρπισε τὴν ζωὴν εἰς τὰ λιγηρόβλαστα πλαίσια τῶν εἰκονοστασίων καὶ τὰς περικλειομένας ἢ ἐμπλεκομένας μορφὰς τῶν ζώων, πτηνῶν καὶ λοιπῶν παραστάσεων τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ τῆς Βυζ. διακοσμητικῆς»³. Σπανιώτατον κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην νὰ συναντήσῃ τις τοιχογραφίας καὶ ἀνιστορημένους ναοὺς—καὶ

1. Αὐτ. σ. 48, ἐνθα καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ ναοῦ.

2. *Βελλιανίτης* ἐνθ. ἀνωτ. 235—6 εἶναι δὲ οὗτος ὁ διαπρεπέστερος τεχνοκρίτης ἐν Ἑλλάδι καὶ πρύτανις τῶν δημοσιολόγων. Σύμπας ὁ κόσμος οὗτος ἐγένετο παρανάλωμα τοῦ πυρός! Ὅ,τι εἶχεν ὑπολειφθῇ καὶ συμπληρωθῇ ὑπὸ τῶν εὐλαβεστάτων Μοσχοπολιτῶν ἐσύλησαν οἱ εὐγενεῖς Γάλλοι εἰς τὴν τελευταίαν καταστροφὴν, ἀποκομίζοντες δι' αὐτοκινήτων ἐπὶ ὅλην ἑβδομάδα· καὶ ἅπερ μετενεχθέντα εἰς Παρισίους ἐπλήρωσαν τὰ παλαιοπωλεῖα (ὁ δὲ κ. Σκενδέρης βεβαίῳ ὅτι καὶ Μοσχοπολιτικὰ παλαιοπωλεῖα ἰδρῦθησαν! ἐνθ. ἀνωτ. σ. 125).

3. Ἡ Βορ. Ἡπειρὸς σ. 94.

νῦν ἐν Ἀθήναις οὐδεὶς τοιοῦτος ναὸς ὑπάρχει—ἐφιλοτεχνήθη δὲ ἡ ζωγραφία τῶν ναῶν ἁγίου Ἀθανασίου καὶ ἁγίου Νικολάου παρὰ δύο αὐταδέλφων διακεκριμένων τοῦ τότε καιροῦ ἁγιογράφων ἐκ Κοριτσᾶς, οἵτινες εἰσι γνωριμώτατοι ἐν Ἀθῶ ὡς τοιχογράφησαντες πολλοὺς ἱεροὺς ναοῦ. π. χ. τῆς μονῆς Ξηροποτάμου τῷ 1783.

... σπουδῇ καὶ ἐπιμελείᾳ τῶν Ὀρθοδόξων ζωγράφων

τοῦ τιμίου Κωνσταντίνου καὶ κυροῦ Ἀθανασίου

καὶ Ναοῦμ λογιωτάτου τῶν ἐκ Κοριτσᾶς τελούντων. »¹

τῆς μονῆς Φιλοθέου τῷ 1765², τῆς Σλαβ σκήτης Βογορόβιτσα ἢ Βλαγόβιτσα τῷ 1757³, τῆς Λάντριωτικῆς σκήτης τῆς ἁγίας Ἄννης τῷ 1755 ἐπὶ δύο συνεχῇ ἐργασθέντες ἔτη⁴. Ἐπίσης ἡ ξυνωρίς αὕτη ἐζωγράφησε καὶ τὸν ναὸν τῆς ἐν Βυθκουκίῳ μονῆς τῶν ἁγίων ἀποστόλων⁵, ὡς καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τῶν ἁγίων Ἀναργύρων κοιμητήριον αὐτῆς ὡς ἐν εἰρημένῳ κώδικι αὐτῆς βλέπομεν :

« Κατὰ τὸ ἀψῆγ' ἔτος τὸ σωτήριον ἱστορήθη καὶ ἐζωγραφήθη ὅλη ἡ ἐκκλησία διὰ χειρῶν τῶν αὐταδέλφων ζωγράφων κὺρ Κωνσταντίνου καὶ κὺρ Ἀθανασίου ἀπὸ Κοριτσᾶς μισθοποδοσίας ἔνεκα ἐπτακοσίων γροσίων, τὰ ὅποια τὰ ἤφερεν ἀπὸ Οὐγκαρίαν ὁ πανοσιώτατος καθηγούμενος π π κὺρ Ταράσιος· αἰωνία ἡ μνήμη τρις»⁶. Ἀναφέρονται δὲ οἱ αὐτοὶ ὅτι κατὰ τὸ 1720 ἱστόρησαν τὸν ἐν Κοριτσᾷ ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς⁸, καὶ κατὰ ταῦτα μετὰ 63 τῷ 1783 ἐζωγράφιζον τὸν τῆς Μονῆς Ξηροποτάμου. Ἀνάλογος βεβαίως πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ναῶν ἦν καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἱερέων. Τὸ ἐν ἔτει 1713 συνταχθὲν καταστατι-

1. Remeil des inscriptions chrétiennes de l' Athos par MM. G. Millet, J. Parqoire et L. Petit l. Paris 1904 ἀριθ. 542.

2. Αὐτ. ἀρ. 295.

3. Οὐσπένσκη, δευτέρα περίοδος εἰς τὰς μονὰς τοῦ Ἀθῶ (Μόσχα 1880) σ. 412.

4. Μ. Γεδεών, Ὁ Ἀθῶς (Κ)πολις 1885) σ. 328 ἐπὶ τοῦ τέμπλου τοῦ Κυριάκου ἢ Παναγία ἐπιγράφεται: «Χεὶρ Παπακωνσταντίνου ἀρβανίτου 1753 Ἀπριλλίου θ» καὶ εἰς τὴν καλύβην Γενέσιον τῆς Θεοτόκου, ἅγιοι πάντες: «διὰ χειρὸς Κωνσταντίνου Ἀλβανίτου ἔτει 1766». Νομίζω ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον.

5. Βλ. ἄνωτ. σ. 105.

6. Ἐκκλ. Ἀληθ. τομ. Κ' (1900) σ. 319.

7. Τὸ ῥῆμα ἱστορῶ (Γαλ. 1, 28) καὶ ἱστορία ἐν τῇ χριστ. τέχνῃ ζωγραφία. τὸ περιεργον ὅτι οἱ Ἰταλοαλβανοὶ (de Raela) διετήρησαν τὸ *istori*, ἀντιζογραφί.

8. Χ. Καρμίση, Γεωγραφία τῆς Κοριτσᾶς (Θ)νίκη 1888) σ. 17.

κὸν ὑπογράφεται ὑπὸ 63 ἱερέων¹, ἐνῶ ἐν Κοριτσῶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ἀκριβῶς τῷ αὐτῷ ἔτει ὁρίζονται δι' ἐπισήμου πράξεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν Διονυσίου 5 ἱερεῖς καὶ εἰς ἱεροδιάκονος². Ἦν δὲ τὸ ἱερατεῖον τελείως ὀργανωμένον εἰς ὁφικιῖλους καὶ τιτλούχους κατὰ τὴν Βυζ. ἐθιμοτυπίαν· οὕτως ὁ Καβαλλιώτης ἦν πρωτόπαπας καὶ ἱεροκῆρυξ, ὁ Βρέτας νομοφύλαξ κ. ο. κ.

6. *Ἡ μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου, οἱ κτίτορες—Ἡ ποιητικὴ θέσις—ἐνδιαίτημα θερινοῦ τῶν ἀρχιερέων, δύο ἐπίσημοι πράξεις ὑπὲρ τῆς μονῆς—Ἡ ἀποστολὴ αὐτῆς—χαρακτηρισμὸς τῆς τέχνης ἐν Μοσχοπόλει. 16—22.*

Τὸ πνευματικὸν κέντρον, ἐξ οὗ πάντα τὰ ἀγαθὰ ἐπεφοίτησαν τῇ πόλει ἦν ἡ ἐκ τῆς τελευταίας πανωλεθρίας εὐτυχῶς διασωθεῖσα ἱερὰ μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου εἰς ἡμίωρον κειμένη ἀπόστασιν*. Κατὰ τὸ διαληφθὲν τοῦ κώδικος σημεῖωμα ἡ μονὴ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῷ 1630 ἱδρυτῆς αὐτῆς ἐγένετο ὁ πρῶτος ἡγούμενος Ἀντώνιος συνεργούντων καὶ τῶν ἐκ Μοσχοπόλεως, Μπομποστίτης καὶ Μπόριας μοναχῶν αὐτῆς³. Ἡ κτιτορικὴ ἀναγραφὴ ἐσώθη ἡμιτελὴς ἐν τῷ κώδικι ἀποκοπέντος τοῦ φύλλου καὶ ἔχει ὥδε :

«Ἐπὶ ἔτους αχλδ' ἑθμελιώδη ὁ ναὸς τοῦ Τιμίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἐν μηνὶ Ἰουλίῳ ιη' ἐν ἡμέρᾳ Παρασκευῇ, καὶ πρῶτος κτήτορας αὐτῆς καθηγούμενος κ. κὺρ Ἀντώνιος ἱερομόναχος, καὶ οἱ συνβοηθοῦντες αὐτοῦ κτήτορες τὸ μὲν πρῶτον Γκοῦτσος τοῦ Μελιγγέρι.⁵»

Ἐπὶ τῆς ἔσω πύλης τοῦ ναοῦ εὐρίσκεται ἡ λίαν διαφωτιστικὴ ὕδρον καὶ πλημμελὴς τὴν γραφὴν ἐπιγραφὴ :

«Ἀνακαινήσθι ὁ θῖος καὶ πανσέπιος ναὸς οὗτος διὰ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου τοῦ τιμητοτάτου καὶ ευγενεστάτου ἄρχοντος κυρ. κυρ. Γεωργίου Γκοῦτζο, ἐπὶ αἵτους ΖΡΜ' (=1632).

1. Λάμπρος ἐν Ν. Ἑλληνομν. τομ. Ι' (1913) σ. 384.

2. Ἐγγραφα Πατρ. Γ' σ. 836.

* Κατὰ τὸν σεβ. μητροπολίτην Πτολεμαῖδος Μιχαήλ δ' (ἀνεψιὸς) τοῦ (ἐπισκόπου) Γκόρας συνέγραψε τὴν ἱστορίαν τῆς ἱδρύσεως τῆς μονῆς εὐρισκομένην ἐν τῷ κώδικι αὐτῆς.

3. Ν. Μυστακίδης παρὰ Σκενδ. 64.

4. Ἀσφαλῶς ἐγένετο λάθος ἢ ἐν τῇ ἀνεπιγραφῇ ἢ τυπογραφικόν, διότι δὲν συμβιβάζεται πρὸς ὅσα κανωτ. λέγει ὁ ἐκδότης, ὅστις οὐδόλως παρετήρησε τὴν ἀντίφασιν.

5. Σκένδ. 52.

«Ἀνεστορίθῃ δὲ ὡ θίος καὶ πανσέπτος ναὸς οὗτος τοῦ ἁγίου ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου διὰ συνδρομῆς κόπον καὶ μόχθου τοῦ πανοσισιτάτου καὶ καθηγοιμένου κυρίου Ἀντωνίου ἱερομονάχου καὶ διὰ ἐξόδων τοῦ τιμησιτάτου καὶ εὐγενεσιτάτου ἄρχωντος κυρ. Μιχάλη ἰδὲ μακαρίτου Κώστα, μοναχοῦ Καλινίκου ἱγαικαῖν τίς ψυχῆς αὐτοῦ ἡμα συνβίον καὶ τέκνης αὐτόν. Ἀρχιερατέβοντος τοῦ μακαρισιτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς ἁγιοσιτάτης πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχιδὼν κυρ. κυρ. Ἐγνατίου. ἐπὶ αἵτους 1659».

Τὴν λιθόστρωτον, δι' ἧς ἐπεκοινώνει πρὸς τὴν πόλιν ἡ Μονή, διακρίνομεν εἰς τινα σημεῖα μέχρι σήμερον, δι' ἣν ἔδωκε κατὰ τὸ σημεῖωμα: «τῷ ἀψὲρ Δεκεμ. 14 ὁ σκενοφύλαξ καὶ ἐν ἱεροδιακόνοις κ. Θεοδόσιος ἄσπρα 9560»¹.

Ἡ τοποθεσία τῆς μονῆς ἐν μέσῳ πυκνοσιτάτου δάσους εἶναι μοναδική καὶ μαγευτικωσιτάτη· ὁ ἔκπληκτος θεατὴρ θαυμάζει ἀπ' ἐνὸς μὲν τὴν πέριξ ὕλομανοῦσαν βλάστησιν καὶ τὴν ποιητικὴν φύσιν, καὶ ἀπ' ἐτέρου ἐκτείνων τὸ βλέμμα αὐτοῦ εἰς τὰ πλαισιοῦντα αὐτὴν ὄρη τῆς Λένιας καὶ Ὀστροβίτσας καὶ περαιτέρω τὸν Ἰλλυρικὸν Τόμορον συλλαμβάνει γραφικωσιτάτην εἰκόνα· τούτων ἕνεκα καὶ διὰ τὸ εὐκραέσιτατον κλῖμα τὸ κράτος μεταβάλλει τὴν πάλαι ἐνδοξον ταύτην μονὴν εἰς θεραπευτήριον (Sanatorium), ἐνῶ οἱ πατέρες ἡμῶν εἶχον ταύτην «ψυχῆς ἱατροεῖον»². Οὕτω παντοδαπαῖς ἡ μονὴ ἐπιστεφομένη χάρισιν

1. Αὐτ. σ. 53 ἐκ τοῦ κώδικος. Ὁ κ. Σκενδέρης μεταξὺ τῶν εὐεργεσιτῶν τῆς μονῆς τάσσει καὶ τὸν Νασὸν Βαλαοῦρη καὶ Νασὸν Στήριαν, ὧν παρτίθεται καὶ τὰς εἰκόνας σ. 51-52.

2. Ἰδοὺ τί γράφει ἐν τῷ Vullneti i popullit ὁ πατήρ Cordignano: «Kush s' ja ka ndi emnin qytetit të Moskopollës a Voskopojës? Kush, tue pasë rasë t' udhetojë kahë Korçë në ditët e bukura të pritverës a të vjeshtës, s' ka ndi vedin të terhjekun me shkue në ket vënd të rrethuem prej njëj kunore pishash në heshtje poetike të jeremivet e të lartsinave të veta? Rrugë, qì pat cilë Franca në kohë të sundimit të vet mbi krahinë e Korçës, të çon pa vështirësi n'atë luginë qì mënjë politike e fanatizma e partive dogj e shkretnoi». Συνήθως τὰ πέριξ βουνὰ πληροῦνται ὑπὸ τῶν ποιμνίων τῶν σκηνικῶν, οἵτινες μνήμονες τῆς παραδόσεως δὲν ἀφίστανται τῆς ἀρχαίας αὐτῶν κοιτίδος, ἐντεῦθεν καὶ ὁ κ. Σκενδέρης (σ. 50) ἐν ποιητικῷ οἷστρω γράφει: «Τὰ ἀγαθὰ τῆς φύσεως ἐνταῦθα ἀπλοῦνται ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ μεγαλοπρεπεῖα καὶ ἀπλότητι συνάμα. Σμήνη φλυάρων πτηνῶν καὶ καλλικελάδων ἀηδόνων ἐκκαφεοῦσιν αὐτόν (τὸν θεατὴν). Ὁ ἐναρμόνιος ἦχος τῶν κωδῶνων τῶν ἐκ τοῦ βουνοῦ κατερχομένων ποιμνίων, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ βελάσματος τῶν προβάτων, σπυδόντων ὑπὸ τὸν μονότονον ἦχον τοῦ αὐλοῦ τοῦ βοσκοῦ νὰ καταλάβωσι τὴν κατοικίαν των, ἀποτελεῖ συναυλίαν ὕμνολο-

ἦν τὸ θερινὸν ἐνδιαίτημα τῶν εὐλαβῶν ἀρχόντων τῆς περιφερείας καὶ δὴ καὶ τῶν ἀρχιερέων τῶν πέριξ μητροπόλεων Κοριτσᾶς, Καστορίας, Δυρραχίου, Βελεγράδων καὶ τοῦ «ἀγίου προέδρου» Ἀχριδῶν¹. Πολλάκις ἐνταῦθα συνεκρότουν τὸ θέρος τὴν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς σύνοδον, ἵσως καὶ ἐπαρχιακὰς δι' ἐπίλυσιν σπουδαίων ζητημάτων. Λυστιχῶς ὁ περίφημος κώδιξ τῆς μονῆς, ὅστις περιεῖχε πολλὰς τοιαύτας ἐπισήμους ἀποφάσεις ἀπωλέσθη, καὶ ἀπωλέσθη ἀνεξερεύνητος. Μόνος ὁ Βελεγράδων Ἀνθιμος Ἀλεξούδης ἐσταχυολόγησέ τινα ἐξ αὐτοῦ καταρτίσας τὸν Θ' Πατριαρχικὸν κώδικα, ἐξ οὗ προέρχεται καὶ ἡ ἐξῆς (Ἑγγρ. Πατρ. Γ' σ. 790).

Τῆς ἡμῶν Μετριότητος μετὰ τῶν παρευρεθέντων ἀρχιερέων προκαθημένης ἐν τῇ Ἀγίᾳ ταύτῃ Μονῇ τοῦ Τιμίου Προδρόμου τῇ πλησίον τῆς Μοσχοπόλεως κειμένη, ὡφθη ὁ ἱερώτατος Μητροπολίτης Βελεγράδων κύρ Ἰγνάτιος, καὶ ἐκουσίᾳ γνώμῃ αὐτοῦ καὶ προαιρέσει ἐζήτησεν ἀφιερωθῆναι ἐν τῇ ἀγιωτάτῃ ταύτῃ Μονῇ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοῦ λεγομένου εἰς τὸ Βάστανι εἰς σύνορον χώρας Μπαμπούνης τῆς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Ἰσπαθίου εὐρισκομένης. Τὸ ὅποῖον ὡς ἀρεστὸν καὶ εὐλογον, καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν γνώμῃ κοινῇ, καὶ τῶν παρευρεθέντων αὐτῆς Ἀρχιερέων τῶν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν ἀπεφάσισεν, ὡς ἀπὸ τὴν σήμερον ἡ Ἐκκλησία ἐκείνη τοῦ Ἀγίου μου λέγω, Νικολάου νὰ εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸ Ἅγιον τοῦτο Μοναστήριον τοῦ Τιμίου Προδρόμου, καὶ νὰ λέγεται ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μετόχιον τοῦ διαληφθέντος μοναστηρίου μέχρι τερμάτων αἰῶνος καὶ μηδεὶς πλέον ἀπὸ τοῦδε τῶν κατὰ καιρὸν ἀρχιερατευόντων ἐκεῖσε ἔχειν ἰδιοποιηθῆναι ἢ σφετερίσασθαι ἐν οὐδὲ μηδεὶς τρόπῳ. Ὅτι καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσίν τε καὶ ἀσφάλειαν ἐγράφη Συνοδικῶς καὶ τὸ παρὸν ἡμέτερον βεβαιωτικὸν ἐπίγραμμα, καὶ ἐστρώθη ἐν τῷ θείῳ τούτῳ Κώδῃκι, καὶ ὅστις τῶν μεταγενεστέρων βουληθεῖ ἐκείνην διασεῖσαι ἢ ἀπεξενῶσαι ἔστω ἀφορισμένος καὶ ἀσυγχώρητος καὶ οὕτω ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἀποφαινόμεθα ἐν ἔτει αχχά' μὴν Μαΐω Δ'.

† Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Γρηγόριος. † Καστορίας Διονύσιος. † Σιανίου Ζωσιμᾶς. † Πελαγονίας Ἰάκωβος. † Βελεγράδων Ἰγνάτιος.

γοῦσαν τὸν Δοτῆρα τοσούτων πλουσιοπαρόχων ἀγαθῶν». Βλ. τὴν χωρογραφίαν τοῦ Herbert Louis: Albanien, eine Landeskunde vornelmlich auf Grund eigener Reisen (Stuttgart 1927) σ. 124 - 125.

1. Ἀραβαντινοῦ Χρονογρ. Β'. 35.

τιος. † Δυρραχίου Δανιήλ. † Μογλενῶν Διονύσιος. † Κόρρας καὶ Μόκρας Ἀρσένιος. † Πρεσπῶν Παρθένιος.

Ἐτέρω ἐπίσημος προᾶξις ὑπὲρ τῶν προνομίων τῆς Μονῆς ἀναγνωριζομένης ὡς σταυροπηγιακῆς (Ἑγγρ. Πατρ. Γ'. 809).

Μονῆς Προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου:

Ῥαφαήλ ἐλέω Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχριδῶν Α'. Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας.

Ὁ Ἀχριδῶν Φιλόθεος. Ὁ Ἀχριδῶν Ἰωσήφ ἐπιβεβαιοῖ.

Περιερχομένης τῆς ἡμῶν Μετριότητος, ὡς τὸ κατ' ἔτος ἔθος, πρὸς διοίκησιν καὶ ἐπίσκεψιν τῶν τε τοῦ ἡμετέρου θρόνου Σταυροπηγίων καὶ τῶν ὑπ' αὐτὸν τελούντων ἐπισκόπων, εὐρηται πλησίον τῆς πολιτείας Μοσχοπόλεως μοναστήριον, καὶ τὸ ἄνωμα τοῦ προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τιμώμενον, σταυροπηγίου μὲν ἄνωμα περιφέρων, ἐκ τῶν πρὸ αὐτῆς Πατριαρχῶν ἔκπαλαι δοθέν, Κωδικέλλου δὲ τοῦ μὴ ὑπ' ἐξουσίᾳ τινὸς τῶν Μητροπολιτῶν διατελεῖν ἀλλὰ παντελεύθερον εἶναι, ὡς καὶ ἄλλους Σταυροπηγίους ἔνεστιν εὑρεῖν ὑστερούμενον. Καὶ ὁ γὰρ ἡ μετριότης ἡμῶν, μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων τῶν ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι κτλ. μὴ καλῶς ἔχειν τὸ πρᾶγμα κρίνασα ἀποφαίνεται, καὶ ἀμετατρέπτως καὶ ἀπαρασαλεύτως διὰ τοῦ παρόντος συνεδικοῦ γράμματος ἐπικυροῖ, τοῦ λογίζεσθαι καὶ ἀληθῶς ὑπάρχειν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον σταυροπήγιον τοῦ ἡμετέρου πατριαρχικοῦ θρόνου καὶ εἶναι ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ τὸ ἐξῆς παντελεύθερον. Καὶ οἰδῶσιν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν τῇ τανῦν τῆς Μονῆς Ἐγχομένῳ τέκνῳ ἐν Κυρίῳ κτλ. κ. Δανιήλ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ὁμοίως ἀλληλοδιαδόχως τὸν τοῦ ἡγουμενεύειν ἐνταῦθα κλήρον λαχοῦσι καλεῖν ἀκωλύτως ὅλους ἂν τῶν Ἀρχιερέων θελήσειε (μὴ ὑπ' ἀρχίας ὅμως ἢ καθαιρέσεως τελούντων) καὶ διδόναι αὐτοῖς ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν τὴν θέαν μυσταγωγίαν τούτους ἐκτελεῖν, χειροτονίας τε πράττειν, ἐγκαίνια ἐκπληροῦν, καὶ ἀπλῶς εἰπεῖν ἡμετέραν ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν ἐν αὐτῷ ἔχειν τοῦτε εὐλογεῖν καὶ ἀγιάζειν καὶ ἐν τῷ ἀρχιερατικῷ θρόνῳ ἵστασθαι, καὶ ταῦτα πάντα γενέσθαι ἐκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἡμῶν συνθρόνου τῆς ἐγκαθιδρύσεως. Ὅθεν εἰς ἀσφάλειαν καὶ βεβαίωσιν τῶν δοθέντων προνομίων καὶ παντελευτέρου ἀδείας καὶ ἐξουσίας τῇ ῥηθέντι μοναστηρίῳ γέγονε τὸ παρὸν καὶ δι' ἡμετέρου ἰδιοχείρου ὑπογραφῆς ἐσφράγισται καὶ κεκύρωται, καὶ ἐν τῷ Κώδικι τῆς Μονῆς τοῦ προφήτου Προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῆς πλησίον τῆς πολιτείας Μοσχοπόλεως κτεστρώθη καὶ ἔστω εἰς ἔνδειξιν.

αχϋθ' ἐν μηνὶ Αὐγούστῳ Ἰνδικτ, Ζ',

Ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Ἰγνάτιος † Καστορίας Διονύσιος. † Κορυτῆς Δανιήλ. † Βελεγράδων Νεκτάριος. † Κόρρας καὶ Μόκρας Ἀρσένιος.

Ἐν ἐτέρῳ Συνοδικῷ εὐρίσκεται κατὰ τὸ αἰψη' ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ Πατριάρχης Ἀχριδῶν Διονύσιος ἐπιβεβαιῶσι, Μηνὶ Ἰανουαρίῳ κγ',

Ταπεινὸς Μητροπολίτης Κοριτζᾶς καὶ Σελασφόρου Ἰωακείμ θεβαιῶσι. Καὶ πάλιν ἐν ἔτει 1753 Νοεμβρίου 23.

Πατριάρχης Ἀχριδῶν Διονύσιος.

Διὰ τῆς πράξεως ταύτης ἐπιδαψιλεύονται τῇ μονῇ προνόμα οἷα τὰ τῶν ἐν Ἀγίῳ Ὄρει μονῶν καὶ μόνον τοπικὴν αὕτη ἔχει τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀχριδῶν (οὐχὶ πρὸς τὸν Κοριτσᾶς), «**παντελεύθερος**» οὕσα καὶ καλοῦσα οἷον ἀρχιερέα βούλεται δι' ἱεροπραξίας. Ἄλλων τε εὐεργετημάτων παρὰ τῶν παρεπιδημούντων μητροπολιτῶν ἀπελάμβανε πάση εὐνοίᾳ καὶ στοργῇ περιεπόντων αὐτήν· π. χ. ὁ Καστορίας προσφέρει διὰ τὴν τῆς Ἀκαδημίας ἴδρυσιν τὸ γενναῖον ποσὸν τῶν 60.000 ἄσπρων. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἡμέραι ἦσαν πονηραὶ καὶ τὰ ὄμματα τῆς τυραννίας παρηκολούθουν ἀτενῶς πᾶσαν αὐτῶν ἐθνικὴν χειρονομίαν συνεκάλυπτον οἱ φιλόμουσοι ἀρχιερεῖς ποικιλοτρόπως τὰς ὑπὲρ τῆς καλῆς προκοπῆς καὶ λειτουργίας τοῦ τεμένου τῶν Μουσῶν συνεισφορὰς, ὥς συνάγομεν ἐκ τοῦ ὧδε τοῦ κώδικος σημειώματος.

«αἰψη' νοεμβρίου κδ' ὁ μακαριώτατος καὶ σεβασμιώτατος πατὴρ ἡμῶν ἀπάντων καὶ Πατριάρχης Ἀχριδῶν κὺρ **Ἀρσένιος** ἔγραψεν εἰς σαρανταλείτουργον ἄσπρα 1200, ὁ Πανιερώτατος ἅγιος Καστορίας κὺρ **Εὐθύμιος** ἄσπρα 600 ὁ πανιερώτατος ἅγιος Γρεβενῶν κὺρ **Γρηγόριος** ἄσπρα 600, ὁ πανιερώτατος ἅγιος Σισανίου κὺρ **Νικηφόρος** ἄσπρα 600, ὁ Θεοφιλέστατος ἅγιος Πρεσπῶν κὺρ **Παρθένιος** ἄσπρα 600»¹. Φαίνεται ὅτι τοιοῦτοι ἔρανοι διενηροῦντο ἐν τῇ μονῇ κατὰ τὴν πανήγυριν τακτικῶς ὑπὲρ τῆς Σχολῆς: «**Τὸ 1768 συνήχθησαν νάχτι τὴν 24 Ἰουνίου ἄσπρα 31870, τὸ ἐπόμενον ἔτος καθόλου εἰς τὰ 1770 ἄσπρα 2700**»². Κατὰ τὴν ἐπέτειον πανήγυριν συνέρρεον πανταχόθεν ἄθροοι οἱ προσκυνηταί, οἷς συγκαταλέγοντο καὶ Μουσουλμάνοι καὶ δὴ Μουσουλμανίδες, αἵτινες εἰς ἔνδειξιν βαθέος σεβασμοῦ γυμνόποδες εἰσήρχοντο εἰς τὸν ναόν. Διὰ πολλῆς δὲ εὐλαβείας ἔχει ὁ κόσμος τὸ τιμαλφές τῆς Μονῆς κειμήλιον τὸν τίμιον Σταυρόν, ὅστις θαυ-

1. Σκενδ. 51.

2. Αὐτ. 126.

ματουργεῖ ἀεννάως τοῖς πιστῶς προσερχομένοις¹. Κατὰ ταῦτα ἡ Μονὴ ἐκέκτητο πάντα τὰ προσόντα, ἅπερ ἀνεδείκνυνον αὐτὴν ἀληθῶς Βυζαντινὴν, ἱερὰν ἐστίαν θρησ. παραδόσεων καὶ τὸ κέντρον τῆς εὐλαβείας τῶν περιοικούντων ἀδιακρίτως θρησκειύματος ἐνουμένων ἐν αὐτῇ καὶ ἀναμνησκομένων τὴν πρόην αὐτῶν εὐτυχίαν καὶ κατὰστασιν. Ἐκ τοῦ σεπτοῦ τούτου τεμένους ἐδίδετο τὸ σύνθημα τῆς ἀδελφοποιήσεως, καὶ οἱ σεμνοὶ ἐκεῖνοι τῆς εὐσεβείας διδάσκαλοι ἐκάλουν εἰς ἡμερότητα βίου τὸν λαὸν καὶ τὰ ἀτίθασσα στίφη τῶν ἐξωμοτῶν καὶ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀποστολὴν ἐξετέλεσαν ἐπὶ τρεῖς ὁλοκλήρους αἰῶνας τεκμήριον δὲ τῆς πρὸς τὴν μονὴν εὐλαβείας τῶν τυράννων εἶναι τοῦτο, ὅτι καὶ κατὰ τὰς δύο ἐπιδρομὰς τὰ πάντα παραδόντες τῷ πυρὶ ἐσεβάσθησαν ταύτην. Δυνάμεθα ὅθεν καὶ νῦν νὰ λάβωμεν ἐντεῦθεν ἰδέαν τινὰ περὶ τῶν λοιπῶν καταστραφέντων μνημείων τῆς Μοσχοπολιτικῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, περὶ ὧν ὁ εὐπαίδευτος καὶ φιλόρχαιος κληρικὸς Καλλίμαχος² ἔγγραφεν ἐν ἐξάλλῳ ἐπὶ τῷ θεάματι ἐνθουσιασμῷ τάδε: «ἀμφιβάλλω ἂν τέτοια μνημεῖα ξυλογλυπτικῆς καὶ ἀριστουργηματικῆς (sic) ἐφιλοτεχνήθησαν εἰς ἄλλην πόλιν τῆς ἑλλ. Ἀνατολῆς. Ἡ ἄνθησις τῆς τέχνης, τὸ λεπτοφυὲς αὐτὸ καὶ ἀραχνοῦφασμένον ἄνθος προαπαιτεῖ συνθήκας εἰδικάς, θέλει ἀτμόσφαιραν κατάλληλον γιὰ νὰ ἀνθοβολήτῃ, προαπαιτεῖ χρυσίον, κοινωνικὴν εὐημερίαν, πολιτειακὴν ἀκμὴν, καὶ ἐκ τῶν πρώτων στοιχείων πνευματικὴν κίνησιν, λογοτεχνικὴν παραγωγὴν. Θέλει περιβάλλον, ἀνάπτυξιν αἰσθητικὴν τῶν πολιτῶν, θέλει ἀτμόσφαιραν πλημμυρισμένην ἀπὸ καλλιτεχνικὸν μικρόβιον». Οὕτως δὲ βαθυστόχως προῖδεάζων τὸν ἀναγνώστην ἐπιφέρει: «καὶ ἐδῶ εἰς τὴν Μοσχόπολιν... ἔπρεπε νὰ προῦπάρξουν τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα, καὶ ὑπῆρχαν ἔσον εἰς καμμίαν ἄλλην πόλιν τῶν γύρω χωρῶν... ἀνέδειξαν τὴν μοσχομυρισμένην πιτρίδα τοῦ Σίνα καὶ Σμολένσκη εἰς ἀληθῆ Μιστρᾶν τοῦ

1. Πλὴν τούτου, καὶ τὸ ἄνω Λάμποβον ἔχει τεμάχιον ἀφιέρωμα ὡς ᾔδεται τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ ναὸς ἐνθα φυλάσσεται ἀφιέρωται τῷ τιμῷ Στανρῷ, τοῦ 18^{ου} αἰῶνος (βλ. *Εὐαγγελίδην* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 46) Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐντεῦθεν κατήγετο ὁ πρωτοσπαθάριος τοῦ αὐτοκράτορος *Κωνσταντῖνος*, καὶ κατὰ παράκλησιν αὐτοῦ ἐκτίσθη ὁ ναὸς (αὐτ. 115).

2. Οὗτος ὅταν ἔγραφε ταῦτα εὐρίσκετο πατριαρχικὸς ἐν Καίρῳ ἀντιπρόσωπος καὶ ὑπῆρξεν εἰς τῶν συνεργατῶν τοῦ «Ἐκκλ. Φάρου» τῆ: Ἀλεξανδρείας ἔκτοτε ἐγκατασταθεὶς εἰς νέαν Ὑόρκην διευθύνει τὸν Ἑθνικὸν κήρυκα (Ἐφημερίς καὶ περιοδικὸν) ἐν τῶν μεγαλητέρων καὶ διαπρεπεστέρων εἰς ἑλλ. γλῶσσαν δημοσιογρ. ὁργάνων. τοῦ νέου Κόσμου. Οὗτος ἐδημοσίευσε καὶ περὶ Κοριτσᾶς ἐν Παναθηναίοις τομ. ΚΖ' σ. 9—13 τῷ 1914.

τουρκοκρατουμένου Ἑλληνισμοῦ καὶ τὴν ἔκαμαν ἀπὸ Βοσκόπολιν Μοσχόπολιν ἀληθινήν»¹.

7. Τὸ μοιραῖον! Ἡ συρροὴ τῶν πέριξ ἐν Μοσχοπόλει.—Ἡ ἐπιβουλή τῶν πέριξ ἀτάκτων στοιχείων καὶ ἡ ἐποφθαλμίας τῶν ἰσχυρῶν.—Οἱ αὐτόκλητοι ὑπερασπισταί.—Ἡ διαρροὴ τῶν κατοίκων.—Ἡ ἐπάρατος διχόνοια.—Βραδεῖα ἡ καταστροφὴ, ἐπετάχυνεν αὐτὴν καὶ ἡ ἄρσις τοῦ αὐτοκεφάλου Ἀχρίδος.—Ἡ ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου, ἡ μῆνις κατὰ τῆς Μοσχοπόλεως.—Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ διασπορά.—Ὁ περιπλανώμενος πτωχοπρόδρομος.—Ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἡ νέα σχολή, καὶ ἀνασύστασις τῆς Ἀκαδημείας ἐν Ἀθήναις.—Τὸ ἡρωϊκὸν τέλος μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως.

Πόλις οὕτως ὑπὸ τῆς φύσεως πεπρoικισμένη καὶ καταπληκτικῶς προυχθεῖσα ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις διὰ συστηματικῆς ὀργανώσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, ἐξωραϊσθεῖσα δι' ἐκπαιδευτικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, εἶχε πάντα τὰ ἐφόδια νὰ συνεχίσῃ τὴν ἔνδοξον αὐτῆς σταδιοδρομίαν. Λόγῳ τῶν πλεονεκτημάτων τούτων πολλοὶ ἐκ διαφόρων πόλεων τῶν γειτνιαζουσῶν ἐπαρχιῶν συνδεόμενοι διὰ συναλλαγῆς καὶ χάριν τῶν ἐμπορικῶν συμφερόντων ἐγκαθίσταντο ἐν αὐτῇ καὶ οὕτως ἐξηγεῖται ἡ τεραστία τοῦ πληθυσμοῦ αὐξήσις. Ἄλλοι δ' αὖ πρὸς μόρφωσιν τῶν τέκνων, καὶ ἕτεροι πάλιν χάριν ἀσφαλείας μετόικουν ἐν τῇ προνομιούχῳ καὶ ἐλευθέρῳ ταύτῃ πολιτείᾳ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λόγοι ἐξώθουν αὐτοὺς εἰς τὸ Παρίσι αὐτὸ τῆς Ἰλλυρικῆς χερσονήσου. Τοῦλάχιστον δύο ἐκ τῶν 6 συνοικιῶν ἀπετελοῦντο ἐκ τοιούτων μετοίκων ἐκ Μετσόβου καὶ τοῦ Σκαμνελίου τοῦ Ζαγορίου προερχόμενοι (Μετσοβίτ μαχαλεσί, Σκαμνελίτ μαχαλεσί ἢ Σκαμνελιά)². Ἡ ἄλματικὴ πρόοδος καὶ ὁ δαψιλὴς πλοῦτος τῶν Μοσχοπολιτῶν ἐφείλκυσε τὴν βουλιμίαν τῶν πέριξ ἀγρίων Μουσουλμάνων, οἵτινες ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἢ ἰσχυροὶ ὄντες κατεδυνάστευον τοὺς δυστυχεῖς χριστιανούς, ἢ πτωχοὶ καὶ ἄστατοι ὥς πόρον ζωῆς εἶχον τὴν

1. Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 10-11.

2. Σακελλαρίδης, περὶ Μοσχοπόλεως ἐν Πανδῶρῳ τομ. Θ'. (Ἀθῆναι 1858) σ. 44. καὶ Λαμπρίδης, Ζαγοριακά (Ἀθῆναι 1870) σ. 87. ἐκ τῆς Σκαμνελιάς, λέγει οὗτος κατήγετο ὁ Σίνας, ἀλλ' ἡ ἐγγῶριος παράδοσις θέλει αὐτὸν οὐχὶ κουτσόβλαχον, ἀλλ' ἄλβανὸν ἐκ Βυθκουκίου, διό καὶ ὡς ἰδιαιτέραν γλῶσσαν ἐλάλει τὴν Ἀλβανικὴν. (βλ. περὶ τούτου σημείωσιν παρὰ Σχενδ. σ. 40).

ληστείαν. Δύο ἐπαρχίαι ἐκ τῶν ἐγγύτατα κειμένων ἡ Κολώνεια καὶ ἡ Προμετὴ μέχρι πρό ινων ἔτι δεκαετηρίδων ἦσαν διαβόητοι ἐπὶ τῷ ἐν-
τίμῳ τούτῳ ἐπαγγέλματι. Ἦτο τῶν ἀμηχάνων ἐκ τῆς ξένης ἢ τῆς ἀγο-
ρᾶς ἐπανερχόμενός τις νὰ μὴ προὔπαντηθῇ καθ' ὁδὸν ὑπὸ ληστῶν καὶ
νὰ μὴ ἀποτῇ δένυτοῖς τὸν φόρον τοῦ αἵματος. Διὸ οἱ συμπατριῶται μου
ἐβάδιζον ὁμῇ νὰ λαδὸν καὶ ὥς ἐν ἐκστρατεία ὠπλισμένοι¹. Ἐντεῦθεν δύ-
ναται τις νὰ καὶ ντάζεται ὁποῖα δεινὰ ὑφίσταντο οἱ Μοσχοπολῖται καὶ
μετ' αὐτῶν συνάλλασσόμενοι καὶ φοιτῶντες εἰς τὴν μεγάλην ἐμπορι-
κὴν ἀγορὰν. Πρὸς ἐπὶ τούτοις καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισήμων ἀρχῶν ἐκίνουν
τὸν φθόνον καὶ τὴν ἐκ τῆς τοιαύτης μεγάλης κινήσεως καὶ προόδου
ὑπόνοιαν· ὥστε δὲν ἐχρειάζετο, εἰ μὴ μικρὸν ἔναυσμα, ἵνα τὴν κατ'
αὐτῶν ἀνάψῃ πυρκαϊάν. Καὶ ἡ ἀφορμὴ ἐδίδετο ἀπὸ τῶν Κολωνειατῶν
καὶ Προμετινῶν (κυρίως τῆς περιφέρειας Δαγκλῆ). Οὗτοι ἐχθρικώτατα
διακείμενοι πρὸς αὐτοὺς ἐδολοφόνουν καὶ ἐλήστευον τοὺς παροδίτας οὐ
μόνον κρύφα, ἀλλὰ καὶ ἀναφανδόν· ὁσάκις δὲ ἐκεῖνοι δὲν ἱκανοποιοῦν
τὴν ἀπληστίαν αὐτῶν καὶ τὰς μεγάλας εἰς χρῆμα ἀπαιτήσεις παρεδί-
δουν τὰς οἰκίας καὶ ὀλοκλήρους συνοικίας τῆς Μοσχοπόλεως εἰς τὸ
πῦρ Κατὰ τὸν *Ἀράβαντινόν* ἐπὶ 10ετίαν (1770-1780) αὕτη εὗρισκετο
ἐν διαρκεῖ πολιορκίᾳ². Καίτοι δὲ οἱ εἰρημένοι λησταὶ ἐκίνησαν (ἐξ ἀν-
τιζηλίας βεβαίως) εἰς ὑπεράσπισιν τῆς πολιορκουμένης πόλεως τοὺς
Ἀλβανοὺς βέηδες τῆς Μουζεκιάς, οἷτινες καὶ ἔσπευσαν νὰ ἀποστεί-
λωσιν ἐπὶ τόπου φρουράν, ἀλλ' ἦτο ἄδωρον δῶρον τὸ τοιοῦτον, καὶ
ἐπηύξησεν ἐπὶ πλεονακίᾳ τῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ διαρπαγῶν τὰ δεινὰ τῶν
ἐν μέσῳ δύο πυρᾶ συμπαρονομήσαντων κατοίκων, ὥστε ἡ ἀκμαίζουσα καὶ πε-
ρικαλλὴς ἐκείνη πόλις, πῦνεν ὁσημέραι εἰς ἀποσύνθεσιν καὶ ἐξαφανι-
σμόν. Πρὸς τὴν ἦσαν οἱ ἐμὲ ἀποτροπὴν οἱ κάτοικοι δι' ἀναφορᾶς
ἐξητήσαντο παρὰ τῆς ἐνταῖς ἐπικρατικῆς κυβερνήσεως τὴν ἐκ Σόφιας μετάθε-
σιν τοῦ Μπελέρι *συντα* Ρουμελὶ Βαλεσί (διοικητῆς) εἰς τὴν πλησιεστέ-
ραν πρὸς αὐτοὺς *τις* τὴν Βιτώλια, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν εἰσηκούσθη-
σαν³. Τούτῳ *ως* ἐχόντων ἤρξατο συντελουμένη βιθμιαίως ἡ διαρ-

1. Χάρις εἰς τὰς ραστήρια μέτρα ἃπερ ἔλαβον αἱ Κυβερνήσεις τῆς Α. Μ. τοῦ *Ἀχμέτ Ζώνου* ἡ ληστεία ἀπὸ πολλοῦ ἤδη τελείως ἐξωστρακίσθη ἐξ Ἀλβανίας ἀπὸ δὲ εἰρήνῃ καὶ ἀσφάλεια βασιλεύει (ἀπίστευτον πρᾶγμα, ἀλλ' ἀληθέστατον).

2. Χρονογρ. Α' 270.

3. *Κουτσονίκας* ἐνθ' ἄνωτ. σ. 98. Τοῦτο ἐπραξε βραδύτερον ἡ κυβερνή-
σις, ὥστε ἐπὶ Ἀλῇ ἔδρα τοῦ Διοικητοῦ τῆς Ρούμελης ἦσαν τὰ Βιτώλια. Οὗ-
τοι πάντες ἠντλησαν τὰς μαρτυρίας ἐκ τοῦ P. P o n q u e n v i l l e, ὅστις χα-

ροή· διότι οἱ εὐπορότεροι τὴν καταδυναστείαν μὴ ὑποφέροντες προτιμῶν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὰ πάντα πρὸ τῆς διαρκοῦς ἀγωνίας, καὶ μετὰ δακρύων τὸ πάτριον ἔδαφος ἀποχαιρετῶντες ἐγκαθίστανται εἰς Ἀχρίδα, Βιτώλια, Κρούσοβον, Σέρρας, Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἄ. Ἐκτοτε νέον αἷμα ἐχύθη εἰς τὰς φῦλεις τῶν τέως φυτοζωούντων κατοίκων τῶν εἰρημένων πόλεων τῆς Δ' καὶ Μακεδονίας, ἀντάλλαγμα τῆς διαλυομένης μεγαλοπόλεως, ἥτις δὲν Ἀχόρθησε νὰ κατερνάσῃ τὴν θρησκομανίαν καὶ τὰ ἄγρια ἔνστικτα τῶν ἐν λόγῳ ὁμιμόνων συμπατριωτῶν, οὓς ἀείποτε θὰ στιγματίσῃ ἡ ἱστορία. Τοιαῦτα εἶχον πάθει πρὸ τῆς Μοσχοπόλεως καὶ τὸ εὐανθοῦν Βυθκούκιον, ὅπερ ἀπὸ πληθυσμοῦ 60.000 περιωρίσθη, ὥς καὶ ἡ Μοσχόπολις εἰς 1000 καὶ ἡ Ὑπισχία (Σίπσκα) καὶ ἄλλαι ἀκμάζουσαι πόλεις τῆς περιφερείας ἐκεῖνης.

Οὗτοί εἰσιν οἱ γενικώτεροι τῆς καταστροφῆς τῆς πόλεως λόγοι δηλ. ὁ φθόνος, ἡ ἀπληστία καὶ ἡ κακεντρέχεια τῶν πέριξ ἁλλοδόξων, οἵτινες ἐλλοχεύοντες πᾶσαν ἐξεμεταλλεύοντο τῆς κυβερνήσεως κατὰ τῶν Μοσχοπολιτῶν λυσαρέσκειαν, ἵνα λάβρως κατ' αὐτῶν ἐπιπίπτωσι· καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συνέβη καὶ μετὰ τὸ πάθημα τοῦ εἰρημένου μεγάλου ἄρχοντος **Βρέτα Ζουπάν**. Χιλιάδες ἐπιπεσόντες ἐλεηλάτησαν καὶ κατέκαυσαν μέγα μέρος τῆς πόλεως. Πολλάκις οἱ κακοήθεις ἐκεῖνοι ἄρπαγες προυκάλουν ὥς ἐκ τούτου διὰ διαφόρων διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν τὴν κατ' αὐτῆς δυσμένειαν τῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἄλλος μεγαλύτερος ἴσως ἐντὸς τῆς πόλεως ἐμφωλέναις ἡθροῦς, ἡ διαίρεσις καὶ ἡ ἐπάρατος διχόνοια, ἥτις καὶ ἄνευ τῆς ἐπ' αὐτῇ ἐξουσίας τοῦ ἐξωτερικοῦ ἐκ τῶν

ρακτηριστικώτατα γράφει: Mais la gentie d'ou et du ennemide faite prosperite, paissait-il souffrir qu'une ville libre **Σκαμν** dans le sein de son empire! (Voyage τόμ. III σ. 46).

1. Ὁ **P o n q u e v i l l e** εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐνδόξου ἀγρομοσχοπόλεως εὗρεν 200 ἀθλίας σκηνὰς οἰκουμένας ὑπὸ πενομένων ποιμένων. **ἐδ** **λε** **ει** **νολογῶν** δὲ γράφει: «ὁ φθόνος καὶ ἡ θρησκομανία κατέστρεψαν τὸ **ἐδ** **λε** **ει** **νολογῶν** τῆς φρονήσεως» Voyage dans la Grece II σ. 32 πρβλ. καὶ **C o u s i n** Voyage dans la Macedoine τόμ. I σ. 170.

2. **Κουτσονίκας** Α' σ. 98. Οἱ Ζουπάνοι εἶχον μέγαν μπουρικόν οἶκον καὶ συνηλλάσσοντο μετὰ τῆς Βενετίας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄλλων μερῶν. Ὁ Ἰωάννης Κώστα Ζουπάν τῷ 1706 συνιστᾶται εἰς τὸν βασιλὸν τῆς Βενετίας ἐν Κ) πόλει Ἀσκάνιον Ἰουστινιάνην ὑπὸ τοῦ ἐν Δυρραχίῳ προξένου τῆς Βενετίας Πέτρου Ρόζα (Βλέπ. **Βαλερίου** P a p a h a g i, Les Roumains de l' Albanie et le Commerce venetien ἐν Melanges de l' école roumaine en France 1931 Paris σ. 54).

κοῦ θὰ ἠδύνατο νὰ διαλύσῃ αὐτήν, ὥς κράτη μεγάλη διέλυσεν. «Μὰ ἡ ἀχρεΐα διοίκησις τοῦ βασιλείου, ἡ διχόνοια τῶν κατοίκων ἄρχισαν νὰ τὴν κλίνουν πρὸς τὸν ἀφανισμόν της καὶ ἀπὸ τοῦ 1760 ἕως τὰ 1769 τὴν ἐρήμωσαν τόσον, ὅπου τώρα μόλις σῶζονται 500 φαμηλιαῖς, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν τὸν τρόπον νὰ φύγουν· οἱ ἄλλοι ἐσκόρπισαν, οἱ πλούσιοι, ἢ νὰ εἰπῶ καλλίτερα οἱ πραγματευταὶ εἰς ταῖς Φραγκιαῖς, οἱ κατώτεροι καὶ τεχνῖται εἰς διάφορα μέρη τῆς Τουρκίας...»¹. Κατὰ ταῦτα ἡ καταστροφή δὲν ἐπῆλθεν, ὥς νομίζεται ἐξαπίνῃ, ἀλλ' ὑπῆρξε βραδεῖα ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1760 καὶ διαρκέσασα πλέον εἰκοσαετίας. Καὶ ὁ μὲν G e l g e r τὸ τέλος ταύτης ἀποδίδωσιν εἰς τὰς ληστοσυμμορίας τῶν Πομάκων, ἥτοι τῶν ἐξωμοτῶν Βουλγάρων τῶν λεγομένων Krdzalijen, καὶ τὰς διαφόρους πιέσεις τῆς κεντρ. διοικήσεως². Ἐνταῦθα δέον νὰ σχετισθῇ ἡ κατάρρευσις τῆς Μοσχοπόλεως καὶ πρὸς ἕτερον ἀξιοσημεῖον γεγονός, ὃ οὐδεὶς τῶν γραψάντων ἐπέστησε τὸν νοῦν καὶ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Σαμουὴλ Χαντζερῆ ἄρσις τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος καὶ ὑπαγωγή αὐτῆς ὥς ἐπισκοπῆς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον. Συνέβη δὲ τοῦτο, ὥς γνωστὸν ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου τῷ 1767³. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι πάντα τὰ μουσοτραφῇ ἰδρύματα ἔλαβον τὴν γένεσιν, ὥς ἀπεδείξαμεν, ἐκ πρωτοβουλίας ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐκάστοτε ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος καὶ διετέλουν ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν διηνεκὴ αὐτοῦ μέριμναν, ἦτο δηλονότι ἡ Ἀκαδήμεια, ὅπως ἡ Θεολ. Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἐξάρτημα Πατριαρχικόν, τότε βεβαίως θὰ ἀνομολογήσωμεν ὅτι ἡ διαίλυσις τοῦ ἐνὸς συμπαρέσυρε καὶ τὸ ἕτερον. Καὶ τὴν μονὴν τοῦ Προδρόμου, ὥς εἶδομεν, περὶ πολλοῦ ἐποιεῖντο οἱ ἀρχιεπίσκοποι, καὶ τοῦ τυπογραφείου ἦσαν οἱ ἐμψυχωταί, διὸ καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἐκδόσεις εἰσὶν ἀφιερωμέναι εἰς αὐτούς. Ὡστε μετὰ τῆς ἀπωλείας τοῦ αὐτοκεφάλου Ἀχρίδος συναπώλεσεν ἡ Μοσχόπολις τὸν σπουδαιότερον τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως αὐτῆς ἡθικὸν παρίγοντα, καὶ τὸ ἔρεισμα.

1. Νεωτερικὴ Γεωγραφία σ. 270. περὶ τῶν αἰτίων τῆς διχονοίας, ἣτις ἐξηκολούθησε καὶ εἰς τὰς νέας αὐτῶν ἑδρας κατωτέρω.

2. Vom Heiligen Berge und aus Makedonien, (Leipzig 1904) σ. 205.

3. Ὁ τόμος τῆς συνενώσεως τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος σὺν ταῖς ὑπ' αὐτὴν μητροπόλεσι καὶ ἐπισκοπαῖς μετὰ τοῦ οἰκ. θρόνου ἐδημοσιεύθη πολυάκις τελευταῖον ἐν Πατρ. Ἑγγρ. Γ' σ. 896 898, ἐνταῦθα ἐκτίθεται ἡ κακοδιαμονία εἰς τὴν ἕνεκα χρεῶν καὶ ἄλλων ἀτασθαλιῶν εἶχε περιέλθει ἡ ἀρχιεπισκοπή. Ἐπομένως εἰς τὴν αὐτὴν μοῖραν δέον νὰ τάξωμεν καὶ τὴν ἐν Μοσχοπόλει κατάστασιν.

Ἀλλὰ πάντως τὸ καίριον τραῦμα ἐδόθη εἰς αὐτὴν κατὰ τὴν ἐπὶ Μεγ. Αἰκατερίνης ἐπανάστασιν τῆς Πελοποννήσου, ἣτις ἀκριβῶς ἐξεργάγη τῷ 1769, διαβληθεῖσαν, ὡς φαίνεται ἐπὶ ἀναμίξει οὐχὶ δὲ ἀδίκως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς ἀποδείξομεν. Εἶναι δυνατόν ὁ μυστηριώδης ἐκεῖνος μοναχὸς **Στέφανος ὁ Ψευδόπेत्रος** τῆς Ρωσσίας, ὁ ἐν Μαυροβουνίῳ τὸ πρῶτον ἐμφανισθεὶς καὶ ἀνὰ σύμπασαν τὴν Ἀλβανίαν κηρύττων ἐπικειμένην τὴν ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ ἀπολύτρωσιν, νὰ ἀφῆκεν ἀμυήτους τοὺς λογάδες τῆς Μοσχοπόλεως; Ἡ ὁ Σιατιστεὺς **Γεώργιος ὁ Παπαζώλης** ὁ ἀκατάβλητος ἐκεῖνος ἐθναπόστολος νὰ μὴ ἐτραγούδησεν εἰς αὐτοὺς τὸ ἐγερτήριον ἐκεῖνο ᾄσμα;

Ἀκόμα τούτ' τὴν ἀνοιξη,	Ὅσο νάρθῃ ὁ Μόσκοβος
ῥαγιάδες, ῥαγιάδες,	ῥαγιάδες, ῥαγιάδες
Τοῦτο τὸ καλοκαῖρι	Νὰ φέρῃ τὸ σφέρι,
καῦμένη Ρούμελη	Μωρητὰ καὶ Ρούμελη ³ .

Καὶ φαίνεται ἡ Μοσχόπολις πρώτη ἐδοκίμασε τὴν μῆνιν τῶν Μουσουλμάνων Ἀλβανῶν στρατολογηθέντων διὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἐξεγέρσεως ἔνθα ἀφῆκαν ὄνομα ἀείμνηστον σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας. Ἡ μεγάλη ἐκείνη καὶ ἐκπρεπὴς πνευματικὴ κίνησις, ἡ καλλιέργεια καὶ διάδοσις τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων ἀπὸ πολλοῦ ἤδη ἐπωφθαλμιᾶτο καὶ ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ τῶν ὀργάνων τῆς τυρηνίας ὡς ὑπονόμευσις τοῦ καθεστῶτος. Αὐτὸ καὶ ἡ πόλις ἐκείνη ἐγένετο ὁ στόχος τῶν ἐκδικητῶν. Ἐχομεν περὶ τῆς ἀγρίας ταύτης καταστροφῆς ὀλίγας μὲν, ἀλλὰ χαρακτηριστικὰς ἐν τῷ κώδικι τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου γραμμάς.

«Καὶ κατὰ τὴν 21 Μαΐου 1761 ἐπέπεσαν (οἱ Ἀλβανοὶ) κατ' αὐτῆς ὡς ὕβαι τὴν ἐλεηλάτησαν ἐπὶ μίαν ἐβδομάδα, τὴν ἐκρεοῦργησαν, τὴν ἐπυρπόλησαν καὶ τὴν ἔκαμαν γῆς Μαδιάμ, ἄμορφον μᾶζαν καπνιζόντων ἐρειπίων»⁴

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ μνήμῃ τοῦ τιμίου Προδρόμου ἐνηργήθη ἔρανος:

«αψὲθ' Ἰουνίου κδ' οὐδὲ ὀβολὸς ἐσυνάχθη, ἐπέιπερ ἡ περι-

1. Τοῦτον θαυμασίως περιγράφει ὁ **Σέργιος Μακραιὸς** Μεσ. Βιβλ. Σάθα Τόμ. Γ' σ. 263 ἐ.

2. σφέρι=ἐπανάστασις.

3. **Σάθα** Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς ('Αθῆναι 1869) σ. 449. **Π. Κοντογιάννη**, οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' πόλεμον 1768-1774 ('Αθῆναι 1903) σ. 68 ἐ.

4. Κῶδ. φ. 9α (Παναθ. Κς' σ. 11).

ώνυμος *Μοσχόπολις* κατεχαλάσθη καὶ παντελῶς ἠφανίσθη» καὶ ἄλλαχού :

«Τῷ αὐξήθ' δὲν ἔδωσαν οὐδὲ ἓνα παρὰν, διὰ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἦλθαν καὶ διεγούμισαν τὸ μοναστήριον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ πολλὰ σπήτια ἔκαυσαν»¹.

Ὡστε τὰ σημειώματα ἀντιφάσκουσιν ὥς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς καταστροφῆς· ὅπως δὴ τότε ὅμως κατὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐπῆλθε τοιαύτη πανωλεθρία, ὥστε οἱ ἱστορικοὶ ἀπ' ἐντεῦθεν θεωροῦσιν ἡρημωμένην καὶ ἀναξίαν πλέον λόγου πόλιν. Οὕτως ὁ *Κούμας* : «τὴν *Μοσχόπολιν* ἐλεηλάτησαν καὶ ἡρήμωσαν τόσον, ὥστε ἔκτοτε ἐξέλιπεν ἀπὸ τὴν γῆν ἡ πρὸ δλίγου εὐτυχῆς πόλις»². Καὶ πάλιν ὅμως ἤρχισαν ἀνοικοδομοῦντες οἱ φιλοπάτριδες *Μοσχοπολίται* τὰς κατοικίας αὐτῶν, ὥστε νὰ παρέχωσιν αἰείποτε ἔδαφος πρὸς καταστροφὴν εἰς τοὺς νικητὰς τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐπανακάμψαντες τῷ 1770 εἰσέηλσαν εἰς τὴν Ἰλλυρικὴν χερσόνησον καὶ ἐπὶ 9 ἔτη ὅλα τόσον ὁμῶς καὶ ἀνηλεῶς ἐμαίνοντο, ὥστε πανικὸς κατέλαβε πάντας τοὺς ἐν τῷ Τουρκ. κράτει ῥαγιαῖδες, καὶ εἰς τὰς ἀρχιεπισκοπὰς τοῦ Ἰπεκίου καὶ τῆς Ἀχρίδος ἤρχισαν ἐκ γένου αἱ πρὸς τὸν Ἰσλαμισμόν ἀποστασίαι³. Αἱ βιαιότητες καὶ διαρπαιγαὶ αὐτῶν ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ 1784, ὅτε ὁ *Ἀλῆ Πασᾶς* ἀπαλλαγεῖς τοῦ ἀσπονδοτέρου αὐτοῦ ἐχθροῦ *Ἱμπραῆμ πασᾶ* τοῦ Βερατίου γαμπροῦ τοῦ *Κούρτ πασᾶ* ἐστράφη κατὰ τῆς *Μοσχοπόλεως* καὶ ἠνάγκασε καὶ τοὺς ἐναπομείναντας τῶν κατοίκων νὰ διασπαρῶσιν ἀνὰ τὴν *Ρούμελην* καὶ *Οὐγγαρίαν*⁴. Τοιοῦτον σκληρὸν τέλος ὑπέστη κλεινὴ καὶ ἔνδοξος πόλις, ἀρίζηλος τῶν *Μουσῶν* ἐστία, καὶ ἥς ὀλιγόστιχον *Ἱερεμιάδα* ἀνέγραψεν ὁ θρηνηδὸς ἐκεῖνος ἐν τῷ νεωτέρῳ κώδικι τῆς *μονῆς*⁵ ἐπευχόμενος :

1. Σκενδ. σ. 38. διαγουμεῖω=διακομίζω, λειλατῶ βλ. *Κοραῖν* Σχόλια εἰς τὸν Ἰσοκράτην, Ἀθῆναι 1841 σ. 81.

2. Ἐνθ' ἀνωτ. τόμ. X σ. 384.

3. Ἱστορία τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ Γ. Γερβίνου κατὰ μέταφρ. Περβανόγλου Τομ. Α' (Ἀθῆναι 1884) σ. 35.

4. *Κουτσορίκας* Α' σ. 193 ὁ σελ. Πτολεμαῖδος ἀναφέρει τὸν *Κούρτ πασᾶ* (ἐνθ. ἀνωτ. σ. 116). Ὁ ἐγγὺς πρὸς τὰ πράγματα Πρόξενος τῆς Γαλλίας ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχομένου τοῦ XIX αἰῶνος Esprit—Marie Cousinery : ἔγραψεν ὅτι ἡ ἄλλοτε διὰ τοῦ ἐμπορίου ἀκμάσασα «*Μοσχόπολις*» ἦτο μεταβεβλημένη εἰς ἐρείπια (*Voyage dans la Macédoine* τομ. I (Paris 1831) σ. 17).

5. Βλ. σπ. ἀνωτ. σ. 76. Ἐπειδὴ ταῦτα πάντως διὰ μεταγενεστέρως ἐγράφησαν χειρὸς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὁ γράψας εἶναι ὁ *Μοσχοπολίτης Κων. Σακελλάριος*, ὁ τὴν ἀξιόλογον περὶ *Μοσχοπόλεως* ἐν Πανδῶρῳ ἐκπονήσας πραγματείαν.

«Δώη σοι Κύριος τὴν προτέραν σου μορφὴν πρεσβείαις τοῦ τιμίου Προδρόμου».

Περὶ τῆς μετοικήσεως καὶ διασκορᾶς τῶν Μοσχοπολιτῶν, ἡτις ἐγένετο ὡς εἵπομεν οὐχὶ ἅπαξ ἀλλὰ μετὰ ἐκάστην καταστροφὴν, τὴν καλλιτέραν παράδοσιν παρέχει ἡμῖν σύγχρονος λόγιος Θεσσαλός· ὁ **Φιλίππιδης**, ἣν παραλαμβάνομεν ὁλόκληρον ἐνταῦθα :

«Πλείους (Ῥουμοῦνοι) κατοικοῦσι περὶ τὴν ἐν Μακεδονίᾳ πόλιν Πιτόλια, ὅπου καὶ κῶμαι Ῥουμούνων εἰσίν... μέχρι τῆς πρώην ἀκμαζούσης διὰ τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον, μόνης ἐκεῖ πόλεως Βοσκοπόλεως· τὰ νῦν δὲ λείψανα τῆς πρώην καὶ παρελθούσης αὐτῆς λαμπρότητος καὶ ἀμυδρὰ πάντη μνημόσυνα, οἰκιαρχίαι τινες περίπου διακόσαι σώζονται. Οἱ πολλοὶ τῆς Βοσκ. κάτοικοι διὰ τοὺς ἄλλεπαλλήλους ἐπιρρασμοὺς ἐκτοπισθέντες, ἄλλος ἄλλῃ ἐτραίποντο, ὅπη ἕκαστος ἡσυχαιότερον οἱ καὶ κερδαλεώτερον καὶ εὐκολώτερον βίον ἔχειν ἐνόμιζεν. Καὶ εἰσι τούτων πολλοὶ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Μοαγγορίας παντοῖον εἶδος ἐμπορίας μετιόντες, καὶ ἐν Βιέννῃ ἔτι καὶ ἐν ἑτέραις πόλεσι τοῦ Δαυτζλανδ καὶ τῆς Πολόκης¹. Πλείους ἔτι ἐν ταῖς πόλεσι καὶ κωμοπόλεσι καὶ κώμαις τῆς Τουρκίας καὶ ἐν τῇ ἡμετ. πατρίδι ταῖς Μηλαῖς ὑπὸ τὸ Πήλιον ὕψος πρὸς νότον κειμέναις, βοσκοπολιταὶ μέτοικοι εἰσὶ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις αὐτῶν ἰκόμενοι ὧν δύο χαλκευτικῇ, μᾶλλον σιδηρευτικῇ τὸν βίον ἐπορίζοντο, ὁ δὲ τρίτος πυροβολουργὸς ἐτύγγανεν αἱ δὲ γυναῖκες αὐτῶν περικνημίων καὶ περιποδίων ἦσαν ἄρισται πλέκτριαι. . . »².

Ἀλλὰ καὶ ἡ τύχη τῆς κλεινῆς τῶν λογίων ἐκείνων φύλαγγος «οἵτινες διὰ τῆς φιλεργείας καὶ τῶν συγγραφῶν αὐτῶν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἀγωγῆς τοῦ ὑπὸ τῶν τυράννων δυναστευομένου ἔθνους ; »³ Βεβαίως ἡ δεινὴ λαΐλαψ διεσκόρπισεν αὐτοὺς εἰς τὰ τῆς οἰκουμένης πέρατα, οὕτως ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ παρακολουθῶμεν τὰ ἔχνη αὐτῶν· ἰὸν πρῦτανιν αὐτῶν π. χ. Καβαλλιώτην συναντῶμεν εἰς τοῦ **Ῥόξια** τὸ βιβλίον μεταξὺ τῶν ἐν Μισκόλιτση (ἐνθὶ ὑπῆρχεν ἑλλ. γυμνάσιον) τῆς Οὐγγαρίας συνδρομητῶν. Τραγικὴν βε-

1. Οἱ Ἄγγλοι W a c e καὶ T h o m p s o n γράφουσι περὶ τούτου: the wealthy Greek Colony in Vienna was largely composed of Vlachs from Muskopole (The Nomads of the Balkans σ. 214 πρβλ. καὶ Em. P i c o t, Les Roumains macedoniens en Autriche et en Hongrie. Album Macedo-roumain 1880).

2. Γεωγραφικὸν τῆς Ῥουμανίας.. Τόμ. Α' (Ἰάσιον 1816) Μέρ. 2.

3. Δάμπρου Νέος Ἑλληνομν. τομ. Ι'. (1913) σ. 381.

βαίως ὑπέστησαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν περιπέτειαν, τῇδε καὶ κεῖσε περιφερόμενοι ὥς ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ «*κακοδαίμονος Γεωργίου*» μανθάνομεν.

Τῷ σοφωτάτῳ ἁγίῳ ἐκκλησιάρχῃ πᾶν εἴτε ἀγαθὸν καὶ θυμῆρες.

Οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ κακοδαίμων ἐγὼ διαφυγὼν τὸ τῶν ἀγαρηνῶν ξίφος ἐνέπεσον δεινῇ τινι καὶ πέρα δεινῆς ἀπορίᾳ. Καὶ ἀπέφυγον μὲν κρημνόν, ἐνέπεσον δὲ ῥεύματι κατὰ τὸ κοινολογούμενον· ὥστε ἔπεται μοι βοᾶν κατ' Εὐριπίδην: ὦ μοι ἐγὼ! πᾶ βῶ; πᾶ στῶ; πᾶ κέλσω; ἐν γὰρ τῇ ἢ νῦν ἀφίγμαι δυστυχίᾳ πόρος ὅλως οὐδεὶς· ὥστε δυοῖν θάτερον ἔπεται μοι, ἢ θᾶττον τῆς ὑμῶν ἐπικουρίας τυχόντι ζῆν, ἢ λιμώττειν κατὰ κύνας καὶ τεθνάναι ἀποτυχόντι· ἢν μὴ γὰρ πόρος τε καὶ μηχανή τις διευρεθῇ, ὅλως ὁ τάλας ἀπόλλυμαι. Ξένος γὰρ τοί εἰμι καὶ ἀνάργυρος καὶ ἄστεγος καὶ μονοχίτων· φθειρῶν γ' ὀριθμῶν, οὐδὲ λέγω, αἷ λυποῦσαί με ἐτι οὐδέποτε παύσωσι· μυσαιτόμενος οὖν τὸ ζῆν, τούτου ἀνθαιροῦμαι τὸν θάνατον· κρεῖττον γάρ μοι καθέστηκεν ἅπαξ ἀποθανεῖν ἢ ὁσημέραι μυρίων θανάτων πειράσθαι. Ὅθεν δακρῶν ἀνάπλεως ὑμῶν ἀντιβολῶ δοῦναι χεῖρα, δοῦναι κειμένῳ μοι καὶ μ' ἀπαλλάξαιτε θᾶττον τῆς τούτου τοῦ θηρίου βοᾶς· οὐδὲν γὰρ οὐδαμοῦ πενίας ἐξωλέστερον (ἵνα κατ' Ἀριστοφάνην εἴπω). Ἔσσεσθε χαριούμενος ἡμῖν τὰ μέγιστα μηδὲν μελλήσαντες· ὅσον γὰρ ἂν βραδύνητε, τοσοῦτον λυπήσητε ἀμβλυτέραν τῇ ἀναβολῇ τὴν χειρωγωγίαν ἐνδεικνύμενοι. Ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ὥς ἐπῆλθέ μοι γραφέντα, ὑμεῖς δ' ἔξετε παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς ἀμοιβὰς μυριοπλασίως. 1770 Ἰουνίου κθ'.

Ὅλος αὐτῆς ἐκκρεμῆς Γεώργιος, ὁ κακοδαίμων ὁ ἐκ Μοσχοπόλεως,

Τῷ σοφωτάτῳ ἁγίῳ ἐκκλησιάρχῃ κνρίῳ κυρίῳ Νεοφύτῳ προσκυνητής¹.

Δὲν παρῆλθεν ὥς φαίνεται δεκαετία καὶ τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα καὶ ἀξιοδάκρυτα λείψανα περισωθέντα ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ μαχαίρας κατώρθωσαν περὶ τὰς 200 οἰκογένειαι νὰ ἐπανέλθωσι καὶ νὰ ἀνοικοδομήσωσιν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τὰς οἰκίας αὐτῶν. Πρώτη δὲ φροντίς αὐτῶν ἦν ἡ σύστασις ἑλληνικῆς Σχολῆς, τῇ συνδρομῇ τοῦ βαθυπλούτου βαρώνου Σίνα καὶ ἄλλων ἐν Εὐρώπῃ Μοσχοπολιτῶν². Ὅτι καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὸ 1770 καταστροφὴν τῆς πόλεως καὶ διετηρήθη ἀποδεικνύει ἔγγραφον τοῦ 1779 ἰδ' αὐγούστου εἰς ὃ ὑπογράφονται:

Γκόρας καὶ Δυρραχίου Κωνστάντιος ὑποβεβηαῖ

Ὁ πρῶην Γκόρας Σεραφεῖμ μαρτυρεῖ

1. Π. Κοντογιάννη ἐνθ' ἄνωτ. σ. 494—495 (ἐκ τοῦ Ἀρχείου τῆς Ἱστορ. καὶ Ἑθνολ. Ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος ἀρ. 7143).

2. Ἀραβαντινὸς Περί Κουτσοβλάχων σ. 46. Ὁ Leake (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 343) περὶ τὸ 1800 εὔρε 200—300 οἰκίσκους· διὸ καὶ ἀμφιβάλλει ἂν καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πόλεως ἦσαν πλεον τῶν 1000.

Ὁ οἰκονόμος ἐν ἱερεῦσι Κωνσταντῖνος μαρτυρεῖ
 Ὁ ἐν ἱερεῦσι σακελλάριος Δανιὴλ μαρτυρεῖ
 Ὁ ἱεροδιδάσκαλος πρωτοπαπῶς Θεόδωρος μαρτυρεῖ
 Θεόδωρος Χατζῆ Φιλιππίδης μαρτυρεῖ
 Βρότιος Κωνσταντίνου μαρτυρεῖ.

(Σύντομος ἱστορικὴ περιγραφή τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως Βελεγράδων καὶ τῆς ὑπὸ τὴν πνευματικὴν αὐτῆς δικαιοδοσίαν ὑπαγομένης χώρας... ὑπὸ Ἀνθίμου Ἀλεξούδη (Κέρκυρα 1868) σ. 73. Ἐκ τούτων ὁ μὲν Θεόδωρος εἶναι ὁ Καβαλλιώτης καὶ ὁ Δανιὴλ ὁ γνωστὸς Λεξικογράφος ὁ ἔπειτα προαχθεὶς εἰς τὸ ὀφφίκιον τοῦ οἰκονόμου καὶ ὁ Χατζῆ Φιλιππίδης φαίνεται ἐγκατεστημένος ἐν Μοσχοπόλει).

Ὁ **Κούμας** ὅμως παραπενοεῖται ὅτι «πολλοὶ εὐκατάστατοι κατέφυγαν εἰς τὴν Αὐστρίαν καὶ διὰ τῆς ἐμπορίας ὑπερεπλούτησαν χωρὶς νὰ ἐνθυμῶνται πλέον τὸν ὑπὲρ τῆς ἑλλ. παιδείας ζῆλον τῆς πατρίδος των, οἱ δὲ μικρότεροι διεσκορπίσθησαν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Τουρκ. ἐπικρατείας»¹. Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον ἀνελθὼν τῷ 1796—1806 εἰς τὸν μητροπ. θρόνον τῆς Κοριτσᾶς ὁ ἐκ Μοσχοπόλεως **Ἰωάσαφ Β** προσέθετο εἰς τὸν τίτλον τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ὅπερ διετηρήθη καὶ ἐπὶ διαδόχου αὐτοῦ **Μελετίου** (1806—1828), ὅτε ὁ **Βησσαρίων** (1828—1835) ὠνομάσθη Κοριτσᾶς καὶ Πωγωνιανῆς καὶ εἶτα ὁ **Κύριλλος** (1835—1845) Κοριτσᾶς καὶ Πρεμετῆς ὅπερ καὶ ἰσχύει μέχρι σήμερον². Ἀλλ' οὔτε ὁ τίτλος οὗτος οὔτε ἡ νέα σχολὴ ἠδυνήθη νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν Μοσχόπολιν εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς ἀκμὴν καὶ δόξαν. Ὁ τε συσταθεὶς Φιλεκπαιδευτικὸς Σύλλογος «Σίνας» οὐδὲν ἤνυσεν καὶ ἡ ἑλληνικὴ Σχολὴ ἐφυτοζῶει μέχρι τοῦ 1916. Οἱ ἐν Αὐστρίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ ἀποκατασταθέντες φυγάδες οἱ μὲν ἀποδυσπείθησαντες ἐκ τοῦ πολλοῦ καμάτου τῆς κλασσικῆς ἑλλ. γλώσσης ἠβουλήθησαν νὰ καλλιεργήσωσι τὴν μητρικὴν αὐτῶν διάλεκτον—εὐάριθμοι ἐναπέλειποντο θιασῶται τῆς Ἑλληνίδος ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω—ὁ δὲ **Γεώργιος Σίνας** ἐκ τοῦ τραγικοῦ ἐπιλόγου τῆς πατρίδος αὐτοῦ πεισθεὶς ὅτι ἀδύνατον ἄνευ ἐλευθερίας νὰ ζήσωσιν αἱ Μοῦσαι ἐστράφη πρὸς τὰς ἐλευθέρους Ἀθήνας καὶ συνέστησε τῷ 1842 τὸ λαμπρὸν Ἀστεροσκοπεῖον, ὅπερ καὶ βασιλικώτατα ἐπροίκισε. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ **Σίμων Σίνας** τὴν δόξαν τῆς πατρίδος ἐκείνης ὄνειροπολήσας οἶονεὶ ἐξ ὀρμεμφύτου

1. Ἐνθ' ἀνωτ. τομ. XII σ. 531.

2. Βλ. *Δασσαρήτην* ἐνθ' ἀνωτ. σ. 153 καὶ 158.

ἀνήγειρεν ἐν μέσαις Ἀθήναις τῷ 1859 τὴν καλλιμάρμαρον καὶ περι-
καλλῇ Ἀκαδήμειαν¹ ἐπίδοξον θυγατέρα τῆς Μοσχοπολίτιδος.

Περὶ τῆς τελευταίας καταστροφῆς τῆς ἀτυχοῦς ὅσῳ καὶ ἐνδόξου
Μοσχοπόλεως πολλὰ ἐγράφησαν, τὰ πλεῖστα βεβαίως ὑπερεξωγκω-
μένα. — Δὲν ἠθελήσαμεν νὰ παραλάβωμεν τὴν περιγραφὴν οὔτε παρὰ
τοῦ Βελλιανίτου οὔτε παρὰ ἡμεδαποῦ κ. Σκενδέρη, ἀλλὰ παρὰ τοῦ
τέως μὲν Κοριτσιᾶς μητροπολίτου, νῦν δὲ Μυτιλήνης σεβ. **Ἰακώβου**.

Τὸ ἡρωϊκὸν τέλος μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως.

Ο 8)βριος τοῦ 1916 ἦτο ὁ τελευταῖος τῆς Μοσχοπόλεως μῆν, καὶ
ἡ 16 αὐτοῦ ἡ ἀποφράς τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς ἡμέρας. Αἱ πρωτοπορεῖαι
τῶν Αὐστροβουλγαρικῶν ὀρδῶν ἀπαρτιζόμεναι ἐκ μισθοφόρων Ἀλ-
βανῶν ληστροσυμμοριτῶν μὲ τὸν περίφημον **Σαλῇ Πούτκαν** ἐπὶ κε-
φαλῇς ἐπέλεσαν ὥς σαρκοφάγα ὄρνεα ἐπὶ τῆς δυστυχοῦς πολίχνης,
ἀρνηθείσης νὰ παραδοθῇ. Τὰ γυναικόπαιδα γυμνὰ καὶ τετραχλησμένα
ἔφευγον προτροπάδην πρὸ τῶν ἐπιδραμόντων ἀπαισίων τεράτων καὶ
ἐπαράτων μαστίγων τῆς δυστυχοῦς ταύτης χώρας, καὶ ἐξήτουν ἄσυ-
λον εἰς τὰς Ἱερὰς Ἐκκλησίας τῆς Κοριτζᾶς. Οἱ ἡρωϊκότεροι τῶν
κατοίκων ὅσοι εἶχον ὅπλα, ἐνεκλείσθησαν ἐν ταῖς οἰκίαις καὶ ἀπεπει-
ράθησαν ν' ἀπομακρύνωσιν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἐδάφους τὰς ἐπερχο-
μένας δηλητηριώδεις ἐχίδνας. Ἀλλ' ἡ ἀντίστασις ἦτο ματαιαία. Τὸ ὑπὸ
τῶν ἐπιδρομέων τεθὲν πῦρ ἐμαίνεται εἰς τὰ διίφορα μέρη τῆς πολί-
χνης σκορπίζον τὴν φρίκην καὶ τὸν ὄλεθρον. Τριάνκοντα τέσσαρες ἄν-
δρες ἐκ τῶν παραμεινάντων συλληφθέντες ἀπήχθησαν εἰς τὴν ἐγγὺς
Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Τιμίου Προδρόμου καὶ ἐκεῖ κατεκρεουργήθησαν
ἀσπλάχνως ὑπὸ τῶν εἰρημένων ἀγρίων ληστῶν. Καὶ οὕτω τὸ δρᾶμα
συντετέλεσθη. Ἡ Μοσχόπολις δὲν ὑπῆρχε πλέον. Ἡ Μοσχόπολις
ἠριθμεῖτο μὲ τὰς πόλεις τὰς νεκράς. Καὶ τοιοῦτοιτρόπως ἐκεῖ ὅπου
ἐπὶ αἰῶνας ἐγαλουχήθησαν τόσαι ἐλληνικαὶ γενεαί, καὶ ἐσφυρηλιτή-
θησαν τόσαι ἡρωϊκαὶ ψυχαί, δὲν μένει πλέον ἄλλο εἰμὴ ἐρείπια ἐπὶ
ἐρείπιοις καὶ θρύμματα ἐπὶ θρύμματων, μαρτυροῦντα μὲ ὁδύνην τὰ
«περασμένα μεγαλεῖα» τῆς Μοσχοπόλεως. Καὶ μόνον ὀρθοδοδοῦσιν

1. Βλ. Γούδα ἐνθ' ἄνωτ. σ. 35 καὶ 48. Ἡ Ἀκαδήμεια καθῆκον ἔχει
νὰ τιμήσῃ τὸν ἰδρυτὴν αὐτῆς δι' ἐκδόσεως ἀναμνηστικοῦ τεύχους. Δυ-
στυχῶς καίτοι παρῆλθεν ἑκατονταετηρίς ὅλη, οὐδεμία βιογραφία πληρυστέρα
περὶ τῶν **Σινῶν** ἀνεφάνη τῆς τοῦ Γούδα (σ. 1—51) κοσμήσαντος τὴν ἀρχὴν
τοῦ τόμου Πλοῦτος καὶ Θυσίας καὶ «πρόσωπον τηλαυγές» προτάξαντος.

ὁκτὼ ὄραῖοι ἀλλὰ καὶ τέλεον ἀπογεγυμνωμένοι ναοί, τὰ ἱερὰ ταῦτα σύμβολα τῆς ἀμωμότητος ἡμῶν θρησκείας, καλοῦντες οἰονεῖ τοὺς πιστοὺς εἰς ἀνέγερσιν τῆς ἀπετεφρωθείσης πόλεως. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μετὰ τὴν ἐπιπόθητον ἀποκατάστασίν του τὸ ἔθνος θὰ σπεύσῃ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν πρὸς τὴν ἡρωϊκὴν καὶ μαρτυρικὴν πόλιν πολλὴν του εὐγνωμοσύνην ἀνεγείρον αὐτὴν ἐκ τῆς τέφρας τῆς πρὸς δόξαν μὲν καὶ τιμὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ὀνόματος, ὄνειδος δὲ καὶ αἰωνίαν κατασχύνῃν τῶν βαρβάρων καὶ ἀσυνειδήτων καταστροφέων τῆς!»

8. Ὁ ὕψιστος σκοπὸς τῆς Ἀκαδημείας καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν διδασκάλων.— Αἱ ἐκδόσεις τῶν Ἀκολουθιῶν τί ὑπέκρυπτον;— Ὁ βίος τοῦ ἀληθοῦς συντάκτου Ἰησουῖτου Λομβάρδη.— Ὁ Παπισμὸς βαλλόμενος.— Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀββᾶ Βεντζόνη.— Ἡ ἀλήθεια κριτής.— Ἡ ἀνάλυσις καὶ αἱ σπουδαῖαι τοῦ βιβλίου χαλκογραφίαι.— Τὰ ἀδιαφιλονίκητα μαρτύρια τῆς ἐκδόσεως ἐν Μοσχοπόλει, προανάκρουσμα τῆς ἐπαναστάσεως.— Οἱ Μοσχοπολῖται διδάσκαλοι δαδοῦχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν Βαλκαν. λαῶν.— Ἡ Ὁρθόδοξος διδασκαλία τοῦ Μελετίου Πηγᾶ.— Ἀκριβὴς περιγραφή. Τὰ Μοσχοπολιτικὰ τεκμήρια.— Ἡ ἀνωνυμία τῶν Μοσχοπολιτ. ἐκδόσεων.

Οἱ πνευματικοὶ τῶν Ἀκαδημεικῶν τῆς Μοσχοπόλεως ἀγῶνες ἦσαν διμέτωποι, κατὰ τῆς τυραννίας καὶ κατὰ τοῦ Παπισμοῦ εἶναι τὰ δύο σημεῖα εἰς ᾧ πᾶς διανοούμενος μετὰ τὴν ἄλωσιν βάλλει. Αἱ ἐκδόσεις τῶν διαφόρων Ἀκολουθιῶν τοιοῦτον ἀπώτερον ἐπεδίωκον σκοπόν, διὰ τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους εὐλαβείας νὰ στηρίξωσι τοὺς Χριστιανοὺς ἐν τῇ πίστει τῶν πατέρων—καὶ προῆλθον εἰς φῶς ἐκεῖθεν 13 ἐν ὧν ἀκολουθίαι μέχρι σήμερον γνωστὰί—ἐνῶ διὰ τῶν διαφόρων προλεγόμενων καὶ τῶν πολυπληθῶν ἐπιγραμμαμάτων προσεπάθουν οἱ ἐμπνευσμένοι ἐκεῖνοι ἐκδόται νὰ ὑποκαύσωσι τὸν πρὸς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἔρωτα τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν, ἅπερ προώριστο νὰ δωροφορήσωσιν αὐτοῖς τὴν ἐλευθερίαν¹. Μετὰ τῆς Ἀκολουθίας συνεξεδίδετο

1. Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον Τομ Β' (Ἀθῆναι 1925) σ. 127-128.

2. Βλ. Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου Ρήγας ὁ Φεραῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα αὐτοῦ ποιήματα ἐξ ἀθωνικοῦ χειρογράφου (Θεσσαλικά Χρονικά, Τομ. Γ' 1932 σ. 35 ἐ. ἐνθα ἀποδεικνύομεν, ὅτι ὁ κῆρυξ οὗτος τῆς ἐλευθερίας τρία τινὰ ἐθεώρησε καθήκον νὰ καλλιεργήσῃ ὡς τὰ δραστηριώτερα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας μέσα, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν παιδείαν, τὴν αὐτοπεποιθήσιν καὶ τὴν περιφρόνησιν τοῦ τυράννου καὶ ἐπέτυχεν εἰς τὸ ἔργον πληρέστατα).

καὶ ὁ βίος τοῦ ἁγίου καὶ τὸ μαρτύριον, οἷοναὶ κρυπτόμενον ἐν τῷ μέσῳ τῆς φυλλάδας ἀπὸ τῆς τυραννικῆς ἐπιβουλῆς, καὶ τοῦτο ἕως ἦν τὸ κύριον εἰς τὰς ἐκδόσεις ταύτας. Σπουδαία ἦν ἡ ἀναζωπύρησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τῶν πιστῶν καὶ ἡ προσήλωσις αὐτῶν εἰς τὰ θεῖα πρὸς ἐγκαρτέρησιν εἰς τὸν ἀπηνῆ διωγμὸν καὶ τοὺς πρὸς ἐξώ-
μοσιν παντοειδεῖς ἐκβιασμοὺς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν μαρτυρολο-
γίων καὶ βαθεῖα ἡ ἐκ τῶν θαυματουργιῶν ἐντύπωσις, καμπτουσῶν
πολλάκις καὶ αὐτῶν τῶν διωκτῶν τὴν ἐπιμονὴν καὶ σκληρότητα.
Ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνουν ἐν ταῖς Ἀκολουθίαις καὶ τὸν ἕτερον ἐπίβου-
λον τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, τοὺς Παπιστάς. Ὡς βλέπομεν καὶ ἐν τῇ
τοῦ ἁγίου Βησσαρίωνος, ἐνθα πρὸς τοῖς ἄλλοις προτίσσεται καὶ τὸ
ἑξῆς ἐπίγραμμα «κατὰ τῶν ἱεροσύλων Παπιστῶν».

Μητροφάνους (τοῦ Ἀργυροκαστρίτου τοῦ Γρηγοῦ ;)

Βησσαρίωνος δοθέντις κλυτὸν δέμας
Ἀγστὴς Παπιστῆς ἀμπεπωλεῖ χρυσίον.
Μένει δὲ ἡ κρῖς εὐσεβείας τρογίμους
τὸ στερρὸν ἡμῖν δογματίων ἐκκλησίας
τῆς καθολικῆς, θαυμάτων δι' ἀφθόνων
κρυοῦσα πιστοῖς, φιλεόρτοις τε σφόδρα.

Κ. Οικονομίδης Σερ

Ἰδίως ἀνεζωπύρουν τὸ φρόνημα ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας οἱ αἰόδιμοι
ἐκεῖνοι διδάσκαλοι καὶ ἐξηγηταὶ τὸ πλήρωμα τῶν Ὀρθοδόξων ἐν
τῇ πίστει τῶν πατέρων προβάλλοντες ὥς τηλαυγῇ πρόσωπα τοὺς ὁμο-
γενεῖς μάρτυρας καὶ πολιούχους τοὺς τε παλαιότερους καὶ δὴ τὸν
ὄσιον **Ναοῦμ** καὶ τὸν μάρτυρα βασιλέα **Ἰωάννην τὸν Βλαδίμηρον**,
οὗτινος τὸ λείψανον σωζόμενον ἐν τῇ παρὰ τὸ Ἑλβασάνιον ἐπωνύμῳ
Μονῇ διὰ πολλῆς φέρεται τιμῆς, καὶ τὸν ὁσιομύητρα **Νικόδημον** τὸν
Ἀγιορείτην. Τούτων αἱ Ἀκολουθίαι μετὰ παρέλευσιν 30αῶς ἐτῶν
ἀπὸ τῆς Μοσχοπολιτικῆς ἐκδόσεως ἐπανελήφθησαν ἐν Βενετίᾳ τοῦ
μὲν Ἰωάννου τῷ 1774 «ἀναλώμασι τοῦ τιμιωτάτου καὶ χρησιμωτά-
του κυρίου **Νικολάου Δημητρίου Ντορούγα** εὐπατρίδου Μοσχοπό-
λεως εἰς Σιπήσχα» ὥς ἐλέχθη ἡ δὲ τοῦ Νικοδήμου τῷ 1781 «διορ-
θωθείσα ἐπιμελῶς τῇ σπουδῇ καὶ δαπάνῃ τῶν τιμιωτάτων καὶ φιλο-
θέων εὐπατρίδων (sic) πόλεως Βελεγράδων κυρίου **Κωνσταντίνου**
Νικολάου καὶ Δημητρίου Τζεκούρη» (παρὰ Legrand 1029).

Διέκρινε πρὸ παντὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους φρόνημα κατὰ τοῦ
τυρίννου ἀδούλωτον καὶ πλήρης αὐταπείρησις, ὥς εἶδομεν ἀνωτέρω

τὸν *Χατζηφιλιππίδην* καὶ τὸν *Νεκτάριον Τέρπον*¹. Βεβαίως θάρορος οὐ σμικρὸν ἀπητεῖτο νὰ ἐκδίδωσι τὰς Ἀκολουθίας τῶν νεομαρτύρων, καὶ νὰ ῥίπτωσιν αὐτὰς ὡς κόλαφον κατὰ πρόσωπον τῶν δημίων. Πολλάκις δ' ἐν τοῖς ὕμνοις ἐποιοῦντο καὶ πρὸς τὸν Ὑψιστον ἀποστροφὴν, ἐφ' οἷς ὑφίσταντο δεινοῖς καὶ ἐξελιπάρουν τὴν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἀπαλλαγὴν. Ἀναγινώσκομεν π. χ. εἰς τὴν Ἀκολουθίαν τοῦ ἱερομάρτυρος *Σεραφείμ* ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου, ὅστις ἐμνηστεύησε κατηγορηθεὶς κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Τρίκκης Διονυσίου (1611)² τόδε τὸ συγκινητικὸν τροπάριον τῆς Θ' ὥδης :

Ἴδε τὴν ἡμῶν—ὀδύνην καὶ κάκωσιν ὡς πάλαι, Δέσποτα—ἐν Αἰγύπτῳ ἔβλεψας—κεκακωμένους Ἰσραηλίτας σου—οὐχ ἦττον γὰρ δεδούλωται καὶ κατατρώχεται—τῶν πιστῶν σου τὸ στίφος, φιλόανθρωπε—Ἰσμαὴλ ἀπηνοῦς τῇ θρασύτητι.

Ἀλλὰ βλέπομεν καὶ συστηματικὰ πονήματα τῶν Μοσχοπολιτῶν ιδίως κατὰ τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας, ἥτις ἀληθῶς μεγάλας κατέβαλε προσπάθειάς πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν πιστῶν εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ὡς τὴν *Πίστιν τοῦ Τέρπου* καὶ τὸ Συνταγματικὸν τοῦ *Ἀγιοναουμίτου Κωνσταντίνου*, δι' ὧν θαρσαλέως οὗτοι ἀντεπεξήρχοντο ὑπεραμυνόμενοι τῶν πατρῶων δογμάτων. Ἀλλὰ τῆς ἐκ τοῦ συστάδην μάχης ὁ κίνδυνος ἦτο μέγας—καὶ ἀγνοεῖται τὸ τέλος καὶ τῶν δύο τούτων προμάχων τῆς πίστεως—διὸ οἱ συνετοὶ τοῦ τυπογραφείου ἰθύντορες ἐπενόησαν τῆς ἀνωνυμίας ἢ κλεψιτυπίας τὸν τρόπον, συνήθη ἄλλως εἰς τὰς δυσχειμέρους ἐκεῖνας περιστάσεις. Ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω³ τοῦ περιφήμου βιβλίου τοῦ *Ἀββᾶ Βεντζόνη*, ὅπερ ἐν τῷ Ἰταλικῷ πρωτοτύπῳ ἐπεγράφετο : «*Ἡ ἀλήθεια κριτῆς ὑπὸ τοῦ πατρὸς Βεντζόνη Ἰησοῦτου ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐκκλησίαν τὴν Ἀνατολικήν*»⁴. Κατὰ τὴν ὑποπτικὴν τοῦ Ἀγγλοῦ περιηγητοῦ Chandler μαρτυρίαν συνετάχθη αὐτὸ ὑπὸ τοῦ νεοφωτίστου Ἰταλοῦ *Δομβάρδη*, ὅστις ὡς ὀρθόδοξος ἤδη εἶχε μετοικήσει οἰκογενειακῶς ἐν Ἀθήναις

1. σ. 113 (Θεολ. Θ' σ. 326) καὶ σ. 140 (Θεολ. ΙΑ' σ. 52 ἐ.). Πρόδρομος τοῦ *Ρῆγα* δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν εἰς τὴν Ἠπειρον καὶ Ἀλβανίαν ὑπῆρξεν ὁ ἰσαπόστολος *Κοσμάς* ιδρύσας περὶ τὰ 300 σχολεῖα !

2. Αὕτη ἐντὸς 10ετίας περίπου ἐξεδόθη ἐν Βενετίᾳ δάκις ἦτοι τῷ 1732, 1750, 1755, 1756 καὶ 1779.

3. σ. 88—89 (Θεολ. Θ' σ. 62—63).

4. Συνήντησά που καὶ Ἰταλιστὴν τὸν τίτλον τοῦτον, ὅπερ πιστοποιεῖ τὴν γνώμην τοῦ Chandler ὅτι προέρχεται ἐκ μεταφράσεως.

καὶ ἐξετιμᾶτο τὰ μᾶλα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὀνομαζόμενος «δεσβίσης»¹. Ἀλλὰ μᾶλλον κατέφυγεν εἰς Ἑλλάδα διότι ἔκλειπε τὰ ἱερὰ τοῦ ναοῦ σκεύη καὶ ὥς μὴ δυνάμενος νὰ διαίγῃ ἐν τῇ ἑαυτοῦ πατρίδι τὸν ἐπιλήψιμον βίον, ὃν συνέχισεν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα ἀπεκήρυξε καὶ τὴν χοριστικὴν πίστιν τουρκεύσας καὶ νυμφευθεὶς νέαν Ἀλβανίδα· προσεπάθει δὲ καὶ τὴν σύζυγον νὰ συμπαρασύρῃ εἰς ἐξώμοσιν καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ. Ἐξ ὧσων ἐξιστορεῖ μετὰ πολλῆς ὀξυχολίας καὶ εἰρωνείας ὁ καθολικὸς Ἄγγλος, ὁ Λομβάρδης οὐχὶ μόνον σχέσεις δὲν εἶχε καλὰς πρὸς τὰς ἐκκλησ. ἀρχὰς ἐν Ἑλλάδι, ἀλλὰ κατεδίωξεν ἀπηνῶς τοὺς μητροπολίτας Ἀθηνῶν καὶ Λαρίσης Διονύσιον, διαβάλλων καὶ συκοφαντῶν αὐτοὺς πρὸς τὸν ἐν Ἀθήναις Βοεβόδαν, οὗ ἀπήλαυσεν ἐξαιρέτου εὐνοίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἀθηναίους ἀρχοντας δὲν ἀφῆκεν ἡσύχους καὶ πάντας ὅσους ἐμίσει προσιδίτου τοῖς Τούρκοις μεταβαίνων καὶ εἰς αὐτὴν τὴν βασιλεύουσαν. Τοιοῦτον κατ'ἀπυστον ὄργανον βεβαίως ἐχρησιμοποίησεν ὡς διερμηνέα καὶ ὁ εὐγενὴς Ἄγγλος καὶ πάντες οἱ μετὰ τὰ μέσα τοῦ III' αἰῶνος ἐπισκεπτόμενοι τὰς Ἀθήνας Εὐρωπαῖοι. Ἔνεκα τούτου ὁ αἰείμνηστος **Νικ. Δραγούμης** ὁ εἰς Ἑλληνικὴν μετενεγκὼν τὰ ὑπὸ τοῦ C h a n d l e r περὶ **Λομβάρδου** γραφέντα² ἐκφράζει τὴν ἀμφιβολίαν «μὴ ἢ διαβεβαίωσις τοῦ περιηγητοῦ ὅτι συγγραφεὺς τῆς Ἀληθείας ἦν αὐτὸς αὐτός ὁ Λομβάρδης δὲν εἶναι ἀκριβής»³.

Θὰ συνεφωνοῦμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὴν παρατήρησιν ταύτην τελείως, εἰ μὴ τὸ ἐν τῷ τέλει τοῦ πρώτου μέρους ἀναγεγραμμένον ὄνομα BONDHΛAP μετεφράζετο ἀκριβῶς εἰς ΛΟΝΒΑΡΔΗ (κατ' ἀναγραμματισμόν). Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἕτερον κρυπτογραφικὸν ὄνομα ἐν τέλει τοῦ πρώτου ἐπιγράμματος, ὅπερ εἰς δώδεκα κακοτέχνους στίχους ἐξυμνεῖ τὸν συγγραφέα: Λυβάρκιος, ὅπερ ἄδηλον τίνα συμβολίζει, (ἴσως: Γαβριήλιος ἢ ὡς ἐκαλεῖτο ὁ Πάπας λίβας ἄγιος). Προβαίνομεν εἰς σύντομον περιγραφὴν τοῦ περιέργου βιβλίου:

1. Οἱ Τούρκοι οὕτως ὀνομάζουσιν ὡς γνωστὸν τοὺς ἑαυτῶν μοναχοὺς, ἀλλὰ πολλάκις καὶ τοὺς ἡμετέρους ἀντὶ queschis (=κεχωρισμένος)

2. Ἰσως ἐπράξε τοῦτο ὁ Ἄγγλος ὡς φανατικὸς καθολικὸς ἵνα ἐκμυκτηρίσῃ τὸ βιβλίον μᾶλλον ἢ τὸν συγγραφέα, ὅπερ μετὰ τοσαύτης δυνάμεως διεπόμενε τὰ δόγματα τῆς Δυτικῆς καὶ τῆς τῶν Διαμαρτυρομένων Ἐκκλησίας. Πανδώρα τόμ. Η' (1858) σ. 234-235.

3. Αὐτ. σ. 235. Λέον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι τὸ βιβλίον δὲν φέρει τὸ ἔτος τῆς ἐκτυπώσεως δι' εὐνοήτους λόγους καὶ ἐπειδὴ ὁ C h a n d l e r ἐπεσκέψατο τὰς Ἀθήνας τῷ 1765 καὶ ἤκουσε παρὰ τοῦ **Λομβάρδου** περὶ αὐτοῦ ὑποτίθεται ὅτι τῷ 1765 αὐτὸ ἦν ἐκδεδομένον,

«*Ἡ ἀλήθεια κριτής. Εἰς τὰς μεγάλας διαφορὰς τῶν τεσσάρων Χριστιανικῶν λατρειῶν τῶν Γραικῶν, Παπιστῶν, Καλβινιστῶν καὶ Λουθηρανῶν, πρᾶξις δικαστικῇ ἠθικῇ τοῦ πατρὸς Βεντζόνη ἀπὸ τὴν συντροφίαν τῶν Ἰησουϊτῶν, τοῦ ὕστερον ἐπιστρέψαντος εἰς τὴν ἀληθινὴν ἐκκλησίαν τὴν Ἀνατολικήν. Μεταφρασθεῖσα ἀπὸ τὴν Ἰταλικὴν εἰς τὴν κοινὴν τῶν Γραικῶν διάλεκτον, διηρημένη εἰς τόμους δύο. Τόμος πρῶτος, τύπος πρῶτος*» εἰς 8 σ. 184, 106, 38. 8 φύλλα· ἐν ἀρχῇ ἐκτὸς ἀριθμοῦ, 10 τῶν ξυλογραφιῶν καὶ 5 ἄγραφα.

Περιέχει τὸ βιβλίον καὶ δέκα ξυλογραφημένας εἰκόνας· ἡ πρώτη εἰκονίζει τὸν συγγραφέα φέροντα λευκὸν πώγωνα καὶ ἐνδεδυμένον ἱερατικὴν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας στολήν, κρατοῦντα δὲ ἐν τῇ δεξιᾷ κάλαμον καὶ διὰ τῆς ἀριστερᾶς βιβλίον ἀνοικτὸν ἐπὶ τινος τραπέζης, ἐν ᾧ ἀναγινώσκονται ταῦτα: «*Ἀλήθεια κριτής*»· ἄνωθεν τῆς κεφαλῆς ἐφίπταται τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν εἵδει περιστερᾶς· κάτωθι δὲ ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως «*Πατὴρ Βεντζόνης*».

Ἀλλὰ τὸ σύμβολον, ὅπερ ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν Μοσχόπολιν κεῖται ἐν σελ. 10 (κεφ. ι' ἐν τέλει) *ἡ εἰκὼν τοῦ δσίου Ναοῦμ* (ὅπερ δὲν παρητήρησεν ὁ L e g r a n d) μικρὰ ξυλογραφία, ἣς ἐν τῷ μέσῳ εἰς σύμπλεγμα κλήματος ἢ φύλλων (vignette) ἴσταται ὁ ἅγιος ἔχων ἑκατέρωθεν δύο ναοὺς· κάτωθεν ἡ δήλωσις: «*Ὁ ἅγιος Ναοῦμ*». Εἶναι τὸ κόσμημα τοῦ πολιοῦχου καὶ προστάτου τῆς τυπογραφίας, ὅπερ ἐν ἀρχῇ τε καὶ τῷ τέλει φέρουσιν αἱ Μοσχοπ. ἐκδόσεις. Αἱ λοιπαὶ 9 μεγάλαι ξυλογραφίαι εἰκονίζουσιν ἀρχιερεῖς καὶ πατριάρχας, τὸν πάπαν, Ἰησουίτας, τὸν *Λούθηρον* καὶ τὸν *Καλβῖνον*, καὶ τέλος πάντων μίαι τις ἐξ αὐτῶν εἰκονίζει δράκοντας ἐν τῇ κολάσει ἀποχρεμπτομένους μετὰ

1. Λεπτομερὴς περιγραφὴ καὶ ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου τούτου ὡς καὶ μεταφράσεις τῶν ὑπὸ τοῦ C h a n d l e r γραφέντων καὶ σχετιζομένων πρὸς τὸν συγγραφέα ἐγένετο ἐν τῇ Πανδώρα (Ἀθῆναι 1858) τομ. Η' σ. 434—439 ὑπὸ τοῦ Ν. Δραγούμη καὶ περίληψις ταύτης μετὰ τινων προσθηκῶν ὑπὸ Π. Λάμπρου ἐν Χρυσασλίδι τομ. Γ' (Ἀθῆναι 1865) σ. 401—402, ἐξ ἀμφοτέρων τούτων σταχυολογοῦμεν ἐνταῦθα τὰ σπουδαιότερα (καὶ ἐκφράζομεν ἅμα καὶ τὰς ἡμετέρας ἀπόψεις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου). Ἐπίσης ἔχομεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν διεξοδικὴν περιγραφὴν τοῦ L e g r a n d (ἐνθ' ἄνωτ. 387—399). Τὸ μοναδικὸν ἐν Ἑλλάδι ἀντίτυπον ὑπάρχον τέως ἐν τῇ Ἐθνικῇ τῶν Ἀθηνῶν βιβλιοθήκῃ μετεκομίσθη ἔπειτα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Βουλῆς. Κατὰ τὸν L e g r a n d ἕτερον ἀντίτυπον ὑπάρχει ἐν τῇ ἐν Χαλκηδόνι (Καδήκιοι) βιβλιοθήκῃ τῶν ἀσσομψιονιστῶν.

φλογῶν τὴν μέλαιναν ψυχὴν τοῦ **Καλβίνου** καὶ ἐκσφενδονίζοντας αὐτὴν πρὸς τὸν Λούθηρον. Ἐτερον ἐνδεικτικὸν τῆς ἐκ τῆς Μοσχόπολιτικῆς τυπογραφίας προελεύσεως, εἶναι καὶ ἡ τριμερὴς σελίδωσις, ἣν παρατηρήσαμεν καὶ εἰς τὰς Ἀκολουθίας τοῦ ἁγ. Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν, ὡς καὶ τόδε τὸ ἐπίγραμμα.

σ. 4. Τέρπον, διὰ μᾶτερ, ξὺν Ἰσραὴλ νεολέκτω,
ὀρθοφρονιζώω, ὡς (γρ. ὅς) ὀρίνει κινύρην.
οἷά περ Ὀρφεύς τις Νεοαρδὴς δὴ Λεόναρδος
ἦδ' ὡς Ἡρακλῆς, Ἡλίας ἢ πάλαι
ὑδρὴς τρικρανίου πολυδύσγοτον ἐκκαταπέφτει
τριαίνῃ ζαθέω εὐσεβεοφροσύνης,
τοὺς αἰσχύνῃς Λατινοκαλβινολοντερίτας τε
πάντας ἀποσφάττει Πνεύματος ξίφει.

Ὡς ἐδηλώσαμεν εἶναι πόνημα τοῦ **Μιχαὴλ Γκόρας** τὸ **Λεόναρδος**, εἰμὴ ἔστι λογοπαίγνιον τοῦ **Λομβαρδῆ**, ἀσφαλῶς τότε εἶναι ὁ **Λεονάρδος Καφεντζῆς** Σπαρτιάτης (βλ. κατωτ.) ὅστις ἴσως συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου.

Περιεχόμενον. Εἰς τὴν 2 σελίδα : «Παρηρησίας α' τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς».

Εἰς τὸ σεβάσμιον καὶ Ἱερὸν κριτήριον τῆς ἀδεκάστου δικαιοσύνης τῆς ἀληθείας : Κύριε, τὰ χεῖλη μου ὀνοίξεις, καὶ τὸ στόμα μου ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειάν σου.

Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Γυμνὴ ἀπὸ κάθε πάθος καὶ τέλος δεύτερον, παρηρησιάζεται τὴν σήμερον δικάσιμον ἡμέραν ἢ ταπεινὴ καὶ ὑπήκοος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴν συνακολουθήσιν ὅλων τῶν πιστῶν τῆς καὶ φιλοπτῶχων Χριστιανῶν, καὶ μαρτυρομένη λέγει πῶς δὲν ἐφάνη ἐδῶ διὰ νὰ ἐκδικηθῇ εἰς τὰ ἄδικα ὅπου τῆς προξενοῦνται ἀπὸ τὰς τρεῖς ἐκκλησίας (ἂν ὄνομα ἐκκλησίας εἰς αὐτὰς ἀρμόζει, καὶ ὄχι συναγωγῆς Ἑβραίων, καθὼς τὸ δίκαιον ἀπαιτεῖ) τῶν Παπιστῶν, λέγω, τῶν Λουθηρανῶν καὶ τῶν Καλβινιστῶν, οἱ ὅποιοι ἐναντίον ὀρθῶν νόμων καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀγωνίζονται, κατὰ διαφόρους τρόπους (ἂν καλὰ ματαίως) νὰ κατεδαφίσουν καὶ νὰ ἐξαλείψουν ἀπὸ τὸν κόσμον τὴν ἀληθινὴν καὶ ἀγίαν πίστιν τῶν ἀνατολικῶν, οἱ ὅποιοι εἶναι μάρτυρες ἀληθινοί, καὶ φύλακες πιστοὶ τῶν θείων νόμων, καὶ λατρευταὶ καὶ πληρωταὶ τοῦ πάθους, τοῦ θανάτου, καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπὸ τὰς ὁποίας Ἐκκλησίας ἡ μία, δηλαδὴ οἱ Παπισταὶ θέλουν καὶ διίσχυρίζονται ὅτι ἡ ἀρχαία καὶ πατροπαράδοτος τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησία, ὡς ἀπὸ τὴν Λατινικὴν χωρισθεῖσα, εἶναι σχισματικὴ, μὴ ἐννοοῦντες πόσον ἄλογος καὶ ἄδικος εἶναι ἡ τοιαύτη κατηγορία, ὄντας ἀληθεῖς, φανερόν καὶ ἀναμ-

1. σ. 89 (Θεολ. Θ' σ. 69).

φίβολον πῶς ἡ ἐκκλησία τῆς Ῥώμης εἶναι σχισματική, καὶ κηχωρισμένη ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ ὄχι αὕτη ἀπὸ τὴν Δυτικὴν, κτλ. κτλ.

Σελ. 11. Παρηρησίαις πρώτη. Τῇ ῥωμαϊκῇ παρατάξεως, καὶ Γερουσίας ἐναντίον τοῦ *Καλβίνου*, καὶ *Μαρτίνου* (sic) τοῦ *Λουθήρου*, νομιζούσης πῶς ἐπαρρησιάσθησαν αὐτοὶ εἰς τὸ Δικαστήριον.

Σελ. 36. Ὁ *Λούθηρος* ἐνδεδεδμένος (sic) φόρεμα καινούριον, ὑπάγει νὰ χαιρετήσῃ τὸν *Καλβίνον* μὲ τὸ νὰ εἶναι ἡμέρα τοῦ ὀνόματός του. σελ. 37. Ἀπόκρισις τοῦ *Καλβίνου* πρὸς τὸν *Λούθηρον*. σελ. 51. Ἀπόκρισις τῶν δύο ξένων. σελ. 54. Συνομιλία τῶν ξένων εἰς τὸ σπῆτι τοῦ *Λουθήρου*. σελ. 76. Ἀπόκρισις τῶν πατέρων Ἰησουϊτῶν. σελ. 99. Εἴσοδος τοῦ *Λουθήρου* εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ *Καλβίνου* ὁμοῦ μὲ τοὺς δύο Πατέρας Ἰησουίτας, οἵτινες ὠμολόγησαν, ἤδη, καὶ ἠσπάσαντο τὴν αἵρεσιν, τοῦ *Λουθήρου*, ὄντες πρότερον εἰς τὸ φαινόμενον Παπισταί. σελ. 108. Διήγησις ἀληθεστάτη, τοῦ *Λουθήρου* πρὸς τὸν *Καλβίνον* περὶ τινων γενικῶν καὶ μερικῶν διαφορῶν θεωρουμένων μεταξὺ τῆς δυτικῆς, καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. σελ. 149. Ὁ ἐρχομὸς τοῦ σεβασμίου Πατρὸς *Μολύνα* εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ *Καλβίνου*, διὰ νὰ τὸν χαιρετήσῃ, καὶ νὰ συγχαρῇ μὲ τοὺς δύο συναδέλφους τοῦ Ἰησουίτας. σελ. 181. Ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς τοὺς Πατέρας Ἰησουίτας. σελ. 3 (δευτέρα σελίδωσις): Ὁπτασία τῆς ψυχῆς τοῦ *Καλβίνου* εἰς τὸν *Λούθηρον* κοιμώμενον. σελ. 47. Ὁ *Λούθηρος*, ὁ *Μολύνας* καὶ οἱ δύο πατέρες Ἰησουίται μαυροφόροι, ἀφ' οὗ ἐτελείωσαν τὴν ἐπιτήδειον δέησιν ὑπὲρ τοῦ κεκοιμημένου *Καλβίνου*, ὑπάγουν νὰ προῦπαντήσουν τοὺς Μακαριωτάτους, καὶ Σεβασμιωτάτους Πατριάρχας, τὸν Ἀλεξανδρείας, τὸν Ἀντιοχείας, καὶ τὸν Ἱεροσολύμων, ἐρχομένους εἰς τὴν Μεγάλην αὐλὴν τῆς δικαζούσης ἀληθείας, ὅπως θεωρήσωσι τὸ συμφέρον τῆς αὐτῶν ὑποθέσεως. σελ. 66. Ἐρώτησις τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας, πρὸς τὸν πατέρα *Μολύναν*, μὲ τὴν ἐξομολόγησίν του, πρὸς τὴν αὐτοῦ Μακαριότητα. σελ. 96 (δευτέρα σελίδωσις): Ὁ *Λούθηρος* δι' ἐπιστολῆς αὐτῷ ἀπὸ Ῥώμης σταλείσης, μανθάνει ὅτι ὁ Πάπας ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν Θρόνον του, διὰ νὰ φθάσῃ τὸ ὕψιστον γορῶτερον εἰς τὴν Ῥατισβόναν, ὅθεν χωρὶς ἀναβολὴν τρέχει εἰς τρεῖς λεγάτους συναδέλφους Πατριάρχας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ μετ' αὐτῶν συμβουλευέται περὶ τῶν συνοδικῶς ἐξετασθησομένων ὑποθέσεως (sic) σελ. 1 (τρίτη σελίδωσις): Ἐρχομὸς καὶ συνομιλία πάσης τῆς ἐκεῖ συνηθροισμένης Συνόδου (τὸ κεφάλαιον τοῦτο φθάνει μέχρι τῆς τελευταίας σελίδος 38 τοῦ τριτοῦ μέρους).

1. Michel de Molinos Ἰσπανὸς μυστικιστῆς θεολόγος γενν. τῷ 1640, τὸ σῶστημα τούτου (Quietismus) ἠκολούθει καὶ ὁ *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης* διὸ καὶ καταδικασθεὶς τῷ 1723 ὑπὸ τῆς Κ)πόλει Πατρ. Συνόδου ἠναγκάσθη νὰ ἐκδῶ λίβελλον: Ὁ *Ἀνθρακίτης* ἐδίδεσκεν ἐν Καστορίᾳ καὶ ἐπομένως ἐν Μοσχοπόλει ἦσαν γνωστὰ τὰ κατὰ τὸν Μολίνον (ἐτέρα ἀπόδειξις ὅτι καὶ συντετάχθη ἐν Μοσχοπόλει τὸ βιβλίον). Περὶ τοῦ Ἀνθρακίτου τελευταῖος ἔγραψεν ὁ μακάριος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν *Χρυσόστομος* (Θεολογία Δ' 1926 σ. 10-17).

Ἐκ τῶν λοιπῶν ξυλογραφιῶν λίαν χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν σελ. 10-11 (α' σελίδι). **Ὁ πάπας καὶ ἡ ἀλήθεια.** Ὁ Ποντίφηξ φέρων τὴν τιάραν καὶ πολυτελῆ ἑσθῆτα ἐμφανίζεται παρρησίᾳ κρατῶν εἰς μὲν τὴν δεξιὰν ξίφος εἰς δὲ τὴν ἀριστερὰν τὰς κλεῖς κάτωθεν τῆς δεξιᾶς: **«Ὁποῖος δὲν φέρει εἰς τὸ σακί (sic) φλωρία»** καὶ παραπλεύρως βαλάντιον πλήρες ἀργυρίων· κάτωθεν τῆς ἀριστερᾶς, : **«Δὲν ἀνοίγουν (sic) τὰ κλειδιά».** Λεξιόθεν τοῦ Πάπα κἀθηται ἡ Ἀλήθεια τρεῖς βαθμίδας κατωτέρω ρακένδυτος καὶ δακτυλοδεικτεῖ τὸν πᾶπαν περιφρονητικῶς. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον τῶν προλεγομένων εἶναι ἡ **προσφωνητικὴ τοῦ συγγραφέως ἐπιστολὴ** (σ. 5-13) ἐν ᾗ ἀσχέτως πρὸς τὸ θέμα τοῦ βιβλίου **ἐγκωμιάζονται οἱ προκριτότεροι τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχιερέων καὶ προυχόντων μεθ' ὧν, κατὰ τὸν Σάθαν, ὁ Παπάζωλης εἶχε τελείω; συνεννοηθῇ πρὸς ἐπανάστασιν.** Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ἡ ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τοῦ **Δομβαρδῆ**, ἀλλὰ τοῦ Ἑλληνοῦ μεταφραστοῦ. Ἀναδημοσιεύομεν ταύτην ὁλόκληρον.

• Ἴδιον εἶναι τῶν συγγραφέων ἀπὸ παλαιὸν ἔθος, νὰ ἐκλέγῃσι, εἰς τὰ συγγράμματά τους ἓνα ὄνομα μεγαλοπρεπὲς καὶ μεγαλόφρον, καθὼς πολλοὶ κάμνουσιν καλλωπίζοντές το με χρυσοπόρφυρα ἄνθη ἀπὸ τὰ ἔξωθεν, μόνον διὰ νὰ φανερώσῃσι πόση εἶναι ἡ τούτου μεγαλοπρέπεια εἰς τὰ ἔσωθεν. Ἐγὼ ἐπειδὴ ἐσυνήθισα (θέλεις ἀπὸ προορισμόν, θέλεις ἀπὸ τύχην τῶν ἰδίων μου πράξεων), νὰ γράφω πάντοτε ὑποκάτω εἰς τὴν μελαγχολικὴν σκιάν τῶν κυπαρισσιῶν, καὶ ὅχι πλέον ἀνάμεσα εἰς τὰς τρυφὰς τῶν μυρτίων, καὶ τῶν δαφνῶν ὀνομάζω τὸ πενιχρὸν τοῦτο βιβλίον, ὅπου δὲν ἠμπόρεσα, διὰ τὸ στενὸν τοῦ καιροῦ νὰ τὸ σχεδιάσω μὲ μικροτέρας ἀτελειότητας, ἡ ΛΑΗΘΕΙΑ Κριτῆς, διὰ τὸ ὅποιον ἐδυνάμην νὰ ἐκλέξω ἡγεμόνα τινὰ ὑψηλοῦ αἵματος, καὶ βασιλικῶν γενεθλίων νὰ τὸ ὑπερασπισθῇ ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ παρὸν σύγγραμμα φιλοπνεύεται ἀπὸ ἓνα συγγραφέα ὅπου ἔκαμε παραίτησιν, ὅπως διόλου τῶν κοσμικῶν μεγαλειότητων, σκιῶν σκοτεινῶν, καὶ ἐλεεινῶν ἐπιδόσεων τῶν ταλαιπώρων, καὶ ματαίων ἀνθρώπων, ἐπρόκρινα χρηστικῶς νὰ ἀφιερῶσω τὸ βιβλίον τοῦτο, γεγραμμένον πλέον ἀπὸ δάκρυα μετανόας, παρὰ ἀπὸ μελάνι, πρὸς τοὺς κραταιοὺς Ἀτλαντας τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ζώσης ιδέας τοῦ καλῆμου τῆς σωφροσύνης, καὶ τῆς ἀνδρείας, ὡσὰν ὅπου ἀπὸ τὸ παράδειγμα τούτων ἔλαβα τὴν καλὴν τύχην νὰ ἀποδοκιμάσω, καὶ νὰ ἀποστραφῶ τὴν κακόδοξον **Ἀΐρεσιν τῶν Λουθηρανῶν**, ὑποκάτω εἰς τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἐγεννήθην, καὶ εἰς διάστημα τεσσαράκοντα χρονῶν ἔζησα, ἕως τὸ παρὸν μέτρον τῆς ἡλικίας μου, εἰς τὸ ὅποιον συνέβη ἡ Πνευματικὴ ἀναγέννησις τῆς ἐπιστροφῆς μου ὅχι τόσον ἀπὸ δύναμιν ἐπιχειρημάτων, καὶ λόγων ἀνθρωπίνων ὅπου νὰ ἴσχυσαν νὰ με σαλεύσουν ἀπὸ τὸ ψευδὴ μου καὶ ἀπατηλὰ δόγματα, ὅσον ὑπὸ τὸ παράδειγμα τῶν ἐναρέτων ἡθῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἐσκληρωγαγωγὴν ζώην, καὶ εἰς τὴν Θεὸν προσηλωμέ-

γων τῶν Σεβασμιωτάτων, καὶ Θαυμασιωτάτων Μητροπολιτῶν καὶ Ἐπισκόπων τῆς Πελοποννήσου, καθὼς ἀκόμη καὶ τῶν φρονίμων προστάτων, Χριστιανικωτάτων ἐπαρχιωτῶν τῆς, μεταξὺ τούτων συναριθμοῦνται πρῶτον.

» Ὁ Πανιερώτατος Μητροπολίτης Κορίνθου ὅστις ὡς ἄλλος Ἀπόστολος Παῦλος ὄχι μὲ τὸ ξίφος ἀρματωμένος, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀρετὴν κεκοσμημένος διοικεῖ, καὶ κρατύνει τὴν ἐκκλησίαν ἀναμέσον τῶν *Βαρβάρων ἀνεπηρέαστον*, καὶ διατηρεῖ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀκρίβειαν τὴν ἀγιωτάτην, καὶ παλαιὰν αὐτοῦ ἐπαρχίαν.

» Ὁ Σοφολογιώτατος καὶ Θεοπρόβλητος Μητροπολίτης τῆς Ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Παλαιῶν Πατρῶν, ὅστις ὡς ἄλλος Ἀπόστολος Ἀνδρέας τῆς Ἀχαΐας διοικεῖ καὶ προνοεῖ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ.

» Ὁ Θεοπρόβλητος Μητροπολίτης τῆς Λακεδαιμονίας ἐπώνυμος τῆς παρθενίας Παρθένιος, Σπαρτιάτης, Λυκοῦργος τῆς ἰδίας του ἐκκλησίας, ὅστις ὡς ἄξιος ἀρχιερεὺς διεμέρισε τὴν ζωὴν του εἰς τε τὴν θεραπείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν κηδεμονίαν, καὶ φροντίδα τῶν λογικῶν του προβάτων, πρὸς τὸν ὁποῖον μένω νὰ χρεωστῶ τοὺς τόκους βαρυτάτων, καὶ ἀνεξαλείπτων χρεῶν διὰ τὴν ἐνθερμον ἐπιθυμίαν, καὶ τὸν διακαῆ ζῆλον ὅπου ἔδειξεν εἰς τὸ νὰ μὲ χρῆσθ μὲ τὸ Ἅγιον, καὶ θαυματοουργὸν ἐκεῖνο Μῦρον, τὸ ὁποῖον ἐκαθάρισε, καὶ ἐφώτισέ μου τὸν γοῦν εἰς τὸ νὰ συγγράψω μὲ ἔμφασιν *μεγαλητέραν* τοῦτό μου τὸ βιβλίον, ἔργον ἔμμεσον τῶν παρακινήματων τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἔδειξε περισσοτέραν τὴν εὐφροσύνην ὅταν εἶδεν ἐμὲ ἐπιστρέψαντα εἰς τὴν Ἀγίαν καὶ Ὁρθόδοξον πίστιν, παρὰ ὅποτεν εἶδε ἑαυτὸν ἐστολισμένον μὲ ἐκείνον τὸν Χαρακτήρα, τοῦ ὁποῖου ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία πρεπόντως αὐτὸν ἠξίωσεν.

» Ὁ Πρῶν Παλαιῶν Πατρῶν, καὶ τὰ νῦν Πρόεδρος Κερνίκης, καὶ Καλαβρυτῶν *Δανιὴλ*, ὅστις ἀνταγωνίζεται ἀληθῶς ὡσάν Δανιὴλ ὁ Προφήτης ἐναντίον τῶν λυσσασμένων λεόντων, τῶν ἀντικειμένων αἰρέσεων, καὶ μὲ ἔνθεον φρόνησιν διέπει τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Ἀρκαδίων.

» Ὁ Θαυμάσιος καὶ Αἰδέσιμος ἐν Πρεσβυτέροις *Παναγιώτης*, ἀληθινὸς καὶ ἐνθερμος δοῦλος τῆς Παναγίας Παρθένου, Μέγας Οἰκονόμος τῶν Καλαβρυτῶν, ὑψωμένος εἰς τὴν ἀξίαν τοῦ Γερουσίου, καὶ τῆς Προεστότητος ἀπὸ τὸ κοινὸν καὶ νόμιμον συγκρότημα τοῦ λαοῦ ὡς ἄξιος διορισθεὶς εἰς τὴν τοιαύτην ἐπιστασίαν καὶ ἀπὸ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, διότι φωνὴ λαοῦ, φωνὴ Κυρίου.

» Ἀπὸ δὲ τοῦς προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου ἡ Κορωνίς τῶν ἄλλων, καὶ ἡ κρηπὶς εἶναι ὁ γενναῖος τὴν ψυχὴν *Ἰωάννης ὁ Μελετάκης* ὁ Σπαρτιάτης, ὄχι μυθῶδες μαντεῖον τῆς Μιλήτου, ἀλλὰ αὐτόχρημα Σόλων τῆς τεθλιμμένης Πελοποννήσου, ἀληθινὸς καὶ δίκαιος δικαστὴς τῶν πολιτικῶν πράξεων, διὰ μέσον τοῦ ὁποῖου ἀκόμη εὐρίσκεται εἰς τὴν ζωὴν τὸ κυρπολημένον Βασίλειον τοῦ Μωρέως. Τὰ ἔνδοξα ἔργα ἐνὸς τοιούτου ὑποκειμένου εἶναι τόσον θαυμάσια καὶ μεγάλα ὅπου μὲ σέβας μὲ παρακινουῖσι νὰ εἰπῶ

» *Ἴσως τολμήσει καὶ ποτὲ τὸ χέρι νὰ ἀπλώσῃ*

» *Ἐκεῖνα ὅπου ἠθέλησε τώρα νὰ σημειώσῃ.*

» Ὁ Κύρ *Γεωργαντᾶς* ὁ Κορίνθιος, ὅστις ὡς ἀληθέστατος καὶ ὄχι μυθολογικὸς Ἄργος εἰς τὸ νᾶ προβλέπη, καὶ νᾶ καταβάλλῃ τὰς βλάβην ἐμποιοῦσας τῇ Πατρίδι ὁρμὰς καὶ κινήσεις, διεχώρισεν εἰς τὸ μέσον τὴν δυσμενεστάτην Ὑδραν τῆς διχονοίας χωρὶς φόβον νᾶ ἀναδώσῃ νέας κεφαλὰς, καὶ ὡς θαλάσσιος σκόπελος ὁποῦ δὲν φοβῆται τοὺς ὀρμητικοὺς καὶ σφοδρτάτους βορρᾶς, ἢ τὰς ἀπειλὰς τῶν ἀλλεπαλλήλων κυμάτων, ἀνεδείχθη εἰς τὰς μεγαλητέρας καὶ ἀναγκαιοτέρας ὑποθέσεις τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, πληρῶνοντας μὲ τοῦτο τὸ χρέος τῆς φύσεως ὁποῦ τὸν ἔκαμε νᾶ γεννηθῇ καταγόμενος ἀπὸ μίαν Σειρὰν εὐγενῆ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, καὶ διὰ τὰ ἔνδοξα, καὶ ἡρωϊκὰ κατορθώματα, καὶ τὰς ἀριστείας τῶν προγόνων του.

• Ὁ Τίμιος καὶ κόσμιος νέος *Σπυρίδων Νοταρᾶς* ὁ Κορίνθιος ὁποῦ διαφυλλάττει ἀκηλίδωτον τὸ ἐξαιρετον αἷμα τῶν προγενεστέρων του, οἱ ὅποιοι πρὸ πολλῶν χρόνων ἐλάμπρυναν τὸν κόσμον ὑποκάτω εἰς τὰ λαμπρὰ ἀξιώματα τῶν Αὐτοκρατόρων αὐτῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κεκοσμημένος μὲ μίτρας καὶ στέμματα πατριαρχικά κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ τόπους, καὶ ὁποίαις δόξαις ἄλλαις εὐρίσκονται συνηθροισμέναις τὴν σήμερον εἰς τὸ προειρημένον ὑποκείμενον, διὰ τὸν ὅποιον πρεπόντως δύναται νᾶ εἰπῇ καθ' εἰς, ὅτι γηραλέον φρόνημα εἰς νεαρὰν ἡλικίαν.

• Ὁ Κύριος *Λεονάρδος Καφεντζῆς* Σπαρτιάτης, λέων δυνατὸς καὶ γενναῖος εἰς τὸ νᾶ ἀνθίσταται εἰς τὰς σφοδρὰς προσβολὰς τῶν πλέα ἱεροσύλων πολεμίων τῆς ἰδίας πατρίδος, καὶ Νάρδος εὖροσμος, τῶν ἱερῶν γραφῶν, διὰ τὴν τῶν ἡθῶν κοσμιότητα, περὶ οὗ ἀληθεύει τὸ λεγόμενον, *τί πνέει δ' λέων; ρώμην· τί δὲ νάρδος; εὐωδίαν· ἔστιν ἄρα ὁσμή τε καὶ ρώμη, οὐ Λεονάρδος.*

• Ὁ Κύριος *Πόλος* ἀπὸ τὴν Πάτραν εἰς τῶν πλέων ἐξαιρέτων προστώτων τοῦ Μωρέως, ὅστις στολισμένος μὲ ὅλας τὰς χριστιανικὰς ἀρετάς, παρίσταται ἀληθῶς ὁ πλέον ζηλωτὴς Πατρίκιος, ὁποῦ νᾶ ἔλαβε ποτὲ ὅλη ἡ Πελοπόννησος.

• Ὁ Κύριος *Παναγιώτης Μπενάκη* ἀπὸ Καλαμάτα, ὅστις ἂν καλὰ καταγόμενος ἀπὸ αἷμα τίμιον καὶ ἐξαιρετον τοῦ Μωρέως, ὅμως εἰς οὐδὲ καμμίαν ποτὲ περίστασιν, ὑψηλόφρων ἐδείχθη, μάλιστα ταπεινός, καὶ σώφρων, ὅσα σπουδαῖος ἐπεμελήθη πάντοτε μὲ ἀδελφικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀγάπην, ὅμοια τοῖς φίλους καὶ τοῖς ἐχθροῦς του.

• Παμφίλτατε καὶ εὐμενέστατε ἀναγνώστα, ὁμιλῶ μὲ ἀλήθειαν, ὅτι δὲν εἶναι χριστιανὸς εἰς τὴν Πελοπόννησον μέσα ὁποῦ νᾶ μὴ εἶναι ἄξιος ἐγκωμίων· διὰ τὴν εἰς ὅλους λάμπει ἡ ἐλεημοσύνη, ἡ ταπείνωσις καὶ ἡ δικαιοσύνη, τὰ ἐλλόγια (sic) τῶν ὁποίων τὰ παρατρέχω εἰς τὸ παρὸν σύγγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐπονήθη μὲ ἄλλον σκοπὸν· ἔλπιζε ὅμως αὐτὰ ὀγλίγωρα εἰς ἄλλο πόνημα, ἂν ὁ Θεὸς χάριση εἰς ἐμὲ ἡμέρας, καὶ ζῇθι εὐδαιμόνως.

Οὐδεμία ἀμφιβολία μένει πλέον ὅτι τὸ βιβλίον, ὡς καὶ ὁ *Σάθας* πιστεύει, ἐξετυπώθη ἐν Μοσχοπόλει «ὑπὸ τοῦ *Παπάξωλη* ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἐν Μακεδονίᾳ Ρώσσω ἀποστόλων»¹. Οὕτως ἡ *Μοσχόπο-*

1. Τουρκοκρ. Ἑλλάς σ. 466 ὑπάρχει σχεδὸν ὁλόκληρος ἡ ἐπιστολή. Ἐτέρωθεν ἀνδεικνύει περὶ τοῦ σκοποῦ ἦν ἐπεδίωκον τὰ σχολεῖα εἰς τὰ μέρη ταῦτα

λης ἀποδείκνυται καὶ πολεμικὸν ἐργαστάσιον καὶ χαλκευτήριον
 τῆς ἀπολυτρώσεως τοῦ Γένους καὶ οἱ λόγιοι αὐτῆς πρωτοπόροι
 δαδοῦχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν Βαλκανικῶν λαῶν. Ἐτερον, ὕπερ
 κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶδε τὸ φῶς ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τῆς Μοσχο-
 πόλεως εἶναι τὸ ἐξῆς :

ΙΩ(αννης)¹ ΓΥ (=Γρηγόριος) Γκ(ίκας) Βδ (=Βοεβόδας). Εἶτα τὰ ἑξῆς δύο ἐπιγράμματα :

Καὶ σταυρὸν παράσημον τὸ δεῖγμα τῆς εὐσεβείας,
 Ἀνθέντα φίλε τῶν μοναῶν κλέος ἡγεμονίας.
 Φέρων διὰ τοῦ κόρακος ἐκίνησας εἰς ζῆλον,
 Κῦριν Ἐφραιμ τὸν ζηλωτὴν σοφὸν τὸν πατριάρχην
 Τυπῶσαι περιέχουσιν βίβλον τὰ εὐσεβείας.
 Χρόνοις καθ' οὓς ἠνθέντευσας λαμπρῶς ἐν τῇ Βλαχίᾳ.
 Τῷ ἀναγνώστῃ.

Βούλει ἐπίστασθαι Πιστὲ ἢν ἐπείσθης πίστιν ;

Π...² πόμ' ἀπὸ πηγῆς Πηγᾶ τοῦ Μελετίου.

φ. 2α—4β. «Τοῖς ἐντευξομένοις εὖ καὶ φρονεῖν καὶ πράττειν». Ὁ βίος τοῦ **Μελ. Πηγᾶ** ἐν τέλει : «αψξθ' Γαιηλιῶνος δ, φθίνοντος.

Νεόφυτος Ἱεροδιάκονος Πελοποννήσιος

Τίς ἄλλος ἦν ἰκανώτερος τοῦ Καυσοκαλυβίτου, ἵνα σχεδιάσῃ τὸν βίον τοῦ διαπρεποῦς Πατριάρχου; Οὗτος διέτριβε τότε, τῷ Ἀθωνι χαίρειν εἰπών, ἐν Βουκουρεστίῳ διδάσκων ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ καὶ ἔχων μεταξὺ τῶν μαθητῶν καὶ τὸν **Γρηγόριον Ἀλέξανδρον Γκίκαν**³. Εἰς τοῦτον πρὸ ἔτους (τῷ 1768) ἀφιεροῖ τὴν μεγάλην αὐτοῦ Γραμματικὴν (1330 σελ. εἰς 4ον), ἣν κατὰ προτροπὴν τοῦ αὐτοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων **Ἐφραιμ** εἰς τύπον ἔδωκεν.

φ. 5α—7α. Ὁ πρόλογος καὶ ἐπιστολὴ τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν Πατριάρχην :

«Πατριάρχῃ δεσπότῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ θείῳ, πᾶσαν ἐν Κυρίῳ ὑπακοὴν **Μελέτιος Πρωτοσύγγελος Ἀλεξανδρείας ὁ Κρής**».

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 315 κώδικι τῆς ἐν Μόσχᾳ συνοδικῆς βιβλιοθήκης τὸ μὲν σύγγραμμα ἐπιγράφεται ἁπλῶς **Ἐγχειρίδιον**⁴, ἡ δὲ ἐπιστολὴ «**Ἱερεμῖα** τῷ παναγιοτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Κωνσταντινουπόλεως...ἐκατομβαιῶνος ἕκτη ἐπὶ δεκάτῃ ἔτει σωτηρίῳ αφ'πγ'»⁵

φ. 7β «Τοῦ αὐτοῦ ἐπίγραμμα εἰς τὸ ἐν χειρίδιον» (sic).

1. Περί τοῦ συμβόλου ΙΩ βλ. ἡμετέραν πραγματείαν ἐν τῷ ἀναμνηστικῷ τεύχει Σπ. Λάμπρου (Ἀθῆναι 1933) σ. 223 233.

2. Ἡ πρώτη λέξις δὲν ἐξετυπώθη ἴσως: Πίνε.

3. Σάθας, Νεοελλ. Φιολ. σ. 510.

4. Οὕτω καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Προλόγου: Ἐκθέμενος ὡς ἐν ἐγχειριδίῳ...» (βλ. καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα).

5. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι καὶ Διορθώσεις εἰς τὴν Νεοελλ. Φιολ. τοῦ Σάθα σ. 19.

Οἷς πόθος ἀργαλέης ὑπαλύξαι ἄρκεα ὕλας,
 Ἴφ' ἰμειρομένους οὐδὲος ἀθανάτων.
 Οἷς πόνος εὐσθενέος παρὰ πνεύματος ἄρμενος εἶη
 ὃν Μελετίοιο χεὶρ σοι ξένη φίλε φέρει.
 Ὅφρα δὲ ἀτραλέως πολὺολβον οἶδμα περίσσης (sic)
 εὐδαίμων τε νίχης (sic) ὄλβον ἀκηράσιον,
 Πυρσεύει τι πανολβι'οἶ (sic) ὄλβια μαργαρίτον,
 Αὐγαῖσιν ἄλλαις βένθεα μαργαρίτα.

φ. 8 ἄγραφον.

σελίδες α'—τκ'. *Μελετίου Πηγᾶ* τὸ σύγγραμμα

Ἐν τέλει ἐκτὸς ἀριθμοῦ δύο φύλλα περιέχοντα τὴν «τῶν παραδρομῶν τοῦ τύπου» διόρθωσιν.

Τὸ βιβλίον κοσμεῖται ὑπὸ τῶν κοσμημάτων τῶν προσιδιαζόντων, ὡς ἐλέχθη, *εἰς τὴν τυπογραφικὴν καλλιτεχνίαν τῆς Μοσχοπόλεως*, ἐπὶ πλεον δὲ καὶ ἐπὶ ἐκάστης σελίδος ἐν τῇ ἄνω ὡς φέρει σημεῖα τινά: Ἐν τέλει τῶν Προλεγομένων παρίστανται δύο δράκοντες ἀντιμέτωποι ἐπὶ τοῦ ἐκ δεξιῶν διακρίνομεν καλῶς τὴν ἐπιγραφὴν ΓΡΗΓΟΡΙΕ ΙΕΡΟΜΟΝ, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν δυσξύμβλητά τινα, (ἴσ. ΠΑΠΑΝ ΜΑΧΟΥ) Εἶδομεν ὅτι καὶ ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ τὸ ὄνομα *Γρηγόριος* συναντᾶται δις (ὡς ἀρχιερεὺς καὶ ὡς ἱερομόναχος). Ἡ ἐπανάληψις τοῦ ὀνόματος παρατηρήθη καὶ εἰς τὰς ἄλλας ἐκδόσεις τῆς Μοσχοπόλεως¹. Ἡ δὴλωσις «ἡδὴ ἀρχιερατεύοντος» ἦν ἀναγκαία ἵνα μὴ νομίση τις, ὅτι πρόκειται περὶ δύο προσώπων. Ἀπεδείξαμεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἦν ἀρχιερεὺς ὁ Γρ. κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον τῷ δὲ 1767 ὑπογράφεται ἐν τῇ Κ)πόλει περὶ γάμων συγκροτηθεῖση Συνόδῳ ὡς Διεραχίου. Οὕτως ὁ ἀρχιερεὺς *Γρηγόριος* δὲν ἐλησμόνει ἑαυτὸν ὡς ἱερομόναχον καὶ ἰδρυτὴν τοῦ τυπογραφίᾳ, (τύπος καθιερωμένος ἤδη εἰς πάσας τὰς αὐτοῦ ἐκδόσεις)². Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ πολυμερὴς δρα-

1. Μέγρ. Γ' I, 5 (Θεολ. Θ' σ. 262-63).

2. Δὲν ἀγνοῶ, ὅτι ἐν Γραμματικῇ τοῦ *Νεοφύτου*, ἐν τῇ προμετωπίδι, μετὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἡγεμόνος *Γκίκα* καὶ τοῦ Ἱεροσ. Ἐφραίμ ὑπάρχει: «ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Οὐγκροβλαχίας κυρίου *Γρηγορίου*». (οὗτος ἦν Ῥουμάνος συμμαθητὴς τοῦ *Δαπόντε* προβιβασθεὶς ἀπὸ Μυρέων Μεσ. Βιβλ. *Σάθα* τομ. Γ' σ. 103) καὶ ἐκτενέστερον N. Jorda, *Istoria Bisericei Romanesti* κτλ. II (Valeni-de-Munte 1909) σ. 145 ἔ. καὶ 330 ὑπῆρξε δὲ μητροπολίτης ἀπὸ 1760-1787) ἐν τέλει δέ: «Ἐν τῇ νεοεργηθείσῃ τυπογραφίᾳ, ἐν *Βουκουρεστίῳ ἀψχη*». Ἐλλείπει ὅπως καὶ εἰς ἄλλας ἐκδόσεις, ἡ δὴλωσις! «ἐν τῇ τυπογραφίᾳ» . . . παρὰ *Γρηγορίῳ ἱερομονάχῳ τυπ.*» καὶ

σις τῶν Ἀκαδημεικῶν τῆς Μοσχοπόλεως εἶχεν ὥς φαίνεται καταστῆ ὑποπτος εἰς τὰ βλέμματα τοῦ τυράννου καὶ ἐξησκέιτο αὐστηρὰ ἢ λογοκρισία ἐπὶ τῶν ἐντεῦθεν ἀναθροασκόντων ἐκτύπων, ἅπερ δίκην πυραύνων μετέδιδον τὴν φλόγα τῆς ἐλευθερίας εἰς τοὺς ὑπὸ ζυγὸν Χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Εὐρέθη δὲ πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ κακοῦ τὸ μέσον τῆς ἀωνυμίας ἢ κλεψιτυπίας, ὥς νῦν λέγομεν. Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων τῶν λογίων τῆς Μοσχοπόλεως γνωρισμάτων, ἦν ὁ κατὰ τοῦ Παπισμοῦ πόλεμος καὶ κατ' ἀρχὰς τὰ πολεμικὰ αὐτῶν ἔργα μόλις ἦσαν ἀνεκτὰ ἐκτυπούμενα οἴκοι (ὥς τὸ Συνταγμάτιον τοῦ *Κωνσταντίνου*) εἶτα ἐπειδὴ ἐξήγειρον τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὀργάνων τοῦ Πάπα ἐξετυπουντο ἐν Εὐρώπῃ (ὥς ἡ *Πίστις τοῦ Τέρπου*) καὶ ἐν τέλει ἐπενοήθη ἡ λαθροτυπία. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχοντες ὑπ' ὄψιν *ἠύξσαμεν τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκδόσεων τῆς Μοσχοπόλεως ἀπὸ 16 εἰς 18*. Ἡ αὐστηρὰ διάγνωσις εἰς τὰς τοιαύτης φύσεως ἐκδόσεις δύναται νὰ αὐξήσῃ ἐπὶ πλεον τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν δόξαν τῶν Μοσχοπολιτῶν ὥς ἀπολογητῶν καὶ ὑπερμάχων τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἐκ τῶν ἀκραιφνεστέρων. Γενομένου ἀποδεκτοῦ ὅτι ἀμφότερα τὰ βιβλία, ἥτε «Ἡ ἀλήθεια κριτῆς» καὶ ἡ «Ὁρθόδοξος διδασκαλία» ἐξετυπώθησαν ἐν Μοσχοπόλει ὁ βίος τοῦ τυπογραφείου παρατείνεται οὕτως ἕως τοῦ 1769. Ἰσως δὲ ταῦτα ὥς ἐπιλήψιμα θεωρηθέντα ἐπετάχυναν τὴν καταστροφὴν, ὅπως ἀκριβῶς συνέβη καὶ διὰ τὸ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Εὐρώπης μετακομισθὲν τυπογραφεῖον ὑπὸ τοῦ Κεφαλλῆνος ἱερομονάχου *Νικοδήμου Μεταξᾶ* τῷ 1627¹. Οὕτω συμβιβάζεται καὶ ἡ εἵδησις τοῦ

τὸ «ἦδη», ὅπερ μετὰ τὸ «ἀρχιερατεύοντος» παρατηρεῖται ἐν τῇ ἡμετέρῃ ἐκδόσει. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον πάντων τὰ τυπογρ. στοιχεῖα εἰσι πάντῃ διάφορα, καίτοι δὲ αὕτη ἐξεδόθη μετὰ ἐν ἔτος δὲν ἔχει τὰ νέα, ἀλλὰ παλαιὰ στοιχεῖα *παρεμφερῇ πρὸς τὰ γνωστὰ τῆς Μοσχοπόλεως*. Ταῦτα πάντα διέφυγον τὸ ὀξυδερκές ὄμμα τοῦ σοφοῦ Ῥουμάνου ἱστορικοῦ, ὅστις ἐν τῇ ἀνωτ. συγγραφῇ σ. 154 λόγον ποιούμενος περὶ τῶν ἐκδόσεων τῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Ριμνιχίου *Καيسαρίου* ἐν Βουκουρεστίῳ γενομένων ἀναφέρει ἀκροθιγῶς καὶ τὴν ἐκδοσιν ταύτην. Φρονῶ ὅτι διὰ τῆς ὁμωνυμίας ταύτης *ἠθέλησεν ὁ ἐκδότης νὰ διαλάβῃ ἑαυτὸν πρὸ τῶν ὁμμάτων τῶν κρατούντων* διαρκῶς ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ὑποδαυλιζομένων, καὶ νὰ παρασύρῃ αὐτοὺς εἰς τὰς παριστρίους χώρας. Ἴδιον δὲ τοῦ τυπογράφου τῆς Μοσχοπόλεως τὸ ἐπαναλαμβάνειν, ὥς ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν (τομ. II' σ. 264. 6) τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα ἐν τῷ ἐξωφύλλῳ δίσ.

1. Τῷ αὐτῷ ἔτει ἐξεδόθη τὸ α' βιβλίον: *Τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφωτάτου . . . τὰ νῦν οἰκουμενικοῦ (πατριάρχου) Κωνσταντινουπόλεως Κυρίλλου σύντομος πραγματεία κατὰ Ἰουδαίων . . .* ὅπερ σπανιώτατον ὄν

Δήμιτσα, ὅτι μετὰ τὴν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος κατάλυσιν τὸ τῆς Μοσχοπόλεως μετηνέχθη εἰς Φανάριον¹. Πιθανὸν τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ πρῶτον, ὥς φρονεῖ οὗτο-, διότι καὶ μετὰ τὸ τοῦ Μεταξᾶ ὑπῆρχεν ἕτερον, ἐν ᾧ τὸ 1757 εἶδον τὸ φῶς αἱ «Διαταγαὶ γάμων»². Ἐν τέλει ἀναφέρομεν καὶ τὴν εἵδησιν τοῦ *Γεωργ. Κωνσταντίνου*, ὅστις ἐκδιδούς τὸ τετραγλωσσον αὐτοῦ Λεξικὸν τῷ 1786 εἰς τὸν «Κατάλογον τῶν σχολείων, ὁποῦ τὴν σήμερον σώζονται εἰς τὸ ἡμέτερον γένος» γράφει: «Εἰς Μοσχόπολιν σχολεῖον καὶ μία τυπογραφία» ὅτι δηλ. ἐσώζοντο ταῦτα ὅτ' ἔγραφεν! Ταῦτα μετὰ πολλοῦ κόπου ἠδυνήθημεν ἐκ τῶν τῆδε κάκεισε διεσκορπισμένων εἰδήσεων νὰ ἐρανισθῶμεν περὶ τῆς πόλεως, ἧς τὸ ὄνομα ἡ ἱστορία διὰ τῶν αἰώνων θ' ἀναφέρῃ μετὰ θαυμασμοῦ ἅμα καὶ συγκινήσεως. Περιαίνοντες τὴν συμβολὴν ταύτην ἐπισφραγίζομεν δι' ὧν λέξεων καὶ ὁ καλὸς πατριώτης *Cordignano* τὸ ἐν *Vulneti i ropullit* ἀξιόλογον ἄρθρον περὶ Μοσχοπόλεως, ὅπερ ἐπέγραψεν «ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ Ἀλβανικοῦ πολιτισμοῦ», ὅστις γράφει: «Αἱ σημειώσεις αὗται, ἂν καὶ ὀλίγαι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἀλβανίας ἔχει σελίδας τινὰς ἀκμῆς καὶ εὐημερίας, ἃς μόνοι οἱ ἀκούραστοι σκαπανεῖς ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ προοδευτικῶν Ἰνστιτούτων ἠδύναντο ν' ἀνακαλύψωσι, ἐμφανίζοντες τῇ Εὐρώπῃ τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν προόδον, τοὺς θησαυροὺς ἑνὸς ἔθνους ἐνθα ταῦτα συμπληροῦνται καὶ τελειοποιοῦνται, ἵν' ἀποτελέσωσι τὸν ἰδιαίτερον χαρακτῆρα αὐτοῦ, ἐγκαινιάζοντος νῦν τὴν ἐξαίρετον δρᾶσιν πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν πλεονεκτημάτων καὶ παραδόσεων αὐτοῦ»

ἔδωρησάμην ἐκ τῆς ἐμῆς βιβλιοθήκης εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Ἑθνικὴν τῷ 1910. Περὶ τοῦ τυπογραφείου ἀπὸ τοῦ *Π. Λάμπρου* (ἐνθ' ἄνωτ.) καὶ *Γούδα* (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 5—10), ἔγραψαν οὐκ ὀλίγοι ἐσχάτως δὲ καὶ ὁ σεβ. Ἡλιουπόλεως *Γεννάδιος* ἐν τῇ «Ὁρθοδοξίᾳ» τῆς Κ)πόλεως ἔτ. ζ' (1931) σ. 295—300 μετὰ τῆς Τουρκ. βιβλιογραφίας, ἣν τὸ πρῶτον γνωρίζομεν.

1. Μακεδονικά Γ' σ. 358.

2. Διευθυντῆς τούτου φέρεται ἐπὶ τῆς ἐπιφυλλίδος ὁ *Παναγιώτης Κυριακίδης*, ὡς λέγει ὁ *Π. Λάμπρος* ἐν Χρυσῇ τὴν τόμ. Δ' 1867 σ. 172· τὸ βιβλίον τοῦτο φέρει σχεδὸν παρόμοια κοσμήματα τῶν τῆς Μοσχοπόλεως.

3. *Ne lame le kulture Shqiptare* (1930, 28 Νοεμβ. Τίρανε) εἰς ὠραίαν Γεγικήν διάλεκτον.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ ΚΑΙ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

σ. 2, στίχ. 6 κάτ. Τὸ βιβλίον ἔπειτα ἀνείρομεν, ἀλλ' οὐδὲν περὶ Γρηγορίου τοῦ Ἀργυροκαστρίτου ἀναφέρει, ὥς καὶ ἡ ἐσχάτως ἐκδοθεῖσα Ἱστορία τῆς Εὐβοίας.

σ. 7—8 Περὶ νοθείας τῆς ἱστορίας τῆς ἑλλην. Ἐπαναστάσεως βλ. τὸ νεοτύπων ἔργον: Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ τοῦ Γ. Βλαχογιάννη, Ἀθήνα 1935.

σ. 18 μέσ. Οὐδεμίαν πρᾶξιν τοῦ Γρηγορίου ὡς Εὐβοίας γνωρίζω πλὴν τῆς ἐξῆς.

Ἐν Κώδικι 77 τῆς κατὰ τὴν Ἄνδρον Μονῆς τῆς Ἀγίας τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἐν φ. 89^α — 90^β ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἀναφορὰ τοῦ Εὐρίπου Γρηγορίου πρὸς τὸν Σουλτάνον, ἥς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος λαμβάνομεν ἐκ τοῦ Καταλόγου τοῦ μακ. Σπ. Λάμπρου, Ἐν τῷ κώδικι ὑπάρχουσι ἐπιστολικοὶ τύποι.

Ἀρχή: *Ἰκετικῶς καὶ δεινοπαθῶς ἀναγγέλομεν διὰ τῆς παρούσης ἡμῶν δουλικῆς ἀναφορᾶς ἅπαντες οἱ πτωχοὶ καὶ πιστοὶ ῥαγιάδες οἱ κατοικοῦντες εἰς τὴν νῆσον τῆς Εὐρίπου.*

Τέλος: 1815 Μαῖου 1. Εὐριπος.

Ὁ ταπεινὸς μητροπολίτης Εὐρίπου ὀνόματι Γρηγόριος καὶ ἅπαντες οἱ τὴν νῆσον ταύτην οἰκοῦντες πτωχοὶ καὶ πιστοὶ ῥαγιάδες.

Εἶναι δ' ἀναφορὰ, ἐπιφέρει ὁ Λάμπρος, δι' ἣς ἐξαιτοῦνται: «νὰ μᾶς χαρίσῃ (ἡ βασιλεία) τὰ πρόβατα, ὅπου ἀπαιτοῦνται ἀπὸ τὸν πτόχόν μας τόπον τὴν νῆσον τῆς Εὐρίπου ἀπὸ τοὺς βασιλικοὺς τζελέπιδες καὶ νὰ μὴ μᾶς ζητηθῶσι, καθότι ὁ τόπος οὗτος εἶναι ἐνδεὴς ἀπὸ τοσαῦτα ζῶα καὶ δὲν ἔχει νὰ θρέψῃ καὶ νὰ κάμῃ ἵνταρὲν τοὺς ὧδε κατοικοῦντας τὸ ἥμισυ τοῦ χρόνου καὶ αὐτὸ μὲ μεγάλῃν στενοχωρίαν».

σ. 25 στ. 4ον Μετὰ ταῦτα τὰ ἀρχεῖα τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν περιῆλθον εἰς τὴν Ἱστορικὴν καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ. τῆς Ἑλλάδος (Λάμπρου, Μικτ. Σελίδες σ. 46).

σ. 33 στ. 12 κάτ. Κατὰ τὸν Σπ. Παπαγεωργίου (Ἐκκλησία Κερκύρας Ἱστορία σ. 136) ὁ Γρηγόριος ὑπεστηρίχθη εἰς τὴν μετὰφρασιν

1. Κατάλογος τῶν χειρογράφων κωδίκων τῆς κατὰ τὴν Ἄνδρον Μονῆς τῆς Ἀγίας (Ἀπόσπ. ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Πατριάρχου (1898) σ. 71—72).

ὑπὸ τοῦ Ἐξάρχου Κερκύρας *Μακαρίου*. Περὶ τοῦ *Γρηγορίου Κονταρῆ* ὡς Γρηγ. Γ' Ἀθηνῶν ἀσύστατά τινα γράφει ὁ κ. *Γρ. Καμπούρογλου* ἐν Ἑστίᾳ 1931, 19 Μαρτ. Ἀθῆναι.

σ. 32, σημ. 4 ἐνθα *Σπ. δὲ Βιάζη*, Ἡ ἐν Ἑπτανήσῳ Βιβλικὴ Ἑταιρία ((*Εκκλ. ἀληθ. ἔτος ε' 1884*, σ. 176 80 περὶ τὸ τέλος καὶ περὶ τῆς ἁλβαν. μεταφράσεως).

σ. 41, σημ. 2. Κακῶς ἐνταῦθα ὁ πολὺς *Σοφοκλῆς Οἰκονόμου* δέχεται τὸν Βουλγαρίας *Θεοφύλακτον* βιογράφων· ὁ γὰρ βιογράφος ἦν σύγχρονος ὡς γράφει· «ἡμᾶς δὲ τοὺς ταπεινοὺς καὶ ἀναξίους οἰκειότερους τῶν ἄλλων διὰ σπλάγχνα τῆς χρηστότητος ἐποιήσατο καὶ πάντοτε συνῆμεν αὐτῷ πᾶσι παρακολουθοῦντες, οἷς ἔπραττε, οἷς ἔλεγεν, οἷς δι' ἀμφοτέρων ἐδίδασκεν. οὐκ οἶδαμεν οὖν αὐτὸν ἐσχολακότα ποτὲ (ἔκδ. Μοσχοπόλεως σ. 30), ἢ τε μικρῷ ἀνώμαλος φράσις ἐπιμαρτυρεῖ τοῦτο. καὶ ὁ Krumbacher (Ἰστ. Βυζ. Λογοτ. μετὰφρ Σωτηριάδου Α'. σ. 246) λέγει, ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμπάθεια τοῦ βιογράφου δὲν συνάδει πρὸς τὴν ἀπέχθειαν, ἣν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ δεικνύει ὁ Θεοφύλακτος, καθ' ἃ παρετήρησε καὶ ὁ Miklosich.

σ. 54, σημ. 1. Περὶ τῶν Μέξηδων ἡ Ἀλβανικὴ ἐφημερὶς *Demokratia* τοῦ Ἀργυροκάστρου ἐδημοσίευσε συμπληρωματικῶς τῶν ἐν τοῖς νεοτυπώτοις ἐγκυκλοπαιδικοῖς ἑλλ. Λεξικοῖς (16 Σεπτ. 1933).

σ. 85. μέσ. Κακῶς ὁ Σάθας παρὶχθεὶς ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἀναγραφῆς παρὰ τῷ Βρετῷ (Α' ἀρ. 195 καὶ σ. 230), ἐξέλαβε τὸ Συνταγμάτιον ὡς δύο βιβλία (Νεοελλ. Φιολ. σ. 602). Βλ. ἐπανόρθωσιν τοῦ Α. Π. Κεραμέως ἐν Ν. Σιών 1905, ἔτ. Β', 854.

σ. 93, στιχ. 10 ὁ Legrand ἐν τῷ τελευταίῳ τόμῳ τῆς Ἑλλ. βιβλιογραφίας αὐτοῦ σ. 18 ἀναφέρει, «Ἐγκώμια λογογραφικὰ» τοῦ ἐν ἱερομονάχοις Ἀμβροσίου τοῦ Παμπέρεως (πρὸς τὸν Ὑψηλάντην Ἀλέξανδρον). Οὗτος ἐπεστάτησεν καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν:

Νικηφόρου Καλλίστου τοῦ Ξανθοπούλου περὶ συστάσεως τοῦ σεβασμίου οἴκου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ζωοδόχου Πηγῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ τελεσθέντων ὑπερφυῶν θαυμάτων, καὶ ὁ βίος τοῦ ἐν ἁγίοις Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἀρχιεπισκόπου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς κυρίου Θεοφυλάκτου· νῦν πρῶτον ἐν τύποις ἐκδοθέντα ἐπιστάσις Ἀμβροσίου ἱερομονάχου τοῦ Παμπέρεως· αὐβ', ἐν Βιέννῃ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ Γεωργ. Βεντόνη 8ον, σ. 140.

σ. 101 τέλ. Εἶτα ἀκολουθεῖ ὑπόμνημα ἐν χυδαίᾳ καὶ ἀνορθογραφῷ.

τάτῃ διαλέκτῳ περὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς μονῆς. Οὗτος ἦν ὁ ἐκ τῆς συνοικίας Μπόρηση *Χατζῆ Ἀθανάσιος Ῥημάρας*, ἄρτι ἐλθὼν ἀπὸ τὰ Ἱεροσόλυμα, τάξας νὰ κτίσῃ μοναστήριον εἰς τὴν πόλιν Βυθκούκιον. πρὸς τοῦτο ἐνήργησε καὶ ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως φερμάνιον τῷ 1709, ὅτε ἐθεμελιώθη ἡ μονὴ εἰς ὄνομα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου καὶ εἰς τὸ 1710 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια ὑπὸ τοῦ Καστορίας *Διονυσίου* καὶ τοῦ ἁγίου Πρεσπῶν *Ἰωάσαφ*. ἀρχιτέκτων ἦν ὁ *Θαναλένας* ἐκ τῆς ἰδίας συνοικίας. Τῷ 1746 ὁ παπᾶ *Τιμόθεος*, ὁ ἐπονομασθεὶς *Ταράσιος*, ἠγόρασεν ὑπὲρ τῆς μονῆς εἰς Κοριτσᾶν παρὰ τοῦ Χαλῆλ ἁγᾶ ἀμπέλιον ἀντὶ 800 γρ. καὶ ἔκτισε καὶ μετόχιον προικίσας αὐτὸ διὰ πάντων τῶν ἀναγκαιούντων ἐξοδεύσας 1200 ἀσλάνια ἐξ ἰδίων, ἄτερ ἔφερεν ἐξ Οὐγγαρίας.

Τῷ 1754 ἡγουμενεύοντος *Μεθοδίου Λαζάρου* ἐκ Γραΐκας ἐκτίσθη τὸ μετόχιον εἰς Μοσχόπολιν «εἰς τὸν Σκαμπλίτην μαχαλᾶν» εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων δαπάνη τῶν πατέρων τῆς μονῆς καὶ τῶν χριστιανῶν.

Τῷ 1759 ὁ καθηγούμενος *Ταράσιος* υἱὸς τοῦ *Γκίκα Μπούκα* ἐκ τῆς συνοικίας Κύρου «πολιτείας Βυθκουκίου» ἀνεκαίνισεν ἐκ βάθρων «τὸν σεπτὸν καὶ περιβόητον ναὸν τοῦτον τῶν ἁγίων ἀποστόλων. . τῶν ὡδέκα, καὶ ἐβδομήκοντα καὶ πάντων τῶν ἁγίων ἀποστόλων μὲ τὸν νάρθηκα καὶ μὲ πᾶσαν τὴν λοιπὴν εὐπρέπειαν, ὡς ὁρᾶται σήμερον μὲ ἔξοδα πεντακοσίων χιλιάδων ἄσπρων» ἅπερ ἐκόμισεν ἐξ Οὐγγαρίας.

«Κατὰ τὸ αὐξᾶ' ἐκτίσθη καὶ ἐσκαλίσθη ὁ τέμπλος ὅλος μὲ τὰ ἔξοδα τῶν Μοσχοπολιτῶν, ὅπου πραγματεύονται εἰς τὴν Λεχίαν, τῶν ὁποίων ἡ ποσότης εἶναι ἑξακόσια γρόσια».

Τῷ 1763 ἐξωγραφήθη ὅλη ἡ ἐκκλησία διὰ χειρῶν τῶν αὐταδέλφων ζωγράφων κὺρ *Κωνσταντίνου* καὶ κὺρ *Ἀθανασίου* ἀπὸ Κοριτσᾶς ἀντὶ 700 γρ. ἅπερ ἔφερεν αὐθις ἐξ Οὐγγαρίας ὁ καθηγούμενος *Ταράσιος* (κατὰ περίληψιν ἐκ τῆς ἐκκλ. Ἀληθ Κ' 1900 σ. 318—9).

σ. 116 μέσ. *Χρονολογία ἱστορικὴ διαλαμβάνουσα ἐν συντομίᾳ τὰ ἄξια μνήμης παρὰ τῶν χριστιανῶν πραχθέντα, μάλιστα τὰ κατὰ τὴν Οὐγκρίαν καὶ Ἑρδελίαν καὶ τοὺς ἐπέκεινα τόπους ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι σήμερον παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐλαχίστου Ἰωάννου Ἀδάμη πρὸς χάριν τῶν φιλοφρονούντων ἀναγνώστων (sic) ἐπιμελῶς συντεθεῖσα 1764.*

Ἀρχ. ὁ μονογενὴς υἱός.

Manuscrisele Grecesci din biblioteca Acad. Romnea de Const. Litzica, Bucuresci 1900 σ. 90, 129.

σ. 117, σημ. 3. Ὁ σεβ. Δελβίνων καὶ Πωγωνίου Βασίλειος ἀναγνοὺς ταῦτα γράφει μοι: «ἀναφέρεται, ὅτι ἡ Λίτισα Θράκης ὠνομάζετο Ἀλβανιτοχώριον, γνωστοῦ ὄντος ὅτι αὕτη κεῖται ὑπερθεῖν τῶν ἀνακτόρων τοῦ Λικινίου, ἐξ οὗ σώζεται καὶ ἡ λέξις Λίτισα παρεφθαρμένως ἀντὶ Lycinia. Ὁμολογουμένως ὑπάρχει χωρίον σωζόμενον ἄχρι σήμερον καὶ ὀνομαζόμενον Ἀρναούτκιοι ἀπέχον τῆς Λιτίσης ὃ ὥρας ΝΑ αὐτῆς...»

Ἐκ τοῦ Ἀρβανιτοχωρίου Δέρονων κατήγετο ὁ Ἄρτης Σεραφεῖμ Βυζάντιος ὁ γράψας τὸ Δοκίμιον Ἄρτης κτλ. (βλ. σ. 125, καὶ Ἡμερολ. τῆς Ἀνατολῆς Ἔτ. Ε', Κ]πολις 1885, σ. 146). Περὶ Ἀρβανιτοχωρίων βλ. Ἐγκυκλ. Λεξ. Ἐλευθερουδάκη τόμ. Β' σ. 388—389.

σ. 119, στίχ. 8. Τὴν ἐναίσιμον τοῦ Νικολίδου διατριβὴν ἀναφέρει ὁ Legrand ἀρ. 326:

Nicolides Joannes

Dissertatio physiologico-medica sistens pyogoniam quam annuente incluta facultate medica in antiquissima et celeberrima universitate Vindobonensi pro doctoris gradu publicae disquisitioni submittit J.—Macedo Grammostensis dispulabitur in Universitatis palatio die mensis Novembris—Viennae 1780, typis Matthiae Andreae Schmidt, Universitatis Typogr. 8ον, σ. 32 (8 φύλλα ἐκτὸς ἀριθμοῦ).

σ. 128. Ἔτερον ἠρωφλεγεῖον τοῦ Κωνσταντίνου Χατζῆ Γεωργίου Ὑζεχάνη πρὸς τὸν ὑψηλότατον αὐθέντην Ὑψηλάντην Ἀλέξανδρον (Legrand σ. 32).

Carmen heroico elegiarum, quod temporis praesentis circumstantiarum effectum breviter expositis exponendis humillime offert Anglis, Belgisque philosophis generosissimis a Constantino Tzechano Macedo matheseos et philosophiae studiosus. Cantabrigiae, Typis Academicis excudit J. Archdeacon. 1776 εἰς 4ον ἐκ δύο φύλλων. Ἀπόκειται εἰς τὸ Βρεῖτ. Μουσεῖον καὶ περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Legrand ἀρ. 849 Bibl. hellen. II, 1928.

σ. 155 μέσ. Λίαν αὐστηρῶς ἐπέκριναν τὸ ἔργον τοῦ Γ. Ῥουσιάδου οἱ ἐκδόται τοῦ Λογ. Ἑρμοῦ, ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἐξῆς δίστιχον.

Τὸν Ὅμηρον τυφλὸν ἰδὼν ἠρώτησεν ὁ Ἄδης.

καὶ ποῖος σὲ ἐτίφλωσεν; ὁ Γ(άμμα) Ῥουσιάδης.

Βλ. Μ. Γεδεών, Ἀποσημειώματα χρονογράφου, Ἀθῆναι 1932, σ.9.

σ. 158, στ. 11. 'Εγκώμιον παρὰ τοῦ λογιωτάτου διδασκάλου κυρίου Δημητρίου Ζήσου τοῦ ἐξ 'Αργυροκάστρου συντεθὲν καὶ κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως ἐκφωνηθὲν (Legrand, ἔνθ' ἄνωτ. σ. 30).

Ἰωάννης παπᾶς ἐκ Πρεμετῆς

Στίχοι εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς 'Αποκαλύψεως Κυρίλλου Λαυριώτου Πατρέως.
Εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Μέλισσα τερπνὴ ξυλλέγουσα τ' ἄνθεα
ταύτης γενοῦ μοι συνεχῶς εὖ ἔργατα·
δεῖ γὰρ μιμεῖσθαι πάντας ἐν τούτῳ πάνυ
μύρμηκα μόχθῳ ξυλλέγοντα τοῦ θέρους,
ὅπως ἔχωσι πρόσφορον λόγου χάριν,
πρὸς πάντα συντείνουσιν ἔνθεον βίον.
πλέον δὲ πάντων γινῶσιν ἐκπεφασμένην
Τούρκου, Λατίνου, τῶν λίαν ψυχοφθόρων·
φθορὰν γὰρ αὕτη τοῦ κράτους τούτων λέγει,
δίδωσι δ' αὖτις σθένος πιστῶν ξιλλόγῳ.
τοίνυν διελθὼν τὴν δὲ σπουδῇ καὶ πόθῳ
εἵποισ ἀληθεῖς τοὺς λόγους μου φίλτατε.

Ἕτεροι.

Ε.. ω πέλω χ' ὦραϊα ἄνθεα τρέφω
βλαστοὺς δὲ τερπνῶν ἐμπεπλησμένους φέρω
θείων, ἔχω φυτουργὸν ἄνδρα, κρείττονα,
ὃ δὴ παραινῶ μισθὸν εὐκλειαν δότω.

(Ἀθήναιον 5', 1877 σ. 255-6).

σ. 187 αρχ. Βλ. Λεξικογραφίας ἐλληνικῆς δοκίμιον ὑπὸ 'Αλεξ. Σ. Κάσδαγλη ('Εκκλ. Φάρος 'Αλεξανδρείας, τόμ. ΙΖ', 1918, σ. 70-110, 129-203, 271-324, 465-87.

σ. 200 Φιλοσοφικὰ πρόσθ. καὶ τοῦ Καβαλλιώτου (βλ. κατωτέρω).
Μυθολογία (Δημ. Προκοπίου Παμπέρεως βλ. σ. 98).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄.

Ο ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΩΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΥΒΟΙΑΣ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Προοίμιον σ. ε'—ζ'.

Παραράματα η'.

I. 'Ο Γρηγόριος ὡς ἀρχιεπίσκοπος Εὐβοίας (1799—1827) σ. 4—25.

1. Ἡ σπουδαιότης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ ἡ σιωπὴ τῶν ἱστορικῶν σ. 4—5.

2. Καταγωγὴ τοῦ Γρηγορίου — Ἐπίσκοπος Παραμυθίας (1799) σ. 5—7.

3—4. 'Ο Γρηγόριος ἀρχιεπίσκοπος Εὐβοίας (1799—1827) καὶ ἡ ἐπα-
νάστασις τῆς Εὐβοίας — 'Ο Ἀλεξ. Κριεζῆς καὶ ὁ Καρύστου Νεό-
φυτος σ. 7—17.

5. 'Ο Γρηγόριος ἀποσύρεται εἰς Κέρκυραν — 'Ο Καρύστου Νεόφυτος
οἰκειοποιεῖται τὴν ἀρχὴν σ. 17—19.

II. 'Ο Γρηγόριος ὡς μητροπολίτης Ἀθηνῶν σ. 19—25.

1. Ἡ ἐν Ἀθήναις κατὰστασις—Νεόφυτος Ταλαντίου ὁ Μεταξᾶς—Ἡ
ἐξοδὸς τῆς Ἀκροπόλεως—Οἱ Ἀθηναῖται εἰς Αἶγιναν σ. 19—21.

2. 'Ο Γρηγόριος καὶ ἡ σύστασις βιβλιοθήκης τῆς μητροπόλεως Ἀθη-
νῶν σ. 22—25.

ΜΕΡΟΣ Β΄.

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΚΑΙ Η ΤΗΣ Κ. ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΛΒΑΝΙΚΟΝ σ. 25—51

1. 'Ο Γρηγόριος ἐν Κερκύρα καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος σ. 25—27.

2. Ἀνδρέας Ἰδρωμένος ὁ Πάργιος, εἰς τῶν συντελεστῶν τῆς Μετα-
φράσεως σ. 27—28.

3. Τὰ ἄθλα τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ φρονήματος τῶν Ἀλ-
βανῶν σ. 28—30.

4. 'Ο ἅγιος Κοσμάς καὶ ἡ Ἀκαδήμεια τῆς Μοσχόπολεως—Τὸ Ἑλλη-
νοαλβανικὸν Λεξικὸν τοῦ Μπότσαρη σ. 30—32.

5. Ἡ Ἰόνιος Βιβλικὴ Ἑταιρία καὶ ἡ κυοφορία τῆς Μεταφράσεως—Ἡ
πρωτοβουλία τοῦ Ἰδρωμένου σ. 32—34.

6. Τὸ πολυθρύλητον ζήτημα τῆς εἰς τὸ ἀπλοελληνικὸν μεταφράσεως
τῶν ἁγίων Γραφῶν—Γρηγόριος ὁ Ε' ὑπὲρ αὐτῆς σ. 34—37.

7. Ἡ ἐν τῇ Ἀλβανικῇ συνεκδομένη Μαξιμίνα μετάφρασις καὶ Κυρίλλου τ.ῦ Λουκάρεως ἡ γνώμη περὶ τῶν μεταφράσεων σ. 37—38.
8. Αἱ μεταφράσεις ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ—Ἡ ἐπίκαιρος γνώμη τοῦ Ὁριγένους καὶ Εὐσεβίου σ. 39—40.
9. Ὁ πόλεμος τῆς Δυτ. Ἐκκλησίας κατὰ τῶν μεταφράσεων—Τὸ ἔργον τῶν Ἰσαποστόλων τῶν Σλάβων σ. 40—44.
10. Τὸ μεταφραστικὸν ζήτημα ἐν Ῥουμανίᾳ—Ὁ παπισμὸς καὶ ἡ Οὐνία—Ἡ ἄμυνα τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας—Αἱ πρῶται μεταφράσεις—Ὁ πατριάρχης Νήφων—Ῥουμᾶνοι μεταφρασταί—Ἡ δειλία πρὸς μεταφράσεις—Κων. ὁ Μαυροκορδάτος—Συμπέρασμα σ. 44—51.

ΜΕΡΟΣ Γ'.

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΙΝΗΣΙΣ ΕΝ ΑΛΒΑΝΙΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΠΡΟΗΓΗΘΕΙΣΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ

- I. *Μεταφραστικαὶ ἀπόπειραι* σ. 52—74.
 1. Πῶς προῆλθεν ἐπὶ τὸ ἔργον ὁ Γρηγόριος—Αἱ γνώμαι τοῦ Σάθα, Κουπιτώρη, Βάμδα καὶ Hahn περὶ τῆς Μεταφράσεως—Πλήρης σύγχυσις—Ἡ ἔλλειψις εἰδήσεων περὶ Γρηγορίου. σ. 52—54.
 2. Τὸ Πελασγικὸν ἀλφάβητον τοῦ Χατζηφιλιππίδου καὶ χρῆσις αὐτοῦ. Τὰ μεταφραστικὰ δοκίμια σ. 54—57.
 3. Τὸ Πελασγικὸν ἀλφάβητον ἢ το ἑλληνικὸν—Ποῖον τὸ κατάλληλον ἀλφάβητον διὰ τὴν Ἀλβανικὴν—Ἡ γνώμη τοῦ Xylander, Borp, Hahn, Carnarda—Οἱ Ἑλληναλβανοὶ σ. 57—60.
 4. Τὸ ἀλφάβητον τοῦ Crispi καὶ Βεκιλαρτζῆ—Ἡ ἐπιτυχία ἐν τούτῳ τοῦ Γρηγορίου—Ποῖον ἀλφάβητον ἐπικρατεῖ νῦν.—Μονογραφίαι περὶ τοῦ ἀλβανικοῦ ἀλφαβήτου σ. 60—61.
 5. Κληρικοὶ μεταφρασταί—Γρηγόριος ὁ Δυρραχίου—Μετάφρασις δι' ἀλβανικῶν στοιχείων—Εἶναι ὁ ἐκδότης καὶ τυπογράφος τῆς Μεσχοπόλεως—Ἔργα αὐτοῦ καὶ καθηγεσία ἐν τῇ ἀκαδημίᾳ Μεσχοπόλεως σ. 62—65.
 6. Ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ ἀναγέννησις τῶν ἐθνικῶν γλωσσῶν—Αἱ πρῶται ἀπαρχαὶ ἐν Εὐρώπῃ—Πόσον βραδέως ἐχώρησαν αἱ μεταφράσεις σ. 65—67.
 7. Ὁ Σκενδέρβης εὐσεβέστατος—Ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν Μετάφρασιν—Ὁ πατριάρχης Νήφων καὶ ὁ πνευματικὸς Ζαχαρίας, οἱ Ἁγιορεῖται—Ὁ Παῦλος Ἀγγελος καὶ τὸ πρῶτον δοκίμιον εἰς Ἀλβανικὴν.—Ὁ Jorga καὶ τὸ χειρόγραφον τῆς Φλωρεντίας—Ὁ Midhat ἐν Κρυπτοφερράτῃ σ. 68—71.

11. Ἰωάννης Ἀδάμης Μοσχοπολίτης σ. 114—117.
12. Ἰωάννης Νικολίδης Γραμμοστινός σ. 117—119.
13. Ἰωάννης Χαλκεὺς Μοσχοπολίτης σ. 119.
14. Ἰωάσαφ ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδων Μοσχοπολίτης σ. 119—124.
15. Κωνσταντῖνος Ἀγιοναυμίτης σ. 124—125.
16. Κωνσταντῖνος Ζουπάνος ἱατρὸς Μοσχοπολίτης σ. 125—126.
17. Κωνσταντῖνος Τζεχάνης Μοσχοπολίτης σ. 126—131.
18. Μιχαὴλ ὁ τοῦ Γκόρας, ὁ Ἑπισχιώτης σ. 131—133.
19. Νεκτάριος Τέρπος ἱερομόναχος Μοσχοπολίτης σ. 133—144.
20. Νικηφόρος ἱεροδιάκονος Ἀχρίδηνος σ. 144—146.
21. Νικόλαος Κωστίκας Μοσχοπολίτης σ. 146.
22. Νικόλαος Στύγνης σ. 147—148.
23. Πολύκαρπος μητροπολίτης Λαρίσης Δαρδαῖος σ. 148—150.
24. Σεβαστὸς Λεοντιάδης Καστοριανὸς σ. 151—152.
25. Χρυσάνθος Ἡπειρώτης, διδάσκαλος ἐν Μοσχοπόλει σ. 152—153.
26. Ἄλλοι λόγοι καὶ ἐκδόσεις—Συμπλήρωμα εἰς τὰ περὶ λογίων Μοσχοπολιτῶν σ. 153—159.

IV. Οἱ ἐξωτερικοὶ συντελεσταί. σ. 160—200.

1. Οἱ ἀλβανικῆς καταγωγῆς ἡγεμόνες τῆς Μολδοβλαχίας, καὶ γενικῶς αἱ εὐεργεσίαι αὐτῶν τε καὶ τῶν ὁμογενῶν πρὸς τὴν πατρίδα σ. 160—163.
2. Βασίλειος Λούπος σ. 163—166.
3. Δούκας Βρεβόδας, «ὁ Ἀρβανίτης» σ. 167—169.
4. Οἱ Γκίκαι. Χαρακτηρισμοὶ τῶν 4 Γρηγορίων—Τὰ μεγαλουργὰ αὐτῶν ἔργα καὶ ἡ ἐθνικὴ δρᾶσις—Ὁ γενεαλογικὸς τῶν ἡγεμόνων κλάδος. σ. 169—174.
5. Γκίκας «ὁ Ἀρβανίτης». ὁ γενάρχης—Ὁ συνέκδημος αὐτοῦ Μεχμέτ Κεσυπρυλῆς—Ὁ Δὲλ Κιάρο περὶ τοῦ χωρίου Κεσυπροῦ καὶ ἡ Δώρα Ἰστριάς σ. 174—179.
6. Ἡ φιλομουσία τῶν Γκικῶν Γρηγορίου τοῦ II καὶ III—Ἀναδιοργάνοσις τῆς Ἀκαδημείας Ἰασίου—Ἄλλα εἰσαγῆ ἰδρύματα—Αἱ ἡγεμονικαὶ ἐκδόσεις σ. 179—184.
7. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς Γραμματικῆς καὶ τὰ πολύγλωττα Λεξικά ἐπὶ Γρηγορίου III—Κωνσταντῖνος Καραϊωάννης—Λουλάκης—Ἰωάννης Ἀγραφιώτης—Δέλλα Ῥώκας—Γεώργιος Κωνσταντίνου—Σκαρλάτος Γκίκας—Γερμανὸς Κρητικὸς καὶ ἡ πρώτη ἀλβανικὴ Γραμματικὴ—Ἡ Δώρα Ἰστριάς σ. 184—189.

8. Συμπληρώσεις εἰς τὰ περὶ τῶν τῆς Μολδοβλαχίας ἡγεμόνων εἰρη-
μένα—Ἐγκώμιον τοῦ πατριάρχου Δοσιθέου εἰς Δουκὰν Βοεβόδαν
—Ἡ ἀφιερωτικὴ τοῦ Καυσοκαλυβίου εἰς Γρηγ. Ἀλεξάνδρου Γκί-
καν—Ἀπάντησις τοῦ Καρόλου Σκαρλάτου Γκίκα περὶ τῆς Κιθω-
τοῦ (Λεξικόν) εἰς τὸν οἶκ. Πατριάρχην Κύριλλον σ. 189—195
9. Σχέσεις Ἰαίου καὶ Μοσχοπόλεως—Ἡπειρώται, Ἀλβανοὶ καὶ Μα-
κεδόνες—Ἡ ἐγγραμμάτισις τῆς Κουτσοβλαχικῆς—Τὸ κοινὸν πρό-
γραμμα τῶν δύο Ἀκαδημειῶν σ. 195—200

V. Ἡ ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ὁ πολιτισμὸς αὐτῆς.

1. Ἀρχαιότης καὶ ὀνομασίαι τῆς Μοσχοπόλεως. Ἐπισκοπὴ Κοριτσαί
σ. 201—4.
2. Ἡ ἀρχαία ἱστορία τῆς Μοσχοπόλεως καὶ ἡ ἐξαίρετος τοποθεσία.
Ἡ Ἀκαδήμεια καὶ ἡ βιβλιοθήκη, ἐντυπα καὶ χειρόγραφα Ἡ Νέα
Σχολή σ. 205—8.
3. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Μοσχοπόλεως αἱ μεγαλοπρεπεῖς οἰκίαι, αἱ συν-
τεχνίαι καὶ ἡ φιλομουσία αὐτῶν.—Ἡ ἀγορά, τὰ ὀφθαλμικά ἐργαστά-
σια, ἡ βιομηχανία καὶ ἡ ἐμπορικὴ κίνησις.—Τὸ Ὀρφανοδοικητή-
ριον καὶ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἡ κάσσα τῶν πτωχῶν σ. 208—12.
4. Τὸ ἰδιόρρυθμον καὶ προνομιοῦχον πολίτευμα Οἱ ἄρχοντες καὶ τὰ συμ-
βούλια τῶν συνοικιῶν, ὁ μέγας ἄρχων ἢ Ζουπάνος Θεόδ. Βρέτας.
Οἱ πρωτομαῖστορες καὶ τὰ συντεχνικά συμβούλια, τὰ δικαστικά
σ. 212—16.
5. Οἱ ναοὶ μετὰ τῶν ἐπιγραφῶν, ὁ διάκοσμος αὐτῶν καὶ ἡ καλλιτε-
χνία. Αἱ τοιχογραφίαι καὶ οἱ Κοριτσαῖοι ζωγράφοι Κωνσταντῖνος
καὶ Ἀθανάσιος, οἱ αὐτάδελφοι Τὸ ἱερατεῖον καὶ τὸ καταστατι-
κὸν σ. 216—20.
6. Ἡ μονὴ τοῦ τιμίου Προδρόμου, οἱ κτίτορες. Ἡ γραφικὴ θέσις, ἐνδι-
αίτημα θερινὸν τῶν ἀρχιερέων, δύο ἐπίσημοι πράξεις ὑπὲρ τῆς μο-
νῆς. Ἡ ἀποστολὴ αὐτῆς. Χαρακτηρισμὸς τῆς Μοσχοπολιτικῆς τέ-
χνης σ. 220—26.
7. Τὸ μοιραῖον! ἡ συρροὴ τῶν πέριξ ἐν Μοσχοπόλει. Ἡ ἐπιβουλὴ τῶν
πέριξ ἀτάκτων στοιχείων καὶ ἡ ἐποφθαλμίασις τῶν ἰσχυρῶν. Οἱ
αὐτάλητοι ὑπερασπισταί. Ἡ διαρροὴ τῶν κατοίκων. Ἡ ἐπάρατος
διχόνοια. Βραδεῖα ἡ καταστροφὴ, ἐπετάχυνεν αὐτὴν ἡ ἄρσις τοῦ
αὐτοκεφάλου Ἀχρίδος. Ἡ ἐπανάστασις τῆς Πελοποννήσου, ἡ μῆ-
νις κατὰ τῆς Μοσχοπόλεως Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ διασπορά. Ὁ
περιπλανώμενος πτωχοπρόδρομος. Ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ ἡ νέα

- Σχολή καὶ ἡ ἀνασύστασις τῆς Ἀκαδημείας ἐν Ἀθήναις. «Τὸ ἡρωϊκὸν τέλος μιᾶς ἱστορικῆς πόλεως» σ. 226—36.
8. Ὁ ὑψιστος σκοπὸς τῆς Ἀκαδημείας καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν διδασκάλων — Αἱ ἐκδόσεις τῶν ἀκολουθιῶν τί ὑπέκρυπτον;—Ὁ Παπισμὸς θαλλόμενος—Τὸ βιβλίον τοῦ Ἀββᾶ Βεντζόνη. Ἡ ἀλήθεια κριτῆς—Ὁ βίος τοῦ ἀληθοῦς συντάκτου Ἰησουῦ τοῦ Λομβάρδου—Ἡ ἀνάλυσις καὶ αἱ σπουδαῖαι χαλκογραφίαι τοῦ βιβλίου—Τὰ ἀδιαφιλονέικητα μαρτύρια τῆς ἐκδόσεως ἐν Μοσχοπόλει. Ἡ προσφωνητικὴ ἐπιστελὴ συνετάχθη ἐν Μοσχοπόλει, προανάκρουσμα τῆς ἐπαναστάσεως. Οἱ Μοσχοπολῖται διδάσκαλοι δασεῦχοι τῆς ἐλευθερίας τῶν Βαλκ. λαῶν—Ἡ Ὀρθόδοξος διδασκαλία τοῦ Μελετίου Πηγᾶ, ἐκδόσις Μοσχοπόλεως—Ἀκριεῆς περιγραφὴ, τὰ Μοσχ. τεκμήρια—Ἔργον φρονήσεως καὶ ἀσφαλείας ἢ ἀνωνυμία ἐν ταῖς Μοσχοπολιτικαῖς ἐκδόσεσιν—Μοσχοπολιτῶν ἔπαινος σ. 236—50.

